ISSN 2218-2098

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:

- Азаматтық құқық, азаматтық процесс –
  Гражданское право, гражданский процесс –
  Civil law, civil process

- Әкімшілік құқық –
  Административное право –
  Administrative law

- Қылмыстық құқық, криминология –
  Уголовное право, криминология –
  Criminal law, criminology

- Қылмыстық процесс, криминалистика, жедел-іздестіру қызметі –
  Уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность –
  Criminal procedure, criminalistics, operational investigative activities

- Оқытушыларға көмек –
  В помощь преподавателю –
  To help the teacher

- Жас мамандар сөз алады –
  Слово молодым –
  The word to the young

УЧЕНЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

1 (70)

2022

Жауапты редактор
саяси ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор (доцент)
А.М. Сайтбеков

Редакция алқасы:
А.Т. Байсеитова (з.ғ.д., қауымдастырылған профессор),
Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор),
Р.А. Ромашов (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы),
Л.Ч. Сыдыкова (з.ғ.д., профессор, Қырғыз Республикасы),
С.И. Шелухин (PhD докторы, АҚШ),
С.М. Селиманова (з.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы),
Г.Р. Рүстемова (з.ғ.д., профессор),
Ж.А. Кегембаева (з.ғ.д., профессор),
А.А. Аубакирова (з.ғ.д., доцент),
И.А. Шалқарова (Ким) (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор),
А.Т. Алдабергенов (з.ғ.к.).

«*Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері*» мерзімді ғылыми басылымы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған. Мерзімі – тоқсанына 1 рет.

Журнал заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіміне енгізілген (Қазақстан Республикасы БжҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпанындағы ҚБП бұйрығы).

Жауапты хатшы:
А.Г. Кан (з.ғ.к.)

Беттеу:
Г.З. Исова
****
Ұсынылған материалдардағы деректер үшін автор жауап береді.
Қолжазбалар авторға қайтарылмайды.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Редакцияның мекенжайы:
Қазақстан Республикасы ІІМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көшесі, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: aacademymvd.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz
Пішімі 60х84 $^{1}/_{16}$. №1 баспаханалық қағаз
Ризографтық басылым. Есептік баспа табағы 33,9
Басуға 25 наурыз 2022 ж. жіберілді.
Таралымы 200 дана.
****
© Қазақстан Республикасы ІІМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2022 ж.
Журнал 2011 жылдың қыркүйек айында
Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде қайта тіркелді.
№11677-Ж тіркеу куәлігі.

Ответственный редактор
доктор политических наук, кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор (доцент)
А.М. Сайтбеков

Редакционная коллегия:
А.Т. Байсеитова (д.ю.н., ассоциированный профессор),
Ж.Р. Дильбарханова (д.ю.н., профессор),
Р.А. Ромашов (д.ю.н., профессор, Российская Федерация),
Л.Ч. Сыдыкова (д.ю.н., профессор, Кыргызская Республика),
С.И. Шелухин (доктор PhD, США),
С.М. Селиманова (д.ю.н., профессор, Республика Узбекистан),
Г.Р. Рустемова (д.ю.н., профессор),
Ж.А. Кегембаева (д.ю.н., профессор),
А.А. Аубакирова (д.ю.н., доцент),
И.А. Шалкарова (Ким) (к.ю.н., ассоциированный профессор),
А.Т. Алдабергенов (к.ю.н.).

Научное периодическое издание *«Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан»* образовано в целях публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран. Периодичность – 1 раз в квартал.

Журнал включен в перечень изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов научной деятельности по юридическим наукам (приказ председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН Республики Казахстан №2 от 11 февраля 2021 г.).

Ответственный секретарь:
А.Г. Кан (к.ю.н.)

Верстка:
Г.З. Исова
****
За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.
Рукописи не возвращаются и не рецензируются.
Ссылка на журнал обязательна.

Адрес редакции:
Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы
Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова
050060, г. Алматы, ул. Утепова, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: aacademymvd.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Подписано в печать 25 марта 2022 г.
Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Бум. тип. №1.
Печать на ризографе. Уч.-изд. л. 33,9
Тираж 200 экз.
****
© Алматинская академия МВД
Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2022 г.
Журнал перерегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций
Республики Казахстан в сентябре 2011 года.
Регистрационное свидетельство №11677-Ж.

Executive Editor
doctor of political sciences, candidate of law,
associate professor (associate professor)
A.M. Saitbekov

Editorial Board:
A.T. Baiseitova (doctor of law., associate professor),
Zh.R. Dilbarkhanova (doctor of law, professor),
R.A. Romashov (doctor of law, Professor,Russian Federation),
L.CH. Sydykova (doctor of law, Professor,The Kyrgyz Republic),
S.I. Sheluhin (PhD, USA),
S.M. Selimanova (Doctor of Law, Professor, Republic of Uzbekistan),
G.R. Rustemova (doctor of law., professor),
J.A. Kegembaeva (doctor of law, professor),
A.A. Aubakirova (doctor of law., associate professor),
I.A. Shalkharova (Kim) (candidate of law., associate Professor),
A.T. Aldabergenov (candidate of law).

The scientific periodical «*Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*» was established in order to publish in the open press the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries. Periodicity – 1 time per quarter.

The journal is included in the list of publications recommended for publishing the main scientific results of scientific activity in the legal sciences (Order of the Chairman of the Committee for Quality Assurance in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 2 dated February 11, 2021).

Executive Secretary:
A.G. Kan (candidate of law)

Layout:
G.Z. Issova

****

The editors are not responsible for the accuracy of the published materials.
Manuscripts are not returned or reviewed.
A link to the journal is required.

Address of edition:
Department of organization of research and editorial and publishing work
Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the
Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov
050060, Almaty, ul. Utepova, 29
tel.: 337-80-86

website: aacademymvd.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Signed to the press on March 25, 2022.
Format 60x84 1/16. Boom. type. no. 1.
Print on the risograph. Uch. - ed. l. 33,9
Edition of 200 copies.

****

© Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, 2022
The journal was reregistered in the Ministry of Information and Communications of the
Republic of Kazakhstan in September 2011.
Registration certificate No. 11677-Zh.

ISSN 2218-2098
№1(70) 2022 ж., наурыз

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ, АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL LAW, CIVIL PROCESS

БУРИБАЕВ Е.А., ТҰРЛЫХАНҚЫЗЫ Қ.
Жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне
байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі мен тәртіптік жауапкершілік 10
КАНАТОВ А.К., КАРАЖАНОВ М.Д., СЕЙТАЕВА Ж.С.
Проблемы апроприации института раннего вмешательства (корректировка тезауруса)..... 17
НАЗАРКУЛОВА Л.Т., ТАСМАҒАНБЕТОВ Ә.С., ШУКЕНОВА Ж.С.
Судебная практика и правотворчество: проблемы взаимосвязей 27
КУСАИНОВА А.К., ОМАРОВА А.Б., КУСАИНОВ Д.О.
Правовое регулирование персональных данных 37
ИСМАИЛОВА Д.Ш., ЖУГРАЛИНА Б.М.
Правовое обеспечение снижения угроз таможенной безопасности казахстана – члена ЕАЭС
(в свете антироссийских санкций)..... 45
ЖУМАБАЕВА Г.А.
Әлеуметтік желідегі сөз еркіндігі..... 50

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW

КУЛЬТЕМИРОВА Л.Т.
Участие граждан в охране общественного порядка
в рамках сервисной модели обеспечения безопасности 57
ИСМАИЛОВА Д.Ш., ЖУГРАЛИНА Б.М.
Политико – правовой взгляд на новые вызовы таможенной безопасности Казахстана как
стране – участнице таможенного союза ЕАЭС..... 65
УТЕГЕНОВ Ч.К., ИБРАЕВА А.К.
Модернизация Казахстанской полиции на современном этапе: проблемы и перспективы..... 68

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

БАЙСҰЛТАНОВ А.Б.
Бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе
күзеттен қашудың субъективтік жағын анықтаудың маңызы..... 75
ДЖАНСАРАЕВА Р.Е., ДҮЗБАЕВА С.Б., ЖАҚЫШ А.Ж.
Тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы қылмыстық
құқық бұзушылықтардың криминологиялық сипаттамасы және проблемалары..... 80
МУХАМАДИЕВА Г.Ж., КОЩЕГУЛОВ Б.Б.
Квалифицирующие признаки, предусмотренные
статьей 255 УК Республики Казахстан «акт терроризма»..... 85
СЕЙЛХАНОВА С.А., ШЕГЕБАЕВА А.Р., БАСЫБАЕВ Ж.О.
Жасөспірімдер арасындағы кибербуллингті алдын алудың ерекшеліктері..... 92

БАЛЫМОВ Е.К., БАЙДУЛИНА Ж.К.
Противодействие коррупционной преступности в условиях глобализации: сравнительный анализ зарубежного опыта 100
БАЗИЛОВА А.А., ТЛЕПБЕРГЕНОВ О.Н., РАХМЕТОВА Т.А.
Диверсия үшін қылмыстық жауапкершілік: жетілдіру бағыттары мен мәселелері 106
ZHUNISSOVA G.A., ISSABAYEVA ZH., ERKEBEKOVA A.K.
Legal assessment of the situation of synthetic drug trafficking in Kazakhstan and Central Asian countries 112
БАЗИЛОВА А.А., РАХМЕТОВА Т.А., АЛИМОВА Э.
Қаржы пирамидалары және олармен күресудің халықаралық аспектілері 119
ЖАНИБЕКОВ А.К., АРЫН А.А., ЖҰМАДИЛОВА Н.С.
Қазақстан Республикасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының құқықтық сипаттамасы мен олардың алдын алу аспектілері 126
ТОКУБАЕВ З.С., КАЙНАР Е.Е., ИСКАКОВ А.К.
Проблемы совершенствования работы специалиста-теолога в учреждениях уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан 130
БЕРЕКЕНОВ А.Т., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р.
Некоторые правовые аспекты регулирования цифровой валюты в Республике Казахстан ... 137
ЖАЙЛАУ Ж., БЕРКІНБАЕВ Т.Б., ӘБДІЛДА Д.Ә.
Халықаралық құқықтағы кәмелет жасқа толмаған тұлғалардың есірткі заттары мен психотропты құралдардың заңсыз айналымын құқықтық реттеу мәселелері 145
РАХМЕТОВ С.М.
Предупреждение семейно-бытового насилия, совершаемого в отношении несовершеннолетних 151
СМАЙЛОВА Э.К., ТАУБАЕВ Б.Р., АКБОЛАТОВА М.Е.
Қылмыстық-атқару құқығы саласындағы халықаралық заңнаманың өзекті мәселелері 157
СЕРБАЕВ Б.К.
Терроризм и религиозный экстремизм на современном этапе 165
ЖАНИБЕКОВ А.К., АРЫН А.А., ЖҰМАДИЛОВА Н.С.
Қазақстан Республикасында «covid-19» пандемиясы кезіндегі төтенше жағдайдың тұрмыстық зорлық-зомбылыққа әсері 172
TAUBAYEV B.R., MUSSEKENOVA A.A., KARASSAYEVA A.B.
Guarantees of ensuring the rights of prisoners in places of deprivation of liberty in the Republic of Kazakhstan by fulfilling international obligations 176
ҚОНЫСБАЙ Б.М., КУЛБАЕВ Н.Д., АЛИМОВА Э.А.
Салық саясатын жүзеге асырудағы шетелдік тәжірибе 183
МУРАТЖАН З., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р., БИШМАНОВ К.М.
О некоторых аспектах финансирования террористической и экстремистской деятельности 191
НУРАКЫНОВ Ж., АПАХАЕВ Н.Ж., БИМОЛДАНОВ Е.М.
Киберкеңістік және қылмыстық топтарды ұйымдастыру 199

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES

ТОЛЕУБЕКОВА Б.Х., ХВЕДЕЛИДЗЕ Т.Б., КАЛКАЕВА Н.Б.
Современные аспекты методологии исследования негласных следственных действий в рамках приоритетов концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года ... 206
МУХАМЕДЖАН М.С.
Ұрланған және жоғалған қаруды іздеу бойынша полиция қызметкерлері әрекеттерінің алгоритмі 221

АТАХАНОВА Г.М., БАҚЫТ С.Б., СОВЕТХАН Ш.Д.
Бағалауыштық пайымдау – сот лингвистикалық сараптаманың негізгі категориясы 226
ШАРИПОВА А.Б., МЫРЗАҒАЛИ Д.С., БАТЖАНОВА А.С.
Қорлау туралы істер бойынша сараптаманың теориялық негіздері 234
ZHUMAGAZIN T.B., BEKISHEV A.K., BALMAGAMBETOVA V.M.
On the issue of improving the organization of the disclosure of criminal offenses, the search for missing persons in the light of the transition to the «service model of the police» and within the framework of the introduction of a three-tier model of the criminal process 242
ТАПАЛОВА Р.Б., АРАТҰЛЫ Қ., КИРСАНОВА Т.А.
Криминалистическая идентификация при расследовании порчи земли отходами при бурении нефтяных скважин 249
САПАРОВ Ж.Ж., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р.
Медицина немесе фармацевтика қызметкерлерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауына байланысты қылмыстарды талдау 258
КАН А.Г., ИЗБАСОВА А.Б.
On the issue of measures of procedural coercion in criminal proceedings 268
АХМЕДОВ Н.А., ШАЛКАРОВА И.А., КАЗАКЕЕВА С.С.
Зависимость эффективности профессиональной деятельности сотрудников оперативных подразделений Республики Казахстан от уровня сформированности коммуникативных компетенций 272
АРАЛБАЕВ О.С., ТУМАНШИЕВ Р.К.
Уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты назначения и проведения экспертиз по делам о незаконной охоте 278

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

ТІЛЕУБАЕВ С.Б., МӘМБЕТОВ Ж.О., АХМЕТАЛИЕВА Г.У.
Заңгерлердің сөйлеу мәдениетін қалыптастырудағы шешендік өнердің рөлі 287
АБУГАЛИЕВ К. , ШЕГЕБАЕВА А.
Мемлекеттің тұтастығында патриотизмнің рөлі және оның кейбір мәселелері 293

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ
СЛОВО МОЛОДЫМ
THE WORD TO THE YOUNG

СЕЙТАКОВА Б.М.
Роль руководителя подразделения ОВД по обеспечению морально-психологического состояния личного состава при выполнении профессиональных задач 301
АЖИБЕКОВ М.К.
Национальные интересы в обеспечении информационной безопасности 307
СИТНИКОВ П.В.
Центральная Азия: политика полицейской реформы как борьба с коррупцией 314
БИМБЕТ А.Б.
Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа жауаптылық мәселелері мен алдын алу шараларының әрекеттер тізбегі 320
САБИРДИНОВ Б.С.
Роль институтов гражданского общества в реализации принципов сервисной модели обеспечения безопасности 326
БАЙГЕЛЕНОВА А.К.
Корреляционные связи элементов криминалистической характеристики расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними: опыт зарубежных стран 333

ИСАТАЕВА Б.Т.
Системы искусственного интеллекта в практике правоохранительных органов..... 339
ДОСЫБЕКОВ Н.С.
Криминалдық полиция бөлімшелері қызметкерлерінің қызметін
психологиялық қамтамасыз ету..... 344
ЕСИРГЕПОВА Д.М.
К вопросу о развитии отечественной пенитенциарной
пробации в уголовно-исполнительной системе..... 352
МУШЕКЕНОВ М.М.
Жол-көлік жарақатының алдын алу мәселелері 360
ШАЙСУЛТАНОВ С.Д.
Классификация причин и условий, способствующих совершению
мошенничества, в глобальной сети интернет 366
ӘМІР Р.Р.
Порнографиялық материалдар немесе заттар айналымы
саласындағы қылмыстардың шығу себебі және оның алдын алу..... 371
ҚОЙШЫБЕКОВ А.Р.
Ішкі істер органдарының азаматтық қоғам институттарымен өзара әрекеттесуі:
ұйымдастырушылық-құқықтық қамтамасыз ету..... 378
ТУСУПОВ Р.Н.
Проблемы обеспечения общественной безопасности в чрезвычайных ситуациях..... 385
KEYKIMANOV A.
Some issues of countering extremism at the present stage 391

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР.395

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «УЧЕНЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»..... 398

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ,
АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО,
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

CIVIL LAW,
CIVIL PROCESS

УДК 349.222; 331.106
МРНТИ 10.63.27

Е.А. Бурибаев[1], Қ. Тұрлыханқызы[1]

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ БАСТАМАСЫ БОЙЫНША ЖҰМЫСКЕРДІҢ КІНӘЛІ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУ ТӘРТІБІ МЕН ТӘРТІПТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК

Мемлекетіміздегі жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу ҚР Конституциясына, сондай-ақ ҚР Еңбек кодексінің нормаларына, Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес айқындалатын құқықтармен бостандықтардың кең шеңберіне ие екендігі.Бұл мақалада - жұмыскерді кінәлі әрекеттеріне байланысты теориялық және практикалық талдау, еңбек шартын бұзудағы істі қарау ерекшеліктерін айқындау және сот практикасын талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдану.Сонымен қатар, мақсат ретіндеазаматтардың еңбек ету құқығы сияқты әлеуметтік-экономикалық құқығын қорғау көрсетілген. Қорғау мәселелерін әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың орнын және еңбек қатынастарын әлеуметтік-құқықтық реттеу механизмін анықтау. Зерттеу барысында жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік мәселелерін талдаудажалпы ғылыми зерттеу әдістері қолданылды. Сондай-ақ, диалектикалық, логикалық, тарихи, жүйелікталдау, салыстырмалы-құқықтық, социологиялық және формальды-құқықтық танымның арнайыәдістері кеңінен қолдау тапты. Зерттеу нәтижесінде авторлар жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібін сипаттайтын еңбек заңнамасын жетілдіру қажет деген ұсынымдар ұсынылды.

Түйінді сөздер: еңбек, еңбек шарты, еңбек қатынастары, жұмыс беруші, жұмыскер, еңбек құқықтарын қорғау, еңбек тәртібі, еңбек шартын бұзу тәртібі.

Порядок расторжения трудового договора по инициативе работодателя в связи с виновными действиями дисциплинарной ответственности работника

Расторжение трудового договора в связи с виновными действиями работника в нашем государстве имеет широкий круг прав и свобод, определяемых в соответствии с Конституцией РК, а также нормами Трудового кодекса РК, законами и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан. В данной статье-теоретический и практический анализ виновных действий работника, определение особенностей рассмотрения дела о расторжении трудового договора и анализ судебной практики соблюдение законности и единообразное применение судами норм права. Кроме того, в качестве цели обозначена защита таких социально-экономических прав граждан, как право на труд. Определение места защиты социально-трудовых прав и механизма социально-правового регулирования трудовых отношений. В ходе исследования были использованы общенаучные методы анализа вопросов дисциплинарной ответственности и порядка расторжения трудового договора в связи с виновными действиями работника по инициативе работодателя. Широко поддержаны также специальные аспекты диалектического, логического, исторического, системного, сравнительно-правового, социологического и формально-правового познания. В результате исследования авторами предложены рекомендации о необходимости совершенствования трудового законодательства, характеризующего порядок расторжения трудового договора в связи с виновными действиями работника по инициативе работодателя.

Ключевые слова: труд, трудовой договор, трудовые отношения, работодатель, работник, защита трудовых прав, трудовой распорядок, порядок расторжения трудового договора.

On the initiative of the employer, the employee must: procedure for termination of an employment contract in connection with guilty actions disciplinary responsibility

Termination of an employment contract in connection with the guilty actions of an employee in our state has a wide range of rights and freedoms determined in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as the norms of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, laws and other regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan. This article presents a theoretical and practical analysis of the guilty actions of an employee, determination of the specifics of the consideration of the case of termination of an employment contract and analysis of judicial practice compliance with the rule of law and uniform application of the law by the courts. In addition, the goal is to protect such socio-economic rights of citizens as the right to work. Determination of the place of protection of social and labor rights and the mechanism of social and legal regulation of labor relations. In the course of the study, general scientific methods were used to analyze issues of disciplinary responsibility and the procedure for termination of an employment contract in connection with the guilty actions of an employee at the initiative of the employer. Special aspects of dialectical, logical, historical, systemic, comparative legal, sociological and formal legal cognition are also widely supported. As a result of the study, the authors proposed recommendations on the need to improve labor legislation characterizing the procedure for termination of an employment contract in connection with the guilty actions of an employee at the initiative of the employer.

Keywords*:* labor, labor contract, labor relations, employer, employee, protection of labor rights, labor regulations, procedure for termination of an employment contract.

Мемлекетімізде қазіргі таңда жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік мәселесі өзекті болып отыр. Себебі еңбек тәртібі – жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек қарым-қатынастарының жүйесін құқықтық нормалар арқылы белгілеп, оның қағидаларын орындауға тараптардың өзара міндеттілігін білдіретін құқықтық категория екендігі дұрыс сақталмайды. Еңбек тәртібі жұмыс беруші мен жұмыскерлердің ішкі еңбек тәртібіне мойынсыну, оның белгілеп берген талаптарын орындау жөніндегі өзара міндеттемелерінен көрініс табады. Еңбек төртібі сендіру жөнө мәжбүрлеу сияқты әдістердің көмегімен қамтамасыз етіледі. Сендіру әдісін колдану жұмыскерлердің өкімшілік талаптарын, кәсіпорынның, ұйымның ішкі еңбек тәртібі ережелерін саналы және ерікті түрде орындауға деген ішкі қажеттіліктерін тәрбиелеу мақсатында олардың санасы мен мінез-құлқына әсер етуді көздейді. Сендіру әдісін іске асырудың нысаны кетермелеу шаралары болып табылады. Мәжбүрлеу әдісі сендіру әдісі қажетті нәтижелерге қол жеткізбеген уақытта қолданылады. Бұл шаралар жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілікке дейін еңбек тәртібін бұзғаны үшін қолданылатын тәртіптік жазалау шаралары болып табылады.

Жұмыс берушінің бастамасы бойыншажұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік еңбек тәртібін бұзғаны үшін жауапкершілік лауазым иелері еңбек тәртібін бұзғаны үшін бағыныштылық тәртібімен жауап береді. Лауазым иелерінің кейбір топтары олардың атқарып отырған қызметінің айрықша сипатына байланысты бағыныштылық тәртіппен еңбек тәртібін бұзғаны үшін ғана емес, оның қадір-қасиетімен сыйыспайтын теріс қылықтары үшін де заңда көзделген тәртіппен жауапкершілікке тартылады. Еңбек шарты бұзылғанға дейін арнайы тәртіптік теріс қылықтардың өзіне тән негізгі белгілеріне мыналарды жатқызуға болады:

- нақты кәсіпорынның (ұйымның) ішкі еңбек тәртібін коғамдық қауіпті емес сипатта бұзу
- осы кәсіпорынмен (ұйыммен) еңбектік құқықтық қатынастарда тұратын жұмыскерлер жасайтын тәртіп бұзушылықтар;
- жұмыскерлердің өздерінің еңбек міндеттерін құқыққа қарсы және кінәні орындамауларынан көрінетін тәртіп бұзушылықтар;

- кінәлілікпен құқыққа қарсы іс-әрекеттің немесе әрекетсіздіктің арасындағы себепті байланыстар [1].

Жұмыс беруші еңбек тәртібін бұзғаны үшін, яғни жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты өзіне тапсырылған еңбек міндеттерін орындамағаны немесе дұрыс орындамағаны үшін тәртіптік жазалардың мына түрлерін қолдануға құқығы бар:

– ескерту;

– сөгіс;

–жеке еңбек шартын бұзу.

Тәртіптік жазалардың бұл көрсетілген тізімі толық болып табылады. Жұмыстан шығару еңбек тәртібін қасақана бұзатын және тәртіптік шаралар ықпалына көнбейтін жұмыскерлерге қолданылатын ең соңғы шара болып табылады. Жұмыстан шығару туралы еңбек кітапшасына жазылады. Жазалаудың өзге шаралары еңбек кітапшасына жазылмайды. Жұмыс берушіге тәртіптік жазалау қолдануға құқық берілген. Жұмыс беруші тәртіптік жазалауды қолданған кезде жасалған теріс қылықтың ауырлық дәрежесін, оның қандай жағдайда жасалғанын, жұмыскердің бұдан бұрынғы мінез- құлқын, еңбекке көзқарасын, сондай-ақ тәртіптік жазаның жасалған кінәлі әрекеттеріне сәйкестігін ескеруі керек. Жұмыс беруші тәртіптік жазаны жұмыскердің кінәлі әрекеттері ашылғаннан кейін қолдануы тиіс. Жаза қолданбас бұрын тәртіп бұзушыдан жазбаша түсініктеме талап етілуі керек. Жаза теріс қылық ашылған күннен бастап бір айдан қалдырылмай қолданылуы қажет және оны алты айдан кейін қолдануға болмайды. Әрбір еңбек тәртібін бұзғаны үшін бір ғана тәртіптік жаза қолданылатындығы белгіленген. Жаза бұйрықпен жария етіледі және жұмыскердің қолын қойдыру арқылы оған ескертіледі [2].

Сонымен, жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік еңбек заңнамасында көрініс тапқан. Мысалы, жұмыскер еңбек міндеттерін орындауға байланысты өзіне мәлім болған мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді жариялаған жағдайда, тәртіптік жазасы бар жұмыскер еңбек міндеттерін дәлелді себепсіз қайталап орындамаған немесе қайталап тиісінше орындамаған кезде, жұмыс берушіге материалдық нұқсан келтіруген, жұмыс берушінің атқарушы органының басшысы, оның орынбасары не жұмыс берушінің актісінде айқындалған жұмыс беруші филиалының, өкілдігінің және өзге де оқшауланған құрылымдық бөлімшесінің басшысы еңбек міндеттерін бұзған әртүрлі әдістерін дербес де, бір-бірін толықтыра отырып да қолдануға болады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында «Бұл жолда саяси-экономикалық реформаларды және сананы жаңғырту үдерісін жалғастырып, заман талабына бейімделген ұлттың жаңа болмысын қалыптастыруымыз қажет» деген еді [6]. Алайда, ел экономикасын реформалау мен әртараптандыру жалғасуына COVID-19 ауруының тарауы кедергі жасап, дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымымен пандемия жарияланды. Кейбір жосықсыз жұмыс берушілер мұндай жағдайды пайдаланып қалуға тырысып, қызметкерлердің жалақысынан «ұстап қалу», уақытында жалақыны төлемеу оларды өз еркімен жұмыстан шығуына итермелеу немесе өзге де жолмен өз шығындарын азайту арқылы жұмыскерлердің әл-ауқатының және материалдық жағдайларының нашарлауына алып келіп отырғаны Жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу және тәртіптік жауапкершілік тарту белгілі.

Бұл көптеген елдердің өз шекараларын жабуына, бұқаралық іс-шаралардың санын азайтуға, кәсіпорындардың жұмысын тоқтатуына, шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын субъектілердің жұмысын уақытша тоқтатуға не шектеуге алып келді. Жұмыс берушілердің алдында жұмысты жалғастыру, қызметкерлерді қашықтықтан жұмыс істеуге ауыстыру, штат немесе жұмысшылар санының қысқаруына, жалақы мөлшеріне және басқа да көптеген қиындықтар туындатты. Бұл ретте осы сұрақтарға жауаптар жұмыс берушінің еркі мен қалауына ғана емес, сондай-ақ осы мәселелер бойынша мемлекеттік органдардың ұстанымына да байланысты. ҚР Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың VII шақырылымындағы Қазақстан Республикасы Парламентінің бірінші сессиясында «қазіргі

күрделі жағдайда Қазақстанның алдында тұрған басты міндет – әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты, жұмыс орындары мен халықтың табысын сақтау» қажеттілігін көрсетіп, депутаттар алдында бірнеше басымдылықтарды айқындап, «азаматтардың құқықтарын тиісінше қорғамайынша әлеуметтік-экономикалық даму мүмкін еместігін, неғұрлым белсенді әрі ойластырылған жұмысқа нақты және табанды кірісу керектігін» атады [4].

Жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу көбінде мына жағдайлар себеп болады. Жұмысты жалғастыруына кедергі келтіретін және оны жалғастыруға мүмкіндігін болғызбайтын денсаулық жағдайы салдарынан жұмыскер атқаратын лауазымына немесе орындайтын жұмысына сәйкес келмесе;

-сынақ мерзімі уақытында жұмыс нәтижесі теріс болған жағдайда;

-жұмыскер бір жұмыс күні (жұмыс ауысымы) ішінде дәлелді себепсіз үш және одан да көп сағат бойы жұмыста болмаған жағдайда;

-жұмыскер жұмыста алкогольдік, есірткілік, психотроптық, уытқұмарлық масаң күйде болған, оның ішінде жұмыс күні ішінде алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық масаңдық жағдайын туғызатын заттарды пайдаланса;

-алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық масаңдық жағдайын туғызатын заттарды пайдалану фактісін анықтау үшін медициналық куәландырудан өтуден өзі бас тартса;

-өндірістік жарақаттар мен авариялларды қоса алғанда, жұмыскерлердің өмірі мен денсаулығы үшін ауыр зардаптарға әкеп соққан немесе әкеп соғуы мүмкін, еңбекті қорғау немесе өрт қауіпсіздігі не көліктегі қозғалыс қауіпсіздігі қағидаларын жұмыскер бұзған;

-заңды күшіне енген сот үкімімен немесе қаулысымен анықталған, жұмыскер жұмыс орнында бөтен мүлікті ұрлаған (оның ішінде ұсақ ұрлық), оны қасақана жойған немесе бүлдірген;

-ақшалай немесе тауарлық құндылықтарға қызмет көрсететін, сондай-ақ өзінің қызмет бабын өзі немесе басқа адамдар үшін материалдық немесе өзге де пайда алу үшін жұмыс берушінің мүдделеріне қарамастан өз мүддесінде немесе үшінші тұлға мүддесінде пайдаланатын жұмыскер кінәлі әрекеттер жасаған немесе әрекетсіздігі, егер бұл әрекеттер немесе әрекетсіздік жұмыс берушінің тарапынан оған деген сенімнің жоғалуына негіз болса;
-тәрбиелеу функцияларын атқаратын жұмыскер осы жұмысын жалғастырумен сыйыспайтын, моральға қайшы қылықтар жасаса еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзылады.

Жұмыскерге осы көрсетілген талаптардың тым болмағанда біреуін бұзу арқылы берілген төртіптік жазалар жарамсыз деп танылады.Жұмыскерге одан жазбаша түрде түсініктеме алмай, мерзімін бұзу арқылы (ашылған күннен бастап бір ай ішінде және тәртіп бұзушылық жасалған күннен бастап алты ай ішінде) немесе жұмыскерге оның қолын қойдырмай жарияланған тәртіптік жазалаулардың заңдық күші жоқ. Жұмыскер өзінің еңбек міндеттерін дәлелсіз себептермен екінші рет бұзған жағдайда, егер ол бұрын да тәртіптік жаза алған болса, онымен жеке еңбек шартын бұзу туралы мәселені шешерде есепке алынбайды. Мұндай тәртіптік жазалауларды алып тастау жөнінде жеке еңбек дауларын қарау үшін белгіленген жалпы тәртіп бойынша шағымдануға болады (еңбек дауларын қарайтын келісім комиссиясына, сотқа). Бағыныштылық тәртібімен берілген жазалауларды алу үшін мемлекеттік қызмет жоғары тұрған органға (лауазым иесіне) не сотқа шағымдана алады [7, 121 б.].

Тәртіптік жазалаулардың олар қолданылған күннен бастап алты ай ішінде күші бар. Егер жұмыскерлерге осы мерзім ішінде жаңадан тәртіптік жаза қолданылмаса, онда оның тәртіптік жазасы жоқ деп есептеледі. 6 ай мерзім өткеннен кейін бұл туралы бұйрықтың шығарылғаны не шығарылмағанына қарамастан тәртіптік жаза өзінен-өзі күшін жояды. Жұмыскерлер жұмыста болған кезінде кәсіпорынға немесе мекемеге зиян келтіретін болса, материалдық жауапкершілікке тартылады. Бұл жағдайда жұмыскер жалақысынан төлеу арқылы келтірілген зиянның орнын толықтай өтейді. Сондықтан да жұмыскерді жұмысқа алғанда кәсіпорынның не мекеменің мүліктеріне ұқыпты болу талап етіледі. Кәсіпорынның

немесе мекеменің мүлкін ұрлағаны үшін жұмыскер қылмыстық жауапқа тартылады. Сонымен, жұмыскер өзіне жүктелген еңбек міндеттерін ойдағыдай орындайды. Жұмыс беруші материалдық және моральдық көтермелеу шараларын, егер қажет болған жағдайда тәртіптік ықпал ету шараларын пайдалана алады [3].

Жұмыс берушіге өндірістік жарақаттың алдын алатын техника қауіпсіздігінің осы заманғы құралдарын өндіріске енгізу, жұмыскерлердің кәсіби және өзге де науқастарға шалдығуына жол бермейтін санитарлық-гигиеналық шараларды қамтамасыз ету міндеттері жүктеледі. Жұмыс беруші, сонымен бірге жұмыскерлердің қауіпсіздік техникасы, өндірістік санитария, еңбек гигиенасы, өртке қарсы сақтану жөніндегі барлық талаптарды сақтауын бақылап отырады. Егер комиссия еңбек қызметіне байланысты жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру кезінде өрескел абайсыздық зиянның туындауына немесе оның ұлғаюына себеп болғандығын анықтаса, комиссия тараптардың сабақтас жауаптылығын қолданады және жұмыскер мен жұмыс беруші кінәсінің дәрежесін пайызбен айқындайды деп көзделген [9].

Мысалы, еңбек қызметімен байланысты жазатайым оқиғаны арнайы тергеп-тексеру актісінде, «Жазатайым оқиғаның өндіріспен байланысы туралы және еңбек заңнамасының бұзылуына жол берген адамдар туралы комиссияның қорытындысы» бөлімі былайша толтырылады:

1) егер жұмыскер тарапынан өрескел абайсыздық болмаса, онда: 100% - жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер - 0% деп толтырылады.

2) егер жұмыскер тарапынан өрескел абайсыздық көрсетілсе, онда шамамен: 50% – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер – 50%; 30% – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер - 70%; 70 % – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер – 30% деп толтырылады және т.б.

Кейінгі бес жылда өндірісте 1412 жұмыскер қаза тапқан және оқиғалардың шамамен 50 %-ында комиссия жазатайым оқиғаға жауапкершілікті қаза тапқан жұмыскерге жүктеді.

Аталған норманы қолдану, біріншіден, жұмыскерлердің – еңбек міндеттерін орындау кезінде денсаулығынан айырылған мүгедектердің зиянды өтеу сомасын ала алмауына әкеледі (мысалы, егер жұмыскердің жалақысы 100 мың теңге болса, онда жұмыскердің кінәсі 50% деген оған зиянды өтеу 50 мың теңге мөлшерінде төленетінін білдіреді. Соның салдарынан мүгедек жұмыскерлер отбасын ғана емес, енді өздерін де күте алмайды. Егер жұмыскердің еңбек міндеттерін орындаумен байланысты өмірі мен денсаулығына зиян келтірілген кезде зиянды өтеуге құқық еңбек құқтарының негізін қалаушылардың бірі екенін ескерсек, онда өндірістегі жазатайым оқиғаға байланысты зақымды өтеу оқиғаның болуына кім кінәлі екеніне қарамастан жүзеге асырылуға тиіс [9].

Екіншіден, жұмыс берушілерге қатысты Комиссия біле тұра кінәлілігі туралы шешім шығарады, бұл ішкі істер органдары мен соттардың шешім қабылдауына тікелей әсер етеді. Комиссия жұмыс берушінің кінәлі екені туралы шешім қабылдау отырып, құқық қорғау органдарының (ішкі істер органдары) мен соттардың функцияларын алмастырады.

Әйтсе де, практикада жұмыс беруші жұмыскермен болған жазатайым оқиғаға ылғи кінәлі бола бермейді. Мысалы, жұмыскер іссапарға жіберілді. Ұшақпен іссапарға бара жатқанда жұмыскер әуе апатына ұшырады. Мұндай жағдайда жұмыс берушінің кінәсі жоқ. Дегенмен, адамның (адамдардың) кінәсін не кінәсіздігін қажетті тергеу әрекеттерін жүргізу жолымен қылмыстық іс қозғау бойынша тергеуге дейінгі тексеру шеңберінде дәлелдеу керек екеніне қарамастан, комиссия еңбек заңнамасының талаптарын негізге ала отырып: «жұмыс берушінің кінәсі – 100%, жұмыскердің кінәсі – 0%» деп көрсетуге мәжбүрлі. Сонымен қатар, талдау халықаралық практикада жазатайым оқиғаның өндіріспен ғана айқындалатынын және «тараптардың аралас жауапкершілігі» деген ұғым қолданылмайтынын көрсетеді. Осыған байланысты еңбек қызметіне қатысты жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру материалдарын рәсімдеу тәртібін регламенттейтін нормаларды қолдану тәжірибесі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексе сәйкес келтіру және азаматтардың еңбек құқықтарының негізін қалаушылардың бірі болып табылатын еңбек міндеттерін орындаумен байланысты өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу құқығынан жұмыскерді айыру

мүмкіндігін алып тастау мақсатында өзгерістер енгізу қажеттілігін көрсетті.

Еңбекті ұйымдастырудағы жұмыс берушінің міндеттері:

- еңбек жарақатына жол бермейтін техника қауіпсіздігінің осы заманғы құралдарын өндіріске енгізу;
- жұмыскерлердің көсіби және басқа да науқастарға шалдығуының алдын алатын санитарлық-гигиеналық шараларды қамтамасыз ету;
- қызметкерлердің қауіпсіздік техникасы, өндірістік санитария, еңбек гигиенасы және өртке қарсы сақтану жөніндегі барлық талаптарды орындауын бақылайды [8].

Жұмыс беруші еңбектегі табыстары үшін жұмыскерлерді көтермелеудің әртүрлі нысандарын қолдана алады. Көтермелеудің түрлері мен тәртібі жәке еңбек, ұжымдық шарттар және жұмыс берушінің актілері арқылы анықталады. Бұл – бағалы сыйлықпен марапаттау, сыйақы беру, алғыс жариялау және басқалары болуы мүмкін. Көтермелеу туралы шаралар деректері еңбек кітапшасына жазылады. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңында мемлекеттік қызметкерлерді адал еңбегі үшін көтермелеу шаралары көзделген. Мәселен, қызмет міндеттерін үлгілі орындағаны, мінсіз мемлекеттік қызметі, ерекше маңызды және күрделі тапсырмаларды орындағаны және жұмыста басқа да жетістіктерге қол жеткізгені үшін мемлекеттік қызметкерлерге көтермелеу шаралары қолданылады [5].

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, еңбек заңнамасына сәйкес жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік әртүрлі тәсілдері болғанына қарамастан, іс жүзінде еңбек құқықтары мен бостандықтары үнемі бұзылып отырады, бұл еңбек дауларының көптеген істерінде көрініс тауып отыр. Осыған байланысты еңбек заңнамасы еңбек құқықтары мен бостандықтарын қорғау тәсілдерін пысықтауды талап етеді.

Сонымен қорыта келгенде, жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу және тәртіптік жауапкершілік, оның қағидаттары – бұл жұмыскер мен жұмыс берушінің арасында, жұмыскердің белгілі бір жұмысты атқаруға, еңбек тәртібі ережесін сақтауға міндеттелуіне сәйкес жасалатын келісімі дұрыс жасалмауы. Осы келісімнің дұрыс рәсімделуі маңызды. ҚР Еңбек кодексіне сәйкес, жұмыс берушінің бастамасы бойынша өндіріс көлемі азайғанда не болмаса өндіріске жаңа технология енгізіліп, модернизациялану жүргізілген ретте, өндіріс көлемі арттырылған жағдайларда қызметкерлер саны мен штатының қысқартылуы мүмкін. Жұмыскер еңбек міндеттерін өрескел бұзған жағдайда еңбек шарты бұзылуы мүмкін. Сондай-ақ, ҚР Еңбек Кодексінде көрсетілгендей «өрескел бұзышылықтың» негізгі ұғымын «еңбек міндеттерін өрескел бұзу» – ол бір жұмыс күні ішінде дәлелсіз себеппен қатарынан үш сағат және одан да көп уақыт бойы жұмыста болмауы, жұмысқа алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық масаң күйде келуі, жұмыс күні ішінде масаң жағдайды туғызатын алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық соларға ұқсас т.б. заттарды пайдалануы, жұмыскердің еңбекті қорғау немесе өрт қауіпсіздігі не көлікте жүру қауіпсіздігі ережелерін, жарақат алу мен авариялады қоса алғанда, ауыр зардаптарға әкеп соққан немесе әкеп соғуы мүмкін болатындай бұзуы, жұмыс орнында заңды күшіне енген сот үкімімен немесе қаулысымен анықталған мүлікті ұрлауы соның ішінде ұсақ заттар да жатады. Бұл жерде жұмыс беруші ҚР Еңбек кодексінің талаптары мен міндеттерін қатаң сақтағаны дұрыс, оның ішінде заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші – жеке тұлғаның, жеке кәсіпкердің, қорғаушылар, нотариустардың қызметі тоқтатылған жағдайларды қоспағанда, жұмыскерлердің уақытша еңбекке қабілетсіздік кезеңінде және жыл сайынғы еңбек демалысында жүрген кезеңінде еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға жол берілмейді. Сондай-ақ, еңбек шартын бұзатыны туралы жұмыс беруші жұмыскерге бір ай бұрын жазбаша ескертуге міндетті, ал кәсіподақ мүшесі болып табылатын қызметкерлермен еңбек шартын бұзу ұжымдық шартта көзделген тәртіппен, осы ұйымның кәсіподағы органының дәлелді пікірін ескере отырып жүргізіледі.

Осыған орай, жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілікті атқарушы және сот

билігі органдарына сенімін нығайту, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің құқықтарын қорғау жүйесін дамыту үшін қажет. Яғни, еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу тәртібін дамытудың қызметін жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғау тетіктерінің бірі ретінде жетілдірудің қазіргі кезеңінде еңбекжұмыскерлердің еңбек құқықтары дауларын қарау үшін арнайы орган құру қажеттілігі туындайды, осыған байланысты біз еңбек істері бойынша мамандандырылған соттар құруды ұсынамыз. Бұл Қазақстанда жұмыскердің құқықтары мен жұмыс берушінің құқықтары мен міндеттерінің мемлекеттілікті дамытудың өзіндік теориясын қалыптастыру үшін негіз болады. Зерттеудің одан әрі дамуы Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын зерделеуден және тәжірибеде бар сын-пікірлерге сәйкес оларды жетілдірудің ықтимал жолдарын айқындаудан көрінеді.

Алғыс. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ AP09259109 грант).

Пайдаланған дереккөздер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V (өзгерістер мен толықтыруларды қоса 31.03.2021 ж.) [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs (жүгіну мерзімі: 03.03.2022 ж.).

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж. [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/ (жүгіну мерзімі: 01.03.2022 ж.).

3. Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Совершенствование трудового законодательства в контексте правового обеспечения процесса вступления Казахстана в ОЭСР. – М.: Первое экономическое издательство, 2020. – 214 с.

4. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылдың 15 қаңтарындағы VII шақырылымындағы ҚР Парламенттің бірінші сессиясында сөйлеген сөзі [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі:https://www.inform.kz/kz/(жүгіну мерзімі: 20.03.2022 ж.).

5. Хамзина Ж.А. Вопросы к качеству нормативного постановления «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» [Электронный ресурс] / Ж.А. Хамзина.Режим доступа:30.06.2020.-https://online.zakon.kz/ (жүгіну мерзімі: 20.03.2022 ж.).

6. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылғы қаңтарындағы «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласы [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі:https://egemen.kz/ (жүгіну мерзімі: 04.03.2022 ж.).

7. Холодинова Ю.В. Трудовые споры и трудовые конфликты как правовые категории и способы их разрешения. // Инновации в науке. – 2012. – №10. – С. 90.

8. Мотина Е.В. Классификация трудовых споров в контексте оснований и правового значения. Вестник ГрГУ. – 2016. – № 1. – С. 50-55.

9. Хасенов М.Х. Еңбек даулары бойынша сот практикасында не дұрыс емес? 04.03.2020. [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: http://www.zakon.kz/(жүгіну мерзімі: 05.03.2022 ж.).

Авторлар туралы мәліметтер

Бурибаев Ермек Абильтаевич – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті құқықтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы.

Тұрлыханқызы Құралай – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті құқықтану кафедрасының оқытушысы.

Бурибаев Ермек Абильтаевич –профессор кафедры юриспруденции Казахского национального педагогического университета имени Абая, доктор юридических наук.

Тұрлыханқызы Құралай – преподаватель кафедры юриспруденции Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Buribayev Ermek Abiltaevich – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai.

Turlykhankyzy Kuralay –Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai.

УДК: 349.3
МРНТИ: 10.67.01

А.К. Канатов[1], М.Д. Каражанов[2], Ж.С. Сейтаева[3]

[1]РГП на ПХВ «Института парламентаризма», Нур-Султан, Казахстан
[2]УО «Alikhan Bokeikhan University», Семей, Казахстан
[3]Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ АПРОПРИАЦИИ ИНСТИТУТА РАННЕГО ВМЕШАТЕЛЬСТВА (корректировка тезауруса)

В статье подняты проблемы правового регулирования института раннего вмешательства в Республике Казахстан. На основе анализа действующего законодательства даны конкретные предложения по актуализации тезауруса в Законе Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями».

Авторами проведен сравнительный анализ данногоинститута в США, Германии и Российской Федерации. Представлены альтернативные источники финансирования системы Раннего вмешательства. Обосновывается необходимость в разумной апроприации зарубежного опыта в этой сфере.

Подчеркнуто использование междисциплинарного подхода в организации эффективного межведомственного взаимодействия. В качестве основного вывода рекомендована разработка концептуального видения развития указанного института, с учетом усиления компетенций Правительства.

Ключевые слова: дети, инвалидность, законодательство, институт ранее вмешательство, механизм защиты.

Ерте араласу институтын тағайындау мәселелері (тезаурусты түзету)

Мақалада Қазақстан Республикасындағы ерте араласу институтын құқықтық реттеу мәселелері көтерілген. Қолданыстағы заңнаманы талдау негізінде «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына тезаурусты өзектендіру бойынша нақты ұсыныстар берілді.

Авторлар АҚШ, Германия және Ресей Федерациясындағы аталған институтқа салыстырмалы талдау жүргізді. Ерте араласу жүйесін қаржыландырудың балама көздері ұсынылған. Осы саладағы шетелдік тәжірибені қисынды апроприациялау қажеттілігі негізделген.

Тиімді ведомствоаралық өзара іс-қимылды ұйымдастыруда пәнаралық тәсілді қолдану атап өтілді. Негізгі қорытынды ретінде Үкіметтің құзыреттерін күшейтуді ескере отырып, көрсетілген институтты дамытудың тұжырымдамалық пайымын әзірлеу ұсынылды.

Түйінді сөздер: балалар, мүгедектік, заңнама, ерте араласу институты, қорғаныс механизмі.

Problems of appropriation of the institute of early intervention (correction of the thesaurus)

The article raises the problems of legal regulation of the institute of early intervention in the Republic of Kazakhstan. Based on the analysis of the current legislation, specific proposals for updating the thesaurus in the Law of the Republic of Kazakhstan «On social and medical-pedagogical correctional support for children with disabilities» are given.

The authors conducted a comparative analysis of this institute in the USA, Germany and the Russian Federation. Alternative sources of funding for the early intervention system are presented. The necessity of reasonable appropriation of foreign experience in this field is substantiated.

The use of an interdisciplinary approach in the organization of effective interdepartmental interaction is emphasized. As the main conclusion, it is recommended to develop a conceptual vision of the development of this institution, taking into account the strengthening of the competencies of the Government.
Keywords: children, disability, legislation, infancy institution intervention, protection mechanism.

Введение.

Необходимость развития институтараннего вмешательства в Республике Казахстан обусловлена положениями Всеобщей декларации прав человека, Конвенции о правах ребенка и другими международными правовыми актами, ратифицированными нашим государством. В них отмечается создание комфортной и доброжелательной для жизни среды, обеспечения доступности и качества дошкольного образования для детей с инвалидностью, с ограничениями жизнедеятельности, в возрасте от 0 до 4 лет, включая детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, а также для детей, находящихся в социально опасном положении.

В настоящее время обсуждается и, постепенно, оформляется (в стенах Парламента) проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам улучшения качества жизни лиц с инвалидностью». Известно, что в Казахстане на сегодня проживает более 705 тысяч человек инвалидностью, из них более 463 тысяч человек трудоспособного возраста, 181 тысяч пенсионного возраста и 94 тысяч детей. На февраль 2022 года в Казахстане проживают 94 тысяч детей с инвалидностью, в том числе 29,7 тысячи детей с инвалидностью до семи лет, 53,8 тысячи – от семи до 16 лет, 9,1 тысячи – от 16 до 18 лет. Впервые вопрос оказания ранней помощи детям с отклонениями в развитии был поднят в зарубежной специальной педагогике.

Между тем, анализ действующего законодательства показывает недостаточное правовое регулирование института раннего вмешательства в Республике Казахстан. Так, в Законе РК «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» от 11 июля 2002 года [1] упоминается лишь понятие института раннего вмешательства,под которым понимается социальная и медико-педагогическая коррекционная поддержка детей раннего возраста (до трех лет), включающая в себя скрининг психофизических нарушений, диагностику, лечение, развивающее обучение». Тем не менее, данные нормы не создают реальных условий для полноценного развития института раннего вмешательства в Республике Казахстан.

Основная часть. В настоящее время, тезаурус Закона РК «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», требует определенной корректировки.

В качестве обоснования приведем количественные и качественные показатели трансформации указанного нормативного документа. Во-первых, сам Закон, состоящий из девятнадцати статей,был принят двадцать лет назад. За это время, в его содержание (в четырнадцать статей из девятнадцати) вносилось множество поправок тринадцатью различными Законами. Во-вторых, содержательная часть большинства статей не имеет возможности урегулировать и не регулирует вопросы межведомственного взаимодействия социальной сферы, сферы здравоохранения и образования института раннего вмешательства.Имеются пробелы в понимании, механизмах защиты, компетенциях государственных органах и т.д. в отношении детей с инвалидностью для эффективной правоприменительной практики раннего вмешательства.

В связи с этим полагаем возможным рекомендовать дальнейшее развитие и совершенствование института раннего вмешательства в Республике Казахстан путем расширения нормативного регулирования на основе апроприации международного опыта [2].

Прежде всего отметим, что изучение поставленной проблемы в США и странах Европы началось в 60-80-х гг. XX века, когда внимание исследователей фиксируется на конкретных трудностях детей, организуется работа по преодолению нарушений у детей с привлечением разных специалистов. При этом, участие родителей и их консультирование по вопросам раз-

вития детей представлялось, неотъемлемым фактором успешной коррекционной работы с детьми группы риска.

США является одной из первых стран мира, которая приняла решение развивать и внедрять программы Раннего вмешательства на федеральном уровне. Основа этому развитию была положена в 1975 г. благодаря принятию закона (Education of All Handicapped Children Act), гарантировавшего образование, соответствующее уровню возможностей, для всех детей в США [3]. В 1986 г. Конгресс США пришел к заключению, что необходимо развивать всестороннюю, скоординированную, междисциплинарную, межведомственную программу служб Раннего вмешательства (USA Public Law 99-457, Part H) с тем чтобыуменьшить отставание в развитии;снизить расходы на специальное образование, а также специализированные услуги для детей с инвалидностью; увеличить способности семей удовлетворять особые потребности детей с инвалидностью, а также уменьшить вероятность институализации детей с инвалидностью и развить их потенциал и способность функционировать в обществе независимо.

В дальнейшем этот закон получил название IDEA (Individuals with Disabilities Education Act). Позже в дополнение к закону об инвалидности IDEA в 2001 г. было принято постановление, получившее название «No Child Left Behind» («Ни один ребенок не останется позади») [4], которое гласило, что ни один ребенок не может оставаться вне действия данного закона. Данное постановление дало право детям, которые потенциально нуждаются в специальном образовании, получать профилактическую помощь, до того, как они официально поступят в систему специального образования, а школам развивать подготовительные программы для таких детей. Последние поправки в закон внесены в сентябре 2011 года и с небольшими изменениями, которые касались уточнения понятия междисциплинарности в связи с индивидуальным планом помощи семьям, языковых вопросов, уточнения процедур направления, скрининга, оценки, а также некоторых других аспектов, были утверждены Президентом США.

На сегодняшний день закон IDEA состоит из двух основных частей: обучение в школах и раннее вмешательство.

Часть С закона (раннее вмешательство) выдвигает целый ряд требований по реализации рассматриваемой программы в США, среди которых:

- обеспечение доступа к программам всем детям, соответствующим установленным критериям;

- назначение (губернатором Штата) ответственной структуры, которой выделяются средства на реализацию программ Раннего вмешательства. Каждый Штат самостоятельно выбирает ответственную структуру и в некоторых Штатах эта ответственность ложится на систему здравоохранения, в других на систему образования или социальной защиты;

- создание Межведомственной координационной комиссии (Interagency Coordinating Council), в состав которой, помимо представителей различных секторов, таких как здравоохранение, образование, социальная защита, страховая медицина, обязательно должны входить родители детей с нарушениями развития (как минимум 20% состава комиссии). Роль комиссии заключается в оказании поддержки по организации необходимых услуг, способствовании интеграции услуг, взаимодействии и координации различных ведомств;

- соответствие минимальным требованиям, выдвигаемым Федеральным правительством по реализации программ Раннего вмешательства, включая программы по широкому информированию общественности о существовании и целях Раннего вмешательства, а также программы по выявлению и своевременному направлению младенцев, нуждающихся в услугах Раннего вмешательства.

Существует ряд лиц и организаций, являющихся так называемыми первичными пунктами выявления и направления (primary referral sources), в обязанности которых, согласно закону о Раннем вмешательстве, входит обязанность обращать внимание на возможные признаки нарушения или отставания в развитии и направлять детей в программы раннего вмешательства, а именно:

- родители (особенно родители детей с биологическим риском возникновения нарушений в развитии, как например, недоношенные дети и т.д.);

- учреждения системы здравоохранения: больницы (включая пренатальные и постнатальные отделения), клиники, врачи, работающие с ребенком или семьей;

- организации системы образования: сотрудники яслей, детских садов, программ раннего обучения;

- организации системы социальной защиты: социальные службы, организации по защите ребенка;

- приюты (для бездомных), кризисные центры.

Согласно закону о Раннем вмешательстве, как только ребенок, потенциально нуждающийся в услугах Раннего вмешательства, был выявлен, его следует как можно быстрее направить в систему служб Раннего вмешательства. Процедура направления должна быть осуществлена максимум за 7 дней. Причем родителям можно не ждать направления и они, как упоминалось ранее, сами могут обратиться за помощью.

Критерии варьируют в зависимости от Штата, минимальное требование со стороны Федерального правительства – четко сформулировать термин «отставание в развитии» и установить процедуру оценки (диагностические инструменты). Федеральное правительство обязывает предоставлять услуги Раннего вмешательства детям до 3 лет. Каждый Штат также определяет, будут ли предоставляться услуги Раннего вмешательства детям старше 3х лет, а также детям группы риска. Следует отметить, что многие Штаты предоставляют услуги после 3-х лет.

Разработка такого плана, согласно закону, является обязательной для всех служб и во всех Штатах.

Согласно закону, должна быть разработана хорошо налаженная и спланированная система сопровождения ребенка при переходе в дошкольные или школьные учебные заведения.

Ниже мы подробнее остановимся на различных аспектах организации и функционирования системы Раннего вмешательства.

В США процедуры Раннего вмешательства осуществляет прошедший соответствующее обучение и получивший соответствующую квалификацию персонал - представители различных дисциплин, включая специальных педагогов, психологов, социальных работников, физиотерапевтов, врачей, медицинских сестер и т.д. От персонала требуются знание типичного и нетипичного развития детей младенческого и раннего возраста, умение проводить оценку уровня развития, разрабатывать и осуществлять программы терапевтического вмешательства для детей от рождения до трех лет в различных областях развития. В дополнение к этому сотрудники программы должны уметь работать в междисциплинарной команде с семьями.

Как упоминалось ранее, в организации деятельности служб раннего вмешательства особое внимание уделяется, так называемой системе выявления детей с нарушениями в развитии (Child Find System). Вначале ребенок направляется в Государственную систему Раннего вмешательства (State’s early intervention system), которая оценивает, соответствует ли ребенок критериям включения в программу Раннего вмешательства. При этом любой, у кого возникнут подозрения в том, что ребенок отстает в своем развитии или испытывает трудности развития, может направить ребенка в систему Раннего вмешательства, будь то медработник, частное лицо, или сами родители или члены семьи.

Как только ребенок был выявлен и направлен в систему Раннего вмешательства, ему и его семье назначают Координатора услуг, который ответственен за информирование и сопровождение семьи на всех последующих этапах. Координатор является контактным лицом по всем вопросам, связанным с системой Раннего вмешательства.

Скрининг (как правило, быстрая, простая и дешевая процедура по выявлению отставания в развитии) предлагается не во всех Штатах. Скрининг и оценка осуществляется междисциплинарной группой экспертов при условии письменного согласия родителей. В случае наличия таких нарушений, как генетические синдромы или аномалии, врожденные инфек-

ции, различные неврологические заболевания, фетальный алкогольный синдром и др. в данном этапе нет необходимости и младенцы и дети раннего возраста автоматически включаются в программы Раннего вмешательства. Большинство Штатов имеет свои критерии автоматического включения в программы Раннего вмешательства. После осуществления скрининга или первичной оценки выносится решение о включении ребенка и его семьи в программы Раннего вмешательства в соответствии с установленными критериями. Это решение обсуждается с родителями.

После углубленной оценки функционирования ребенка и семьи разрабатывается индивидуальный план работы с семьей, который является основой взаимодействия специалистов и семьи и позволяет планировать и финансировать услуги Раннего вмешательства. Основополагающий принцип формирования этого плана – это семейно-центрированность. План содержит данные о потребностях ребенка и семьи, включая информацию об уровне развития ребенка в различных областях. В нем также указаны конкретные мероприятия, необходимые для удовлетворения выявленных потребностей, а также данные о сотрудниках, принимающих участие в реализации программы. Определяется сотрудник, экспертиза которого максимально соответствует потребностям ребенка и семьи для координации выполнения индивидуального плана. По согласованию с семьей определяется место проведения мероприятий (встречи в учреждении и/или визиты домой), частота и длительность встреч, виды и методы работы, предполагаемая длительность программы. Утверждаются процедуры, критерии и периодичность оценки достигнутых результатов.

С момента первичного скрининга до формулирования и подписания индивидуального плана должно пройти не более 45 дней.

Важным принципом программы является предоставление услуг, которые максимально приближены к семье и ребенку и осуществляются, согласно закону о Раннем вмешательстве, преимущественно в естественной среде развития маленького ребенка, будь то место его проживания, игровая площадка или детский сад. Исключение составляют только те услуги, которые невозможно обеспечить эффективным образом в естественной для ребенка среде. Список услуг может быть самым разнообразным и включает:

- вспомогательные технологии;
- услуги аудиологов, слухопротезирование и др.;
- помощь в развитие языка и речи;
- медицинские услуги;
- услуги по дополнительному уходу за ребенком;
- тренинг и консультации семьи;
- специальное образование;
- адаптация младенца к окружающей среде, а также создание среды, котораясоответствует потребностям младенца (occupational therapy);
- физическая терапия и развитие движения (physical therapy);
- психологическое консультирование.

Для большинства детей с особыми потребностями и их родителей смена окружения является стрессовым фактором, успешное преодоление которого возможно при планировании перехода и совместной работе сотрудников Раннего вмешательства, членов семьи и персонала последующей программы. Подготовка к переходу начинается в возрасте 30-32 месяцев и не позже 33 месяцев. План перехода является частью индивидуального плана обслуживания семьи и включает мероприятия, направленные на:

- определение в какую программу может перейти ребенок в соответствии с его возможностями и потребностями;
- поддержку и адаптацию ребенка к новым условиям следующий программы;
- подготовку и информирование специалистов новой программы, которые будут сопровождать ребенка;
- привлечение необходимых ведомств, организаций и лиц для осуществления плавного перехода. На этом этапе важную роль играет межведомственная координация.

Все эти мероприятия осуществляются в тесном сотрудничестве с семьями детей, получающих услуги в системе Раннего вмешательства.

В Германии развитие системы Раннего вмешательства началось в 1970-х годах. Этому предшествовало появление центров социальной педиатрии, первый из которых был открыт в Мюнхене в 1968 году. Изначально предполагалось создать надрегиональные междисциплинарные педиатрические службы в системе здравоохранения. В этих центрах, основанных на принципах социальной педиатрии, под руководством медицинских специалистов работали врачи, психологи, педагоги и терапевты. Работа, построенная на взаимодействии между медицинскими специалистами и психологами, получила название «тандем-партнерства», этот принцип активно используется и по сей день. Законодательная база для функционирования центров социальной педиатрии возникла только в 1980 году, она включена в пятую книгу Свода социальных законов [5]. Услуги центров оплачивались государственными и частными страховыми компаниями.

Параллельно развивались центры Раннего вмешательства «Frühförderstelle(n)», в которых центральная роль выделялась специальной, коррекционной педагогике и междисциплинарной работе с детьми и их семьями в естественных условиях развития ребенка. Начиная с 1974 года, после внесения поправок в Федеральный закон о социальных услугах, положивших начало нормативно-правовой базе для создания центров Раннего вмешательства, это развитие стало более активным и привело к образованию более 1000 центров Раннего вмешательства по всей Германии и, что особенно важно, в сельских районах. В настоящее время эти центры предлагают семейно-центрированные междисциплинарные услуги преимущественно в естественной среде развития ребенка, которые направлены на создание оптимальных условий для развития и обучения ребенка и включение его в жизнь местного сообщества.

Какое-то время обе системы сосуществовали параллельно, в некоторых регионах между ними было налажено продуктивное сотрудничество, в других же велись профессиональные и политические дискуссии относительно того, какие центры и какой подход – медицинский или педагогический является наиболее эффективными. Наконец, благодаря появлению закона о структуре здравоохранения в 1992 году [6], после довольно длительного периода параллельного и нескоординированного сосуществования обеих систем возникла возможность организации сотрудничества между центрами социальной педиатрии и службами Раннего вмешательства:

«…лечение в центрах социальной педиатрии должно быть направлено на тех детей, которым невозможно предоставлять услуги в рамках неспециализированных медицинских центров или центров Раннего вмешательства в силу тяжести или хронического характера заболевания или угрозы его возникновения. Центры социальной педиатрии должны тесно сотрудничать с другими лечащими врачами ребенка и центрами Раннего вмешательства».

В дальнейшем в 2001 и 2003 годах вышли законы, согласно которым услуги Раннего вмешательства должны быть междисциплинарными и предоставляться только центрами социальной педиатрии и центрами Раннего вмешательства. На организационном уровне центры социальной педиатрии рассматриваются в настоящее время как надрегиональные учреждения, а центры Раннего вмешательства как местные/региональные учреждения.

Параллельно с нормативно-правовой базой также развивались профессиональные стандарты, способствовавшие смене парадигмы - от биомедицинской модели к принятию социальной модели инвалидности, семейно-центрированности, и других ценностей, и принципов Раннего вмешательства, описанных ранее.

На сегодняшний день система Раннего вмешательства включает в себя около 130 центров социальной педиатрии и около 1000 центров Раннего вмешательств. В центрах социальной педиатрии в основном предлагаются услуги по диагностике и амбулаторному лечению. Некоторые центры (социально-педиатрические больницы) также предлагают стационарное лечение. Однако такие центры как правило расположены в больших городах и не предлагают лечения в естественных условиях развитиях ребенка, не проводят домашние ви-

зиты (посещения), что означает, что родителям зачастую приходится ездить на большие расстояния за получением помощи.

Региональные центры Раннего вмешательства предлагают помощь как на базе самих центров, так и в естественной среде развития ребенка и проводят домашниепосещения, работу в детских садах и т.д. Однако в последнее время в связи с сокращением финансирования становится все сложнее предоставлять услуги в естественной среде, что противоречит принципам Раннего вмешательства.

В Германии, как и в других странах с развитой системой Раннего вмешательства, большое внимание уделяется раннему выявлению детей с нарушениями развития. Большая часть детей проходит скрининг во время плановых визитов к домашнему врачу или педиатру. Если возникают подозрения, ребенка направляют в центры социальной педиатрии или Раннего вмешательства. К сожалению, в центрах социальной педиатрии листы ожидания достаточно велики и некоторые семьи могут ждать своей очереди на прием до одного года. Чтобы попасть в центр Раннего вмешательства, необходимо получить разрешение от социального управления и врача государственной службы здравоохранения. Многие семьи из социально уязвимых слоев населения зачастую избегают подобных процедур, боясь стигматизации, что делает услуги менее доступными. В связи с этим разрабатываются механизмы, которые бы позволили решить эту проблему.

Центры Раннего вмешательства зачастую расположены как можно более доступным образом, в подавляющем большинстве случаев в радиусе 10 км от места проживания семьи. В состав команды входят различные специалисты (педагоги, социальные работники, психологи, физиотерапевты, эрготерапевты, логопеды, педиатры, и др., в среднем 11 специалистов). Дети с различными нарушениями могут пользоваться услугами Раннего вмешательства.

Как правило, один из сотрудников команды Раннего вмешательства назначается как контактное лицо семьи и несет ответственность за сбор результатов диагностики, оценки, наблюдения во время домашнего визитирования, интервью и т.д. Затем на обсуждении междисциплинарной команды принимается решение о диагнозе, а также разрабатывается индивидуальный план помощи ребенку и семье.

Реализация этого плана требует вовлечения различных ведомств и служб. Ответственность за это, а также за координацию услуг лежит на региональной команде Раннего вмешательства. Частота встреч зависит от индивидуальных потребностей и в среднем происходит не реже 2 раз в неделю.

В Германии большое внимание уделяется подготовке кадров. Многие специалисты получают возможность приобрести необходимые знания благодаря различным программам и тренингам. Так, например, вводный курс для начинающих терапевтов длится один год без отрыва от основного рабочего места и включает в себя различные модули - от первичного контакта с родителями и ребенком до завершающей фазы вмешательства. Курс включает следующие темы:

- услуги, направленные на ребенка (диагноз, индивидуальные потребности, игрушки и оборудование, медико-терапевтические, педагогические и психологические аспекты);

- сотрудничество с родителями (консультирование, организация процесса интервенции);

- командная работа и сотрудничество между специалистами (консультации, междисциплинарный обмен).

Финансирование услуг центров социальной педиатрии осуществляется за счет государственного медицинского страхования. Финансирование служб Раннего вмешательства осуществляется из регионального бюджета. Если в команде работают медицинские специалисты, их услуги также покрываются государственной медицинской страховкой. В Баварии, например, финансирование работы центров Раннего вмешательства поступает из различных ведомств: муниципальные бюджеты, Министерство по науке образованию и культуре, Министерство социальной политики.

В Российской Федерации в качестве базы для создания службы ранней помощи выступают учреждения здравоохранения (детские больницы, поликлиники, дома ребенка), образования (центры психолого-педагогической и медико-социального сопровождения (ППМСС), дошкольные образовательные учреждения), социальной защиты (центры социальной помощи семье, центры реабилитации детей и подростков с ограниченными возможностями), а также негосударственные некоммерческие организации (НКО).

Службы Раннего вмешательства редко действуют как самостоятельные структуры, чаще как структурные подразделения (отделение, кабинет) уже существующих учреждений и организаций. Во многих организациях деятельность по Раннему вмешательству осуществляется специалистами по совместительству с другими функциями в организации.

Выводы.

Таким образом, раннее начало комплексной помощи содействует максимально возможным достижениям в развитии ребенка, поддержанию его здоровья, а также успешной социализации и включению ребенка в образовательную среду с последующей интеграцией в общество. Подходы к оказанию раннего вмешательства основываются на принципах непрерывности и семейной ориентированности ранней помощи.

На основании изложенного, в упомянутом выше Законе Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» требуется расширение понятия «раннее вмешательство». В связи с чем, предлагаем включить в статью 1 данного Закона новый подпункт 63) «программа раннего вмешательства»,под которойпонимаетсякомплекс медицинских, социальных и психолого-педагогических услуг, оказываемых на межведомственной основе детям в возрасте от 0 до 4 лет и их семьям, направленных на раннее выявление инвалидности, содействие их оптимальному развитию, формированию физического и психического здоровья, включению в среду сверстников и интеграции в общество, а также на сопровождение и поддержку их семей и повышение компетентности родителей (законных представителей).

Для организации адаптации и включения в жизнь общества детей в возрасте после 4 лет, которые не могут быть включены в полном объеме в систему получения образовательных услуг (в соответствии с заключением психолого-медико-педагогической комиссии), в Республике Казахстан предлагается предусмотреть возможность продолжения оказания услуг раннеговмешательства в необходимом объеме до 8-летнего возраста. Так, к примеру, институт раннего вмешательства в России предусматривает возможность продолжения оказания услуг ранней помощи в необходимом объеме до 7-8 - летнего возраста.

Решение задачи по организации сопровождения детей и их семей в ходе реализации программ раннего вмешательства возможно при обеспечении на основе координации взаимодействия организаций различной ведомственной принадлежности, нормативного определения их функционала по работе с семьей, а также активного вовлечения в этот процесс негосударственных организаций, в том числе социально ориентированных некоммерческих организаций.

Также предлагается обеспечить скоординированность услуг, направленных на развитие всех сторон жизни ребенка, используя междисциплинарный подход в организации эффективного межведомственного взаимодействия.В этой связи в Республике Казахстанможно предложить создание-адаптациюцентров раннего вмешательства.

Так, опыт зарубежных стран показывает, что параллельно с созданием групп раннего вмешательства в странах Европы создаются программы ранней помощи в США. В данном контексте «ранняя помощь» рассматривается как помощь для детей первых лет жизни с выявленными отклонениями в развитии. Естественным расширением сферы использования программ «раннего вмешательства» явилось включение в образовательное пространство младенцев и детей раннего возраста с врожденными и приобретенными дефектами, которые в значительной мере ограничивали возможности их жизнедеятельности. В дальнейшем, с получением ощутимых результатов от реализации программ, наметилась тенденция создания программ ранней помощи, в которых был заложен механизм взаимодействия между различ-

ными ведомствами на уровне штата или между негосударственными некоммерческими организациями и государственными учреждениями.

В связи с чем, можно рекомендовать статью 1 Закона Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» от 11 июля 2002 года дополнить новым подпунктом 64), где датьпонятие «центра раннего вмешательства», под которым понимается организация, находящаяся в ведении органов образования, оказывающая комплекс медицинских, социальных и психолого-педагогических услуг, оказываемых на межведомственной основе детям с инвалидностью и их семьям, и направленных на раннее выявление и предупреждение инвалидизации детей в возрасте от 0 до 4 лет с предоставлением постоянного или временного (дневного) пребывания, а также путем предоставления информационных, консультационных услуг лицам, деятельность которых связана с осуществлением мер по раннему выявлению и предупреждению инвалидизации детей в возрасте от 0 до 4 лет.

В целях комплексного и системного развития института раннего вмешательства в Казахстане,необходимо разработать концептуальное видение развития указанного института. Так, к примеру, в России была принята Концепция Развития ранней помощи в Российской Федерации на период до 2020 года [7]. При этом, целью данной Концепции должна стать разработка основных принципов и положений для создания условий предоставления услуг раннеговмешательства на межведомственной основе, обеспечивающих раннее выявление нарушений здоровья и ограничений жизнедеятельности, оптимальное развитие и адаптацию детей, интеграцию семьи и ребенка в общество, профилактику или снижение выраженности ограничений жизнедеятельности, укрепление физического и психического здоровья, повышение доступности образования для детей в возрасте от 0 до 4 лет. Предполагается, что разработка и принятие данной Концепции позволит снизить инвалидизацию детей в раннем возрасте.

В связи с этим, предлагаем в Законе Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» от 11 июля 2002 года статью 4 «Компетенция Правительства Республики Казахстан в области образования» дополнить новым пунктом 1-1) «разрабатывает и реализует Концепцию раннего вмешательства».

Данная Концепция представляется необходимой и может осуществляться посредством:

- нормативно-правового обеспечения, включая совершенствование законодательства, в том числе в сферах социальной защиты инвалидов и образования;

-создания модели межведомственного взаимодействия, разработки и внедрения в практику типовых правил организации межведомственного взаимодействия организаций, участвующих в программе раннеговмешательства;

-методологического и методического обеспечения программ раннего вмешательства с целью создания одинаковых возможностей получения ранней помощи с учетом региональных особенностей.

Актуальной является разработка единого подхода к формированию раннего вмешательства и сопровождению нуждающихся в ней детей и их семей, а также к определению механизма межведомственного взаимодействия по этим вопросам на республиканском и региональном уровнях.

Вопросы межведомственного взаимодействия возможно решать путем внесения изменений в действующее законодательство Республики Казахстан, либо консолидации норм в Социальном Кодексе.

Список использованных источников:

1. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 года № 343 «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» //https://adilet.zan.kz/rus/docs/ (дата обращения: 19.02.2022).

2. Доброва-Крол Наталия, «Раннее вмешательство: Ключевые аспекты и международный опыт», Международный детский фонд ООН (ЮНИСЕФ).

3. A History of the Individuals With Disabilities Education Act // https://sites.ed.gov/idea/IDEA-History.
4. No Child Left Behind. Elementary and Secondary Education Act (ESEA) //https://www2.ed.gov/nclb/landing.jhtml
5. Sozialgesetzbuch (SGB) - Achtes Buch (VIII) - Kinder- und Jugendhilfe - (Artikel 1 des Gesetzes v. 26. Juni 1990, BGBl. I S. 1163) // http://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/
6. Das Gesundheitsstrukturgesetz (Gesetz zur Sicherung und Strukturverbesserung der gesetzlichen Krankenversicherung) vom 21. Dezember 1992 // https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F*[%40attr_id%3D%27bgbl192s2266.pdf%27]#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl192s2266.pdf%27%5D__1645381627093
7. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 31 августа 2016 года №1839-р «Об утверждении Концепции развития ранней помощи в Российской Федерации на период до 2020 года // https://docs.cntd.ru/ (дата обращения: 12.02.2022).

Сведения об авторах

Канатов А.К. – Қазақстан Республикасы Парламент жанындағы Парламентаризм институты директорының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, профессор.
Каражанов М.Д. – «Alikhan Bokeikhan University» ББМ.
Сейтаева Ж.С. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы.

Канатов А.К. – заместитель директора Института парламентаризма при парламенте Республики Казахстан, кандидат юридических наук, профессор.
Каражанов М.Д. – УО «Alikhan Bokeikhan University».
Сейтаева Ж.С. – Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Kanatov A.K. – RS Eon the right of economic management«Institute of Parliamentarism»,
Karazhanov M.D. – Educational institution «Alikhan Bokeikhan University».
SeitaevaZh. S. – Academy of law enforcement agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan.

УДК 34.04
МРНТИ 10.21.01.

Л.Т. Назаркулова[1], Ә.С. Тасмағанбетов[1], Ж.С. Шукенова[2]

[1]Западно-Казахстанский Государственный университет имени М. Утемисова, Орал, Казахстан
[2]Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылдорда, Казахстан

СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА И ПРАВОТВОРЧЕСТВО: ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ

В настоящем исследовании представлена попытка рассмотреть вопросы роли судебной практики в совершенствовании законодательства на конкретном примере правового регулирования такого нового для Республики Казахстан вида общественных отношений как микрокредиты посредством интернет-технологий (онлайн-кредиты). Несмотря на бурный рост онлайн-кредитов Казахстане, тем не менее первое время законодатель данную сферу бизнеса оставил без внимания, что привело к негативным последствиям на практике, массовым нарушениям прав граждан, конфликтности в обществе. Доказано, что именно судебная практика выступает как зеркало, отражающее качество правотворчества, сигнализирующее законодателю о потребностях правового развития, наиболее явным оперативным образом отражающее самые острые потребности правового регулирования, а также способное предложить оптимальный вариант правового решения для преодоления выявленных недостатков, и смягчить негативное влияние недостатков правовых норм до их корректировки законодателем. В Республике Казахстан пока еще не выработан четкий механизм обратной взаимосвязи между правом, правотворчеством и правовой жизнью, судебной практикой. Предлагаются конкретные рекомендации по развитию механизма такой обратной связи.

Ключевые слова: правотворчество, юридическая практика, судебная практика, кредит, потребительский кредит, онлайн-кредит.

Қазақстан Республикасындағы сот тәжірибесі және заң шығармашылығы: қарым-қатынас мәселелері

Бұл зерттеу интернет-технологиялар (онлайн-несиелер) арқылы микрокредиттер сияқты Қазақстан Республикасы үшін қоғамдық қатынастардың жаңа түрін құқықтық реттеудің нақты мысалы бойынша заңнаманы жетілдірудегі сот тәжірибесінің рөлін қарастыру әрекетін ұсынады. Қазақстанда онлайн-несиелердің қарқынды өсуіне қарамастан, соған қарамастан заң шығарушы алғашында бизнестің бұл саласына мән бермеді, бұл іс жүзінде келеңсіз салдарға, азаматтардың құқықтарының жаппай бұзылуына және қоғамдағы жанжалдарға әкелді. Заң шығармашылығының сапасын көрсететін айна қызметін атқаратын, заң шығарушыға құқықтық даму қажеттіліктері туралы белгі беретін, құқықтық реттеудің ең өзекті қажеттіліктерін барынша айқын көрсететін, сонымен қатар ең жақсы құқықтық шешімді ұсына алатын сот тәжірибесі екендігі дәлелденді. анықталған кемшіліктерді жою, кемшіліктердің келеңсіз ықпалын бәсеңдету.құқықтық нормаларды заң шығарушы түзетулер енгізгенге дейін. Қазақстан Республикасында құқықтың, құқық шығармашылығы мен құқықтық өмірдің, сот тәжірибесінің арасындағы кері байланыстың нақты механизмі әлі де дамымаған. Мұндай кері байланыс механизмін әзірлеу үшін нақты ұсыныстар ұсынылады.

Түйінді сөздер: заң шығару, заң тәжірибесі, сот тәжірибесі, несие, тұтынушылық несие, онлайн несие.

Judicial practice and lawmaking in the Republic of Kazakhstan: problems of relationships

This article presents an attempt to consider the role of judicial practice in improving legislation on a specific example of the legal regulation of such a new type of public relations for the Republic of Kazakhstan as microcredits through Internet technologies (online loans). Despite the rapid growth of online loans in Kazakhstan, nevertheless, at first, the legislator ignored this business area, which led to negative consequences in practice, massive violations of citizens' rights, and conflict in society. It is proved that it is judicial practice that acts as a mirror reflecting the quality of lawmaking, signaling to the legislator about the needs of legal development, most clearly reflecting the most urgent needs of legal regulation, and also able to offer the best legal solution to overcome the identified shortcomings, and mitigate the negative impact of shortcomings. legal norms before they are amended by the legislator. In the Republic of Kazakhstan, a clear mechanism of inverse relationship between law, law-making and legal life, judicial practice has not yet been developed. Concrete recommendations are offered for the development of such a feedback mechanism.

Key words: lawmaking, legal practice, court practice, credit, consumer credit, online credit.

Введение. Совершенствование законодательства с учетом изменяющихся общественных отношений – важнейшее условие развития правовой системы общества. В ежегодном Послании Главы государства народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» от 1 марта 2021 г. Президент К. Токаев обозначил приоритетные направления развития страны, среди которых: поддержка бизнеса, сельского хозяйства, оптимизация квазигосударственного сектора, трансферт современных цифровых технологий, внедрение элементов Индустрии 4.0, повышение эффективности здравоохранения, качества образования, формирование эффективной экосистемы на рынке труда, политическая модернизация и защита прав человека, совершенствование региональной политики. Достижение поставленных Главой государства задач невозможно без соответствующего нормативного фундамента.

Вместе с тем, для обеспечения качества правового регулирования любым изменениям, которые предполагаются к внесению в законодательство, должно предшествовать тщательное изучение эффективности их регулирующего воздействия. В выявления эффективности правового регулирования ключевая роль отводится юридической практике, понимаемой в широком смыле как деятельность по претворению норм права в жизнь. При этом среди всех видов юридической практики именно судебная является квинтэссенцией всей системы юридической деятельности, обладает наибольшим информационным потенциалом для законодателя о потребностях правового регулирования, оказывает наиболее широкое многофакторное влияние на развитие права, защищенность прав человека, правовую культуру общества.

Целью исследования является изучение проблем воздействия судебной практики на совершенствование законодательства, правотворчество, на этой основе обосновать информационно-сигнальный потенциал судебной практики. *Задачи исследования: – п*оказать каким образом технико-юридические дефекты действующего права отражаются на практике реализации правовых норм на примере онлайн-кредитования; - выявить проблемы во взаимосвязях судебной практики и правотворчества, а также предложить направления для их решения. В работе обосновывается тезис о том, что судебная практика выступает своеобразным зеркалом, в котором наиболее очевидно оперативно обнажаются недостатки действующего права: пробелы, коллизии, сферы общественных отношений, правовая регламентация которых недостаточна, или которые ранее были неизвестны законодателю, и нуждаются в регулировании. Судебная практика может наиболее оперативным, очевидным образом выявить проблемы действующего права, предложить законодателю наиболее эффективные правовые решения, а также еще до внесения поправок в законодательстве уменьшить негативное влияние дефектных правовых норм на субъектов права. Судебная практика обеспечивает обратную связь права с жизнью, сигнализируя законодателю о возможных направлениях

совершенствования права. Для обеспечения качественного динамичного обновления законодательства с учетом происходящих в обществе изменений важно создать целостный механизм обратной связи между судебной практикой и правотворчеством. В работе предлагаются некоторые рекомендации в указанном направлении.

Материалы и методы исследования. В ходе исследования были изучены правовые нормы, регулирующие вопросы онлайн-кредитования; материалы практики: договоры по выдаче кредитов посредством интернет-технологий, платформы по выдаче указанных кредитов, материалы судебной и арбитражной практик, статистические данные и т.д., а также публикации в открытых источниках. Данные материалы были изучены посредством общенаучных и междисциплинарных методов. Общенаучный подход диалектического материализма позволил изучить взаимосвязь законодательства и судебной практики в динамике и развитии. Правовые акты исследовались посредством формально-догматического метода, путем уяснение смысла и значимости нормы права из ее собственного содержания (догмы права). Использовались такие способы толкования содержания правовых норм, как телеологический, конкретно-исторический, грамматический и другие. Формально-логический метод использовался в процессе анализа актов различных судебных инстанций и позволил проследить процесс формирования правоположений судебной практики при разрешении конкретных дел. Системный (структурно-функциональный) метод позволил изучить механизм взаимодействия судебной практики и законодательства. С применением статистического метода получены данные, отражающие количественное состояние и динамику средств воздействия судебной практики на законодательство, а также тенденцию развития законодательства под влиянием судебной практики. Одновременно применялись специальные методы познания: формально-юридический, сравнительно-правовой.

Обзор литературы. Наибольшее влияние на право судебная власть оказывает в странах прецедентного права, где судьи являются творцами права. Более того, в странах ареала прецедентного права даже наборот, полемиризуется проблемы чрезмерного усиления роли судебной власти в отношении власти законодательной, соотношения независимости и подотчетности судов [1, с. 253]. Так, Лазарус С. изучая деятельность Верховного Суда США с 1986 г., показывает, как консервативный блок судей Суда используя неконституционные методы, ограничивал действие целого ряда законодательных актов, чрезмерно усиливая власть Суда по отношению к Конгрессу, и даже препятствуюя практической способности Конгресса выполнять свои законодательные функции [2, с. 769]. Среди практических аспектов судебного правотворчества актуальны вопросы взаимодействия различных уровней судов - Бадави А.Б., Бакер С. [3, с. 140], Шахшахани С. [4, с. 442], Геннаиоли Н., Шлейфер А. [5, с. 12], Легави А. [6, с. 522].

Важна, но недоцененна роль международных судов, в формировании международного права. Опубликованы многочисленные исследования и теоретические анализы, цель которых состоит в изучении и объяснении роли права, международных судов в становлении прав человека, процессе международной интеграции. В частности, Европейского суда по правам человека, Суда Европейского Союза (CJEU), Андского трибунала (ATJ) и Суда Европейского сообщества ЭКОВАС (ECCJ) привлекает большое внимание в этом контексте. Доннер А.М. исследуя историю югославских и руандийских трибуналов по военным преступлениям обосновывает, что международные суды могут сыграть решающую, хотя и недооцененную, роль в развитии новых областей международного права, что международное судебное правотворчество наиболее целесообразно, когда соответствующие основные договоры устарели, когда основные условия изменились и когда существует небольшая перспектива пересмотра договоров [7, с. 55]. Биркенс И., Вликс К. анализируют судебное правотворчество Европейского суда по правам человека в таких «сложных делах», как эвтаназия, помощь при самоубийстве [8, с. 120]. Различные аспекты судебного правотворчества в формировании международного и регионального права представлены в работах Гриммел А. [9, с. 531], Хелфер Л.Р., Карен Дж. Альтер [10, с. 495], Карен Дж. Альтер, Лоуренс Р. [11, с. 223], Эрнандес Г.И. [12, с. 219], Цанакопулос А. [13, с. 239]. В странах континентального права также рассматриваются раз-

личные акспекты судебного правотворчества. В работе Штейнман А.Н. справедливо акцентируется важность конституционных ограничений для судебного правотворчества, которое также как и законотворчество, должно подчиняться конституционным принципам [14, с. 587].

В иных правовых системах, в частности, в азиатском регионе сегодня также активизируется роль судов в правотворчестве. Си К. обосновывает, что китайские суды местного (провинциального) уровня сталкиваясь с пробелами права, возникающими из-за недостаточного внимания к местным экономическим вопросам со стороны законодательных органов национального уровня, вынуждены принимать акты судебного правотворчества в целях единообразного разрешения аналогичных судебных дел [15, с. 50]. По мнению Пан Х. [16, с. 309], это осуществляется посредством интерпретационных актов судов, с помощью которых суды выступают в качестве законодателей де-факто. Это неизбежно создает разрыв между реальностью (де-факто) судебного законотворчества и официальной политикой (де-юре), отрицающей место судебного законотворчества в формальном правопорядке в Китае. Развитие права в Японии, странах Азии в результате судебного толкования рассмотрена в трудах Хейли Дж. О., Такенака Т. [17, с. 33].

В странах СНГ, тяготеющих к системе континентального права судебное правотворчество набирает обороты. Грудцина Л.Ю., Залоило М.В., Пашенцев Д.А., Баранов В.А. неизбежность судебного правотворчества обосновывают наличием пробелов в законе и присущей ему неопределенностью и двусмысленностью многих правовых норм, а также невозможностью отказа в правосудии при отсутствии четкой позитивной нормы, применимой к спору [18, с. 1212]. Целый ряд монографических и диссертационных работ посвящены различным теоретическим и практическим аспектам судебного правотворчества, влияния судебной власти на право.

В казахстанской научно-правовой литературе имеются публикации, посвященные проблемам становления судебной власти, развития судебно-правовой реформы, конституционным основам судебной власти, истории становления института судебной власти, подготовке и повышению квалификации судей и др. Это работы Жаилгановой А.Н., Зиманова С.З., Ами К.А., Сапаргалиева Г.С., Сулейменовой Г.Ж., Мухамеджанова Э.Б., Халикова К.Х., Каудырова Т.Е.

Вклад вышеуказанных исследователей в дело разработки научной основы развития судебного правотворчества неоценим. Несмотря на обилие научных работ по вопросам судебного правотворчества, тем не менее следует признать, что на сегодняшний день в исследовании роли судебной власти в совершенствовании права в Республике Казахстан, взаимодействия законодательных и судебных органов в сфере правотворчества еще имеется большой потенциал для исследования. Проблемы взаимодействия законодательных и судебных органов в совершенствовании права получают, как правило, лишь фрагментарное освещение. В настоящем исследовании представлена попытка рассмотреть проблемы воздействия судебной практики на совершенствование законодательства на конкретном примере развития правового регулирования такого нового для Республики Казахстан вида общественных отношений как онлайн-кредитование.

Результаты и обсуждение. Согласно Конституции Республики Казахстан судебная власть осуществляется посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом форм судопроизводства (пункт 2 статьи 75). Деятельность суда основана на законе и заключается в применении объективной нормы права, определенной статьи закона к конкретной жизненной ситуации. Согласно конституционному статусу суды рассматриваются как правоприменительные органы, не обладают правотворческими функциями.

Правовая система Республики Казахстан относится к системе континентального права со всеми присущими ей чертами. К таковым следует отнести общий характер правовых норм, широкое использование оценочных понятий при формулировании норм права, сложная и длительная процедура принятия, изменения и отмены правовых норм, которая зачастую не поспевает за куда более динамично меняющимися общественными отношениями и

др. Тогда законодатель не успевает своевременно и адекватно регулировать уже фактически сложившиеся общественные отношения, стимулировать развитие новых, более эффективных связей. В некоторых случаях законодатель намеренно оставляет неуреглированным тот или иной вопрос. В любом случае, каким бы детальным и проработанным ни было законодательство, в нем невозможно предусмотреть все вероятные ситуации реализации права. Поэтому достаточно сложно избежать пробелов в праве, а также ряда иных последствий, приводящих к ситуциям правовой неопределенности.

Но даже в ситуациях правовой неопределенности суды обязаны рассмотреть дело и вынести судебный акт. Исходя из опыта зарубежных стран ситуации правовой неопределенности вынуждают суды к активности, творческому применению действующих норм права, рассмотрению дел на основе общих принципав права, справедливости, основываясь на внутреннем убеждении. В результате этого начинает складываться определенная судебная практика, которая не только конкретизирует нормы права, но и по сути создает новые нормы права.

Судебное правотворчество особенно восстребовано в условиях общественных изменений, когда расходятся конгруэнтность права и реальной правовой жизни [19, с. 349]. Такую роль судебного правотворчества можно наблюдать в разные исторические периоды. В Германии после вступления в силу Германского гражданского уложения 1 января 1900 г., несмотря на принятые меры для подготовки общества к его реализации, тем не менее возникла потребность приспособления права к реальным условиям, и в результате деятельности судов было скорректировано, нейтрализовано действие ряда норм путем обращения к общим принципам права. Н-р, ссылаясь на требование уважать добрые нравы (gute Sitten), содержащиеся в § 826 ГГУ, высшая судебная инстанция – рейхсгерихт – не побоялась внести ряд изменений в систему деликтной ответственности. Рейхсгерихт признал обязанность возместить не только реальный ущерб, но и упущенную выгоду, хотя § 823 достаточно ясно исключает такую возможность [20, с. 87-88]. В XX веке также известны громкие судебные дела о вине солдатов, охранявших границу с Восточной Германией, когда суды в ситуации моральных и юридических дилемм, вынуждены были разрешать дела на основе общих принципов права, справедливости.

Итак, в результате рассмотрения индивидуальных дел в судебной практике создаются правоположения и правовые позиции, содержащие правила и рекомендации по рассмотрению аналогичных ситуаций в будущем. Тем самым правовые позиции и правоположения судов аккумулируют результаты интеллектуально-опытной деятельности по рассмотрению конкретных дел, представляют собой наивысший интеллектуальный продукт судебной практики. В обоснование своих решений суды Германии могут ссылаться на предыдущие решения судов. Так, в решении Федерального Суда по трудовым спорам от 01.08.2017, 9 AZB 45/17 содержит 7 ссылок на предыдущие решения, а в решении от 22.11.2016, 9 AZB 41/16 содержится большое количество ссылок, из которых одно датируется 1961 годом. Несмотря, на отсутствие законодательного закрепления, судебная практика в Германии de facto является источником права. Ряд авторов такую ситуацию называют «фактической» прецедентностью [21, с. 187], [22, с. 163].

Рассмотрим ситуацию с судебным правотворчеством «де-факто» в Республике Казахстан на конкретном примере развития таких новых для страны общественных отношений, как микрокредиты, предоставляемые посредством интернет-технологий. Несмотря на то, что в зарубежных странах данные виды кредитов уже определенное время распространены, однако в нашу стране они впервые появились в 2014 году. Если по другим видам финансовых услуг были приняты специальные заокнодательные акты, то в отношении онлайн-кредитов долгое время законодатель «молчал. Но это не мешало развитию рынка онлайн-кредитов бурными темпами, которое ввиду отсутствия должного правового регулирования происходило хаотично. В следствии этого онлайн-кредиты предоставлялись на кабальных условиях: более 500-700% годовых; размеры неустойки в случае просрочки - от 1% до 2,75% за каждый день просрочки; несправедливая очередность погашения задолженности: штраф, неустойка; вознаграждение; сумма займа; в ряде договоров предусматривались нормы о нераспростра-

нении сроков исковой давности по спорам; положения о разрешении споров в конкретном арбитраже, как правило, аффилированном с кредитором; досудебное взыскание задолженности коллекторской компанией.

В результате такой правовой неопределенности возникли серьезные сложности и при рассмотрении споров по онлайн-кредитам в судах. Так, первое время при рассмотрении судебных споров по онлайн-кредитам, суды, ссылаясь на общие нормы о договоре займа, учитывая, что договор займа заключен в добровольном порядке, считали, что заемщики должны возвращать задолженность в соответствии с условиями договора займа. Однако постепенно стала складываться судебная практика, согласно которой исковые требования о взыскании сумм займа, многократно превышающие сумму займа за счет невероятно больших процентов вознаграждения, пени, иных несправедливых условий договора, не подлежали удовлетворению, суммы долга существено снижались. При этом, в обоснование своих решений суды нередко по сути ставили под сомнение законность деятельности таких организаций, а соответственно условий договоров, на основе которых предоставлялись данные кредиты. При этом суды исходили из следующего: по всем признакам данные виды кредитов подпадали под микрокредиты, соответственно организации, предоставлявшие данные кредиты рассматриваются как микрофинансовые организации, которые согласно требованиям закона должны были пройти регистрацию в уполномоченном органе в качестве таковой. Тем самым, многие местные суды (в основном районные, городские), столкнувшись с ситуацией правовой неопределенности, руководствовались принципом справедливости, своим внутренним убеждением, даже вопреки букве закона, вставали на защиту прав потребителей данных услуг, рядовых граждан.

Отдельные инициативные судьи местных судов, которые в первую очередь столкнулись с этой ситуацией правовой неопределенности, направляли свои обращения (в неофициальном пордке) в вышестоящие суды, в том числе и в Верховный Суд, пытаясь обратить их внимание на сложившуюся ситуацию. Однако со стороны Верховного Суда оперативных действий не последовало, о чем свидетельствует отсутствие какого-либо официального разъяснения в виде нормативного постановления по разрешению таких споров.

Другими последствиями правовой неопределенности в сфере онлайн-кредитов стала криминализации данной сферы, активизация различных недобросовестных «юристов», коллекторских компаний, поддельных сайтов-однодневок и др. Все вышеуказанные проблемы стали фактором социальной напряженности и конфликтности, подрывали доверие граждан к финансовой и государственно-правовой системе в целом.

Сложившаяся в обществе ситуация, должна была бы повлечь оперативную реакцию законодательного органа, который должен был бы внести ясность в указанные выше вопросы путем внесения поправок, или новых норм в законодательство. Вместе с тем, несмотря на массовый характер, общественную значимость, тем не менее только лишь по прошествии трех лет отдельные парламентарии обратили внимание на эту ситуацию. Так, 16 марта 2017 года депутаты Карагусова Г., Платонов А. и другие направили депутатский запрос в уполномоченный орган по поводу законности деятельности компаний, предоставляющих онлайн-кредиты. Однако на тот момент Председатель Национального Банка Д. Акишев, ответил на запрос депутатов следующим образом: «онлайн-кредиты в Казахстане не являются финансовыми услугами и организации, их оказывающие, не являются субъектами финансового рынка». Получается, что исходя из принципа правового государства: все, что не запрещено, то разрешено, деятельность этих компаний не противоречила законности, даже несмотря на попрание принципа справедливости, прав человека?

А тем временем ситуация в обществе продолжала накалятся: население все больше закредитовывалось, долги граждан перед онлайн-кредиторами росли «как на дрожжах», количество споров наростало как снежный ком, арбитражи штамповали решения против заемщиков, суды как могли защищали права таких заемщиков, сокращая суммы чудовищных долгов.

Отдельные парламентарии опять попытались разобраться в ситуации. Так, 25 января 2018 года сенатор С. Ершов направил к Генеральному прокурору Казахстана депутатский запрос о необходимости проведения проверок в компаниях, предоставляющих онлайн-кредиты, на предмет законности предоставления этих кредитов, а также сбора персональных данных граждан. Однако Генеральная прокуратура ответила, что недостаточно оснований для назначения проверок компаний, выдающих онлайн-кредиты, невозможности определить конкретный предмет проверки, из-за отсутствия специального государственно-правового регулирования их деятельности (в частности, отсутствие в законодательстве четких требований о лицензировании их деятельности, требования к процентной ставке, условиям и основаниям выдачи таких кредитов). И генеральная прокуратура была права в этом своем ответе. Дело стояло за правотворческим органом, который должен был внести ясность в правовые вопросы деятельности этих компаний.

Только лишь в начале 2018 года под общественным давлением уполномоченный орган (Национальный банк) подготовил проект поправок в законодательство, в том числе и по онлайн-кредитам. Проект закона поступил в Парламент. В Сенате проект застопорился: сентаоры предлагали ограничить годовую ставку – 300%, а не 100%, как это предлагал уполномоченный орган. *Тем не менее поправки были приняты и Законом №168-VI от* 2 июля 2018 года глава 26 Гражданского кодекса РК была дополнена статьей 725-1. Несмотря на ряд несовершенств со стороны юридической техники, тем не менее данная статья хоть немного гарантировала права заемщиков. Однако несмотря на принятые поправки, фактически услуги онлайн-кредиты продолжали предоставляться с нарушениями требований статьи 725-1 ГК РК: ведь огромные проценты и штрафы замаскировались под другими названиями. Тем самым принятие указанной поправки не позволило решить проблему в корне. Требовались другие, более кардинальные меры – полный контроль государства данного вида деятельности, как это было с иными видами финансовых услуг.

Только лишь 3 июля 2019г. Законом Республики Казахстан № 262-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования и развития финансового рынка, микрофинансовой деятельности и налогообложения» были приняты поправки в ряд законодательных актов, с помощью которых деятельность по предоставлению онлайн-кредитов была поставлена под контроль государства. Соответствующие организации были обязаны пройти государственную перерегистрацию в качестве микрофинансовой организации в соответствии с законами Республики Казахстан в срок до 1 июля 2020 года, установлены требования по вознаграждению, штрафам и другим условиям договоров. Хотя и здесь различные технико-юридические дефекты права способствовали созданию лазеек для недобросовестных предпринимателей, ведущих к нарушениям прав потребителей данной финансовой услуги. Хотя в целом деятельность по онлайн-кредитованию приобрела более цивилизованные рамки.

Выводы и заключение. Проведенное исследование взаимосвязей между судебной практикой, правотворчеством на примере развития правового регулирования онлайн-кредитования позволяет сделать ряд важнейших выводов.

Во-первых, именно юридическая практика выступает наиболее ярким показателем качества правотворческой деятельности, технико-юридического исполнения правовых актов. На примере развития правового регулирования онлайн-кредитов, мы видим, что в результате перманентного развития, усложнения общественных отношений, естественным является возникновение общественных отношений, нуждающихся в нормативном регулировании. И именно судебные органы самыми первыми сталкиваются с такими общественными отношениями, которые не находят достаточного регулирования в законодательстве. Тем самым, одна из ролей судебной практики для совершенствования законодательства является информирование правотворческого органа о состоянии и потребностях правового регулирования. Данную роль судебной практики для правотворчества можно назвать сигнально-информационной, когда опыт судебной практики является для законодателя источником информации об актуальных потребностях правового регулирования.

Во-вторых, обнаружение судами при рассмотрении конкретных споров ситуации недостаточной правовой регламентации тех или иных общественных отношений, вынуждает суды изыскивать нормы права, наиболее применимые в каждом конкретном случае, привносить в понимание правовых норм новые аспекты. В результате многократного разрешения индивидуальных дел по одной категории суды формулируют определенные правила по рассмотрению аналогичных ситуаций, и с помощью которых указанные пробелы преодолеваются до момента их восполнения законодателем. Тем самым формулируются правоположения, в которые закладывается положительный опыт судебной практики по рассмотрению конкретной категории дел. В частности, при рассмотрении судебных споров по онлайн-кредитам в судебной практике было выработано правоположение о гарантиях прав потребителей данного вида финансовой услуги, что данные виды кредитов являются микрокредитами, а деятельность по их предоставлению нуждается в контроле со стороны уполномоченного органа. Затем данные правоположения были восприняты законодателем.

Ценность судебной практики для правотворчества заключается не только в обозначении недостатков правового регулирования, сигнально-информационной роли, но и в том, что в ходе судебной практики формулируются наиболее эффективные, основанные на практическом опыте, а потому обоснованные правовые решения для преодоления выявленных несовершенств правового регулирования, которые могут затем ориентировать законодателя при принятии правотворческих решений, что нивелирует вероятность допущения правотворческих ошибок. В этом заключается еще одно ключевое ценностное значение судебной практики для совершенствования законодательства.

В-третьих, именно судебная практика способна смягчить негативное влияние недостатков правовых норм до их корректировки законодателем. В условиях неопределенности правового регулирования онлан-кредитов суды вставали на защиту прав потребителей данного вида услуг, толкуя имеющиеся нормы права, основываясь на принципе справедливости. Хотелось бы отметить, что ориентированность судебной практики в странах континентального права на защиту прав человека даже в ситуациях правовой неопределенности, расхождения права и закона – важнейший показатель демократизации государства и общества, его поворота в сторону человека. Радует, что такой ориентир на защиту прав человека характерен сегодня и для иных правоохранительных органов Казахстана. Один из ярких примеров - реализация сервисной модели в системе органов внутренних дел [23, с. 70].

В-четвертых, несмотря на исключительно важную роль судебной практики для совершенствования права, тем не менее пока еще недостаточно развиты механизмы взаимосвязей между судебной практикой и правотворчеством. На примере изучения развития правового регулирования онлайн-кредитов можно заключить, что одним из факторов, крайне негативно влияющих на качество законодательства, является неоправданно длительная реакция законодателя на информационные посылы судебной практики о тех или иных общественных потребностях правового регулирования. Даже при длительной демонстрации в течении нескольких лет в судебной практике дефектности правозащитных механизмов, а значит и востребованности в правовом регулировании законодатель долго может оставлять сигналы судебной практики без внимания [24, с. 156]. Например, вышеуказанные правоположения по вопросам онлайн-кредитования были сформулированы в 2015-2018 годах, но соответствующие правовые нормы были приняты лишь в 2019 году. Это неоправданно большой срок, особенно когда вопрос касается прав граждан. В этой связи полагаем, необходим более четкий механизм влияния судебной практики на правотворчество.

В качестве рекомендаций для совершенствования механизма воздействия судебной практики на правотворчество полагаем можно рассмотреть следующие меры.

1. При подготовке проектов законов в Парламенте в обязательном порядке должна рассматриваться судебная практика по соответствующим общественным отношениям. Например, это может быть реализовано путем введения соответствующего раздела в пояснительной записке к законопроекту [24, с. 155]. В этих же целях можно было бы наделить субъектов, обладающих правом законодательной инициативы, правом обратиться в Верховный Суд

РК с запросом о сложившейся судебной практике по существу предмета того или иного законопроекта.

2. Важно предусмотреть различные институциональные формы воздействия судебной власти на правотворчество. В частности, здесь большая роль отводится роли мониторинга правоприменения. Кроме того, следует обратить внимание и на создание различных институциональных структур в системе законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти, которые могли бы стать площадками для тесного взаимодействия различных ветвей власти по совершенствованию законодательства. Например, в России в течение ряда лет в Институте законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве успешно функционировал отдел имплементации решений судебных органов в законодательство Российской Федерации, который занимался мониторингом судебной практики высших судебных инстанций и Европейского суда по правам человека, анализом судебных решений на предмет возможной имплементации в законодательство. Полагаем, можно рекомендовать создать в Институте законодательства и правовой информации Министерства юстиции аналогичный отдел. Кроме того, можно было бы создать аналогичные институциональные структуры при Верховном Суде, Академии правосудия при Верховном Суде РК, Парламенте Республики Казахстан с соответствующими полномочиями. На сегодняшний день первый шаг в этом направлении в Казахстане уже сделан в виде создания Международного Совета при Верховном Суде РК. Целью создания данной структуры согласно соответствующему положению является среди прочего обеспечение совершенствования правового регулирования судебной деятельности и правоприменительной практики судов. Успешное функционирование в течении нескольких лет данной структуры, полагаем вдохновляет на расширение положительного опыта по созданию структур, обеспечивающих тесное взаимодействие ветвей власти, судебной практики, правовой жизни и правотворчества.

Список использованных источников

1 Шапиро М. Судебная независимость: новые вызовы в развитых странах // Индианский журнал глобальных правовых исследований. – 2013. – Том 20. – Выпуск 1. – С. 253–277.

2. Лазарус С. Снятие ограничений национального правительства: позиция судьи Стивенса против судебного подрыва прогрессивных законов и законотворчества // Обзор права Северо-Западного университета. – 2012. – Том 106. – Выпуск 2. – С. 769 – 832, 2012.

3. Бадави А.Б., Бейкер С. Апелляционное законотворчество в судебной иерархии // Журнал права и экономики. – 2015. – Том 58. – Выпуск 1. – С. 139 – 172.

4. Шахшахани С. Различие между фактами и законом: стратегическое установление фактов и законотворчество в судебной иерархии // Журнал права, экономики и организации. – 2021. – Том 37. – Выпуск 2. – С. 440 – 477.

5. Геннаиоли Н., Шлейфер А. Осмотр судебного факта // Журнал юридических исследований. – 2008. – Том 37. – Выпуск 1. – С.1 – 35.

6. Легави А. Судебный контроль судебного законотворчества // Обзор права Миннесоты. – 2012. – Том 96. – Выпуск 2. – С.520 – 583.

7. Доннер А.М. Когда суды принимают закон: как международные уголовные трибуналы меняют законы войны // Обзор права Вандербилта. – 2006. – Том 59. – Выпуск 1. – С.1 – 66.

8. Биркенс И., Вликс К. Методы законотворчества Европейского суда по правам человека: делают ли трудные дела плохим закон? //Обзор права Тилбурга. – 2015. – Том 20. – Выпуск 2. – С. 107 – 121.

9. Гриммел А. Судебная интерпретация или судебный активизм? Наследие рационализма в исследованиях европейского суда // Журнал Европейского права. – 2012. – Том 18. – Выпуск 4. – С. 518 – 535.

10. Карен Дж. Альтер, Лоуренс Р. Природа или воспитание? Судебное законотворчество в европейском суде и Андском трибунале // Трансформация международных судов: закон и политика Андского трибунала правосудия. – 2017. – С. 201 – 227.

11. Хелфер Л.Р., Альтер К.Дж. Легитимность и законотворчество: о трех международных судах // Теоретические расследования в праве. – 2013. – Том 14. – Выпуск 2. – С. 479 – 503.

12. Эрнандес Г.И. Международное судебное правотворчество // Справочник по теории и практике международного правотворчества. – 2016. – С. 200 – 221.

13. Цанакопулос А. Внутреннее судебное законотворчество // Справочник по теории и практике международного законотворчества. – 2016. – С. 222 – 241.

14. Штейнман А.Н. Конституция для судебного законотворчества // Юридическое обозрение Питтсбургского университета. – 2004. – Том 65. – Выпуск 3. – С. 545 - 596.

15. Си К. Местные суды как законодатели? Судебное законотворчество субнациональными судами в Китае // Обзор статутного права. – 2013. – Том 34. – Выпуск 1. – С.39 - 57.

16. Пан Х. Судебное законотворчество и недовольство: обсуждение законодательной функции китайских судов // Обзор законодательства Азиатско-Тихоокеанского региона. – 2020. – Том 28. – Выпуск 2. – С. 297 – 315.

17. Грудцина Л.Ю., Залоило М.В., Пашенцев Д.А., Баранов В.А. Концепция судебного права и толкование закона судами в России и Германии // Журнал перспективных исследований в области динамики и систем управления. – 2020. – Том 12. – Выпуск 5 (специальный выпуск). – С. 1212 – 1216.

18. Хейли Дж. О., Такенака Т. Юридические инновации в Азии: судебное законотворчество и влияние сравнительного правоведения. Юридические инновации в Азии // Судебное законотворчество и влияние сравнительного правоведения. – 2014. – С. 1 – 37.

19. Кюнцлер А. Судебная законность и роль судов: объяснение переходного контекста дел о немецких пограничниках // Оксфордский журнал юридических исследований. – 2012. – Том 32. – Выпуск 2. – С. 349 - 381.

20. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности/ Пер. с фр. В.А. Туманова. – М.: Междунар. отношения, 1999. – С. 87-88.

21. Трунк А. Роль Верховного суда в обеспечении единообразия и развития судебной практики: опыт Германии // Юридическая природа нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан/ под общей ред. М.Т. Алимбекова. - Астана, 2009. - С. 188.

22. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В.А. Туманова. – М.: Юристъ, 2003. – 448 с.

23. Токсанова М.Б. Пути реализации сервисной модели в системе органов внутренних дел // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - 2021. -№1 (66). -С. 69-75.

24. Удодова М. А. Механизм воздействия судебной практики на законодательство. Абжапарова Ч.М: дисс. … канд. юрид. наук. – М., 2018. – 277 с.

Сведения об авторах

Назаркулова Лаззат Талгатовна – Западно-Казахстанский Государственный университет имени М. Утемисова, доцент кафедры правовых дисциплин, кандидат юридических наук.
Тасмаганбетов Асет Сембаевич – Западно-Казахстанский Государственный университет имени М. Утемисова, профессор кафедры правовых дисциплин, доктор исторических наук.
Шукенова Жадыра Сламхановна – Кызылординский университети имени Коркыт Ата, старший преподаватель кафедры «Правоведение», магистр права.

Назаркулова Лаззат Талғатқызы – М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті «Құқықтық пәндер» кафедрасының доценті.
Тасмағанбетов Әсет Сембайұлы – М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті «Құқықтық пәндер» кафедрасының профессоры, тарих ғылымдарының докторы.
Шукенова Жадыра Сламханқызы – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, құқық кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.

Nazarkulova Lazzat Talgatovna – West Kazakhstan State University named after M. Utemisov, Associate Professor of the Department of Legal Disciplines, Candidate of Legal Sciences.
Tasmaganbetov Asset Sembaevich – West Kazakhstan State University named after M.Utemisov, Professor of the Department of Legal Disciplines, Doctor of Historical Sciences.
Shukenova Zhadyra Slamkhanovna – Kyzylorda University named after Korkyt Ata, Senior Lecturer of the Department of Law, Master of Law.

УДК 342.72/.73
МРНТИ 81.93.29

А.К. Кусаинова[1], А.Б. Омарова[1], Д.О. Кусаинов[1]

[1]КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ

Целью статьи является исследование проблем правового регулирования персональных данных в Республике Казахстан. В данной статье проанализированы понятия «персональные данные», «конфиденциальность». Проведен сравнительный анализ европейского и национального законодательства РК, регулирующего оборот персональных данных в сети Интернет. Проведена классификация персональных данных в зависимости от степени доступа к ней: общедоступные персональные данные и персональные данные ограниченного доступа.

Анализ действующего законодательства РК в сфере персональных данных и статистические данные по данной категории свидетельствуют о необходимости обеспечения защиты персональных данных.

Ключевые слова: персональные данные, информация, конфиденциальность, цифровизация, информационная безопасность, права человека.

Дербес деректерді құқықтық реттеу

Мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасындағы дербес деректерді құқықтық реттеу мәселелерін зерттеу болып табылады. Мақалада «дербес деректер», «құпиялылық» ұғымдары талданады. Мақалада дербес деректердің Интернетте айналымын реттейтін еуропалық және қазақстандық ұлттық заңнамаларға салыстырмалы талдау жасалады. Дербес деректердің жіктелуі оған қол жеткізу дәрежесіне байланысты бөлінеді: жалпыға қол жетімді дербес деректер және шектеулі қол жетімділік дербес деректер.

Қазақстан Республикасының дербес деректер саласындағы қолданыстағы заңнамасына және осы санат бойынша статистикалық деректерге жасалған талдау дербес деректерді қорғауды қамтамасыз ету қажеттілігі бар екенін көрсетеді.

Түйінді сөздер: дербес деректер, ақпарат, құпиялылық, цифрландыру, ақпараттық қауіпсіздік, адам құқықтары.

Legal regulation of personal data

The purpose of this article is to examine the issues of legal regulation of personal data in the Republic of Kazakhstan. The article analyzes the concepts of "personal data", "confidentiality". We carried out the comparative analysis of the European and Kazakh national legislations which regulate the circulation of personal data on the Internet.

The classification of personal data was set out depending on the degree of access to it: public personal data and personal data of limited access.

An analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of personal data and statistical data for this category indicate the need to ensure the protection of personal data.

Key words: personal data, information, privacy, digitalization, information security, human rights.

В 70-х годах XX века в связи с развитием информационно-коммуникационных технологий в мировой практике стал наблюдаться рост интереса к персональным данным.

В современных условиях цифровизации всех сфер общественной жизни возникает проблема обеспечения информационной безопасности субъектов гражданского оборота. В первую очередь эти проблемы связаны с обеспечением безопасности оборота персональных данных в информационных системах.

Информационно-коммуникационные технологии предоставляют большие возможности для сбора, хранения и обработки существенных объемов информации в различных автоматизированных системах. Однако такие системы также создают проблему незаконного доступа к персональным данным. В связи с этим возникает необходимость обеспечения правовогорегулирования персональныхданных.

«Persona» в переводе с латинского означает «личность», «человек». Соответственно, персональными данными признаются данные, связанные с конкретным человеком. В связи с этим в 1981 году Совет Европы разработал Конвенцию о защите физических лиц в связи с автоматической обработкой персональных данных [1]. Основная цель данной Конвенции - защита физических лиц от злоупотреблений, которые могут иметь место при сборе и обработке данных при трансграничном обмене персональными данными. В Конвенции закреплена следующая дефиниция персональных данных – это «информация, касающаяся конкретного или могущего быть идентифицированным лица («субъекта данных»)» [1].

Впоследствии в Директиве Европейского Парламента и Совета Европейского Союза «О защите физических лиц при обработке персональных данных и о свободном обращении таких данных»было закреплено детализирующее толкование «персональных данных» - это любая информация, относящаяся к определенному или определяемому физическому лицу («субъекту данных»). Субъектом данных признается лицо, которое может быть определено, прямо или косвенно, в частности, через идентификационный номер либо через один или несколько признаков, характерных для его физической, психологической, умственной, экономической, культурной или социальной идентичности [2].

Принятие данной Директивы 1995 г. было обусловлено необходимостью гармонизации законодательства стран-членов ЕС в области защиты персональных данных [3, с. 46].

В связи с развитием электронного документооборота в 2002 году была принята Директива ЕС об обработке персональных данных и защиты конфиденциальности в секторе электронных услуг связи [4]. Новшеством данной Директивы явилось закрепление положений, направленных на регулирование обработки персональных данных в сфере e-commerce.

В2016 году после принятия Регламента Европейского Парламента и Совета Европейского Союза 2016/679 «О защите физических лиц при обработке персональных данных и о свободном обращении таких данных» Директива 95/46/ЕС прекратила свое действие [5].

Регламент ЕС 2016/679 закрепил исчерпывающий переченьбазовых принципов, используемых при обработке персональных данных:

1) законность, справедливость и прозрачность обработки данных;

2) сбор только необходимых данных;

3) ограничение цели сбора и использования данных;

4) точность (неточные данные должны быть удалены или исправлены);

5) ограничение хранения (срок хранения данных);

6) честность и конфиденциальность (защита от несанкционированной или незаконной обработки, уничтожения или повреждения данных);

7) подотчетность (обязанность соблюдать«Общий регламент о защите персональных данных» и способность продемонстрировать соответствие регламенту).

Эти принципы обладают экстерриториальным принципом - все организации, собирающие, обрабатывающие и хранящие персональные данные физических лиц, которые сотрудничают с Евросоюзом, должны соответствовать требованиям«Общего регламента о защите персональных данных». Однако, исследователи в этой области отмечают, что из этого пра-

вила есть одно исключение – не соблюдать положения Регламента 2016 года можно только при условии неведения бизнеса в странах Европейского союза [6, с. 59].

Правовое регулирование общественных отношений, связанных с защитой персональных данных в Республике Казахстан осуществляется на основе норм Конституции РК [7]; Закона РК «О персональных данных и их защите»[8]; Закона РК «Об электронном документе и электронной цифровой подписи»[9]; Закона РК «Об информатизации»[10]; Закона РК «О государственных услугах» [11].

Основные принципы сбора, обработки и защиты персональных данных, закрепленные в Регламенте ЕС 2016/679, были имплементированы в действующее законодательство Республики Казахстан.

Следует отметить, что правовое регулирование персональных данных осуществляется и отраслевым законодательством. Так, в сфере регулирования трудовых отношений:

- на работодателя возлагается обязанность осуществлять сбор, обработку и защиту персональных данных работника в соответствии с законодательством Республики Казахстан о персональных данных и их защите;

- Министерство труда и социальной защиты населения РК обеспечивает конфиденциальность и защиту персональных данных работника, содержащихся в единой системе учета трудовых договоров, в соответствии с законодательством Республики Казахстан о персональных данных и их защите (п.41-7 ст.16 Трудового кодекса РК) [12].

В предпринимательской сфере аналогичная обязанность возлагается на бизнес-партнеров (п.п.2 п.2 ст.25-1 Предпринимательского кодекса РК) [13].

В Таможенном кодексе РК закреплен исчерпывающий перечень данных, входящих в состав персональных данных. Так, в соответствии с п.п.10 п.1 ст.24 Кодекса РК «О таможенном регулировании в Республике Казахстан» таможенные органы вправе проводить сбор информации о физических лицах: персональные данные (фамилия, имя, отчество (при наличии), дата и место рождения, пол, место жительства, реквизиты документа, удостоверяющего личность, включая индивидуальный идентификационный номер физического лица) и частота перемещения этими лицами товаров через государственную границу Евразийского экономического союза [14].

В зависимости от сферы применения/использования персональных данных выделяют персональные медицинские данные – это персональные данные, содержащие сведения о здоровье физического лица и оказанных ему медицинских услугах, зафиксированные на электронных, бумажных или иных носителях (п.2 ст.58 Кодекса РК «О здоровье народа и системе здравоохранения») [15].

Далее, в соответствии со ст. 57 принципами цифрового здравоохранения являются: обеспечение защиты объектов информатизации здравоохранения, содержащих персональные медицинские данные физических лиц, сохранности и конфиденциальности персональных медицинских данных физических лиц, а также доступа пациента к своим персональным данным [16].

В сфере лицензирования на разрешительные органы возложена обязанность в получении письменного согласия заявителей, лицензиатов и владельцев разрешений второй категории, в том числе в форме электронного документа, на использование персональных данных ограниченного доступа, составляющих охраняемую законом тайну, содержащихся в информационных системах, при выдаче разрешений, если иное не предусмотрено законами РК [17]. Аналогичная норма также закреплена и в Предпринимательском кодексе РК (п.п.7п.3ст.111 Предпринимательского кодекса) [13].

В соответствии со ст. 16 УПК РК частная жизнь граждан, личная и семейная тайна находятся под охраной закона. Каждый имеет право на тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений [19].

Персональными данными признаются сведения, относящиеся к определенному или определяемому на их основании субъекту персональных данных. Казахстанский законода-

тель установил основное требование – все полученные сведения должны быть зафиксированная на материальном носителе (электронный, бумажный или иной носитель).

В соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан в зависимости от режима доступа выделяют общедоступные персональные данные и персональные данные ограниченного доступа (ст. 6 Закона РК «О персональных данных и их защите»).

Сведения, на которые в соответствии с законодательством РК не распространяются требования соблюдения конфиденциальности, доступ к которым является свободным с согласия субъекта, признаются общедоступными персональными данными. В Казахстане используются следующие общедоступные источники персональных данных: биографические данные, телефонные и адресные книги, средства массовой информации, общедоступные электронные информационные ресурсы. Основная цель использования таких общедоступных источников персональных данных – информационное обеспечение населения.

Персональные данные, доступ к которым ограничен действующим законодательством РК, признаются персональными данными ограниченного доступа.

Интересной представляется точка зрения М.В. Бундина о том, что «в режиме информации ограниченного доступа можно выделить персональные данные в режиме государственной тайны и персональные данные, находящиеся в особом «правовом режиме конфиденциальности персональных данных» в силу требований специального закона» [19, с. 17]. В рамках последнего можно выделить режим биометрических персональных данных, имеющих специальные режимные требования.

Биометрическими данными признаются персональные данные, посредством которых характеризуются биологические и физиологические особенности субъекта персональных данных, на основе которых можно установить его личность. В частности, к таким данным законодатель относит дактилоскопическую и геномную информацию (ст.8 Закона РК «О дактилоскопической и геномной регистрации») [20].

В соответствии с п.п.4 п.7 «Правилами отнесения сведений к служебной информации ограниченного распространения и работы с ней» конфиденциальной информацией признаются все виды информации (включая коммерческую, банковскую, налоговую, нотариальную, врачебную, личную, адвокатскую тайну), в отношении которой в соответствии с нормативными правовыми актами государств-членов Евразийского экономического союза, международными договорами ограничен доступ (установлена конфиденциальность), то есть установлено обязательное для выполнения лицом, получившим доступ к данной информации, требование не передавать (не разглашать) такую информацию третьим лицам без письменного согласия ее обладателя» [21].

В нормах Закона РК «О персональных данных и их защите» закреплен понятийный аппарат. Так, субъектом персональных данных признается физическое лицо, к которому относятся персональные данные. Участником отношений, связанных с персональными данными также является собственник базы, содержащей персональные данные и оператор такой базы.

Государственный орган, физическое и (или) юридическое лицо, реализующие в соответствии с законами РК право владения, пользования и распоряжения базой, содержащей персональные данные признаются собственником базы, содержащей персональные данные.

Оператором базы персональных данных является государственный орган, физическое и (или) юридическое лицо, осуществляющие сбор, обработку и защиту таких данных.

В 2013 году были утверждены Правила определения собственником и (или) оператором перечня персональных данных, необходимого и достаточного для выполнения осуществляемых им задач [22].

В зависимости от отраслевой принадлежности каждый собственник или оператор наделен правом самостоятельногоопределения перечня персональных данных. В качестве примера можно привести:

- Приказ министра информации и коммуникации РК от 22 мая 2017 г. «Об утверждении перечня персональных данных, необходимого и достаточного для выполнения осуществляемых министерством информации и коммуникации РК задач» [23].

- Приказ и.о. Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 29 июля 2020 года «Об утверждении перечня персональных данных, необходимого и достаточного для выполнения осуществляемых задач (с изменениями от 06.12.2021 г.)» [24].

В 2006 году начал функционировать информационный веб-портал электронного правительства (www.e.gov.kz). Этот портал является основным инструментом для граждан и бизнеса по взаимодействию с государственными органами. На сегодняшний день на портале e.gov доступно 580 видов услуг и 120 сервисов. На портале электронного правительства содержится большое количество персональных данных граждан РК, которые не всегда защищены должным образом. Казахстанский законодатель установил определенное требование: сбор и обработка персональных данных осуществляются только в случаях обеспечения их защиты.

В соответствии с п. 1.8. Политики конфиденциальности и обработки персональных данных мобильного приложения электронного правительства мобильное приложение осуществляет обработку персональных данных, включая, но не ограничиваясь: ИИН; БИН; фамилия, имя, отчество (при наличии); пол; дата рождения; сведения о гражданстве; адрес электронной почты пользователя; абонентский номер сотовой связи; адрес места жительства (регистрации); реквизиты основного документа, удостоверяющего личность (номер, кем выдан, дата выдачи); данные, полученные из государственных баз данных.

В соответствии с п.4 ст. 13 Закона РК «О государственной правовой статистике и специальных учетах» фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения лица, а также факт изменения таких данных лицом не являются личной или семейной тайной. Казахстанский законодатель установил основное требование: лицо не вправе запрещать или разрешать включение этих сведений, полученных законным путем, в специальные учеты [25].

С развитием информационных технологий, созданием баз данных возникает угроза таким правам – возможность легкого копирования и объединения упомянутых данных. В последнее десятилетие многие картотеки и базы данных государственных органов и иных структур были преобразованы в электронную форму, которая по различным причинам стала доступна третьим лицам и является объектом купли-продажи. Все эти действия ведут к неконтролируемому использованию данной информации.

Как отмечают исследователи, сегодня информационная безопасность охватывает уже не только информацию как объект защиты, не исключительно технические средства, которые определяют возможности функционирования информации, а защиту прав и свобод и деятельности людей, которая осуществляется с помощью информации, распространяемой посредством технической инфраструктуры [26, с. 24].

В качестве примера можно привести дело Анны Дмитриевич, которая осенью 2017 года, зайдя в личный кабинет на портале электронного правительства, обнаружила, что кто-то взял за нее адресную справку и справку о наличии (отсутствии) недвижимого имущества. Посторонний человек получил доступ к ее персональным данным.

В процессе разбирательства выяснилось, что справки без доверенности выдал ЦОН Алмалинского района сотруднику ТОО «GlobalCapital». Далее, Дмитриевич обнаружила, что Нурбанк запрашивал без ее согласия расширенную кредитную историю в Первом кредитном бюро.

Пресс-служба Нурбанка пояснила, что в магазин электронники обратилась женщина с копией удостоверения личности Анны Дмитриевич. На имя Анны посторонний человек пытался оформить два займа на дорогие сотовые телефоны.

Национальный банк РК наложил на финансовое учреждение административный штраф за этот инцидент. Руководитель Алмалинского ЦОНА и его подчиненная Г. Абиткожаева, выдавшая справки третьему лицу, были уволены.

В это же время полиция начала досудебное расследование по факту разглашения персональных данных. Адвокат О. Чернов ходатайствовал квалифицировать действия подозреваемых по ст.147 УК РК «Нарушение неприкосновенности частной жизни и законодатель-

ства РК о персональных данных и их защите». Однако следователь применил ст.211 УК РК «Неправомерное распространение электронных информационных ресурсов ограниченного доступа» [27].

По статистическим данным Аналитического центра компании «InfoWatch», мировой объем утечек информации и скомпрометированных данных в 2017 году вырос в 4,2 раза по сравнению с 2016 годом – до 13,3 млрд записей. В 2018 году было зарегистрировано 2263 публичных случаев утечки конфиденциальной информации. В 86 % инцидентов были скомпрометированы персональные данные (ПДн) и платежная информация – всего около 7,3 млрд записей пользовательских данных против 13,3 млрд записей данных годом ранее [28].

За 2018-2020 годы в Республике Казахстан «утекло» более 11млн. записей персональных данных и платежной информации [29]. За этот период было зарегистрировано 24 случая компроментации различных типов конфиденциальной информации.

Проведенный анализ действующего законодательства РК в сфере персональных данных и статистические данные по данной категории свидетельствуют о необходимости обеспечения защиты персональных данных.

В соответствии с действующим законодательством РК защита персональных данных гарантируется государством. Сбор и обработка персональных данных осуществляется только в случаях обеспечения их защиты.

В цивилистической литературе можно встретить мнение о том, что «защита персональных данных» – это всего лишь часть общего понятия «защита информации» [30, с. 14].

Некоторые авторы придерживаются мнения, что защита персональных данных – это «условный термин, применяемый для обозначения права индивида на доступ к своему персональному досье, имеющемуся в распоряжении государственных или частных «пользователей информации», с целью обеспечения точности, своевременности и соотносимое имеющейся информации с целями, для которых она хранится, и проверки того, не может ли получить доступ к информации лицо, не обладающее соответствующими полномочиями» [31, с. 113].

Основная цель защиты информации - предупреждение несанкционированного доступа к информации; создание условий, ограничивающих распространение информации; предотвращение несанкционированных и преднамеренных воздействий на информацию; сохранение конфиденциальности информации и т.д.

Казахстанский законодатель определил, что защита персональных данных осуществляется путем применения комплекса мер в целях:

1) реализации прав на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну;

2) обеспечения их целостности и сохранности;

3) соблюдения их конфиденциальности;

4) реализации права на доступ к персональным данным;

5) предотвращения незаконного их сбора и обработки.

В июле 2020 года в Закон РК «О персональных данных и их защите» были внесены изменения, в соответствии с которыми уполномоченным органом в сфере защиты персональных данных было определено Управление по защите персональных данных при Комитете по информационной безопасности министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК [32].

На основе проведенного исследования института персональных данных мы пришли к выводу - содержание права на защиту персональных данных составляют правомочия субъекта, ограничивающие возможность третьих лиц совершать какие-либо действия с персональными данными лица без его согласия, а также правомочия субъектов персональных данных контролировать действия операторов, обрабатывающих эти данные.

Список использованных источников:

1 Конвенция Совета Европы о защите физических лиц в связи с автоматической обработкой персональных данных(Страсбург, 28 января 1981 г.) (с изменениями от 15 июня 1999 г.) // Интернет-

ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 14.12.2021.).

1. Директива Европейского Парламента и Совета Европейского Союза 95/46/ЕС от 24 октября 1995 г. О защите физических лиц при обработке персональных данных и о свободном обращении таких данных.// Интернет-ресурс: https://pd.rkn.gov.ru/ (дата обращения: 14.12.2021.).

2. Orla LinskeyThe Foundation of EU Data Protection Law: Oxford University Press – 2016. - 264 p.

3. Директива Европейского Парламента и Совета Европейского Союза от 12 июля 2002 года №2002/58/ЕС «В отношении обработки персональных данных и защиты конфиденциальности в секторе электронных средств связи» (Директива о конфиденциальности и электронных средств связи) (в редакции Директивы 2006/24/ЕС Европейского Парламента и Совета ЕС от 15 марта 2006 г., Директивы 2009/136/ЕС Европейского Парламента и Совета ЕС от 25 ноября 2009 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz (дата обращения: 10.12.2021.).

4. Регламент Европейского Парламента и Совета Европейского Союза 2016/679 от 27 апреля 2016 г. О защите физических лиц при обработке персональных данных и о свободном обращении таких данных, а также об отмене Директивы 95/46/ЕС (Общий регламент о защите персональных данных) // Интернет-ресурс: http://www.eurasiancommission.org/ (дата обращения: 15.12.2021.).

5. Calder Alan EU GeneralData Protection Regulation (GDPR) an Implementation and Compliance Guide. ITGovernancePublishing. – 2016. – 314 p.

6. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz), (дата обращения: 14.12.2021.).

7. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года №94-V «О персональных данных и их защите» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения:15.12.2021.).

8. Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 г. №370-II «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.06.2020 г.) //Интернет-ресурс:https://online.zakon.kz/(дата обращения: 15.12.2021.).

9. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 г. №418-V«Об информатизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.03.2022 г.)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 15.12.2021.).

10.Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2015 г. №88-V «О государственных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2021 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 15.12.2021.).

11.Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2021 г.)// Интернет-ресурс:https://online.zakon.kz/ (дата обращения:04.01.2022.).

12.Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года №375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz. (дата обращения:16.12.2021.).

13.Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2017 года №123-VI «О таможенном регулировании в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.12.2021 г.) // Интернет-ресурс: //https://online.zakon.kz (дата обращения: 06.01.2022.).

14.Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года №360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz (дата обращения:17.12.2021.).

15.Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2021 г. № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» // Интернет-ресурс: https: //online.zakon.kz (дата обращения:17.12.2021.).

16.Закон Республики Казахстан от 16 мая 2014 года №202-V «О разрешениях и уведомлениях» // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения:17.12.2021.).

17.Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения:17.12.2022.).

18.Бундин М.В. Персональные данные в системе информации ограниченного доступа: автореф. дис.… канд. юрид. наук. – М., 2017. – 22 с.

19.Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 г. №40-VI «О дактилоскопической и геномной информации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.)//Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 18.12.2021.).

20.Постановление Правительства РК от 31.12.2015 г. №1196 «Об утверждении Правил отнесения сведений к служебной информации ограниченного распространения и работы с ней» // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 18.12.2021.).

21.Постановление Правительства РК от 12 ноября 2013 г. №1214 «Об утверждении Правил определения собственником и (или) оператором перечня персональных данных, необходимого и до-

статочного для выполнения осуществляемых им задач» // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz (дата обращения: 20.12.2021.).

22.Приказ министра информации и коммуникации Республики Казахстан от 22 мая 2017 г. №193 «Об утверждении перечня персональных данных, необходимого и достаточного для выполнения осуществляемых Министерством информации и коммуникации РК задач»//Интернет-ресурс:https://zakon.uchet.kz/rus (дата обращения: 20.12.2021.).

23.Приказ и.о. Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 29 июля 2020 года № 278/НҚ Об утверждении перечня персональных данных, необходимого и достаточного для выполнения осуществляемых задач (с изменениями от 06.12.2021 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 25.12.2021.).

24.Закон Республики Казахстан от 22 декабря 2003 года № 510-II «О государственной правовой статистике и специальных учетах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15 ноября 2020 г.)// Интернет-ресурс:https://online.zakon.kz (дата обращения: 25.12.2021.).

25.Ибраева А.С. Информационная безопасность Республики Казахстан как состояние защищенности национальных интересов Казахстана в информационной сфере // Ученые труды Алматинской академии МВД РК. – 2019. – № 4(61). – С. 22-25.

26.Заявление об утечке личных данных в ЦОНе поступило в полицию// Интернет-ресурс: https://informburo.kz (дата обращения: 30.12.2021.).

27.В 2018 году мировой объем утечек пользовательских данных сократился в два раза – наибольшее снижение в хай-теке, банках и страховании // Аналитический центр компании «InfoWatch». – 2019// Интернет-ресурс:https://www.infowatch.ru (дата обращения: 01.01.2022.).

28.Сколько персональных данных «утекло» в Казахстане за последние два года//Интернет-ресурс: https://forbes.kz (дата обращения: 03.01.2022.).

29.Белгородцева Н.В. Теоретико-правовые аспекты защиты персональных данных: автореф. дис. …канд.юрид.наук. – М., 2012. – 25 с.

30.Чеботарева А.А. Информационное право: учебное пособие. – М.: Юридический институт МИИТа.- 2014. – 160 с.

31.Закон Республики Казахстан от 25 июня 2020 года №347-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий»// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz (дата обращения: 29.12.2021.).

Сведения об авторе

Кусаинова А.К. – старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права КазНУ имени аль-Фараби.

Омарова А.Б. – доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права КазНУ имени аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Кусаинов Д.О. – доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ имени аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Кусаинова А.К. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы.

Омарова А.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Кусаинов Д.О. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Kussainova A.K. – Senior Lecturer of the Department of Civil Law and Civil Procedure, Labor Law, Al-Farabi KazNU.

Omarova A.B. – candidate of Law, Associate Professor of the Department of Civil Law and Civil Procedure, labor law of al-Farabi KazNU.

Kussainov D.O. – candidate of Law, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of Al-Farabi KazNU.

УДК 347.9
МРНТИ 10.31.01

Д.Ш. Исмаилова[1], Б.М. Жугралина[2]

[1]Казахско-Американская академия при МОК, Алматы, Казахстан
[2]Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СНИЖЕНИЯ УГРОЗ ТАМОЖЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА – ЧЛЕНА ЕАЭС (В СВЕТЕ АНТИРОССИЙСКИХ САНКЦИЙ)

В данной статье авторы предлагают осветить вопросы правового обеспечения таможенной безопасности в системе участия Казахстана в едином таможенном пространстве стран Евразийского Экономического Союза. В статье проанализирована стратегия таможенной безопасности Казахстана на предмет соответствия функциям таможенных органов и определено высокое значение роли ЕАЭС в обеспечении соблюдения экономических интересов, как нашей страны, так и других стран ЕАЭС, рассмотрены результаты деятельности таможенной службы Республики Казахстан, сформулированы предложения по совершенствованию их правового обеспечения в условиях преодоления рисков применения санкций непосредственно к России и Белоруссии.

Ключевые слова: граница, санкции, таможенный союз, Казахстан, государство, доллар, военная операция.

ЕАЭО-ға мүше Қазақстанның кедендік қауіпсіздігі қатерлерін төмендетуді құқықтық қамтамасыз ету (Ресейге қарсы санкциялар аясында)

Бұл мақалада авторлар Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің бірыңғай кеден кеңістігіне қатысу жүйесінде кедендік қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету мәселелерін баяндауды ұсынады. Мақалада Қазақстанның Кедендік қауіпсіздік стратегиясы кеден органдарының функцияларына сәйкестігі мәніне талданды және біздің елдің де, ЕАЭО-ның басқа да елдерінің экономикалық мүдделерін сақтауды қамтамасыз етудегі ЕАЭО рөлінің жоғары мәні айқындалды, Қазақстан Республикасының кеден қызметі қызметінің нәтижелері қаралды, тікелей Ресейге және ЕАЭО-ға санкциялар қолдану тәуекелдерін еңсеру жағдайында оларды құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру жөнінде ұсыныстар тұжырымдалды Беларусь.

Түйінді сөздер: шекара, санкциялар, кеден одағы, Қазақстан, мемлекет, доллар, әскери операция.

Legal support for reducing threats to customs security Kazakhstan, a member of the eaeu (in light of anti-russian sanctions)

In this article, the authors propose to highlight the issues of legal provision of customs security in the system of Kazakhstan's participation in the common customs space of the countries of the Eurasian Economic Union. The article analyzes the strategy of customs security of Kazakhstan for compliance with the functions of customs authorities and determines the high importance of the role of the EAEU in ensuring compliance with the economic interests of both our country and other EAEU countries, examines the results of the activities of the Customs service of the Republic of Kazakhstan, formulated proposals to improve their legal support in overcoming the risks of sanctions directly against Russia and Belarus.

Keywords: border, sanctions, customs union, Kazakhstan, state, dollar, military operation.

В настоящее время Казахстан функционирует в международных таможенных правоотношениях как отдельный субъект права, будучи членом Евразийского экономического союза (ЕАЭС, Союз). Сама деятельность нашей страны как субъекта межгосударственных таможенных правоотношений трансформируется не только под влиянием внешних факторов (в первую очередь, мировая геополитика, динамикой мировых рынков и желания членов мирового сообщества решать проблемы международного права мирным путем), но и развитием интеграционных процессов внутри ЕАЭС. Межгосударственные договора государств - членов ЕАЭС устанавливают размер вывозных таможенных пошлин, а ввозные таможенные пошлины определены для всех стран Союза и представлены в Едином таможенном тарифе ЕАЭС (ЕТТ ЕАЭС). В перспективе прорабатывается дальнейшая интеграция в направлении формирования единых рынков товаров и услуг, что влечет развитие систем регулирования и т.д. Таким образом, происходит поэтапная трансформация функций национальных государств и органов управления ЕАЭС. В этой ситуации, с учетом возрастающей роли таможенных органов в обеспечении таможенной безопасности, важность представляет не только деятельность по соблюдению национальных экономических интересов, но и обеспечение устойчивости ЕАЭС в целом, как полноправного субъекты международного таможенного права.

Для реализации этой роли в каждой из стран – участниц союза созданы соответствующие таможенные органы. В системе таможенных органов ЕАЭС наиболее свою роль играет Комитет государственных доходов министерства финансов Республики Казахстан согласно постановлению правительства Республики Казахстан от 14 августа 2014 года № 933 [1]. Ранее эти функции исполнял Комитет таможенного контроля Министерства финансов Республики Казахстан, но он был преобразован в вышеупомянутый орган. В функции данного органа входит контроль за уровнем товарооборота и таможенного налогообложения участников торговых отношений провозящих и ввозящих грузы.

В соответствии с Договором о Евразийском экономическом союзе распределение ввозных таможенных пошлин, осуществляется в соответствии с пропорциями, представленными на базе процентного соотношения доли товарооборота стран на рисунке 1.

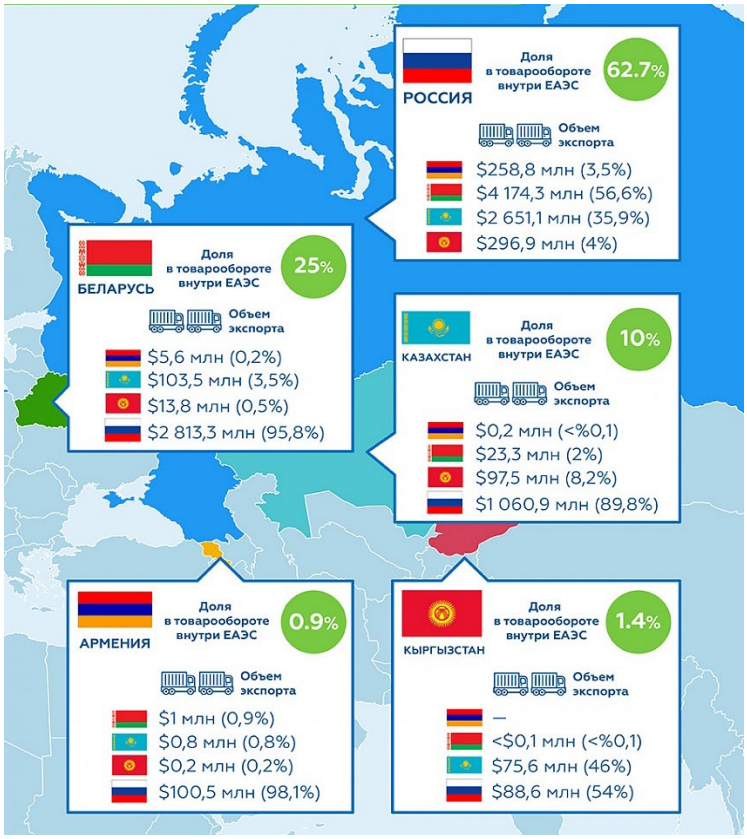

Рисунок 1 – Доля каждой страны ЕАЭС в системе товарооборота внутри единого таможенного союза

Источник: составлено на основании источника

Рисунок указывает на то, что Казахстан по уровню товарооборота внутри ЕАЭС занимает третье место среди пяти стран союза. Первое место принадлежит России, на втором месте Белоруссия.

Казахстан, равно как другие страны ЕАЭС совершает торговые операции со внешними торговыми партнерами, в этой связи отметим, что вывозные таможенные пошлины устанавливаются национальными правительствами в зависимости от национальных целей. В Казахстане, например, вывозные таможенные пошлины установлены только в отношении сырьевых товаров.

В рамках сказанного выше отметим, что имеет место высокая роль таможенных органов стран ЕАЭС в формировании национальных бюджетов. Большое значение для формирования национальных бюджетов имеют соответствующие таможенные администрации стран ЕАЭС.

Так, например, таможенные пошлины наибольшую долю в национальном бюджете государств ЕАЭС составляют в республиках Белоруссия и Киргизия (13,2 % и 14,3 % соответственно на начало 2020 г.), в России – 11,3 %, в Казахстане – 8,2 %, в Армении – 4,6 % (по состоянию на начало 2020 г.).

«Следует также отметить, что в сравнении в предыдущими периодами 2018 и 2019 г. совокупная доля таможенных пошлин в доходной части национальных бюджетов государств ЕАЭС снижается. Например, в Казахстане в 1 кв. 2019 г. наблюдается рост с 9,3 % до 10,9 %, а на начало 2020 г. – 8,2 %. Аналогичная тенденция прослеживается и для Киргизии, где в на начало 2019 г. рост составил 7,8 %, а доля таможенных пошлин в бюджете – 15,2 %, а уже в 1 кв. 2020 г. – снижение на 6 % до 14,3 %» [2].

Статистические данные, представленные по данным стран ЕАЭС говорят о том, что в целом, таможенные органы Казахстана, равно как других стран Союза, принимают участие в обеспечении экономической безопасности страны посредством выполнения возложенных на нее функций – фискальной, регулирующей и правоохранительной.

Чтобы конкретизировать вышеприведенное утверждение проведем сопоставление вызовов и угроз, указанных в Стратегии экономической безопасности Казахстана, и соответствующих функций таможенных органов. Следует отметить, что представленные вызовы и угрозы экономической безопасности Казахстана в значительной мере актуальны и для других стран ЕАЭС.

В связи с тем, что задачи и функции таможенных органов, связанных с обеспечение таможенной безопасности представлены в таможенном кодексе ЕАЭС (ТК ЕАЭС), поэтому с целью определения направлений деятельности, связанных с обеспечением экономической безопасности Казахстана, проведем сопоставление их с вызовами и угрозами, представленные в виде таблицы 1.

Таблица 1 – Риски таможенной безопасности и формы противодействия им таможенных органов РК

	Риски таможенной безопасности	Направление деятельности таможенных органов в обеспечении безопасности
	Влияние различных факторов на формирование республиканского бюджета РК, в том числе и сохранение значительной доли теневой экономики	Взимание таможенных платежей, а также специальных, антидемпинговых, компенсационных пошлин, контроль правильности их исчисления и своевременности уплаты, возврат (зачет) и принятие мер по их принудительному взысканию
	Усиление колебаний конъюнктуры мировых товарных и финансо-	Обеспечение соблюдения мер таможенно-тарифного регулирования, запретов и

	вых рынков	ограничений, мер защиты внутреннего рынка в отношении товаров, перемещаемых через таможенную границу Союза
	Высокий уровень криминализации и коррупции в экономической сфере	Сохранение значительной доли теневой экономики противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма при проведении таможенного контроля за перемещением через таможенную границу Союза наличных денежных средств и (или) денежных инструментов
	Недостаточный объем инвестиций в реальный сектор экономики, обусловленный неблагоприятным инвестиционным климатом, высокими издержками бизнеса, избыточными административными барьерами	Повышение системы защиты права собственности защита, прав на объекты интеллектуальной собственности на таможенной территории Союза

Источник: Составлено авторами

Направления работы таможенных органов, в области противодействия рискам таможенной безопасности представленные в ТК ЕАЭС, возложены на все таможенные администрации стран Союза, а, учитывая актуальность угроз, данные таблицы 1 можно отнести к таможенных службам всех государств ЕАЭС.

С целью дальнейшего определения роли таможенных органов РК в обеспечении таможенной безопасности необходимо провести сопоставление функций в соответствии Таможенным Кодексом Республики Казахстан (РК) [3]. В целом, система работы с рисками со стороны таможенных органов страны и функции таможенным органов РК согласованы друг с другом законодательно, однако, отмеченные в таблице функции таможенных органов РК, и сопоставление их с угрозами, которые указаны в стратегии экономической безопасности страны, носят очевидный характер.

Также важно отметить, что значение деятельности таможенных органов РК в сфере обеспечения экономической безопасности страны гораздо шире. Так, только в рамках таможенного контроля осуществляется ряд существенных направлений: проверка правильности расчета обязательных (таможенных) платежей, соблюдение законодательства о запретах и ограничениях, обеспечение прав правообладателей, пресечение преступной деятельности и т. д.

Особое значение имеет расширение взаимодействия таможенных органов РК с иными государственными ведомствами с целью более эффективного исполнения возложенных функций, в частности, в рамках реализации механизма цифровой прослеживаемости движения товаров в цепочках поставок.

В обобщенном виде в соответствии со Стратегией национальной безопасности Таможенным органам предстоит совершенствовать свою деятельность с целью повышения инвестиционной привлекательности РК.

Отдельное внимание требуется уделить таможенному администрированию в рамках таможенных процедур свободная таможенная зона и свободный склад (реализуемая владельцами таможенных складов).

В рамках улучшения делового климата и создания благоприятной деловой среды важность представляет система таможенного администрирования, особенно в аспекте совершенствования условий осуществления ВЭД. Также особое значение имеет деятельность, направленная на доначисление и довзыскание таможенных платежей.

В части развития системы таможенного контроля важно выделить, прежде всего, цифровизацию процессов, в т.ч., и развитие системы управления рисками (СУР).

Следует отметить, что представленные направления реализуются таможенными администрациями стран ЕАЭС, причем указанные положения могут быть прямо не отражены в нормативной документации. Кроме отмеченных выше, и другие функции, выполняемые таможенными органами, направлены на соблюдение экономических интересов РК и других государств ЕАЭС. Так, ведение таможенной статистики также имеет свое значение в обеспечении экономической безопасности, т.к. информационная база служит своеобразным фундаментом для принятия соответствующих управленческих решений в экономической сфере. Пресечение и недопущение преступлений также может иметь экономический характер и оказывать влияние на состояние экономической безопасности как национальных государств Союза, так и интеграционного объединения в целом.

Как показывает анализ компетенции таможенных служб, их участие в обеспечении таможенной и национальной безопасности с каждым годом проявляется сильнее, что обусловлено складывающейся геополитической ситуацией, возникающими политическими и экономическими проблемами как внутри государства, так и на международном уровне и, как следствие, появлением новых угроз и рисков для развития казахстанского общества и государства. И одним из таких внешних рисков стали риски геополитического характера. Военная операция в России, начатая ей на территории Украины стала причиной для введения санкций по отношению к России и контрсанкций последней по отношению к ЕС и США.

Список исользованных источников

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 августа 2014 года № 933 «О ведомствах центральных исполнительных органов Республики Казахстан» (с изменениями по состоянию на 27.10.2016 г.) // Режим доступа; [https://online.zakon.kz/ (дата обращения:12.02.2022).

2. Парфенов В.Д. Как страны ЕАЭС торгуют между собой // Режим доступа: [http://ascsoft.dev.nologostudio.ru/ (дата обращения: 10.02.2022).

3. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2017 года № 123-VI «О таможенном регулировании в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.12.2021 г.) //Режим доступа: [https://online.zakon.kz/(дата обращения: 10.02.2022).

Сведения об авторах

Исмаилова Д.Ш. – ассоциированный профессор Казахско-Американской академии при МОК, кандидат юридических наук.
Жугралина Б.М. – ассоциированный профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, кандидат юридических наук.

Исмаилова Д.С. – Қазақ-Америка университетінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.
Жугралина Б.М. – Абылай хан атындағы ӘТжХҚУ-нің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Ismailova D.S. – candidate of law, assoc. prof. Kazakh –the American academy at the IOC
Zhugralina B.M. – Candidate of Law, assoc. prof.

УДК 347
МРНТИ 10.27.01

Г.А. Жумабаева[1]

[1]Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕГІ СӨЗ ЕРКІНДІГІ

Бұл мақала еліміздегі әлеуметтік желі пайдаланушыларының сөз еркіндігі жайлы жазылған. Қазақстан Республикасының азаматтары әртүрлі әлеуметтік желіде өз ойын қаншалықты білдіруге құқылы екендігі қамтылады. Әлеуметтік желіде ойланбай пікір жазып, жат ағымды насихаттаушылар мен басқа да теріс әрекетке барғандар үшін әр түрлі жаза түрлері қарастырылған. Соңғы уақытта әлеуметтік желідегі ақпараттар сұрыпталып, бақылауға алынып жүр. Соның бір дәлелі ретінде әлеуметтік желідегі мониторингтерді айтуға болады. Мақаладан Facebook әлеуметтік желісі бойынша жүргізілген мониторингті көруге болады. Негізінен әлеуметтік желіде жаман пікір жазып, террористік және экстремистік ұйымдарға үгіттеу, ел саясаты жайлы жағымсыз пікір айтып, фейк ақпарат таратқандар үшін шара қолданылады. Қоғамда әлеуметтік желіге байланысты арнайы заң қабылдау туралы пікір екі жақты. Қоғамның бір бөлігі заңның қабылданғанын қолдап, нәтижесінде жоғарыда аталып өткен жағымсыз қылықтар азаяды дейді. Ал енді бір бөлігі мұндай заңға қарсы. Себебі бұл Қазақстан Республикасында тұрып жатқан азаматтардың сөз бостандығын шектейді деген пікірде. Сонымен қатар анонимді пікір қалдыруды шектеу жайлы да адамдардың пікірі екіге бөлініп отыр. Бір топ мұны қолдап отырса, енді бірі әлеуметтік желідегі сөз еркіндігіне тыйым салынады деген пікірде. Әрине, тәуелсіз елде өмір сүріп жатқандықтан әрбір азаматтың пікірі маңызды. Алайда әрбір қазақстандық азамат кез келген тыйым салынбаған ақпаратқа еркін түрде қол жеткізе алады. Бірақ бұл мемлекеттік құпияны жария қылып, оны әлеуметтік желіде тарату дегенді білдірмейді.

Түйінді сөздер: Instagram, WhatsApp, Facebook, egov.kz, әлеуметтік желі, әлеуметтанушы, фейк аккаунт, жалған ақпарат, Ұлттық қауіпсіздік сертификаты, анонимді пікір, жеке ақпарат, адам құқығы, бұқаралық ақпарат құралдары, телекоммуникация, ақпарат кеңістігі, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Еуроодақ құжаттары, MediaNet Халықаралық журналистика орталығы, «Freedom House» ұйымы, пікір білдіру, лүпіл басу, мониторинг, цензура, айыппұл, түзету жұмыстары.

Свобода слова в социальной сети

Данная статья посвящена свободе слова пользователей социальных сетей в нашей стране. Охватывается, насколько граждане Республики Казахстан имеют право выражать свои мысли в различных социальных сетях. В социальных сетях предусмотрены различные виды наказаний для тех, кто бездумно пишет комментарии, пропагандирует чуждые течения и другие негативные действия. В последнее время информация в социальных сетях сортируется и контролируется. Одним из доказательств этого можно назвать мониторинг в социальных сетях. В статье можно увидеть мониторинг, проведенный по социальной сети Facebook. В основном для тех, кто пишет плохие отзывы в социальных сетях, агитирует за террористические и экстремистские организации, негативно отзывается о политике страны, распространяет фейковую информацию. В обществе мнение о принятии специального закона, связанного с социальной сетью, неоднозначно. Часть общества поддерживает принятие закона и говорит, что в результате вышеупомянутых негативных поступков будет меньше. А теперь часть против такого закона. Так как это ограничивает свободу слова граждан, проживающих в Республике Казахстан. В то же время мнения людей разделились и об ограничении анонимных комментариев. Одна группа поддерживает это, а другая утверждает, что свобода слова в социальной сети запрещена. Конечно, мнение каждого гражданина важно, потому что он живет в независимой стране. Однако каждый казахстанский гражданин имеет свободный доступ к любой не

запрещенной информации. Но это не означает разглашение государственной тайны и распространение ее в социальных сетях.

Ключевые слова: Instagram, WhatsApp, Facebook, egov.kz, социальная сеть, социолог, фейковый аккаунт, фейковая информация, сертификат национальной безопасности, анонимное мнение, личная информация, права человека, средства массовой информации, Телекоммуникации, информационное пространство, Конституция Республики Казахстан, документы Евросоюза, Международный центр журналистики MediaNet, организация «Freedom House», комментирование, перепечатка, мониторинг, цензура, штраф, исправительные работы.

Freedom of speech on the social network

This article is about the freedom of speech of users of social networks in the country. Citizens of the Republic of Kazakhstan have the right to express their opinion in various social networks. Various types of punishment are provided for those who do not hesitate to write comments on the social network, propagandists and other negative actions. Recently, information in social networks has been sorted and monitored. One of the reasons for this is monitoring in social networks. In the article, you can see the monitoring carried out on the social network Facebook. In general, measures are taken for those who write bad reviews in social networks, campaign against terrorist and extremist organizations, give negative opinions about the country's policy, and spread fake information. The opinion in society about the adoption of a special law related to the social network is ambiguous. Part of the society supports the adoption of the law, saying that as a result, the above-mentioned negative behavior will be reduced. And now part of it is against such a law. Because they believe that this restricts the freedom of speech of citizens living in the Republic of Kazakhstan. At the same time, people's opinions about the restriction of anonymous comments are divided. One group supports this, and another believes that freedom of speech in social networks is prohibited. Of course, the opinion of every citizen is important because we live in an independent country. However, every citizen of Kazakhstan has free access to any non-prohibited information. But this does not mean disclosing state secrets and spreading them on a social network.

Keywords: Instagram, Facebook, WhatsApp, egov.kz social network, sociologist, fake account, false information, national security certificate, anonymous opinion, personal information, Human Rights, Mass Media, Telecommunications, Information Space, Constitution of the Republic of Kazakhstan, European Union documents, MediaNet International Journalism Center, Freedom House organization, expression, suppression, monitoring, censorship, fines, correctional labor.

Кіріспе

Бүгінгі таңда әлеуметтік желіні пайдаланбайтын адам кемде-кем. Instagram, WhatsApp, Facebook секілді әлеуметтік желілер ең кең таралғандардың қатарына жатады. Мұнда желіні пайдаланушылар ақпаратпен бөлісіп, фото-видео жүктейді. Тіпті, осы жүктелген ақпаратқа пікір жазуға да болады. Қазіргі таңда әлеуметтік желі арқылы пікір жазып, ақпарат бөлісу құнды болып табылады. Себебі бұл қоғам назарын аудартып, көпшіліктің талқысына түсіретін аты шулы тақырыптардың таралуына ықпал етеді. Әлеуметтік желіні қолданушылар бірден екі құқықты іске асырады: ойды білдіру еркіндігі және жиын еркіндігі құқығын. Өйткені әлеуметтік желілер көзқарас тұрғысында да қолданылып, сонымен қатар вируалды қауымдастық құру және оған қатысу үшін де қолданылады.

Қазақстандағы сөз еркіндігі – Қазақстан Республикасының Конститутциясымен кепілдік берілген заңды жолмен кез келген ақпаратты еркін іздеу, тарату. Үкіметтік емес «Freedom House» ұйымының сөз бостандығына байланысты рейтингісінің нәтижесінде 199 елдің ішінен Қазақстан 179 орынға ие болып отыр.

Негізгі бөлім:

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев елімізде әлеуметтік пайдаланушыларының сөз еркіндігі туралы өз пікірін білдірді. Н.Ә. Назарбаев «Россия 24» телеарнасына берген сұхбатында былай дейді: «Кейбір тұлғалар мемлекеттің ішкі саясатына әсер ету үшін өз идеяларын білдіріп жатады. Бұл тұлғалар ел саясатына көңіл толмайтындардың атынан пікір жазады», - дейді [1]. Сондай-ақ Нұрсұлтан Назарбаев мұндай тұлғаларды «жасанды

жаратылғандар» деп атайды. Жалпы, әлеуметтік желіде пікір білдірушілердің дені ел саясатына байланысты сөз қозғайды. Әсіресе, оларды қызықтыратыны ел экономикасы, ішкі-сыртқы саясаты, заңдағы өзгерістер, қоғамдық-әлеуметтік оқиғаларға байланысты туындайтын митингілер. Экранның ар жағында отырып, өз атынан емес, жасырын түрде фейк аккаунтпен жазатындар да жетерлік. Нәтижесінде Елбасы өз ойын қорытып, осындай жағдайларға төтеп беру үшін интернет-контентті күшейтіп, адамдардың арасында ненің жақсы, жаман екендігін түсіндіру керек деген шешімге келді.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігінің ресми өкілі Альбина Атеннің сөзінше, әртүрлі ақпарат кеңістігінде, сәйкесінше, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 130-бабы бойынша, яғни өзгенің ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін жалған ақпарат тарату фактілері көбеймесе азаймай тұр. Көпшілік алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдалана отырып адамға немесе оның беделіне нұқсан келтірсе, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салынады не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына жұмылдырылады не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектейді [2].

Жалпы әлеуметтік желіде сөз еркіндігіне шектеу негізінен ар-намыс, қадір-қасиетке байланысты белгіленген. Кез келген әлеуметтік желіде адамдар арнайы пост немесе пікір білдіру арқылы өз ойларын білдіреді. Алайда бұл пікірлер мен ойлар сол тұлғалардың атақ-абыройына кір келтірмеуі керек. Себебі қазіргі таңда көптеген даулы мәселелер осы әлеуметтік желі пайдаланушыларының бір бірін балағаттап немесе жаман пікір жазуынан туындап отыр.

Қазақстандықтардың арасында танымал әлеуметтік желілердің бірі – Facebook. Бұл желіні әлем бойынша 2 миллиардтай адам қолданады. Пайдаланушы өз атына парақша ашып, фото-видео жүктеп, сілтемелермен бөлісіп, достарымен байланыса алады. Тек қана Facebook емес, жалпы әлеуметтік желіде адамдар өз пікірлерін сауатты білдірмейді немесе мәдениетсіздік танытады. MediaNet Халықаралық журналистика орталығы «Қазақстандағы әлеуметтік желілердегі өшпенділік тілінің мониторингі» атты кітап шығарды. Бұл зерттеу матераилында осы әлеуметтік желі бойынша 20 белсенді адам таңдалынды. Мониторинг нәтижесінде, өшпенділік тілінің түрлері анықталды. Деңгей бойынша: қатты, орташа, жұмсақ деп бөлінеді. Ең көп тарағаны – мәтін немесе мәтіннің бір бөлігі арқылы этникалық немесе діни топтың жағымсыз образын қалыптастыру. Осыған байланысты 14 жазба жарияланған. Оның ішінде 8 жазба қазақ тілінде, 6 жазба орын тілінде екен. Өшпенділік тілінде жазылған жазбаларда «қара қытай», «орыс қатын» сияқты жағымсыз теңеулер көп кездеседі. Бұл жазбалардың мақсаты – әртүрлі қоғамдық топтарды бір-біріне қарсы қою, еліміздегі көптілділік мәселелері. Серік Бейсембаев: «Кейбір елдердің тәжірибесі көрсеткендей, өшпенділікке шақыратын сөздері бар бір жазбаның салдары ауыр болуы мүмкін, соның ішінде шынайы өмірдегі ашықтан-ашық жеккөрушілікке алып келуі де ықтимал», - дейді [3, 11].

Әлеуметтік желі күн санап күшейіп барады. Мұнда адамдар өз ойларымен, пікірлерімен бөлісіп қана қоймай, әртүрлі дүниелерді жарнамалайды, насихаттайды. Бюджеттің әр тиынын есептеп, мемлекеттің бөлген қаржысын санап, елдің саясатына араласып қана қоймай, әлеуметтік желіде осы мәселелер жөнінде жазба жариялап, жағымсыз пікір айтуға көз үйренді. Сонымен қатар әртүрлі теріс діни бағыттарды, терроризмді насихаттап үндеушілер де бар. Әлеуметтік желіні заңмен шектегісі келетін бар. Солардың бірі – сенатор Бақытжан Жұмағұлов. Сенатор ағымдағы жылдың 30 наурызында өткен Парламент тыңдауында өз ұсынысын білдірді. Бұл ұсыныс әлеуметтік желіні заңмен шектеуге байланысты еді.

Осы уақытқа дейін 22 экстремистік, террористік ұйымның қызметіне тыйым салынды. Бұл ұйымдар елдің қоғамдық өмірін бұзуға ниеттеніп, діни бағытты өзгертіп, терроризмді насихаттағысы келгендер. Әлеуметтік желіде мұндай ұйымдардың қызметіне тыйым салынып жүр.

Қоғамдағы болып жатқан оқиғалардың, жағдайлардың әлеуметтік желіде көрініс табатыны даусыз. Мәселен, 2019 жылдан бері әлемді жайлаған короновирус індеті туралы ақпаратқа адамдар әлеуметтік желі, ғаламтор арқылы қол жеткізді. Індет туралы әртүрлі жалған ақпараттар, оны емдеудің не түрлі жолын ұсынып, пайда тапқысы келгендер де болды. Бірі індетті қолдан жасалған, жалған дүние деп әлеуметтік желіде әр түрлі пікір қалдырып жатты. Бұдан бөлек жалған ақпаратты таратушылар саны да азаймай тұр. Сол себептен сенатор әлеуметтік желіге байланысты арнайы заң қабылдауды жөн көреді.

Алайда бұл пікір мен жаңа заң енгізуді қолдамайтындар да табылды. Соның бірі әлеуметтанушы Серік Бейсембаев. Ол: «Өз басым арнайы заңның қабылдануына қарсымын. Әлеуметтік желіде өзге мәдениет насихаты тарап жатыр дегенмен де келіспеймін. Өйткені басқа мәдениет дегенде – абстрактілі ұғым.Оны бір адам не мемлекет ажырата алмайды», - дейді [4]. Әлеуметтанушы заң қабылдаған жағдайда сөз бостандығы шектеліп қалатынын ескертті. Олай болса, адамдардың ақпаратқа қол жеткізу деңгей төмендейді. Мемлекет авторитарлы мемлекет ретінде көрініс табады. Серік Бейсембаев әлеуметтік желіні шектейтін заңның қабылдануына қарсы пікір айтып, желідегі мұндай келеңсіз жағдайларды реттеудің жолын ұсынды. Бұл – адамдардың арасындағы мәдениет деңгейін көтеру, медиасауаттылықты арттыру. Осылайша әлеуметтік желдегі жағдайда реттеп, жалған ақпараттың таралуына, терроризм, экстремизмнің ел ішінде насихатталмауына шектеу қоюға болады.

Жоғарыда келтірілген мысалдар әлеуметтік желіде сөз бостандығы жоқ немесе оны болғызбау керек дегенді білдірмейді. Қазақстан Республикасы Конституциясының 20 бабы бойынша: «Сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі. Цензураға тыйым салынады» деп көрсетілген [5]. Демек кез келген азамат сөз бостандығына ие және шығармашылықпен айналысуына ешкім де, ештеңе де бөгет бола алмайды.

Сонымен қатар 20 бап бойынша, әр адам кез келген тыйым салынбаған ақпаратқа қол жеткізе алады деп жазылған. Алайда мемлекеттік құпияны біліп алуға, таратуға тыйым салынады. Әлеуметтік желіде де дәл солай. Кез келген әлеуметтік желіге тіркелуші өзі қалаған ақпаратқа оңай қол жеткізе алады. Бірақ әлеуметтік желіде мемлекеттік құпия туралы ақпарат жарияламаған жөн.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 18 бабы бойынша, әр адамның жеке өміріне қол сұғылмауы керек. Яғни ар-намысын таптап, абыройын аяқ асты етуге болмайды. Сонымен қатар жинаған қаражаты, хабарламалар, телефондағы сөйлескен сөздер басқа да ақпараттар құпия түрде сақталады. Мұндай ақпаратты әлдекімнің таратуына болмайды.

Жоғарыда атап өткендей әрекеттерге барған жағдайда әр түрлі жаза түрлері қарастырылған.

256 бап бойынша терроризмді насихаттаған жағдайда бұл әрекет барған адамның мүлкі тәркіленіп, 7 жылдан 12 жылға дейін бас бостандығынан айырылады. Сол себепті де қазіргі таңда әлеуметтік желідегі әртүрлі діни бағыттағы парақшалар, ондағы жазбалар бақыланып жүр.

Әлеуметтік желі арқылы жалған ақпарат беретіндер саны азаймай тұр. Бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының 274 бабымен тікелей байланысты. Жалған ақпарат беруші 5000 АЕК көлемінде айыппұл төлейді немесе түзету жұмысын атқарады. Тіпті, 2 жылдан 5 жылға дейінгі аралықта бас бостандығынан айырылу да көзделген.

Қазақстан Республикасының Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламенті депутатының қадір-қасиетіне нұқсан келтіріп, көпшілік алдында қорлаған жағдайда Қазақстан Республикасы Конституциясының 373, 375, 376, 378 баптары бойынша шара қолданылады. Егер Президенттің абыройына кір келтірген жағдайда 3000 АЕК көлемінде айыппұл төлейді немесе түзету жұмысына тартылады. Бас бостандығынан 3 жыл айырылуы мүмкін. Депутаттың қадір-қасиетіне нұқсан келтірсе, 2000 АЕК көлемінде айыппұл төлеу көзделген. 2 жыл бас бостандығынан айыру жазасын тағайындауы да мүмкін. Ал үкіметтегілерге тоқталатын болсақ, мұндай жағдайда 300 АЕК көлемінде айыппұл төлейді немесе 240 сағат түзету жұмысын істейді немесе 75 тәулікке қамауға алынады.

Заңсыз көтерілісті қайта жалғастыру үшін адамды үгіттеп, айдап салу Қазақстан Республикасы Конституцияның 402-бабында қарастырылады. Мұндай жағдайда 1000 АЕК көлемінде айыппұл төлейді немесе түзету жұмысын істейді. Тіпті, 1 жыл бойы бас бостандығынан айыру да мүмкін.

Соңғы уақытта әлеуметтік желіде жүргізілетін бақылау күшейтілген. Бұл өз кезегінде әлеуметтік желіні пайдаланушылардың жеке ақпараттарының сақталуына, желідегі адам құқықтарының тапталмауына, фейк ақпараттардың желіде таралып кетпеуіне септігін тигізеді. Осы себептен де ақпарат пен байланысқа қатысты заңдарда түзетулер енгізілуде. Қазақстан Республикасында тұратын азаматтардың іс-әрекеттеріне бақылауды күшейту мақсатында «Байланыс» туралы заңға түзетулер енгізілді. Яғни, бұл заң бойынша 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап әлеуметтік желіше қосылған барлық құрылғының міндетті түрде сертификаты болуы тиіс. Мұндағы басты мақсат азаматтардың жеке ақпаратын қорғау. Бұл әрекет желі пайдаланушының жеке парақшасына қандай да бір теріс әсерін тигізбейді, бұрынғыша ақпаратқа қолжеткізу мүмкіндігі сақталады. Комитеттің сөзінше, Ұлттық қауіпсіздік сертификаты шетелдік интернет ресурстармен жұмыс істегенде, ақпарат алмасқанда қауіпсіздікті қамтамасыз етеді.

Әлеуметтік желіде жарияланған постқа пікір қалдыруға да болады. Сонымен қатар пікір жазып, лүпіл басып, достарға тарату мүмкіндігі де бар. Алайда пікір қалдырамын деп шеттен шығып, бейәдеп сөздерді қолданып жататындар да болады. Бұл тіпті қылмыстық іске де әкеліп соғуы мүмкін. Жоғарыда айтып өткеніміздей, ақпаратқа байланысты заңдарға толықтырулар мен түзетулер енгізіліп жатыр. Солардың ішінде 2017 жылғы 28 желтоқсандағы «Бұқаралық ақпарат құралдары» және «Ақпараттандыру» жайлы заңдарды атап өтуге болады. Интернетті пайдаланушының ақпаратты орналастыруы бойынша интернет порталдар электоронды түрде қызмет етуі тиіс. «Электрондық үкімет egov.kz» порталында сәйкестендіру арқылы немесе бір реттік смс хабарлама арқылы қолжеткізуге болады.

Жалпы жоғарыда аталған заңдағы түзетулерде ақпарат туралы нақты анықтама берілмейді. Дегенмен Ақпарат министрінің сөзінше интернет-порталдарда анонимді пікір қалдыруға тыйым салынады. Соңғы уақытта жалған, яғни фейк аккаунттар ашып немесе бүркеншік есіммен пікір қалдырып жатқандар көп. Анонимді пікірлерге тыйым салу қоғамда әр түрлі ой туындатты. Бір тарап мұны жақтаса, екінші тарап мұндай шектеуге қарсы болып отыр. Еуроодақ құжаттарында анонимділік құқығы әрбір азаматтың айнымас құқығы ретінде қарастырылады. Ал бір жағынан сөз бостандығы анонимді бола алмайды. Әрине, қоғам бар жерде кез келген құбылысқа қатысты екі жақты пікірдің туатыны анық. Бұл пікірлерді жоққа шығара алмаймыз.

Әлеуметтік желіде сөз бостандығына тым ерік беріп, не айтарын ой елегінен өткізбей жазатындар туралы психологтардың берер бағасы бар. Психотерапевт Сәлима Сатылғанқызының сөзінше, аггресивті, адамдардан көп көңілі қалып, ашу-ызаға булыққандар және өзіне көңілі толмайтындар әлеуметтік желіде жаман пікір жазуға әуес келеді екен. Бұдан бөлек те себептері толып жатыр. Алайда нақты екі негіздерді атап өткен жөн. Бірінші негіз айналасынан жылулықты күтетін жандар. Мұндай адамдар бала кезінде анасынан я болмаса басқа да отбасы мүшелерімен арасы жақын болмай, ұрыс-керісті көріп өскен отбасыда тәрбиеленген балалар. Сол себепті адамдарға жалтақтап, олардан жылулық күтеді. Екінші негіз адамдар мені ұмытып кетті деп санайтын адамдар. Адам өз ортасында ашыла алмайды. Өзі туралы жағымды пікір күтеді.

Қорытынды

Қоғамдық өмірде болып жатқан кез келген құбылыс әлеуметтік желіде бірнеше минут өтпей жатып тез таралады. Мұнда адамдар әлемдегі оқиғалардан хабардар болып, өз ойы мен пікірін жеткізуге құқылы. Алайда бұл адамның немесе тұлғаның ар-намысын таптап, қадір-қасиетін қорлау дегенді білдірмейді. Тіпті, психологтардың сөзінше әлеуметтік желіде нашар пікір қалдырушылар іштей ашу-ызаға булығып, өзіне көңілі толмай жүрген жандардан туындап отырады дейді. Қазақстан Республикасының Конституцияснда әлеуметтік желі

туралы арнайы заң жоқ. Қоғамда әлеуметтік желі туралы заңды бекітуді қолдайтындар да, қолдамайтындар да бар. Қолдайтындардың сөзінше, қоғамдағы теріс қылықтардың алдын алуға болады. Ал қолдамайтындар, сөз бостандығын шектейді деген пікірде. Қазіргі таңда әлеуметтік желілерді қолданушылардың жазбалары, пікірлеріне байланысты мониторингтер өтіп тұрады. Алайда жалпы ақпаратпен жұмыс істегенде немесе бұқаралық ақпарат құралдарында жұмыс істейтіндер үшін жалған ақпарат таратуға, әр түрлі теріс бағыттарды насихаттауға, біреудің абыройына нұқсан келтіруге тыйым салынады. Дегенмен әлеуметтік желіде дөрекі пікір қалдырып, біреудің қадір-қасиетіне нұқсан келтірмеген жөн.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. https://ru.wikipedia.org/(жүгінген күн: 14.02.2022).
2. https://www.zakon.kz/(жүгінген күн: 09.02.2022).
3. Қазақстандағы әлеуметтік желілердегі өшпенділік тілінің мониторингі – Құраст. П.Банников. – Алматы: Medianet ХЖО, 2017. 80 бет. – қазақша, орысша.
4. https://aikyn.kz/(жүгінген күн: 08.02.2022).
5. https://adilet.zan.kz/(жүгінген күн: 10.02.2022)

Автор туралы мәліметтер

Жумабаева Галия Амангельдиновна – Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің құқықтану кафедрасының заң ғылымдары магистрі.

Жумабаева Галия Амангельдиновна – магистр юридических наук кафедры правоведения Актюбинского регионального государственного университета им. К. Жубанова.

Zhumabayeva Galiya Amangeldinovna – Master of Law of the Department of Jurisprudence of Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov.

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

ADMINISTRATIVE LAW

УДК 347.962
МРНТИ 10.71.63

Л.Т. Культемирова[1]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

УЧАСТИЕ ГРАЖДАН В ОХРАНЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА В РАМКАХ СЕРВИСНОЙ МОДЕЛИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

Формирование в Казахстане сервисной модели обеспечения безопасности основано на непосредственном взаимодействии государства и общества. Сервисная модель обеспечения безопасности предполагает функционирование всех ее элементов. Профилактика правонарушений относится к их числу.

Автором отмечено, что решение поставленных задач по реализации принципов «слышащего государства» требует соответствующего ресурсного обеспечения. Его эффективность определяется как состоятельностью правовой базы в сфере профилактики правонарушений, так и уровнем реализации правовых норм.

Подчеркнуто, что состояние общественного порядка и общественной безопасности во многом зависит от готовности населения противодействовать правонарушениям, от уровня правового сознания и правовой культуры граждан. Их привлечение к охране общественного порядка и борьбе с преступностью занимает одно из важных направлений профилактической деятельности.

Действующая система участия граждан в обеспечении общественного порядка, рассмотренная в статье, основывается на организованном (в форме индивидуального или коллективного участия) и неорганизованном порядке вовлеченности в сферу профилактики правонарушений.

Ключевые слова: обеспечение безопасности, общественная безопасность, общественный порядок, органы внутренних дел, профилактика правонарушений, сервисная модель, слышащее государство, участие граждан в обеспечении безопасности.

Қауіпсіздікті қамтамасыз етудің сервистік моделі шеңберінде азаматтардың қоғамдық тәртіпті сақтауға қатысуы

Қазақстанда қауіпсіздікті қамтамасыз етудің сервистік моделін қалыптастыру мемлекет пен қоғамның тікелей өзара іс-қимылына негізделген. Қауіпсіздікті қамтамасыз етудің сервистік моделі оның барлық элементтерінің жұмыс істеуін көздейді. Құқық бұзушылықтың алдын алу олардың қатарына жатады.

Автор «халық үніне құлақ асатын мемлекет» қағидаттарын іске асыру бойынша қойылған міндеттерді шешу тиісті ресурстық қамтамасыз етуді талап ететінін атап өтті. Оның тиімділігі құқық бұзушылықтың алдын алу саласындағы құқықтық базаның өміршеңдігімен де, құқықтық нормалардың іске асырылу деңгейімен де анықталады.

Қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздіктің жай-күйі көп жағдайда халықтың құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жасауға дайындығына, азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетінің деңгейіне байланысты екені атап өтілді. Оларды қоғамдық тәртіпті сақтауға және қылмысқа қарсы күреске тарту профилактикалық қызметтің маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Бапта қаралған азаматтардың қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысуының қолданыстағы жүйесі құқық бұзушылықтардың алдын алу саласына ұйымдасқан (жеке немесе ұжымдық қатысу нысанында) және ұйымдастырылмаған тарту тәртібіне негізделеді.

Түйінді сөздер: қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамдық қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, Ішкі істер органдары, құқық бұзушылықтардың алдын алу, сервистік модель, еститін мемлекет, азаматтардың қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысуы.

Participation of citizens in the protection of public order within the framework of the service model of security

The formation of a security service model in Kazakhstan is based on the direct interaction of the state and society. The security service model assumes the functioning of all its elements. Prevention of offenses is one of them.

The author notes that the solution of the tasks set for the implementation of the principles of the "listening state" requires appropriate resource provision. Its effectiveness is determined both by the consistency of the legal framework in the field of crime prevention and the level of implementation of legal norms.

It is emphasized that the state of public order and public safety largely depends on the willingness of the population to counteract offenses, on the level of legal consciousness and legal culture of citizens. Their involvement in the protection of public order and the fight against crime is one of the important areas of preventive activity.

The current system of citizens' participation in ensuring public order, discussed in the article, is based on an organized (in the form of individual or collective participation) and unorganized order of involvement in the field of crime prevention.

Keywords: security, public safety, public order, internal affairs bodies, prevention of offenses, service model, hearing state, participation of citizens in ensuring security.

Решение стоящих перед государством задач невозможно без глубокого и всестороннего осмысления сущности и тенденций развития его основообразующих институтов. Построение эффективной модели государственного управления, осуществляемое в рамках проводимых сегодня реформ, сопровождается преобразованиями в различных сферах деятельности, в том числе, правоохранительной. «Ни один аспект социально-экономического развития не может быть успешно реализован без верховенства закона и гарантирования безопасности наших граждан», - говорится в программном документе «Казахстан в новой реальности: время действий» [1].

Создание эффективных средств укрепления правопорядка и гарантий соблюдения прав и законных интересов человека, общества, государства должно обеспечиваться соответствующей правоохранительной системой. Самым многочисленным и многофункциональным сегментом данной системы являются органы внутренних дел. Их социальная и политическая значимость обусловлены характером и объемом возложенных полномочий, в рамках которых органы внутренних дел пресекают противоправные посягательства на институты и ценности правового государства. Имеющийся арсенал инструментов реагирования на вызовы и угрозы безопасности позволяют говорить об органах внутренних дел, как о субъекте, от эффективности деятельности которого зависят безопасность и спокойствие граждан, состояние преступности и уровень криминогенной обстановки в стране. Это непосредственно актуализирует проблему эффективности функционирования и дальнейшего совершенствования всей системы органов внутренних дел в механизме государства. Быстрое и адекватное реагирование на преступные проявления и профилактика правонарушений обозначены в Концепции правовой политики Республики Казахстан в качестве одного из направлений совершенствования органов внутренних дел [2].

Профилактика правонарушений и эффективность государственной системы ее обеспечения, качество правовой базы и ее регламентирующий потенциал, деятельность субъектов профилактики правонарушений и характер их взаимодействия с институтами гражданского общества – эти и другие аспекты относятся к числу критериев, определяющих уровень защищенности граждан, их доверия к государству и, в конечном итоге, незыблемость ценностей правового государства.

Формирование в Казахстане сервисной модели обеспечения безопасности, переход к которой стартовал в целях исполнения Послания Президента страны «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» [3], основано на тесном и непосредственном взаимодействии государства и общества. Данная модель обеспечения безопасности предполагает функционирование таких элементов, как: профилактика правонарушений, ориентированная на потребности местного населения; эффективное межведомственное взаимодействие; профессиональная и доступная полиция; безопасная инфраструктура и информационно-коммуникационные решения. Реализация отдельных проектов в рамках каждого из указанных элементов позволит достичь решения такой стратегической задачи, как построение «слышащего государства» и достижение доверия со стороны общества к государству, как гаранту безопасности, и его институтам.

Актуализация вопросов вовлеченности общества в сферу профилактики правонарушений, предупреждения факторообразующих условий нарушения норм морали и права обусловлена реализуемыми сегодня концепциями «полиция шаговой доступности», с одной стороны, и нулевой терпимости к противоправным, даже самым незначительным, действиям, с другой. Идеологической основой данных концепций является ряд политикоопределяющих документов. «Государство должно следовать принципу нулевой терпимости к беспорядку. Развитое общество начинается с дисциплины и порядка во всем …. . Мы не должны мириться даже с самыми малыми правонарушениями, хулиганством, бескультурьем, поскольку это нарушает общественный покой, снижает качество жизни. Ощущение беспорядка и вседозволенности создает почву для более серьезных преступлений», - говорится в Стратегии «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» [4].

Достижение провозглашенных целей и решение поставленных задач требует соответствующего ресурсного обеспечения, эффективность которого определяется как состоятельностью правовой базы, так и уровнем правового сознания и правовой культуры граждан, их вовлеченности в процесс функционирования правового государства. «Мы должны пробудить гражданскую активность в стране и запустить процесс осознанного и конструктивного партнерства между государством и обществом», - подчеркнул Глава государства [5].

Привлечение граждан к участию в охране общественного порядка и борьбе с преступностью занимает одно из важных направлений профилактической деятельности. Ярким примером может служить, как опыт советского периода, когда широко была распространена деятельность добровольных народных дружин, так и зарубежная практика вовлеченности населения в деятельность по оказанию содействия полицейским структурам. Так, в Великобритании используется понятие «гражданский арест» (citizen's arrest), суть которого заключается в праве граждан применять данную меру в случае обнаружения им правонарушителя в момент совершения преступления [6]. Переход от профессионального имиджа полиции США к ориентированному на сообщество привело к восприятию полиции как нейтрально компетентных экспертов по правоохранительным органам в первом случае и как отзывчивых партнеров с общественностью, заинтересованных в общем качестве жизни, во втором [7].

Но в последнее десятилетие XX века эти позиции были заметно утрачены. В результате игнорирования роли граждан и их объединений в вопросах правопорядка был нивелирован потенциал гражданской активности, на основе которой осуществлялось содействие населения противодействию правонарушениям.

На сегодняшний день на фоне социальной активности граждан повышается их роль и участие в вопросах обеспечения правопорядка. В целом по стране действует более 5,5 тысяч общественных формирований правоохранительной направленности, включающие свыше 29 тысяч человек. К числу общественных формирований относятся отряды «Сақшы», «Советы общественности», формирования от предприятий и организаций различных форм собственности. Особой востребованностью сегодня пользуется волонтерское движение. Вклад волонтеров в поддержание общественного порядка, особенно во время массовых мероприятий, в поиск без вести пропавших людей, в профилактику правонарушений, в пропаганду здорового образа жизни, обеспечение общественной безопасности доказал их состоятель-

ность. Студенческие объединения, осуществляющие охрану общественного порядка на территории учебных заведений, юные помощники полиции, пропагандирующие уважение закона со школьной скамьи – эти и другие объединения молодого поколения закладывают сегодня фундамент правового воспитания и правовой культуры граждан.

Правовую основу добровольного участия граждан в борьбе с противоправными действиями, повышения эффективности профилактической работы в Республике Казахстан составляет ряд правовых актов.

В соответствии с Законом Республики Казахстан от 9 июля 2004 года за №590 «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка» полномочия органов внутренних дел позволяют рассматривать их в качестве субъекта управления проектом «Участие граждан в обеспечении общественного порядка». В этих целях, органы внутренних дел:

- определяют порядок, формы и виды привлечения граждан к мероприятиям по обеспечению общественного порядка, не связанным с контрольными и надзорными функциями;
- разрабатывают и утверждают образец удостоверения и символику эмблемы для граждан, участвующих в обеспечении общественного порядка;
- взаимодействуют с местными исполнительными органами по вопросам деятельности граждан, участвующих в обеспечении общественного порядка;
- разъясняют гражданам, участвующим в обеспечении общественного порядка, их права и обязанности в сфере обеспечения общественного порядка;
- организуют на базе участковых пунктов полиции правовую подготовку граждан, участвующих в обеспечении общественного порядка.

Косвенное регулирование вопросов участия граждан в охране общественного порядка осуществляется Законом Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан». Согласно ст.6, органы внутренних дел вправе устанавливать сотрудничество на гласной основе с гражданами для реализации задач, возложенных на органы внутренних дел, а также поощрять граждан, отличившихся в охране общественного порядка. Следует отметить, органы внутренних дел относятся к числу субъектов, которые наряду с профилактикой в общем смысле, осуществляют оперативно-розыскную профилактику, включающую проведение оперативно-розыскных мероприятий [8].

Свою нишу в рассматриваемой сфере занимает *Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV «О профилактике правонарушений».* Статья 17 данного закона гласит, что участие граждан и организаций в профилактике правонарушений осуществляется путем добровольного оказания содействия другим субъектам профилактики правонарушений. При этом, их участие может осуществляться в организации правовой пропаганды; в работе консультативно-совещательных и экспертных органов; в содействии другим субъектам профилактики правонарушений. В целях повышения эффективности профилактической работы осуществляется координация деятельности всех субъектов профилактики правонарушений путем разработки и осуществления ими согласованных действий по своевременному предупреждению, выявлению и пресечению правонарушений, устранению причин и условий, способствующих их совершению.

Виды взаимодействия с органами внутренних дел, формы участия граждан в обеспечении общественного порядка установлены Правилами привлечения граждан к мероприятиям по обеспечению общественного порядка, их форм и видов, не связанным с контрольными и надзорными функциями [9]. В качестве субъектов обеспечения общественного порядка граждане могут выступать как в организованной форме непосредственного участия в охране общественного порядка, так и в форме выражения активной гражданской позиции через личную нетерпимость к любым проявлениям нарушений общественного порядка.

В соответствии с указанными Правилами организованное индивидуальное участие граждан в обеспечении общественного порядка осуществляется путем оказания ими содействия органам внутренних дел в:

– сообщении о ставших известными им фактах готовящихся, совершаемых или совершенных правонарушений, причинах и условиях, им способствующих;

–выявлении лиц, подлежащих постановке на профилактические учеты участковых инспекторов полиции и подразделений по делам несовершеннолетних, проведении с ними индивидуальной профилактической работы - при непосредственном участии сотрудников указанных служб органов внутренних дел.

Граждане, участвующие в обеспечении общественного порядка, могут по договоренности между собой и с уведомлением территориального органа внутренних дел коллективно участвовать в обеспечении общественного порядка по месту жительства, работы, учебы или нахождения своей собственности. Согласно вышеуказанным Правилам, коллективное участие осуществляется в следующих направлениях:

– обеспечение общественного порядка на улицах, площадях, вокзалах, транспортных магистралях и других общественных местах, а также при проведении различных спортивных, культурно-массовых и развлекательных мероприятий - под непосредственным руководством сотрудников органов внутренних дел;

– оказание неотложной помощи лицам, пострадавшим от несчастных случаев, дорожно-транспортных происшествий и правонарушений, а также находящихся в беспомощном состоянии;

– спасение людей, имущества при стихийных бедствиях и других чрезвычайных ситуациях;

– обеспечение безопасности дорожного движения и предупреждение дорожно-транспортных происшествий;

– охрана пастбищ и других мест выпасов и стойбищ скота;

– предупреждение и пресечение краж зернопродуктов и других сельскохозяйственных культур;

– охрана общественного порядка на территории учебных заведений, включая общежития и учебно-производственные мастерские;

– охрана подъездов многоквартирных домов и прилегающей к ним территории – институт консьержей.

Граждане, участвующие в обеспечении общественного порядка, не наделены полномочиями по осуществлению административно-юрисдикционных и процессуальных действий. Пределы их прав и обязанностей, мера ответственности и объем правовых ограничениях установленны законодательством. Так, в соответствии со ст.7 Закона Республики Казахстан «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка», граждане, участвующие в обеспечении общественного порядка, вправе:

– оказывать – содействие органам внутренних дел в мероприятиях по обеспечению общественного порядка, не связанных с контрольными и надзорными функциями;

– предупреждать и пресекать уголовные и административные правонарушения;

– применять в целях пресечения правонарушений и задержания правонарушителей физическую силу и другие средства, если иными способами достичь указанных целей не представляется возможным. При этом не должно быть допущено превышение необходимых для этого мер. Запрещается применять физическую силу и другие средства в отношении женщин, лиц с явными признаками инвалидности, несовершеннолетних, когда их возраст известен или очевиден, кроме случаев совершения ими вооруженного либо группового нападения (насилия);

– в предусмотренных законами Республики Казахстан случаях задерживать и доставлять в правоохранительные или иные органы государственной власти лиц, совершивших уголовное или административное правонарушение. При необходимости, когда есть основания полагать, что при задержанном лице находятся оружие или иные опасные предметы либо предметы, имеющие значение для уголовного дела, осматривать одежду задержанного и изымать их для передачи в указанные органы;

– участвовать в оказании медицинской и иной помощи гражданам, пострадавшим от противоправных посягательств, дорожно-транспортных происшествий, стихийных бедствий и иных чрезвычайных ситуаций;

– осуществлять разъяснительную и правовую работу по профилактике правонарушений, немедицинского употребления психоактивных веществ;

– требовать от граждан соблюдения общественного порядка.

В обязанности граждан, участвующих в обеспечении общественного порядка, входит:

– соблюдение конституционных прав и свобод граждан;

– незамедлительное информирование органов внутренних дел о ставших известными им фактах готовящихся либо совершенных уголовных правонарушений;

– в предусмотренных законодательством случаях предъявление по требованию граждан удостоверения, подтверждающего правомерность его участия в обеспечении общественного порядка;

– разъяснение гражданам, задержанным за совершение уголовного или административного правонарушения, основания применяемых к ним принудительных мер;

– прохождение правовой подготовки перед участием в мероприятиях по обеспечению общественного порядка.

В ходе правовой подготовки граждан, участвующих в охране общественного порядка, разъясняются запреты, заключающиеся в:

– осуществлении процессуальной и иной деятельности, отнесенной в соответствии с законодательством Республики Казахстан к исключительной компетенции правоохранительных и других государственных органов;

– присвоении полномочий сотрудников правоохранительных органов;

– препятствии законной деятельности сотрудников правоохранительных органов;

– недопустимости выступать понятыми при участии в мероприятиях по обеспечению общественного порядка;

– совершении действий, унижающих честь и достоинство человека и гражданина либо неправомерно ограничивающих права и свободы граждан;

– использовании при участии в мероприятиях по обеспечению общественного порядка специальных средств, находящихся на вооружении правоохранительных органов.

Несмотря на достаточно подробное регулирование основных аспектов участия граждан в обеспечении общественного порядка, есть ряд вопросов, требующих своего решения. Так, статьей 5 Закона Республики Казахстан «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка» закреплены основания для прекращения участия гражданина в обеспечении общественного порядка:

– подача гражданином заявление о нежелании дальнейшего участия в обеспечении общественного порядка;

– привлечение гражданина, участвующего в обеспечении общественного порядка, к уголовной ответственности;

– неоднократное (два и более раза в течение года) совершение умышленных административных правонарушений;

– выезд на постоянное местожительство за пределы Республики Казахстан;

– наступление обстоятельств, исключающих его дальнейшее участие в обеспечении общественного порядка (психическое, поведенческое расстройство (заболевание), в том числе связанное с употреблением психоактивных веществ, иной болезнью, представляющей опасность для окружающих, согласно перечню, утвержденному Правительством Республики Казахстан, либо смерть).

Снять гражданина с учета в местных исполнительных органах как субъекта обеспечения общественного порядка, можно только при наличии указанных оснований. Вместе с тем, практика показала наличие иных обстоятельств, при которых гражданин не принимает фактического участия в обеспечении общественного порядка, но формально зарегистрирован. К таким обстоятельствам относятся: а) выезд на постоянное место жительства за пределы административно-территориальной единицы, в местном исполнительном органе которой зарегистрирован в качестве лица, участвующего в обеспечении общественного порядка; б) ухудшение состояния здоровья, в силу чего, отсутствует объективная возможность участвовать в

обеспечении общественного порядка; в) пожилой возраст, не позволяющий привлекать гражданина к мероприятиям по обеспечению общественного порядка; г) отсутствие объективных причин, при которых гражданин не может участвовать в обеспечении общественного порядка. Исходя из указанных обстоятельств, имеющих место на практике, полагаем необходимым расширение оснований для прекращения участия гражданина в обеспечении общественного порядка.

Кроме того, статьей 8 Закона Республики Казахстан «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка» закреплены меры поощрения граждан, участвующих в обеспечении общественного порядка: объявление благодарности; награждение грамотой; выдача денежной премии; иные меры, определяемые местными представительными и исполнительными органами в пределах своей компетенции. На этом, меры стимулирования и поощрения исчерпаны. Считаем целесообразным в целях активации участия граждан в обеспечении общественного порядка и профилактики правонарушений предусмотреть дополнительные меры поощрения в виде льгот. К числу таких льгот можно отнести возможность приобретения проездных билетов на все виды общественного транспорта в пределах соответствующей территории в соответствии с льготами, предоставляемыми для отдельных категорий граждан; право на дополнительный отпуск с сохранением заработной платы и места основной работы. Важно также установление гарантий на социальную поддержку лиц, непосредственно участвующих в охране общественного порядка, при получении увечья во время исполнения своих функций. В частности, возможность получения лечения в медицинских учреждениях системы органов внутренних дел; выплата единовременной компенсации, а в случае его гибели (смерти) лицам, имеющим право на ее получение, в порядке, предусмотренном законодательством о правоохранительной службе Республики Казахстан.

В заключение отметим, что действующая система участия граждан в обеспечении общественного порядка основывается на организованном и неорганизованном порядке вовлеченности граждан в сферу обеспечения правопорядка. Неорганизованная форма заключается в активной гражданской позиции и нетерпимости граждан к любым проявлениям противоправных действий. Организованная форма выражается в официальном закреплении статуса гражданина в качестве лица, участвующего в обеспечении общественного порядка. Как было выше отмечено, такая форма может проявляться в индивидуальном либо коллективном участии в мероприятиях правоохранительной направленности.

Порядок взаимодействия органов внутренних дел с населением по профилактике правонарушений и формы участия граждан в охране общественного порядка закреплены нормативной правовой базой и успешно реализуются. Анализ юридической практики дает основания утверждать, что в настоящее время в Казахстане работает множество программ, направленных на реализацию принципа «нулевой терпимости» граждан к противоправным действиям.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» //Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/ (Дата обращения напр.: 20.02.2022 г.).

2. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» //Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/ (Дата обращения напр.: 20.02.2022 г.).

3. Послание Главы государства народу Казахстана от 5 октября 2018 года «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» //Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs. (Дата обращения напр.: 20.02.2022 г.).

4. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года «Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства» //Интернет-ресурс: http://adilet.zan.kz/rus/docs. Дата обращения напр.: 20.02.2022 г.

5. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года Новый Казахстан: путь обновления и модернизации //Интернет-ресурс:

https://adilet.zan.kz/rus/docs/ (Дата обращения напр.: 20.02.2022 г.).

6. Police Community Support Officers (PCSOs) and special constables //Интернет-ресурс: https://www.gov.uk. (Дата обращения напр.: 20.03.2022 г.).

7. Public image of the police //Интернет-ресурс: http://what-when-how.com/police-science (Дата обращения напр.: 20.03.2022 г.).

8. Рустемова Г.Р. Об оперативно-розыскном предупреждении уголовных правонарушений // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова. – 3 (68). – 2021. – С.144-149.

9. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 27 ноября 2004 года N 641 «Об утверждении Правил привлечения граждан к мероприятиям по обеспечению общественного порядка их форм и видов, не связанным с контрольными и надзорными функциями» //Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs (Дата обращения напр.: 20.02.2022 г.).

Сведения об авторе

Культемирова Лейла Тимуровна – старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент).

Культемирова Лейла Тимуровна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент).

Kultemirova Leila Timurovna – senior Researcher at the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor).

УДК 342.9
МРНТИ 10.17.01

Д.Ш. Исмаилова[1], Б.М. Жугралина[1]

[1]Казахско-Американская академия при МОК, Алматы, Казахстан
[2] Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

ПОЛИТИКО – ПРАВОВОЙ ВЗГЛЯД НА НОВЫЕ ВЫЗОВЫ ТАМОЖЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА КАК СТРАНЕ – УЧАСТНИЦЕ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА ЕАЭС

В данной статье авторы рассматривают политико – правовые вопросы влияние антироссийских санкций, применяемых странами ЕС и США после начала военной операции на Украине. В статье представлен современный взгляд на новые вызовы таможенной безопасности Казахстана, как страны – члена ЕАЭС, в рамках совершенствования ее таможенного законодательства в современных условиях.

Ключевые слова: граница, санкции, таможенный союз, Казахстан, государство, доллар, военная операция.

Қазақстанның ЕАЭО кеден одағының қатысушы ел ретінде кеден қызметінің жаңа сын-қатерлеріне саяси-құқықтық көзқарас

Бұл мақалада авторлар Украинада әскери операция басталғаннан кейін ЕО мен АҚШ елдері қолданатын Ресейге қарсы санкциялардың әсерін саяси және құқықтық мәселелерді қарастырады. Мақалада қазіргі жағдайда оның кедендік заңнамасын жетілдіру шеңберінде ЕАЭО-ға мүше ел ретінде Қазақстанның Кедендік қауіпсіздігінің жаңа сын-қатерлеріне қазіргі заманғы көзқарас ұсынылды.

Түйінді сөздер: шекара, санкциялар, Кеден одағы, Қазақстан, мемлекет, доллар, әскери операция.

Political and legal view on new challenges of customs security of Kazakhstan as a participating country the customs union of the EAEU

In this article, the authors consider the political and legal issues of the impact of anti–Russian sanctions applied by the EU and the United States after the start of the military operation in Ukraine. The article presents a modern view of the new challenges to the customs security of Kazakhstan, as a member state of the EAEU, within the framework of improving its customs legislation in modern conditions.

Keywords: border, sanctions, customs union, Kazakhstan, state, dollar, military operation.

Хозяйственный уклад стран ЕАЭС во многом схож. И этим государствам важно было наращивать производства нового технологическогоуклада, то есть наукоемкие и технологически ориентированные. Но санкционное давление, которое влияет сегодня на Россию, только будет укорять технологическую деградацию. Главным центром здорового экономического сотрудничества должен стать отказ от использования доллара и евро Банком России. Таким образом, основой функционирования экономик стран ЕАЭС в национальных валютах долж-

ны стать условия для насыщения экономик деньгами. Для этого важно реализовать инструменты кредитования только реального сектора экономики. Но, не смотря на данные используемые инструменты, введение эмбарго на поставки нефти и усиления санкции путем закрытия портов для российских судов и запрета наимпорт энергоносителей, все это станет сложным аспектом развития для стран Союза. Например, известно, что Россия и Казахстанна более чем 50 процентов примерно обеспечиваютураном американскую атомную отрасль. Возможны ли вообще, какие либо санкции в современной экономике, при такой взаимной зависимости от сырья стран мира. Аналогичные вопросы могут встать и перед производителями зерна их ЕАЭС и европейскими потребителями. Стоимость хлеба в Европе уже поднялась на более чем 70 %. Страны Запада богаты в основном финансовыми ресурсами, а страны ЕАЭС – это сырье, человеческий капитал. Но обе стороны – это часть одного процесса, который должен быть завершен в мирном аспекте.

Таким образом, важно отметить, что договорные отношения стран ЕАЭС основаны на том, что все пять стран Таможенного союза ЕАЭС, Кыргызстан, Армения, Казахстан, Россия, Беларусь должны действовать сообща, как области торговли, так и в области экономики, права и общественной жизни, которые могут повлиять на торговлю.

До начала военной операции России в Украине эксперты предполагали, что в самом ближайшем будущем таможенный блок пяти государств станет новой успешной экономической реальностью, которая заменит структуру всего постсоветского пространства. Но военная операция на Украине внесла значительные коррективы в работу данного таможенного объединения. Зона свободной торговли ЕАЭС была реальным инструментом, связывающим наши государства. План по уходу от доллара США в расчетах между странами активно обсуждались на встречах глав упомянутых государств. Санкции, применяемые к России с начала 2022 года в связи с военной операцией на Украине сделали такой подход вполне реальным.

Страны «евразийской пятерки» должны сделать для себя выводы в отношении вопроса: выгоды от дальнейшего развития таможенных правоотношений в рамках Таможенного кодекса ЕАЭС [1] смогут ли покрыть риски от интеграции в российскую и белорусскую экономику ?

Экономика и правовая система каждой отдельной страны ЕАЭС имеет свои особенности. Для стран ЕАЭС Россия является главным торговым партнером, в том числе и для Казахстана. Введенные санкции после начала военных действий в Украине уже больно бьют по государствам Евразийского союза. Сельское хозяйство зависит от импортных семян и техники. «Страны ЕАЭС, импортируют большую часть семян сахарной свеклы, рапса, подсолнечника и кукурузы. Проблематичным станет ввоз импортных товаров, которые поступали в Казахстан из России. Логистика была хорошо развита в России. Сырье из Казахстана, которое идет из Новороссийска в Европу, попадает туда через Каспийский магистральный нефтепровод. Более 90% прокачки по нему – это казахстанская нефть. Поэтому последствия санкций со временем будут для нашей республики еще болезненнее. Многим государствам придется выстраивать новые логические и таможенные цепочки» [2].

Можно сказать, что мы, молодое поколение, много не понимаем в данной ситуации, так как источников информации слишком много и все они говорят об одном и том же событии в Украине в разных контекстах. И из-за того что, нет определенных достоверных источников сложно иметь чёткие представления. Но есть такие факты как санкции, описанные выше в данной статье, которые вводят иностранные государства по отношении к России. В данной ситуации казахской экономике в целом и таможенной системе, частности, будет сложно противостоять новым вызовам. Безусловно, уже ощутили на себе многие казахстанцы. Из-за того что мы являемся соседями с Россией и состоим в таможенном союзе, санкции против России влияют и на нашу экономику, повышаются цены, нет наличных долларов, люди готовят загранпаспорта. Но это ещё не самое худшее. Россия ждет от Казахстана поддержки, а для Казахстана сделать выбор в пользу любой стороны конфликта может поставить сам Казахстан в затруднительное положение.

Полагаем, что Казахстан будет руководствоваться здравым смыслом и сохранит нейтралитет. Как показывает опыт других стран, таких как Швейцария, сохранившая нейтралитет во второй мировой войне – это вполне реально. Это даже помогло Швейцарии обогатиться, многие страны начали хранить запасы денег в ее банках, и другие ценности именно из-за политики нейтралитета. И в настоящее время Швейцария является богатейшей страной в мире, с высоким уровнем жизни на душу населения.

Для Казахстана желаем того же, нынешние обстоятельства хотим рассматривать в положительном ключе, как возможности для нашей страны. В последнем Послании Президента Токаева К.К., прозвучавшего 16 марта 2022 года [3], Глава государства, четко дал понять, что нужно окончательно перейти от супер – президентской формы правления к президентской республике с сильным Парламентом, предложил законодательно оформить обязанность Президента РК в этом направлении. Также он отметил необходимость прекратить его членство в партии «Аманат» на период своих полномочий, наряду с этим, обязательно из партии должны выйти председатель и члены ЦИК, Счетного комитета и Конституционного Совета. Кроме того, должности руководителей филиалов партии не смогут занимать акимы и их заместители. Ближайшие родственники Президента также не смогут занимать политические должности и руководящие посты в государственном секторе. Большие перемены ждут и сам Парламент Казахстана. Именно Мажилис будет наделяться правом принимать законы. В ближайшее время в Казахстане станет больше политических партий, потому что снижен порог численности членов партии. Все эти демократические преобразования станут основой для улучшения инвестиционного климата в стране, Казахстан станет инвестиционным хабом для многих стран Азии и Евразии.

Уже стало известно, что многие бренды останавливают свою деятельность в России, начиная от фаст - фуда, брендов одежды, машин и даже производственной деятельности. А Казахстан, пользуясь тем, что находится в таможенном союзе, может внедрить свою продукцию, тем самым увеличив экспорт, производство новых товаров и услуг, это помогло бы населению страны обрести рабочие места. Понимаем, что на словах это всё легко. Но в то же время, думаю это реально воплотить в жизнь.

Вывод, данной статьи может быть следующим: то, что Казахстан находится в Таможенном союзе ЕАЭС, может быть и полезным и вредным для положения нашей страны на мировой арене. Самым главным станет то, какую позицию примет наше руководство, от этого будет зависеть развитие или наоборот антиразвитие, как в таможенной сфере, так и в сферах, экономики, культуры и политики.

Список использованных источников:

1. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2017 года № 123-VI «О таможенном регулировании в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.12.2021 г.)

2. Махмутова Е. Настоящее и будущее ЕАЭС в условиях санкций // [Режим доступа: https://ia-centr.ru/experts (дата обращения: 02.03.2022).

3. Послание Президента Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года // [Режим доступа: https: // tengrinews.kz/(дата обращения: 05.03.2022).

Сведения об авторах

Исмаилова Д.Ш. – ассоциированный профессор Казахско-Американской академии при МОК, кандидат юридических наук.
Жугралина Б.М. – ассоциированный профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, кандидат юридических наук.

Исмаилова Д.С. – Қазақ-Америка университетінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.
Жугралина Б.М. – Абылай хан атындағы ӘТжХҚУ-нің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Ismailova D.S. – candidate of law, assoc. prof. Kazakh –the American academy at the IOC
Zhugralina B.M., Candidate of Law, assoc. prof.

УДК 342.9:35.07
МРНТИ 10.17.21

Ч.К. Утегенов[1], А.К. Ибраева[2]

[1]Казахско-Русский Международный университет, Актобе, Казахстан
[2] Актюбинский Юридический институт МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, Актобе, Казахстан

МОДЕРНИЗАЦИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ПОЛИЦИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Признание человека, его жизни, прав и свобод высшими ценностями означает, что в основе всех проводимых в Казахстане преобразований, реформ, экономических программ и политического курса находится человеческое измерение. Признание первичности естественных прирожденных правах человека налагает особую ответственность на государство как главный институт власти. Проблема обеспечения и защиты прав и свобод человека требует пристального внимания государства и общества. И здесь важным является создание условий, гарантирующих равенство прав и свобод, как этого требует Конституция Республики Казахстан. В данном контексте актуальным является изучение правовых механизмов защиты прав человека. Основными институтами обеспечения и защиты прав человека являются правоохранительные органы. Последовательное совершенствование и коренное изменение системы правоохранительных органов, укрепление ее правовых основ являются важнейшими звеньями правовой реформы.

Ключевые слова: государство, права человека, сервисная модель, правоохранительный орган, полиция, следственный комитет, технические средства, функциональные обязанности, профессиональная деятельность, правоохранительные услуги, реформа, гражданин.

Қазіргі кезеңдегі Қазақстандық полицияны жаңғырту: мәселелері мен болашағы

Адамды, оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылықтар деп тану Қазақстанда жүргізіліп жатқан барлық өзгерістердің, реформалардың, экономикалық бағдарламалар мен саяси бағыттың негізі адами өлшем болып табылатынын білдіреді. Табиғи туылған адам құқықтарының басымдылығын мойындау биліктің негізгі институты ретінде мемлекетке ерекше жауапкершілік жүктейді. Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау проблемасы мемлекет пен қоғамның жіті назарын талап етеді. Бұл жерде Қазақстан Республикасының Конституциясы талап ететіндей құқықтар мен бостандықтардың теңдігіне кепілдік беретін жағдайлар жасау маңызды болып табылады. Осы тұрғыда адам құқықтарын қорғаудың құқықтық тетіктерін зерделеу өзекті болып табылады. Адам құқықтарын қамтамасыз ету мен қорғаудың негізгі институттары құқық қорғау органдары болып табылады. Құқық қорғау органдары жүйесін дәйекті жетілдіру және түбегейлі өзгерту, оның құқықтық негіздерін нығайту құқықтық реформаның аса маңызды буындары болып табылады.

Түйінді сөздер: мемлекет, адам құқықтары, сервистік модель, құқық қорғау органы, полиция, тергеу комитеті, техникалық құралдар, функционалдық міндеттер, кәсіби қызмет, құқық қорғау қызметі, реформа, азамат.

Modernization of the Kazakh police at the present stage: problems and prospects

The recognition of a person, his life, rights and freedoms as the highest values means that the human dimension is at the heart of all the transformations, reforms, economic programs and political course carried out in Kazakhstan. Recognition of the primacy of natural innate human rights imposes a special responsibility on the State as the main institution of power. The problem of ensuring and protecting human rights and

freedoms requires close attention of the state and society. And here it is important to create conditions that guarantee equality of rights and freedoms, as required by the Constitution of the Republic of Kazakhstan. In this context, the study of legal mechanisms for the protection of human rights is relevant. The main institutions for ensuring and protecting human rights are law enforcement agencies. Consistent improvement and radical change of the law enforcement system, strengthening of its legal foundations are the most important links of legal reform.

Keywords: state, human rights, service model, law enforcement agency, police, investigative committee, technical means, functional responsibilities, professional activity, law enforcement services, reform, citizen.

Введение

В Республике Казахстан последовательно проводится правовая реформа. Начало правовой реформе было положено в 1994 году. Была принята Государственная программа о правовой реформе в Республике Казахстан. Данная программа утверждена Постановлением Президента Республики Казахстан 12 февраля 1994 г. В целях активизации работы органов внутренних дел по выявлению, пресечению и расследованию преступлений принято решение освободить их от выполнения несвойственных им функций.

В 2002 г. принята Концепция правовой политики Республики Казахстан, где определены основные направления развития правовой системы страны на период до 2010 года.

Фундаментальные изменения, происходящие в мировой экономике и политике, процессы глобализации, а также внутренняя динамика развития страны обусловили принятие новой Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 гг., утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года.

Законодательство, регулирующее деятельность правоохранительных органов, постоянно совершенствуется. И это объективно.

Полагаем, что особенность ОВД связана с выполнением обширного круга обязанностей, и соответственно наделением широкого круга полномочий. Деятельность органов внутренних дел охватывает практически все сферы жизни общества. Работа сотрудников органов внутренних дел связана с непосредственным взаимодействием с населением республики.

Анализ научных источников показал, что вопросы защиты и обеспечения прав человека остаются актуальными во все времена. Особенно это связано с действиями правоохранительных органов, применяющими в своей деятельности, как методы убеждения и принуждения. Полагаем, что вопросы обеспечения прав человека через призму деятельности ОВД требуют постоянного внимания. Это связано с изменением общественных отношений, появлением новых негативных явлений, связанных с глобальными проблемами, с социально-экономической ситуацией, а также с изменением социального назначения ОВД, изменением уголовной политики и уголовного законодательства в целом.

Постановка проблемы

Сегодня настало время переосмысления деятельности правоохранительных органов и в частности полиции в реалиях современного Казахстана. Общество Казахстана сегодня – это не общество 90-х или 2000-х. Оно на много стало грамотней в правовом смысле, лучше технически оснащено. И если в 90-х или даже в 2000-х была кое какая возможность при выполнении функциональных обязанностей пренебрегать правами граждан, попирая или игнорируя их, то сегодня ситуация крайне изменилась. Сегодня общество зная хорошо свои права, а главное, зная что у них есть возможность использовать все возможные технические средства (телефоны с видео камерами, камеры и другие технические средства) для защиты своих прав и свобод сильно ограничили действия правоохранительных органов обязывая их выполнять свои функциональные задачи только в пределах правового поля и не при каких обстоятельствах не выходить за рамки правового поля ущемляющих права и свободы каждого гражданина.

На этом фоне необходимо переосмыслить свое отношение к долгу, части, функциональным обязанностям и понять, что сегодня настало время изменить методы работы и условия работы правоохранительных органов, а в частности полиции при выполнении ими своих обязанностей. Полиция сегодня – это не карательный орган государства, а правоохранительный орган государства оказывающий правоохранительные услуги по защите конституционных прав и свобод человека и гражданина. И это не просто громкие слова, это реалии современного Казахстана, требование времени. И чем раньше мы это поймем, тем быстрее реформы проводимые в правоохранительной системе Казахстана начнут действительно работать.

Действующий Президент Республики Казахстан Касым Жомарт Токаев также отметил в своем Послании народу Казахстана от 01.09.2020 г. «Казахстан в новой реальности: время действий»: что реформа правоохранительной системы, начатая Первым президентом Казахстана, будет продолжена. «Важно научить сотрудников правоохранительных органов вести открытый диалог с людьми. Это направление должно стать приоритетным в системе подготовки и подбора кадров»[1].

То есть, необходим диалог с обществом. Граждане Казахстана должны доверять полиции, ведь только на доверии возможен тот диалог с обществом о котором говорил Президент Казахстана Касым Жомарт Токаев.

Для перевода полиции на сервисную модель, необходимо:

Первым шагом, необходимо отделить как не свойственную функцию следствие и дознание в самостоятельную структуру и вывести из МВД образовав следственный комитет, на подобии ГСК с подчинением Президенту страны или Прокуратуре Республики Казахстан как надзорному органу за соблюдением законности (на примере таких стран, как США, стран Европы, Грузии). Так как, согласно Закону РК «Об органах внутренних дел Республики Казахстан», принятому 23 апреля 2014 г. (ст. 4), основными задачами полиции являются: профилактика правонарушений; охрана общественного порядка; борьба с преступностью; исполнение уголовных наказаний и административных взысканий[2].

Вторым шагом необходимо создать при городских и областных акиматах на местах местные службы правопорядка на базе местной полицейской службы выведя ее из подчинения МВД и передав в подчинение местной исполнительной власти, с полным финансированием из местного бюджета. Данные службы будут в дальнейшем формироваться местной исполнительной властью и находится в полном ее подчинении. На примере США.

При МВД должны остаться службы прямо обеспечивающие правопорядок, защиту Конституционных прав и свобод человека и гражданина, защиту государственной и частной собственности, согласно ст. 6 Конституции Республики Казахстан где прямо говорится, что «В Республике Казахстан признаются и равным образом защищаются государственная и частная собственность»[3].

Третьим шагом необходимо полностью отказаться от протокольной формы как показателе. Показателем деятельности полиции должно быть общественное мнение. Сплошные штрафы, административные аресты, исправительные работы лишь озлобляют общество и ни о каком диалоге, не может быть и речи. Необходимо чаще использовать такие методы как предупреждение, разъяснительные беседы, диалоговые площадки и т.д.

Во многих странах давно уже используются камеры наблюдения, которые фиксируют правонарушения и налагают штрафы. На сегодняшний день, подобная практика применения умных камер наблюдения «СЕРГЕК» уже есть в Казахстане виде пилотного варианта в таких мегаполисах как г. Алматы, г. Нур-Султан и тд.

---

[1]Послании Президента народу Казахстана от 01.09.2020 г. «Казахстан в новой реальности: время действий» https://www.akorda.kz/ru/ (дата обращения: 10.02.2022).

[2] Закон «Об органах внутренних дел Республики Казахстан». 23 апреля 2014 г. // http: // online.zakon.kz /(дата обращения: 11.02.2022).

[3] Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г. https://adilet.zan.kz/(дата обращения: 09.02.2022).

Если взять, к примеру, государства, в которых подобные реформы имели успех, то ярким примером можно привести опыт Грузии. Реформа, проведенная в Грузии в 2004 годах и сегодня дает свои плоды. Население Грузии любит и уважает свою полицию. Вопрос почему?

Во-первых, для полиции в Грузии не принципиально составление протоколов. Каждое утро на разводе руководство полиции доводит до своих подчиненных, что их задача профилактика, которая выражается в предупреждении граждан, а привод в участок возможен только в крайнем случае. Полиция должна быть рядом и всегда прийти на помощь своим гражданам.

Во-вторых, экипаж состоящий из двух сотрудников патрульной службы с момента и до окончания патрулирования не при каких обстоятельствах не имеет права отлучаться от маршрута патрулирования, отключать светящие огни на крыше служебной автомашины, а также камеры которые располагаются как внутри служебной автомашины так и снаружи. Любой диалог с гражданами осуществляется в ракурсе пишущих камер. Если по какой то причине камеры отключатся или будет отключены мигающие огни на служебной автомашине, то сотрудники находящиеся на смене и механик отвечающий за техническое обеспечение служебной автомашины могут быть уволены после служебного расследования.

В-третьих, заработная плата полицейского начинается с трехсот долларов в месяц, а у руководящего состава заработная плата начинается с тысячи долларов в месяц. При этом средняя заработная плата в Грузии составляет в среднем 150/200 долларов[1].

На основании выше изложенного, можно сделать вывод, что благодаря реформе проведенной в полиции Грузии коррупционные риски были снижены и доведены до минимума. Подобные условия и методы работы на мой взгляд могли бы положительно сказаться на имидже полиции в Казахстане. Разве не об этом говорил еще 05 октября 2018 году, в своем Послании народу Казахстан «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Абишевич Назарбаев отмечая, что «нужно перевести работу полиции на **сервисную модель**. В сознании граждан должно укрепиться, что полицейский не карает, а помогает в трудной ситуации»[2].

Четвертым шагом должно быть решение экономических проблем сотрудников полиции. В с вязи с ненормированным рабочим временем и рисками связанными с профессиональной деятельностью, заработная плата и выходное пособие с выходом на пенсию должны быть пересмотрены и значительно завышены. А также, государство должно обеспечить сотрудников полиции возможностью в период службы возможностью льготного кредитования с минимальной процентной ставкой, не превышающей от 0 до 1 % в год в банках Республики Казахстан.

Пятым шагом необходимо приравнять сотрудников полиции к военнообязанным и тем самым дать возможность пользоваться льготами, которыми сотрудники полиции на данный момент лишены. К примеру, определение детей в детские дошкольные учреждения, в школы без очереди.

Шестым шагом необходимо вернуть льготы бесплатного проезда на общественном транспорте сотрудников полиции как в населенном пункте проживания и работы, так и по области.

Седьмым шагом необходимо решить кардинально жилищные вопросы нуждающихся сотрудников полиции как минимум арендным жильем из государственного жилищного фонда, а по выходу на пенсию по выслуги лет значительным жилищным пособием на приобретение жилья, если как токовое в период службы сотруднику не было предоставлено с последующей безвозмездной приватизацией.

Восьмым шагом необходимо создать условия и на законодательном уровне закрепить протоколы с **алгоритмами** позволяющих применение спец средств, табельного оружия, благодаря которым сотрудники будут освобождаться от ответственность за их применение при

[1] https://www.youtube.com/

[2] Послании Президента народу Казахстан от 05.10.2018 г. «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» https://www.akorda.kz/ru/(дата обращения: 14.02.2022).

самообороне и для предотвращения противоправных действий третьими лицами представляющих угрозу здоровью и жизни граждан (на примере, полиции США, где в целом полицейского оправдывают, если он действовал согласно протоколу). Полицейский не должен боятся последствий за применение табельного огнестрельного оружия, так как это может привести к новым трагедиям гибели полицейских выполняющих свой долг, но до последнего испытывающих страх последствий применения огнестрельного оружия.

Например, трагедии имевшая место в Алматы:

18 июля 2016 год, террорист днем хладнокровно расстреливал полицейских пытавшихся его задержать, а в ответ полицейские не применяли оружие боясь правовых последствий и только сотрудник УССО находящийся в это время на посту, оставив свой пост не побоялся применить табельное оружие, погибнув сумел ранить террориста и тем самым остановил его.

20 сентября 2021 г. должник хладнокровно убивает двух полицейских, судебного исполнителя и двух гражданских лиц и таких примеров много.

Данные алгоритмы должны быть законодательно закреплены и служить гарантией защиты самого полицейского от правовых последствий за применение спец. средств и табельного огнестрельного оружия в тех или иных ситуациях по охране общественного порядка и защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина когда наступает реальная угроза жизни как самого полицейского так и граждан.

Подобная практика, где сотрудник может сослаться на протокол и с него будет снята ответственность давно применяется в медицине, в авиации и т.д.

Девятым шагом необходимо более качественно и требовательно подходить к вопросу качества подбора кадров на должность кандидатов в органы внутренних дел. Как минимум кандидат должен не только иметь хорошее здоровье, быть морально устойчивым, но и обладать определенными знаниями в области права, владеть несколькими языками как минимум казахским, русским, английским или китайским на хорошем разговорном уровне.

Десятым шагом необходимо введение на законодательном уровне информационной цензуры, касательно деятельности правоохранительных органов. Да, выявлять нерадивых сотрудников надо, но публичное всенародное высмеивание сказывается на авторитете не только МВД в целом, но и на авторитете самого государства, так как полиция это правоохранительный орган представляющий государство. За любую информацию о неправомерных действиях должностных лиц, государство должно закладывать в бюджет средства, виде денежных поощрений. Но за публичное опубликование в СМИ, в интернет-сайтах информацию о подобных случаях, без согласования с уполномоченным органом, а также провокации в отношении сотрудников, государством должны жестко пресекаться, в плоть до юридической ответственности.

Заключение

Как минимум реализовав эти минимальные требования возможны на наш взгляд кардинальные изменения и результаты реформы проводимой в полиции Казахстана в части **сервисной модели**.

Для диалога с обществом необходимо в первую очередь доверие общества, граждане должны видеть в полицейском защитника конституционных прав и свобод, стоящего на страже правопорядка. Поменяв вывески, лозунги, но не поменяв методы работы мы не сможем получить результаты.

2004 году, тогда Президент Грузии Михаил Саакашвили, когда начинал свою реформу, он обратился к народу с заявлением и попросил год без полиции, обещая другую полицию. Временно функции полиции были переданы национальной гвардии. И через год народ Грузии получил ту полицию, которую обещал президент. Эта была новая полиция, доброжелательная, готовая в любую минуту прийти на помощь. На сегодняшний день граждане Грузии уважает и любит свою полицию, главное *они ей доверяют*.

Разве не в этом заключается смысл сервисной модели.

Сведения об авторах

Утегенов Чингиз Куанышбекович – доцент кафедры Право Казахско-Русского Международного университета г.Актобе, доктор PhD.
Ибраева Айгул Касымбековна – начальник кафедры общеюридических дисциплин Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, кандидат юрдичесих наук, подполковник полиции .

Утегенов Чингиз Куанышбекович – Ақтөбе қаласындағы Қазақ-Орыс Халықаралық университеті құқық кафедрасының доценті, PhD докторы.
Ибраева Айгул Касымбековна – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі.

Utegenov Chingiz Kuanyshbekovich – Associate Professor of the Department of Law of the Kazakh-Russian International University of Aktobe.
Ibraeva Aigul Kasymbekovna – Head of the Department of General Legal Disciplines of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, Aktobe, Candidate of Law, Police Lieutenant Colonel.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

УДК 343.82
МРНТИ 10.83.21

А.Б. Байсұлтанов

[1] Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНАН, ҚАМАҚТАН НЕМЕСЕ КҮЗЕТТЕН ҚАШУДЫҢ СУБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫН АНЫҚТАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Бұл мақалада қылмыстық әрекеттің ішкі жағын сипаттайтын негізгі элемент ретінде бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашудың субъективтік жағын анықтаудың маңызы зерттеледі. Заңсыз әрекетті қылмыстық әрекет ретінде анықтаудың және одан әрі жаза тағайындаудың бастауы субъективтік жағынан жатыр.

Мақалада субъектінің жасалып жатқан қылмысқа психикалық қатынасын белгілеу мәселелері жан-жақты қарастырылып, сол арқылы тікелей қасақаналық түріндегі кінәнің нысаны белгіленеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы, қашу, кінә, қасақана, абайсыздық, мақсат, ниет.

Значение определения субъективной стороны побега из мест лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи

В данной статье исследуется значимость определения субъективной стороны побега из мест лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи, как основного элемента, характеризующего внутреннюю сторону преступной деятельности. Именно в субъективной стороне кроются истоки установления противоправного действия как преступного и назначения дальнейшего наказания.

Статья подробно рассматривает вопросы установления психического отношения субъекта к совершаемому преступлению, тем самым обозначая форму вины в виде прямого умысла.

Ключевые слова: субъективная сторона уголовного правонарушения, побег, вина, умысел, неосторожность,цель, мотив.

The meaning of determining the subjective side of escaping from places of deprivation of liberty, from arrest or from custody

This article explores the significance of determining the subjective side of escaping from places of deprivation of liberty, from arrest or from custody, as the main element that characterizes the inner side of criminal activity. It is in the subjective side that the origins of the establishment of an unlawful act as a criminal one and the imposition of further punishment lie.

The article examines in detail the issues of establishing the mental attitude of the subject to the crime being committed, thereby designating the form of guilt in the form of direct intent.

Keywords: subjective side of a criminal offense, escape, guilt, intent, negligence, purpose, motive.

Қылмыстық құқық теориясы бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағына кінә жатады, бірақ, өкінішке орай, кінә мен қылмыстың субъективтік жағының өзара қарым-қатынасы туралы заң әдебиетінде ортақ көзқарас жоқ. Кейбір авторлар кінә мен қылмыстың субъективтік жағын бір ұғымға келтіреді [1, 75 б.]. Өзге ғалымдардың ойынша, кінә, қылмыстың субъективтік жағының бөлігі ретінде бола отырып, оның мазмұнын толық көлемде қамтымайды, оған басқа да белгілер (ниет, мақсат, көңіл-күй) кіреді. Осы көзқарасты көптеген қазақстандық заңгер-ғалымдар қолдайды [2, 134 б.].

ҚР ҚК 19-бабы 1-бөлігінде былай делінген, адам қылмыстық жауаптылыққа тек оның кінәсі анықталған қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) және одан туған қоғамға қауіпті зардаптар үшін ғана тартылады [3]. Отанымыздың заңында «қасақана ойы үшін», қылмыс жасауға «бейімділігі үшін» немесе «жеке адамның қауіпті күйі үшін» жауаптылықтың жоқ екенін айтпағанда, объективтік кінәлау жат, яғни кінәсіз залал келтіргені үшін жазықсыз қылмыстық жауаптылыққа тартуға жол берілмейді.

Кінәні қылмыстық жауаптылықтың субъективтік негізі ретінде дұрыс түсінудің қажетті алғы шарты болып кінәнің психикалық мазмұнын, яғни қылмыскердің мінез-құлқын белгілейтін және тәртіпке келтіретін психикалық ниеттерді анықтау танылады. Осылайша оның өзінің әрекеттеріне және олардан туатын қоғамға қауіпті зардаптарына қатынасын сипаттай отырып, осы адамның ішкі жан-дүниесі, оның өзінің әрекеттеріне және әр түрлі әлеуметтік құндылықтарға теріс қатынасы жөнінде пікір айтуға мүмкіндік береді. Кінәнің элементтері, қандай да болмасын психикалық қатынас сияқты, сана мен ерік болып табылады, олар өз жиынтығымен кінәнің мазмұнын құрайды [4, 13-14 бб.]. Осыған байланысты кінә екі сәтпен сипатталады: интеллектуалдық және еріктік.

Кінәнің еріктік сәті – бұл адамның жасаған әрекеттерін сезінуі, яғни ой-өрісі негізінде адамның өз әрекеттерінің және олардың жасалу мән-жайының шынайы жағын, сондай-ақ олардың әлеуметтік сипатын сезінудің маңызды алғы шарты болып адамның осы әрекеттерден тууы мүмкін зардаптарды (шынайы жағын және әлеуметтік мағынасын) болжау қабілеті, яғни әрекеттер мен зардаптар арасындағы себепті байланысты қабылдау танылады.

Кінәлінің өз әрекеттерінің құқыққа қайшылығын сезінуі және қоғамға қауіпті зардаптарын болжауы қасақананың интеллектуалдық, ал осындай зардаптардың тууын тілеуі, бас бостандығынан айыру орнының шегінен тыс кетуін немесе қамаудан босатылуын тілеуі – еріктік элементін құрайды [5, 115 б.].

Демек, кінәлінің өзі жасаған іс-әрекетінің қоғамға қауіпті сипатын сезінуі қасақананың интеллектуалдық сәтінің міндетті белгісі болып табылады.

Қасақананың интеллектуалдық сәтінің қажетті белгілерінің бірі болып табылатын жасалған іс-әрекеттің қоғамға қауіпті сипатын сезінуі оның тек шынайы сипатын ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік саяси маңызын түсінуді де білдіреді. Және ескертетін жәйт, қасақана кезінде кінәлі жалпы қоғамдық қауіптілікті емес, ерекше, әр қашуға тән қоғамдық қауіпті дәрежесін сезінеді.

Адам, егер ол өз еркіне қайшы, қандай да бір сыртқы жағдайлардың ықпалымен әрекет етсе (тойтарылмайтын күш, күштеп мәжбүрлеу), қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды, себебі бұл іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятын мән-жайларға жатады. Қылмыстық-құқықтық мағынада адамның еріксіз сипат алатын рефлекстік дене қимылы; адамның ырқына тәуелсіз туа қалған инстинкті қимылдар; кенеттен пайда болған күшті қозу нәтижесі болып табылатын импульсивтік қимылдар, себебі олар адамның санасының бақылауына берілмейді .

Жоғарыда аталған сәттердің әр түрлі қиылысуы кінәнің әр түрлі нысанын құрайды. Кінәнің нысанын құқықтық ұғым ретінде заң шығарушы оның екі нысанының: қасақана (ҚК 20 б.) және абайсыздық (ҚК 21 б.) мазмұнын ашып анықтайды. Олар өзара адам жасаған әрекеттің сипатын сезіну және зиянды зардапты болжау дәрежесіне тәуелді, кінәлі еркінің мазмұны мен бағытын ескере отырып, ажыратылады.

Сотталған адам, егер оның еркінен тыс бас бостандығынан айыру орнынан, қамақтан немесе күзеттен кетіп қалса, онда ол қылмыстық жауапқа тартылмайды (мысалға, адам түзеу колониясынан кепіл ретінде алып шығарылды). Егер сотталған адам сабау ықпалымен қашу жасаса, онда бұл мән-жай оның қылмыстық жауаптылығын жоймайды. Күш қолдану мұндай жағдайда жауаптылықты жеңілдететін мән-жай болып есептеледі. Бұл мәселе жөнінде ҚР ҚК-не түсінік жазған авторлардың бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен басқа қатысушылардың мәжбүрлеуімен кетіп қалса қылмыстық жауапқа тартылмайды, деген тұжырымымен [6, 315 б.], біздің ойымызша, бірден келісе кету қиын. Себебі, нақты жағдайда мәжбүрлеудің түрі: күштеп пе, әлде психикалық па анықталуы

маңызды. ҚР ҚК 37 б. 2-бөліміне сай, қылмыстық іс-әрекетті психикалық мәжбүрлеу (қорқыту) ықпалымен жасаса, егер адам өзінің іс-әрекетіне басшылық жасау мүмкіндігін сақтап қалса, онда жауаптылық туралы мәселе аса қажеттілік ережелері ескеріле отырып шешіледі [3]. Адам қашуды аса қажеттілік жағдайында жасаса қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды.

Сөйтіп, қашу жасаған кезде әрекеттің еріктік сипаты мынада байқалады, онда адамның бас бостандығынан айыру орнынан, қамақтан немесе күзеттен қашу жасауға шешімі өзінің объективтік көрінісін табады.

Бас бостандығынан айыру орнынан, қамақтан немесе күзеттен қашудың субъективтік жағы тікелей қасақаналық нысанымен сипатталады. Бұл мынаны білдіреді, кінәлі қашқан кезде оған қамау түріндегі бұлтартпау шарасы қолданылғанын немесе ол қылмыс жасағаны үшін сезікті ретінде ұсталғанын немесе бас бостандығынан айыруға не қамаққа алуға сотталғанын сезінеді. Оның санасымен сондай-ақ ол осы орынды өз бетімен қалдырып жатқаны және осы әрекеттерді жасай отырып, ол қылмыстық жауаптылықтан жалтарып жатқаны қамтылады және соны тілейді [7, 37 б.].

Қашу құрамында кінәнің ұғымында тікелей қасақаналықтың келесі өзіне тән белгілері көрсетілген:

1. Адамның өзінің мінез-құлқының құқыққа қайшылығын және қоғамға қауіптілігін сезінуі (бас бостандығынан айыру, тұтқындау немесе қамау орнын заңсыз қалдыруы және қылмыстық жауаптылықтан әрі қарай жалтаруы);

2. Осы әрекеттерді жасау ынтасы және қылмыстық ойына жетуі.

Айталық, сотталған адамның түзеу мекемесін өрт немесе өзге де табиғи зілзала жағдайы кезінде қалдыруы сотталғанның қасақанасының мазмұны мен бағытына байланысты қоғамдық нәубет жағдайын пайдаланып бас бостандығынан айыру орнынан қашу ретінде сараланауы мүмкін, не болмаса мәжбүрлік қажеттілік жағдайында жасалған іс-әрекет деп бағаланады.

Қашу жасаған адам өз әрекеттерінің құқыққа қайшылығын сезінеді, оқшауда ұсталып отырған, ол жерде өзін мекеме қызметкерлерімен немесе қарулы күзетпен бақылау және қадағалау жүргізіліп жатқан орынды қалдырудың заңсыз сипатын түсінеді.

Қашу кезінде кінә тек тікелей қасқаналықпен ғана сипатталады, себебі адамның еркі мұндай жағдайда бас бостандығынан айыру, қамақ немесе күзету орнын заңсыз қалдыруға тікелей бағытталған.

ҚР Қылмыстық кодексі тікелей және жанама қасақаналық ұғымдарының анықтамасын ғана белгілейді. Дегенмен қылмыстық құқық теориясы және сот-тергеу практикасы қасақананың сондай-ақ басқа да түрлерін ажыратады: алдын ала ойластырылған және кенеттен пайда болған; анықталған (нақтыланған) және анықталмаған (нақтыланбаған). Қасақананы аталған түрлерге бөлу субъектінің психикалық қатынасын дәлірек жеке-даралауға және қылмыс жасаған адамның жауаптылығы мен жазасын жеке-даралауға мүмкіндік береді.

Алдын ала ойластырылған қасақаналықтың ерекшелігі оның пайда болуы қашудың өзін жасаудың белгілі бір уақыт аралығымен ажыратылады. Бұл уақыт ішінде адам оны жасауға шешім бекіте түседі, өзінің қылмыстық ойын жүзеге асыру жоспарын ойластырады, оны жасау әдісін белгілейді және т.б. орындайды. Алдын ала ойластырылған қасқаналықтың болуы, әдетте, іс-әрекетті саралауға әсер етпейді.

Белгілі бір дайындық әрекеттерін талап ететін қашудың кейбір түрлері қасақананың тек алдын ала ойластырылған түрімен ғана жасалуы мүмкін (мысалы, алдын ала сөз байласқан топ жасаған қашу – ҚР 426 б. 2 бөл. «1»-тарм.) [3]. Кінәлілер қашу жасау жөнінде өз ойларын іске асырмастан бұрын жиі үлкен дайындық жұмыстарын жасайды: күзет жүйесін бақылайды, сыбайластарын іздестіреді, әрекеттер жоспарын жасайды, жер қазады, азық-түлік, киім-кешек дайындайды, жалған құжаттар жасайды және т.б.

Кенеттен пайда болған қасақаналық субъектінің қашу жасау ойының кенеттен пайда болуымен және тез арада не шамалы уақыт өткен соң орындалуымен сипатталады. Көбінесе

мұндай қасақаналықтың пайда болуы қашу жасауға ықпал ететін сыртқы жағдайлармен байланысты болады. Жиі бұл сотталғандарды күзететін адамдардың өздеріне жүктелген міндеттерді мардымсыз орындауы, олардың сотталғандарды күзетудің тәртібін реттейтін тиісті ережелер мен нұсқауларды бұзуы және т.б.

Қашудың және оны жасаған адамның қоғамға қауіптілігінің дәрежесін анықтау үшін қасақананың қарастырылып отырған түрлерінің белгілі бір маңызы бар. Алдын ала ойластырылған қасақаналық ой әдетте субъектінің қылмыстық бейімінің тұрақтылығын дәлелдейді. Алдын ала ойластырылған қасақаналық кезінде кінәлі жетік, мұқият дайындалуды талап ететін әрекеттерді таңдай отырып, қашу жасау әдісін өте мұқият ойластырады.

Алдын ала ойластырылған да, кенеттен пайда болған да қасақаналық қашудың сарапануын өзгертпейді. Алайда оларды айқындаудың осы қылмысты жасауға ықпал ететін жағдайларды анықтау, сотталғандарды күзету және ұстауда кемшіліктерді жою, алдын алу шараларының тиімділігін арттыру, сондай-ақ кінәлілердің жауаптылығын және жазасын жеке-даралау үшін зор маңызы бар.

Кінәлі өзінің жасаған іс-әрекетінің қоғамға қауіпті зардабын қаншалықты нақты болжайтынына байланысты, қылмыстық құқық теориясында қасақаналық ой анықталған (нақтыланған) және анықталмаған (нақтыланбаған) болып бөлінеді.

Анықталған (нақтыланған) қасақаналық кінәлінің іс-әрекетпен келтірілетін зиянның нақты-анықталған сипаты мен көлемін болжауымен сипатталады, мысалы, жер қазу кезінде, қоршауды бүлдіргенде және т.б. Қасақананың бұл түрі, егер субъект тек бір ғана белгілі бір қылмыстық нәтиже келтіруді ойластырса жәй болуы мүмкін, ал егер кінәлі өз іс-әрекеті нәтижесінде бірнеше болжалған жеке-белгіленген қылмыстық зардаптардың ішінен тек біреуін ғана келтіру мүмкіндігіне жол берсе қосалқы болады.

Анықталмаған (нақтыланбаған) қасақаналық ой былай сипатталады, туған қылмыстық зардапты кінәлі болжаса да, бірақ оны болжауда залалдың мөлшері нақтыланбаған.

Сот-тергеу тәжірибесінде күш қолданумен ұштасқан, қаруды пайдаланып немесе қоғамға қауіпті зардап туғыза алатын өзге де әдістермен қашу жасаған кезде, кінәлінің қасақаналық ойымен қамтылған зардаптардан басқа, неғұрлым ауыр, бірақ осы адамның қасақаналық ойымен қамтылмаған зардаптар туатындай жағдайлар кездеседі.

Объективті кінәләуді жоққа шығаратын отандық қылмыстық құқығының қағидасынан шыға отырып, осындай зардаптар үшін жауаптылық адамда осы зардаптарға қатысты кінәнің абайсыздық нысаны болған жағдайда жүктеледі.

Заң әдебиетінде жалпы қабылданған ереже бойынша әр адамның іс-әрекеті ниеті және мақсатқа байланысты жасалады. Демек, қашу да, адамның әр еріктік мінез-қылығы сияқты, белгілі бір ниетпен жасалады (ниет – бір нәрсеге бейіл, ықылас білдіруде алдын ала қалыптасатын мақсатты ой, ынта, тілек) және белгілі бір мақсатқа жету үшін бағытталады (мақсат – белгілі бір нысанға жету жолында қойылған міндет).

Қорытындылай келе, қашуды кінәнің қасақаналық нысанымен жасалды деп тек субъектінің оның құқыққа қайшылығын сезінген кезде ғана тануға болады.

Қашудың құқыққа қайшылығын сезінудің болуын арнайы анықтаудың қажеттілігі практикада айтарлықтай сирек кездеседі, себебі көп жағдайларда кінәлінің оны сезінуі анық көрінеді.

Бас бостандығынан айыру, қамақтан немесе күзету орнын қалдырудың құқыққа қайшы сипатын сезінбеуі қылмыс жасауға қасақана ойының болмағандығын дәлелдейді.

Қашу құрамына қатысты алсақ, оны жасау ниеті осы қылмыс құрамының субъективтік жағының шегінен тыс жатыр, демек оны саралауға әсер етпейді, тек жазаны жеке-даралауға жауаптылықты жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар ретінде ғана ескеріледі.

Бас бостандығынан айыру немесе қамаудан қашу қасақана жасалған қылмыстарға жатады. Осы қылмысты жасай отырып, кінәлі адам қамауда ұстау орнын, қамауға алу немесе бас бостандығынан айыруды өтеу орнын қалдырып, қоғамға қауіпті іс-әрекет жасайтынын түсінеді. Бұл қылмысты жасаған кезде интеллектуалдық ниеттің болуы – кінәлінің өзі

жасаған қашудың әлеуметтік қауіпті сипатын жасауы – әдетте болжанады, өйткені оны анықтау қиын.

Негізінен қарастырылған қылмыс алдын-ала ойластырылған ниетпен жасалады (шамамен 79 пайыз), бірақ кейде кенеттен пайда болған ниетпен жасалуы мүмкін. Бұл көбінесе қызметкерлердің бас бостандығынан айыру орындарын немесе кінәлі алдын-ала қамауда отырған мекемелердің оларға жүктелген міндеттерін тиісінше орындамауына байланысты болады [8, 227 б.].

Бұл қылмыстың мақсаты – белгілі бір нәтижеге қол жеткізу – жазаны өтеу орнынан кету немесе алдын-ала қамаудан бас тарту, яғни объектінің ерекшелігімен айқындалады [9, 743 б.]. Жазаны өтеу орнынан кетуге немесе алдын ала қамау орнынан тыс жерде бас тартуға деген ұмтылыс кінәлінің іс-әрекетінің сипатын растайды. Бұл практикалық органдар үшін кінәні ниет түрінде растау үшін жеткілікті.

Мақсат та субъективті жағының міндетті белгілері емес, сондықтан ол қылмыстың сараланuына әсер етпейді. Алайда, әрбір нақты іс бойынша осы қылмыстың жасалу себебін анықтау міндетті, өйткені бұл жазаның мөлшеріне әсер етуі мүмкін (қарастырылып отырған қылмыс түрі үшін жазаның бір түрі ғана қарастырылған – бас бостандығынан айыру). Сонымен қатар, қашу себебін дұрыс анықтау болашақта алдын-алу шараларын жоспарлау мен өткізуде қылмыстың алдын-алу ісінде үлкен рөл атқаруы мүмкін.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1.Дагель П.С., Котов Ф.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж, 1974. – 243 с.

2.Алауханов Е.О. Қылмыстық құқық (жалпы бөлім): оқулық. – Алматы, 2009. – 447 б.

3. ҚазақстанРеспубликасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі№ 226-V ҚРЗ. [Электрон. ресурс] - URL:https://adilet.zan.kz/kaz/ (қаралған күні: 08.02.2022).

4.Ворошилин Е.В., Кригер Г.А. Субъективная сторона преступления. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 75 с.

5. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Жалпы бөлім: оқу құралы. –Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 276б.

6. Мами К.А. Комментарий к ст. 358 // Комментарий к УК РК / Под ред. И.И.Рогова, С.М.Рахметова. – Алматы, 1999. – 447с.

7. Рарог, А.И. Общая теория вины в уголовном праве: Учеб. пособие. – М.: ВЮЗИ, 1980. – 91 с.

8. Рахметов, С. М._Преступление против правосудия. Монография. – Алматы: Жеті жарғы, 2007. – 80с.

9. Борчашвили И. Ш. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Ерекше бөлім. 3-том. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. – 924 б.

Автор туралы мәліметтер:

Байсұлтанов Алтай Бисенұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институтының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Байсултанов Алтай Бисенович – начальник Актюбинского Юридического института имени М. Букенбаева МВД Республики Казахстан, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Baisultanov Altay B.– candidate's (Ph.D.) degree in jurisprudence, Police Colonel, Head of the Aktobe Law Institute named after M. Bukenbayev of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

УДК 343.9
МРНТИ 10.81.31

Р.Е. Джансараева[1], С.Б. Дүзбаева[1], А.Ж. Жақыш[1]

[1]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Ұсынылған мақала тұрмыстық зорлық-зомбылықтың криминологиялық сипаттамасына және оның проблемалық мәселелеріне арналған. Зерттеу барысында авторлар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелері мен себептеріне назар аударды. Мақалада осы құқық бұзушылықтың статистикасы мен Қазақстан Республикасында таралуы деңгейі көрсетілген. Сондай-ақ, тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы қылмыстардың құрбандары деп танылған әйелдер мен балаларға қатысты пайыздық көрсеткіштер анықталды. Қоғам үшін әлеуметтік жағымсыз құбылыстар болып табылатын мемлекет аумағындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ең көп таралған түрлеріне сипаттама берілді. Мақаланың қорытындысында авторлық құрам тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайында қылмыс құрбандарының құқық қорғау органдарына жүгінбеу себептеріне және де мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын алдын алу шараларының өзекті мәселелеріне тоқталды. Сондай-ақ, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын жетілдіру бойынша ұсыныстар мен жаңа пікірлер қаралды.

Түйінді сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, криминология, профилактика, алдын алу шаралары, әйелдер мен балалар, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары.

Криминологическая характеристика и проблемы уголовных правонарушений в сфере бытового насилия

Предлагаемая статья посвящена криминологической характеристике бытового насилия и его проблемным вопросам. В ходе исследования авторы акцентировали внимание на проблемах предупреждения и причинах бытового насилия. В статье отражена статистика и уровень распространенности данного правонарушения в Республике Казахстан. Также определены процентные показатели в отношении женщин и детей, которые признаны жертвами преступлений в сфере бытового насилия. Дана характеристика наиболее распространенным формам бытового насилия на территории государства, являющихся социально негативными явлениями для общества. В заключении статьи авторский состав остановился на причинах, по которым в случае бытового насилия жертвы преступлений не обращаются в правоохранительные органы, а также на актуальных вопросах профилактических мер, осуществляемых со стороны государства. Также были рассмотрены предложения и новые мнения по совершенствованию мер профилактики бытового насилия.

Ключевые слова: бытовое насилие, криминология, профилактика, профилактические меры, женщины и дети, жертвы бытового насилия.

Criminological characteristics and problems of criminal offenses in the field of domestic violence

The proposed article is devoted to the criminological characteristics of domestic violence and its problematic issues. In the course of the study, the authors focused on the problems of prevention and the causes of domestic violence. The article reflects the statistics and the level of prevalence of this offense in the Republic of Kazakhstan. The percentages of women and children who are recognized as victims of crimes in the field of domestic violence are also determined. The characteristic of the most common forms of domestic violence in the territory of the state, which are socially negative phenomena for society, is given. In the conclusion of the article, the authors focused on the reasons why, in the case of domestic violence, victims of

crimes do not apply to law enforcement agencies, as well as on topical issues of preventive measures implemented by the state. Proposals and new opinions on improving measures to prevent domestic violence were also considered.

Keywords: domestic violence, criminology, prevention, preventive measures, women and children, victims of domestic violence.

Қоғамдық қатынастардың қазіргі жағдайдағы даму үдерісінде адамдардың негізгі жеке құқықтары мен әлеуметтік игіліктерінің жүйесі берік орныққанын атап өткен жөн. Бұл жүйедегі ең маңызды элемент дамыған демократиялық мемлекеттердің негізгі заңдарында көрініс табатын жеке бас бостандығы мен қол сұғылмаушылық құқығы болып табылады. Аталған құқықтарды қамтамасыз ету мемлекеттің және қоғамдық қатынастарға өзге де қатысушылардың оларды сақтау жөніндегі міндеттерін білдіреді.

Жеке бас бостандығы мен қол сұғылмаушылықты бұзудың ең күрделі және кең таралған қауіптерінің бірі – тұрмыстық зорлық – зомбылық. Оған мысал ретінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық – зомбылықтың республика аумағы бойынша жалпы көрсеткіштерін келтіруге болады.

Жоғарыда көрсетілген кестеде қылмыстық құқық бұзушылықтың таралу деңгейінің төмендеуі айқын байқалады. Алайда, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын

алдыңғы орынға қойған мемлекет үшін орын алған тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының саны жоғары көрсеткішке ие.

Бұл жағымсыз әлеуметтік құбылыстың қоғамдағы күрделілігі мен кең таралуы – ұзақ уақыт бойы тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыс ретінде емес, тұрмыстық қатынастарда орын алуы ықтималдығы жоғары жағымсыз құбылыс ретінде қарастырылғандығында болуы мүмкін.

Әлемдік қоғамдастық тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы жағдайдың ушығу проблемасына жақында ғана назар аударды. Еуропа Кеңесі 2011 жылы тұрмыстық зорлық – зомбылыққа қарсы Стамбул Конвенциясын қабылдады және ол тек 2014 жылы күшіне енді. Бұл өз кезегінде интеграция процестерінің баяулауына және көптеген мемлекеттердің заң шығарушыларының халықаралық деңгейде жасалған іргелі принциптерді қабылдауына алып келді [1]. Алайда, бұл саладағы халықаралық тәжірибе өте белсенді дамып келе жатқанын

атап өткен жөн, өйткені, ол отбасылық – тұрмыстық саладағы зорлық-зомбылықтан қорғау стандартын белгілейді.

Отбасы қатынасындағы тұрмыстық зорлық – зомбылық қылмыстары латенттіліктің жоғары дәрежесімен сипатталатыны белгілі. Көбінесе осы қылмыстардың құрбандары құқық қорғау органдарына жүгінбейді және болған жағдай туралы мәлімдемейді. Отбасындағы мұндай келеңсіз жағдайлар бойынша құқық қорғау органдарына жүгінуді қаламаудың төмендегідей себептерін атап өтуге болады:

−қабылданған шаралардың тиімсіздігі;

−жанжал жағдайын көпшілік назарына ұсынғысы келмеуі;

−жанжалды дербес шешу мүмкіндігі туралы менмендік;

−зорлық – зомбылық субъектісінің кек алу қорқынышы;

−кінәлі түзеледі деген сенімнің болуы;

−келтірілген залалдың немесе зиянның елеусіз болуы;

−отбасына сену және оның жойылуын қаламау.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының сандық көрсеткіштері мен динамикасын анықтау үшін біз Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректеріне жүгінеміз. Аталған деректерге сәйкес, 18 – 75 жастағы, серіктесі болған немесе болып танылатын әйелдер арасында 17% – ы қандай да бір физикалық және сексуалдық зорлық -зомбылыққа ұшыраған. Жалпы, серіктес тарапынан зорлық-зомбылықтың таралуының Қазақстан Республикасы бойынша өңірлік көрсеткіш деңгейі ұдайы өзгеріске ие. Мұндай қылмыстардың таралу басымдығы Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан және Оңтүстік Қазақстан облыстарында, ал ең төменгісі Қызылорда және Жамбыл облыстарында байқалады. Тұрмыстық зорлық – зомбылықтың құрбаны болған әйелдерге көбінде физикалық тұрғыдан әртүрлі деңгейдегі дене жарақаттары сипатында зардап келтірілген. Сондай – ақ , комитетпен ұсынылып отырылған мәліметтерге сәйкес серіктесі болған немесе болып танылатын әйелдердің 57% – ы соңғы 12 айда жиі зорлық-зомбылыққа ұшыраған. Тұрмыстық зорлық – зомбылықтың психологиялық және экономикалық түрлерінің таралуына да статистикалық талдау жасалынған. Республика аумағында соңғы жылда 18 – 75 жас аралығындағы әйелдердің 21% –ы психологиялық зорлық-зомбылық, ал 7%-ы экономикалық зорлық-зомбылық қылмыстарының құрбанына айналған. Психологиялық зорлық-зомбылық серіктес тарапынан тұрмыстық зорлық – зомбылықтың созылмалы түрі болып табылады. Көбінесе, әйелдер оны көптеген жылдарға психологиялық із қалдыратын ең ауыр қорлау деп сипаттайды [2]. Осы тұста, отбасындағы тұрмыстық зорлық – зомбылықтың құрбаны болып танылатын балаларға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтар саны соңғы жылда 825-ке жеткенін атап өту қажет. Олардың 699-ын отбасы мүшесі болып табылатын жақын адамдар жасаған, бұл жалпы көрсеткіштің 81%- ын құрайды. 10%- ы әкелер мен өгей әкелерге тиесілі.

Отбасы қатынастарындағы қақтығыстардың себептері туралы айта отырып, олардың әртүрлі болуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Кейде қызғаныш сияқты сезім адамдарды кез – келген құқыққа қайшы әрекеттерді жасауға мәжбүр етеді. Егер, бұл алкогольді немесе есірткіні қолданумен шиеленіссе, қызғаныштың немесе өз өміріне наразылықтың салдары отбасылық қатынастарға қатысушылар үшін ең ауыр зардап туындатыны сөзсіз[3].

Отбасындағы зорлық-зомбылық әлеуметтік проблема екені анық және оны шешуге көбінесе қоғамдық-құқықтық жолмен қол жеткізуге болады. Бұл проблеманың таралуы мен зардаптарының ауырлығы – қазіргі қоғамда тұрмыстық зорлық-зомбылықты қалыпты құбылыс ретінде қабылдауға болмайтындығына дәлел. Оның алдын алуға бағытталған шаралар шешуші, әрі таңдаулы болуы керек. Тиісінше, заң шығару және құқық қолдану қызметі аясында аталған қылмыстың профилактикасына бағытталған мәселер тізбегі едәуір кең болмақ. Тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының арасында латенттіліктің жоғары дәрежесі денсаулыққа жеңіл зиян келтіру және ұрып-соғу сипатында көрініс табады. Егер, бірінші қол сұғушылық жеке айыптаудың қылмыстық істерінің санатына жатса, заң

шығарушы екіншісіне қатысты қылмыстық сипаттан арылту және оны әкімшілік құқық бұзушылық санатына ауыстыру туралы шешім қабылдайды.

Криминологиялық әдебиетте отбасылық-тұрмыстық қылмыстың себеп – салдарлық кешені жеткілікті деңгейде қарастырылған. Онда, қылмыстардың барлық себептері психологиялық, психиатриялық және криминогендік негіздері бойынша үш топқа бөлініп, талданған. Ал, аталған қылмыстың алдын алу тетігін және оған қарсы тұру құралдарын әзірлеудің негізі ретінде, бұл құбылысты зерттеудің кешенді тәсілін қолдану тиімділігі сипатталған. Осыған орай, отбасылық-тұрмыстық салада зорлық – зомбылықтың жыныстық, психикалық, физикалық, экономикалық нысандарын бөліп көрсету орынды болып есептелінеді.

Қазіргі уақытта кең таралған отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары заңды емес моральдық тұрғыдан қарастырылады деген пікірмен дауласу қиын [4]. Көптеген жәбірленушілер отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық кезінде басшылыққа алатын негізгі себеп – жақындарын қылмыстық қудалау салдарынан қорғауға деген ұмтылыс. Көбінесе, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне жүгіну кінәліге қатысты жазалау шараларының тағайындалуына емес, оны қорқыту мақсатында жасалады. Себебі бұл отбасындағы әл-ауқат деңгейінің төмендеуіне әсер етуі мүмкін. Құқық қорғау тетігі, егер жәбірленуші отбасылық қатынастарды нақты бұзуға дайын болса немесе жасалған әрекеттің салдары оны жеке айыптаудың қылмыстық істеріне жатқызуға мүмкіндік бермесе ғана іске қосылады.

Эмпирикалық және теориялық материалдарды талдау отбасылық зорлық-зомбылықтың таралуына байланысты кейбір мәселелерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

–қазіргі қоғамның алкоголизмі және наркозитациясы;

–қоғамдағы отбасылық құндылықтарға қатысты моральдық көзқарастардың жеткіліксіз деңгейі;

–әйелдер тарапынан балаларға қатысты отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсеткішінің өсуі;

–отбасыларда тұрақты табыс көзінің болмауына байланысты материалдық проблемалар;

–кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстар санының өсуі;

–жасалған қылмыстардың латенттілігінің жоғары деңгейі.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құқыққа қарсы көріністерінің алдын алуға және профилактикасына бағытталған арнайы шаралардың ішінде мыналарды атап өту қажет:

–отбасындағы адамдардың мінез-құлқындағы әлеуметтік және мәдени ұстанымдарды қалыптастыруға, халықтың әртүрлі санаттарының өкілдері арасында отбасылық құндылықтарды насихаттауды жүргізуге бағытталған шаралар кешені;

–психологтарды, денсаулық сақтау және құқық қорғау органдарының өкілдерін тарта отырып, отбасылық-тұрмыстық жанжалдарды шешу мүмкіндіктерін түсіндіру бойынша ағартушылық қызмет, тиісті саладағы заңнама туралы көрнекі үгіт тарату, отбасылық – тұрмыстық негіздегі жанжалдарды шешуде көмек көрсету жөніндегі мамандандырылған орталықтардың жұмысы;

–отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу мен профилактикасының арнайы институттарының тиімділігі туралы тұжырымдарды қалыптастыру мақсатында отбасылық – тұрмыстық саладағы қылмыс жағдайының сандық және сапалық көрсеткіштері туралы ақпаратты жалпылау.

Осы зерттеуді қорытындылай келе, қазіргі қоғамдағы отбасылық зорлық-зомбылық мәселесі оның таралуына ықпал ететін жаңа факторларға толы деген пікірге тоқталуға болады. Қазіргі таңда қоғамда өткір әлеуметтік мәселеге айналған тұрмыстық зорлық – зомбылық қылмыстарына деген көзқарас өзгеру үстінде. Мемлекет, жоғарыдағыдай қоғамдық пікірлердің туындауына сәйкес, қауіпті құбылыстардың алдын алу мақсатында ғылыми негізделген тетіктерді қалыптастыруға міндеттеледі. Мақалада тұрмыстық зорлық - зомбылық қылмыстарының кейбір криминологиялық аспектілеріне сипаттама беріліп,

отбасылық жанжалдарды шешу жөніндегі мәселелердің негізгі бағыттарына біршама ұсыныстар келтірілген. Отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы күрес шаралары жазаны қатаңдату немесе репрессия жолымен жүзеге аспағаны абзал. Себебі, бірінші кезекте кәмелетке толмаған жасөспірімдер мен балалардың мүдделері ескерілуі қажет.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Воскобитова М.Р. Подходы Европейского суда по правам человека к рассмотрению дел о домашнем насилии в отношении женщин // Международное правосудие. – 2017. – № 1. – С.85 – 95.

2. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті: ресми сайты. – Алматы, Тәулік ішінде жаңартылады. – URL: https://www.gov.kz/ (жүгіну күні: 26.01.2022 ж.).

3. Севостьянов Р.А., Косыгина Т.А. Криминологические особенности бытового насилия, совершаемого в состоянии алкогольного опьянения, и его культурные детерминанты // Правовая культура. – 2018. – № 3 (34). – С. 32 – 37.

4. Сергун Е.П. Семейно-бытовая преступность как криминологическая и нравственно-культурная категория // Правовая культура. – 2016. – № 4 (27). – С. 32 – 39.

Авторлар туралы мәліметтер

Джансараева Р.Е. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор.
Дүзбаева С.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы доцентінің м.а., PhD докторы,
Жақыш А.Ж. – әл-Фараби атындағы. ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м.

Джансараева Р.Е. – заведующая кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени Аль-Фараби, д.ю.н., профессор.
Дүзбаева С.Б. – и.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. Аль-Фараби, доктор PhD.
Жақыш А.Ж. – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, м.ю.н.

Dzhansaraeva R.E. – Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al–Farabi Kazakh National University, Doctor of Law, Professor.
Duzbayeva S.B. – Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al–Farabi Kazakh National University, PhD.
Zhakysh A.Zh. – Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al–Farabi Kazakh National University, Master of Law.

УДК 343.34
МРНТИ 10.77.51

Г.Ж. Мухамадиева[1], Б.Б. Кощегулов[1]

[1]Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
Караганда, Казахстан

КВАЛИФИЦИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ, ПРЕДУСМОТРЕННЫЕ СТАТЬЕЙ 255 УК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «АКТ ТЕРРОРИЗМА»

В данной статье на основе действующего уголовного законодательства Республики Казахстан рассматриваются квалифицирующие и особо квалифицирующие признаки акта терроризма.

Акт терроризма это идеология насилия и практика воздействия на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных или иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству.

Совершение террористического акта вызывает отрицательную оценку не только внутри каждого конкретного государства, но и в целом международного сообщества. Террористические акты могут быть выполнены любым способом, но они всегда направлены на подрыв государственной власти и возникновение чувства неуверенности и страха у населения.

Анализ квалифицирующих и особо квалифицирующих признаков акта терроризма позволил авторам настоящей статьи выработать ряд предложений по совершенствованию действующего уголовного законодательства Республики Казахстан.

Ключевые слова: общественная безопасность, акт терроризма, взрыв, поджог, квалифицирующие признаки акта терроризма, опасность гибели людей, причинение значительного имущественного ущерба, устрашение населения, наступление иных общественно опасных последствий, террористическая группа, группа лиц по предварительному сговору.

Қазақстан Республикасы ҚК 255-бабы «Терроризм актісі» бойынша саралау белгілері

Осы мақалада Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасының негізінде терроризм актісінің саралау және ерекше саралау белгілері қаралады.

Терроризм актісі – бұл зорлық-зомбылық идеологиясы және халықты қорқытуға байланысты және жеке адамға, қоғамға және мемлекетке зиян келтіруге бағытталған зорлық-зомбылық немесе басқа да қылмыстық әрекеттерді жасау немесе қорқыту арқылы мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына әсер ету практикасы.

Террористік актінің жасалуы әр нақты мемлекеттің ішінде ғана емес, сонымен бірге жалпы халықаралық қауымдастықтың теріс бағасын тудырады. Террористік актілерді кез-келген жолмен жасауға болады, бірақ олар әрқашан мемлекеттік билікке нұқсан келтіруге және халықтың сенімсіздік пен қорқыныш сезімін тудыруға бағытталған.

Терроризм актісінің саралау және ерекше саралау белгілерін талдау осы баптың авторына Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын жетілдіру жөнінде бірқатар ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: қоғамдық қауіпсіздік, терроризм актісі, жарылыс, өртеу, терроризм актісінің біліктілік белгілері, адамдардың қаза болу қаупі, елеулі мүліктік залал келтіру, халықты қорқыту, өзге де қоғамға қауіпті салдарлардың басталуы, террористік топ, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы.

Qualifying signs provided for in Article 255 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan «Act of terrorism»

In this article, on the basis of the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, the qualifying and especially qualifying signs of an act of terrorism are considered.

An act of terrorism is an ideology of violence and the practice of influencing the decision-making of State bodies, local self-government bodies or international organizations by committing or threatening to commit violent or other criminal acts related to the intimidation of the population and aimed at causing damage to the individual, society and the state.

The commission of a terrorist act provokes a negative assessment not only within each individual State, but also in the international community as a whole. Terrorist acts can be carried out in any way, but they are always aimed at undermining State power and creating a sense of insecurity and fear among the population.

The analysis of qualifying and especially qualifying signs of an act of terrorism allowed the author of this article to develop a number of proposals for improving the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: public safety, act of terrorism, explosion, arson, qualifying signs of an act of terrorism, danger of loss of life, causing significant property damage, intimidation of the population, occurrence of other socially dangerous consequences, terrorist group.

Терроризм в любых формах проявления превратился в одну из опасных по своим масштабам, непредсказуемости и последствиям общественно-политических и моральных проблем, с которыми человечество вошло в XXI столетие. Терроризм все больше угрожает безопасности многих стран и их граждан: он влечет за собой огромные политические, экономические и моральные потери, оказывает негативное психологическое давление, уносит жизни ни в чем не повинных людей.

Борьбе с терроризмом наше государство уделяет особое внимание. Не случайно в Послании Первого Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» в числе приоритетных задач определено противодействие всем формам и проявлениям радикализма, экстремизма и терроризма, отмечается что, «государство и граждане должны единым фронтом выступить против всех форм и проявлений радикализма, экстремизма и терроризма. Особую озабоченность вызывает угроза так называемого религиозного экстремизма... Нам нельзя допустить, чтобы искренняя вера во Всевышнего подменялась агрессивным и разрушительным фанатизмом… Экстремизм и терроризм в Казахстане имеют не идейную, а криминальную основу [1].

Складывающаяся в Казахстане криминогенная обстановка характеризуется развитием ряда опасных тенденций, имеющих в том числе и террористическую направленность. Уже не вызывает сомнений тот факт, что терроризм представляет собой угрозу национальной безопасности нашего государства, и, принимая во внимание политические, социальные и экономические процессы, происходящие в настоящее время в стране, можно прогнозировать, что влияние его в ближайшие годы будет только усиливаться.

Масштабность и жестокость проявления современного терроризма, необходимость непрерывной борьбы с ним, прежде всего, правовыми методиками, подтверждает актуальность выбранной научной статьи.

Под квалифицированным составом уголовного правонарушения понимается состав, предусматривающий отягчающие обстоятельства, наличие которых влечет повышенное наказание по сравнению с ответственностью за преступление, образующее основной состав. Иногда по степени тяжести совершаемого преступления и, соответственно, усиления наказания законодатель выделяет разновидности квалифицированного состава в виде составов преступлений с особо отягчающими обстоятельствами.

Квалифицирующие признаки отражают внутривидовые различия, то есть различия между преступлениями одного вида, а не между преступными деяниями вообще [2, с. 72]. Придавая содеянному новое качество, квалифицирующие признаки изменяют законодательную оценку поведения виновного ввиду значительного изменения степени его общественной опасности, что получает свое внешнее выражение в иной квалификации, отличной от той, которая имеет место при отсутствии квалифицирующих признаков [3, с.13].

Квалифицирующие признаки состава уголовного правонарушения следует отличать как от отягчающих, так и от смягчающих вину обстоятельств. Основное различие между ними заключается в том, что квалифицирующие признаки - это средство законодательной дифференциации ответственности и наказания. Смягчающие или отягчающие вину обстоятельства - это способ индивидуализации наказания. Они представляют суду возможность варьировать выбор вида и размера наказания в пределах санкции статьи, уменьшая его или увеличивая. Квалифицирующие признаки существенно повышают общественную опасность любого противоправного деяния.

В частях 2, 3, 4 ст. 255 УК РК «Акт терроризма» предусмотрены квалифицирующие и, соответственно, особо квалифицирующие признаки.

Часть 2 ст. 255 УК предусматривает наступление уголовной ответственности за совершение квалифицированного акта терроризма:

1) неоднократно;

2) с применением оружия либо предметов, используемых в качестве оружия, взрывчатых веществ или взрывных устройств, которые могут создать реальную угрозу для жизни и здоровья граждан [4, с. 145].

Под неоднократностью акта терроризма понимается совершение лицом двух и более террористических актов, при этом за совершение предыдущего террористического акта требуется, чтобы лицо не было в установленном законом порядке осуждено либо освобождено от уголовной ответственности.

Согласно ч. 6 ст. 71 УК РК сроки давности не применяются к лицам, совершившим террористические преступления [4, с. 58].

Верховный Суд Республики Казахстан в нормативном постановлении «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 8 декабря 2017 года № 11 отмечает, что «неоднократное совершение акта терроризма предполагает совершение террористического преступления не менее двух раз, за которые лицо не было осуждено и не было освобождено от уголовной ответственности» [5].

Под применением оружия понимается использование при терроризме по прямому назначению любого оружия, за исключением оружия, предусмотренного в п. 1) ч. 3 ст. 255 УК РК.

Не образует квалифицирующего признака применение оружия с целью избежать задержания после совершения акта терроризма [6, с. 508].

Под оружием следует понимать устройства и предметы, конструктивно предназначенные для поражения живой или иной цели, а также для подачи сигналов в соответствии с Законом Республики Казахстан от 30 декабря 1998 г. «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» и признанные оружием экспертным заключением. К оружию вышеуказанный Закон относит следующие виды: огнестрельное, холодное, газовое, электрическое, пневматическое [7].

Верховный Суд Республики Казахстан в вышеуказанном нормативном постановлении отмечает, что «судам при признании предметов, используемых в качестве оружия, необходимо учесть содержание пункта 21 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года № 8 «О судебной практике по делам о хищениях».

Согласно пункта 21 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан «О судебной практике по делам о хищениях» от 11 июля 2003 года № 8 «используемыми в качестве оружия, признаются предметы, которыми может быть причинен вред здоро-

вью, опасный для жизни или здоровья (ножи бытового назначения, бритва, топор, отвертка, приспособленные предметы: дубинки и т.п.) [8].

Мы считаем, что в данном случае, позиция Верховного Суда Республики Казахстан является не совсем правильной. Так как существует специальное нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 8 декабря 2017 года № 11, где должно быть отражено данное положение. Также в указанном нормативном постановлении нет понятия применения оружия или предметов, используемых в качестве оружия.

Анализ судебно-следственной практики и юридической литературы показал, что предметами, используемыми в качестве оружия, признаются предметы, которыми потерпевшему может быть причинено убийство, вред здоровью, опасный для жизни или здоровья или устрашения населения (ножи бытового назначения, бритва, топор, приспособленные предметы: дубинки и т.п.), а также предметы, предназначенные для временного поражения живой цели (газовые баллончики и другие устройства, снаряженные слезоточивыми и раздражающими веществами), независимо от того, были ли они приготовлены заранее.

Под применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия, взрывчатых веществ или взрывных устройств следует понимать фактическое их применение с целью причинения вреда жизни или здоровью потерпевшему (производство выстрела, нанесение колюще-режущих ударов и т.п.), то есть использование их способности поражать живую цель.

На основании изложенного предлагаем данное положение закрепить в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 8 декабря 2017 года № 11.

Взрывчатые вещества это химические соединения или механические смеси веществ, способные к быстрому самораспространяющемуся химическому превращению, взрыву без доступа кислорода воздуха (например, тротил, нитроглицерин, пироксилин, аммонит, пластит, эластит, порох, твердое ракетное топливо и другие химические вещества и их смеси, обладающие способностью к взрывчатым реакциям, на приобретение и хранение которых требуется специальное разрешение).

Под взрывчатыми устройствами следует понимать промышленные или самодельные изделия, предметы (механизмы), функционально объединяющие взрывчатое вещество и конструктивно предназначенные для производства взрыва (запал, детонатор, взрыватель и т. п.). [6, 508].

Для квалификации акта терроризма по рассматриваемому квалифицирующему признаку недостаточно обладания оружием либо предметами, используемыми в качестве оружия, взрывчатыми веществами или взрывными устройствами: требуется, чтобы данные предметы были применены, и их применение создавало реальную угрозу для жизни и здоровья граждан.

Под применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия, взрывчатых веществ или взрывных устройств следует понимать фактическое их применение с целью причинения вреда жизни или здоровью потерпевшему (производство выстрела, нанесение колюще-режущих ударов и т.п.), то есть использование их способности поражать живую цель.

Отрадно, что Верховный Суд Республики Казахстан в своем нормативном постановлении «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 8 декабря 2017 года № 11, отмечает, что если в процессе совершения акта терроризма были использованы незаконно приобретенные, хранящиеся либо изготовленные огнестрельное оружие, боеприпасы, взрывчатые вещества или взрывные устройства, то действия лица подлежат квалификации по совокупности уголовных правонарушений, предусмотренных статьями 255, 287, 288 УК РК» [5]. Необходимо отме-

тить, что не во всех нормативных постановлениях Верховный Суд Республики Казахстан отражает свою позицию по этому поводу.

Часть 3 ст.255 УК Республики Казахстан предусматривает уголовную ответственность за деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, если они:

1) соединены с применением или угрозой применения оружия массового поражения, радиоактивных материалов и совершением или угрозой совершения массовых отравлений, распространения эпидемий или эпизоотий, а равно иных действий, способных повлечь массовую гибель людей;

2) повлекли по неосторожности смерть человека или иные тяжкие последствия [4, с. 145].

Оружие массового поражения это вид оружия, который позволяет при его использовании привести к большому количеству человеческих жертв. К нему относятся: ядерное оружие, термоядерное, химическое, биологическое, нейтронное и т.д.

Радиоактивные материалы это вещества, распространяющие рентгеновские лучи либо альфа - бета - гамма излучения, которые приводят к значительному ухудшению состояния здоровья живых организмов, а также гибели людей.

Под массовыми отравлениями следует понимать нарушение нормального процесса обмена веществ в организмах большого количества людей. Отравления организма можно добиться путем употребления некачественной питьевой воды, пищи, а также путем применения различных газов.

Под распространением эпидемий понимается заражение большого количества людей различными заболеваниями. Характер эпидемии болезни приобретают после массового заболевания людей на обширной территории и в короткий промежуток времени.

Под распространением эпизоотий понимается массовое заразное заболевание домашних животных: скота или птицы, охватившее определенный регион. Для эпизоотии характерны массовость поражения животных и тенденция к распространению за пределы территории, где появилась болезнь.

Под иными действиями, указанными в п. «1» ч. 3 ст. 255 УК, следует понимать такие действия, которые способны повлечь массовую гибель людей. Обязательным является наличие такого признака как «массовость» [6, 508].

Квалифицирующий признак, предусмотренный в п. 2 ч. 3 ст. 255 УК РК, «повлекшее по неосторожности смерть человека или иные тяжкие последствия» отличается от остальных пунктов и частей данной нормы тем, что субъективная сторона характеризуется двойной формой вины. По отношению к деянию (к акту терроризма) вина характеризуется умыслом, а по отношению к наступившим последствиям (смерти или иным тяжким последствиям) - неосторожностью в виде самонадеянности или в виде небрежности. Однако в целом, в соответствии со ст. 22 УК РК, такое преступление признается совершенным умышленно.

Под причинением смерти человеку понимается наступление биологической смерти лица в результате совершения акта терроризма.

Под иными тяжкими последствиями при акте терроризма понимаются причинение тяжкого вреда здоровью нескольким лицам либо вреда средней тяжести многим лицам, а также причинение крупного материального ущерба.

Для акта терроризма характерно наравне с осознанием общественной опасности своих действий и предвидением возможности наступления общественно опасных последствий своих действий (смерть), тем не менее, не желает их, самонадеянно рассчитывает на какие-то реально существующие обстоятельства. Например, лицо заблуждается относительно мощности разрушающего действия взрывного устройства. Его расчеты оказываются легкомысленными, самонадеянными, в результате чего происходит взрыв, и вместо предполагаемого незначительного повреждения, происходит полное разрушение здания. Для преступной небрежности как вида неосторожной формы вины характерно то, что лицо не предвидит возможности наступления общественно опасных последствий (смерти человека или иных тяжких последствий) в результате своих действий (бездействия), хотя при должной внима-

тельности и предусмотрительности должно и могло их предвидеть. Виновный не имеет намерения причинить эти последствия, не желает и даже не допускает возможности их наступления. На наш, взгляд данное решение законодателя сложно признать правильным.

Объективная сторона акта терроризма выражается в совершении взрыва, поджога или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, что не дает оснований говорить о неосторожной форме вины.

Принимая во внимание основные учения о формах вины, приходим к выводу, что акт терроризма может совершаться только с прямым умыслом, так как виновный осознает общественно опасный характер своего деяния, предвидит возможность или неизбежность наступления общественно опасных последствий и желает совершения их наступления. Прямой умысел виновного лица направлен на совершение взрыва, поджога или иных действий создающих опасность гибели людей, причинения значительного имущественного ущерба, и иных общественно опасных последствий ради достижения определенных целей.

На основании вышеизложенного предлагаем квалифицирующий признак предусмотренный п. 2 ч. 3 ст. 255 УК РК «повлекли по неосторожности смерть человека или иные тяжкие последствия» исключить.

Анализ судебно-следственной практики показывает, что акт терроризма в основном совершается группой лиц по предварительному сговору или террористической группой, такие формы соучастия довольно широко распространены в преступной деятельности. Как правило, совершение преступлений подобного рода под силу лишь объединенным усилиям группы.

Необходимо отметить, что в ст. 255 УК РК, 2014 г. не предусмотрены формы соучастия.

Ранее Уголовный кодекс Республики Казахстан, 1997 г. в ч. 2 и 3 ст. 233 предусматривал такие квалифицирующие признаки, как совершение акта терроризма «группой лиц по предварительному сговору» (п. «а» ч. 2) и «организованной группой» (п. «а» ч. 3). В связи с принятием Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с терроризмом» от 19.02.2002 г. квалифицирующие признаки совершения террористического акта «группой лиц по предварительному сговору» и совершения данного деяния «организованной группой» были выведены из указанного состава. Данное обстоятельство было обусловлено, по видимому тем, что ст. 233-2 УК РК ныне ст. 257 УК РК «Создание, руководство террористической группой и участие в ее деятельности» полностью охватывает собой вышеуказанные квалифицирующие признаки.

Однако в Уголовном кодексе Республики Казахстан, предусмотрены такие нормы как ст. 262 «Создание и руководство организованной группой, преступной организацией, а равно участие в них», ст. 263. «Создание и руководство преступным сообществом, а равно участие в нем», ст. 264. «Создание и руководство транснациональной организованной группой, транснациональной преступной организацией, а равно участие в них», ст. 268. «Бандитизм» где предусмотрена ответственность за различные формы соучастия. Так, если будут совершены такие преступления, как ст. 99 «Убийство», ст. 192 «Разбой», ст. 286 «Контрабанда изъятых из обращения предметов или предметов, обращение которых ограничено», ст. 297. «Незаконные изготовление, переработка, приобретение, хранение, перевозка в целях сбыта, пересылка либо сбыт наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов» где в квалифицирующих и особо квалифицирующих признаках предусмотрены «группа лиц», «группа лиц по предварительному сговору» и «преступная группа» действия виновных будут квалифицироваться по совокупности уголовных правонарушений, например: по п. 1 ч. 4 ст. 192 и ч. 2 ст. 268 УК РК, точно также было бы и здесь, например, если бы акт терроризма был совершен группой лиц по предварительному сговору п. 3 ч. 2 ст. 255 УК РК.

В целях правильной квалификации акта терроризма связанного с его совершением по признаку группы лиц по предварительному сговору, преступной группы, и устранения противоречий, имеющих место в правоприменительной практике, предлагаем предусмотреть

квалифицирующий и особо квалифицирующий признаки в п. 3 ч. 2 ст. 255 «группой лиц по предварительному сговору» и в п. 3 ч. 3 ст. 255 УК РК «преступной группой».

Из ч. 2 ст. 257 УК РК «Создание, руководство террористической группой и участие в ее деятельности» исключить слова «или в совершаемых ею актах терроризма».

Проведенный анализ квалифицирующих и особо квалифицирующих признаков акта терроризма показывает, что их формулировка имеет неоднозначное толкование, что порождает проблемы при практическом применении указанной нормы. Необходим четкий подход к определению анализируемых квалифицирующих признаков акта терроризма, что позволит избежать ошибок при его квалификации.

Список использованных источников

1 Послание Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» от 14 декабря 2012 года // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2021.

2 Кудрявцев В.Н.Общая теория квалификации преступления. –М., 1972. – 352 с.

3 Кругликов Л.Л., Савинов В.Н. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступлений. –Ярославль, 1989. – 210 с.

4 Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.- Алматы: «Издательство «Норма-К», 2021. – 268 с.

5 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 8 декабря 2017 года № 11.

6 Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. том 2. – Алматы: Жеті жарғы, 2015, – 1120 с.

7 Закон Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» от 30 декабря 1998 г.

8 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О судебной практике по делам о хищениях» от 11 июля 2003 года № 8.

Сведения об авторе

Мухамадиева Гульнар Жаксыбаевна – профессор кафедры уголовного права и криминологии Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, полковник полиции.
Кощегулов Бекболат Бекетович – доцент кафедры уголовного права и криминологии Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, подполковник полиции.

Мухамадиева Гульнар Жаксыбайқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.
Кощегулов Бекболат Бекетович – Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, полиция подполковнигі.

Mukhamadieva Gulnar Zhaksybaevna - Professor of the Department of Criminal Law and Criminology, Candidate of Law, Police Colonel (Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Republic of Kazakhstan, Karaganda)
Koschegulov Bekbolat Beketovich - docent of the Department of Criminal Law and Criminology, Candidate of Law, Police lieutenant colonel (Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Republic of Kazakhstan, Karaganda)

УДК 347.4
МРНТИ 10.26.71

С.А. Сейлханова[1], А.Р. Шегебаева[1], Ж.О. Басыбаев[2]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан
[2]Солтүстік Қазақстан облысы ІІМ Полиция департаменті, Петропавл, Қазақстан

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ КИБЕРБУЛЛИНГТІ АЛДЫН АЛУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада қазіргі қоғамның әлеуметтік-құқықтық феномені ретінде кибербуллинг ұғымы, мұндай құбылыстың пайда болу алғышарттары, ерекшеліктері мен сипаты, сондай-ақ жасөспірімдер ортасындағы алдын алу мәселелері қарастырылған. Кибербуллингке қарсы іс-қимыл және оның алдын алу мәселелері оларды тудыратын факторларды ескере отырып қаралады, соның негізінде жасөспірімдер арасында профилактикалық әсер етудің нысандары мен әдістері, буллингтің (кибербуллингтің) алдын алудың жалпы және арнайы шаралары ұсынылады. Сонымен қатар, мақалада кибербуллингтің ерекшеліктері ашылып, оларды жасау тәсілдері сипатталады. Бұл авторларға осы құқықтық құбылыстың анықтамасын ашып қана қоймай, қазіргі кезеңде кибербуллинг туралы өзіндік көзқарастарын ұсынуға мүмкіндік берді. Кибербуллингтің алдын алудың нақты бағыттары ұсынылды, онда буллингтің таралуын болдырмауға және олардың пайда болу фактілеріне тиімді жауап беруге қажетті алдын алу шаралары көрсетілген. Кибербуллингтің алдын алу бойынша шаралар кешенін белгілі бір бағыттар бойынша жіктеу ұсынылады: ақпараттық білім беру, виктимологиялық, тәрбиелік, ұйымдастырушылық-құқықтық, заңнамалық және әлеуметтік-психологиялық.

Түйінді сөздер: буллинг, кибербуллинг, алдын алу, қарсы іс-қимыл, цифрландыру, заңнама, құқық бұзушылық.

Особенности профилактики кибербуллинга среди подростков

В статье раскрывается понятие кибербуллинга как социально-правового феномена современного общества, предпосылки возникновения, особенности и характер проявления, а также вопросы профилактики в подростковой среде. Вопросы противодействия и профилактики кибербуллинга рассматриваются с учетом факторов, порождающих их, на основании которых предложены формы и методы профилактического воздействия, общие и специальные меры предупреждения буллинга (кибербуллинга) среди подростков. Раскрываются особенности кибербуллинга и описываются способы их совершения, что позволило авторам не только раскрыть определение данному правовому явлению, но и предложить собственное видение кибербуллинга на современном этапе. Предложены конкретные направления профилактики кибербуллинга с перечислением профилактических мероприятий, необходимых для предотвращения распространения буллинга и эффективного реагирования на факты их проявления. Комплекс мер по профилактике кибербуллинга рекомендовано классифицировать по определенным направлениям: информационно-образовательным, виктимологическим, воспитательным, организационно-правовым, законодательным и социально-психологическим.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, профилактика, противодействие, цифровизация, законодательство, правонарушение.

Features of prevention of cyberbullying among teenagers

The article reveals the concept of cyberbullying as a socio-legal phenomenon of modern society, the prerequisites for its occurrence, the features and nature of its manifestation, as well as issues of prevention in the adolescent environment. The issues of countering and preventing cyberbullying are considered taking into account the factors that generate them, on the basis of which forms and methods of preventive action, general and special measures to prevent bullying (cyberbullying) among adolescents are proposed. The features of cyberbullying are revealed and the ways of their commission are described, which allowed the authors not only to reveal the definition of this legal phenomenon, but also to offer their own vision of cyberbullying at the present stage. Specific directions of prevention of cyberbullying are proposed with a list of preventive measures necessary to prevent the spread of bullying and to respond effectively to the facts of their manifestation. It is recommended to classify the complex of measures for the prevention of cyberbullying in certain areas: information and educational, victimological, educational, organizational and legal, legislative and socio-psychological.

Keywords: bullying, cyberbullying, prevention, counteraction, digitalization, legislation, offense.

2020 жылдан бастап қарашаның бірінші бейсенбісін әлемдік қоғамдастық «Мектептегі зорлық-зомбылық пен қудалауға, оның ішінде кибербуллингке қарсы халықаралық күрес» күні деп таныды. Кибербуллинг (буллинг) қазіргі қоғамның әлеуметтік-құқықтық феномені және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамытудың және қоғамды цифрландырудың, Интернет желісін және онымен байланысты әлеуметтік желілерді, мессенджерлерді кең ауқымды енгізудің заңды процесі болып табылады.

Бұл құбылыстың пайда болуы мен дамуының тарихи процесін кез келген орын алған фактілермен немесе оқиғалармен байланыстыруға болмайды, өйткені буллингтің көріністері әр уақытта әртүрлі атаулармен байланыстырылған. Қазіргі әлемде «кибербуллинг» ақпараттық кеңістіктегі «қудала» ұғымымен ұқсастырылады. Ролан Быковтың 1983 жылғы «Чучело» атты кеңестік көркем фильмінде мектептегі балалар арасындағы қарым-қатынастың күрделілігін көрсетуге әрекет жасалды. Фильм қазіргі уақытта да өзектілігін жоғалтпайды және бүгінде орын алған конфликтілік жағдайларда мектеп жасындағы балалармен тәрибелік жұмыстар жүргізу кезінде көрнекі оқу материалы ретінде ұсынылады. Біздің ойымызша, «қудалаудың» бір анықтамасы бұл құбылыстың әмбебаптылығын көрсетпейді және оның мәнін толықтай ашпайды. Біздің ойымызша, кибербуллинг тек психологиялық қудалау мен агрессияны білдіретін «қудалау» көрінісімен ғана емес, сонымен қатар балалар мен жасөспірімдерге қатысты қорлау мен теріс көзқарастардың көріністерімен де байланысты деп санаймыз.

Қазіргі жағдайда балалардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мемлекеттің құқықтық саясатының басым міндеті болып табылады. Бұл нормалар Қазақстан Республикасының Конституциясында және көптеген нормативтік-құқықтық актілерде жарияланған. Осылайша, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы Заңының 12-бабында «Әрбір баланың дене бітімінің, психикасы мен жан дүниесінің толымды дамуы үшін қажетті тұрмыс деңгейі мен жағдайы болуға құқығы бар. Мемлекет бұл жағдайлардың жасалуын әлеуметтік және экономикалық шаралар жүйесі арқылы қамтамасыз етеді» қарастырылған [1].

Бұл Заңда «буллинг» және «кибербуллинг» ұғымдары ашылмайды және тұтастай қарастырылмаған. Психикалық, адамгершілік және рухани даму балалар мен кәмелетке толмағандардың негізгі құқықтарына қолсұғушылық үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін қылмыстық заңнама нормалары арқылы қорғау және сақтау объектісі болып табылады (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің 2-тарауы).

Алайда, бұл тарауда қылмыстық жауаптылық көзделетін және буллинг, оның ішінде кибербуллинг көріністері үшін қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін ашатын дербес құрам жоқ. Демек, кибербуллингті қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылық ретінде

қарастыруға болмайды, сондықтан бұл туралы тек қазіргі қоғамның құбылысы немесе феномены ретінде айтуға болады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты» атты Қазақстан халқына Жолдауының негізгі ережелері мазмұндалғаннан кейін елімізде бұл мәселеге баса назар аударылып, зерттеулер жүргізіле бастағаны есте қаларлық жайт. Аталған Жолдауда Ел Президенті адам құқықтарын қорғау бойынша келесідей шаралар қабылдауға шақырды: «Бүкіл әлемдегі сияқты Қазақстанның азаматтары да интернеттегі ғайбаттаулардан қорғана алмай отыр. Бұдан ең алдымен балалар зардап шегуде. Олар интернет арқылы тараған қоқан-лоқының әсерінен қатты қиналады. Өкінішке қарай, соның салдарынан қайғылы жағдайға да ұшырап жатады. Азаматтарды, әсіресе балаларды кибербуллингтен қорғау жөніндегі заңнамалық шараларды қабылдайтын кез келді» [2]. Қазақстан Республикасы Парламентінің заңнамалық бастамасы мен азаматтық қоғамның балалардың құқықтарын қорғау мәселелері жөніндегі ұстанымдары кибербуллингке қарсы іс-қимылдың озық тәжірибесін ескеріп қана қоймай, сонымен қатар ұлттық менталитеттің қазақстандық моделінің ерекшеліктерін көрсетуі тиіс деп санаймыз.

Кибербуллингке қарсы іс-қимыл және оның алдын алу мәселелерін зерделеуде себептік кешенді, сондай-ақ қудалау мен қорлаудың құрбаны болған жасөспірімге уақтылы ден қою және көмек көрсету үшін осы құбылысты анықтайтын факторларды ескерусіз қалдыруға болмайды.

Жалпы, жаһандану мен цифрландыру дәуірінде көп уақытын интернетте өткізетін балалар мен жасөспірімдер кибербуллингке көбірек бейім. Сонымен қатар, Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде күрделі эпидемиологиялық жағдай қашықтықтан (онлайн) оқыту форматына көшуге түрткі болды, бұл оқушыларды гаджеттер мен Интернетке тікелей тәуелді болуға мәжбүр етеді. Әрине, қазіргі жағдайда бұл шара мәжбүрлі және уақытына сай негізделген болды. Осыған байланысты, балалар кибербуллингінің алдын алу мәселелерінде педагогтардың (психологтардың), ата-аналар мен оқушылардың тікелей және сенімді диалогы қажеттігі пісіп-жетілді.

Кибербуллинг көрінісінде адамның құрбан болуға ерекше бейімділігімен көрінетін виктимділік үлкен рөл атқарады. Кәмелетке толмағандар жәбірленушілердің көбеюі олардың психологиялық ерекшеліктерімен ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік рөлдерімен, әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі орынмен, олардың отбасындағы ұстанымымен де анықталады [3, б. 74].

А.В. Осадчая кибербуллинг белгілерінің қатарына төмендегілерді киргізеді:

- Интернетке кірген кезде немесе одан кейін эмоционалды бұзылулар;
- электрондық «өмірді» күшті қорғау;
- отбасы мүшелерінен, достарынан және қоғамдық іс-шаралардан кету;
- мектеп және топтық кездесулерден аулақ болу;
- жақын адамдар мен отбасы мүшелеріне ашулану;
- көңіл-күйдің, мінез-құлықтың өзгеруі, ұйқының немесе тәбеттің бұзылуы [3, б. 74].

Ю.В. Жильцованың ұстанымы қызықты, ол психологиялық-педагогикалық компонент негізінде буллинг түрлерін келесідей ажыратады және оларды төмендегідей түрлерге бөледі:

- физикалық бұзақылық - жәбірленушіге қатысты тікелей зорлық-зомбылық (соққы, ұрып-соғу, жыныстық қудалау) түрінде көрінеді;
- ауызша бұзақылық - бұзақылық, қорқыту, қорлау түрінде көрінеді;
- әлеуметтік иеліктен шығаруға немесе оқшаулауға бағытталған әлеуметтік-психологиялық буллинг (қауесет, надандық, бойкот, манипуляция);
- экономикалық буллинг - ақшаны, заттар мен киімдерді қорқытып алу немесе тікелей алып қою арқылы көрінеді;
- интернет-буллинг (кибербуллинг) - жеке басты қорлау тәсілі ретінде әлеуметтік желілерді, электрондық поштаны (жеке беттерді бұзу, жалған ақпарат пен қауесеттерді тарату, теріс пікірлер мен хабарламалар жіберу) пайдалану [4, 248 б.].

Автор кибербуллинг бұзақылықтың ең қауіпті түрі деп дұрыс айтады, өйткені қауіптің көздерін анықтау және өзін қорғау қиын [4, 248 б.]. Алайда, біздің ойымызша, кибербуллингті бұзақылық түрі ретінде, оның ішінде қылмыстық-құқықтық компонент тұрғысынан қарау дұрыс емес. Осыған байланысты кибершабуылдың анықтамасы мен түсіндірілуін тек әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық құбылыс ретінде ғана емес, сонымен бірге жауаптылық белгілеу мен қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрінің алдын алу тұрғысынан ашу қажеттілігі туындап отыр. Бұл танымның криминологиялық объектісі тұрғысынан зерттеуге кешенді көзқарасты қажет етеді.

Кибербуллинг (Интернет желісінде және киберкеңістіктің басқа да көздерінде қудалау) көбінесе жеке адамды психологиялық қудалауға және қысымға алуға, оның ар-намысы мен абыройын жүйелі де, бір мезгілде қорлау, адамның және сыртқы келбетінің мүдделеріне құрметтемеушілік арқылы оның психоэмоционалдық жай-күйін бұзуға бағытталған.

Ұзақ уақыт қысымға алу одан әрі төмендегідей мән-жайларға алып келуі мүмкін:

1) басқаларға, әсіресе туыстарына (отбасына) және таныстарына агрессия таныту көріністері – зорлық-зомбылық немесе оны қорқыту, қатыгездік, адамның қадір-қасиетін қорлау және т. б.;

2) мінез-құлықта қоғамға қарсы тұрақты бейімділікті қалыптастыру (есеңгіретететін заттарды пайдалану, уытқұмарлық, спирттік ішімдіктерді және есірткі құралдарын пайдалану;

3) суицидтік көңіл-күйдің пайда болуы;

4) физикалық және психикалық денсаулықтың бұзылуы;

Бұл тізімді толық деп атауға болмайды, өйткені қудалау әдістері қылмыскердің жеке басына және кибершабуыл құрбанының тақырыбына байланысты әр түрлі болуы мүмкін. Әсіресе кибербуллинг қауіптілігі және оның балалар мен жасөспірімдерге қатысты көрінісі, олар басқа адамдардың пікіріне және эмоционалды тұрақтылықтың төменгі шегіне тәуелді болып табылады. Кибербуллингтің алдын алудың уақтылы және нақты шараларын әзірлеу үшін кәмелетке толмағандар мен балалардың психикалық, адамгершілік және физикалық денсаулығын, олардың мүдделері мен игіліктерін қылмыстық-құқықтық қорғаумен шарттастырылға кибербуллинг ұғымын ашу талап етіледі.

Медиакеңістіктің қоғамдық өмірге әсерін зерттей отырып, М.А. Елисеева: «виртуалды зорлық-зомбылық (кибербуллинг) тәуекелін өзектендіру тәуекел қоғамы жағдайында медиакеңістікті трансформациялаудың маңызды салдары болады, ал оны барынша азайту әрекеттері дүниетанымдық, субординациялық және коммуникациялық стратегия түрінде тұжырымдалуы мүмкін» деп пайымдайды [5, б. 17].

Дүниетанымдық стратегия. Адамның ішкі әлемін зерттеу, оның дүниетанымдық көзқарастарын түзету, психикасын әртүрлі жолдармен нығайту. Бұл стратегия психологпен жарақаттан кейінгі синдромды жою бойынша жұмыс істеу мен субъектілердің жүйке жүйесін әртүрлі тренингтер мен мастер-кластары арқылы қайта қалпына келтіру сияқты екі аспектіге негізделген.

Субординациялық стратегия. Ол үшін белгілі бір мемлекет немесе қауымдастық шеңберіндегі нормативтік заң шығару негіз болып табылады. Біріншіден, кибербуллинг үшін кінәлі тұлғаның жеке басын анықтауға байланысты талаптарды қатаңдату. Екіншіден, құқықтың жаңа саласы интернет құқығын құру, оның негізінде аталған құқық саласының басқа құқық салалары сияқты орын алуы мүмкін қылмыстар мен олар үшін қолданылатын жазалар түрі егжей-тегжейлі сипатталатын кодекстер қабылданады.

Коммуникациялық стратегия - осы стратегия аясында қызметі кибербуллингті өз бетінше іздеуге және өз мүшелерін қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған интернет-қауымдастықтарды дамытуға болады [5, 17-18 б.].

Біздің көзқарасымыз бойынша, кибербуллинг оның көрінісінің келесі ерекшеліктерімен сипатталады, оны авторлар беделді журналдардың бірінде сипаттаған. Осылайша, авторлар (Pietra Ferrari, Francesca Ianniello, Alberto Villain and Giovanni Corsello) кибербуллингке кибербуллинг немесе электрондық агрессия тән деп санайды. Кибербуллинг бірқатар

ерекшеліктермен сипатталады, олардың ішінде: іс-әрекеттің дұшпандық сипаты, шабуылдардың қайғы-қасіреті мен қайталануы орын алады [6].

Жалпы шиеленіс теориясы туралы криминологиялық ілімнің ізбасарлары қылмыстылық пен ауытқушылық адам өміріндегі стресстің (немесе экстремалды стресстің) функциясы болуы мүмкін деп санайды. Зерттеу нәтижелері мектепте қорланған студенттер үш есе көп құқық бұзушылықтар жасағандығын (логарифмдік коэффициент = 2,82), бұл ретте кибершабуылға ұшыраған адамдарда құқық бұзушылық ықтималдығы үш еседен де жоғары болатындығын (логарифмдік коэффициент = 3,17) көрсетті [7].

Осылайша, кибербуллингтің әртүрлі анықтамаларына назар аудармай және олардың даусыздығын талап етпестен, қазіргі кибербуллинг - бұл құдалауды қолдануда көрінетін әлеуметтік-құқықтық құбылыс деп санаймыз. Яғни, адамды психологиялық құдалау және кибер кеңістіктегі кез келген себептер мен әртүрлі жағдайлар бойынша кибершабуыл жасау, құдаланған адамның жеке басының құқықтары мен мүдделеріне айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін (психикалық және физикалық денсаулығына зиян келтіру, өзін-өзі өлтіру, адамның қадір-қасиетін қорлау, қоғамға қарсы мінез-құлық белгілерінің көрінісі және т.б.).

Жасөспірімдер арасында кибербуллингтің уақтылы алдын алу үшін төмендегідей іс-шаралар кешенін әзірлеу және жүргізу қажет:

- *Ақпараттық-білім беру шаралары*. Бұл сала кез келген құдалауды қабылдамау (психологиялық құдалау) идеологиясын қалыптастыруға және бір-біріне, әсіресе, жасөспірімдер ортасында, құрметпен қарауды қалыптастыруға бағытталған қорқытудың, оның ішінде кибербуллингтің мәнін түсіндіруге бағытталған. Осы бағытта ақпараттық-ағартушылық жұмыс (курстар, тренингтер, бағдарламалар өткізу) ұйымдастырылуы тиіс. Балалар арасында бұл жұмысты неғұрлым ертерек жүргізу керек деген пікір бар, бұл Интернет кеңістігі мен әлеуметтік желілерді пайдалану бойынша жалпы ақпараттық білім деңгейін арттырады. Мысалы, балаларды интернетте орналастырылған ақпараттық өнімдерді қауіпсіз пайдалануға үйрету, сондай-ақ өскелең ұрпақ үшін жағымсыз салдардың алдын алу үшін сыни жағымсыз және радикалды-идеологиялық ақпаратты бөлуге үйрету қажет. Бұл бағыт көбінесе баласына қатысты агрессияның пайда болу фактілері туралы білмейтін, сондай-ақ жасөспірімнің виртуалды мүдделері мен зиянды тәуелділігі туралы түсінікке ие емес жасөспірімдердің ата-аналарының білім беру-ағартушылық жұмысын қамтуы керек.

- *Жасөспірімдермен жұмыс жасаудың тәрбиелік-профилактикалық тәсілі.* Бұл іс-шаралар заңсыз мінез-құлыққа бейім адамдарды анықтауға ғана емес, сонымен қатар құрдастарының қысымына, құдалауына және қорлауына ұшырайтын адамдарды анықтауға бағытталған жұмыс түрлері мен әдістерін қамтиды. Жасөспірімдердің буллинг жағдайындағы рөлдік мінез-құлқының әлеуметтік-психологиялық факторларын зерттеуде Т.Г. Гришина қазіргі «буллердің» психологиялық портретін ашады: «бұл агрессивті виктимизацияның айқын деңгейі бар жасөспірім. Олардың дұшпандық деңгейі ашуланшақтықтың, төзбеушіліктің және ауызша агрессияны тоқтата алмаудың, күдіктің ілгерлеуіне байланысты жоғары болады. Коммуникативтік төзімділіктің барлық дерлік көрсеткіштері нашар дамығандығын көрсетті: олар барлық ерекшеліктерімен қарым-қатынас жасайтын серіктестерін қабылдай алмайды және адамдарға олардың ерекшеліктері мен өздеріне ұқсамаушылықтарын кешіруге бейім емес. Бұл байланысты болуы мүмкін, бірақ олар бастан күшті алаңдаушылық жағдайды қарым-қатынас ата-аналарымен, сондай-ақ оларға қиын болуы жағдайды бағалауды қоршаған. Олардың белсенділігі алаңдаушылықтың жоғары деңгейіне байланысты төмендейді, сондықтан олар барлық сәтсіздіктерін өзара әрекеттесудегі агрессияның жүйелі көрінісі арқылы өтейді [8, б. 11-12].

Буллердің психологиялық ерекшеліктері мен портретін білудің ерекшеліктері мінез-құлық пен іс-әрекеттің ауытқушылығына уақтылы назар аударуға ықпал етуі керек, бұл дұрыс тәрбие жұмысы мен психологиялық көмекпен әрі қарайғы әлеуметтік-қоғамдық мінез-құлықты тежейтін аргумент бола алады.

- *Виктимологиялық алдын алу*. Мұндай алдын алу нақты тұлғалармен, буллинг (кибербуллинг) құрбандарымен жеке-профилактикалық жұмыс кешенін қамтиды. Аталған

алдын алудың бағыттары профилактика субъектілері мен белгілі бір институттардың нақты қызметі арқылы жүзеге асырылады. Мұндай алдын алудың негізгі мақсаты виктимизация процесіне ықпал ететін детерминациялық кешенді анықтау және жою арқылы қорғаныс қасиеттерін белсендіруге бағытталады.

- *Ұйымдастырушылық-құқықтық іс-шаралар*. Бұл қызметтің бағыттары білім беру мекемелерінің штат санын жоғары білікті психолог-мамандармен жасақтауға бағытталған. Осы іс-шаралар шеңберінде психологтардың, оның ішінде әлеуметтік педагогтардың мәртебесін арттыру жөніндегі қызметті жүргізу қажет, ол үшін кәсіби-функционалдық міндеттер мәніне серпінді мониторинг жүргізу және осы санаттағы адамдарға тән емес функциялар мен міндеттерді анықтау қажет. Сапалы психологиялық көмек көрсету жөніндегі өкілеттіктерді қатардағы педагогтарға жүктеуге болмайды, ал білім басқармасында психологтардың толық штаттық бөлімдерін құру және жергілікті жерлерде жетекшілік ететін бөлімшелерді енгізу қажет. Мұндай мамандардың өкілеттіктерінің шеңбері кең болады: буллинг, нашақорлықтың алдын алу, салауатты өмір салты, психологиялық тренингтер және т. б.

- *Заңнамалық жұмыс*. Т.К. Акимжанов пен И.С. Приходько әділ атап өткендей: «заңнаманы қолдануға қатысты шешімдер көбінесе құқық қолданушылардың ыңғайлылығына қарай тиісті талдау мен болжамсыз қабылданады» [9, б. 40]. Қазіргі ахуалды ескере отырып, кибербуллингті қолдану мәселелерін заңнамалық деңгейде реттеу және құқықтық нысан беру қажет. Келіп түскен зардаптардың ауырлығына қарай әкімшілік те, қылмыстық та жауаптылықты айқындай отырып, нормаларды дұрыс түсіндіру және қолдану үшін буллинг (кибербуллинг) ұғымын заңнамалық тұрғыдан айқындау талап етіледі.

- *Әлеуметтік-психологиялық көмек*. Бұл алдын алудың құрамдас бөлігі жасөспірімдерге көмек көрсету ресурстарын кеңейтуге бағытталған. Өте қызықты қазақстандық сайт https://arbedel.kz/, онда сіз буллинг мәселесін өз бетіңізше қалай шешуге болатындығы туралы кәсіби кеңес ала аласыз. Бірақ іздеу жүйесі бұл сайтты бірден таба алмайды, ол үшін мақсатты әдістерді қолдану керек. Қолжетімді нысанда және ыңғайлы қосымшаларымен 24/7 режимінде, оның ішінде қолданыстағы сайттардың жұмысын жақсарту мақсатында жұмысты ұйымдастыру талап етіледі.

Осылайша, кибербуллинг құдалауды қолдануда көрінетін әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде көрініс табады. Яғни, адамды психологиялық құдалау және киберкеңістіктегі кез келген себептер мен әртүрлі жағдайлар бойынша кибершабуылдар жасау, құдаланған адамның жеке басының құқықтары мен мүдделеріне зиян келтіруі және бұзуы мүмкін. Ұсынылған профилактикалық әсер ету шаралары осы бағыттағы қызметтің негізгі бағыттарын айқындауы тиіс.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы // Интернет ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs (кіру уақыты: 12.03.2022.)

2. «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Мемлекет Басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы // Интернет ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs (кіру уақыты: 12.03.2022.).

3. Осадчая А.В. Виды кибербуллинга и формы противодействия ему // Проблемы качества образования. психолого-педагогические аспекты гуманитарной культуры общества. управление в региональных социально-экономических системах. Сборник докладов XVII научно-практической конференции преподавателей, студентов, аспирантов и молодых ученых. 2016, Издательство: Таганрогский институт управления и экономики (Таганрог) С. 73-76 // Интернет ресурс: https://elibrary.ru/ (кіру уақыты: - 10.03.2022.).

4. Жильцова Ю.В. Проблема подросткового буллинга в России и за рубежом // Психология XXI века: вызовы, поиски, векторы развития. Сборник материалов III Всероссийского симпозиума психологов с международным участием, посвященного 30-летию со дня образования психологического факультета Академии ФСИН России. В 3 ч. – Рязань, 2021. Издательство: Академия права и

управления Федеральной службы исполнения наказаний (Рязань) – С. 247-250 // Интернет ресурс: https://elibrary.ru/ (кіру уақыты: 10.04.2022.).

5. Елисеева М.А. Медиапространство общества риска: автореф. дис. ... философ. наук. – Саратов, 2021 - 20 с.

6. Pietro Ferrara, Francesca Ianniello, Alberto Villani and Giovanni Corsello. Cyberbullying a modern form of bullying: let's talk about this health and social problem//Italian Journal of Pediatrics (2018) 44:14 DOI 10.1186/s13052-018-0446-4 P. 1-3 file:///C:/Users/дом/Downloads/s13052-018-0446-4.pdf (кіру уақыты: - 11.03.2022.).

7. Lee Charern, Patchin Justin W., Hinduja Sameer, Dischinger Alexandra. Bullying and Cyberbullying: The Connection to Delinquency // Violence and Victims DOI: 10.1891/VV-D-19-00076 // https://cyberbullying.org/bullying-cyberbullying-delinquency (кіру күні: 12.03.2022.).

8. Гришина Т.Г. Социально-психологические факторы поведения подростков в ситуации буллинга: автореф дисс. …канд. психолог. наук: – М., 2021. – 27 с.

9. Акимжанов Т.К., Приходько И.С. О некоторых причинах неэффективного противодействия преступности в современных условиях в Республике Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2020 - 4(65). – С. 38-47.

List of sources used

1. Law of the Republic of Kazakhstan dated August 8, 2002 N 345 «On the rights of the child in the Republic of Kazakhstan» / / [electronic resource]. - Access mode: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ - entry date: 12.04 2022

2. Address of the head of state to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020 «Kazakhstan in New conditions: a stage of action» // [electronic resource]. - Access mode: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020 - entry date: 12.04 2022.

3. Osadchaya A.V. Types of cyberbullying and forms of countering it // Problems of education quality. psychological and pedagogical aspects of the humanitarian culture of society. management in regional socio-economic systems. Collection of reports of the XVII scientific and practical conference of teachers, students, postgraduates and young scientists. 2016, Publishing House: Taganrog Institute of Management and Economics (Taganrog) pp. 73-76 // https://elibrary.ru/download/elibrary_29081586_66056039.pdf - entry date: 10.04.2021.

4. Zhiltsova Yu.V. The problem of adolescent bullying in Russia and abroad // Psychology of the XXI century: challenges, searches, vectors of development. Collection of materials of the III All-Russian Symposium of Psychologists with international participation, dedicated to the 30th anniversary of the establishment of the Psychological Faculty of the Academy of the Federal Penitentiary Service of Russia. At 3 p.m. Ryazan, 2021. Publishing house: Academy of Law and Management of the Federal Penitentiary Service (Ryazan) pp. 247-250 // https://elibrary.ru/download/elibrary_47319620_21102731.pdf - entry date: 10.04.2021.

5. Eliseeva M.A. The media space of the risk society: Abstract. dis. ... philosopher of sciences.– Saratov, 2021 20 p.

6. Pietro Ferrara, Francesca Ianniello, Alberto Villani and Giovanni Corsello. Cyberbullying a modern form of bullying: let's talk about this health and social problem//Italian Journal of Pediatrics (2018) 44:14 DOI 10.1186/s13052-018-0446-4 P. 1-3 file:///C:/Users/дом/Downloads/s13052-018-0446-4.pdf - Entry date: 11.04.2021.

7. Lee Charern, Patchin Justin W., Hinduja Sameer, Dischinger Alexandra. Bullying and Cyberbullying: The Connection to Delinquency // Violence and Victims DOI: 10.1891/VV-D-19-00076 // https://cyberbullying.org/bullying-cyberbullying-delinquency - Entry date: 12.04.2021.

8. Grishina T.G. Socio-psychological factors of adolescent behavior in a bullying situation: abstract of the dissertation. ...cand. psychological sciences: – Moscow, 2021. – 27 p.

9. Akimzhanov T.K., Prikhodko I.S. About some reasons of ineffective counteraction to crime in modern conditions in the Republic of Kazakhstan // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.- 2020 - 4(65). –38-47 p.

Авторлар туралы ақпараттар

Сейлханова С. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Шегебаева А. - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Басыбаев Ж. – Солтүстік Қазақстан облысы ПД Есірткі қылмыстылығына қарсы іс-қимыл бойынша басқарама бастығы полиция полковнигі.

Сейлханова С. – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Шегебаева А. – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. Макана Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Басыбаев Ж. – начальник Управления по противодействию наркопреступности ДП Северо-Казахстанской области полковник полиции

Saylkhanova S. – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. Makana Esbulatova, Doctor of Philosophy (PhD)

Shegebayeva A.- Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. Makana Esbulatova, Doctor of Philosophy (PhD)

Basybayev Zh. – Head of the Department for Combating Drug Crime of the DP of the North Kazakhstan region police colonel.

УДК 343
МРНТИ 10.81.01

Е.К. Балымов[1], Ж.К. Байдулина[2]

[1]Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, Актобе, Казахстан
[2]Казахско-Русский Международный университет, Актобе Казахстан

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИОННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

В статье дается сравнительный анализ противодействия коррупции в Республике Казахстан и зарубежных странах. Кроме того, рассматриваются основные модели противостояния коррупции.

Ключевые слова: коррупция, индекс восприятия коррупции, предупреждение преступлений, нулевая толерантность, противодействие, взятничество.

Жаһандану жағдайында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл: шетелдік тәжірибені салыстырмалы талдау

Мақалада Қазақстан Республикасы мен шет мемлекеттердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске салыстырмалы талдау жасалған. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі үлгілері қарастырылған.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі, қылмыстың алдын алу, нөлдік төзімділік, қарсы іс-қимыл, парақорлық.

Countering corruption-related crime in the conditions of globalization: comparative analysis of foreign experience

The article provides a comparative analysis of the fight against corruption in the Republic of Kazakhstan and foreign countries. In addition, the main models of countering corruption are considered.

Key words: corruption, corruption perception index, crime prevention, zero tolerance, counteraction, bribery.

Одна из глобальных политико-правовых задач, стоящих перед Казахстаном в XXI веке – эффективное противодействие коррупционным правонарушениям. В соответствии со ст. 1 Конституции РК одними из основополагающих принципов деятельности Республики являются: политическая стабильность и экономическое развитие на благо всего народа [1].

В результате совершения коррупционных правонарушений катастрофически нарушается эффективная, соответствующая действующим нормативным правовым актам деятельность государственных и местных органов власти, подрывается авторитет и нарушаются интересы публичной власти, причиняется материальный ущерб государству и отдельным гражданам, ущемляются права и законные интересы физических и юридических лиц и в целом интересы всего общества и государства. Поэтому противодействию коррупции в Республике Казахстан уделяется значительное внимание и прилагаются значимые усилия политического руководства страны и всех государственных органов.

Не решив проблему коррупции, невозможно эффективно решать задачи государственного управления. Так, греческие мыслители Платон и Аристотель относили коррупцию к политическим категориям, а Н. Макиавелли считал ее свидетельством общего заболевания гос-

ударства, разрушающего гражданскую добродетель. В свою очередь, Ш. Монтескье характеризовал ее, как дисфункциональный процесс, в результате которого хороший политический порядок или система превращаются в негодные.

Среди множества социально-экономических и политико-правовых проблем современного казахстанского общества проблема борьбы с коррупцией занимает далеко не последнее место. Существует несколько причин ее чрезвычайной актуальности.

Во-первых, скандалы и разоблачения в злоупотреблении властью в корыстных целях на фоне углубляющегося неравенства разных слоев населения подрывают авторитет власти, дискредитируют демократию, создают опасность поворота к диктатуре, одним из лозунгов которой может быть борьба с коррупцией.

Во-вторых, коррупция, экономическое содержание которой состоит в деформации процесса распределения ресурсов, негативно влияет на развитие и укрепление экономики в целом.

В-третьих, коррупция, как и многие другие негативные социальные явления, создает условия собственного воспроизводства - она отрицательно влияет на будущий социально-экономический и политический порядок, причем, чем продолжительнее период масштабной коррупции, тем сложнее предстоит борьба с ней и устранение ее последствий, даже если некоторые из ее причин и будут ликвидированы.

В-четвертых, что очень существенно в настоящее время, репутация страны с масштабной коррупцией является не только политическим, но и важным экономическим фактором, влияющим на условия предоставления займов, иностранных инвестиций и т.д.; как и любая репутация, она с трудом поддается исправлению.

Борьба с коррупционными преступлениями является внутренней компетенцией государств. Однако качественно измененная преступность не замыкается в рамках государственных границ. При этом она все больше лишается специфических национальных черт, что объективно приводит членов мирового сообщества к совместному поиску наиболее действенных путей и средств решения этой проблемы.

Организацией Объединенных Наций и иными межгосударственными структурами сформирован механизм осуществления международного сотрудничества в борьбе с коррупционной преступностью. В совокупности с другими межправительственными и неправительственными организациями универсального и регионального характера образуется мировая система по борьбе с коррупционной преступностью.

Между тем, плохо налаженное взаимодействие между странами и пробелы в законодательстве приводят к тому, что большинство коррупционеров, которым удалось покинуть страну, где совершали преступления, остаются безнаказанными.

В качестве причин можно назвать невозможность отследить преступника, отсутствие международных связей в сфере выдачи лиц, совершивших преступления, и различия в законодательстве разных стран, и ситуации, когда граждане одних стран вовлекают в коррупцию должностных лиц других стран. В середине прошлого столетия, например, подкуп крупными корпорациями должностных лиц стран так называемого третьего мира вошел в обычную практику и не преследовался законом. Решение этой проблемы – разработка соответствующего законодательства, а также создание системы межнационального взаимодействия государственных и правоохранительных органов по линиям своих компетенций, унификация законодательства.

Важно перенимать зарубежный положительный опыт противостояния коррупции.

Известны три хорошо зарекомендовавших себя основных моделей.

Первая создана в европейских странах, особенно в Скандинавии. Власти Норвегии, Швеции, Финляндии, Дании считаются наиболее эффективными, поскольку их деятельность основана на концепции социального и правового государства.

Так, например несколько лет подряд по данным Transparency International Финляндия занимает третью позицию рейтинга индекса восприятия коррупции (89 баллов из 100) как страна с наименьшим уровнем коррупции [2].

Сформированное развитое гражданское общество, вкупе с высоким уровнем правосознания и правовой культуры оказывают содействие недопущению роста коррупции в Финляндии.

Основной принцип финской антикоррупционной политики – коррупция не является изолированным феноменом.

В Финляндии существует формальная антикоррупционная сеть, основанная под эгидой министерства юстиции и объединяющая не только государственные органы и органы местного самоуправления, но и частный сектор, исследовательские и негосударственные организации. Цели данной сети:

•Содействие антикоррупционной деятельности и внесение соответствующих инициатив;

• Повышение уровня осознания опасности коррупции обществом и установление антикоррупционных директив в государственном, муниципальном и частном секторах;

• Осуществление выполнения обязательств согласно международных антикоррупционных соглашений (Конвенции ООН против коррупции, Конвенции Организации экономического сотрудничества и развития, Конвенции Совета Европы), а также обязательств международных организаций (Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Группы государств по борьбе с коррупцией (ГРЕКО));

Содействие изучению и исследованию коррупции.

В Финляндии нет специального органа, занимающегося деятельностью, направленной на предотвращение коррупции. Координацией практически любых действий, связанных с вопросами коррупции, занимается министерство юстиции. Министерство внутренних дел занимается антикоррупционной политикой в сфере сотрудничества с Европейским Союзом. Национальное Бюро расследований Финляндии имеет в штате сотрудника, в чьи обязанности входит исключительно отслеживание всех вопросов, так или иначе связанных с коррупцией в стране.

Расследованием правонарушений/преступлений, имеющих отношение к коррупции, занимаются органы полиции (обычно местного уровня, в более серьезных случаях расследование дел берет на себя Национальное Бюро расследований).

Важную роль в надзоре за принятием решений государственными чиновниками играют Парламентский омбудсмен и Канцлер юстиции. Институт омбудсмена является достаточно важным в мировой практике. До 1919 года у Финляндии не было своего омбудсмена, а действовал институт канцлера юстиции, учрежденный под влиянием Конституции Швеции 1772 года. Обретение Финляндией государственной самостоятельности в декабре 1917 года обусловило принятие 17 июля 1919 года Конституции страны, где закреплялся институт омбудсмена юстиции.

Еще одним надзорным органом, непосредственно связанным с работой Парламента и контролирующим работу всех государственных органов, является орган государственного аудита. Он занимается проверкой государственных финансов и управления государственным имуществом [3].

В финском законодательстве не существует как конкретного определения коррупции, так и отдельных законов, специально направленных на предотвращение коррупции. Основные положения, связанные с коррупцией, содержатся в уголовном праве – это нормы о взяточничестве в государственном и частном секторах Финляндии.

Что же главное в финском опыте борьбы с коррупцией? Было бы преувеличением говорить о какой-то специфической «финской модели» борьбы с коррупцией. Естественно, имеется ряд законодательно-правовых особенностей, которые могли бы быть использованы и у нас. Главное все же – в финском опыте борьбы с коррупцией, в формировании условий, которые не создавали бы питательной почвы для коррупции и которые, если бы не исключали ее, то, во всяком случае, минимизировали это явление.

Другой путь антикоррупционной борьбы существует в странах Юго-Восточной Азии, таких как Сингапур, Гонконг, Тайвань, Малайзия, и, с некоторыми оговорками, Южной Ко-

рее и Японии. Они сочетают жестокость преследования коррупционеров с политикой преференций для чиновников. В этих странах государство почти не регулирует экономику. Там предусмотрено суровое наказание за коррупцию и делается все, чтобы не было «неприкасаемых». Известен пример о привлечении к уголовной ответственности за взяточничество президента Южной Кореи.

Правительства этих государств пошли по пути создания независимых, подчиненных только первому лицу государства органов, наделенных необыкновенно широкими полномочиями.

Жесткость, с которой действуют эти органы, принесла свои плоды.

Так, в 1974 году в Гонконге была создана Независимая Комиссия против коррупции, подчиненная напрямую генерал-губернатору Гонконга. Комиссии были предоставлены широкие полномочия привлекать к уголовной ответственности тех чиновников, которые не в состоянии были доказать происхождение своих доходов. То есть, преступлением стали считать сам факт невозможности доказать источник происхождения благосостояния, нарушая принцип презумпции невиновности.

Сингапур добился успехов в искоренении коррупции, тоже создав полностью самостоятельное Бюро по расследованию случаев коррупции.

Власти Сингапура установили, что:

- оплата труда государственных служащих сопоставима со средней заработной платой лиц соответствующего служебного уровня, работающих в частном секторе;

- государственные должностные лица регулярно отчитываются о доходах, все их банковские счета и активы проверяются;

- высокопоставленные чиновники за коррупционные правонарушения наказываются особенно строго.

Сингапур ликвидировал и бюрократические препятствия для развития экономики.

Отбор кандидатов на государственные должности начинается еще в школе – выбирают самых успешных детей, с высокими деловыми качествами. У них есть льготы при поступлении в высшие учебные заведения, возможность учиться и стажироваться в других странах. Так, выходцам из семей государственных чиновников предоставляется субсидия для обучения в престижных европейских вузах.

Как результат, масштабные опросы, проведенные в этой стране в конце XX века, показали, что почти все служащие государственных учреждений считают, что их руководитель никогда не был вовлечен в коррупционные действия.

В Южной Корее существует система подачи гражданами заявлений о коррупции через сеть «Интернет». По любому заявлению проводится расследование, при этом о ходе расследования заявитель уведомляется в режиме реального времени.

Япония также пошла по пути сочетания высокого материального обеспечения чиновников и жестоких наказаний за коррупцию.

Очень интересным представляется опыт Италии в деле борьбы с коррупцией. Четверть века назад уровень мафиозной преступности был очень высок.

В 1992-1993 гг. итальянское правительство пошло на проведение беспрецедентной операции «чистые руки». Только по официальным данным, за год, предшествующий началу операции, преступными группировками было совершено 718 убийств, 822 похищения, 830 покушений и 886 случаев запугивания чиновников.

Власти Италии приняли закон о борьбе с мафией и облегчили процессуальные требования к привлечению к ответственности за коррупционные преступления, упростили правила оперативно-розыскной деятельности в отношении коррупционеров, разрешив внедрение агентов, усилили наказание за политическую коррупцию. Кроме того, приняли решение включить в уголовный закон правило об амнистии членов мафии, которые пошли на сотрудничество со следствием (аналогичные нормы, касающиеся взяточничества, имеются в Уголовном кодексе РФ). Частично был снят иммунитет с парламентариев.

Опыт Грузии в борьбе с коррупцией в государственном секторе уникален и успешен, и многие его аспекты могут быть адаптированы и применены в странах, где существуют аналогичные проблемы.

Еще 10 лет назад коррупция пронизывала практически все сферы жизни Грузии. Взятки требовались для того, чтобы получить большинство государственных услуг – от получения водительских прав или паспорта до регистрации имущества и бизнеса, строительства дома или поступления в вуз. С тех пор меры, предпринятые правительством в рамках политики «нулевой толерантности», резко сократили масштабы неофициальных платежей в различных государственных службах. Эксперты Всемирного банка отмечают, что сегодня «по большинству показателей Грузия значительно приблизилось к наиболее развитым странам Евросоюза» [4].

Отличительной особенностью Грузинской антикоррупционной моделиявляется отсутствие специального независимого органа по борьбе с коррупцией, как и отдельного органа для разработки антикоррупционной политики. Созданный для координации и мониторинга антикоррупционной деятельности в 2008 году Антикоррупционный совет Грузии ни под одно из этих определений не подходит. Совет не имеет ни собственного штата, ни бюджета, а его члены могут быть отозваны правительством в любое время. Роль секретариата Антикоррупционного совета выполняет аналитический департамент Министерства юстиции Грузии, где работают всего 16 человек, а возглавляет Совет - министр юстиции.

По своим функциям грузинский Антикоррупционный совет является аналогом Агентства по делам государственной службы и противодействию коррупции РК, однако последний имеет более широкие полномочия. Так, АДГСиПК РК должно обеспечивать не только формирование и мониторинг государственной антикоррупционной политики, но и ее реализацию. Специального органа для выявления и расследования коррупционных преступлений на высшем уровне, аналога АДГСиПК РК, в Грузии нет. Расследованием подобных преступлений в Грузии занимаются органы прокуратуры [5].

Второй важный момент грузинской антикоррупционной модели: борьба с коррупцией не может быть сферой деятельности только каких-то определенных органов, в борьбе с коррупцией были привлечены все государственные органы. Каждый министр индивидуально отчитывается о борьбе с коррупцией в его министерстве.

Антикоррупционная политика Грузии реализуется на основе Антикоррупционной стратегии, Плана действии и Уголовного кодекса Грузии.

Заканчивая анализ зарубежного опыта, следует признать, что ни одно государство до настоящего времени не избавилось полностью от коррупции.

Многое из положительно зарекомендовавших себя в других странах мер уже используются в России. Это касается, например, контроля за доходами должностных лиц, контроля за госзакупками, антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов, установления связи с институтами гражданского общества. Опыт всех стран, успешно противостоящих коррупции, показывает, что вести борьбу можно только опираясь на «чистые» государственные структуры, действуя в рамках закона и соблюдая права и свободы населения.

***Список использованных источников*:**

1.Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г.

2.Индекс восприятия коррупции 2022. Транспаренси Интернэшнл. Http://www.transparency.org/ (Дата обращения: 1203.2022.).

3.Дерябин Ю.С. Можно ли одолеть коррупцию? (Опыт Финляндии) // http://pandia.ru/text/ (дата обращения: 14.02.2022).

4.https://rus.azatutyun.am/a/24469925.html (дата обращения: 17.02.2022).

5.Рахметов С.М. Нерешенные проблемы уголовной политики Республики Казахстан / Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2010. – № 3(19). – С. 69-73.

Сведения об авторах

Балымов Ерлан Куанышевич – заместитель начальника Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, доктор PhD, майор полиции.

Байдулина Жанар Калыбаевна – магистрант 2 курса Казахско-Русского Международного университета.

Балымов Ерлан Қуанышұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты бастығының орынбасары, PhD докторы, полиция майоры.

Байдулина Жанар Калыбайқызы – Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің 2 курс магистранты

Yerlan Kuanyshevich Balymov – Deputy Head of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, PhD, Police Major

Baidulina Zhanar Kalybaevna – 2nd year Master's student of the Kazakh-Russian International University.

УДК343.3/.7
МРНТИ 10.77.51

А.А. Базилова[1], О.Н. Тлепбергенов[1], Т.А. Рахметова[1]

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы

ДИВЕРСИЯ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК: ЖЕТІЛДІРУ БАҒЫТТАРЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі таңда дүние жүзі мемлекеттері ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде бірінші орынға шығарады. Сәйкесінше біздің мемлекетіміз үшін бірінші кезектегі міндет елімізде ақпараттық қоғам ретінде азаматтық қоғамды құру болып табылады, өйткені XXI ғасырда азаматтар мен мемлекеттің дамуындағы ақпараттың, ақпараттық ресурстар мен технологиялар рөлінің қарқынды өсуі орын алып жатыр. Мемлекеттің қауіпсіздік саласындағы негізгі саясаты - Қазақстанның халықаралық және қорғаныс салаларындағы, экономикадағы, ішкі саяси, әлеуметтік және ақпараттық салалардағы, рухани өмір мен мәдениеттегі ұлттық мүдделерін қорғауға бағытталған. Осы тұрғыда, мақалада еліміздің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігіне қарсы қылмыстардың алдын алу, жауапкершілікті нығайту, қоғамдағы тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында, осы қылмыстардың шінде ерекше орын алатын диверсия қылмысы қарастырылды.

Диверсиялық қылмыстың тарихи аспектілері, сондай-ақ жаңа ғасырдың мүмкіндіктері жағдайында қылмыстың осы түрімен күресу мәселелері зерттелді.

Түйінді сөздер: диверсия, ақпараттық диверсия, қоғамдық қауіпсіздік, террористік актілер, террористік топтар.

Уголовная ответственность за диверсию: проблемы и направления совершенствования

В настоящее время все государства мира ставят вопросы информационной безопасности на первое место в системе обеспечения национальной безопасности. Первоочередной задачей для этого является создание гражданского общества как информационного общества в Республике Казахстан, так как в XXI веке происходит стремительный рост роли информации, информационных ресурсов и технологий в развитии граждан и государства. Основная политика государства в области безопасности направлена на защиту национальных интересов Казахстана в международной и оборонной сферах, экономике, внутриполитической, социальной и информационной сферах, духовной жизни и культуре. В этой связи, в статье рассмотрены диверсионные преступления, занимающие особое место среди этих преступлений, в целях предупреждения преступлений против конституционного строя и безопасности страны, укрепления ответственности, обеспечения стабильности в обществе.

Исследованы исторические аспекты диверсионной преступности, а также вопросы борьбы с этим видом преступности в условиях возможностей нового века.

Ключевые слова: диверсия, информационная диверсия, общественная безопасность, террористические акты, террористические группировки.

Criminal liability for sabotage: problems and areas of improvement

Currently, all states of the world place the issues of information security in the first place in the system of ensuring national security. The primary task for this is the creation of civil society as an information society in the Republic of Kazakhstan, as in the XXI century there is a rapid growth of the role of information, information resources and technologies in the development of citizens and the state. The main

security policy of the state is aimed at the protection of national interests of Kazakhstan in the international and defense spheres, economy, internal political, social and informational spheres, spiritual life and culture. In this regard, the article considers subversion crimes, which occupy a special place among these crimes, in order to prevent crimes against the constitutional order and security of the country, to strengthen accountability, to ensure stability in society.

The historical aspects of subversive crime, as well as the issues of combating this type of crime in the context of the opportunities of the new century are investigated.

Keywords: sabotage, information sabotage, public safety, terrorist acts, terrorist groups.

Қазақстан Республикасының Конституция арқылы еліміздің конституциялық құрылысын күштеп өзгерту, оның тұтастығын бұзу, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіру, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық араздықты қоздыруға бағытталған қоғамдық бірлестіктер құру секілді әрекеттерге тыйым салған [1]. Соған қарамастан, әлемдік деңгейде орын алатын, қауіптілік деңгейі жоғары қылмыстар саны азаяр емес. Мақалада мемлекеттің конституциялық құрылысының негіздеріне және қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар арасында ерекше орын алатын диверсия қылмысының сипаттамасы қарастырылады.

Диверсия (лат. Diversio – «ауытқушылық, алаңдатушылық») — диверсиялық-барлаушылық топтарының (ДБТ) немесе жекелеген диверсант барлаушылардың неғұрлым маңызды объектілерді немесе олардың элементтерін зақымдау, бұзу, өртеу, сондай-ақ мақсатқа қол жеткізу үшін ұрыс жүргізумен байланысты емес өзге де бұзу тәсілдерін қолдану арқылы істен шығару жөніндегі жасырын, мұқият дайындалған арнайы іс–шаралары [2].

Айта кету керек, диверсия қарсыласпен күресудің қарулы әдісі ретінде соғыс уақытында ғана емес, бейбіт жағдайда да, әсіресе жабық түрде де орын алады, бұл тұрақсыздықтың өте тиімді әдісі бола алады және мемлекеттің конституциялық құрылысының негіздеріне және қауіпсіздігіне ерекше қауіп төндіреді.

Бұл тұжырымдаманың өзі КСРО-ның 1927 жылғы «Мемлекеттік қылмыстар туралы» ережесі арқылы еліміздің қылмыстық заңнамасының құрамына енгізілді, оның 9-бабында бұл қылмыс «революцияға қарсы мақсатта, жарылыспен, өртпен немесе басқа әрекеттермен, теміржол немесе басқа да жолдар мен байланыс құралдарымен, халықтық байланыс құралдарымен, сумен жабдықтау, қоғамдық қоймалар және өзге де құрылыстармен, мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікпен қирату немесе зақымдау» деп анықталды [3]. Тұтастай алғанда, мұндай анықтама оның өмір сүру уақытымен оңай түсіндіріледі-контрреволюционерлермен жалпы күрес уақыты. 1958 жылы КСРО – ның «Мемлекеттік қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілік туралы» жаңа Заңы қабылданды және «диверсия» терминінің түсіндірмесі өзгертілді: бұл қылмыстың объективті жағын құрайтын әрекеттер (соның ішінде жаппай улану, эпидемиялар мен эпизоотиялардың таралуы) егжей-тегжейлі көрсетілді, мақсаттың мазмұны нақтыланды-ол қазір революцияға қарсы емес, кеңес мемлекетін әлсіретудің мақсаты ретінде анықталды.

Қазіргі уақытта «диверсия» ұғымының ресми анықтамасы ҚР Қылмыстық кодексіне енгізілген, оған сәйкес диверсия - бұл «... Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру мақсатында адамдарды жаппай қырып-жоюға, олардың денсаулығына зиян келтіруге, кәсіпорындарды, құрылыстарды, қатынас жолдары мен құралдарын, байланыс құралдарын, халықтың тіршілігін қамтамасыз ету объектілерін қиратуға немесе бүлдіруге бағытталған жарылыс жасау, өрт қою немесе өзге де әрекеттер жасау, сол сияқты сол мақсаттарда жаппай улану немесе эпидемиялар мен эпизоотиялар тарату...».

Конституциялық құрылыстың негіздеріне және мемлекеттің қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар үшін жауапкершілік мәселесі қазіргі кезеңде өзекті болып қала береді, дегенмен бұрын мемлекеттік қылмыстар деп аталған мұндай әрекеттердің жалпы саны шамалы болып көрінеді. Осы қылмыстардың үлкен қоғамдық қауіптілігімен оларға қарсы тұру құқық қорғау

органдары қызметінің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Мемлекетке қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті белгілейтін қылмыстық заңнаманы қолдану бұл жағдайда маңызды саяси және профилактикалық мәнге ие. Қазіргі уақытта әртүрлі сепаратистік және террористік ұйымдарды жандандыру кезінде «диверсия» терминін қарастыру ерекше мәнге ие.

Диверсияны толық түсіну үшін диверсия тұжырымдамасының тарихи аспектілеріне көз жүгірту қажет.

Бастапқыда «диверсия» - бұл кішігірім күштердің қарсыласты бағытын өзгерту, оның назарын және күштерін негізгі бағыттан алшақтату үшін жасаған әскери операциялары. Мұндай диверсияның мысалы ретінде - Бородино шайқасы кезіндегі атаман Платовтың шабуылын атаса болады.

Сондай-ақ, термин бризантты жарылғыш заттардың (мысалы, динамит) пайда болуымен мағынасын өзгертті, яғни олар кішігірім топтарға жаудың артында тиімді қызмет етуге мүмкіндік берді. Осы құралдардың көмегімен франк-прусс соғысы кезінде француздар 1871 жылы қаңтарда Парижді қоршап алған неміс әскерлерінің артқы жағындағы бірнеше көпірлерді жарып жіберді, нәтижесінде бұл аймақтағы теміржол қатынасы 15 күнге үзілді. 1899-1902 жылдардағы ағылшын – бур соғысында темір жол көлігінде және басқа да жау нысандарында диверсиялар тиімді қолданылды.

Бірінші дүниежүзілік соғыста диверсияның қарулы күрес әдісі ретінде одан әрі дамуы орын алды.

1936-1939 жылдардағы Испаниядағы соғыста жау тылында әрекет етуге арналған 14-ші Республикалық корпустың құрамында диверсиялық бригадалар мен отрядтар болды, олардың бөлімшелері темір және тас жолдарда, телеграф және телефон желілерінде диверсия жасады.

Екінші дүниежүзілік соғыста диверсиялар әсіресе кең ауқым алды. Бірқатар соғысушы елдерде арнайы дайындалған әскери диверсиялық бөлімшелер құрылды. Ағылшын және американдық армияларда диверсия жасау «командос» диверсиялық-барлау отрядтарына жүктелді. Неміс армиясында әртүрлі атаулардағы арнайы диверсиялық бөлімшелер болды. Итальяндық әскери-теңіз күштерінде миналарды жау кемелерінің түбіне бекіту арқылы диверсия жасаған арнайы дайындалған жүзушілер болды. Итальяндық диверсиялық күштердің қолбасшысы әйгілі Юнио Валерио Боргезе болды.

Ұлы Отан соғысы кезінде неміс әскерлерінің артқы жағындағы диверсиялар үлкен маңызға ие болды. Диверсия жасау үшін инженерлік әскерлердің бөлімдері тартылды. Сонымен қатар, күзетшілердің арнайы бөлімшелері құрылды.

Партизандар мен астыртын партизандардың жауынгерлік қызметінде диверсиялар жетекші орынға ие болды. Олар кішігірім күштерге аз шығындармен немесе мүлдем шығынсыз жауға айтарлықтай зиян келтіруге мүмкіндік берген еді. Диверсиялық қызметтің негізгі объектісі - жау байланыстары. Ұлы Отан соғысы барысында мыңдаған әскери эшелондар бұзылды, жүздеген теміржол және мың тас жол көпірлері жарылды.

Бейбіт уақытта диверсиялық әрекетті террористік топтар белсенді қолданады, ал диверсияны террористік актілердің бір түрі ретінде қарастыруға болады. Мұндай әрекеттердің мысалдарын қазіргі уақытта Ауғанстанда, Ирақта, Солтүстік Кавказда (тән мысал – Баксан ГЭС-індегі диверсия), Мәскеуде байқауға болады. КСРО КГБ-да тіпті «диверсия өнері» ұғымы болды. Бірқатар дереккөздердің айтуынша, АҚШ ОББ КСРО-да стратегиялық газ құбырының жарылысына тікелей қатысты деген мәліметтер бар [4].

Жоғарыда атап өткеніміздей, диверсия еліміздің қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру мақсатында адамдарды жаппай қырып-жоюға, олардың денсаулығына зиян келтіруге, кәсіпорындарды, құрылыстарды, қатынас жолдары мен құралдарын, байланыс құралдарын, халықтың тіршілігін қамтамасыз ету объектілерін қиратуға немесе бүлдіруге бағытталған түрлі әрекеттердің жиынтығы.

Диверсия үшін жауапкершілік пен жаза оның ҚР ҚК бойынша қоғамдық қауіптілігін ескере отырып, 15 жылдан 20 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру немесе өмір бойына бас бостандығынан айыру түрінде көзделеді.

Диверсияның тікелей объектісі болып Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілеті табылады.

Бұл жерде экономикалық қауіпсіздік «Қазақстан Республикасы Ұлттық экономикасының тұрақты дамуы мен экономикалық тәуелсіздігіне қатер төндіретін ішкі және сыртқы жағдайлардан, процестер мен факторлардан қорғалуының жай-күйін» білдірсе, ал «ҚР қорғанысы және Қарулы Күштері туралы» 2005 жылғы 7 қаңтардағы ҚР Заңының негізінде Қазақстан Республикасының қорғанысы деп «әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету, егемендікті, аумақтық тұтастықты және Қазақстан Республикасының шекараларына қол сұғылмаушылықты қарулы қорғау бойынша саяси, әскери, экономикалық, экологиялық, әлеуметтік-құқықтық және өзге сипаттағы мемлекеттік шаралар жүйесі» түсініледі.

Кәсіпорындар, құрылыстар, қатынас жолдары мен құралдары, байланыс құралдары, халықтың тіршілігін қамтамасыз ету объектілері (меншік нысанына қарамастан) диверсияның пәні бола алады.

Диверсияның объективті жағы диспозицияда қарастырылған нысандардың бірінде көрсетілген әрекеттерді орындаумен сипатталады:

1) жарылыс, өртеу немесе адамдарды жаппай қырып-жоюға, олардың денсаулығына зиян келтіруге бағытталған өзге де іс-әрекеттер;

2) кәсіпорындарды, құрылыстарды, қатынас жолдары мен құралдарын, байланыс құралдарын, халықтың тіршілігін қамтамасыз ету объектілерін қиратуға немесе бүлдіруге бағытталған іс-қимыл болып табылады;

3) жаппай улану;

4) эпидемиялардың таралуы;

5) эпизоотиялардың таралуы.

Бұл жерде диверсияның бірінші нысаны (адамдарды жаппай қырып-жоюға, олардың денсаулығына зиян келтіруге бағытталған жарылыс, өрт қою немесе өзге де әрекет) Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру мақсатында кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдар қызметкерлерінің едәуір санын істен шығарудан (жансыздандыру, денсаулыққа қандай да бір ауырлық келтіру) тұрады.

ҚР Қылмыстық заңнамасында көзделген денсаулыққа келтірілген зиянның медициналық белгілеріне (өлшемдеріне), сондай-ақ әдістемелік нұсқауларға сәйкес сарапшы сот - медициналық сараптама жүргізу кезінде денсаулыққа келтірілген зиянның ауырлығын белгілейді.

Екінші нысандағы диверсия заңда көрсетілген ұлттық экономикалық объектілерді жоюға немесе бүлдіруге бағытталған әрекеттерді орындаумен сипатталады.

Диверсияның алғашқы екі нысанының тәсілдері заң шығарушы тікелей бөлген жарылыстар мен өртеу ғана емес, сонымен бірге адамдарды жаппай жоюға, олардың денсаулығына зиян келтіруге немесе ҚК-нің 171-бабының диспозициясында көрсетілген объектілерді қиратуға немесе бүлдіруге бағытталған басқа да әрекеттер болып табылады. Өзге іс-әрекеттерге, мысалы, авариялар мен апаттар, опырылу мен су басуды орнату және т.б. жатады.

Осы нысандардағы диверсияның құрамы заңда көрсетілген әрекеттер жасалған сәттен бастап аяқталған болып саналады. Пайда болған салдар әрекеттің біліктілігіне әсер етпейді, бірақ кінә дәрежесін белгілеу және жаза тағайындау кезінде ескеріледі.

Диверсияның үшінші нысаны - жаппай улану, яғни тамақ, су, дәрі-дәрмектер және т.б. улы заттармен улану арқылы адамдарды жою.

Улану - бұл адам ағзасына улы заттардың енуінен туындайтын ауыр жағдай. Уланудың негізгі қаупі-одан өлімнің болуы.

Осы нысанда диверсия адамдардың жаппай улану сәтінен бастап аяқталды деп саналады.

Диверсияның төртінші нысаны – індеттің таралуы. 2020 жылғы 7шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР Заңына сәйкес індет деп «әдетте

тіркелетін сырқаттанушылық деңгейінен едәуір асатын инфекциялық аурудың жаппай таралуы» түсініледі.

Бұл түрдегі Диверсия адамдардың жаппай ауруы болған сәттен бастап жұқпалы аурумен аяқталды деп саналады.

Диверсияның бесінші нысаны эпизоотиялардың таралуында көрінеді. «Ветеринария туралы» 2002 жылғы 10 шілдедегі ҚР Заңының негізінде эпизоотия деп «тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында жануарлардың аса қауіпті және басқа да инфекциялық ауруларының жаппай таралуы» түсініледі.

Диверсияның субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады. Диверсияның себептері әртүрлі болуы мүмкін, бұл әрекеттің біліктілігіне әсер етпейді.

Диверсияның субъектісі - 16 жасқа толған есі дұрыс адам.

Диверсия негізінен қылмыстың мақсаттары бойынша терроризм актісінен (ҚК 255-бабы) біршама ерекшеленеді, яғни: террорист қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты қорқыту мақсатын көздесе; диверсант өз күш-жігерін елдің қауіпсіздігі мен қорғанысына нұқсан келтіру мақсатында адамдарды жоюға, олардың денсаулығына зиян келтіруге, маңызды құрылыстарды бұзуға бағыттайды [5].

Мамандар қазіргі таңда жоғары технологиялар саласындағы қылмыстар сапалы жаңа деңгейге шығуы мүмкін деген тұжырымды ұстанады. Мәселен, жолаушылары бар ұшақты басып алудың қажеті жоқ. Оның орнына ұшуды басқаратын компьютер арқылы аспандағы барлық адамдардың өміріне қауіп төндірген оңай. Бағдарламада шамалы өзгеріс болды – солай нәтижеге қол жеткізілді. Егер террорист желі арқылы өнеркәсіптік өндіріс жұмысына араласса, ондаған мың адам кепілге алынуы мүмкін.

Ақпараттық диверсиялар компьютерлік желілер мен мәліметтер базасына электронды тыңшылықтан бастап негізгі жүйелерді жоя алатын вирустарға шабуыл жасаудың басқа «кибер құралдарын» қолдана алады. Оған бағдарламалық құралдар (компьютерлік вирустар, бағдарламалық бетбелгілер және т.б.), электронды бақылау құралдары, психотроптық генераторлар және т.б. Кибердиверсионизм тек хакерлер немесе вирустар емес екенін есте ұстаған жөн.

Қоғам өмірінің барлық салаларын демократияландыру, құқықтық мемлекет құру, қоғамдағы идеологиялық әралуандылық, қылмысқа қарсы күресті күшейту сияқты басым бағыттар мемлекеттің құқықтық саясатының базалық ережелері болып табылатындықтан, Қазақстан Республикасында қылмысқа қарсы күрес проблемасын және қылмыстың өзін шешуге көп көңіл бөлінеді [6].

Қазіргі уақытта Қазақстанда коммерциялық деректер қорының басым бөлігі ең аз қорғау құралдарын қолдана отырып жұмыс істейді және қажетті қорғау деңгейін қамтамасыз етпейді. Мұның бәрі өте қауіпті және мемлекетке де, құпия ақпарат массивтерінің нақты иелеріне де айтарлықтай зиян келтіреді. Кибердиверсионизмге қарсы тиімді күресті қамтамасыз етудің негізі осындай қызметті анықтау, оның алдын алу және жолын кесу жөніндегі өзара байланысты шаралардың тиімді жүйесін құру болып табылады.

Диверсиямен күресу үшін оның барлық көріністерінде әртүрлі диверсияға қарсы органдар жұмыс істейді. Әлемнің дамыған елдері әртараптандыруға қарсы күреске ерекше назар аударады, оны қоғам үшін басты қауіп деп санайды. Мысалы, Ресейде технологиялық диверсиямен күресу үшін арнайы орган - жоғары технологиялар саласындағы қылмыстармен күресетін «Р» басқармасы құрылды. АҚШ-та ФБР, ЦРУ, Ұлттық қауіпсіздік агенттігі, әділет департаменті, Энергетика министрлігі, Пентагон және басқа да ондаған түрлі коммерциялық ұйымдар компьютерлік бұзушылармен күресуде. Ал біздің мемлекетімізде егеменді дамудың соңғы үш онжылдығы ішінде заң саласын реформалаудың іс жүзінде үздіксіз процесі жүзеге асырылуда, заңдылық нығайтылды, құқық қолдану процесі жетілдірілді, үнемі жаңартылып, жетілдіріліп, жаңғыртылып отыратын қылмысқа қарсы іс-қимылдың жаңа нысандары іздестірілуде.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Конституциясы.
2. Ғаламтор-сілтеме. URL:https://kk.wikipedia.org (дата обращения: 10.03.2022).
3. Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для союза ССР опасных преступлениях против порядка управления). Ғаламтор-сілтеме.URL: http://www.consultant.ru/ (дата обращения: 09.03.2022).
4. Калчороева А.А., Урунбаева З.С. Диверсия как одно из опаснейших преступлений, предусмотренных Уголовным кодексом Кыргызской Республики// Известия вузов Кыргызстана. – 2015. – № 5. – С. 318–321.
5. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). – Алматы, 2001.
6. Ғаламтор-сілтеме.URL: https://zakon.uchet.kz/ (дата обращения: 09.03.2020).
7. Т.К. Акимжанов, И.С. Приходько О некоторых причинах неэффективного противодействия преступности в современных условиях в Республике Казахстан [Текст]: Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан// – №4 (65). – 2020.– С. 41-51.

Авторлар туралы мәліметтер

Рахметова Тұрсынкүл Аралбекқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы.

Базилова Айгуль Абаевна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Тлепбергенов Орынбасар Нусипалиулы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Рахметова Турсынкуль Аралбековна – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Базилова Айгуль Абаевна – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Тлепбергенов Орынбасар Нусипалиевич – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Rakhmetova Tursynkul Aralbekovna-teacher of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Bazilova Aigul Abayevna - Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University

Tlepbergenov Orynbasar Nusipaliyevich - Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.9.018.3
МРНТИ 10.81.35

G.A. Zhunissova[1], Zh. Issabayeva[2], A.K. Erkebekova[1]

[1]Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makana Esbulatov, Republic of Kazakhstan, Almaty
[2]Almaty KazNPU named after Abai, Republic of Kazakhstan, Almaty

LEGAL ASSESSMENT OF THE SITUATION OF SYNTHETIC DRUG TRAFFICKING IN KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIAN COUNTRIES

In this article, the author analyzes the development of synthetic drugs in Central Asian countries and assesses the current situation. Need to emphasize that the Central Asian region lies across the so-called "Northern route" of trafficking in Afghan opiates and their semi-synthetic derivatives. The article shows that the most recent available data on opiate seizures, including synthetic drugs, along this route candemonstrate an increase in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan.It was noted that illicit trafficking of synthetic drugs from Russia, Europe and China seems to pose a new threat to Central Asia.

Key words: synthetic drugs, Kazakhstan, Central Asia.

Қазақстан мен Орталық Азия елдеріндегі синтетикалық есірткі айналымының жағдайын құқықтық бағалау

Бұл мақалада автор Орталық Азия елдерінде синтетикалық есірткінің дамуын талдайды және қалыптасқан жағдайға баға береді. Орталық Азия аймағы Ауған опиаттары мен олардың жартылай синтетикалық туындылары айналымының «солтүстік бағыты» деп аталатын айналасында жатыр. Мақалада синтетикалық есірткілерді қоса алғанда, опиаттарды алу туралы ең соңғы мәліметтер осы бағыт бойынша Қазақстанда, Қырғызстанда және Тәжікстанда өскені көрсетілген. Ресей, Еуропа және Қытайдан синтетикалық есірткінің заңсыз айналымы Орталық Азия үшін жаңа қауіп төндіруі мүмкіндігі атап өтілді.

Түйінді сөздер: синтетикалық есірткілер, Қазақстан, Орталық Азия.

Правовая оценка ситуации оборота синтетических наркотиков в Казахстане и странах Центральной Азии

В данной статье автор анализирует развитие синтетических наркотиков в странах Центральной Азии и дает оценку ситуации. Подчеркивается, что регион Центральной Азии лежит вокруг так называемого «Северного пути» оборота афганских опиатов и их полусинтетических производных. В статье приводится данные, что самые последние имеющиеся данные об изъятиях опиатов в том числе синтетических наркотиков по этому маршруту демонстрируют рост в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане.Отмечено, что незаконный оборот синтетических наркотиков из России, Европы и Китая, похоже, представляет собой новую угрозу для Центральной Азии.

Ключевые слова: синтетические наркотики, Казахстан, Центральная Азия.

Synthetic drugs are drugs that have properties and effects similar to a known hallucinogen or drugwith a slightly altered chemical structure designed to circumvent restrictions against illegal substances.

Synthetic drugs, including amphetamine-type stimulants (ATS) and new psychoactive substances (NPS), represent a relatively small but dynamic feature of the drug market in Central Asia,

which shows a number of interesting developments regarding these groups of substances. Based on the information available in the Central Asian region, ecstasy is the most prevalent ATS containing data on use and trafficking, and there have been sporadic reports of trafficking and manufacture of methamphetamine over the years. Moreover, a growing number of NPS were reported by almost all countries in the region.

However, the available data for this region are not exhaustive and may not provide sufficient information to estimate the true size of the synthetic drug market. Since detection and identifying synthetic drugs, especially the growing numbers of NPS emerging globally can be challenging, the limited and uneven availability of information on synthetic drugs across the region may also reflect differences in analytical capacity and drug control priorities. Given that the region shares borders with countries with very dynamic synthetic drug markets, such a context could also stimulate the growth of synthetic drug use in Central Asia in the future. In recent years, countries in the region have taken steps that included legislation and the development of forensic science to address the problem. These efforts were largely reactive and varied considerably in scope and time. Thus, legal instruments and the ability to detect and identify synthetic drugs and NPS across the region remain uneven and could lead to unintended consequences of creating loopholes.

According to the observations of the latest World Drug Report, drug smugglers are already experimenting with new routes, for example, some seizures of drugs, including synthetic drugs, were registered along the Afghanistan-Pakistan-China (Xinjiang)-Central Asia route [1, p.39]. Moreover, new opportunities for drug trafficking were created with the registration of the Customs Union (and subsequently the Eurasian Economic Union) between Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia and Belarus. The lack of customs control between the countries of the Union creates additional risks for drugs in the region. In addition, the growth of commercial and human flows within the common customs area is also potentially dangerous from the point of view of drug trafficking.

New railways also play an important role in laying new routes for drug trafficking. The implementation of the Silk Road project, which is currently the shortest of the existing routes connecting China with Europe through Central Asia, created new routes for the distribution of synthetic drugs to Europe not through Russia, but through Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan.

Counter-narcotics actions in Central Asia are also hampered by insufficient anti-money laundering, lack of financial intelligence capacity, the work on the relationship between “narcoterrorism” is underdeveloped, which leads to significant dependence on foreign aid which in turn contributes to the militarization of the counter-narcotics sector. This economic situation directly affects the growth of synthetic drugs, however, the implementation of reforms in Central Asian countries at the legislative level increase the lists of synthetic drugsevery year which help to identify violations and incur punishment. At the same time, the potential of financial intelligence in the region remains weak, and drug addiction treatment and drug demand reduction programs are also inferior to operational activities in the fight against drugs [2, p.75].

Central Asia is not an opium-producing region; almost 99% of opium production is in Afghanistan. Although the countries of the region across the Northern Route are often hypothesized about the existence of an opium processing and heroin production laboratory in Central Asia as well. Minor cannabis production persists in the Central Asian region, with Kazakhstan being the largest producer, accounting for 97% of total cannabis production in Central Asia. The sown areas in the country are mainly concentrated in the regions of Zhambyl, East Kazakhstan, West Kazakhstan, Almaty, Atyrau and Chuy valleys and are estimated at about 72 thousand hectares [3].

Speaking of synthetic drugs, there are about 138,117 hectares of wild-growing ephedrain Central Asia, which are distributed across Kazakhstan (88,299 hectares), Kyrgyzstan (46,433 hectares) and Tajikistan (3484 hectares) [4]. Ephedra contains ephedrine, a precursor to methamphetamine which is found in many synthetic drugs known today. The main production is believed to be in Kyrgyzstan, although ephedra seizures have only been reported in Kazakhstan. However, illicit drug production in Central Asia is negligible, with the bulk of synthetic drug production coming from China and Afghanistan, while regional cannabis production is mainly used for domestic consumption [4].

As previously stated, there is no significant production of opiates in Kazakhstan, although there has historically been a high production of cannabis, which, in addition to occupying large areas with wild plants, is also illicitly cultivated. The recent growth in the illicit production of cannabinoids is due to the fact that they have also begun to be used in the manufacture of synthetic drugs, as well as the growing demand for them not only in the region, but also in Russia, as the availability of previously available synthetic drugs has fallen, and prices have increased accordingly. The same reason lies in the expansion of the illegal circulation of synthetic drugs in Central Asia from Russia, Europe and China. Moreover, for this reason, there is some domestic production of synthetic drugs in home laboratories. According to the latest available data, as of the end of 2019, the number of registered drug users was 36,532. According to statistics from the country's interior minister, over the past five years, this number has decreased from 49.7 thousand to more than 33 thousand drug addicts in 2018. However, you can see that compared to previous year in 2019 this number has grown [5, p. 35].

In the first 10 months of 2019, Kazakhstan's law enforcement agencies seized more than 33 tons of drugs, including 129 kg of heroin. The seizures of illicitly cultivated plants containing drugs amounted to 61.2 tons, and the total amount of seized precursors was 14 tons. Six organizations involved in drug trafficking were liquidated, the number of registered drug-related crimes amounted to 8 591. More than 20 controlled deliveries were carried out, 4 of which were carried out in cooperation with law enforcement agencies of Kyrgyzstan (2), Russia (1) and Tajikistan (1) [5, p. 37].

After joining the Customs Union and, subsequently, the Eurasian Economic Union, the southern borders of Kazakhstan were significantly strengthened, which led to a better ban on Afghan opiates and a subsequent sixfold increase in prices for opioids, including synthetic drugs. The main problem remains the illicit trafficking in domestically produced cannabinoids, as well as the growing trafficking in synthetic drugs from Russia, China and Europe. In January 2019, Kazakhstan added to the list of new synthetic drugs and introduced criminal liability for illegal trafficking in analogues of narcotic substances

There is little information on the patterns and routes of trafficking in precursors to Kazakhstan. Precursors are often used in the manufacture of synthetic drugs, so their control is also an important element in countering. It is generally assumed that a significant proportion of precursors are transported across the China-Kazakh border, given the huge production of precursors in China. Since Uzbekistan is the only country in Central Asia that produces precursors (however, the production of acetic anhydride was confiscated after 2000) which cannot pose a significant threat to potential trafficking, it is possible that the Russian chemical industry could also be a source of precursors smuggled through Kazakhstan.

According to the UN, law enforcement agencies in Kazakhstan are seriously concerned about the expansion of the synthetic drug market. In 2015, the National Security Committee seized more than 41,000 ecstasy pills, all of which were manufactured outside the country. Given the proximity of Kazakhstan to the Russian Federation, where the use of synthetic drugs is much more widespread, it is believed that synthetic drugs can move to Kazakhstan through the Russian Federation [6, p. 24]. Kazakhstan is the only country in Central Asia to report seizures of ephedra. In 2016, reported seizures were very low at 4.82 kg, but a seizure of more than 800 kg just four years ago suggests that Kazakhstan could or could potentially be used as a source of synthetic drug precursors. Kazakhstan does not report synthetic drug use as a registered drug user category. However, out of 7857 registered drug users in 2019 classified as “others”, it is likely that some of them are synthetic drug users [6, p. 25]. Despite the projected increase in non-opiate drugs, heroin remains the drug of preferable choice in Kazakhstan due to its large stocks and addictivity.

The International Narcotics Control Board (INCB) estimates, based on data provided by the Afghan government, that more than 85% of cross-border shipments of pure drugs since 2014 were registered at the border with the Islamic Republic of Iran, and most of the other shipments were smuggled through Pakistan. Central Asia played a significant role in traffic to Afghanistan, but since then the volume of traffic on this route, the movement of pure drugs, has sharply decreased,

and has led to an increase in the traffic of synthetic drugs. Changes in the transportation scheme across the Northern Route speaks for several reasons:

1. Afghanistan increases the traffic of synthetic drugs through the countries of Central Asia so that most of the market does not go to China, since China is one of the main competitors in the field of synthetic drugs.

2. The countries of Central Asia do not have time to add new types of synthetic drugs to the database. For example, when a new type of synthetic drug is released under a new name, the government of the Central Asian countries gives the smugglers from 2 to 6 months until a new type of synthetic drug is discovered.

3. The countries of Central Asia open up the possibility of spreading drugs to Europe through Russia. The European market also has a large share in the use of synthetic drugs and psychotropic substances.

In the countries of the "Northern Route", more than half of the seizures in 2018-2019 (in units of consumption) refer to synthetic drugs, followed by marijuana which accounts for a third of seizures. This situation reflects the geographical proximity of these countries to Afghanistan and China as well as Russia.

Areas of concentration for opioid seizures are even more pronounced in Central Asia than in the Russian Federation, reflecting the region's role as an important transit region for the transport of opiates. Modern opioids, in their structure, belong to the category of synthetic drugs, due to the fact that their chemical composition began to be used not only in medicine, but as drugs of a synthetic nature. In 2015–2019, 62% of all drug seizures in Central Asia, in terms of consumption units, were attributed to opioids, and more than a third to marijuana, while seizures of other drugs were negligible (Fig. 1) [8].

Figure 1. - Distribution of seizures in Central Asia (in terms of consumption units) in the period from 2015 to 2019

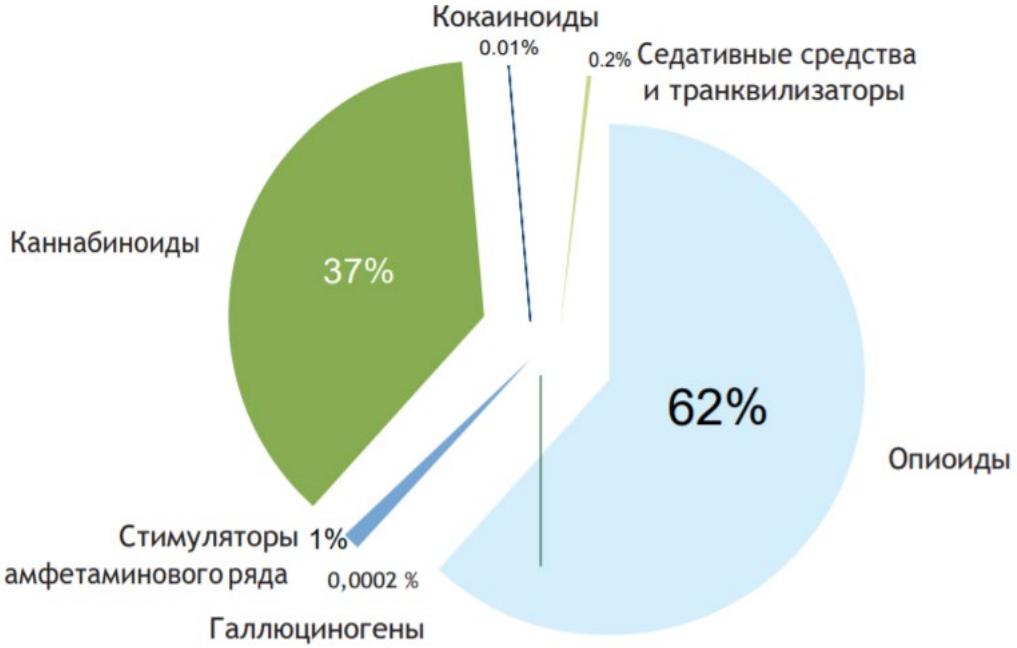

Source UNODC, Annual Report 2018.

Comparing seizures of all drugs in the countries of the "Northern Route" with global indicators in 2015-2019 (in kilograms), the countries of the "Northern Route" accounted for only 0.6% of the world indicator. However, when it comes to seizures of synthetic opiates, the share rises to 2.4%, reflecting the link between large-scale opium production in Afghanistan and the use of the Northern Route to transport heroin to markets where the Russian Federation plays a prominent role.

Arrests for drug-related crimes across the Northern Route show that most people arrested for trafficking crimes are nationals of those countries; while suspected, warned or accused of traffick-

ing crimes foreign nationals are constitute only a fraction of the total number of arrests for drug-related crimes. This suggests that activities related to illegal trafficking across the Northern Route

are largely the prerogative of local drug trafficking organizations based in their country of origin. The majority of foreign nationals arrested in countries across the Northern Route are most often from neighboring countries. This suggests that most of the national drug trafficking organizations operating across the Northern Route are associated with drug trafficking organizations in neighboring countries, but not with large international networks (Fig. 2)

Figure 2. - The number of persons by citizenship arrested for illegal trafficking in synthetic drugs in Kazakhstan, 2018

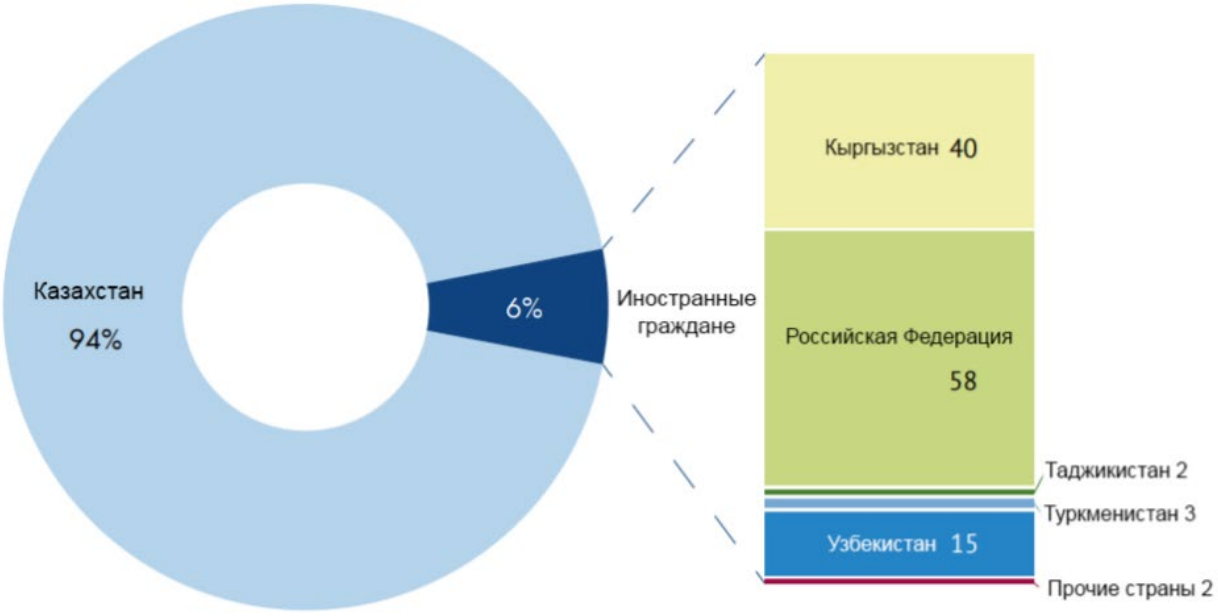

Источник: УНП ООН, ответы на вопросник из ежегодного доклада.

Most of the Central Asian countries are reporting the emergence of an increasing number of new synthetic drugs. Central Asian countries are adopting legislative and institutional measures to address this problem, but across the region, these efforts are still fragmented and not ubiquitous, creating loopholes in the control mechanisms used by drug traffickers. In some Central Asian countries, there is an increase in the abuse of synthetic cannabinoids which are gradually replacing heroin and opium as the drug of choice, especially among young people.

Astana (now city of Nur-Sultan) hosted the 11th meeting to review the implementation of the Memorandum of Understanding on Subregional Drug Control Cooperation and a meeting of ministers and senior officials from five Central Asian states (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan) on October 31, 2018, and also Azerbaijan, the Russian Federation and the Aga Khan Development Network. At the end of the meeting, a declaration was adopted in which participants highlighted the threats posed by illicit trafficking and abuse of illicit substances, especially for children and young people, and noted with concern that the increase in illicit drug cultivation and production in Afghanistan poses an immediate threat to the region which requires increased cooperation and comprehensive action. The parties to the Memorandum of Understanding emphasized the important role of CARICC in strengthening regional cooperation on drug control, including by facilitating the exchange of intelligence and conducting joint operational activities to counter drug trafficking.

The Government of Uzbekistan organized, under the auspices of the United Nations and in cooperation with the United Nations Regional Center for Preventive Diplomacy for Central Asia and UNODC, the International Conference on Security and Sustainable Development in Central Asia, which was held in Samarkand (Uzbekistan) on November 10-11, 2017 .The Conference was

attended by high-ranking representatives of the United Nations, European Union, Organization for Security and Cooperation in Europe, SCO, Commonwealth of Independent States, Central Asian states, Afghanistan, India, Iran (Islamic Republic), China, Pakistan, Republic of Korea, Russian Federation, the United States, Turkey and Japan, as well as academics, public figures and media representatives. The Conference adopted a communiqué in which the heads of state of Central Asia are encouraged to hold regular consultative meetings in order to maintain an open dialogue and develop mutually acceptable approaches to solving contemporary problems in the region, including drug trafficking and drug abuse, and also calls for increased cooperation between states. Central Asia, UNODC and Interpol in the fight against drug trafficking [7].

It is important to note that the rapid pace of growth in the spread of synthetic drugs in Central Asian countries is still one of the most important problems. While many countries are struggling to address this issue, it is still observed that countries in the region are focusing more on capacity building and institution building rather than investing in management and cooperation. This policy does not help to reduce the volume of illicit drugs. Moreover, unilateral action to achieve the largest seizures prevails over multilateral action in the region. In addition, each country focuses on bilateral cooperation aimed at providing specialized training and equipment procurement instead of active multilateral participation. As a result, the host countries lack effective cooperation at the multilateral level. The disadvantages are obvious when it comes to the exchange of operational information between the competent authorities of the region. Improvements in information sharing and joint operations are urgently needed for a coherent and more effective response.

Literature

1. Князев А.А. Маршруты афганских наркотиков // Азия и Африка сегодня. – М., 2016. – № 11 (23). – с. 39-43.

2. Э. Гюрген, Х. Сноук, Дж. Крейг, Дж. Макхью. Экономические реформы в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане и Узбекистане // Международный валютный фонд, - 2018 - № 1 (83) - с. 75-79

3. Всемирный доклад о наркотиках, 2017. // URL.:https://www.unodc.org/(дата обращения: 14.02.2022).

4. Отчет ООН на Международный день борьбы со злоупотреблением наркотическими средствами // URL.: https://ria.ru/(дата обращения: 10.02.2022).

5. Андер М. Проблемные вопросы, связанные с незаконным оборотом наркотических средств в Центральной Азии // Longmanpress, - 2019 - №3(12) – с. 35-46.

6. Хейс Дж. Тенденции незаконного оборота наркотиков в Центральной Азии // UNODC, - 2018 – №3 – с.24-29.

7. Эргуешев З. «Преступные группы, террористические организации, торговля наркотиками и их незаконный оборот в Центральной Азии» // IOS Press, – 2018. – с. 158-163.

Information about the authors

Zhunissova G.A. – Almaty academy of the ministry of internal affairs of the republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov deputy head of the postgraduate education faculty(№3 faculty) candidate of legal sciences, police colonel.

Issabayeva Zh. – lecturer of the Department of Jurisprudence Of the Institute of history and law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan

Erkebekova A. K.-Teacher-methologist of the Interdepartmental Center for the Training of Specialists in Countering Drug Crime Makan Ecbolatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan

Жүнісова Г.Ә. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоғары оқу орнынан кейінгі факультет (№3 факультет) бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.
Исабаева Ж.Н. Абай атындағы ҚазҰПУ тарих және құқық институты құқықтану кафедрасының оқытушысы, п.ғ.м.
Еркебекова А. К. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау жөніндегі ведомствоаралық орталығының оқытушы-әдіскері, полиция майоры.

Жунисова Г.А. – заместитель начальника факультета послевузовского образования (Факультет №3) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции.
Исабаева Ж.Н. – преподаватель кафедры Юриспруденции института истории и права КазНПУ имени Абая.
Еркебекова А.К. – преподаватель-методист Межведомственного центра по подготовке специалистов по противодействию наркопреступности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова майор полиции.

УДК 343.3/.7
МРНТИ 10.77.51

А.А. Базилова[1], Т.А. Рахметова[1], Э. Алимова[2]

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ҚАРЖЫ ПИРАМИДАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРМЕН КҮРЕСУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада экономикалық қызмет саласындағы қылмыс түрлерінің бірі ретінде қаржы пирамидасының түсінігі, оның белгілері және тарихына шолу жасалды. Аталған тақырыпты зерттеу барысында қаржы пирамидасының көп деңгейлі және Понти схемасы түрлеріне жан-жақты тоқталып, олардың айырмашылықтары ашылды. Қаржы пирамидасының оларды заңды түрде жұмыс істейтін қаржы компаниясынан немесе банктен ажыратуға болатын бірқатар ерекшеліктері көрсетілді. Қаржы пирамидаларымен күрес, оның алдын алу шаралары бойынша халықаралық тәжірибелер қарастырылды.

Біршама шет елдерді басшылыққа ала отырып, онда қаржы пирамидаларын ұйымдастырғаны үшін жауапкершілік пен жазалау шараларының мысалдары талқыланды. Қаржы пирамидаларына қарсы күрестің халықаралық құралдары мен бағыттары белгіленді. Қаржы пирамидаларының алдын алу шараларының бірі ретінде халықтың қаржылық сауаттылығы деңгейін арттырудың халықаралық аспектілері, сондай-ақ әлемдік практикада қолданылатын оны арттыру тәсілдері зерттелді.

Түйінді сөздер: қаржы пирамидасы, экономикалық қылмыстар, депозит, қаржылық сауаттылық, қаржы нарығы.

Финансовые пирамиды и международные аспекты борьбы с ними

В статье сделан обзор понятия, признаков и истории финансовой пирамиды как одного из видов преступлений в сфере экономической деятельности. В ходе изучения данной темы было подробно остановлено на видах многоуровневой и Понтийской схем финансовой пирамиды, раскрыты их различия. Был продемонстрирован ряд особенностей финансовой пирамиды, по которым их можно отличить от законнодействующей финансовой компании или банка. Рассмотрен международный опыт по борьбе с финансовыми пирамидами, мерам по ее предотвращению.

Руководствуясь некоторыми зарубежными странами, обсуждались примеры мер ответственности и наказания за организацию финансовых пирамид. Определены международные инструменты и направления борьбы с финансовыми пирамидами. В качестве одной из превентивных мер финансовых пирамид исследованы международные аспекты повышения уровня финансовой грамотности населения, а также применяемые в мировой практике способы ее повышения.

Ключевые слова: финансовая пирамида, экономические преступления, депозит, финансовая грамотность, финансовый рынок.

Financial pyramids and international aspects of combating them

The article provides an over view of the concept, features and history of a financial pyramid as one of the types of crimes in the field of economic activity. During the study of this topic, the types of multi level and Pontic pyramids chemes were discussed in detail, their differences were revealed. A number of feature sofa financial pyramid were demonstrated by which they can be distinguished from a legally operating financial company or bank. The international experience in combating financial pyramids and measures to prevent it is considered.

Guided by some foreign countries, examples of measures of responsibility and punishment for the organization of financial pyramids were discussed. The international instruments and directions of the fight against financial pyramids have been identified. As one of the preventive measures of financial pyramids, the international aspects of increasing the level of financial literacy of the population, as well as the methods used in world practice to increase it, are studied.

Keywords: pyramid scheme, economic crimes, deposit, financial literacy, financial market

Экономикалық қылмыс деп экономикалық қатынастар жүйесінде белгілі бір функцияларды орындайтын адамдар тарапынан экономикалық процестерді және азаматтардың, заңды тұлғалардың және мемлекеттің экономикалық құқықтары мен мүдделерін басқарудың белгіленген тәртібін, экономикалық қызмет үшін пайдаланылатын меншікке заңсыз, әлеуметтік қауіпті, елеулі материалдық залал келтіретін пайдакүнемдік қол сұғушылықтар жиынтығын айтамыз.

Қаржы саясаты және ақша айналымы саласында құқықтық саясаттың басымдықтары мемлекеттің, азаматтар мен заңды тұлғалардың мүдделерін қорғаудың нақты құралы ретінде қазіргі заманғы тұрақты Ұлттық Қаржы нарығын нығайтуға мемлекеттік саясаттың құрамдас бөліктерінің бірі ретінде тиімді қаржы жүйесінің жұмыс істеуіне байланысты.

Тәжірибе көрсеткендей, экономикалық қылмыс ұйымдасқан қылмыспен тығыз байланысты. Егер бұрын ұйымдасқан топтар тек қылмыстық бағытта немесе тек «көлеңкелі» экономика саласында әрекет етсе, қазіргі уақытта бұл топтарды біріктіру процесі жүріп жатыр. Қылмыстық құрылымдардың көпшілігі дәстүрлі түрде қылмыстық бағытта коммерциялық құрылымдарға көшті. Негізінен, бұл топтар нарықты дамыту процесінде «пайда» алу үшін экономика саласында қылмыс жасайды. «Көлеңкелі» экономикада жұмыс істейтін қылмыстық топтар көбінесе қылмыстық құрылымдардың объектісіне айналады.

Нарықтық қатынастарды дамыту процесінде қылмыстық-құқықтық сипаттағы шараларды қолдану арқылы мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қорғау неғұрлым өзекті болып табылады. Көлеңкелі бизнес қоғам бақыланбайтын тауар-материалдық құндылықтарды өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну ретінде нарық жағдайында барған сайын жаңа нысандарға ие болуда.

Экономикалық қылмыстар – бұл ұлттық экономикаға, оның салаларына немесе бөлімдеріне зиян келтіретін немесе келтіруі мүмкін қылмыстық заңдарда көзделген қоғамға қауіпті әрекеттер (әрекеттер немесе әрекетсіздіктер). Сондықтан экономикалық қылмыстарға жататын қылмыстар тобын анықтау кезінде интегралдау белгісі бүкіл қоғам мен азаматтардың заңмен қорғалатын экономикалық мүдделеріне материалдық зиян келтіру болып табылады. Қоғамның экономикалық негіздеріне қол сұғушылық жасалады [1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарға арналған арнайы тарау бар. Атап айтқанда, қылмыстың бұл түріне заңсыз банктік қызмет, заңсыз кәсіпкерлік қызмет, монополистік қызмет, қаржылық пирамиданы құру, әдейі банкроттық, экономикалық контрабанда, және тағы да басқа қылмыстарды жатқызсақ болады [2].

2020 жылы Қазақстанда экономикалық қызмет саласының ішіндегі қылмыстар арасында инвестициялық пирамидалар санының күрт өсуі байқалды. Осындай іс-әрекеттерден «ақша жинау бизнесі» өткен жылы ондаған есе өсті. Қаржылық сауаттылықты ақпараттық насихаттаудың кең ауқымына қарамастан, қазақстандықтар өз жинақтарын барлық саладағы алаяқтарға сатуды жалғастыруда. Бұл ретте қаржы пирамидасының түсінігіне келетін болсақ, ол - уақыт өткен сайын өсіп келе жатқан ақша түсімдерімен қолдау көрсетілетін, уақыт өткен сайын өсіп келе жатқан борыштық міндеттемелер жүйесі болып табылатын қаржылық құрылым болып табылады.

Тарихта белгілі бір белгілермен ұсынылған көптеген қаржы пирамидалары болды және олардың құрылымы бір қарағанда өте әртүрлі болып көрінеді. Алайда, барлық қаржы пирамидалары жалпы сипатқа ие, бұл олардың барлығы неге нәтижесінде көп ұзамай жойылып кететіндігін түсіндіреді. Қаржы пирамидаларының басты ерекшелігі – олардың

жұмысы барысында қатысушылардың ақшалай салымдары жай ғана сол тұлғалардың арасында қайта бөлінеді. Басқаша айтқанда, қатысушылар пирамидаға салған ақша тауарлар мен қызметтерді өндіруге қатыспайды, сондықтан қаражаттың жалпы мөлшері әрқашан инвесторлардың жалпы салымдарына тең болады – тек қаражат иелері өзгеріп отырады. Бұл жай ғана сөмкеге ақша жинау секілді, содан кейін бұл қаражатты ойын қатысушыларына белгілі бір ережелерге сәйкес дәйекті түрде тарату сияқты. Барлық қатысушылар мұндай ойыннан пайда таба алмайтындығы түсінікті: ең жақсы жағдайда бәрі өздерінің салымдарын қайтарып алады, бірақ көбінесе пирамидалар алғашқы қатысушылар инвестициядан көп ұпай алатын етіп жасалады, сондықтан соңғысына ештеңе қалмайды.

Қаржы пирамидасының оларды заңды түрде жұмыс істейтін қаржы компаниясынан немесе банктен ажыратуға болатын бірқатар ерекшеліктері бар. ҚР Қаржы министрлігінің Қаржы мониторингі комитетінде қаржы пирамидасының ең басты белгісі-уәде етілген керемет пайда, үстеме табыс екенін атап өтті. Жоғары кірістілік туралы уәделер тарту үшін бір рет орындалуы мүмкін, бірақ одан да көп қаражатты жоғалту қаупі тым жоғары.

Екінші белгі: компания нақты экономикалық немесе инвестициялық қызметті жүргізбейді. Пирамидалар тауарлық, несиелік, туристік, құрылыс компаниялары ретінде жасырылған. Бірақ іс жүзінде пирамиданың ескі салымшыларына Барлық төлемдер жаңа салымшылардың жарналары есебінен жүргізіледі.

Үшінші белгі: мұндай жобалардың материалдық-құқықтық базасы жоқ, яғни мұндай компаниялар қайта құрылған, қаржылық есептілігі жоқ, келісім-шарттар жасаспайды немесе келісім-шарттар ұйымдастырушылардың өз пайдасына жасалған және ҚР заңнамасына сәйкес келмейді.

Пирамиданың төртінші белгісі-компанияның тым жан-жақты қызметі, ол тұтастай алғанда іс-әрекеттің нақты анықтамасының жоқтығын жасырады.

Бесінші белгі: әлеуметтік желілердегі белсенді және интрузивті жарнама. «Жарнама туралы» ҚР Заңына сәйкес БАҚ-та осындай жарнамалардың таралуына тыйым салуға байланысты осы заңсыз бизнестің барлығы әлеуметтік желілер мен мессенджерлерге кетіп жатыр.

Алтыншы және өте маңызды белгі-қаржы реттеушісі лицензиясының болмауы. Кез келген салымды, егер сыйақы мерзімі мен мөлшерлемесі көрсетілсе, депозит деп атауға болады. Халықтан салымдарды қабылдауға ҚР Ұлттық Банкінің лицензиясы талап етіледі, ол Екінші деңгейдегі банктерде бар. «ҚР Екінші деңгейдегі банктерінде орналастырылған депозиттерге міндетті кепілдік беру туралы» ҚР Заңына сәйкес Банктер Халықпен жұмыс істейді және салынған қаражаттың қайтарылуына кепілдік береді. Бірақ қаржы пирамидасының құрылтайшылары оларға лицензия қажет емес дейді [3].

Алғаш рет «қаржы пирамидасын» 1919 жылы аз уақыт бұрын Италиядан Америкаға қоныс аударған белгілі бір Чарльз Понти (Понци) құрды. Алайда, қаржы пирамидаларының тарихы мұнымен аяқталған жоқ. Жетпіс жыл және екі революциядан кейін Ресейде қаржы пирамидасы идеясы қайта өрлеу дәуірінің құнарлы негізін тапты. XX ғасырдың 90-жылдарында МММ, «Русская недвижимость» АҚ, «Тутти», «Иваспорт», «Властилина» және басқа да компаниялар, осындай әдістерді қолдана отырып, миллионнан астам сенімді ресейліктерді және ТМД-ның басқа елдерінің тұрғындарын алдай алды. Қазақстан Республикасында соңғы жаңалықтар бойынша «Гарант 24 Ломбард», «Estate Ломбард» және «Выгодный займ» секілді ірі компаниялардың қылмыстық әрекеттері жөнінде деректер БАҚ -та жарияланды. Рас, жаңа жағдайда нәтиже салымшылар үшін әлдеқайда қайғылы болды. Олардың басым көпшілігі депозиттерін толығымен және біржола жоғалтты [4, 36 б].

Барлық қаржы пирамидаларын 2 түрге бөлуге болады: көп деңгейлі пирамидалар және Понтисхемасы. Көп деңгейлі пирамидалардың схемасы пирамиданың әрбір жаңа қатысушысы, жаңадан келген адам алдымен өзінің кіру жарнасын жасайтындығына негізделген. Бұл жарна жаңадан келушіні шақырған қатысушы, сондай-ақ шақырушыны шақырғандар, яғни пирамиданың бұрынғы қатысушылары арасында бірден бөлінеді. Содан кейін жаңадан келген адам тағы екі немесе одан да көп адамды шақыруы керек, олардың кіру

жарналары оның пайдасына және бұрынғы қатысушылардың пайдасына түседі. Сонымендеңгейден деңгейге дейін жалғасады.

Көп деңгейлі пирамида құлауының себебі, оның жұмысына арналған схемаға қатысушылардың саны өте тез (экспоненциалды) өсуі керек. Мұндай жылдам қарқынмен көбінесе елдің барлық тұрғындары жаңа қатысушылардың алғашқы 10-15 кезеңін қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз. Нәтижесінде, жаңа қатысушылар таппаған, өздерінің кіру жарналарын енгізгендер ештеңе алмайтыны таңқаларлық емес. Статистика бойынша дымсыз қалатын қатысушылар, әдетте, 80-90% - дан асады.

Алғашқы бірнеше қатысушыларға ұйымдастырушы өзінің жеке қаражатынан табыстың жоғары пайызын төлейді, содан кейін әдетте «жұмыс істейтін» схема туралы үлкен кірістілік туралы қауесеттер таралады, ал жаңа салымшылардың өздері ұйымдастырушыға барады.

Понти схемасы деп аталатын қаржы пирамидасы қарапайым себеппен аяқталады: әр салымшы салғаннан көп аламын деп күтеді, ал ұйымдастырушы осы салымдардан басқа кірістерді алмайды – осылайша схема құлдырайды. Бернард Медоффтың инвестициялық компаниясы және танымал МММ Понти схемаларын қолданған.

Қаржы пирамидаларының теріс әлеуметтік-экономикалық салдары мемлекеттерді заңнамалық деңгейде шаралар қабылдауға мәжбүр етеді. Ең алдымен шетелдік тәжірибеге шолу жасайық. Төмендегікестеде кейбір шет елдерде қаржы пирамидаларын ұйымдастырғаны үшін жауапкершілік пен жазалау мысалдары келтірілген [5].

Мемлекет	Жауапкершілік және жазалау шаралары	Қосымша шаралар
Қытай	Қылмыстық жауапкершілікті тек ұйымдастырушылар ғана емес, басқа адамдарды қаржы пирамидасына қатысуға тартуға тырысатын және жаңа қатысушылардың пирамидаға кіруінен өз пайдасын түсінетін барлық адамдар, яғни жаңа қатысушылардың жарналарынан өз пайызын алатын барлық шақырушылар алады. Қаржы пирамидасын құру үшін бағаланған залалға байланысты өлім жазасы берілуі мүмкін.	2018 жылдың сәуір айында онлайн-пирамидаларды жою мақсатында алаяқ-тардың нақты өмірдегі қылмыстық іс-әреке-тінің нақты дәлелдерін алумен қатар қосымша жұмыс үшін қаражат бөлінді.
Канада, Франция	Ақша пирамидаларымен күресуге бағытталған бәсекелестік туралы Акт. Осы Заңның талаптарын орындамаған жағдайда, осындай құрылымның қатысушылары алаяқтық жасады деп айыпталып, 200 мың Канада долларына дейінгі сомаға айыппұл салынады немесе бір жыл мерзімге бас бостандығынан айырылады, ал қаржы пирамидасының белгілері болған жағдайда түрмеге қамау мерзімі бес жылға дейін ұзартылуы мүмкін.	
Германия	Инвестициялық пирамиданы ұйымдас-тырушылар үшін өмір бойына бас бостандығынан айыру. Заң қатысушыларды басқа қатысушылардың жарна-ларынан түсетін құрылымдарды«жалдауға» тыйым салады және екі жылға дейін бас бостандығынан айыру немесе айыппұл салу түріндегі жазаны қарастырады. Сонымен қатар, мұндай құры-лымды жасауға тырысқаны үшін жаза қарастырылған.	

США	Қаржы пирамидасын ұйымдастырушы мүлікті толық тәркілей отырып, соттың үкімімен 100 жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айырылуы мүмкін. Туыстарына жазылған мүлікті тәркілейді. Шын мәнінде, пирамиданың ұйымдастырушысы өмір бойы бас бостандығынан айырылады, ал оның жақын туыстары – кедейлікке ұшырайды.	Алаяқтықпен күрес бөлімі бар, оның қызметі арнайы StopFraud.Gov. сайтында егжей-тегжейлі көрсетілген. Онда нысанды толтырып,экономикалық қылмыстарға шағымдануға болады. Өзіңізді және жинақтарыңызды қалай қорғауға болатындығы туралы кеңестер бар.

Әлемдік тәжірибе бүгінгі таңда қаржы пирамидаларына қарсы күрестің құралдары мен бағыттарының үлкен арсеналын жасады, оларды келесідей жүйелеуге болады [6]:

1) заңнаманы жетілдіру;

2) халықтың жалпы сауаттылық деңгейін арттыру;

3) қаржы пирамидаларының қызметін тоқтату бойынша әртүрлі федералды және аймақтық құрылымдардың жұмысын үйлестіру;

4) Қаржы пирамидалары туралы істер бойынша сот талқылауының жалпы әдістемесін әзірлеу және осы бағыт бойынша тергеушілердің қосымша даярлығын ұйымдастыру;

5) өзінің арсеналында белгілі бір өлшемшарттар арқылы ашық нарықтағы мінездің жосықсыз практикасы тұрғысынан ақпаратты талдауға мүмкіндік беретін функциялары бар қолданбалы бағдарламаларды әзірлеу және енгізу болып табылады.

Көптеген халықаралық ұйымдарда ақысыз және онлайн режимінде тапсырыс беруге болатын баспа және ғылыми жарияланымдардың үлкен тізімі бар. Жарияланымдар басқа мекемелермен, коммерциялық емес ұйымдармен, кітапханалармен және қаржы институттарымен серіктестік арқылы да ұсынылады. Қаржы пирамидаларына қарсы іс-қимыл бойынша барлық шетелдік ұйымдар интернетте инвесторларға арналған оқу материалдарын жариялайды. Сондай-ақ қаржылық сауаттылықты арттыру үшін ақпараттық бюллетеньдер қолданылады. Оларды көбінесе делдалдар таратады, яғни инвестициялық кеңесшілер және заңгерлік фирмалар.

Халықтың қаржылық сауаттылығын арттырудың кейбір шетелдік мысалдарын қарастырсақ. Мысалы, Нидерландтың қаржы нарықтары басқармасы қылмыстық биліктің алаяқтық құрбандарының тізімін алып, қаржы пирамидасына қайта қатысудың алдын алу үшін зардап шеккендермен жеке-жеке байланысқа шықты. Сондай-ақ, осы ұйымның өкілі Нидерландтың қаржы нарықтары басқармасы құқық қолдану іс-әрекеттерінде шешуші рөл атқаратын қаржылық алаяқтыққа арналған теледидарлық бағдарламаларға шығып тұрады.

Квебектің қаржы нарығы басқармасы «мәміле немесе жоқ» (DealorNoDeal) телешоуларында қаржымен күресті алға жылжыту үшін танымал теледидарлық тұлғаны қолданады. Сондай-ақ, қаржы нарықтары басқармасының ресми өкілі 30 секундтық жарнама сегментін жүргізеді, ол жүргізушінің соңғы ұсынысының алдында пайда болады және басқа жарнамалармен бірге жүрмейді.

Кейбір шетелдік ұйымдар қаржылық пирамидалар туралы ақпаратты әлеуметтік желілер арқылы таратады. Twitter және Facebook әлеуметтік медиа платформалары болып табылады, олар көбінесе қаржылық сауаттылықты арттыру туралы хабарламалар жіберу үшін қолданылады.

Сондай-ақ, қаржылық алаяқтық туралы халықты ақпараттандырудың кейбір шетелдік шығармашылық және инновациялық әдістеріне тоқталу қажет.

1. Малайзияның бағалы қағаздар жөніндегі комиссиясының пайдаланушыларға қаржы нарығындағы лицензияланған ұйымдарды дереу анықтау үшін ақпарат пен құралдарды және тиісті реттеуші органдармен байланыс құралдарын ұсынатын мобильді қосымшасы бар.

2. АҚШ-тың қаржылық қызмет саласын реттеу қызметі казуалды «CON' EM Ifyoucan» бейне ойынын ойлап тапқан болатын, онда ойыншылар алаяқтықтың белгілері туралы, оның ішінде алаяқтықтың рөлін қабылдай отырып, сендірудің негізгі тактикасы туралы жаңа деректерді үйренеді.

3. Онтарио бағалы қағаздар комиссиясы «CranialCashClash» деп аталатын онлайн ойын шығарды. Бірнеше таңдау сұрақтары ойыншыларды қаржылық тақырыптардың кең ауқымы, соның ішінде алаяқтық бойынша тексереді. Ойыншылар ойын барысында қаржылық алаяқтық туралы, оның ішінде қаржылық пирамидалар туралы қосымша ақпарат алу үшін кеңестер мен сілтемелер арқылы көбірек біледі [7].

Экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылық туралынормалардың көпшілігі экономикалық қызмет субъектілерінің қаржылық жағдайының нақтыжағдайын жасыруға көмектесетін жалған ақпарат ұсынғаны немесе ұсынбағаны үшінжауаптылық қарастырылған, сондықтан қаржылық қызметтер нарығындағы,соның ішіндекөлеңкелі сектордағы ақша-қаражаттарының нақты айналымын, өзара іс-қимылдыңұйымдастырылған нысандарынбағалау мүмкін емес [8].

Бағалы қағаздар жөніндегі комиссиялардың халықаралық ұйымының бөлшек инвесторлар жөніндегі комитетінің (International Organization of Securities Commissions, IOSCO) деректерін талдау халықаралық практикада қаржылық сауаттылықты арттырудың мынадай әдістері пайдаланылатынын анықтады:

1) бұқаралық ақпарат құралдарындағы, яғни теледидар, радио, газеттер мен журналдардағы жарнама;

2) ақпараттық брошюраларды тарату;

3) Google және Facebook жарнамалары. Мұндай әдісті Бельгияда, атап айтқанда, Бельгияның қаржылық қызметтер және нарықтар басқармасы (Financial Services and Markets Authority) сияқты ұйым және Канадада Онтарио бағалы қағаздар жөніндегі Комиссия (Ontario Securities Commission) ұйымы қолданады;

4) тәртіптік ағарту іс-шараларын өткізу: конференциялар, тренингтер және семинарлар;

5) мамандандырылған веб-сайттарды әзірлеу және пайдалану;

6) жеке көңіл бөлу. Мысалы, телефон арқылы хабарлау: Германияда бұл, атап айтқанда, Германияның Федералды қаржылық қадағалау басқармасы (BaFin) айналысады;

7) ұтыс ойындарын өткізу. Бұл әдіс Германияның сол Федералды қаржылық қадағалау басқармасында қолданылады;

8) телефондағы қосымша арқылы ақпаратты тарату. Бұл әдісті Малайзияның Бағалы қағаздар жөніндегі комиссиясы (Securities Commission) сияқты ұйым Малайзияда қолданады.;

9) мүдделі тараптармен ынтымақтастық. Бұл әдісті Нидерландыда Нидерландының қаржы нарықтары басқармасы (Authority for the Financial Markets) сияқты ұйым қолданады.;

10) әлеуметтік желілерді пайдалану;

11) қаржылық сауаттылықты арттыруда мұғалімдермен және оқытушылармен ынтымақтастық. Бұл әдісті Швецияда қаржылық инспекция (Finans inspektionen) сияқты ұйым қолданады.;

12) подкасттардың көмегімен ақпаратты тарату. Бұл әдісті АҚШ-та қаржылық қызметтер саласын реттеу қызметі (Financial Industry Regulatory Authority) сияқты ұйым қолданады.

Міне, осындай жоғарыда аталған әдістерді басшылыққа ала отырып, біз еліміздің қаржы пирамидасымен күресте басты рөлдердің бірін атқаратын қаржылық мониторинг агенттігінің жұмысына септігін тигізер шараларды қалыптастырумыз қажет. Қаржы пирамидасымен күрес тек осы ұйымның құқық қорғау ұйымдарымен бірлесіп әрекет етуінің нәтижесінде тиімді бола бермек. Халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру болашақ қаржы пирамидасының құрбандарының санын азайтып қана қоймай, мемлекетке де қаржы пирамидаларымен күреске жұмсалатын шығындарды мейлінше пайдалы салаларға арнауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған дерекқөздер тізімі

1. Алауханов Е.О. Криминология. Учебник: Общая и Особенная части. – Алматы: «Жети жаргы», 2008.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ Ғаламтор сілтеме: https://adilet.zan.kz/(жүгіну мерзімі: 13.02.2022)
3. Минфин Казахстана назвал шесть признаков финансовой пирамиды...Интернет ссылка: https://kursiv.kz/news/(дата обращения: 16.02.2022).
4. Исследовательская группа ЦИРКОН: Финансовая активность населения России в 1995-2001 гг. // Эксклюзивный маркетинг. – 2009. – № 3 (24).
5. Ли О.Е. Современные финансовые пирамиды: понятие, особенности, меры борьбы // Новая экономика, бизнес и общество: сб. материалов Апрельской науч.-практ. конф. молодых ученых / отв. ред. М.В. Холоша. – 2019. – С. 892-898.
6. Зубарева А.М. Анализ направлений противодействия недобросовестным практикам предпринимательства на открытом рынке // Научно-технические ведомости СПбГУ. Экономические науки. – 2014. - № 6 (209). – С. 192–199.
7. Коротченков А.М. Провалы рынка. Долги, дефициты, кризисы, дефолты, финансовые пирамиды, финансовые пузыри, банковские паники - звенья одной цепи: монография. – М.: Проспект, 2017. – 147 с.
8. Сейлханова С.А. Экономикалық қызмет саласындағы ұлттық қылмыстылыққа қарсы күрес жүргізу мәселелері // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы. – №1(66) 2021. – 79 б.

Авторлар туралы мәліметтер

Рахметова Тұрсынкүл Аралбекқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы.

Базилова Айгуль Абаевна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Алимова Эльвира Абдикапбарқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы бастығының орынбасары, PhD докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Рахметова Турсынкуль Аралбековна – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Базилова Айгуль Абаевна – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Алимова Эльвира Абдикапбаровна – заместитель начальника кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент).

Rakhmetova Tursynkul Aralbekovna – teacher of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Bazilova Aigul Abayevna – Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University

Alimova Elvira Abdikapbarovna Deputy Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, PhD, Associate Professor (Associate Professor) of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov, police Colonel

УДК 343.9.018.3
МРНТИ 10.81.35

А.К. Жанибеков[1], А.А. Арын[1], Н.С. Жұмадилова[1]

[1]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ МЕН ОЛАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ АСПЕКТІЛЕРІ

Ұсынылып отырған мақалада тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары мен оның алдын алуға бағытталған шаралар тізбегіне құқықтық сипаттама берілген. Сонымен қатар, авторлар тарапынан, аталған қылмыс түрінің теориялық және қолданбалы аспектілеріне талдау жасалынып, бұл әрекеттерге ықпал ететін жағдайлар қарастырылған.

Мақсаты – тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарына беріліп отырған анықтамаларға талдау жасау, алдын алуға бағытталған іс-шараларды өзара салыстыру, сондай-ақ, жан-жақты зерттеу барысында туындаған мәселелер тізбегін қарастыра отырып, құқық қорғау тетігін жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу жүргізуде эмпирикалық деректерді жинау мен зерттеуге бағытталған жалпығылыми және таным әдістері қолданылған. Теориялық негізі ретінде қылмыстың алдын алуға байланысты ҚР-ның тәжірибесі көрсетілсе, зерттеудің әдістемелік сипаты модельдеу, талдау, синтез, салыстыру және формальды-логикалық әдістер арқылы көрініс тапқан.

Түйінді сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, алдын алу шаралары, тұрмыстық зорлық-зомблық құрбандары, дағдарыс орталықтары.

Правовая характеристика и аспекты предупреждения бытового насилия в Республике Казахстан

Данная статья посвящена вопросам правовой характеристики и аспектам предупреждения бытового насилия. Далее, со стороны авторов был проведен анализ теоритеческих и прикладных аспектов, а также были рассмотрены воздействующие факторы на данный вид преступления.

Целью данной статьи является анализ определений бытового насилия, сравнителный анализ профилактических мер, а также, выработка рекомендаций по совершенствованию правоохранительного механизма с рассмотрением цепочки вопросов, возникающих в ходе всестороннего исследования.

При проведении исследования были использованы общенаучные методы и способы познания, направленные на сбор и изучение эмпирических данных. В качестве теоретической основы выступает опыт РК, связанный с профилактикой бытового насилия, а методологический характер исследования выражен моделированием, анализом, синтезом, сравнением и формально-логическими методами.

Ключевые слова: бытовое насилие, меры профилактики, жертвы бытового насилия, кризисные центры.

Legal characteristics and aspects of the prevention of domestic violence in the Republic of Kazakhstan

This article is devoted to the issues of legal characteristics and aspects of the prevention of domestic violence. Further, on the part of the authors, an analysis of theoretical and applied aspects was carried out, and the influencing factors on this type of crime were also considered.

The purpose of this article is to analyze the definitions of domestic violence, a comparative analysis of preventive measures, as well as to develop recommendations for improving the law enforcement mechanism with consideration of the chain of issues arising in the course of a comprehensive study.

During the research, general scientific methods and methods of cognition were used, aimed at collecting and studying empirical data. The theoretical basis is the experience of the Republic of Kazakhstan related to the prevention of domestic violence, and the methodological nature of the study is expressed by modeling, analysis, synthesis, comparison and formal logical methods.

Keywords: domestic violence, prevention measures, victims of domestic violence, crisis centers.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық – өркениетті қоғамның нормалары мен құндылықтарына қайшы келсе де, қазіргі таңда ең жиі кездесетін қылмыс түрлерінің қатарына жатады. Сондықтан да, мұндай қылмыс түрлері әлемдік қоғамдастықтар мен ірі халықаралық ұйымдар тарапынан зор назарды талап етеді.

Қазірде, бұл қылмыс түрін зерттеу мен оған түсінік беруде заң ғылымында біршама келелі пікірлер мен қайшылықтар туындап отыр. Оның бір дәлелі ретінде, қоғамға зор қауіп тудыратын мұндай құбылысты бірі қылмыс десе, келесі бірі аталғанды жоққа шығарып, жай ғана отбасындағы жанжал қатарына жатқызатынын айтпасқа болмас.

Заңгерлер арасында алғашқылардың бірі болып зорлық-зомбылық ұғымына анықтама берген А.А. Пионтковскийдің айтуы бойынша, зорлық-зомбылық – тұлғаның қалауына қайшы келетін әрекеттерін мәжбүрлеумен сипатталады. [1]

Ал Л.Д. Гаухманның пікірінше, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қоғамға қауіптілік дәрежесі мен заңға қайшылығына байланысты күш қолдану белгілерін жалпы және ерекше топтарға бөліп қарастыру қажет. Оның ішінде, жалпы сипаттамасына жәбірленушіні қорқыту фактісі ретінде физикалық күш көрсету мен күш қолданудың шынайылығын қарастырса, ерекше сипаттамасының қатарына төнетін қауіптің шындығы, жүзеге асырылу кезеңі мен интенсивтілігін жатқызады. [2]

Ф.М. Аубакировтің жоғарыда аталған қылмыс түріне берген тұжырымдамасындағы көзқарасы бойынша, тұрмыстық зорлық-зомбылық – қасақана жасалатын, физикалық немесе психикалық тұрғыда адамның ерік білдіру және әрекет ету бостандығына шектеу жасайтын, физиологиялық немесе психикалық сипатта келтірілетін зиян. [3]

Тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарына берілетін тұжырымдамалардың сипатының әртүрлілігіне қарамастан, оны реттейтін заңнамада былай деп жазылған: отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында бір адамның басқаға (басқаларға) қатысты дене зардабын және (немесе) психикалық зардап келтіретін немесе келтіру қаупі бар құқыққа қарсы қасақана әрекеті (іс-әрекеті немесе әрекетсіздігі). [4]

Зерттеудің даму тарихында тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарынының түсінігіне байланысты қалыптасқан ұғымдарды 3 кезеңге бөліп қарастырсақ болады:

– бірінші кезең (1970-1885 жж.) – «тұрмыстық зорлық-зомбылық» терминінің жануы мен жаңа мағынада қолданысқа ие болуы. Бұл кезеңнің сипаты ретінде, аталған қылмыс түрі екендігін білдіретін біріңғай теориялық негізделген критерийлерді қалыптастыру мен отбасы қатынастарындағы құқыққа қайшы іс-әрекеттердің интенсивті түрде өсуін айтуға болады.

– екінші кезең (1985-1990 жж.) – қайта құру кезеңі. Қылмыстың осы түрлері сияқты абсолютті көрсеткіштердің өсуі аясында тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының ең ауыр түрлерінің үлесінің едәуір төмендеуінің сипаты аталған кезеңде көрініс табады.

– үшінші кезең (1990 жылдардың басынан бастап қазіргі уақытқа дейнгі кезең) – тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының күрт өсуі және халықтың қылмыстық іс-әрекетті белсенді түрде жүзеге асыруы байқала бастаған уақыт. Бұл кезеңде қылмыстың динамикасына сәйкес сандық көрсеткіштерде өзгеріс болып қана қоймай, сипатына қарай сапалық өзгерістер де байқала бастаған.

Жоғарыдағы қалыптасқан тұрмыстық зорлық-зомбылықтың даму тарихына байланысты әр кезеңде қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің жай-күйін, құрылысы мен динамикасын талдау барысында, тіркелген қылмыс сандарының артуы мен сапалық ерекшеліктерінің төмендеуі байқалады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының санының артуы мен орын алған қылмыстық құқықбұзушылықтардың өршуіне септігін тигізетін психикалық және әлеуметтік сипаттағы факторлар көптеп кездеседі. Психология ғылымында аталған факторлар қатарының бірнеше моделі қарастырылған. Оларға: алкоголизм мен наркоманияны, психологиялық және психиатриялық проблемаларды, депрессияны, өзін-өзі бақылаудың болмауын, өзіне-өзі қол жұмсау бейімділігін, агрессивтілік пен ерте жастағы жүктілік, сондай-ақ, физикалық және психикалық сипаттағы кемшіліктердің болуын жатқыза аламыз. Ал, әлеуметтік сипаттағы факторларды кедейлік, жұмыссыздық пен табыс дейгейінің төмендігі сияқты себептермен толықтырсақ болады.

Жоғарыда аталған факторлардың барлығы – тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарын табиғатына қарай бірнеше түрге бөліп қарастыруға мүмкіндік береді. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» ҚР заңы бойынша, аталғын қылмыстың күш көрсету, психологиялық, сексуалдық және (немесе) экономикалық сипаттағы 4 түрі көрсетілген. [4] Өкінішке орай, аталған қылмыс түрлері қазіргі қоғамның микромоделі болып табылатын отбасы жағдайларында жиі кездеседі. Мұндай қылмыс түрлерінің кең таралуы – қоғамда қауіпті зиян тудыратын іс-әрекеттердің алдын алуға бағытталған тиісті шаралардың болу міндеттілігін көздейді.

Отбасы қатынастарындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу – қылмыстық саясаттағы ең басты міндеттердің бірі болып табылады. Бұл аталған міндеттерді жүзеге асыру мақсатымен Қазақстан Республикасында қылмыспен күрес жүргізуге бағытталған бірқатар алдын алу шаралары көзделген. Мысалы, аталған қылмысты реттеуге байланысты заң жобаларының әзірленуі мен жүзеге асуы, арнайы көрсетілетін әлеуметтік қызмет түрлерінің жұмыс жасауы және де тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының құрбандарына арналған дағдарыс орталықтарының қызмет етуі мен мемлекет тарапынан қаржыландырылуы.

Қазақстан Республикасының тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарымен күрес жүргізудегі практикасына анализ жасасақ, жыл өте келе алдын алу шараларының оң нәтиже беруі көбейгенін байқауға болады. Олардың басым көпшілігі әйелдер мен ер адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қалыпқа келтіру институттары. 1994 жылы осындай институттардың қызметін жүзеге асыратын 6 мекеме тіркелсе, 1997 жылы 30 мекеме, ал 2003 жылы олардың саны 200-ге жеткен. Қазіргі таңда бұл бағытта қызмет атқаратын мекемелер саны мыңға жуық. [5]

Қазірде қоғам мүшелерінің тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарына қатысты көзқарастары даулы сипатқа ие. Осыған сәйкес, аталған қылмыстың алдын алуға бағытталған «#НеМолчиKZ» қоғамдық қоры да өз қызметін атқаруда. Бұл қордың көмегімен Қазақстанда әйелдер алғаш рет сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық қылмыстары жайлы ашық айта бастады. 2016 жылдан бері ҚР Бас Прокуратурасының қолдауымен «#НеМолчиKZ» қоғамдық қоры еліміздің әртүрлі қалаларында зорлық-зомбылықтың алдын алуға қатысты 50-ден астам дәрістер оқып, осы іс-шараның шеңберінде «Балаларды бірге қорғайық» акциясын өткізді. Акцияға қатысушы белсенділер зорлық-зомбылықтың актуалды мәселелерін көтеріп, оның алдын алуға бағытталған бірқатар шараларды жүзеге асырды. [6]

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған жандарға көмек көрсететін мекемелердің ішіндегі тағы бір маңыздысы – дағдарыс орталықтары. Қазақстан Республикасының территориясында бүгінде 28 дағдарыс орталығы жұмыс атқарады, олардың 8-і мемлекеттік. Соңғы статистикалық деректерге сәйкес, бұл орталықтарға еліміздің түкпір-түкпірінен жылына 25 мыңға жуық тұрмыстық сипаттағы зорлықтан жәбір көргендер жүгінген. Ал, 37 мыңға жуығы сенім телефон арқылы кеңес алып, 9 мыңға жуығы дағдарыс орталықтарында уақытша орналастырылған. [7]

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарын ашу мен оның алдын алуға нақты көңіл бөлініп отырғанын байқауға болады. Алайда, мұндай кең таралған қылмыспенкүрес жүргізуде мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылып жатқан шаралар аздық етеді. Себебі, тұрмыстық зорлық-

зомбылық қылмыстарының актуалды мәселелерін шешуде, ресми деңгейдегі шаралардан бөлек, азаматтардың белсенді араласуы мен алдын-алуға бағытталған іс-шаралар қатарына жобалар ұсынып, қоғамдық ұйымдар құруы да аса маңызды рөл атқарады.

Жалпы алғанда, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарына қарсы тұрудағы тұрақты пікір мен мемлекеттік жүйені қалыптастыру үшін, саясат, мәдениет, ақпарат және заң саласындағы әлеуметтік институттардың барлығы тең дәрежеде жұмыс атқаруы міндетті.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Пионтковский А.А. Преступления против личности. – М., 1938. – 136 с.
2. Афанаасьева О.Р. Сравнительный анализ социальных последствий насильственнойпреступности и последствий насильственных преступлений // Российский следователь. – 2013. –№ 9. – С. 19-27.
3. Абубакиров Ф.М. Уголовно-правовая оценка насилия в уголовном законодательстве и судебной практике // Российский судья. – 2011. – №8. Доступ из справ.-правовой системы «Консультант Плюс».
4. Тұрмыстық зорлық – зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы [Электрондық ресурс] // «Әділет» ЖЗШ // Қатынау режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/(жүгіну мерзімі: 14.02.2022).
5. Изучение казахстанских ценностей: аналитический доклад по результатам социологического исследования. Астана: Науч.-исслед. центр «Молодежь», 2016. Ч.2.URL: http://elzhastary.kz/index.php/ru/ (дата обращения 15.01.2022).
6. Как в Казахстане борются с бытовым насилием // Zakon.kz. 2017. URL: https://www.zakon.kz/4875274-kak-v-kazahstane-boryutsya-s-bytovym.html (дата обращения: 15.01.2022).
7. Кризисный центр — новые горизонты жизни // Информационно-ресурсный центр. URL: http://infoirc.kz (дата обращения: 15.01.2022).

Авторлар туралы мәліметтер

Жанибеков А.К. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, PhD докторы.

Арын А.А. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы доцентінің м.а., PhD докторы.

Жұмадилова Н.С. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің 1 курс магистранты

Жанибеков А.К. – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби, доктор PhD.

Арын А.А. – и.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби, доктор PhD.

Жұмадилова Н.С. – магистрант 1 курса кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби.

Zhanibekov A.K. – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al–Farabi Kazakh National University, PhD.

Aryn A.A. – Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al–Farabi Kazakh National University, PhD.

Zhumadilova N.S. – 1st year Master's student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al–Farabi Kazakh National University.

УДК 343.82
МРНТИ 10.83.21

З.С. Токубаев[1], Е.Е. Кайнар[2], А.К. Искаков[2]

[1]Центрально-Казахстанская академия, Караганда, Казахстан
[2]Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РАБОТЫ СПЕЦИАЛИСТА-ТЕОЛОГА В УЧРЕЖДЕНИЯХ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Проблема религиозного экстремизма является одной из самых серьезных проблем во многих странах, и предотвращение ее негативных последствий путем уголовно-правовых мер воздействия не позволяют в корне решить эту проблему. Это связано с тем, что, когда радикализованный человек попадает в уголовно-исполнительное учреждение его негативная религиозная идеология распространяется среди спецконтингента, создавая новый тип угрозы путем сращивания криминальной субкультуры. Поэтому актуален вопрос предотвращения радикализации пенитенциарной системы и правильной организации деятельности специалистов, проводящих с ними профилактические мероприятия.

В связи с этим в статье рассматривается важность деятельности теологов для теологической реабилитации осужденных, имеющих радикальные религиозные взгляды в пенитенциарных учреждениях, а также проблемы, возникающие при осуществлении их деятельности.

Ключевые слова: осужденный; теолог; специалист; теологическая реабилитация; экстремизм; терроризм; учреждение; религия; радикальный взгляд.

Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі теолог-маманы қызметін жетілдіру мәселелері

Қазіргі таңда діни экстремизм мәселесі көптеген мемлекеттердің күрделі мәселелерінің қатарында тұрғанын білеміз, олардан туындайтын жағымсыз әсерлерін алдын алу, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары мәселені түбімен шешуге мүмкіндік бермейді. Себебі бас бостандығынан айыру орындарына жабылған кезде, олардың діни теріс идеологиясының арнайы контингент арасында таралып, қылмыстық субмәдениетпен біте қайнасудың нәтижесінде жаңа қауіп түрінің пайда болуына алып келеді. Сондықтан, қылмыстық-атқару жүйесінің радикализациялануының алдын алуға және олармен алдын алу шараларын жүргізетін мамандардың қызметін дұрыс ұйымдастыру мәселесі маңызды орынды алып отыр.

Осыған байланысты мақалада қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде радикалды діни көзқарастағы сотталғандарды теологиялық оңалту жұмыстарын жүргізу үшін ашылған теолог қызметінің маңыздылығы, олардың қызметін жүзеге асыру барысында туындайтын мәселелер және оларды жетілдіру жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық-атқару жүйесі; теолог; маман; теологиялық оңалту; экстремизм; терроризм; мекемесі; дін; радикалды көзқарас.

Improving problems the theologian activities in the penitentiary system of the Republic of Kazakhstan

We know that today the problem of religious extremism is one of the most serious problems in many countries, and the prevention of its negative consequences by means of criminal-legal measures of influence does not allow to fundamentally solve this problem. This is due to the fact that when a radicalized

person ends up in a penitentiary institution, their negative religious ideology spreads among the special contingent, creating a new type of threat by merging the criminal subculture. Therefore, the issue of radicalization preventing of the penitentiary system and the correct organization of the specialists activities who carry out preventive measures with them is urgent.

In this regard, the article examines the importance of theologians' activities for theological rehabilitation of convicts with radical religious views in penitentiary institutions, the problems arising in the implementation of their activities, and ways to improve them.

Keywords: penal system, theologian, specialist, theological rehabilitation, extremism, terrorism, institution, religion, radical views.

Введение. Все мы знаем, что в мире растет страх перед религиозным экстремизмом и терроризмом. Основная причина этого заключается в том, что во многих странах в результате неправильной интерпретации религиозных постулатов, в том числе исламской религии, человек сбивается с пути и побуждает других придерживаться радикальных религиозных идеологии. Мы все должны понимать что борьба с радикализацией не заканчивается изоляцией от общества радикальных экстремистов, мы лишь откладываем проблему. При этом, проблема может усугубиться в местах лишения свободы и в дальнейшем может угрожать национальной безопасности страны. Еще 2008 году Испанский ученый Хавьер Джордан опубликовал статью, где он приводил много примеров радикализации джихадистов в тюрьмах, в том числе в Испании, активный рост приверженцов и отсутствие у Администрации учреждении эффективных методов дерадикализации [1].

По мнению руководителя института уголовно-исполнительной системы Украины Евгений Бараш во всем мире активно развиваются международные псевдоэкстремистские террористические организации. Которая влияет не только на среду безопасности, но и представляет прямую угрозу национальной безопасности любой страны. Осужденные в местах лишения свободы особенно уязвимы для воздействия экстремистских религиозных движений, учитывая, что радикальные тексты схожи с криминальной идеологией. Необходимость принятие глобальных мер по предотвращению радикализации в местах лишения свободы должен быть одним из актуальных вопросов любой страны [1].

На сегодняшний день наблюдается стремительный рост и количество радикализованных осужденных в уголовно-исполнительных учреждении Казахстана и это не смотря на предпринятые меры введения штата инспекторов по организации теологической реабилитации осужденных. В связи с этим, нужно серьезно подойти к проблеме совершенствования работы теологической реабилитационной работы в местах лишения свободы.

Методы и материалы. На момент написания статьи рассмотрено современное состояние теологической реабилитации осужденных в пенитенциарной системе, их недостатки в работе и несоответствие функциональных требований, которые негативно влияет на совершенствования методики профилактики радикализации.

Основная часть. Первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в Послании к народу Казахстана от 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентноспособность» (далее - Послание), - сказал, - «необходимо предотвратить распространение религиозного экстремизма, особенно в Интернете и социальных сетях». Необходимо создать в обществе «нулевую терпимость» к любым действиям, особенно в связи с радикальными взглядами в области религиозных отношений. В местах лишения свободы должна организовываться работа теологических реабилитационных служб с осужден-

ными лицами. Нужно предпринять дополнительные шаги по духовно-нравственному воспитанию подрастающего поколения»[1].

Известно, что произошли не мало религиозных беспорядков и ухудшение религиозных взглядов осужденных в учреждениях Уголовно-исполнительной системы (далее - УИС) в 2009-2012 годах, которые способствовали отражению таких поручении в Послании. Одно из самых громких, это событие 2010 года, в котором 21 осужденный из пенитенциарного учреждения ГМ-172/1 Мангистауской области организовали вооруженный побег. По результатам расследования, осужденные готовились в течение шести месяцев и в основном их всех на это решение подталкнули религиозные взгляды[2].

5 июня 2016 года в городе Актобе 27 человек напали на оружейный магазин и, завладев, оружием вышли на улицу, совершили нападение на воинскую часть. Установлено, что все исполнители вооруженного нападения находились под влиянием негативного толкования ислама и через некоторое время участники этого нападения осознали свои ошибки, находясь уже в пенитенциарных учреждениях[3].

Многие зарубежные ученые указывают на то, что тюрьмы являются «рассадниками вербовки радикалов» и что, это большая проблема каждой страны [3]. Но для политиков многих стран тюрьмы не представляют особого интереса или беспокойства, если только заключенные не совершают побег или учиняют беспорядки[4].

В настоящее время в нашей стране более 75 учреждений, из них 16 следственных изоляторов. Многие заключенные попадают под влияние деструктивных религиозных течений. Из-за длительного периода изоляции в учреждениях и религиозной безграмотности число осужденных, попадающих под влияние деструктивных религиозных течений очень высок.

Эту проблему Лидер Нации отмечал еще 2013 году. Например, «Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013-2017 годы», тогда Н.А. Назарбаев ставил задачи перед соответствующими органами[5].

Одним из важных задач программы было направлено на повышения эффективности выявления и пресечения религиозного экстремизма и терроризма, принятие эффективных мер по недопущению сращивания криминальных элементов с деструктивной идеологией.

В пенитенциарной системе проделана большая комплексная работа по вышеуказанной программе на 2013-2017 годы. С участием имамов, работающих над разъяснениями основных направлений ислама среди осужденных, результатами которых должна быть передача истинных целей религии, предотвращение подражания осужденными радикальной религиозной идеологии.

К сожалению, количество осужденных, подражающих деструктивного религиозного течения в учреждениях уголовно-исполнительной системы не уменьшилось, а наоборот увеливается.

---

[1] Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентноспособность: Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 янв. 2017 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/ (дата обращения: 20.02.2021).

[2] Мангистау: осуждены за совершение группового побега из колонии строгого режима [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://online.zakon.kz/ (дата обращения: 20.02.2021).

[3] Теракт в Актобе: документальный фильм [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://www.youtube.com/ (дата обращения: 20.02.2021).

[4] Prisons and Terrorism Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries [Electronic resource] - Access mode: https://icsr.info/ (Access data: 20.02.2021).

[5] О проекте Указа Президента Республики Казахстан «О Концепции совершенствования уголовно-исполнительной политики в Республике Казахстан на 2007-2015 годы»: постановление Правительства Республики Казахстан от 25 сент. 2006 г. N906 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения: 20.02.2021).

В своем исследовании с 2015 по 2018 годы в учреждениях наблюдалось яркое проявление сращивания криминальных традиции и их ценностей с деструктивными религиозными ценностями в целом [4].

Проявление сращивания можно увидеть в поведениях осужденных, нарушении религиозных запретов, такие как увлечение азартными играми, употребление спиртными и другими накотическими веществами и т.д.

Ученые Росийской Федераций также отмечают сращивание деструктивно-радикальных ценностей с криминальными структурами и считают, что к этой проблеме нужно подходить серьезно.

По словам А.М. Сысоева, проблема противодействия криминальному экстремизму, свидетельствует, что ученые большое внимание уделяют уголовно-правовым и криминологическим аспектам. Однако, уголовно-воспитательный аспект предупреждения экстремизма до сих пор остается малоизученным и требует как научного обоснования направлений такой деятельности в отношении лиц, осужденных за преступления подобного рода, так и разработки профилактических мер, применимых в деятельности учреждений исполнения наказаний к осужденным, склонных к усвоению радикальных идей [5, с.1].

Всвязи с значительным показателем темпов роста приверженцев деструктивного религиозного течения из числа осужденных, было принято решения приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 апреля 2017 года № 244 во всех учреждениях было создано по 2 единицы штата инспекторов теологической реабилитационной работы с осужденными лицами (далее - ТРР) в учреждениях уголовно-исполнительной системы.

Однако, кадровое обеспечение специалистов на эти должностя оказалось непростой задачей, т.к. в соответствии с приказом Министра внутренних дел РК от 19 ноября 2015 года №941 «Об утверждении Перечня специальностей для обеспечения потребности в кадрах с учетом кадрового планирования в правоохранительных органах» инспекторы ТРР должны иметь образование «020600 - религоведения» и «020900 - востоковедение»[1]. На сегодняшний день, этот недостаток является одним из первых причин проблемы совершенствования теологической реабилитационной работы.

90% назначенных сотрудников на эти должности, не имели соответствующей специальности, большинство которых были юристами и психологами по образованию. Кроме того, некоторые выпусники 2019 года Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева сразу же были назначены на должность инспектора ТРР, что не позволило качественно выполнять свои обязанности, вносить дальнейший вклад в предотващение и профилактику религиозного экстремизма в учреждении.

Из-за отсутствия специалистов на должности инспектора ТРР, ставит перед ними эффективные задачи по профилактике и пресечению радикализации пенитенциарной системы, регулировать деятельностью вновь открытой должности в пенитенциарной системе было непросто, так как для пенитенциарной системы и Министерства внутренних дел в целом данное направление было нововведением.

Нами, согласно утвержденному плану председателя Комитета уголовно-исполнительной системы Ж. Ешмагамбетова в ноябре текущего года было проведено исследования в учреждениях УК 161/2, УК 161/3, УК 161/12 Костанайской области по направлению причин роста радикализации. По результатам исследования с 2017 по 2021 год в учреждениях уголовно-исполнительной системы по Костанайской области рост приверженных деструктивных религиозных течений увеличелось в 6 раз. Этому поспособствовали следующие факторы:

- во-первых, отсутствие единых требований к инспекторам ТРР, работающих в пенитенциарных учреждениях, во всех регионах страны с 2017 по 2020 года;

- во-вторых, назначение женщин на должность инспектора ТРР;

[1] Об утверждении Перечня специальностей для удовлетворения потребностей в кадрах с учетом кадрового планирования в органах внутренних дел: приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 19 нояб. 2015 г. №941 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения: 20.09.2021).

- в-третьих, выполнение функций, не связанных с деятельностью инспектора ТРР в учреждении (например, выполнение обязанностей начальника отряда, инспектора штаба и т.д.);

- в-четвертых, отсутствие должностных обязанностей у инспекторов ТРР с 2017 по 2020 годы;

- в-пятых, участие инспекторов ТРР в приеме новых осужденных (прием этапа) в пенитенциарных учреждений. Участия их в личном досмотре, обыскных мероприятях, заступлении в дежурства со специальными средствами и т.д. делают неэффективными дальнейшие профилактические беседы с осужденными;

- назначение на должности инспекторов ТРР сотрудников с не религиозным образованием. Так как отсутствие должного образования способствует снижению качества профилактической работы и увеличение радикальных осужденных.

26 марта 2020 года был подписан Приказ Министра внутренних дел РК №247 «Об утверждении Правил организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в уголовно-исполнительных учреждениях», который направлен на устранение выше указанных недостатков и совершенствование деятельности ТРР[1]. Приказ является одним из основных документов, регулирующих деятельность теологической реабилитационной работы в пенитенциарных учреждениях. Цели и обязанности инспекторов ТРР, их взаимодействия с другими службами поставлены четко, но к сожалению из-за отсутствия должного образования, поставленные цели в данном нормативном документе не могут быть достигнуты нынешними инспекторами ТРР.

В приказе разъясняется понятие теологической реабилитационной работы, индивидуальной программы, и наконец ответственных лиц которые выполняют следующие основные задачи теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях УИС. Данным нормативным документом поставлены 3 основные задачи:

1) дерадикализация реабилитируемых путем обеспечения целенаправленного, непрерывного, индивидуального идеологического, предупредительно-профилактического и социально-воспитательного воздействия;

2) недопущение вовлечения осужденных в учреждениях УИС в идеологию религиозного экстремизма и терроризма, деструктивные религиозные течения через проведение системной информационно-разъяснительной и профилактической работы;

3) выявление и устранение причин и условий, способствующих радикализации религиозных убеждений и взглядов осужденных, вовлечению их в идеологию религиозного экстремизма и терроризма, деструктивные религиозные течения.

Анализируя цели и задачи, инспекторы ТРР и иные службы учреждении имеют определенные обязанности, направленные на предотвращение негативных религиозных течений и реабилитацию осужденных.

Более того, эти задачи требуют постоянного совершенствования, путем взаимодействия не только представителями религиозных объединений, но и другими службами в учреждении УИС.

Согласно требованию приказа «Об утверждении Правил организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в уголовно-исполнительных учреждениях», утвержден порядок отчетности проведенных идеологических и профилактических мер инспектора ТРР.

Утвержденные правила направлены на то, чтобы улучшить деятельность инспекторов ТРР и взаимодействия других служб учреждении, для этого четко поставлены все цели и задачи. Однако есть следующие проблемы, которые не позволяют нам достичь этого:

[1] Об утверждении Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы: приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 26 марта 2020 г. №247 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения: 20.09.2021).

- отсутствие взаимодействие других служб учреждений уголовно-исполнительной системы с инспекторами ТРР;

- отсутствие со стороны ответственных руководителей разъяснительных работ по организацию работы и взаимодействие инспекторов ТРР с другими службами учреждений уголовно-исполнительной системы;

- отсутствие совместных профилактических мероприятий согласно пункта 15 главы 2 «Воздействие на реабилитируемого через теологов, представителей официального духовенства, психологов, дерадикализованных осужденных и иных лиц, проводится в индивидуальной форме не реже одного раза в неделю»;

- проблемы в получении экспертного заключения от местных исполнительных органов о приверженности осужденного к идеологии религиозного экстремизма и терроризма, на основании которого создается наблюдательное дело в отношении реабилитируемого осужденного согласно текущего приказа. Данная проблема образовывается по причине необоснованного отказа от местных исполнительных органов. Так как, согласно статьи 6 Закона Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» от 11 октября 2011 года, именно местные исполнительные органы должны выдавать экспертное заключение о приверженности осужденных на основе собранных материалов личности[1].

Заключение. Для совершентвования в учреждении уголовно исполнительной системы теологической реабилитационной работы необходимо следуещее: обеспечить одной единицой должности ТРР специалистом с религиозным образованием, для этого необходимо правильно организовать профориентационную работу в соответствующих Вузах и наладить тесные связи с учебными заведениями, где обучаются будущие специалисты;

– вызывать интерес высококвалифицированных специалистов с религиозным образованием. А именно, разаттестовать должность инспектора ТРР, чтобы специалиста с религиозным образованием имели возможность устроится на должности инспекторов ТРР без сдачи тестов, которые предусмотрены вновь поступающих в правоохранительную службу. Также назначить достойную заработную плату, рассчитав ее на уровне не менее четырехкратной минимального размера оплаты труда;

– обеспечить на вторую единицу должности ТРР специалиста с большим опытом работы с осужденными в местах лишения свободы. Данные предложения направлена для совершенствования методики профилактики сращивания криминальных субкультур с деструктивной религиозной идеологией.

– наладить процедуры работы взаимодействии по получению экспертного заключения о приверженности осужденных.

Предложение которые мы предлагаем очень актуальна для уголовно-исполнительной системы. Потому что религия - это не конкретный закон, а философская наука, не имеющая границ и подлежащая различным толкованиям. Следовательно, теологическая реабилитация осужденных должна проходить через глубокий фильтр и методикой их профилактики должны заниматься высококвалифицированные специалисты. Если учесть все наши предложения, профилактика радикализации и их негативное влияние на других осужденных ~~это~~ будет гарантом не только эффективных профилактических работ среди осужденных, но и гарантией безопасности общества в целом, т.к. осужденные, освободившиеся из мест лишения свободы становятся частью общества.

Список использованных источников

1. Javier Jordán. Prevention of Jihadist Radicalization in Spanish Prisons. Current Situation, Challenges and Dysfunctions of the Penitentiary System // https://www.researchgate.net/publication/268183992_Prevention_of_Jihadist_Radicalization_in_Spanish_Pr

[1] Закона Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» от 11 октября 2011 года [Электронный ресурс] – Режим доступа:https://adilet.zan.kz (дата обращения: 30.11.2021).

isons_Current_Situation_Challenges_and_Dysfunctions_of_the_Penitentiary_System (Access data: 30.11.2021).

2. Yevgen Barash. Danger of radicalization at the places of deprivation of liberty: ways of prevention [Electronic resource] - Access mode: https://www.researchgate.net/publication/324412009_ (Access data: 19.11.2021).

3. Hill, G. Prevention of Radicalization to Terrorism in Prisons: A Practical Guide [Electronic resource] / G. Hill. - C. 214-246. - DOI: 10.19156/2020.6.01. - Access mode: https://icct.nl/app/uploads/2020/12/Handbook-Ch-8-Schmid-Gary-Hill-FINAL-11-12-2020-1.pdf (Access data: 20.09.2021).

3 Кайнар Е.Е. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с организованной преступностью в пенитенциарной системе Республики Казахстан на современном этапе: дис. ... доктора философий / Е.Е. Кайнар. – Нұр-Сұлтан, 2018. – 189 с.

4. Сысоев А.М. Особенности процесса радикализации осужденных в условиях лишения свободы и пути его предупреждения [Электронный ресурс] / А.М. Сысоев // Научное обеспечение противодействия правонарушениям. – 2011. – С. 13-18 Режим доступа: https://cyberleninka.ru/ (дата обращения: 20.09.2021).

Сведения об авторах

Токубаев Зайролла Сембаевич – первый проректор, проректор по науке и стратегическому развитию Центрально-Казахстанской академии г. Караганда, доктор юридических наук, профессор.

Кайнар Ерболат Ержанулы – начальник кафедры общеюридических дисциплин Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Искаков Асет Кабдылхамитович – докторант Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева.

Тоқыбаев Зайролла Сембайұлы – Қарағанды қаласындағы Орталық Қазақстан академиясының бірінші проректоры, ғылым және стратегиялық даму жөнінде проректор, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Кайнар Ерболат Ержанулы – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, (PhD) философия докторы, полиция подполковнигі.

Искаков Әсет Қабдылхамитұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының докторанты.

Tokubaev Zayrolla Sembaevich – First Vice-Rector, Vice-Rector for Science and Strategic Development of the Central Kazakhstan Academy, Doctor of Law, Professor.

Kainar Yerbolat Yerzhanuly – Head of the Department of General Legal Disciplines of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD), police lieutenant colonel.

Iskakov Aset Kabdylkhamitovich – doctoral student Kostanay academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabilbayev.

УДК 34.03:004.73 (100)
МРНТИ 10.19.61

А.Т. Берекенов[1], Ж.Р. Дильбарханова[1]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ВАЛЮТЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье, авторы анализирует некоторые правовые аспекты регулирования цифровых валют (криптовалют) в Республике Казахстан. Авторы приходят к выводу, что криптовалюты регулируются только в сфере гражданского, кредитно-денежного, финансово-экономического и налогового законодательства. Кроме того, есть риски использования криптовалют в преступных целях, в связи с этим необходимо также уголовное и уголовно-процессуальное регулирование. А также при анализе авторы выявили ряд противоречий в нормативно-правовых актов.

Авторами, были проанализированы материалы уголовных дел, в которых прямо или косвенно упоминается цифровые валюты (Bitcoin). На основе этого анализе, авторы пришли к выводу о необходимости уголовного и уголовно-процессуального регулирования цифровых валют, путем внесения изменения и дополнения указанные нормативные акты.

Кроме того, авторы предлагают некоторые предложения по совершенствованию законодательство по незаконному генерации криптовалют (майнинга).

Ключевые слова: криптовалюта, цифровой актив, цифровая валюта, майнинг, цифровой майнинг, криптоджекинг, скрытый майнинг, незаконный майнинг, серый майнинг, правове регулирование.

Қазақстан Республикасында цифрлық валютаны реттеудің кейбір құқықтық аспектілері

Осы мақалада авторлар Қазақстан Республикасындағы цифрлық валюталарды (криптовалюталарды) реттеудің кейбір құқықтық аспектілерін талдайды. Авторлар криптовалюталар тек азаматтық, несие-ақша, қаржы-экономикалық және салық заңнамасы саласында реттеледі деген қорытындыға келеді. Сонымен қатар, қылмыстық мақсатта криптовалюталарды пайдалану қаупі бар, осыған байланысты қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу реттеу тәртібі де қажет. Сондай-ақ, талдау кезінде авторлар нормативтік құқықтық актілердегі бірқатар қайшылықтарды анықтады. Сонымен қатар, авторлар криптовалюталарды заңсыз өндіру (тау-кен) туралы заңнаманы жетілдіру бойынша бірнеше ұсыныстар ұсынады.

Түйінді сөздер: cryptocurrency, цифрлық актив, цифрлық валюта, майнинг, цифрлық майнинг, криптоджекинг, жасырын майнинг, заңсыз майнинг, құқықтық реттеу.

Some legal aspects of digital currency regulation in the Republic of Kazakhstan

In this article, the authors analyze some legal aspects of the regulation of digital currencies (cryptocurrencies) in the Republic of Kazakhstan. The authors conclude that cryptocurrencies are regulated only in the field of civil, monetary, financial, economic and tax legislation. In addition, there are risks of using cryptocurrencies for criminal purposes, in this regard, criminal and criminal procedural regulation is also necessary. And also during the analysis, the authors identified a number of contradictions in regulatory legal acts. In addition, the authors offer some suggestions for improving legislation on the illegal generation (mining) of cryptocurrencies.

Keywords: cryptocurrency, digital asset, digital currency, mining, digital mining, cryptojacking, hidden mining, illegal mining, gray mining, legal regulation.

Мир неуклонно меняется, особенно этому поспособствовало появление интернета и развитие наукоемких технологий. Приобрел новые черты уклад жизни, стиль общения (офлайн, онлайн), особенно это касается финансового сектора, находясь дома, можно в один клик приобретать товарно-материальные ценности и оплачивать различные (частные, государственные) услуги безналичным способом. На безналичном способе оплаты развитие финансового сектора не остановилась. На данный момент финансово-экономический сектор находится в перманентном состоянии, из-за утраты доверия людей к традиционному финансовому сектору по всему миру [1], появилась альтернативная платежная система как цифровая валюта (криптовалюта), отцом которой является биткойн.

В настоящее время необходимость правового регулирование цифровых валют (криптовалют) не вызывает сомнения, поскольку они повсеместно распространяется в финансовых рынках стран международного сообщества. Ведь современные технологические тренды кардинально изменяют парадигму оказания финансовых услуг – рождаются новые сферы и направления, бизнес-модели, снижается стоимость финансовых услуг, а также нивелируются риски, присущие отрасли [2].

Помимо положительного использования цифровых валют (криптовалют) в финансовом секторе, имеются и отрицательные моменты использования данных валют в преступных целей как следствие отсутствия законодательного регулирования. В целях успешного противодействия преступлениям в сфере информационных технологий наличие качественной современной правовой базы является необходимой условием [3].

Вот несколько основных опасности использования цифровых валют (криптовалют) в преступных целях:

1) преступления, в которых криптовалюта выступает средством их совершения;

2) преступления, в которых криптовалюта выступает предметом посягательства;

3) преступления, совершаемые в целях генерации (майнинга) криптовалюты [4, с. 417].

Многие государства видят как негативные последствия заключенные в криптовалютах и пытаются влиять на данные процессы. Так, 2014 году Национальный Банк Республики Казахстан (Нацбанк) предостерегал граждан о рисках использования виртуальных активах. Кроме того, НацБанк рекомендовал участникам рынка ценных бумаг «не заключать сделки с производными финансовыми инструментами, базовым активом которых являются виртуальные валюты». НацБанк предупреждал о том, что виртуальные валюты могут использоваться для легализации доходов полученным преступным путем, финансирования терроризма. Кроме того, Нацбанк указывает, о том, что «высокий уровень анонимности, неограниченный круг лиц, имеющих возможность выпускать виртуальные валюты, могут вызывать интерес к ним со стороны преступников» [5].

Несмотря на все предостережениячерез платежную организацию SmartPay, такие компании как Technodom и Bazis-Апродовали бытовую технику [6] и квартиры [7] за цифровые валюты (криптовалюты).

2017 году Нацбанк пояснил, о том, что криптовалюты никак не регулируются законодательством, и они не могут использоваться в качестве платежного средства. Несмотря на то, что криптовалюты не регулируются законодательством, Нацбанк запрещает банкам второго уровня осуществлять какие-либо операции. Кроме того, Нацбанк указывает о том, что если граждане при инвестировании в криптовалюты потеряют деньги, то граждане не смогут защитить свои права путем обращения в Нацбанк, и в суд [8].

Несмотря на негативные отношения государства к криптовалюте и учитывая проблемы связанные с нею обусловливающие необходимость мириться с ее существованием, формируется альтернативные предложения. В том же 2017 году на астанинском экономическом форуме первый президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев выступил с обращением, о том, что «назрела необходимость трансформации мировой финансовой архитектуры, о чем мне приходилось говорить с этой трибуны. Пришло время серьезно рассмотреть вопрос введения международной расчетно-платежной единицы. Она позволит избавить мир от валютных войн и спекуляций, избежать перекосов в торговых отношениях, снизить волатильность

на рынках. Валюта должна иметь простой и транспарентный механизм эмиссии, подвластный ее потребителям. С учетом цифровизации и развития таких технологий, как блокчейн, такая расчетная единица может быть создана в виде криптовалюты» [9].

Речь идет, о том, чтобы не использовать уже имеющеюся криптовалюты, речь идет о создании новой международной расчетно-платежной единицы, то есть необходимости воспользоваться уже имеющимся опытом, с учетом государственных интересов.

В рамках этого заявления правительству Казахстана было поручено разработать программу «цифровой Казахстан» [10]. В этой программе было указано, о том, что, «блокчейн имеет все предпосылки совершить глобальную трансформацию денежной системы» [2].

На астанинском экономическом форумев 2018 году отмечено, что криптовалюты и технологии блокчейн повлекут кардинальные изменения для финансового рынка и причиной данного процесса является доминирование в мире одной валюты [11].

Кроме того, на этом же форуме выступил Стив Возняк, который отметил, что «валюты никогда не были универсальными, в отличие, например, от беспроводной связи. С другой стороны, большое преимущество криптовалют заключается в том, что они не контролируются, не сдерживаются в развитии и становятся универсальными и глобальными» [11].

Однако реальность демонстрирует сугубо негативный процесс использования криптовалют в преступных целях. Так, в 12 мая 2017 года произошла хакерская атака, посредством программы вымогателей «Wannacry». Это программа блокирует работы компьютеров, для разблокировкикоторых злоумышленники требовали 600 долларов в биткойнах. Эти преступления начали нести системный и постоянный характер. Жертвами вымогателей стали около 45 000 пользователей из 74 стран [12]. Исключением, не стала и Республика Казахстан. Хотя отмечается что, вирусом вымогателем подверглись всего 100 компьютеров, и компьютеры государственных служб не пострадали [13].

Кроме того, в 2017 году, по сообщениям аналитиком международной компании по кибербезопасности TrendMicroInc. в Казахстане было обнаружено 45,6 млн. случаев скрытого майнинга [14].

Процесс добывания зашифрованного программного кода (криптовалюты) путем отбора различных числовых вариаций называется майнингом. Если говорит простыми словами майнинг это, эмиссия криптовалюты, путем решения математических задач добывается криптовалюты, а также за счет майнинга происходит транзакций в платежной системе [15].

Кроме удаленного заражения вредоносными программами, есть и примеры, когда отдельные сотрудникигосударственных учреждений Карагандинской, Атырауской, Актюбинской и Северо-Казахстанской областях Республики Казахстан занимались майнингом. По сообщениям КНБ, в майнинге криптовалют были задействованы сервера информационных систем, что снижало скорость обработки информации и приводило к замедлению их работы. Данные действия были квалифицированы по следующим статьям 207 «Нарушение работы информационной системы или сетей телекоммуникаций» и 210 «Создание, использование или распространение вредоносных компьютерных программ и программных продуктов» [16].

Высказывались мнения о необходимости внесения изменений и дополнений в кодексы об административных правонарушениях и уголовный, предусматривающие ответственность за криптоджекинг. Данный термин используется в странах англоксоксонской правовой системе как современная киберугроза, связанная с получением хакерами или сотрудниками, злоупотребляющими своим должностным положением, доступа к серверам, сетям Wi-Fi, компьютерным сетям, в целях противоправного использования вычислительных мощностей для майнинга виртуальных валют [16].

Анализ правоприминительноой практики в Республике Казахстан осуществленной в ходе досудебного расследования показывает:

- уголовное дело № 7117-20-00-1/720 от 22.12.2020 г. Нур-Султан, выявлены использование криптовалют в преступных целях, где в мае 2020 года гражданином О., с целью единоличного участия в электронных конкурсах по государственным закупкам, а также устранения других потенциальных участников, за денежное вознаграждение 3000 долларов в бит-

койнах пытался договорится с неизвестным лицом о том, что бы данное лицо совершило массированное кибератаку (типа DDos) на электронные ресурсы;

- уголовном дело №1511-21-00-1/35 от 25.05.2021 года г. Актобе, так гражданами Б. и С. было создано финансовая пирамида, которые обманным путем злоупотребляя доверием у законопослушных получали денежные средства. Данные лица, часть денег выводили через цифровую валюту (криптовалюту)биткойн.

Несомненно, на лицо имеет место нерегулированность правовых отношений в сфере кредитно-денежных отношений.

В 2019 году в ежегодном послании народу Казахстана Президент К.Ж. Токаев поручил правительству адаптировать законодательство под новые технологические явления: 5G, «Умные города», большие данные, блокчейн, цифровые активы, новые цифровые финансовые инструменты. А также поручил правительству, продолжить помощь Международному финансовому центру «Астана» (МФЦА) и на ее базе осуществлять технологический развитие вышеназванных явлений [17].

МФЦА создано по поручению президента Республики Казахстан, которая закреплена в конституции Республики Казахстан. МФЦА создано для привлечения инвестиции в Республику, у которой особый налоговый и юридический правовой режим на основе английского право.

25 июля 2020 года был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий», где криптовалюты, майнинг и блокчейн нашли свое отражения в законе «об информатизации» [18].

Согласно ст. 1 п. 55-1закона «Об информатизации» криптовалюта определяется, как «цифровой актив» - имущество, созданное в электронно-цифровой форме с применением средств криптографии и компьютерных вычислений, не являющееся финансовым инструментом, а также электронно-цифровая форма удостоверения имущественных прав» [19]. Цифровой актив относится к имуществу [20].

Согласно ст. 33-1 Закона «Об информатизации» цифровой актив не является средством платежа. Цифровые активы делятся на обеспеченные и на необеспеченные.

К обеспеченным цифровым активам относятся цифровой токен и иные цифровые активы, являющиеся цифровым средством удостоверения имущественных прав на товары и (или) услуги, выпускаемые (предоставляемые) лицом, выпустившим обеспеченный цифровой актив. Выпуск обеспеченного цифрового актива осуществляется путем внесения записи в информационную систему ее владельцем или собственником о правах, удостоверяемых обеспеченным цифровым активом, в соответствии с соглашением между владельцем или собственником информационной системы и пользователем, являющимся лицом, выпускающим обеспеченный цифровой актив. Лицом, выпускающим обеспеченный цифровой актив, является собственник имущества или иное лицо, которому принадлежат права, удостоверяемые обеспеченным цифровым активом [21].

Таким образом, к обеспеченным цифровым активам можно отнести к стейблкойнам. Стейблкойны – это категория цифровых активов, стоимость которых привязана к курсу фиатных денег (евро, доллар, фунт и др.), либо к стоимости полезных ископаемых (золото, нефть, газ и др.).

К необеспеченным цифровым активам относятся цифровые токены, полученные как вознаграждение за участие в поддержании консенсуса в блокчейне (Bitcoin, Ethereum и др.). Стоимость данных цифровых активов определяется спросом и предложением на рынке криптобирж либо новостными сенсациями (как продажа мерчаTeslaза Dogecoin).

Согласно, этим изменениям выпуск и оборот необеспеченных цифровых активов на территории Республики Казахстан запрещается, кроме тех лиц, которые зарегистрированы на территории МФЦА.

Согласно глассорию комитета МФЦА по регулированию финансовых услуг, под цифровым активом понимается цифровое выражение стоимости, которое функционирует как средство обмена, расчетная единица или средство сбережения и которое может быть куплено

или продано за фиатную валюту, но не гарантируется правительством какой-либо юрисдикции [22].

Участник МФЦА - это юридическое лицо (компания, партнерство и т. д.), зарегистрированное в соответствии с действующим правом МФЦА.

На территории Республики Казахстан выпуск и оборот необеспеченных цифровых активов как физическим, так юридическим лицам запрещено, кроме юридических лиц, которые созданы по правилам МФЦА, и иностранным юридическим лицам которые аккредитованы регистратором компании МФЦА, т.е только на территории МФЦА можно заниматься цифровым майнингом. На территории Республики Казахстаннельзя использовать цифровые активы в качестве средства платежа/расчета, исключением является территория МЦФА, где можно их использовать в качестве средства обмена, платежа или расчета.

Участники МФЦА освобождаются от уплаты корпоративного подоходного налога. Для участников МФЦА действует упрощенный визовый режим, предоставляется возможность безвизового въезда в страну на срок до 30 дней гражданам ОЭСР, ОАЭ, Малайзии, Сингапура и Монако. И это, только малая часть преференции для участников и работников МЦФА [23].

Согласно ст.1 п. 55-3Закону Республики Казахстан «Об информатизации» под цифровым майнингом понимается – «процесс проведения вычислительных операций с использованием компьютерных, энергетических мощностей согласно заданным алгоритмам шифрования и обработки данных, обеспечивающий подтверждение целостности блоков данных в объектах информатизации посредством блокчейна»[19].

Как раз о цифровом майнинге было отмечено, в Послании Президента о том, что «… в цифровой майнинг было привлечено более 80 миллиардов тенге инвестиций. Но останавливаться на этом нельзя, следует привлекать в страну мировых цифровых гигантов. Иначе это сделают другие государства. В течение пяти лет нужно довести объем инвестиций в эту отрасль до 500 миллиардов тенге» [24].

Из-за благоприятных введенных законов Республики Казахстан по цифровому майнингу, а также из-за введенного запрета на майнинг и оборота криптовалюты в Китае, криптовалютныемайнинговые фермы массового начали переезжать в нашу республики. После чего, Республика Казахстан после США по хэшрейту цифровых валют заняла второе место [25].

Согласно приказу Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от13 октября 2020 года «Правила информирования о деятельности по осуществлению цифрового майнинга», юридические лица осуществляющие деятельность по цифровому майнингу, информируют в течение 30 (тридцать) календарных дней о планируемых мероприятиях (до проектирования) по строительству центров обработки данных в виде обращения набумажном носителе либо в форме электронного документа в уполномоченный орган [26].

Информация должна предоставляться, о планируемом месторасположении, объеме потребляемой мощности в мегаваттах (МВт), потенциале расширения проектных электроэнергетических мощностей центров обработки данных, инвестициях в оборудование центров обработки данных и банковских реквизитах юридического лица [26].

При анализе данного приказа можно сделать вывод, что для осуществления цифрового майнинга нужно быть зарегистрированным в качестве юридического лица, а также необходимо уведомить уполномоченные органы о месторасположении криптофермы, объеме потребляемой электроэнергии, и какое оборудование будет использоваться.

Некоторые авторы, считают, что такое принятие законов весьма поспешное, а также высказывают мысли о том, что порой законотворцы некомпетентны в данном вопросе. По их мнению, закон этот противоречить сам себе. С одной стороной цифровой майнинг легализован, с одной стороны выпуск и оборот необеспеченного майнинга запрещен. Большинство в своем случае при цифровом майнинге выпускается необеспеченные цифровые активы (криптовалюты) – это как Bitcoin, Ethereum, Monero и т.д. [27].

Вопрос встает в том, что как можно будет запретить майнинг, когда любое физическое лицо может скачать программное обеспечение для производство майнинга, которая находится в открытом доступе, на своих вычислительных компьютерах или видеокартах (ASIC), ко-

торый своевременно оплачивает счета за электроэнергию. Из этого вопроса вытекает следующий вопрос, как будут выявляться физические лица занимающиеся майнингомна своих вычислительных компьютерах, так называемые серые майнеры (незаконный майнинг), а также какие меры могут применены в отношении данных лиц?

При скрытом майнинге (криптоджекинге) все более или менее понятно, предлагалось привлекать их административной и уголовной ответственности путем внесения соответствующих поправок в КоАП и УК Республики Казахстан.

Если на счет серых майнеров, то здесь ситуация неоднозначное,это такие физические лица или предприниматели, которые прячут потребление электроэнергии, цифрового майнинга за другой основной деятельностью.

На сегодняшний день, энергозатраты серого майнинга составляют свыше 1 гигаватт (ГВт). По словам Багдата Мусина, «серый майнинг – это экономическое преступление, то есть уклонение налогов с этого вида деятельности» [28].

Согласно ст. ст. 606-1 – 606-5 Налогового кодекса Республики Казахстан, с 1 января 2022 года лица, занимающие цифровым майнингом должны платить налог за потребленную электроэнергию в размере 1 тенге за1 киловатт-час [29].

Одним из ключевым моментов, при майнинге цифровых валют (при решении математических и криптографических задач) является большой расход электроэнергии.

Работающие с нарушением закона серые майнеры (криптофермы) приводят критическому повышению нагрузки на электросеть, что может послужит причиной частых аварийных отключений электроснабжения населения.

Так, в ноябре 2021 года в Карагандинской области около города Темиртау в поселке Актау, полицейскими было выявлено незаконная майнинговая ферма, которая приводило к нехватке электроэнергии и перебоям электросетей [30].

Кроме того, по мнению некоторых экспертов, недавно произошедший блэкаут (массовое отключение электроэнергии) в Центральной Азии (Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан) причастны серые майнеры [31].

Так. согласно ст. 22 п. 1 пп. 3) Закона Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» электроэнергия входит в экономическую безопасность, которая определяется как состояние защищенности топливно-энергетического, нефтегазового и атомно-энергетического комплексов экономики от реальных и потенциальных угроз, при котором государство способно обеспечить энергетическую независимость и их устойчивое развитие для удовлетворения потребностей общества и государства в энергоресурсах [32].

Таким образом, энергетическая безопасность является важной составляющей национальной безопасности.

Резюмирую все вышесказанное, можно подвести итог:

1. В данный момент, цифровые валюты (цифровых активы) регулируются гражданским и финансовым законодательством, хотя есть риски использования криптовалют в преступных целях. В связи с этим, необходимо правовое регулирование, а именно закрепление термина «цифровых валют» в уголовное и уголовно-процессуальное законодательство.

2. Необходимо признать на законодательном уровне, что незаконный майнинг является правонарушением. Внести необходимые изменения кодексы об административных нарушениях и уголовный за незаконную генерацию (майнинга) криптовалют.

3. Необходимо классифицировать незаконный майнинг следующим образом:

- скрытый майнинг «криптоджеинг»;
- «серый майнинг»;
- «черный майнинг»;
- «бытовой майнинг».

А также необходимо выше указанным видам майнинга, дать определение.

4. Необходимо ст. 6 а Закон «О национальной безопасности» дополнить п.21 в следующей редакции:

- потеря электроэнергии при незаконном цифровом майнинге, приведший к отключению стратегических и жизненно важных инфраструктур Республики Казахстан.

Список использованных источников:

1.Криптовалюты и блокчейн как атрибуты новой экономики. Разработка регуляторных подходов:международный опыт,практика государств – членов ЕАЭС,перспективы для применениявЕвразийском экономическом союзе / Интернет-ресурс: https://eec.eaeunion.org/ (дата обращения напр.: 08.02.2022).

2. Государственная программа «Цифровой Казахстан» утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827.

3. Абдихаликов А.А. Совершенствование подготовки сотрудников правоохранительных органов попротиводействию уголовным правонарушениям, совершаемым с использованием информационных технологий // ҚазақстанРеспубликасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – №1(66) 2021. – 82-88 бб.

4. Русскевич Е.А. Дифференциация ответственности за преступления, совершаемые с использованием информационно-коммуникационных технологий, и проблемы их квалификации:дис. ...док.юр. наук. – М., 2020 – 531 с.

5. Нацбанк предостерегает от операций с виртуальной валютой / https://vlast.kz/ (дата обращения напр.: 17.01.2022).

6. «Технодом» стал принимать оплату в биткоинах / https://forbes.kz/process/ (дата обращения напр.: 17.01.2022).

7. Купить квартиру за биткоины: виртуальная валюта – реальная недвижимость / https://info.homsters.kz/ (дата обращения напр.: 17.01.2022).

8. Государство не защитит казахстанцев при мошенничестве с криптовалютами – Нацбанк / https://tengrinews.kz/ (дата обращения напр.: 17.01.2022).

9. Выступление Главы государства на пленарном заседании X Астанинского экономического форума «Новая энергия – новая экономика» / Интернет-ресурс: https://www.akorda.kz/ru (дата обращения напр.: 17.01.2022).

10. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» https://www.akorda.kz/ru/(дата обращения напр.: 17.01.2022).

11. Встреча с сооснователем компании «Apple» Стивом Возняком / https://www.akorda.kz/ (дата обращения напр.: 17.01.2022).

12. Wannacry, Ransomware, and the Emerging Threat to CorporationsJanuary 2018SSRN Electronic JournalDOI:10.2139/ssrn.3238293(дата обращения напр: 17.01.2022).

13. Как Казахстан пережил атаку вируса WannaCry / https://www.zakon.kz (дата обращения напр.: 17.01.2022).

14. В Казахстане наибольшей проблемой стал незаконный майнинг криптовалюты – TMI / https://lsm.kz/v (дата обращения напр.: 17.01.2022).

15. Náñez Alonso, S.L.; Jorge-Vázquez, J.; EcharteFernández, M.Á.; ReierForradellas, R.F. Cryptocurrency Mining from an Economic and Environmental Perspective. Analysis of the Most and Least Sustainable Countries. Energies 2021, 14, 4254. https://doi.org/ 10.3390/en14144254

16. Дело о майнингекриптовалют на госсерверах в Карагандинской области дошло до суда / https://informburo.kz/ (дата обращения напр.: 17.01.2022).

17. Послание Главы государства Касым-ЖомартаТокаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания казахстана» / Интернет-ресурс: https://www.akorda.kz/ (дата обращения напр.: 18.01.2022).

18. Закон Республики Казахстан от 25 июня 2020 года № 347-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» / Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz (дата обращения напр.: 18.01.2022).

19. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» / Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения напр.: 18.01.2022).

20. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года / Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/(дата обращения напр.: 18.01.2022).

21. Приказ Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 29 октября 2020 года № 407/НҚ «Об утверждении Правил выпуска и оборо-

та обеспеченных цифровых активов» / Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения напр.: 18.01.2022).

22. Aifc Glossary Aifc Act No. FR0017 OF 2018 (with amendments as of 27 December 2019, which commence on 1 January 2020) / https://aifc.kz/files/legals/246/file/glo_v7_fr0017_14.12.2019.pdf (дата обращения напр.: 19.01.2022).

23. https://aifc.kz/ru/faq/aifc-participation/ (дата обращения напр.: 08.02.2022).

24. Послание Главы государства Касым-ЖомартаТокаева народу Казахстана от 01.09.2020 «Казахстан в новой реальности: время действий» / Интернет-ресурс: https://www.akorda.kz/ru (дата обращения напр.: 07.02.2022).

25. Казахстан занимает второе место в мире по майнингу//https://www.kt.kz/ (дата обращения напр.: 07.02.2022).

26.Приказ Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 13 октября 2020 года № 384/НҚ «Об утверждении Правил информирования о деятельности по осуществлениюцифрового майнинга» / Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/(дата обращения напр.: 07.02.2022).

27. Проскурина К.Ю. Налогообложение цифрового майнинга и операций с криптовалютой в РК: критические заметки к законопроекту и зарубежный опыт / Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения напр.: 10.02.2022).

28. Багдат Мусин: «Серый майнинг» – это экономическое преступление / https://kapital.kz/ (дата обращения напр.: 11.02.2022).

29. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» / Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения напр.: 11.02.2022).

30. Майнинг-ферма незаконно работала под Темиртау. Ее нашли когда начались перебои со светом / https://liter.kz/ (дата обращения напр.: 11.02.2022).

31. «Серый» майнинг назвали причиной блэкаута в Казахстане/ https://nsn.fm/society/v-kazahstane-schitaut-chto-prichinoi-blekauta-stal-seryi-maining дата обращения напр.: 11.02.2022

32. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» / Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения напр.: 11.02.2022).

Сведения об авторах

Берекенов Аскар Талгатович **–** докторант факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, майор полиции.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Берекенов Асқар Талғатұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Ділбарханова Жанат Рақымжанқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.

Berekenov Askar Talgatovich – doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education, master of law, police major.

Dilbarkhanova Zhannat Rakhimzhanovna – Deputy head of the Almaty academy MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, doctor of law, professor, police colonel.

УДК 343.91
МРНТИ 10.87.89

Ж. Жайлау[1], Т.Б. Беркінбаев[2], Д.Ә. Әбділда[3]

[1] Алматы гуманитарлық-экономикалық Университеті, Алматы, Қазақстан
[2] Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан
[3]Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы, Қазақстан

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ КӘМЕЛЕТ ЖАСҚА ТОЛМАҒАН ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ЕСІРТКІ ЗАТТАРЫ МЕН ПСИХОТРОПТЫ ҚҰРАЛДАРДЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада есірткі заттарды мен психотропты құралдардың кәмелет жасқа толмаған тұлғалар арасында заңсыз айналым алғышарттарының халықаралық құқықтық қырлары ашылады, мемлекеттің, қоғамның және жеке адамдардың қауіпсіздігіне қатер ретінде есірткімен байланысты қылмысқа қарсы күрес мәселелері қарастырылады. Авторлар зерттеу барысында есірткі заттардың, психотропты құралдарының және олардың аналогтарының заңсыз айналымының дамуына ықпал ететін мәселелер, себептер мен жағдайларды анықтайды.

Еңбекте шетел мемлекеттерінің тәжірибесіне шолу жасалынады. Халықаралық ұйымдар тәжірибесі мен құжаттарының қарастырылып отырған салаға ерекше көңіл бөліну қажеттілігіне баса назар аударылады. Мақала халықаралық аренада нашақорлықмен күресу үшін жаңа тиімді құқықтық шараларға мұқтаж екендігі туралы тұжырым жасайды. Қорытындылай келе, авторлар қылмыстың осы түріне қарсы тұруға көмектесетін бірқатар тиімді шараларды ұсынады.

Түйінді сөздер: кәмелет жасқа толмаған тұлғалар, есірткі заттар, психотропты құралдар, халықаралық құқық, Конвенция.

Вопросы правового регулирования незаконного оборота наркотиков и психотропных веществ, совершаемым несовершеннолетними в международном праве

В статье раскрываются международно-правовые аспекты незаконного оборота наркотиков и психотропных веществ среди несовершеннолетних, борьбы с наркопреступностью как угрозой безопасности государства, общества и личности. Исследование авторов выявило основные проблемы, причины и условия, способствующих развитию нелегального оборота наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов.

В работе рассматривается опыт зарубежных стран. Особое внимание уделяется опыту и документам международных организаций в этой сфере. В статье делается вывод о необходимости принятия новых эффективных правовых мер по борьбе с наркоманией на международной арене. В заключение авторы предлагают ряд эффективных и действенных мер, которые должны помочь в противодействии данному виду преступности.

Ключевые слова: несовершеннолетние, наркотики, психотропные вещества, международное право, Конвенция.

Issues of legal regulation in the international law of illegal traffic in drugs and psychotropic substances by minors

The article reveals the international legal aspects of the illegal circulation of drugs and psychotropic substances among minors, the fight against drug crime as a threat to the security of the state, society and the individual. The study of the authors revealed the main problems, causes and conditions that contribute to the development of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues.

The work examines the experience of foreign countries. Special attention is paid to the experience and documents of international organizations in this area. The article concludes that it is necessary to take new effective legal measures to combat drug addiction in the international arena. In conclusion, the authors propose a number of effective and efficient measures that should help in countering this type of crime.

Key words: minors, drugs, psychotropic substances, international law, convention.

Нашақорлықтың алдын алу мәселесінің өзектілігі дүниежүзіндегі есірткі ахуалының өзгеруімен анықталады, оның негізгі тенденциясы, ең алдымен, балалар мен жасөспірімдер арасында нашақорлар санының апаттық үдеуі болып табылады. Бұл өз алдына XXI ғасыр індеті, нашақорлық эпидемиясымен байланысты мемлекеттердің қауіпсіздігіне елеулі қауіп төндіреді, өйткені жасөспірімдер арасында белсенді таралып, қылмыс катализаторы болып саналады. Соңғы онжылдықта нашақорлықтың таралуы қарқынды дамып, әлеуметтік апаттың ерекшеліктеріне де ие болып отыр.

Синтетикалық есірткі мен психотроптық заттарды теріс пайдалану және олардың заңсыз айналымы соңғы жылдары адамзаттың ең күрделі жаһандық мәселелерінің біріне айналды және бүкіл әлем қоғамдыстығын алаңдатып отыр. Нашақорлыққа қарсы күрес мәселесі Қазақстан Республикасында да, дүние жүзінде де өзекті болып отыр. Бұл мәселенің өзектілігі халықтың денсаулығына нұқсан келтіретін синтетикалық есірткі, психотроптық және улы заттарда пайдаланатын адамдар санының жылдам үдемелі өсуінде болып отыр [1].

Нашақорлық – бұл әлеуметтік, медициналық және құқықтық аспектілерді қамтитын көп қырлы құбылыс. Қазіргі таңда кәмелетке толмағандар арасындағы нашақорлық аса маңызды мәселе болып табылады және ерекше алаңдаушылық туғызады. Соңғы кездерде экономикалық дамыған елдердің көбісінде тұрғындардың әртүрлі топтарының арасында есірткі қолданудың жылдам өсуі байқалады.

Жасөспірімдердің есірткі заттарын жаппай қолдану үрдісі айтарлықтай жақын арада болды деп айтуға болады. Оның бастауы бірінші АҚШ, сосын Еуропа континентінде орын тапты. Бастапқыда бұл үрдіс университет «қаймақтары» (элита) ерекше топтарының арасында пайда болса, кейіннен әлеуметтік жағдайлары нашар жасөспірімдер арасында да тарай бастады. Әлемнің әрбір аймақтарына нашақорлықтың көптеген түрлері тән. Дүние жүзінің зерттеушілері мен мамандары «ақ өлімнің» балалар мен жасөспірімдер үшін өте қауіпті екені туралы айтудан жалықпайды [2].

Дүниежүзі зерттеулерінің жалпылама мәліметі бойынша, есірткіні үнемі қолданып жүретін адамдар 30 жылдан астам өмір сүрмейді. Нашақорлардың негізгі контингенті 14-20 жас аралығындағы жастар, ал алғаш рет есірткіні татып көргендер 7-12 жас аралығындағы балалар. Осы орайда нашақорлықтың жасару үрдісі байқалады. Әртүрлі жас аралығында есірткі заттардың алуан түрлі түрлерін қолдану қызығушылық тудыртады, мысалы, 18 жасқа дейінгі балалар мен жасөспірімдер арасында көбінесе қарасорадан жасалған, 16-25 жас аралығындағылар көкнәрдан жасалған есірткі заттарын жиі қоланады, ал ересек адамдар басқа да улы заттардан жасалған есірткіні пайдаланады. Бірақ қазіргі кезде жасөспірімдердің түрлі «таблеткалар» мен синтетикалық есірткі заттарды кең түрде қолдану барлық жерде кездеседі. Тұрғындар арасындағы есірткі заттардың бүгінгі таңда қарқынды түрде таралуы ерекше әсерлі болып отыр [3].

Мыңжылдықпен есептелінетін есіртікіні заңсыз пайдалану мен қолдану проблемасы, әсіресе жастар арасында, ғаламдық сипатқа ие болып, дүние жүзі мемлекеттерінің бәрінде

дерлік ерекше орын алатыны сөзсіз. Бұл мәселеге территориялық, ұлттық, діни, класстық, жыныстық және тағы да басқа шектер қойылмайды. Сондықтан жастар мен жасөспірімдер арасындағы нашақорлық әлеуметтік мәнге де ие. Жастар мен жасөспірімдер арасындағы есірткі заттарын қолданудың аса бір қауіпті қырларының бірі –олар қоғам дамуының алғышарттарын жойып, оның болашағының өркендеуіне кедергі жасайды. Есірткі заттарын қолданып жүрген жасөспірімдер өз денсаулықтарына елеулі зиян келтіріп қана қоймай, сонымен қатар әлеуметтік салдарға да ие.

Біздің қоғам үшін ең ауыр мәселе болып жастар мен жасөспірімдердің қылмыстылығы мен нашақорлығы, жастар, жасөспірімдер қылмыстылығы мен ересектер қылмыстылығының бірігіп кетуі болып табылады. Қазақстандағы есірткі заттарының заңсыз айналымының, есірткі саудасы мен олармен байланысты жастар мен жасөспірімдердің есірткіге қатысты қылмыстылықты дүние жүзіндегі жалпы есірткі айналамынынан және оның даму тенденцияларынан бөлек алып қарастыруға болмайды. Қазіргі таңда халықаралық қылмыстық топтардың қызметін кеңейтуге бағытталған нақты тенденция байқалады.

Нашақорлықтың алдын алу халықаралық стратегиясына есірткі және психотропты заттарды бақылау шаралары кіреді. Осыған орай, әлемде нашақорлықтың таралуымен күресу үшін 1909 жылдың ақпанында Қытайдың Шанхай қаласында есірткіні бақылау бойынша бірінші халықаралық конференция өткізілді, оның нәтижесінде - Халықаралық апиын комиссиясы құрылды. Алғашқы халықаралық протоколға қол қойылып, есірткі және психотропты заттарды халықаралық-құқықтық бақылау алғышарттары жасалды. Үш жылдан кейін дерлік, 1911 жылы 1 желтоқсанда Гаагада Халықаралық апиын конференциясы басталды, ол 1912 жылы 23 қаңтарда қол қоюмен аяқталды. 1912 жылғы Халықаралық апиын конвенциясының мақсаты болып апиын, морфин және кокаинді теріс пайдаланудан біртіндеп бас тартуға және есірткіні медициналық және өзге де заңды мақсаттарға қолдануды шектеуге тырысу болды. Конвенцияда одан арғы дамуын халықаралық келісімінде орын тапқан бірқатар қағидаларды (дәрі-дәрмектерді тек «медициналық және басқа да ақылға қонымды мақсаттарда қолдану», заңды өндіріс пен сауданы реттеу және т.б.) жарияланды. Құрылған халықаралық ұйым – Ұлттар Лигасына апиын саудасы мен басқа да есірткі заттары туралы келісімдердің орындалуын жалпы бақылау сеніп тапсырылды. Ұлттар Лигасының жиырма жылдық болмысы ішінде нашақорлықпен күресу және есірткінің таралуын бақылау жөнінде бірнеше халықаралық құқықтық актілер қабылданды (1925 ж. Женева Конвенциясы және оны толықтырған 1931 ж. Банког келісімі). Бұл актілер 1912 ж. Гаага конвенциясының қағидаларын бекітіп, есірткіні тек заңды қажеттіліктер үшін өндіруге болатындығын анықтап, сондай-ақ есірткі заттарының тізімін кеңейткен. 1936 жылғы Женева Конвециясы халықаралық-құқықтық тәжіриебеде айтарлықтай маңызды жаңалық енгізді: есірткі заттарын заңсыз таратумен байланысты қылмыстар үшін халықаралық қылмыстық қудалау бекітілді. Есірткі туралы заңдардың бұзылуы анықталған шарттар негізінде қылмыскерді шетел мемлекетіне беру көзделді. Бірақ Конвенцияның кемшілігі де болды: дәрі-дәрмектер бақылауға алынса да, өкінішке орай, өндіріске арналған шикізат көздері бақылаудан тыс қалып қойды. 1961 жылдан бастап есірткі заттары туралы бірқатар халықаралық конвенциялар қабылданып, регламенттер мен протоколдарға қол қойылған болатын (1961ж. БҰҰ есірткі заттары туралы Біріңғай Конвенциясы; 1971ж. БҰҰ психотроптық заттар туралы Біріңғай Конвенциясы).

1961 ж. БҰҰ Экономикалық және әлеуметтік Кеңес жанында Есірткі заттары жөніндегі арнайы комиссия құрылған болатын. Бұл Халықаралық есірткіні бақылау кеңесі (INCB) тәуелсіз квази-сот сараптама органы, ол 1961 жылғы Есірткіге қарсы бірыңғай Конвенцияға сәйкес екі органның бірігуімен құрылған: 1925 ж. құрылған Халықаралық апиын конвенциясы бойынша Есірткіге қарсы тұрақты орталық комитет және 1931 ж. Есірткі заттарды өндіруді шектеу туралы конвенция және оны тарату ережелері негізінде құрылған Есірткіге қарсы күрес басқармасы. 1980ж. БҰҰ БА денсаулық сақтау жөніндегі резолюциясында бұл мәселе халықаралық аренада көтерілді (Женева қ., ВОЗ).

Әлемде бұл дертпен күресуге қатысты қаншама қадамдар жасалғанына қарамастан, мәселені күннен күнге ушықтыратын біршама жаңа заман әдіс-тәсілдері пайда болуда. 1988 жылы БҰҰ-ның есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы Конвенция қабылданды, 2005ж Спорттағы допингпен күрес туралы халықаралық Конвенциясы, 2016 жылы «Әлемдік есірткі мәселесін тиімді шешу мен күресу жөніндегі біздің ортақ міндетіміз» – Бас Ассамблеяның әлемдік есірткі мәселесі жөніндегі арнайы сессиясының қорытынды құжатына қол қойылды [3].

Есірткіге қарсы комиссия 1946 жылы құрылды және БҰҰ жүйесінің ғаламдық мәселелерді шешуде негізгі саясатты анықтаушы есірткіні бақылау органы болып табылады. Оның құрамына Экономикалық және әлеуметтік кеңес сайлаған 53 мүше мемлекет кіреді. Комиссияның жылдық сессияларына басқа мемлекеттерден, Ұйым жүйесінің басқа органдары мен мекемелерінен бақылаушылар қатысады. Есірткіге қарсы комиссияның негізгі функцияларының бірі - есірткіні бақылаудың қолданыстағы халықаралық жүйесіне өзгерістер енгізу туралы кеңес беру және есірткімен күресудің жаңа конвенциялары мен құралдарына ұсыныстар дайындау. Комиссия жаңа заттар конвенциялардың бақылауына алынып, бақылаудың қажетті деңгейін анықтайды. Осыған байланысты ол ДДҰ-дан есірткіге қарсы препараттар (1961 жылғы Конвенцияға және 1972 ж. Хаттаманың өзгертулеріyt сәйкес бақыланатын заттар) туралы ақпарат пен кеңес алады және психотропты заттар (1971 жылғы Конвенцияға сәйкес бақыланатын заттар), сондай-ақ, Комиссия прекурсорларға арналған химиялық заттарға (1988 жылғы Конвенцияға сәйкес бақыланатын заттарға) қатысты тиісті, экономикалық, әлеуметтік, құқықтық және әкімшілік факторларды ескере отырып қабылдауы немесе қабылдамауы мүмкін.

Біріккен Ұлттар Ұйымының есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы (UNODC) есірткі бизнесімен және халықаралық қылмыспен күресу бойынша халықаралық күштерді үйлестіреді. UNODC штаб-пәтері Венада орналасқан; сонымен қатар, ол Нью-Йорктегі және Брюссельдегі 20 жергілікті кеңселері және байланыс кеңсесі бар. БҰҰ БҰҰ-мүше мемлекеттерге олардың заңсыз айналым, қылмысқа және терроризмге қатысты мәселелерін шешуге көмектесуіне мандат алды. Атап айтқанда, ол осы салалардағы халықаралық шарттар бойынша Бас хатшының функцияларын орындайды және есірткіге қарсы комиссия мен INCB-ге көмектеседі. БҰҰ үкіметтерге көмек ретінде тәжірибе мен оқытуды ауыстыру арқылы техникалық көмек көрсетуде, есірткіге қарсы бақылаудың тиісті құрылымдарын құру және кешенді дамытуда, өте маңызды рөл атқарады. Бұған әр түрлі іс-шаралар, соның ішінде, кешенді ауылды дамыту және баламалы даму, есірткіге қарсы құқық қолдану, нашақорлықтың алдын-алу, есірткі тұтынушыларды емдеу және оңалту, заңнамалық және институционалдық реформалар кіруі мүмкін[4].

ДДҰ - Денсаулық сақтау саласындағы жетекші және беделді халықаралық орган, ол денсаулық сақтау саласындағы көптеген елдерде күрделі медициналық проблема болып табылатын есірткіні теріс пайдаланудың алдын алу шараларына белсенді қатысады.Халықаралық есірткіге қарсы күрес конвенциялары ДДҰ-ға заттарды бақылау жүйесіне өзгерістер енгізу және заттарды тізімдеу үшін ерекше өкілеттіктер береді.

Сарапшылар кеңесімен бағалау аяқталғаннан кейін ДДҰ қорытындыларын бақылау шаралары бойынша ұсыныстармен бірге есірткіге қарсы күрес жөніндегі комиссияға жібереді. Тиісті тізімге зат қосу туралы шешімді Комиссия қабылдайды, ол, сонымен қатар, экономикалық, әлеуметтік, құқықтық және басқа факторларды ескереді.

Есірткі құралдарының заңды айналымы шеңберінде тиісті бақылау шараларын орындамау жаңа жағымсыз бағыттың пайда болып, сондай-ақ, оның дамуына әкеліп соқтырады. Бұл бағыт дәрі құралдарынан жасалатын есірткі заттар мен осының салдарынан есірткі ахуалының күрт нашарлауына әкелуі мүмкін. Өйткені бұл жағдайда есірткі заттарының бағасы төмендеуі мүмкін.

Қазіргі уақытта интернет желісі арқылы байланыссыз тәсілмен жүзеге асырылатын есірткі құралдары мен психотроптық заттарды өткізу шын мәнінде жаппай сипатқа ие. Сонымен бірге, сатушылардың қылмыстық іс-әрекетін құжаттауға бағытталған

жеделіздестіру іс-шаралары барысында көбінесе есірткі тұтынушылардың қатардағы буыны ғана қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін, ал тікелей ұйымдастырушылар лайықты жазадан тыс қалады. Өкінішке орай, статистика осы заңсыз құбылыстың ауқымын толық көрсете алмайды, өйткені мұндай қылмыстардың жеке есебі жүргізілмейді және оларды есірткі қылмыстарының жалпы сипатынан анықтау тек өрескел көрініс бере алады [5].

Жоғарыда жасалған зерттеу жұмыстарын қорыта келгенде, есірткі айналымына қатысты қылмыстылықпен күресудің қажеттілігі мен маңыздылығымен қатар әлеуметтік сипаттағы шараларға мұқтаж екенін айта кету керек. Көріп отырғанымыздай, халықаралық құқықтық реттеу аясында кәмелет жасқа толмаған тұлғаларға қатысты шаралардың бардан гөрі жоғы көп. Бұл мәселенің халықралық аренада толыққанды құқықтық реттелменгені анықталынып отыр. Бұл орайда мемлекеттер өз мүдделерін қызығушылыққа алып, халықаралық қағидаларға қарсы келмей өз ұсыныстарын жұмыс атқарып отырған мамандандырылған органдарға жеткізуі ықтиимал. Есірткі заттарына ұсынысты ғана емес, сұранысты да азайту керек. Есірткіге тәуелділік - әлеуметтік күйзелістің белгісі екені даусыз, сондықтан қоғамдағы әлеуметтік климаттың өзгеруіне жол беріп оған міндетті түрде жетуіміз керек. Сондай-ақ, мемлекеттік органдардың нашақорлыққа тәуелді тұлғалардың жас шегіне аса көңілін аудару керек, өйткені жастар мен жасөспірімдер нашақорлығы өте қауіпті және кейіннен ауыр салдардың болуы ықтимал. Нәтижесінде, жасөспірімдер мен жастардың есірткіге тәуелділігі туу коэффициентінің төмендеуіне және мүгедек балалардың тууына әкеліп соқтырады, ал бұл санаттағы балалар көбіне есірткіге тәуелді ата-аналарға қажет емес, сонымен қатар жастар арасындағы өлім-жетімнің жоғарылауына әкеледі.

Бұл себептер әлемнің қазіргі кездегі жағдайын сипаттайды, ол халықтың денсаулығына, елдің экономикасына, құқықтық тәртіпке және тұтастай алғанда елдің ұлттық қауіпсіздігіне үлкен қауіп төндіретін заңсыз айналым және есірткі мен психотроптық заттарды заңсыз тұтыну саласындағы жағымсыз тенденциялардың сақталуымен сипатталады. Тәжірибе көрсеткендей, нашақорлықты тіркеудің дұрыс ұйымдастырылған жүйесімен нашақорлықтың жасырын компонентін минимумға дейін төмендетуге болады. Бұл орайда республикадағы есірткі ахуалының нақты көрінісін көрсететін ақпараттық, тіркеу және бақылау жүйесін жетілдіру осы бағыттағы маңызды қадам болуы керек. Осы мақсатта ведомствоаралық өзара іс-қимылды және нашақорлықтың алдын-алу және есірткі бизнесіне қарсы күрес саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту қажет. Тұтынушылар ортасы болған кезде есірткі айналымының арналарын толық тоқтату да есірткіге тәуелділіктің жойылуын қамтамасыз етпейді, тек есірткінің басқа түрлерін жеткізудің жаңа формалары мен арналарын құруға әкеледі. Халықаралық есірткі синдикаттары мен ұйымдасқан қылмыстық топтардың Қазақстан аумағын есірткінің заңсыз айналымына арналған транзиттік дәліз ретінде пайдаланудан орасан зор пайда алуы біздің азаматтарымыздың есірткіні тұтынуға және таратуға көбірек қатысуы үшін алғышарттар мен жағдайлар жасайды. Жоғарыда айтылғандар есірткінің заңсыз айналымы фактілерін анықтау және жолын кесу бойынша мемлекеттік және басқа органдардың өзара іс-қимылын күшейту, сондай-ақ есірткі жағдайы және есірткінің жаңа түрлері туралы ақпарат алмасу шеңберінде халықаралық ынтымақтастықты дамыту қажеттілігі туралы куәландырады.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Жунисова Г.А., Борубаева С.Ж. Противодействие синтетическим наркотикам в Казахстане: анализ ситуации// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – №4(65). – 2020. – 56 С.

2. Габов Ю.А., Казкенов К.М., Кист В.Э. Молодежь и наркотики. – Караганда, 2002. – С. 4.

3. Гонопольский М.Х. Себя преодолеть: [Вредное воздействие алкоголя, наркотических и токсикоманических средств на человека]. – Алматы, 1987. – 68 с.

4. Knowladge Products, Communication, Patnerships and innovation. https://www.unodc.org/unodc/en/evaluation/Evaluation-based-knowledge-products.html

5. Жүнісова Г.Ә., Алетов Р.Р. Жоғары және компьютерлік технологиялар саласындағы есірткі қылмысын тергеу// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – №4(65). – 2020. – 91 б.

Авторлар туралы мәлімет

Жайлау Жанат – Алматы гуманитарлық-экономикалық Университеті «Педагогика, бизнес және құқық» институтының экономика, қызмет көрсету және құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Беркінбаев Талғат Бахытжанович – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау жөніндегі ведомствоаралық орталығының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Әбділда Диляна Әділқызы – Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының конституциялық, халықаралық құқық және кеден ісі кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Жайлау Жанат – доцент кафедры экономика, услуги и право Института «Педагогики, бизнеса и право» Алматинского гуманитарно-экономического университета, кандидат юридических наук.

Беркинбаев Талгат Бахытжанович – начальник межведоственнго Центра по подготовке специалистов по противодействию наркопреступности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Әбділда Диляна Әділкызы – доцент кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, кандидат юридических наук.

Zhailau Zhanat - associate professor of the economics, services and law department Almaty humanitarian and economics university`s institute of the pedagogy, business and law , candidate of legal sciences.

Berkinbaev Talgat Bakhytzhanovich - head of the Interdepartmental Centre for Training Specialists in Combating Drug Crime Makan Esbolatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic Kazakhstan, candidate of legal sciences, police colonel.

Abdilda Dilyana Adilkyzy - associate professor of the of constitutional, international law and customs departament Eurasian academy of law named after D. A. Kunaev, candidate of legal sciences.

УДК 343.85
МРНТИ 10.81. 71

С.М. Рахметов[1]

[1]Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
Нур-Султан, Казахстан

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО НАСИЛИЯ, СОВЕРШАЕМОГО В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В данной статье рассматриваются проблемы семейно-бытового насилия, совершаемого в отношении несовершеннолетних. Автором выявлены проблемы и предлагается ряд мер, направленных на совершенствование деятельности в данной сфере.

В статье приведены примеры и статистические данные о правонарушениях, связанных с семейно-бытовым насилием в отношении несовершеннолетних, проналаизированы мнения ученых, а также высказано авторская позиция относительно профилактики данного вида преступности.

Ключевые слова: семейно-бытовое насилие, семья**,** беспризорность детей, психическая травма.

Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу

Бұл мақалада отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелері қарастырылады. Өкінішке орай, бұл проблема жыл сайын жиі кездеседі, осыған байланысты оның әлеуметтік қауіптілігі артып келеді. Сондықтан ол жыл сайын өзекті бола түсуде.

Автор осындай қылмыстың мысалдары мен статистикасын келтіреді және ғалымдардың пікірлерін талдайды, мұндай қылмыстың алдын алу туралы өз пікірін білдіреді.

Түйінді сөздер: отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық, отбасы, балалардың панасыздығы, психикалық жарақат.

Prevention of domestic violence, committed against minors

This article discusses the problems of domestic violence. Unfortunately, this problem is being committed more and more every year, and therefore its public danger is increasing. Therefore, it is becoming more and more relevant every year.

The author gives examples and statistics of this kind of crime and analyzing the opinions of scientists, presents his opinion on the prevention of such crime.

Keywords: domestic violence, family, homelessness of children, mental trauma.

Для социально-ориентированного правового государства приоритетным направлением является сохранение и поддержка института семьи. В настоящее время семейное насилие совершается с каждым годом все чаще, в связи с этим его общественная опасность повышается. Поэтому эта проблема с каждым годом становится все более актуальной.

Опасность семейно-бытого насилия заключается в его общественно опасных последствиях. Кроме такого невосполнимого ущерба, как смерть, искалечение жертвы, серьезным его последствием является разрушение семьи. Это влечет беспризорность детей со всеми ее отрицательными последствиями.

Семейное насилие, в частности, избиение женщины, глубоко травмирует детей, так как избиение, унижение одного из самых близких для ребенка людей – его матери нередко происходит в его присутствии, причиняя ему глубокую психическую травму. Насилие в семейной жизни порождает не только ее разрушение, но и рост преступности в целом, так как ежегодно тысячи детей убегают из дома, не желая больше видеть это насилие. Дети в таких семьях, спасаясь от расправы, становясь беспризорными и безнадзорными, вынуждены приспосабливаться к новым условиям жизни, в том числе и посредством криминальных способов. Некоторые подростки пытаются защитить своих матерей, сестер, младших братьев от насилия, жестокого обращения, получая при этом травму (иногда смертельную) или попадая после этого на скамью подсудимых.

В результате все более глубокого проникновения насилия в жизнь семьи разрушается ее нравственность, дети вовлекаются в потребление спиртных напитков, наркотиков и в проституцию. Таким образом, от семейно-бытового насилия часто страдают дети. Все это вынуждает обращать внимание на проблемы противодействия семейно-бытовому насилию. Поэтому Глава нашего государства Касым-Жомарт Токаев в своем Послании народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года сказал: «Особое внимание нужно уделить вопросам безопасности и охраны прав детей» [1].

Статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан свидетельствуют о том, что за последние 5 лет наблюдается рост в 2,3 раза преступности в сфере семейно-бытовых отношений. Если в 2015 году в Казахстане в указанной сфере было зарегистрировано 472 уголовных правонарушения [2], в 2020 году – 1072 уголовных правонарушения [3]. В связи с этим увеличилось число жертв насилия. Жертвами - пострадавшими от преступлений в семейно-бытовой сфере обычно становятся женщины, дети (чаще девочки), пожилые члены семьи.

Среди насильственных уголовных правонарушений, совершаемых в сфере семейно-бытовых отношений, наиболее устойчивую и значительную часть составляют умышленное причинение тяжкого, средней тяжести вреда здоровью, убийство, изнасилование, развращение малолетних. В 2020 году в Республике Казахстан было зарегистрировано 138 убийств и покушений на убийство, 413 случаев умышленного причинения тяжкого вреда здоровью человека, 354 - средней тяжести вреда здоровью, 32 изнасилования, 8 развращений малолетних, совершенных в сфере семейно-бытовых отношений [3].

Исследование, проведенное Национальным центром по правам человека (учреждением Омбудсмена по правам человека) в партнерстве с ЮНИСЕФ при поддержке Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, показало, что 67% представителей взрослого населения применяют насилие в отношении детей. В частности, 65% взрослых применяли психологическое насилие и 39% применяли физическое насилие в целях воспитания детей в духе соблюдения ими дисциплины[4, с. 5].

При анализе состояния и динамики насильственной преступности в семье исследователи исходят из статистических данных о выявленных и зарегистрированных уголовных правонарушениях. При этом за пределами анализа остается латентная часть уголовных правонарушений, о которых правоохранительные органы не располагают информацией. Между тем, насилие в семье отличается высокой степенью латентности. Это объясняется тем, что дети в основном не обращаются в соответствующие органы с жалобой на своих родителей и иных близких родственников, боясь лишиться материальной поддержки и т.п.

Кроме того, значительная часть насильственных преступлений в семье рассматривается окружающими, в том числе и сотрудниками правоохранительных органов, как сугубо личное дело членов семьи. Поэтому многие факты семейного насилия остаются без внимания со стороны правоохранительных органов, сотрудники которых предпочитают не вмешиваться в семейные конфликты, предоставляя возможность членам конфликтных семей самим разобраться в своих взаимоотношениях. Это также способствует росту латентности насильственных преступлений в семье, а порой приводит и к трагическим последствиям – к смерти потерпевших.

В некоторых случаях латентность (скрытость) фактов насилия в семье объясняется неспособностью некоторых членов семьи обратиться в правоохранительные органы (это относится, в первую очередь, к детям). Таким образом, в силу указанных причин в настоящее время невозможно привести исчерпывающие данные, точно отражающие реальное состояние насильственной преступности в семье. Это является серьезным препятствием для эффективности криминологических мер противодействия семейно-бытовому насилию.

Следует отметить, что насильственная преступность посягает на самые значимые и ценные блага человека – его жизнь, здоровье, телесную неприкосновенность. Непосредственно потерпевшими от насилия в целом и в частности от домашнего насилия ежегодно становятся тысячи детей и пожилых членов семьи, которые не способны защитить себя. Дети ежегодно составляют значительную часть от всех пострадавших на почве конфликтных семейно-бытовых отношений.

Наиболее часто встречающимися формами насилия являются избиение, психическое и сексуальное насилие. Оскорбления, запугивания, угрозы тоже являются частью насильственных действий в семье, совершаемых в отношении несовершеннолетних. Каждый из этих видов насилия приносит одинаковую боль. Домашнее насилие – это повторяющийся цикл противоправного физического, словесного, духовного и экономического воздействия с целью контроля, запугивания, внушения у жертвы чувства страха. Как правило, насилие в семье характеризуется тем, что если уже имело место физическое насилие, то с каждым последующим разом обычно возрастает степень жестокости.

Для криминологической характеристики семейно-бытового насилия важно изучение личности лица, совершающего насилие. Проведенные исследования указывают следующие характеристики личности насильственного преступника в семье: по половым признакам - большая часть преступлений совершается взрослыми мужчинами, женщинами, которые являются родителями, отчимами, мачехами пострадавших несовершеннолетних. Иногда насилие совершается братьями или сестрами.

Лицам, совершающим насилие в семье, свойственны такие личностные черты, как жестокость, выражающаяся в причинении тяжелых физических и психических травм другому человеку; злобность, цинизм, наличие алкоголизма, психических расстройств, черепно-мозговых травм [5, с.28]. Очень часто насильственные преступники, в том числе и семейные насильники, руководствуются такими мотивами, как гнев, ненависть [6, с. 27].

Исследования криминологических особенностей личности семейного насильственного преступника, проведенные российским ученым С.Н. Золотухиным, позволили сделать вывод о том, что наиболее распространенными чертами семейных насильственных преступников являются:

- подчинение поведения других лиц собственным интересам и желаниям;
- внутренняя готовность к противоправным поступкам;
- жестокость по отношению к другим лицам, в том числе к членам своей семьи;
- достаточно низкий общеобразовательный уровень [7, с.76.].

Одной из основных причин роста числа совершаемых в последние годы уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере является несовершенство законодательства. После исключения из УК в 2017 году статьи 108, предусматривавшей ответственность за умышленное причинение легкого вреда здоровью, и статьи 109, предусматривавшей ответственность за побои, семейные дебоширы почувствовали послабление ответственности и наказания за указанные уголовные правонарушения и стали больше совершать уголовные правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений. В настоящее время за избиение членов семьи уголовная ответственность не предусмотрена. Меры административно-правового воздействия показали свою неээффективность.

Рост числа семейно-бытового насилия за прошедшие 3 года после исключения указанных статей свидетельствует об ошибочности декриминализации указанных выше деянии. Они более общественно опасны, чем оскорбление, но уголовными правонарушениями не признаются. По действующему законодательству Республики Казахстан за избиение челове-

ка виновный отделывается легким испугом, так как это считается административным правонарушением, а за оскорбление, которое является менее опасным деянием, лицо подлежит уголовной ответственности по ст. 131 УК. Это является нарушением принципа справедливости. Оскорбление является менее опасным деянием потому, что умышленное причинение легкого вреда здоровью влечет причинение вреда здоровью, а побои причиняют потерпевшему физическую боль. Оскорбление не характеризуется такими признаками.

В связи с этим следовало бы предусмотреть уголовную ответственность за умышленное причинение легкого вреда здоровью и побои, вернув в УК статьи 108 и ст. 109 и предусмотрев в санкциях этих статей в качестве альтернативного наказания не арест, а лишение свободы.

В соответствии с принципом нулевой терпимости к общественно опасным деяниям криминализация умышленного причинения легкого вреда здоровью и побоев будет способствовать профилактике тяжких и особо тяжких преступлений в сфере семейно-бытовых отношении, так как указанные деяния в период до их декриминализации регистрировались в сфере семейно-бытовых отношений.

Совершение любого уголовного правонарушения в присутствии несовершеннолетних (это нередко имеет место в сфере семейно-бытовых отношении) пагубно влияет не психику, нормальное духовное развитие несовершеннолетнего. Взрослые правонарушители своим примером преступного поведения оказывают негативное воспитательное воздействие на подростка, который нередко в несовершеннолетнем возрасте или достигнув совершеннолетия, повторяет то, что происходило при нем.

В связи с этим предлагаем предусмотреть в качестве отягчающего ответственность и наказание обстоятельства совершение уголовного правонарушения в присутствии несовершеннолетних. Для этого следует дополнить часть 1 ст. 54 УК пунктом 17) следующего содержания: *«совершение уголовного правонарушения в присутствии несовершеннолетнего».*

Профилактикой бытового насилия, в том числе совершаемого в отношении несовершеннолетних, должны заниматься не только органы внутренних дел, как принято считать. Решение многих вопросов по предупреждению бытового насилия они решать не могут, от их деятельности не зависит. Известно, что одной из основных причин насилия в семье является неустроенность быта, безработица и другие проблемы. Чтобы было меньше насилия в семье, нужно решать проблемы трудоустройства членов неблагополучных семей, оказывать помощь в социальной адаптации освободившихся из мест лишения свободы. Решение указанных и других бытовых вопросов может сыграть большую роль в предупреждении семейно-бытового насилия. Эти вопросы относятся к социальным и их решение зависит в первую очередь от местных представительных и исполнительных органов. Именно они должны заниматься социальными вопросами.

Профилактика уголовных правонарушений непосредственно относится к социальным проблемам, так как преступность негативно влияет на качество жизни. Для активизации деятельности местных представительных и исполнительных органов в указанной сфере статью 6 Закона Республики Казахстан от 23 января 2001 года «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» [8] предлагаем дополнить нормой, обязывающей маслихат не менее одного раза в год заслушивать отчет акимата области, города республиканского значения, столицы о мерах, принимаемых акиматом по противодействию уголовным правонарушениям. Это будет соответствовать пункту 3) ст. 27 Закона Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан», где записано: «Акимат области, города республиканского значения, столицы несет ответственность за реализацию возложенных на него функций перед областным, города республиканского значения, столицы маслихатом».

В подпункте 12) пункта 1 ст. 27 указанного Закона, где определена компетенция акимата области, города республиканского значения, столицы, записано: «организует обеспечение охраны общественного порядка и безопасности на территории области, города республиканского значения, столицы». Предлагаем расширить данную формулировку и подпункт 12)

пункта 1 ст. 27 Закона Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» изложить в следующей редакции: «обеспечивает проведение государственной политики по противодействию уголовным правонарушениям;».

Кроме того, предлагаем подпункт 29) пункта 1 ст. 27 указанного выше Закона записано: «создает организации по оказанию помощи в соответствии с Законом Республики Казахстан "О профилактике бытового насилия;». Эта формулировка по существу закрепляет имеющее место бездействие акиматов по профилактике бытового насилия. Поэтому предлагаем изложить подпункт 29) пункта 1 ст. 27 Закона Республики Казахстан от 23 января 2001 года «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» в следующей редакции: «координирует действия всех субъектов профилактики семейно-бытового насилия на своей территории».

Следует отметить, что в статьях 6 и 27 говорится о компетенциях акиматов и маслихатов. Там перечислены полномочия, но нет ни одного пункта, который обязывает указанные органы заниматься протводействием уголовным правонарушениям. На наш взгляд, некоторые подпункты из содержащихся в указанных статьях Закона относятся не к компетенции, а к обязанностям местных органов власти. Слово «компетенция» больше подходит к полномочиям. Указанные органы создаются для обслуживания местного населения, содержатся за счет государственного и местного бюджета и у них должны быть определенные обязанности. В первую очередь маслихаты и акиматы должны обеспечить безопасность населения, которое проживает на территории местных представительных и исполнительных органов. Они обязаны отчитываться перед народом о состоянии законности и правопорядка, о проводимой профилактической работе. Поэтому статьи 6 и 27 указанного выше Закона РК нужно разделить. Например, в ст. 6 перечислить полномочия, а в ст. 6-1 – обязанности маслихатов; в ст. 27 перечислить полномочия, а в ст. 27-1 – обязанности акиматов области, города республиканского значения, столицы.

Кроме того, Комитету по правовой статистике и специальным учетам ежегодно следует ежегодно устанавливать коэффициент (индекс) уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере (индекс – это число регистрируемых уголовных правонарушений, совершенных в семейно-бытовой сфере, на 10 тыс. населения, проживающего на территории каждой области или города областного подчинения, района). Данный показатель должен учитываться при ежегодной оценке деятельности акима. Это приведет к тому, что акимы областей (городов республиканского значения) будут требовать улучшения профилактической работы со стороны нижестоящих акимов, которых они назначают. Введение индекса уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере важно для более оперативной корректировки профилактической деятельности по предупреждению насилия в семье, совершаемого в отношении несовершеннолетних.

Список использованных источников

1. Казахстан в новой реальности: время действий. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года. Эл. ресурс: https://www.akorda.kz/ru/ (Дата обращения: 08.09.2020 года.).

2. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Форма отчета № 1-М. Раздел 1. Сведения о зарегистрированных уголовных правонарушениях.

3. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Форма отчета № 1-М. Раздел 1. Сведения о зарегистрированных уголовных правонарушениях (за 12 месяцев 2020 года).

4. Насилие в отношении детей в семьях в Казахстане: исследование знаний, отношения и практики. Краткий аналитический отчет. – Астана, 2017. – 27 с.

5. Борисова С.Е. Психологические особенности личности преступника // Юридическая психология. – 2007. – № 3. – С. 28.

6. Андрюшин Г.Д. Основы криминальной и следственной психологии: Учеб. пособие. Орел: «Орловский ЮИ МВД России», 2005. – С. 27.

7. Золотухин С.Н. Криминологическая и уголовно-правовая характеристика и предупреждение домашнего насилия. Челябинск: Челябинский юридический институт, – 2007. – С.75. (141).

8. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». Правовая база «Адилет».

Сведения об авторе

Рахметов С.М. – главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор юридических наук, профессор.

Рахметов С.М. – Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Rakhmetov S.M. – Chief Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor.

УДК 343.8
МРНТИ 10.83.11

Э.К. Смайлова[1], Б.Р. Таубаев[2], М.Е. Акболатова[3]

[1]Атырау инженерлік-гуманитарлық институты, Атырау, Қазақстан
[2]І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
[3]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗАҢНАМАНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасы мен шет елдердің пенитенциарлық мекемелерінде сотталғандарға қауіпсіз және ізгілікті көзқарасты қамтамасыз ететін халықаралық стандарттарды іске асыру мәселелері қарастырылады. Халықаралық пенитенциарлық жүйе саласындағы құқықтық қатынастарды, заңдық нормаларды, саяси-құқықтық идеяларды, көзқарастарды зерттеу қылмыстық жазалардың орындалуын, сотталғандарды түзеу құралдарын құқықтық реттеуді жетілдіру, пенитенциарлық мекемелер қызметінің тиімділігін арттыру және Қазақстан Республикасының пенитенциарлық жүйесін жетілдіру жөнінде ұсынымдар әзірлеу бағыттарын айқындайды. Мәселені зерттеудің әртүрлі метологиясы мен әдістемесін қолдануға, бас бостандығынан айыру орындарында адам құқықтарының іске асырылуын регламенттейтін қолданыстағы халықаралық-құқықтық және отандық нормативтік құжаттарды жан-жақты талдауға байланысты зерттеу нәтижелерінің ғылыми негізділігі мен дұрыстығы айқындалады. Зерттеу қорытындысы бойынша бүгінгі таңда бас бостандығынан айыруға сотталғандардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын регламенттейтін заңнамалық база Қазақстанда негізделген және халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына, Қазақстан Республикасының Конституциясына толық сәйкес келеді деп қорытынды жасауға болады.

Түйінді сөздер: пенитенциарлық құқық, сотталғандар, пенитенциарлық жүйе, халықаралық стандарттар, қылмыстық-атқару құқығы, халықаралық ынтымақтастық.

Актуальные вопросы международного законодательства в сфере пенитенциарного права

В статье рассматриваются вопросы реализации международных стандартов, обеспечивающих безопасный и гуманный подход к осужденным в пенитенциарных учреждениях Республики Казахстан и зарубежных стран. Исследование правовых отношений, юридических норм, политико-правовых идей, взглядов в сфере международной пенитенциарной системы определяют направления совершенствования правового регулирования исполнения уголовных наказаний, средств исправления осужденных, повышения эффективности деятельности пенитенциарных учреждений и выработки рекомендаций по совершенствованию пенитенциарной системы Республики Казахстан. В связи с использованием различной метологии и методики исследования вопроса, всесторонним анализом действующих международно-правовых и отечественных нормативных документов, регламентирующих реализацию прав человека в местах лишения свободы определяется научная обоснованность и достоверность результатов исследования. По итогам исследования можно сделать вывод, что на сегодняшний день законодательная база, регламентирующая основные права и свободы осужденных к лишению свободы в Казахстане основана и полностью соответствует общепризнанным принципам и нормам международного права, Конституции Республики Казахстан.

Ключевые слова: пенитенциарное право, осужденные, пенитенциарная система, международные стандарты, уголовно-исполнительное право, международное сотрудничество.

Topical issues of international legislation in the field of penitentiary law

The article discusses the implementation of international standards that ensure a safe and humane approach to convicts in penitentiary institutions of the Republic of Kazakhstan and foreign countries. The study of legal relations, legal norms, political and legal ideas, views in the field of the international penitentiary system determine the directions for improving the legal regulation of the execution of criminal penalties, means of correcting convicts, improving the efficiency of penitentiary institutions and developing recommendations for improving the penitentiary system of the Republic of Kazakhstan. Due to the use of various metologies and methods of research of the issue, a comprehensive analysis of existing international legal and domestic normative documents regulating the implementation of human rights in places of deprivation of liberty determines the scientific validity and reliability of the results of the study. According to the results of the study, it can be concluded that today the legislative framework regulating the basic rights and freedoms of persons sentenced to imprisonment in Kazakhstan is based on and fully complies with the generally recognized principles and norms of international law, the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: penitentiary law, convicts, penitentiary system, international standards, penal enforcement law, international cooperation.

Азаматтық қоғамның құндылықтары адам құқықтарын қамтамасыз ету міндеттерінің басымдылығын анықтайды, ол тіпті олардың бостандығын шектеу жағдайларына қатысты да өзекті болып қала береді. Адам құқықтарын құрметтеу қажеттілігі бас бостандығынан айыру орындарына да таралады. Сонымен қатар, жазалау шарасы ретінде бас бостандығынан айыру қазіргі уақытта көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстан Республикасында да ең көп қолданылады және сотталғандардың конституциялық, азаматтық және басқа да құқықтарын барынша шектеумен байланысты.

Бүгінгі күні біз мемлекеттердің қылмыстық және пенитенциарлық тәжірибені, қылмыстық жазаға тартылған адамдармен әрекет етудің құралдары мен әдістерін халықаралық деңгейде мойындалған гуманистік қағидаттар рухында барынша үйлестіруге деген дәйекті ұмтылысын айта аламыз. Бұл үдерістер қылмыстық-атқару жүйесін реформалау әлі жалғасып жатқан Қазақстанға да әсер етеді. Қылмыстық-атқару жүйесін қайта құру процесі күрделі және ең алдымен экономикалық және әлеуметтік сипаттағы мәселелермен бетпе-бет келгенін мойындау керек.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі отандық қылмыстық-атқару жүйесінің қалыптасуы мен эволюциясына қатысты кең ауқымды мәселелердің теориялық және практикалық маңыздылығымен және оның қазіргі Қазақстандағы құқықты қалыптастыру және құқық қолдану процестеріне тигізетін әсерімен алдын ала анықталған.

Қылмыстық-атқару құқығы саласындағы құқықтық қатынастарды, халықаралық стандарттар мен нормаларды, сондай-ақ сотталғандарды түзеу құралдарын зерделеу және пенитенциарлық жүйені жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу мақсатында.

Зерттеу объектісі болып Қазақстан Республикасында оның қалыптасу және даму ерекшеліктеріне назар аудара отырып, «қылмыстық құқық» және «қылмыстық-атқару жүйесі» құбылыстарын құрайтын құқықтық институттар, принциптер, қатынастар табылады. Олардың еңбектерінде Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесін реформалау мәселелері Р.Е. Джансараева, Б.Р. Таубаев, А.Қ. Жәнібеков, В.М. Анисимков, А.А. Аксенов, С.М. Петров және т.б.

Зерттеу пәні категориялық аппаратты қамтиды, оның көмегімен осы механизмнің элементі ретінде мемлекеттік механизм мен пенитенциарлық жүйенің құрылымдық-функционалдық талдауы жүзеге асырылады; қылмыстық-атқару саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін және қылмыстық-атқару құқығының қайнар көздері болып табылатын нормаларды қамтитын нормативтік құқықтық актілер; ұлттық мемлекет пен құқық тарихының әртүрлі кезеңдеріндегі пенитенциарлық мекемелердің ұйымдастырылуы мен қызметі, олардың функционалдық мақсаты мен орыс қоғамы дамуының қазіргі кезеңіндегі мемлекеттік органдар жүйесіндегі орны.

Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының (бұдан әрі – БҰҰ) 1948 жылғы 10 желтоқсандағы 217 А (III) қарарымен қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына сәйкес әркімнің осы Декларацияда жарияланған барлық құқықтары мен бостандықтары бар. , ешқандай айырмашылықсыз, қандай да бір түрде нәсіліне, терісінің түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе басқа нанымдарына, ұлттық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік, мүліктік немесе басқа мәртебеге қатысты [1].

Адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін жүзеге асыру және қорғау қазіргі өркениет пен қазақ қоғамының маңызды мақсаттарының бірі болып табылады, ол Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабында: «Қазақстан Республикасында адамның құқықтары мен бостандықтары Конституцияға сәйкес танылады және оларға кепілдік беріледі. Адам құқықтары мен бостандықтары туғаннан бастап әркімге тиесілі, абсолютті және ешкімнен ажырағысыз деп танылады, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын анықтайды» [2].

Сотталғандар өздерінің табиғи құқықтарын заңды түрде шектеуге жол берілген адамдардың айтарлықтай үлкен санатын құрайды. Сондықтан сотталғандардың құқықтарын қорғау саласындағы жетістіктерді ескере отырып, қылмыстық жазаларды орындауды құқықтық реттеудің тиімді тетігі болуы керек. Осының аясында шет мемлекеттерде қылмыстық жазаларды орындауға аналитикалық қызығушылық отандық құқық қорғау және заң шығармашылық қызметінде болуы мүмкін қателерді болдырмау үшін оң мысалдарды да, теріс тәжірибені де анықтауға мүмкіндік береді. Мемлекеттер құқығы ұлттық-мәдени дәстүрлерді бейнелейтінімен, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалар жолымен жылжуды жалғастыруға жарияланған тілегі басқа біреудің оң тәжірибесін сыни тұрғыдан түсінуді және оған сындарлы көзқарасты талап етеді.

Тәуелсіз Қазақстанда Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы ыдырағаннан кейін жүзеге асырылған экономикалық, әлеуметтік және саяси қайта құрулар 1995 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген жаңа құқықтық жүйені құруға әкелді: кешенді нормативтік құқықтық жүйе. Қылмыстық-атқару мекемелерінің ұйымдастырылуы мен қызметін реттейтін заңнамалық деңгейдегі акт – Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсандағы «Қылмыстық-атқару кодексі» Кодексі қабылданды. Жоғарыда аталған Кодекске сәйкес қылмыстық-атқару заңнамасы заңдылық, заң алдындағы барлығының теңдігі, гуманизм, демократиялық және жариялылық, жазаларды орындауды саралау мен дараландыру, жазаны түзеу әрекетімен ұштастыру қағидаттарына негізделеді [3]. Онда пенитенциарлық ғылымның жетістіктері, шетелдік заңнама тәжірибесі,

Қазіргі Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесінде жазасын өтеген адамдардың бостандық жағдайына қайта әлеуметтену және постпенитенциарлық бейімделу бойынша тиімді институттар іс жүзінде жоқ. Қылмыстық кодексте көзделген бас бостандығынан айыруға балама жазаның жаңа түрлері қолданылмайды, өйткені оларды орындайтын органдар әлі қалыптаспаған.

Таңдалған мәселелердің өзектілігін сипаттау тұрғысынан ғалымдар мен мамандар арасында Қазақстандағы қылмыстық-атқару ісін дамытудың стратегиялық бағыттарын, оны реттеудің мазмұны мен принциптерін анықтауда айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін де атап өтеміз. Оның үстіне белгілі пенитенциарлық ғалым Н.А. Стручков адамзат XVI-XVII ғасырлар қарсаңында тұр ма деген ойды білдірді. өлімге әкелетін қателік, қылмыспен күресудің негізгі құралын бас бостандығынан айыру, түрме [4; 10]. Ал мұндай күмән негізсіз емес, өйткені, белгілі болғандай, өткен ғасырлардағы тәжірибеге қарамастан, бас бостандығынан айыру орындары қылмыскерлерге түзеу ықпалының күтілетін тиімділігіне әлі жеткен жоқ, қылмыстардың қайталануы өте жоғары деңгейде қалып отыр. колония деген қорытынды жасауға болады Түрме – тәрбие жұмысы үшін ең қолайсыз орын», өйткені педагогиканың қағидаларын «қолдану қиын, бір мезгілде және үздіксіз жазалайды». Дегенмен, бас бостандығынан айыруға балама әлі табылған жоқ және ол әлі күнге дейін әлемнің көптеген елдерінде қылмыстық жазаның ең таралған түрі болып табылады.

Сотталғандарды ізгілендіруге және олардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған бірқатар халықаралық конвенциялар мен ережелер бар:

1) 1948 жылы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы [1];

2) 1950 жылы 4 қарашада Римде жасалған Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы конвенция [5];

3) 1987 жылғы 26 қарашада Страсбургте жасалған Азаптаулар мен адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жазалаудың алдын алу туралы Еуропалық конвенция [6];

4) Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 1984 жылғы 10 желтоқсандағы 39/46 қарарымен қабылданған Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жазалау түрлеріне қарсы конвенция [7];

5) БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 жылғы 14 желтоқсандағы 45/110 резолюциясымен қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының қамаумен байланысты емес шаралардың минималды стандартты ережелері (Токио ережелері);

6) БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 жылғы 14 желтоқсандағы 45/111 резолюциясымен қабылданған тұтқындармен қарым-қатынастың негізгі принциптері [9];

7) 1987 жылы 12 ақпанда Еуропа Кеңесінің Министрлер Комитетімен қабылданған Еуропалық түрме ережелері [10];

8) 1955 жылы Женевада өткен Біріккен Ұлттар Ұйымының Қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен қарым-қатынас жасау жөніндегі бірінші конгресінде қабылданған және Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес өзінің 663 С қарарларында бекітілген Тұтқындармен қарым-қатынас жасаудың минималды стандартты ережелері. XXIV) 1957 жылғы 31 шілдедегі және 2076 жылғы (LXII) 1977 жылғы 13 мамырдағы [11].

Сотталғандармен қарым-қатынас стандарттары бойынша халықаралық қоғамдастық әзірлеген және қабылдаған жоғарыда аталған халықаралық актілердің барлығы қылмыстық жазаны орындауды ізгілендіруге және оның теріс салдарын барынша азайтуға, сондай-ақ қылмыстық-атқару заңнамасын құруға бағытталған. бас бостандығынан айыру орындарында жазаны өтеудің кең жағдайларында өмір сүруге барынша жақын жағдайлар жасау арқылы түзеу қызметін жүзеге асыру. Бұған қылмыстық-атқару құқығы саласындағы халықаралық заңнаманың келесі ережелері дәлел.

Қылмыстық жазаның негізгі мақсаты – сотталғандарды түзеу. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексінің 7 [12], сондай-ақ сотталғандармен қарым-қатынас жасаудың ең аз үлгілік қағидаларының (бұдан әрі – Қағида) 65-тармағында, оған сәйкес сотталғандарда құрмет сезімін қалыптастыру қажет. адам үшін, қоғам, еңбек, нормалар, ережелер мен дәстүрлер адам жатақханасы. Сотталғандарды түзеудің маңызды құралы ретінде діни наным-сенім Құдай алдында тәубеге келу болып табылады, бұл жеке тұлғаның және моральдық заңға бағынатын тұлғаның қалыптасуына пайдалы әсер етеді [11]. Бұл сотталғандарды түзеу және олардың қылмыс жасауының алдын алудың тиімді құралы. Біздің ойымызша, қоғамнан оқшаулауға байланысты жазаларды тағайындауға, соттар кінәлінің жеке басын, келтірілген зиянның қоғамдық қауіптілігінің дәрежесі мен сипатын, басқа да мән-жайларды ескере отырып, төтенше жағдайларда ғана жүгінуге тиіс. Сот таңдаған режим жасалған қылмыстың ауырлығына және мемлекет жазасы сотталғанның жеке басына қалай әсер ететініне сәйкес болуы керек.

Қылмыстық-атқару құқығы саласындағы халықаралық заңнаманы талдау оның бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеудің жағымсыз салдарын барынша азайтуға бағытталғанын көрсетеді, мұнда бас бостандығынан айыру өз бетінше жаза болып табылады және сотталғанға азап әкеледі, сондықтан шарттар Тәртіпті сақтау қажеттілігімен негізделетін жағдайларды қоспағанда, бас бостандығынан айыру сотталғанның жағдайын нашарлатпауға тиіс.

Ереженің 65-тармағында сотталушы бас бостандығынан айыру мен бостандықтағы өмір сүру жағдайларының арасындағы түбегейлі айырмашылықты сезінбеуі керек деп көрсетілген. Бұл мақсатқа жету үшін түзетуші әсерді жекелендіру қажет.

Жазаның түзеу мақсатына жетудің қажетті шарты белгілі бір сыртқы құрылымдардың қызметі ғана емес, сонымен бірге сотталғанның өзін-өзі жетілдіруге ұмтылысы болып табылатындықтан, Қағидалар түзеу мекемелеріне сотталушының өз ісіне деген қызығушылығын оятатын іс-шараларды жүргізуді ұсынады. өзіндік түзету.

Түзеу ықпалының оң элементтері ретінде Қағидаларда әлеуметтік ықпал ету, еңбек, пайдалы мамандықтар бойынша оқыту қарастырылады, бұл өз кезегінде қазақстандық қылмыстық заңнамаға сәйкес сотталғандарды түзеу құралдарының бірі болып табылады.

Айта кету керек, Ережелер мен Стандарттардың бұл ережелері міндетті емес, кеңес беру болып табылады. Сотталғандармен қарым-қатынастың осы нормалары мен принциптерін келіскен мемлекеттердің үкіметтеріне өз заңнамасы мен тәжірибесінде оларды дәйекті түрде жүзеге асыруды көздейтін осындай актілерде қамтылған қағидаттарды басшылыққа алуды ұсынатын осы халықаралық актілердің мазмұны осыған дәлел. .

Қазіргі уақытта әлемнің көптеген дамыған елдерінде (АҚШ, Германия, Франция) сотталғандармен қарым-қатынас жасау саласындағы халықаралық заңнаманың жоғарыда аталған ережелері әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуда. Мысалы, бас бостандығынан айырудың баламалы шараларын енгізу арқылы қылмыстық жазаларды орындау жүйесін жетілдіру үрдісі байқалады. Көбінесе сынақ мерзімімен шартты түрде соттау, қоғамдық пайдалы және мәжбүрлі еңбек, айыппұлдар, кепілдіктер сияқты жазалау шаралары әзірленген. Егер бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалса, түзеу мекемелерінде жазаны өтеу үшін еркіндікте өмір сүру жағдайларына барынша жақын жағдайлар жасалады. Сонымен, Францияда (Тулуза қаласы) сәулетші Гай Атранның жобасы бойынша салынған түрме бар, ол түрмені «кварталдарға» бөлуден тұрады. олардың әрқайсысында жасаған қылмысының ауырлығына қарай сотталғандардың белгілі бір категориясы тұрады. Мұндай «кварталдарда» сотталған адам жұмыс істей алатын кітапханалар, спорт залдары, оқу орындары, кәсіпорындар бар [13]. Түрмелердің мұндай құрылымы белгілі бір қызмет түрімен айналысу арқылы өз қажеттіліктерінің көп бөлігін қанағаттандыра алатын сотталғандардың сабырлы мінез-құлқына ықпал етеді.

Норвегияда жазаны бас бостандығынан айыру орындарында өтеу үшін әлеуметтік жағдайлар жасалған, оның пенитенциарлық саясаты жазаның жазалау элементтерін барынша алып тастауға бағытталған. Норвегияда бас бостандығынан айыру түріндегі жаза тек аса ауыр қылмыс жасағаны үшін тағайындалады. Сонымен қатар, Норвегия заңнамасында өмір бойына бас бостандығынан айыру сияқты қылмыстық жазаның түрі қарастырылмаған.

Финляндияның тәжірибесі қызықты, мұнда айыппұлдар мен шартты жазалар сияқты жазалар жиі қолданылады. Осыдан бірнеше жыл бұрын онда Әділет министрлігіне қарасты бас бостандығынан айыруға баламалы жазаларды орындау жөніндегі пробация және кейінгі күтім қауымдастығы құрылды. Бірлестік Әділет министрлігінде сотталғандар жұмыс істейтін кәсіпорындар мен мекемелердің тізімін бекітеді. Олардың тәртібін кәсіпорын немесе мекеме әкімшілігі және Бірлестік өкілдері қадағалайды. Бұзушылықтар анықталған жағдайда мемлекеттік қызмет бас бостандығынан айырумен ауыстырылуы мүмкін. Сотталғандарға таңдау мүмкіндігі беріледі: жұмыс уақытында жұмыс істеу немесе оқу, ал түрмелерде жеке оқу орындары мен мұғалімдері жоқ, сондықтан олар сыртқы оқу орындарымен тығыз байланыста жұмыс істейді. Оқуға ынталандыру ақшалай сыйақы – студенттердің жақсы оқығаны үшін алатын сыйақысы [14; 215].

Күнделікті өмір жағдайларына мүмкіндігінше жақын жазаларды өтеу жағдайлары бар түзеу мекемелерін құру идеясын Ресейде С.В. Познышев қолдады, ол былай деп жазды: әлеуметтік емдеу әдістерінің ерекшеліктері» [15, б. 165].

Қылмыстық-атқару заңнамасының қазіргі жай-күйі мен одан әрі жетілдірілу мәселелерін Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесінің қалыптасуы мен эволюциясын зерттемей, оның реформаланған сол тарихи кезеңдеріне тоқталып, бүгінгі күнмен

ұқсастықтар жасамай, жалпы және ерекше белгілерін анықтамай түсіну мүмкін емес. өткен және қазіргі.

Бұл ережелер зерттеу тақырыбын таңдауды алдын ала анықтады. Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесінің қалыптасуы, қызметі және дамуының тарихи-құқықтық мәселелері үнемі зерттеушілердің назарын аударып келеді. Ұзақ уақыт заң ғылымында қылмыстық-атқару жүйесі негізінен жекелеген бағыттар бойынша зерттелді.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету, оларды қамтамасыз ету үшін азаматтардың алдында жауапты болатын заң үстемдігінен тыс елестету мүмкін емес. Ол үшін құқықтық мемлекет мемлекеттік қызметтің объективті, заңға негізделген тәртібі негізінде субъективті құқықтарға кепілдік беретін рәсімдер, механизмдер, институттар жүйесімен жабдықталуы керек. Бұл процедуралар, механизмдер, институттар өзгермейтін емес, олар динамикада, жетілдірілген, қоғамның өзгермелі жағдайларына бейімделген.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық деп жариялады. Жеке адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын сақтамай және қамтамасыз етпейінше құқықтық мемлекеттің қалыптасуы және шынайы демократияның нығаюы мүмкін емес. Ресей Федерациясының Конституциясы мемлекеттің азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау міндетін белгілейді. Мемлекет азаматтардың өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін жүгіну мүмкіндігін қамтамасыз етеді, барлық деңгейдегі лауазымды тұлғалардың шешімдері мен әрекеттерінің заңдылығы мен негізділігін сот бақылауының аясын дәйекті түрде кеңейтеді. Әлеуметтік-құқықтық зерттеулердің деректері азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету саласындағы нормативтік құқықтық актілердің көптеген бұзылуын, көптеген лауазымды тұлғалардың азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауға салғырттықпен қарауын, оның ішінде және түзеу мекемелерінде ұсталды. Бұл көріністің себептері бюрократия мен шенеуніктердің озбырлығына дер кезінде тиімді жауап бермеу болып табылады.

Ресей заңнамасында сотталғандардың құқықтық мәртебесін құқықтық бекіту олардың құқықтарын жүзеге асырудың ең маңызды құқықтық кепілі болып табылады.

«Қылмыстық жазалардың тиімділігі және олардың әлеуметтік салдары» ғылыми-зерттеу тақырыбы шеңберінде жүргізілген зерттеу барысында жазаны орындау процесінде жазалау мақсаттарын іске асырудың көрсеткіші пенитенциарлық қылмыс (қылмыстық жазалардың жиынтығы) сияқты қылмыс түрлері болып табылатындай тәуелділікті айқындай алдық. Құқық қолдану тәжірибесі көрсетіп отырғандай, пенитенциарлық және рецидивті қылмыс, бұл лакмустың тиімділігін тексерудің бір түрі қылмыстық жазалардың мақсаттарын іске асыру [16, б. 63].

Адам құқықтары мен бостандықтарын шектеу ерекше жағдайларда құқықтық реттеуді басшылыққа алатын, ұйымдастырушы таяқшалар, қағидаттар қызметін атқаратын белгілі бір талаптарға сай болуы керек.

Мемлекеттің сотталғандармен ерекше қарым-қатынасын атап өту керек. Олар қарапайым азаматтарға, әсіресе жеке құқықтарға қарағанда жеке құқықтарды басқаша түсінеді. Қазақстандағы жалпы айыптау пәні адамдарды бас бостандығынан айыру орындарында ұстау жағдайлары болып табылады, бұл бас бостандығынан айыруды азаптаумен азайтады. Шамадан тыс шектеулер қоғамдағы қорғалған тәртіпті сақтау қажеттіліктерін қанағаттандырмайды. Шектеулердің пропорционалдылығы принципін тұжырымдаған дұрыс сияқты.

Сотталғанның конституциялық-құқықтық мәртебесін сақтау мен жүзеге асыруда оның түзеу мекемелеріндегі сотталғандарға қатысты жаза мен қолданыстағы шектеулердің арақатынасының нақты заңдық негізделген және әлеуметтік негізделген анықтамасы бар. Бас бостандығынан айыру жағдайында тұлғаның негізгі құқықтарын шектеу, біздің ойымызша, заң жүзінде негізделген және әлеуметтік негізделуі керек. Бізге Конституциядан бастап, сотталғандардың қандай құқықтары мен бостандықтары толығымен шектелетінін, ал адамның негізгі құқықтарын шектеудің шегі мен сипатын нормативтік құқықтық актілерде

ішінара және мүмкіндігінше егжей-тегжейлі реттеуді заңда анықтау қажет сияқты. және бостандықтар.

Қылмыстық-атқару жүйесін реформалаудағы заманауи реформаторлық, сондай-ақ гуманистік көзқарастар сотталғандардың құқықтық жағдайын материалдық жағдайдың жүйесі және сотталғандарды ұстау жағдайлары ретінде түсінуге бағытталған. «Сотталғандардың құқықтық жағдайы» түсінігі біршама тар көрінеді, өйткені ол көбінесе құқықтық қатынастардың екі субъектісіне: түзеу мекемесінің әкімшілігіне – сотталғандарға қысқарады. Қазақстан Республикасының заңнамасы, оның ішінде пенитенциарлық заңнамасы конституциялық ережелерге негізделуі, дұрыс жалпы теориялық ережелерге негізделуі және нақты мүмкіндіктерді толығымен ескеруі тиіс.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Всеобщая декларация прав человека, принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. https://www.un.org/ru/documents/ (дата обращения: 05.01.2022).
2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. https://adilet.zan.kz/rus/(дата обращения: 15.01.2022).
3. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 208. https://adilet.zan.kz/rus/(дата обращения: 19.01.2022).
4. Стручков Н.А., Викторова И.Б. Обсуждение пенитенциарных проблем на международном уровне. – Рязань: ВШ МВД СССР, 1981, – 34 с.
5. Конвенция о защите прав человека и основных свобод, заключенная в г. Риме 4 ноября 1950 г. https://www.coe.int/ru/web/(дата обращения: 08.01.2022).
6. Европейская конвенция по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания, заключенная в г. Страсбурге 26 ноября 1987 г., https://rm.coe.int(дата обращения: 09.01.2022).
7. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих человеческое достоинство видов обращения и наказания, принятая резолюцией 39/46 Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1984 г., https://www.un.org/ru/ (дата обращения: 10.01.2022).
8. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила), принятые резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1990 г., https://www.un.org/ru/ (дата обращения: 10.01.2022).
9. Основные принципы обращения с заключенными, принятые резолюцией 45/111 Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1990 г., https://www.un.org/ru/(дата обращения: 20.01.2022).
10. Европейские пенитенциарные правила, принятые Комитетом министров Совета Европы 12 февраля 1987 г., https://docs.(дата обращения: 17.01.2022).
11. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными, принятые на I Конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, состоявшемся в Женеве в 1955 г., и одобренные Экономическим и Социальным Советом в его резолюциях 663 C (XXIV) от 31 июля 1957 г. и 2076 (LXII) от 13 мая 1977 г., https://www.un.org/ru/(дата обращения: 18.01.2022).
12. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года, https://adilet.zan.kz/rus/(дата обращения: 20.01.2022).
13. Жаворонков А. Тюрьмы XXI века. Во Франции идет дискуссия – какой должна быть тюрьма XXI века. URL : http://index.org.ru/(дата обращения: 20.01.2022).
14. Подзывалов О.А. Мировой опыт организации труда осужденных к лишению сво- боды // II Международный пенитенциарный форум «Преступление, наказание, исправление» (к 60-летию принятия Минимальных стандартных правил обращения с за- ключенными и 30-летию принятия Минимальных стандартных правил, касающихся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних) : сб. тез. выступлений и докладов участников (Рязань, 25-26 нояб. 2015 г.): в 8 т. Рязань, 2015. Т. 7. – С. 215–218.
15. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки. – М., 1923. – 843 с.
16. Акимжанов Т.К., Аюбаев М.А. Приходько И.С. Новая концепция уголовного наказания – как главное условие повышения его эффективности // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – №2(67). – 2021. – 61-72 бб.

Авторлар туралы мәліметтер

Смайлова Элеонора Кеңесқызы – Атырау инженерлік-гуманитарлық институтының оқытушысы.

Таубаев Бауржан Рыспекұлы – Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті құқық және экономика факультетінің деканы PhD докторы, қауымдастырылған профессор.

Акболатова Марал Елтайқызы –әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті м.а., PhD докторы.

Смайлова Элеонора Кенесовна – преподаватель Атырауского инженерно-гуманитарного института.

Таубаев Бауржан Рыспекович – декан факультета права и экономики Жетысуского университета имени Ильяса Жансугурова, доктор PhD, ассоциированный профессор.

Акболатова Марал Елтаевна –и.о.доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор PhD.

Smailova Eleonora Kenesovna – teacher of Atyrau Engineering and Humanities Institute;

Taubaev Baurzhan Ryspekovich – PhD, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law and Economics of Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov;

Akbolatova Maral Eltayevna – PhD, Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

УДК 343.91
МРНТИ 10.81.45

Б.К. Сербаев[1]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

ТЕРРОРИЗМ И РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В данной статье исследуются и анализируются такие глобальные явления как терроризм и религиозный экстремизм. Данные явления относятся к числу максимально опасных преступлений международного характера. Статистика жертв терроризма и религиозного экстремизма неуклонно возрастает с каждым годом. Радикализм ищет новые, все более жестокие и масштабные способы устрашения. В заявленной статье исследуются причины и условия, способствующие осуществлению радикальной деятельности. Вскрываются цели терроризма и религиозного экстремизма. Предлагаются меры по повышению эффективности борьбы с анализируемыми явлениями.

Ключевые слова: терроризм, религиозный экстремизм, радикализм, государство, предупреждение, общество, причина.

Қазіргі кезеңдегі лаңкестік және діни экстремизм

Бұл мақалада лаңкестік пен діни экстремизм деген сияқты жаһандық құбылыстар зерттелген және талдаған.Бұл құбылыстар халықаралық сипаттағы аса қауіпті қылмыстардың қатарына жатады. Лаңкестік пен діни экстремизм құрбандарының статистикасы жыл сайын тұрақты өсіп келеді. Радикализм қорқытудың жаңа, бұрынғыдан да қатыгез және ауқымды әдістерді іздейді. Аталған мақалада радикалды әрекетті жүзеге асыруға ықпал ететін себептер мен жағдайлар қарастырылған. Лаңкестік пен діни экстремизмнің мақсаттары ашылады. Талданатын құбылыстармен күресу тиімділігін арттыру бойынша шаралар ұсынылады.

Түйінді сөздер: лаңкестік, діни экстремизм, радикализм, мемлекет, ескерту, қоғам, себеп

Terrorism and religious extremism at the present stage

This article explores and analyzes such global phenomena as terrorism and religious extremism. These phenomena are among the most dangerous crimes of international character. The statistics of victims of terrorism and religious extremism is steadily increasing every year. Radicalism is looking for new, more violent and large-scale ways of intimidation. The article explores the causes and conditions that contribute to the implementation of radical activities. The goals of terrorism and religious extremism are revealed. Measures to improve the effectiveness of combating the analyzed phenomenaare proposed.

Keywords: terrorism, religious extremism, radicalism, state, warning, society, cause

Одним из неизбежных и безусловных факторов естественной деятельности каждого государства считается сохранение общественного уклада. Силовые структуры прилагают максимум стараний в бескомпромиссной борьбе с законодательно наказуемыми видами правонарушений: террористическими акциями, поддержкой террористических действий, проявлениями радикального экстремизма, массовыми бесчинствами и пр. Тем не менее, современность иллюстрирует, что показатели нарушений общественного порядка по-прежнему высоки. При этом терроризм и религиозный экстремизм являются одними из самых грозных преступлений против общественного порядка, а их последствия представляют собой серьезные проблемы, которые существуют в современно мире. Данные преступления не обошли сторо-

ной как высокоразвитые страны, так и страны, находящиеся в начале пути своего становления и развития. Реальность такова, что радикализм, в частности, религиозный экстремизм и терроризм, все сильнее угрожают спокойствию многих государств, влекут за собой крупные политические, экономически и моральные потери. В связи с их активным проявлением за последнее время гибнут тысячи людей, материальные потери составляют миллиарды долларов.

Статистика жертв наглядно иллюстрирует, что число пострадавших ежегодно растет. Проблема эффективного противодействия терроризму и религиозному экстремизму не является региональной, конфессиональной либо, основанной на иных критериях действительности. Как показывают последние события, в мире нет безопасных мест, стран, регионов. Сегодня, когда государство и общество в целом должны эффективно противостоять терроризму и религиозному экстремизму, материально-правовая база далека от совершенства, и потому необходим научный юридический подход к изучению терроризма и религиозного экстремизма, как явлениям, подрывающие национальную безопасность Республики Казахстан и мира в целом. Жертвами терроризма и религиозного экстремизма может стать каждая страна, каждый человек. Терроризм и религиозный экстремизм трансформировались в системную угрозу существования многих стран, в будущем – всей Земли. Терроризм любого вида есть одно из самых опасных международных преступлений, ставших в последние годы весьма распространенным в мире. Его акты всегда приносят массу человеческих жертв, сопровождаются большим материальным ущербом, а также социальным расслоением и душевным расстройством общества.

Губительная функция терроризма выражается в проникновении в жизнь общества насильственных методов разрешения конфликтных ситуаций, порождении атмосферы страха и повышенной тревожности. В современных условиях, когда человечество обладает оружием массового поражения (биологическое, ядерное, химическое), характеризующееся громадной уничтожающей силой, общественная опасность терроризма крайне высока [1].

Изучение статистических сведений показывает тенденцию в всем мире к росту числа проявлен различных видов и форм террора, а также проявлений радикального экстремизма. Террористическая и экстремистская деятельность на данном этапе отличается большим объемом, отсутствием явных национальных границ, существованием контактов и тесного сотрудничества с международными экстремистскими и террористическими ячейками, сильной управленческой структурой, состоящей из командного и оперативного сегментов, секторов разведки и контрразведки, материального обеспечения, боевых отрядов прикрытия, строгой конспирацией и детальным подборов работников, существованием агентуры в государственных органах и силовых структурах, изрядным техническим снабжением, зачастую превышающим снабжение служб государственных органов; существованием обширной сети тайных укрытий, законспирированных учебных баз и полигонов. Отметим, что радикальный экстремизм и международный терроризм, владея современными возможностями ведения информационной борьбы, навязывает населению собственные понятия и восприятие окружающей обстановки, качественно и успешно разрешает поставленные задачи по вербовке в свои подразделения юношей и девушек, не упоминая уже о профи – наемниках.

На современном этапе религиозный экстремизм и терроризм – это массивные системы с отвечающим их объему обеспечением. Религиозный экстремизм, а с ним и терроризм трансформировались в достаточно выигрышный бизнес обширного диапазона с существенным «рынком труда» (наймитов и др.) и приложения средств (поставка оружия, наркопреступления и иное)

«Террор» согласно толкового словаря Ожегова С.И. - «устрашение своих ... противников, выражающееся в физическом насилии, вплоть до уничтожения» [2], а терроризм –это практика террора. Действия террористов не всегда соединены с убийством, но всегда подразумевают принуждение, силу, угрозу и пр.

Действие терроризма, как правило, устремлено к значительному кругу лиц, жителям городов или областей, либо к реальным чиновникам, властным органам, которые обладают правом принятия управленческих, организационных и прочих решений [3]. Данные действия

могут быть обращены к общественным, религиозным, политическим деятелям, известным работникам культуры; в ожидании нужной реакции они также могут быть обращены и к бизнесменам и даже участникам иных криминальных организаций.

Терроризм и идущий с ним бок о бок религиозный экстремизм наносят ущерб здоровью и жизни людей, их имуществу, законным интересам и правам, расшатывая привычную жизнь социума. Физические страданиям, причинение тяжких телесных повреждений, смерть, все это сопровождает насилие. Помимо этого, имеют место быть и психологическое воздействие и психическое давление, что всегда типично в случае требования выкупа. Средства, используемые радикалами для своей победы: шантаж, угрозы, нагнетание атмосферы испуга, боязни за свою жизнь и членов своей семьи. Разорение, разграбление, уничтожение ценностей, имущества радикалами также можно причислить к терроризму [4]. Акт терроризма может быть совершен единственным лицом против одного или нескольких человек, а также против тех или иных объектов. В случае, когда преступник работает один, часто ответственность за данный теракт возьмет на себя какая-нибудь террористическая запрещенная организация. Способы реализации определяются через указание законодателем на наиболее типичные (взрыв и поджог) и далее на обобщенную характеристику-осуществление других действий, которые влекут опасность наступления смерти лица, причинения существенного имущественного ущерба, также наступления других тяжких последствий [5]. Иначе говоря, законодатель, с одной стороны, отмечает ключевое типичное свойство этих действий – их общественный характер, а с другой – обязательное свойство взрыва, поджога и иных подобных действий: их действительную возможность повлечь указанные в законе последствия [6]. Более детально коснемся жертв в радикализме. Как было упомянуто выше, терроризм и религиозный экстремизм сегодня, несомненно, являются формой насилия, рассчитанной на широкое восприятие. Очевидно, террористическое и экстремистское насилие используется террористами / экстремистами не напрямую против своих оппонентов, а опосредованно, путем уничтожения имущества и жизни третьих лиц, в основном, не вовлеченных в существующий конфликт между радикалами и их оппонентами. Исходя из этого, можно вычленить три базовых типа жертв:

- лица, физически причастные к совершению террористического акта, - это непосредственные жертвы [7]. Например, заложники, причастные к репрессиям против преступников сотрудники правоохранительных органов, члены семей и близкие знакомые непосредственных жертв. Они могли пострадатькак от физического, так и психологического шока или травмы;

- лица, которые ощущают чувство солидарности и принадлежности к жертвам, которые сами осознают, что являются потенциальными жертвами, - это косвенные жертвы (родственники и друзья прямых жертв, испытывающих скорбь в связи со смертью или травмой близкого человека, свидетели, врачи и пр.);

-местное население - это третья группа жертв. Именно они, по итогу, являются мишенью террористов. Насилие направлено на создание атмосферы террора. Отчаяние вынуждает людей идти на уступки и подталкивает их к выбору, который не является их собственным.

Цель экстремизма и терроризма есть сознание всего социума, поэтому терроризм и экстремизм - это не только крайние средства политической борьбы, но и возможность морально-психологического влияния на сознание масс. Мы наблюдаем, что терроризму старательно придается исламский характер. Причин придания исламу имиджа террористической религии несколько. Большинство углеводородных запасов мира находятся в мусульманских странах: Ирак, Иран и Ближний Восток в целом. Поддержание постоянной нестабильности на Ближнем Востоке является эффективным фактором, сдерживающим развитие стран региона. Ведь при справедливом распределении нефтяных прибылей Ближний Восток выйдет из-под контроля крупных нефтяных корпораций.

Обзор независимых СМИ дает главную характеристику жизни в регионе социальная несправедливость, бедность, отсутствие государственной идеологии. Самое главное предоставленность граждан самим себе.

Наиболее хорошо суть изложил Perkins John в книге «Confessions of an Economic Hit Man» - все эти люди миллиарды на планете потенциальные террористы. Не потому, что они верят в коммунизм или анархизм или изначально злы, но просто оттого, что они пребывают в отчаянии [8].

Более точно детализировал Сейджман М. – ко времени присоединения к джихаду 78 % вырваны из своих культурных и социальных корней, находились в состоянии одиночества и культурной дезориентации. Трудно переоценить влияние этого фактора на процесс радикализации [9].

Резюмируя ситуацию с кадрами для террористических и экстремистских структур, наблюдаем, что во всех странах Центральной Азии благоприятная обстановка для вербовки членов подобных организаций. Большие пустынные и степные территории благоприятствуют созданию тренировочных лагерей для любых террористических и экстремистских союзов. На сегодняшний день у терроризма есть общая черта - все организаторы террористических организаций преследуют материальную выгоду. Бескорыстный терроризм есть выдумки бизнесменов от террора, чтобы не делиться прибылями. Современная террористическая тактика основывается на активном участии лиц, проходивших специальную диверсионную подготовку под руководством правительственных инструкторов. Ценный момент в предупреждении данных явлений - это установление и нейтрализация источников, которые благоприятствуют реализации активности террористической экстремистской деятельности. Реализация указанных установок сопряжена не только с необходимостью исключения новых проявлений радикализма вслед за уже свершившимися террористическими экстремистскими акциями. Установление и нейтрализация всего, что благоприятствует активизации экстремизма / терроризма на ранних стадиях есть значимая профилактическая мера, которая поможет не допустить наступления самих террористических экстремистских акций, либо уменьшить их последствия. Именно поэтому установление причин данных явлений - первоочередная задача всех уполномоченных органов. Причины, факторы, условия, содействующие осуществлению радикальной деятельности, весьма разнообразны: политическая нестабильность, межэтническое напряжение, проявление коррупции, недолжная скоординированность действий компетентных органов, недосмотр и небрежность должностных лиц и многое другое. В связи с этим архиважно вовремя выявить и устранить слабые элементы их самых различных видов в механизме обеспечения жизнеспособности социума и государства с целью создания неблагоприятной обстановки для проявлений экстремизма и терроризма, создать твердую броню от них. Важную роль при этом играют общепринятые принципы и нормы международного права, осуждающие экстремистские и террористические акции, направленные на спасение конкретного лица в частности и страны в целом. То, что высшими ценностями «являются человек, его жизнь, права и свободы» [10], а также признание за человеком прав на личную неприкосновенность, свободу и жизнь устанавливают обязанность государства по предоставлению безопасной жизнедеятельности народа, нормальному функционированию государственных и общественных институтов. Преступления против общественной безопасности, к которым относятся рассматриваемые явления, объективно смертельны для массового круга общественных отношений (сохранности личности, естественной деятельности предприятий, фирм, организаций и иных гражданских институтов). При совершении злодеяний против общественной безопасности вред причиняется нуждам не конкретного человека, а коллективно значимым нуждам, защищенным условиям жизни всего общества. Современный радикализм в любом виде все более приобретает безнациональный характер - налицо тесная координация с зарубежными радикальными группировками, а также откровенное участие иноземных лиц в запрещенной деятельности за пределами своей родины. На сегодняшний день религиозный экстремизм и терроризм характеризуются широким размахом. Террористические и экстремистские группировки активно пользуются в собственных интересах современными успехами научной и технической мысли. Радикализм выискивает обновленные, более яростные и глубокие способы устрашения. Боевики переступили принципиальный лимит, применили методы массового уничтожения. Речь не идет об окончательной лик-

видации терроризма и экстремизма на планете, учитывая все его различные интерпретации. Просвещенному сообществу нужно противодействовать распространению данных явлений, своевременно выявляя потенциальные угрозы. Первоначально государственные органы должны нацелены на проведение профилактических мер, связанных с выявлением угроз внутри республики; факторов, расшатывающих нормальный ход политического развития в стране. И эффективность схватки с религиозным экстремизмом и терроризмом будет зависеть от качественной составляющей тех мер, которые предпринимает государство для защиты от этих угроз.

Действенность предпринимаемых мер во многом зависит от беспристрастности и своевременности выявления изменений в сущности, структуре и тактики религиозного экстремизма и терроризма, от емкости анализа этих изменений и предполагаемого их дальнейшего развития. Изучение положений уголовного закона по рассматриваемым правонарушениям, однозначно подводит нас к выводу о существовании пробелов, слабости и неточности уголовного законодательства, регулирующего вопросы наказания за террористические деяния.

Дамоклов меч террористической атаки уже не только очевиден, но и ощутим, и большинство казахстанцев осознает, что в подобных условиях необходимы реальные меры, могущие сохранить жизнь, свободы, здоровье и добро народа, национальные интересы.

Возможно, назрела необходимость поднять: возмещение вреда, вызванного терактом; социальную реабилитацию пострадавших сторон; социальную защиту и компенсации лицам, принимающим участие в схватке с терроризмом; достойную компенсацию помогающим в этой схватке, и иные весомые меры в борьбе с таким преступлением как терроризм.

На наш взгляд, в настоящее время, особенно с учетом кризиса, вызванного продолжающейся пандемией, основная проблема - это совместная деятельность государств над контролем и борьбой с терроризмом, с религиозным экстремизмом на широкой правовой основе. Важнейшим правовым началом, заключенным в конвенционный механизм антитеррористического сотрудничества, является принцип «aut dedere aut judicare» («либо выдай, либо суди»). Он призван обеспечить неотвратимость наказания за совершение актов терроризма и тем самым обеспечить более высокий уровень правоприменительных мер с акцентом на обязательном преследовании и наказании за посягательства террористического характера в отечественной (внутригосударственной) и мировой (межгосударственной) плоскостях. Полагаем, что теоретическое решение этой проблемы возможно при условии учета специфики предмета и метода как международного права, так и национального (внутригосударственного) права. Задача весьма актуальна, ибо нет пока универсальных методов борьбы с общечеловеческой угрозой - международным терроризмом. Правовые, международно-правовые, а также политические документы контртеррористической направленности заложили основы для создания и функционирования институционных антитеррористических органов и организаций, к которым относятся органы государства (МВД РК, КНБ РК и др.), международные межправительственные организации и их главные органы (ООН, Совет безопасности ООН и др.). А также основы для органов целенаправленной антитеррористической деятельности учрежденных, созданных институтами власти (государством, международными организациями основными субъектами международного права) институциональных систем. Контртеррористический комитет СБ ООН, Антитеррористический центр СНГ и др. Примером единодушия стран мира было основание после 11 сентября 2001 г. контртеррористической коалиции. В настоящее время, согласно законам государства или международным договорам, или решениям международных организаций и международных органов создаются специализированные институциональные контртеррористические системы разных масштабов и уровней. Проблема международного радикализма особо остро стоит в Центральной Азии в силу значительной активизации экстремистских организаций исламского толка в Средней Азии, затяжных военных конфликтов, прихода власти талибов в Афганистан и др. Актуальность проблемы противодействия терроризму и религиозному экстремизму, представляющие реальную угрозу международной и региональной безопасности, диктует насущную необходимость дальнейшей координации действий и укрепления взаимопомощи в битве с этими явле-

ниями со стороны всего межнационального общества. На сегодняшний день в пределах ООН, ШОС, СНГ и ряда других международных структур, в основном, сформированы правовые и координационные начала подобного взаимодействия. Сознавая роль международных и региональных структур безопасности в реализации глобальной антитеррористической стратегии, Казахстан последовательно реализует установки Главы государства о расширении международного участия в сфере противодействия терроризму и религиозному экстремизму. Борьба с данными явлениями крайне актуальна, особенно в последние годы, когда возросли факты совершения терактов, нетерпимых экстремистских проявлений и политических путчей в мире. Современность обязывает провести ревизию в имеющихся парадигмах разрешения задач противодействия преступности в целом и терроризму, религиозному экстремизму в частности, причем в самых различных их видах (политический, исламский, этнический, буддистский, христианский, иудаистский, сатанинский и ряд других). Помимо этого, в серьезном совершенствовании нуждается система сбора, обработки и обмена оперативно – значимой информации [10].

Противодействие им представляет собой один из первостепенных векторов в обеспечении глобальной защиты нашей страны. В то же время приходится констатировать, что правоохранительные и специальные службы испытывают острый дефицит обученных кадров, финансирования. Не секрет, что их систематически лихорадит от перманентного реформирования и сокращения, многие профессионалы оказались ненужными, возникали ситуации, когда пришедших на смену молодых выпускников обучать было некому. Все перечисленное питательная среда для дестабилизации, массовых беспорядков и любой террористической и экстремисткой деятельности. Дополнительными причинами, способствующими возникновению религиозного экстремизма, можно назвать повсеместное нарушение социальной справедливости, коррупцию, низкий жизненный уровень и бедность населения страны, а также деятельность зарубежных миссионеров, отсутствие правовых аспектов урегулирования межрелигиозных конфликтов в Казахстане, не всегда должное реагирование действующих властей. Немаловажным фактором приобщения граждан к экстремистским формам вероучения является религиозная безграмотность народа. На данном этапе терроризм и религиозный экстремизм в одинаковой степени угрожают социальной, государственной и межгосударственной безопасности и представляют собой тщательно продуманную форму давления на государственные структуры со стороны мировых радикальных организаций в целях расшатывания механизмов управления. Преодолеть такого типа угрозы посредством одномоментных действий нереально. Нужна продуманная, длительная, согласованная программа интернационального сотрудничества. Только координируя совместные усилия можно осуществлять противодействие преступлениям террористической и экстремистской направленности.

Подытоживая вышеизложенное, можно утверждать, что в борьбе против терроризма и религиозного экстремизма необходимо комплексное решение, которое соединит в себе действия и политического, и правового, и экономического и социального характера. Это долгосрочная программа, осуществление которой обусловлено различными факторами, однако, очевидно, что действенные и плодотворные меры были востребованы еще вчера.

Список использованных источников

1.Полный курс уголовного права IV // Интернет – ресурс: books.google.co.uk/books (дата обращения: 12.11.2021.).

2.Ожегов С.И. Толковый словарь // Интернет - ресурс: https://slovarozhegova.ru/ (Дата обращения: 22.11.2021.).

3.Международно-правовые вопросы обеспечения региональной безопасности в области борьбы с терроризмом. // Интернет – ресурс: https://www.allpravo.ru/ (Дата обращения: 22.11.2021.).

4. Радиков И.В. Терроризм как международная угроза // Интернет - ресурс: https://spbu.ru/sites/ (Дата обращения: 22.11.2021.).

5.Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416-I “О противодействии терроризму» // Интернет – ресурс:

https://online.zakon.kz/ (Дата обращения: 22.11.2021.).

6.Методы, виды террористической деятельности и тенденции развития современного терроризма // Интернет – ресурс: https://www.yarregion.ru (Дата обращения: 22.11.2021).

7. Обзор дел о терроризме. Управление ООН по наркотикам и преступности. // Интернет – ресурс: https://www.unodc.org/ (Дата обращения: 23.11.2021).

8.Perkins John. Confessions of an Economic Hit Man // Интернет – ресурс: https://booksonline.com.ua/ (Дата обращения: 23.11.2021).

9. Sageman, Marc. Understanding Terror Networks. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004 // Интернет – ресурс: https://www.erudit.org/ (Дата обращения: 24.11. 2021).

10.Конституция Республики Казахстан // Интернет – ресурс: https://online.zakon.kz/ (обращения: 24.11. 2021).

11.Аташов Ы.С., Елеусинов А.А. Система государственных органов и общественных формирований в предупреждении терроризма как особо опасного проявления экстремизма // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2018. – № 1(50). – С. – 27 -31.

Сведения об авторе

Сербаев Болатбек Алгожаевич – начальник факультета подготовки среднего начальствующего состава ОВД (факультет №2) Алматинской академии МВД Республики Казахстан миени Макана Есбулатова полковник полиции.

Сербаев Болатбек Алгожаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ішкі істер басқармасының орта басшы құрамын даярлау факультетінің (№2 факультет) бастығы полиция полковнигі.

Serbaev Bolatbek Algozhayevich – Head of the Faculty of Training of the middle commanding staff of the Department of Internal Affairs (Faculty No. 2) of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Makana Esbulatova mieni police Colonel.

УДК 343.23.01
МРНТИ 10.77.21

А.К. Жанибеков[1], А.А. Арын[1], Н.С. Жұмадилова[1]

[1]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА «COVID-19» ПАНДЕМИЯСЫ КЕЗІНДЕГІ ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙДЫҢ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ӘСЕРІ

Ұсынылып отырған мақала Қазақстан Республикасы заңнамалық құралдарын пайдалану негізінде тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары мен алдын-алу мәселелеріне, «Covid-19» пандемиясы кезіндегі төтенше жағдайдың тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының әсеріне арналған. Сонымен қатар, отбасындағы зорлық-зомбылықтың пайда болу факторлары, зорлық-зомбылық жасайтын адамдар және отбасылық зорлық-зомбылықтың салдары зерттелген. Мақалада зорлық-зомбылық мәселесі – әлеуметтік-тарихи контекстте көпқырлы құбылыс ретінде сипатталған.

Бұл мақаланың мақсаты – тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелерінің проблематикалық аспектілерін анықтау, жан-жақты зерттеу және құқық қорғау тетігін жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу – материалистік диалектиканың тақырыбын оның табиғи-тарихи дамуындағы шындықты танудың әмбебап әдісі ретінде талдауға деген көзқарасына негізделген. Мәселені қарау құқық нормаларын құқықтық түсіндіру әдісі негізінде де жүргізілген.

Түйінді сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, профилактика, төтенше жағдай, арнаулы әлеуметтік қызмет, жаза, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары.

Влияние чрезвычайного положения во время пандемии «Covid-19» на бытовое насилие в РК

Статья посвящена вопросам профилактики и преступлений бытового насилия на основе использования законодательных средств Республики Казахстан, влиянию чрезвычайных ситуаций во время пандемии «Covid-19» на последствия преступлений бытового насилия. Кроме того, изучены факторы возникновения насилия в семье, лица, совершающие насилие, последствия насилия в семье. В статье проблема насилия – описывается как многогранное явление в социально-историческом контексте.

Целью данной статьи является выявление, всестороннее исследование проблематических аспектов проблем бытового насилия и выработка рекомендаций по совершенствованию правоохранительного механизма.

Исследование базируется на подходе к анализу предмета материалистической диалектики как универсального метода познания действительности в ее естественно-историческом развитии. Рассмотрение вопроса проводилось также на основе метода правового толкования норм права.

Ключевые слова: бытового насилие, профилактика, чрезвычайное положение, специальные социальные услуги, наказание, жертвы бытового насилия.

The impact of the state of emergency during the «Covid-19» pandemic on domestic violence in the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the prevention and crimes of domestic violence based on the use of legislative means of the Republic of Kazakhstan, the impact of emergency situations during the pandemic "Covid-19" on the consequences of crimes of domestic violence. In addition, the factors of occurrence of domestic violence, perpetrators of violence, the consequences of domestic violence have been studied. The article describes the problem of violence as a multifaceted phenomenon in a socio-historical context.

The purpose of this article is to identify, comprehensively study the problematic aspects of the problems of domestic violence and develop recommendations for improving the law enforcement mechanism.

The research is based on an approach to the analysis of the subject of materialistic dialectics as a universal method of cognition of reality in its natural-historical development. Consideration of the issue was also carried out on the basis of the method of legal interpretation of the norms of law.

Keywords: domestic violence, prevention, state of emergency, special social services, punishment, victims of domestic violence.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық – Қазақстанда ғана емес, әлемнің бірқатар елдерінде таралған өзекті, отбасы институтына әсер ететін өткір әлеуметтік проблемалардың бірі болып табылады. Оның ең басты себебі ретінде, зиянның физикалық тұрғыдан ғана емес, психологиялық тұрғыдан да келтірілуін айта аламыз. Кез келген талдау барысында нақты ғылыми тұжырымдамаға қол жеткізу үшін, егжей-тегжейлі түсініктемелер берілуі тиіс. Осыған сәйкес, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары анықтамасының өзінің бірнеше нұсқасы бар. Мысалы, Н.В. Машинская тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты «қылмыстық заңнамамен қорғалатын, мүдделерге зиян келтіре алатын немесе келтіретін, бір адамның екінші бір тұлғаның еркіне қарсы бағытталған белсенді, саналы мінез-құлық актісі» деген анықтама берген [1]. Бұл анықтамада, аталған қылмыс түрі саналы мінез-құлық актісі екені дұрыс айталған. Алайда, адамның еркіне қарсы бағытталғандығына байланысты қарама-қайшы ойлар туындауы мүмкін. Себебі, денсаулық жағдайына, жас ерекшеліктеріне байланысты ерік-жігерге ие емес тұлғалар қатары бар. Мәселен, ақыл-есі кем, соттың шешімімен әрекетке қабілетсіз деп танылған тұлғаларда, жас сәбилерде қандай ерік-жігер болуы мүмкін? Әрине, мұндай жағдайда, қоғамның әлсіз таптары бірден тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болады. Ал, Л.В. Сердюктің тұжырымдамасы бойынша, «тұрмыстық зорлық-зомбылық адамның еркіне қарсы физикалық және психикалық тұрғыдан келтірілетін, қасақана, заңға қайшы әрекеті» [2]. Осы сияқты, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының сан түрлі анықтамасы бар. Мұндай мәселелерді анықтап, зерттеу жүргізуде үлес қосқан заңгерлер мен психологтар қатарына Гулина М.А., Холостова Е.И., Аббасов Ф.Н., Мошак Ж.Ж., Побегайло Э.Ф., Панфилов Г.Н., Ривман Д.В., Соотак Я.Я. сияқты ғалымдарды жатқыза аламыз. Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Заңының 1-бабының 3-тармағына сәйкес, тұрмыстық зорлық-зомбылық дегеніміз – отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында бір адамның басқаға (басқаларға) қатысты дене зардабын және (немесе) психикалық зардап келтіретін немесе келтіру қаупі бар құқыққа қарсы қасақана әрекеті (іс-әрекеті немесе әрекетсіздігі). Осы заңның 3-бабына сәйкес, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың 4 түрі бар:

- сексуалдық зорлық-зомбылық (адамның жыныстың тиіспеушілігіне немесе жыныстық еркіндігіне қауіп төндіретін құқыққа қарсы қасақана іс-әрекет, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттер);
- күш көрсету зорлық-зомбылығы (дене күшін қолданып, денені ауыртып денсаулыққа қасақана зиян келтіру);
- психологиялық зорлық-зомбылық (адамның психикасына қасақана әсер ету, оны қорқыту, қорлау, бопсалау немесе құқық бұзушылықтарды немесе өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психикалық, дене және жеке басы дамуының бұзылуына әкелетін әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу (еріксіз көндіру) арқылы ар-намысы мен абыройын кемсіту.);
- экономикалық зорлық-зомбылық (адамды заңмен көзделген құқығы бар тұрғын үйінен, тамағынан, киімінен, мүлкінен, қаражатынан қасақана айыру) [3].

Салыстырмалы түрде алып қарастыратын болсақ, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының өзектілігі жақын арада даулы проблемалардың біріне айнала бастағанын байқауға болады. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының «Құқықтық статистика және арнайы есепке алу» жөніндегі комитетінің деректеріне сәйкес, «Covid-19» пандемиясы кезіндегі төтенше жағдайға байланысты отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтар саны екі есеге артты (2017 жылы – 443, 2018 жылы – 919, 2019 жылы – 1049, 2020 жылы - 1072) [4]. Аталған қылмыс санының артуына адамдардың

психологиялық жағдайы мен экономикалық әл-ауқаты себеп болған. Қазіргі таңда заң саласындағы көптеген ғалымдар мен құқық қорғау қызметі мамандарының арасында тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары мен оның алдын алу жолдары даулы мәселе тудырып отыр. Сондықтан да, бұл мәселені шешу – мемлекеттің отбасылық саясатының негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарынан жәбір көретін тұлғалар қатарына әйелдерді, кәмелет жасқа толмаған балаларды, қарттарды және мүгедектерді, жалпы айтқанда, қоғамның ең қорғансыз санатындағы, әлсіз топты жатқызамыз. Ал, бұл қылмыстардың салдарына психологиялық тұрғыдағы зардаптар, денсаулыққа келтірілетін зиян, өзін-өзі өлтіруге жеткізу, адам өлімі сияқты қоғамға қауіпті әрекеттер жатады.Тұрмыстық зорлық-зомбы лық қылмыстарының өзектілігіне қарамастан, оны реттейтін заңда да, әлеуметтік ғылым саласында да мәселені шешу мен алдын алу шаралары нақты қарастырылмаған. Тіпті, қолданыстағы заңнамалар бойынша тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының ұғымына байланысты бірқатар даулы мәселелерді атап айтсақ болады. Мысалы: ҚР «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңының 5-бабының 1- тармағында заңда белгіленген тәртіппен өмірлік қиын жағдайда жүрген адам деп танылған жәбірленушіге арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсетіледі делінген. Алайда, Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 29 желтоқсандағы N 114-IV «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» заңы бойынша, адам (отбасы) өмірлік қиын жағдайда деп танылуы мүмкін негіздер қатарында, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары жайлы нақты түсінік көрсетілмеген. Бұл заң бойынша аталған қарама-қайшылық қатарын толықтырсақ, тұрмыстық зорлық-зомбылық салдарынан туындайтын мәселелердің шешілуі мен зардап шеккен объектілердің құқықтарын қорғау екіталай екенін байқауға болады. Жаһанды жайлаған «Covid-19» пандемиясына байланысты төтенше жағдай кезінде әлемде тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының саны артты. Осы орайда, Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы Антониу Гутерриштің мәлімдеуі бойынша, әлеуметтік және экономикалық қысымның күшеюіне байланысты дүниежүзі бойынша тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері көптеп тіркелген. Сондықтан да, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарымен күрес жүргізу және оның алдын алу барысында, барлық елдің үкіметтеріне «Covid-19» пандемиясымен күресу жоспарына міндетті түрде, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын қосуды бұйырған. Пандемия кезіндегі жоғарыда көрсетілген қылмыс түрінің шешілмеуінің бірінші себебі, төтенше жағдай кезіндегі нақты алдын-алу шараларының белгіленбеуінде. Екінші себебі, «Covid-19» пандемиясы кезіндегі халықтың экономикалық жағдайы. Тұрмысы төмен отбасылардың экономикалық тұрғыдан дағдарысқы ұшырауы – отбасылық жанжалдардың туындап, соңы тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының өршуіне себеп болып отыр. Үшінші себеп ретінде, заңда көзделген жазаның жеңілдігін атап өтсек болады. Нақты дәлел – отбасы жағдайында орын алған зорлық-зомбылық әрекеттерінің қылмыстық емес, әкімшілік құқық қатынастарымен реттелетіндігінде. Мысалы, «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» ҚР Кодексінің 73-бабында көрсетілген отбасы-тұрмыстық қатынастар аясындағы құқыққа қарсы әрекеттер үшін ескерту жасау не бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алу, он тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алу және бес айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салу сияқты жаза түрлері көзделген [5]. Ал, ҚР Қылмыстық кодексінде көрсетілген ұсақ-түйек жымқыру, ұрлық сияқты қылмыстық әрекеттерге тағайындалатын жаза түрлерімен салыстырғанда, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары үшін өтелуге тиіс жаза түрлері өте жеңіл. Алайда, аталған қылмыс түрлерінен келтірілетін зиян мен қоғамға қауіпті зардаптың салдары салыстыруға тұрғысыз.

Жоғарыда көрсетілген мәселелерді тізбектей отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарынан зардап шегетін қоғамның қорғансыз тобының құқықтарының жеткілікті деңгейде қорғалмайтынын байқауға болады. Мұндай мәселелерді шешуде, мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын жазалау шаралары күшейтіліп, бірқатар алдын-алу шаралары жүзеге асырылуы тиіс. Мысал ретінде алып қарастыратын болсақ, БҰҰ-да «Covid-19» пандемиясына байланысты арнайы бекітілген тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының

алдын-алу шараларын, тек төтенше жағдай кезінде ғана емес, қолданыстағы заңнамаға енгізіп, күнделікті өмірде де пайдалануды жүзеге асыру. Сондай-ақ, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары үшін тағайындалатын жаза түрлерін қатаңдату – оң нәтиже беретіні сөзсіз. Себебі, тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстары реттелетін қолданыстағы заңнамалар бойынша, аталған қылмыс түрі үшін жаза түрлері жеңіл. Тиісінше, бұл факт қылмыс санының көбеюіне әкеліп соғады. Яғни, тағайындалатын жазаның жеңілдігі – тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына теріс әсерін тигізеді.

Қорытындылай келе, тұрмыстық зорлық-зомбылық әлсіз тап өкілдерін қоғам өміріне толыққанды қатысу мүмкіндігінен айыратынын және олардың отбасыларына, қоғам мен елге ұзақ мерзімді теріс әсерін тигізетінін байқауға болады. Сондықтан да, отбасы институтындағы осындай даулы мәселелерді шешу – біздің қоғам алдындағы маңызды міндеттеріміздің бірі.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Машинская Н.В. Насилие в семье. (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Автореф. ... к.ю.н.:12.00.08.– М., 2001. – 29 с.

2. Сердюк Л.В. Семейно-бытовое насилие: криминологический и уголовно-правовой анализ// Монография. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 255 с.

3. Тұрмыстық зорлық – зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы [Электрондық ресурс] // «Әділет» ЖЗШ // Қатынау режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214_

4. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ақпараттық сервисі https://www.gov.kz/ (дата обращения: 12.02 2022)

5. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] // «Әділет» ЖЗШ // Қатынау режимі: https://adilet.zan.kz/ (жүгіну мерзімі: 11.02.2022).

Авторлар туралы мәліметтер

Жанибеков А.К. – әл-Фараби аындағы ҚазҰУ, заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, PhD докторы.

Арын А.А. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы доцентінің м.а., PhD докторы.

Жұмадилова Н.С. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің 1 курс магистранты

Жанибеков А.К. – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, доктор PhD.

Арын А.А. – и.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, доктор PhD,

Жұмадилова Н.С. – магистрант 1 курса кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Zhanibekov A.K. – associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, PhD.

Aryn A.A. – acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, PhD.

Zhumadilova N.S. – 1st year Master's student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

UDC 34.343
IRSTI 10.83.21

B.R. Taubayev[1], A.A. Mussekenova[1], A.B. Karassayeva[1]

[1]Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan

GUARANTEES OF ENSURING THE RIGHTS OF PRISONERS IN PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN BY FULFILLING INTERNATIONAL OBLIGATIONS

For citizens, the confirmation of legality and justice is not only the disclosure of a crime, but also the appointment of appropriate and fair punishment to criminals. However, as international practice shows, punishment by isolating a criminal from society does not lead to his upbringing, but to his even greater involvement in crime, and in the future, when released, the problem of socialization of the former convict becomes even more difficult. Therefore, in most developed countries of the world, alternative methods of punishment are actively used. These include the development of the probation service, modernization of the infrastructure of correctional institutions.

To date, a lot of work is being carried out and continues in Kazakhstan to humanize criminal legislation, improve and modernize the legislative framework. We have begun to increasingly apply international legal standards in practice in the penitentiary system of the Republic of Kazakhstan, which has a positive effect on ensuring the rights and freedoms of persons in places of deprivation of liberty. The article discusses the issues of guarantees of the rights of persons serving sentences, and proposals for the introduction of additional norms in some legislative acts.

Key words: penitentiary system, international standards, convicts, international obligations.

Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарында қамаудағылардың құқықтарын халықаралық міндеттемелерді орындау арқылы қамтамасыз ету кепілдіктері

Азаматтар үшін заң мен әділдіктің айғағы ретінде қылмыс нәтижесін ашу ғана емес, сонымен қатар қылмыскерлерге тиісті және әділ жаза тағайындау болып табылады. Алайда, халықаралық тәжірибе көрсеткендей қылмыскерді тек қоғамнан оқшаулап қою жазасы оны тәрбиелеуге емес, оның одан сайын қылмысқа баруына әкеліп соғады және болашақта бостандыққа шыққан кезде бұрыңғы сотталушының әлеуметтену мәселесі қиындай түседі. Сондықтан әлемнің дамыған елдерінің көпшілігінде жазалаудың баламалы әдістерін белсенді қолданады. Оларға пробация қызметін дамыту, түзеу мекемелерінің инфрақұрылымын жаңғырту жатады.

Бүгінгі таңда Қазақстанда қылмыстық заңнаманы ізгілендіру, заңнамалық базаны жетілдіру және модернизациялау бойынша үлкен жұмыс жүргізіліп, жалғасуда. Біз Қазақстан Республикасының пенитенциарлық жүйесінде халықаралық-құқықтық стандарттарды тәжірибеде жиірек қолдануды бастадық, бұл бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге оң әсер етеді. Мақалада жазасын өтеп жатқан адамдардың құқықтарына кепілдік беру мәселелері қарастырылады, кейбір заңнамалық актілерге қосымша нормалар енгізу туралы ұсыныстар орын алды.

Түйінді сөздер: пробация институты, пробациялық бақылау, пробация, пенитенциарлық саясат.

Гарантии обеспечения прав заключенных в местах лишения свободы в Республике Казахстан путем исполнения международных обязательств

Для граждан подтверждением законности и справедливости является не только раскрытие преступления, но и назначение преступникам соответствующего и справедливого наказания. Однако, как показывает международная практика, наказание изоляцией преступника от общества приводит не к его воспитанию, а к его еще большему приобщению к преступности, и в дальнейшем при выходе на свободу проблема социализации бывшего осужденного становится еще сложнее. Поэтому в

большинстве развитых стран мира активно применяют альтернативные методы наказания. К ним относятся развитие службы пробации, модернизация инфраструктуры исправительных учреждений.

На сегодняшний день в Казахстане проводится и продолжается большая работа по гуманизации уголовного законодательства, совершенствованию и модернизации законодательной базы. Мы начали все чаще применять на практике международно-правовые стандарты в пенитенциарной системе Республики Казахстан, что положительно влияет на обеспечение прав и свобод лиц, находящихся в местах лишения свободы. В статье рассматриваются вопросы гарантий обеспечения прав лиц, отбывающих наказание, и предложения о введении дополнительных норм в некоторые законодательные акты.

Ключевые слова: институт пробации, пробационный контроль, пробация, пенитенциарная политика.

Introduction. International legal standards have only recently entered into the practice of the activities of institutions and bodies executing punishments in our country. Before Kazakhstan gained independence, these issues and problems in the scientific literature were not paid attention at all, if they were paid, then not enough. Only after the declaration of the Republic of Kazakhstan as a sovereign state and the adoption of the Constitution of our sovereign state, which states that the generally recognized principles and norms of international law (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995) prevail in relation to national legislation (Part 3 of art. 4) the principles and norms specified and enshrined in the Constitution are directly reflected in the adopted Laws of the Republic of Kazakhstan (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995) [1]. The recognition and ratification of international law standards by our country has become a symbol of the unshakable guarantee of respect for the rights of both adult convicts and minors, justice and humanity in the law enforcement activities of institutions and bodies executing sentences. The main directions for improving legislative acts and the legislative framework of independent Kazakhstan are clearly spelled out in our basic law, that is, the Constitution, which states that Kazakhstan claims to be a democratic, secular, legal and social state, the highest values in the state are a person, his life, rights and freedoms (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, 2014) [2]. Along with all these, legal norms have been reflected in the basic law, and according to these norms, the privileged legal significance belongs to the status of international law, international treaties. For example, article 4 of the Constitution of Kazakhstan shows international treaties and other obligations of the republic among the existing sources of law. Then, in the above-mentioned article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, it is noted that international treaties recognized by the Republic of Kazakhstan have the highest legal force before its laws and are applied directly, except in cases when it follows from an international treaty that the adoption of a law is required for its application.

The State program for reforming the legislative framework states that the reform of penal enforcement legislation should preferably take place within the framework of international agreements on minimum standard rules for the treatment of prisoners, and one cannot disagree with this, because the above-mentioned international agreements are the primary source, the basis for reforming and improving existing legislation in the field of penitentiary law.

All political processes after gaining independence by our state are aimed at protecting human rights, therefore Kazakhstan has ratified a number of important documents in the field of international law, and this today contributes to effective progress, as evidenced by the fact that a number of provisions, norms and international standards are reflected in the Constitution of the Republic Kazakhstan was founded in 1995, and to this day the improvement and reform continues and bears fruit.

The chosen topic is relevant today, as the problems of humanism, the protection of human rights and freedoms are particularly acute in the sphere of application, including the execution of criminal penalties. The application of the death penalty continues to provoke discussions and demonstrate the complexity of the issues under consideration.

For 30 years of independence, the prison population of Kazakhstan has significantly decreased. Today, our country occupies the hundredth place in this rating, and once, i.e. in the first years of gaining sovereignty, our country was third after the United States and Russia.

As of February 2021, there are 64 correctional institutions in our state – 25,827 convicts, 16 pre-trial detention centers – 5,805 people [3]. And this is the number of convicts after 8 amnesties that have passed over 30 years of independence of Kazakhstan, the last 4 amnesties were held on the Independence Day of the Republic.

Just over 30,000 convicts are currently being held in the penitentiary system of Kazakhstan [3]. And all these people have equal rights with other citizens, guaranteed by international legal acts and the Constitution.

*Methods and materials***.** When writing this article, we relied on the following theoretical methods of scientific research: analysis, deductive, inductive methods and the method of observation and synthesis.

One of the fundamental criteria for the civilized development of the country is the observance of human rights generally recognized in the world community in this country. As an example, the following normative legal acts can be mentioned: the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment, adopted on December 10, 1984 in New York, this Convention was ratified by the Republic of Kazakhstan on September 25, 1998. The Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, signed on December 18, 2002 in New York, was ratified by Kazakhstan on November 21, 2008 (Resolution of the Republic of Kazakhstan, 2009) [4]. Kazakhstan has also ratified the International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966 (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, 2014) [2] and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of December 16, 1966. By the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 21, 2005 N 87.

UN General Assembly Resolution 45/111 of December 14, 1990 established the Basic Principles of the Treatment of Prisoners. (UN General Assembly, 1990)

- All prisoners are treated with respect due to their inherent dignity and their importance as people.
- No discrimination is allowed on the basis of race, skin color, sex, language, religion, political or other beliefs, national or social origin, property status, birth or other grounds.
- It is also advisable to respect the religious beliefs and cultural traditions of the group to which the prisoners belong, in all cases where local conditions require it.
- Prisons are responsible for the maintenance of prisoners and the protection of society from offenses in accordance with other social goals of a State and its fundamental responsibilities to promote the welfare and development of all members of society.
- With the exception of those restrictions, the necessity of which is clearly conditioned by the fact of imprisonment, all prisoners enjoy human rights and fundamental the freedoms set forth in the Universal Declaration of Human Rights and, if the State concerned is a party, in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and its Optional Protocol, as well as such other rights as set forth in other United Nations Covenants.
- All prisoners have the right to participate in cultural and educational activities aimed at the comprehensive development of the human personality.
- Efforts should be made and encouraged to abolish solitary confinement as a punishment or to limit its use.
- It is necessary to create conditions that give prisoners the opportunity to engage in useful remunerated work, which will facilitate their reintegration into the labor market of their countries and allow them to provide financial assistance to themselves and their families.
- Prisoners use the medical services available in the country without discrimination due to their legal status.
- With the participation and assistance of the public and social institutions and with due consideration for the interests of victims, favorable conditions are created for the reintegration of former prisoners into society in the most favorable conditions.

- The Principles set out above are applied impartially (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, 2009) [4].

The analysis and study of international experience in the enforcement of coercive measures related to the isolation of a person from society will make it possible to improve national legislation, avoid the appearance of gaps in the law. An important role in this is played by international cooperation of States in the execution of coercive measures related to the isolation of a person from society, the experience of foreign countries in the treatment of prisoners, enshrined in international legal acts.

We believe that historically, the difficulty in applying coercive measures, which for various reasons related to the isolation of the convict, is the existence of "prisons" in general. Just the same, this concept fully reflects the nature of measures related to the isolation of a person from society (criminal law: imprisonment, life imprisonment, the use of the death penalty arrest; and criminal procedure: detention on suspicion of a crime and arrest as a preventive measure).

Results and discussions. The state of implementation of the current legal reform and the use of coercive measures related to the isolation of an individual from society necessitates the creation of special prison courts and negotiations with the participation of jurors. We also believe that it is necessary to include in the PEC of the Republic of Kazakhstan an article that represents the ratio of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as international acts that will contain the rule that if an international treaty of the Republic of Kazakhstan establishes other rules for the execution of punishment, as well as the treatment of convicts like them, provided that the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, then the rules of the international treaty apply. Not including this article in the PECS of the Republic of Kazakhstan may prevent Kazakhstan from joining the Council of Europe, which means that citizens of the Republic of Kazakhstan will not be able to appeal to the European Court of Human Rights in Strasbourg (ECHR). The Council of Europe was founded in 1949 and consists of 47 European countries [5]. We know that our country has become a member of the UN Human Rights Council for three years. This is the first time we have joined this authoritative international body. This is an indicator of the work done in this direction.

The conducted research and comparative legal analysis have shown that the Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan complies with international standards. In accordance with Article 39 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, Chapter 9 of the new Penal Enforcement Code, a National Preventive Mechanism has been introduced, which operates in the form of a system for preventing torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, functioning through the activities of participants in the national preventive mechanism [6].

If we focus on providing legal assistance to convicts in Kazakhstan. Does it actually turn out to be? And if it turns out, how? From the report of the lawyer of the city of Nur-Sultan, Assel Tokayeva, who spoke at the National Round Table organized by the representative Office of the International Prison Reform in Central Asia in Nur-Sultan, it can be summarized that: "Convicts, having a special legal status that limits their rights and interests, do not have the opportunity to raise the question of the conditions of serving their sentence, violation of their rights and freedoms within this process [7]. Vulnerable categories of convicts are in particular need of protection. The analysis of the legislation and the practice of its application shows that the vulnerable category of convicts is experiencing difficulties in protecting their rights and legitimate interests," said lawyer A. Tokayeva.

Indeed, every citizen of the Republic, regardless of their social status, should be able to have equal access to justice. There is a legally enshrined right and you can't argue with this, but there are no conditions, means and ways for this norm to finally work.

Convicts are holders of a special status by virtue of which they have restrictions on their rights and interests and, unfortunately, do not have the opportunity to raise questions about the conditions of serving their sentence, violation of their rights and freedoms in this process.

Also analyzing the legislation and its practical application, it can be concluded that the vulnerable category of convicts is experiencing difficulties in protecting their rights and legitimate interests [8]. For example, in Ukraine, on May 22, 2018, amendments to the "Instructions on the pro-

cedure for providing convicts with short-term visits outside penitentiary institutions" came into force [9].

This document allows prisoners to leave correctional institutions for a short time. This procedure takes place for the following reasons:

* passing exams at an educational institution;

* if necessary, contact a medical institution;

* summoning representatives of investigative bodies, the prosecutor, the investigating judge or the court - in the course of criminal proceedings;

* the need for paperwork for the appointment and payment of pensions;

* for pre-trial detention after solving labor and household issues - up to seven days, excluding travel time;

* the occurrence of other vital circumstances requiring the presence of the convicted person (the birth of a child with a birth certificate, etc.).

With conscientious behavior and attitude to work, prisoners are sent to their next of kin as a reward on holidays, not working days and weekends. The convicted person receives no more than one such trip per month [9].

The adoption of this instruction confirms the desire of many post-Soviet states to comply with and effectively improve legislation within the framework of international standards, which in turn is an indicator of respect for human rights and the preservation of universal values throughout the world.

But the implementation of mandatory measures during preliminary arrest and temporary detention cannot be recognized as conforming to international standards. Many of these shortcomings are due to overcrowding in pre-trial detention facilities. This is due to economic, organizational and technical reasons. All countries The CIS, including Kazakhstan, should reconstruct existing pre-trial detention facilities and make direct efforts to build modern penitentiary institutions.

The study of the criminogenic situation, current legislation and judicial practice makes it possible to predict an increase in places of deprivation of liberty. Therefore, we believe that the role of the psychological service should be strengthened along with other strategies necessary for successful educational work. In addition to the implementation of this service, i.e. the introduction of this service, the structure of each institution today requires the presence of psychologists in the state courts to better identify the motives for committing a crime. Fair punishment is the basis of fruitful educational work carried out with convicts in correctional institutions.

Conclusion. In our opinion, today, in order to guarantee the rights of prisoners, it is necessary to establish a specific criminal law norm that provides for criminal liability for the use of physical force by prison staff against prisoners. The introduction of such a standard will allow our country to truly fulfill its obligations under the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, which it has ratified. Kazakhstan must comply with these requirements and regularly inform the United Nations about the implementation of minimum standard standards for the treatment of prisoners.

Keeping a large number of State citizens in prison institutions does not benefit society, but rather, on the contrary, cultivates indifference to the future of those who are behind bars. Often, this does not benefit the injured party, except for partial moral satisfaction, which is unlikely to ever be sufficient due to the irreplaceability of losses as a result of the crime committed. The understanding of the need to reduce the prison population on the part of state structures was presented by the Deputy Prosecutor General of Kazakhstan.

There is a need for additional studies of the content of corrective action. For example, A. N. Goncharov, in this work, proposes to supplement the list of means of correcting convicts (Part 2 of Article 9 of the Criminal Code of the Russian Federation) with activities to reconcile the parties and resolve criminal conflict, and also to include in Chapter 3 of the Criminal Code of the Russian Federation Article 171 "Creating conditions for convicts to fulfill their duties" in the following wording: "Institutions and bodies executing punishment create the necessary conditions for convicts to undergo socio-psychological training, mediation, obtaining expert advice together with the social

mediation service; for employment together with the employment service of the population; to undergo treatment for alcoholism, drug addiction, substance abuse and venereal disease together with health care institutions; monitor the fulfillment of the obligation to provide financial support to the family together with the administration of the enterprise, institution of the organization where the convict works; not to visit certain places, not to change permanent residence, work, study, together with the administration of the enterprise, institution, organization where the convicted person works or studies, and the service of district inspectors of internal affairs bodies"[10] . According to the author, it is not necessary to combine the order of execution of punishment (regime) and corrective action.

Thus, punishment is an extreme measure of influence and requires economy of repression. Punishment primarily stands guard over constitutional values, ensuring the restoration of social justice. Punishment also serves the purpose of crime prevention through intimidation and isolation of criminals from society. An important provision remains the principle of combining punishment with corrective action. However, punishment is not a universal means of combating crime, and even more so as a means of correcting criminals, when applying punishment, it is always necessary to remember about its negative social consequences.

Summing up all the above, it can be concluded that in the current conditions of serving sentences in penitentiary institutions (correctional colonies and prisons) of the CIS countries, including Kazakhstan, they do not sufficiently contribute to bringing convicts closer to the values of society, strengthening relationships, family and other smaller social groups, as well as with a broad social environment. And of course, such measures do not have a positive impact on convicts, they do not motivate them to reform, being in such institutions in such institutions negatively affects them as a person and erases individual traits.

We believe that in conditions of isolation, it is necessary to give the opportunity to be closer to human values, to allow more contact with the outside world, taking into account proper behavior, to shorten the designated period of isolation. It is hoped that the recommendations we have proposed will have a positive impact and increase the efficiency of the penitentiary system, both in Kazakhstan and the CIS countries.

List of sources used

1.The Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 is available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000

2. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 27, 2014 No. 547 // On approval of the first periodic report on measures taken by the Republic of Kazakhstan to implement the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance - IPS "Adilet" is available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000547/history

3. Akimzhanov T. On rethinking some approaches to combating crime in the process of execution of criminal penalties within the framework of the implementation of the principle of the "hearing state" / Materials of the International scientific and Practical Conference dedicated to the 30th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan and the 100th anniversary of the birth of Academician Salyk Zimanovich Zimanov - Kostanay: 2021. - pp. 24-31

4. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 12, 2009 No. 892. On the approval of the report on the implementation by the Republic of Kazakhstan of the International Covenant on Civil and Political Rights - IPS "Adilet" is available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090000892_

5. Lychkovsky D. Constitutional and legal protection of personal inviolability in the Republic of Belarus. // EB BSU: Social Sciences: State and Law. Legal Sciences 2016– - 312 p. Available on: https://elib.bsu.by/handle/123456789/207132

Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated July 10, 2008 No. 1 // On the application of the norms of international treaties of the Republic of Kazakhstan - IPS "Adilet" is available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P08000001S

6. Chukmaitov D. Penal enforcement law of the Republic of Kazakhstan. Study guide. - 2nd ed. reprint - Almaty: Zhety Jargy, 2016– - 312 p.

7. THE CARAVAN. Marching and singing the anthem were banned in the Kazakh colonies. - 2019. Available on: https://www.caravan.kz/gazeta/v-kazakhstanskikh-koloniyakh-zapretili-marshirovat-i-pet-gimn-562140/

8. Asanov Zh . Ten measures to reduce the "prison population" // Law and the State. No. 4 (61) 2013 - pp. 78-81

9. 1The Penal Enforcement Code of Ukraine No. 1129-IV of July 11, 2003 is available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418034

10. Goncharov D., Kudryashev A. The rights of those sentenced to life imprisonment. / WAC: Law and Order: History, Theory and Practice No. 3 (22) 2019 - pp. 34-43

Information about the authors

Taubayev B.R., Mussekenova A.A., Karassayeva A.B. – Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan

Таубаев Б.Р., Мусекенова А.А., Карасаева А.Б. – І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан.

Таубаев Б.Р., Мусекенова А.А., Қарасаева А.Б. – Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

,

УДК 336.221.4
МРНТИ 10.21.63

Б.М. Қонысбай[1], Н.Д. Кулбаев[1], Э.А. Алимова[2]

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

САЛЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Қазақстан Республикасы Орта Азиядағы беделі, экономикалық жағдайы даму үстіндегі ел болып табылады, сондай-ақ жас мемлекет ретінде тікелей шетелдік инвестицияларды құптайды. ТМД-дағы ең озық салық жүйелерінің біріне ие бола отырып, Қазақстан жаңа салық тетіктері мен қағидаларын енгізу бойынша үздік әлемдік практиканы ұдайы зерделей отырып, өзінің салық ортасын жақсартуды жалғастыруда. Тақырыпты зерттеу барысында мақалада экономикалық өсуді ынталандыруға бағытталған салық саясатын іске асырудың шетелдік тәжірибесі, белгілі бір аумақтар мен қызмет түрлерін салықтық ынталандыру мысалдары қарастырылды.

Қазақстан салық төлеушілер қауымдастығы, Атамекен Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы, Американдық сауда палатасы және Қазақстанның Еуропалық бизнес қауымдастығындай көптеген салық төлеушілер платформалары бизнес өкілдерінің ұлттық заңнамалық базаны дамыту мен жетілдіру процесіне қатысуын қамтамасыз ете отырып, бизнесті, құқықтар мен мүдделерді қорғау үшін мемлекеттік органдармен өзара қоғамдастық құруда белсенді және өмірлік маңызды рөл атқарады. Шет елдерде салық саясатын жүргізудің оң тәжірибесін негізге ала отырып, Қазақстан Республикасының салық саясатын жүзеге асыруда сәтті болатын мысалдары келтірілді.

Түйінді сөздер:салық саясаты, салық салу, салық жүйесі, салықтық жеңілдіктер, тікелей салық, жанама салық.

Зарубежный опыт реализации налоговой политики

Республика Казахстан является страной с развивающимся авторитетом, экономическим положением в Центральной Азии, а также приветствует прямые иностранные инвестиции как молодое государство. Имея одну из самых передовых налоговых систем в СНГ, Казахстан продолжает улучшать свою налоговую среду, постоянно изучая лучшую мировую практику по внедрению новых налоговых механизмов и принципов. В ходе изучения темы в статье рассмотрен зарубежный опыт реализации налоговой политики, направленной на стимулирование экономического роста, примеры налогового стимулирования определенных территорий и видов деятельности.

Многие платформы налогоплательщиков, такие как Казахстанская Ассоциация налогоплательщиков, Национальная палата предпринимателей Атамекен, американская торговая палата и европейское бизнес-сообщество Казахстана, играют активную и жизненноважную роль вовзаимодействии с государственными органами для защиты бизнеса, прав и интересов, обеспечивая участие представителей бизнеса в процессе развития и совершенствования национальной законодательной базы. Исходя из положительного опыта проведения налоговой политики зарубежом, были приведены примеры успешной реализации налоговой политики Республики Казахстан.

Ключевые слова: налоговая политика, налогообложение, налоговая система, налоговые льготы, прямой налог, косвенный налог.

Foreign experience in implementing tax policy

The Republic of Kazakhstan is a country with a developing authority, an economic position in Central Asia, and also welcomes foreign direct investment as a young state. Having one of the most advanced tax systems in the CIS, Kazakhstan continues to improve its tax environment, constantly studying the best international practice on the introduction of new tax mechanisms and principles. In the course of studying the topic, the article examines foreign experience in implementing tax policy aimed at stimulating economic growth, examples of tax incentives for certain territories and types of activities.

Many tax payer platforms, such as the Kazakhstan Tax payers Association, the Atameken National Chamber of Entrepreneurs, the American Chamber of Commerce and the European Business Community of Kazakhstan, play an active and vital role in interacting with government agencies to protect business, rights and interests, ensuring the participation of business representatives in the development and improvement of the national legislative framework. Based on the positive experience of conducting tax policy abroad, examples of successful implementation of the tax policy of the Republic of Kazakhstan were given.

Keywords: tax policy, taxation, tax system, tax benefits, direct tax, indirect tax.

Тәуелсіздік алғаннан кейін, жоғары инвестициялық қарқын, жеке сектор мен кәсіпкерлік факторды жаңғырту есебінен, сол секілді салық салу саласындағы реформалардың сәтті нәтижесінде Қазақстан Республикасы экономикалық өсудің тұрақты қарқынына қол жеткізе алды.

Салық салу және жинау – бұрынғы заманнан келе жатқан функция және мемлекеттің өмір сүруінің, қоғамның экономикалық және әлеуметтік өркендеу жолындағы дамуының негізгі алғышарттарының бірі. Бізге белгілі, салықтар қоғамның сыныптарға бөлінуімен және азаматтардың мемлекеттік билікті ұстауға қажетті жарналары ретінде мемлекеттіліктің пайда болуымен қолданысқа енді. Адамзаттың даму тарихында ешқандай мемлекет салықсыз өмір сүре алмады, өйткені ұжымдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін және өз функцияларын орындау үшін оған тек салықтар арқылы жинауға болатын белгілі бір қаражат қажет. Осыны негізге ала отырып, салық ауыртпалығының ең төменгі мөлшері мемлекеттің оның негізгі функцияларын (басқару, қорғаныс, сот, тәртіпті қорғау, білім беру, денсаулық сақтау) орындауға арналған шығыстарының сомасымен айқындалады. Мемлекетке неғұрлым көп функциялар жүктелсе, соғұрлым салық мөлшері де көп болуы керек [1].

90-жылдардың басында Қазақстанда дамыған нарықтық экономикаға тән салықтар жиынтығымен салық салудың классикалық жүйесі қабылданды. Бірақ мұндай салық жүйесін өтпелі экономикада қолдану айтарлықтай проблемаларға әкелді.Қалыптасқан жағдайды өзгерту үшін мемлекет ел экономикасына іс-қимылдың қолданыстағы тетіктерін әкімшілендіруге және ішінара реформалауға ерекше назар аударуы қажет.

Қалыптасқан жағдайда салық саясаты экономикалық өсуді басқарудың ең тиімді құралдарының бірі болып табылады. Т.В. Сапрыкина атап өткендей, мемлекет экономиканың жекелеген салаларына салық салудың әртүрлі тәсілдерін қолдана отырып, орталықтандырылған және орталықтандырылмаған ақша қорларын қалыптастыруға және кейіннен бөлуге әсер етуі мүмкін, бюджет жүйесінің барлық деңгейлерінде салық төлеушілермен қарым-қатынас орнатады және экономиканың жекелеген аймақтары мен салаларын тиімді ынталандыра алады [2].

Тікелей және жанама салықтардың көмегімен ынталандыру функциясы салықтық преференциялар мен экономикалық қатынастар субъектілерінің әртүрлі санаттарына белгілі бір артықшылықтар беруді қамтитын шаралар кешені арқылы жүзеге асырылады. Осылайша, салық саясатын сауатты іске асыру - бұл мемлекеттік бюджетке түсетін түсімдерді едәуір ұлғайту тәсілі ғана емес, сонымен бірге тұтастай алғанда экономикалық өсуді арттыру мақсатында мемлекет экономикасын реттеудің тиімді тетігі.

Салық жүктемесінің қалыпты деңгейі экономиканың дағдарысқа қарсы өсуін ынталандырады, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективалар тұрғысынан неғұрлым талап етілетін салаларға инвестициялардың жеткілікті ағынын қамтамасыз етеді, сондықтан одан

әрі экономикалық өсуді ынталандыру үшін маңызды фактор болып табылады. Бұл ретте экономиканы дамытудың инновациялық түріне көшу кезінде салық базасының өсуін және өз азаматтарының әлеуметтік және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін салық түсімдерін ұлғайтуға мемлекеттің заңды қажеттілігін қамтамасыз ететін резервтердің пайда болуы мүмкін.

Алайда тұрақсыздық жағдайында салық жүктемесінің орташа деңгейін ұстап тұру мен бюджетке салық түсімдерінің өсу қажеттігі арасындағы ымыраны іздестіру Қазақстан Республикасы салық саясатының негізгі проблемасына айналады.

Қазақстан Республикасында салық саясатын жетілдіруде үлес қосқан ғалымдар ретінде А.И. Худяков, Е.В. Порохов және өзге ғалымдарды қарастырсақ, ал Ресей Федерациясында мемлекеттің салық саясатын зерделеумен және оның экономикалық өсуге әсерін бағалаумен бірқатар ғалымдар айналысады, олардың ішінде Е.В. Попова мен Е.А. Филатованы атап өткен жөн [3, 4]. Олардың еңбектерінде салық саясаты элементтері мен Ресей деңгейінде ғана емес, сонымен қатар шет елдерде де экономикалық өсу арасындағы байланыс байқалады. Алайда, шет елдердің салық жүйелерін едәуір егжей-тегжейлі зерттеу Л.Н. Лыкова, И.С. Букина сондай-ақ Л.В. Попова, И.А. Дрожжина еңбектерінде жүргізіледі. Соған қарамастан, қазіргі уақытта шет елдердің салық саясатының қандай ережелері ресейлік шындық жағдайында тиімді болатынын түсінуде нақты көзқарастар мен нұсқаулар болған жоқ. Ғалымдар әлі күнге дейін мемлекеттік бюджетті толықтырудың ең ұтымды жолдары туралы ортақ пікірге келген жоқ. Мысалы, ғылыми қоғамдастықта мұнай-газ секторының компаниялары үшін салық салудың Батыс моделіне көшудің орындылығы туралы даулар жалғасуда. Қазіргі уақытта озық әлеуметтік-экономикалық даму аймақтарында қолданылатын аймақтық салық жеңілдіктерінің тиімділігі туралы даулар бар.

Қазіргі уақытта төмен салық жүктемесінің толық үйлесуі және салық түсімдерінің ұлғаюы мүмкін емес екендігі қисынды. Соған қарамастан, мемлекет салық салудың ынталандырушы және фискалдық функцияларын тиімді жүзеге асыруға бірдей мүмкіндік беретін шешім табуы керек. Жоғарыда айтылғандардың бәрін ескере отырып, экономикалық өсуді ынталандыру жолдарын іздеудің ең ұтымды нұсқасы-сәтті шетелдік тәжірибеге жүгіну мүмкіндігі.

Мақаланың мақсаты салықтық саясат міндеттерін сауатты орналастыру негізінде, сондай-ақ ұлттық салық жүйелерін құрудағы басым бағыттарды ескере отырып, экономикалық өсуді ынталандыру бойынша шетелде табысты тәжірибені зерттеу болып табылады. Бұдан басқа, осы мақаланың шеңберінде қарыз алу мүмкіндігін және Қазақстан Республикасының салық жүйесіне шет елдердің салық саясатының жекелеген бағыттарын сәтті енгізу ықтималдығын бағалау қажет.

Бүкіл әлемде салық жүйелері бір-біріне өте ұқсас: олардың барлығы әртүрлі экономикалық, саяси және әлеуметтік факторлардың әсерінен қалыптасады және жалпы талаптарға жауап береді. Алайда өз құрылымы бойынша әлемнің көптеген дамыған елдерінің салық жүйелерін екі негізгі санатқа бөлуге болады [5].

Бірінші санатқа ең көп үлес тікелей салықтар болып табылатын елдер кіреді. Тікелей салық салуды тиімді жүзеге асырудың ең сәтті мысалы – АҚШ. Оның салық жүйесі салық салудың үш деңгейінің болуымен сипатталады (федералды, аймақтық және жергілікті деңгейлер). Бұл ретте шоғырландырылған бюджетке ең көп түсімдер табыс салығымен қамтамасыз етіледі [6].

Табыс салығы прогрессивті өндіріп алу шкаласына ие, бұл салық ауыртпалығының едәуір бөлігін азаматтардың ең бай бөлігіне ауыстыруға ықпал етеді. Жалдамалы жұмысшылардың жалақысынан бастап, жеке кәсіпкерлік қызметтен алынған біржолғы төлемдерден бастап, өз мүлкін сатудан түскен кірістерге дейінгі барлық дерлік кірістер салық салуға жатады.

Сондай-ақ, салық базасын анықтау кезінде салық төлеушінің белгілі бір ерекшеліктері ескерілетінін атап өткен жөн. Балалардың немесе басқа да еңбекке жарамсыз отбасы мүшелерінің болуына, жеке немесе жалға алынған тұрғын үйде тұру фактісіне және басқа да

ерекшеліктерге байланысты салық төлеуші табыс салығын есептеу кезінде соманы едәуір азайтуға мүмкіндік беретін бірқатар жеңілдіктерге ие. Осылайша, зейнеткерлер, студенттер немесе жалақысы төмен жұмыс істейтін адамдар айтарлықтай аз төлейді.

Тағы бір маңызды ерекшелігі – табыс салығының тиісті бюджетке жіберілетін осы салық ставкаларын дербес белгілеуге және реттеуге рұқсат етілген аймақтық билік пен жергілікті өзін-өзі басқарудың белгілі бір мүмкіндіктерімен байланысы. Егер федералды деңгейде бұл салық прогрессивті салық шкаласына ие болса, онда муниципалитеттер мен жекелеген округтер деңгейінде табыс салығы шкаласы көбінесе регрессивті немесе пропорционалды болуы мүмкін, бұл барлық азаматтарға белгілі бір мемлекеттің әлеуметтік - экономикалық даму деңгейіне қарамастан бюджеттің кіріс бөлігін қалыптастыруға бірлесіп қатысуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, аймақтық билік органдарына (АҚШ штаттарының басшылығы) өз аумағында федералды заңдарға қайшы келмейтін және салық салудың конституциялық принциптерін сақтайтын кез - келген салықты белгілеу мүмкіндігі бекітілген. Яғни, бүкіл әлемде кең таралған қосымша құн салығының орнына барлық штаттар сатылымнан салық алады [7].

Тікелей салықтардың басым жағдайына бағытталған американдық салық жүйесінен айырмашылығы, әлемде тұтынушы негізгі салық жүктемесін көтеруі керек деп санайтын көптеген мемлекеттер бар [8]. Мұндай мемлекеттерге жанама салық салудың басымдығы қағидатын белсенді түрде жүзеге асыратын елдер жатады. Бұл жағдайда мысал ретінде жеке елді емес, Еуроодаққа (ЕО) мүше мемлекеттердің тобын қарастыру керек, өйткені ең ірі интеграциялық құрылымдардың бірі бола отырып, ЕО-ға мүше мемлекеттер бірыңғай экономикалық қана емес, салық саясатын да жүргізуге тырысады.

Алайда, қазіргі жағдайда ЕО-ның салық саясаты ЕО-ға мүше елдердің ұлттық салық жүйелерін толығымен жою қажеттілігін алға тартпайды. Бұл іс жүзінде Еуропалық Одақтың жекелеген мемлекеттеріндегі салық режимдері мен салық төлеу тетіктерінің бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленуіне әкеледі. Сайып келгенде, мұның бәрі бюджет – салық саласындағы өз проблемаларын дербес шешу құқығын сақтауға және салық саясаты бүкіл Еуропалық Қоғамдастықтың экономикасына зиян тигізбейтін жағдайда салық жүйесін басқарудағы ең маңызды басымдықтарды анықтауға байланысты [9].

ЕО елдеріндегі маңызды салықтардың бірі - қосылған құн салығы. Біріншіден, мемлекеттің салық жүйесінде ҚҚС болуы Еуроодаққа кіру үшін міндетті шарттардың бірі болып табылады. Екіншіден, тұтынушылар мен кәсіпорындардың мінез - құлқындағы минималды өзгерістерді ескере отырып, ол мемлекет бюджетіне тұрақты және өте маңызды түсімдерді бағыттайды. Еуроодақтың ішінде ҚҚС - қа қатысты бірыңғай құқықтық тетік бар, бірақ салық мөлшерлемелерінің өзі және қоғамдастыққа мүше барлық елдерде жеңілдіктердің жекелеген түрлері әртүрлі. Алайда, жеңілдетілген ставкаларға келетін болсақ, ЕО - ға мүше мемлекеттердің басым көпшілігінде оларды қолдану шарттары бірдей екенін атап өтуге болады. Ең алдымен, ҚҚС жеңілдігі бірінші қажеттіліктегі тауарларға, ауылшаруашылық өнімдерінің көпшілігіне, медициналық қызметтер мен дәрі - дәрмектерге, қоғамдық көлікке, баспа өнімдеріне және басқа да әлеуметтік қызметтерге қолданылады [10].

Сонымен қатар, тікелей немесе жанама салық салу басымдығы санатына жатқызуға болмайтын бірқатар елдер бар, өйткені олардың салық жүйелерінде Ресей Федерациясының салық жүйесінде қолдануға болатын нұсқалар ретінде қарастыруға болатын бірқатар ерекшеліктер бар. Мысалы, Жапония тікелей немесе жанама салық салуға мемлекет тарапынан басты артықшылық берілген ел емес. Жапонияда осы салықтар түсімдерінің үлесі шамамен тең, бұл ретте мемлекет түсімдердің одан да едәуір бөлігін әлеуметтік сақтандыруға және еңбекшілердің қажетті қажеттіліктерін қамтамасыз етуге аударымдар түрінде бюджеттен тыс қорларға аударымдардан алады.

Жапонияда бұл жарналарды тікелей салықтар ретінде қарастыруға болады, өйткені оларды жалақы төленетін жұмысшылар, сондай-ақ жанама салық салу тұрғысынан төлейді,

өйткені оларды өндіруші тауарлар мен қызметтердің құнына қосады, осылайша түпкілікті тұтынушы төлейді [11].

Жергілікті өндірісті дамытуды ынталандыру, сондай - ақ шетелдік капиталды тарту мақсатында Ирландияның салық саясаты жақсы мысал болып табылады, мұнда корпоративтік салықтың жеткілікті төмен ставкасы резидент еместердің үлкен инвестицияларын және соның салдарынан ішкі өндірістік инфрақұрылымды дамытудың жоғары қарқынын қамтамасыз етеді. Алайда, тек төмен салық ставкалары ірі инвестицияларды тартуды және қолайлы инвестициялық ахуал құруды қамтамасыз етеді деп болжауға болмайды. Бұл жағдайда төмен салық жүктемесі жедел экономикалық өсуге ықпал ететін көптеген жағдайлардың бірі болып табылады.

Жекелеген аймақтарды немесе өндірістің нақты салаларын әртүрлі тәсілдермен ынталандыру саясатын белсенді қолданатын елдер бар [12]. Бұл қосымша күрделі салымдарды тарту үшін бюджеттен бір жолғы төлемдер, сондай-ақ салықтық жеңілдіктер мен әкімшілік преференциялардың әртүрлі түрлері болуы мүмкін. Мысалы, Ұлыбритания мен Франция бастаған бірқатар елдер XX ғасырдың аяғында жаңа жоғары технологиялық өндірістер құру үшін өнеркәсіпті жаңғырту және қайта бағдарлау қажеттілігін туындатты. Осы мақсатта мемлекеттік субсидиялар мен қарыздар бөлінді, сондай-ақ қысқа мерзімде жаңа өнеркәсіптік объектілер салынды, олар кейіннен компанияларға ұзақ уақыт бойы меншік салығынан босатуды көздейтін жеңілдікті шарттармен сатылды. Сонымен қатар, Германияда даму әлеуеті жоғары экономикалық дамымаған аймақтардың дамуына инвестиция салатын компаниялар мен фирмалар үлкен салық жеңілдіктерін алады.

Ал Ресейде 2015 жылы наурызда «Ресей Федерациясындағы озық әлеуметтік-экономикалық даму аумақтары туралы» № 473-ФЗ Федералдық заң күшіне енді. Осы Заңға сәйкес осы аймақтардың резидент - компанияларына озық даму аумақтары шегінде ұйымдардың пайдасына төмендетілген салық ставкалары, сақтандыру жарналары бойынша төмендетілген тарифтер, сондай-ақ резиденттерді жер салығы мен ұйымдардың мүлік салығын төлеуден босату түрінде бірқатар салықтық жеңілдіктер беріледі [13]. Шет елдерде салық саясатын іске асырудың негізгі ерекшеліктері 1-кестеде келтірілген.

Мемлекет	Ерекшеліктері
АҚШ	Негізгі назар тікелей салық салуға, атап айтқанда табыс салығына аударылды. Ол прогрессивті жинау шкаласына, күрделі, бірақ икемді реттеу құрылымына ие, жеңілдіктер беру және аймақтық деңгейде бағалардың мөлшерін өзгерту мүмкіндігі.
ЕуроОдақ елдері	Негізгі назар жанама салық салуға, атап айтқанда ҚҚС-ға аударылады. Ол бюджетке тұрақты және өте маңызды түсімдерге кепілдік береді, реформалауда өте икемді. ЕО-да ҚҚС-қа қатысты бірыңғай құқықтық механизм бар, бірақ ЕО-ға мүше барлық елдерде салық ставкалары мен жеке жеңілдіктер әртүрлі.
Жапония	Мемлекет түсімдердің көп бөлігін бюджеттен тыс қорларға аударымдардан, атап айтқанда, әлеуметтік сақтандыруға және еңбекшілерді қамтамасыз етуге аударымдардан алады. Тікелей және жанама салықтардың белгілері бар-жалақы төленетін жұмысшылар төлейді, өндіруші тауарлар мен қызметтердің құнына қосады.

Ирландия	Корпоративтік салықтың төмен ставкасы шетелден үлкен капитал салуды және ішкі өндірістік инфрақұрылымды дамытудың жоғары қарқынын қамтамасыз етеді.
Ұлыбритания, Франция	Жекелеген өңірлерді, өндіріс салаларын ынталандыру: күрделі салымдар үшін бюджеттен біржолғы төлемдер, өндірістік ғимараттар салуға мемлекеттік субсидиялар мен қарыздар бөлу, салық жеңілдіктері мен әкімшілік преференциялар.
Германия	Даму үшін жоғары әлеуеті бар экономикалық артта қалған өңірлерге қаражат бөлетін компаниялар үшін ірі салық жеңілдіктері. Салық төлеуден жалтарғаны үшін қылмыстық жауаптылықтың болуы.

Мазмұны бойынша салық ставкаларына, есептеу және төлеу тәртібіне, сондай-ақ салық жеңілдіктерінің жекелеген түрлеріне жатпайтын салықтық әкімшілендіру тетіктерінің басқа да ерекшеліктерін атап өткен жөн. Ол үшін АҚШ және Германия сияқты тиімді жұмыс істейтін салық жүйелері бар елдердің салық жүйелеріне назар аудару керек. Бұл екі мемлекет салық жүйесінің екі түрлі санатының өкілдері болып табылады, бірінші жағдайда негізгі назар тікелей салық салуды тиімді реттеуге, атап айтқанда табыс салығына, екінші жағдайда жанама салықтарға ерекше көңіл бөлінеді. Алайда, тиімді салықтық бақылаудың қалыптасуын қамтамасыз еткен көптеген «салықтық емес» факторлар бар және соның салдарынан осы елдердің мемлекеттік қазынасына салық түсімдерінің жеткілікті жоғары сомасы бар.

Біріншіден, бұл технологиялық құрамдас бөлік: жеке және автоматтандырылған салық жинау жүйесі. Бұл, ең алдымен, салық төлеу рәсімін айтарлықтай жеңілдететін қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесін дамытудың жоғары деңгейіне байланысты. Қазіргі уақытта Ресейде бұл тәжірибе іс жүзінде белсенді қолданыла бастады және салық төлеушінің жеке кабинеті функциясы бар федералды салық қызметінің сайтын құру және жаңарту арқылы жүзеге асырылуда, салық төлеуші өзінің барлық салықтарын максималды ыңғайлылықпен және қысқа мерзімде төлеуге мүмкіндігі бар.

Екіншіден, бірқатар елдерде салықтық құқық бұзушылықтарды жүзеге асыру үшін санкциялар мен жауапкершілік шараларын ұтымды бөлу ережелері жиі қолданылады. Кінәлілер өздерінің азаматтық құқықтарын ішінара шектейді, бұл сайлауға қатысу құқығы немесе жүргізуші куәлігі. Германияда салық төлеуден әдейі жалтарған адамдар қылмыстық жауапкершілікке тартылып, 6 айдан 10 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланатыны туралы дәлелденген тәжірибе бар. Жауапкершілік шараларындағы елеулі өзгерістерге қарамастан, әдетте, салық төлеушілердің алдын-алуды және салық сатылуының алдын алуды көздейтін қажетті нәтижеге қол жеткізіледі. Бұл ретте мемлекетке келтірілген залалды өтеудің жолға қойылған жүйесінің болуын атап өту қажет. Борышкердің жеке мүлкін кейіннен аукцион арқылы нарықтық бағалар бойынша тәркілей отырып, өндіріп алу мүмкіндігі жеткілікті тиімді құрал болып табылады.

Еуропада ұйымның іскерлік және қаржылық беделіне үлкен мән беріледі. Егер компания салық төлеуден заңсыз схемалардың қатысушысы ретінде байқалса немесе салық органдарында ерекше бақылауда болса, салық органдары компанияның теріс беделін қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл ақпарат ашық және бизнестің одан әрі дамуына айтарлықтай әсер етеді, өйткені ықтимал іскери серіктестер мұндай ұйымдармен ынтымақтастықтан аулақ болуды жөн көреді.

Таяу елдердегі экономикалық өсудің тағы бір факторы – нақты және егжей-тегжейлі салық заңнамасының болуы. Қазақстан Республикасының Салық кодексінде әлі де әртүрлі интерпретациялар мен түсіндірулерге негіз бар, сонымен қатар көптеген олқылықтар бар,

соның арқасында даулы, бірақ заңға қайшы келмейтін негіздер бойынша Сіз салық базасын едәуір азайта аласыз немесе ұйым үшін жеткілікті мөлшерде салық салудан аулақ бола аласыз. Қазақстан Республикасының салық жүйесі салыстырмалы түрде жас болып табылады және әлі де тиімді жұмыс істемейді, бұл экономикалық өсуді бәсеңдететін факторлардың бірі болды. Салықтық әкімшілендірудің әдістері мен құралдарын одан әрі реформалау, сондай-ақ салықтық жеңілдіктердің мемлекеттің экономикалық өсуіне ықпал ету дәрежесін бағалау қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстан билікке деген сенімді нығайту және айқын әкімшілік тетіктер мен бірқатар салалардағы қолайлы іскерлік ортаны қамтитын тұрақты салық жүйесін дамыту үшін аянбай еңбек етуде.

Салық органдары бизнес өкілдерімен бірге ұлттық экономикаға да, бизнес-құрылымдардың мүдделеріне де әсер ететін мәселелер бойынша ынтымақтастық пен ашық диалогтың сенімді жүйесін құруға күш біріктіруге бағытталған.

Салық ортасының инвесторларына тиімділікті, әділдікті және достықты арттыру Салық кодексін әкімшілендіру және оның ережелерін дәйекті, болжамды және ашық қолдану болып табылатын негізгі сала. Қазақстанның барлық өңірлерінде заңдардың дәйексіз және болжамсыз қолданылуы және кейбір салықтық қылмыстардың жалғасып келе жатқан криминализациясы шетелдік, сондай-ақ отандық инвесторлардың алаңдаушылығын туғызатын неғұрлым елеулі проблемалар болып қалуда.

Егер Қазақстан өзінің жаңа Президенті мен әкімшілігі шеңберінде алдағы жылдары осы проблемаларды неғұрлым тиімді шеше алатын болса, ел шынымен де бұрынғы Кеңес Одағында инвесторлар үшін неғұрлым қолайлы ел деп жариялай алады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Алпысбаев С., Токешова М. Бюджетно-налоговая безопасность как часть экономической безопасности государства // Саясат. – 2008. – № 1.
2. Сапрыкина Т.В. Налоговая политика РоссийскойФедерации в условиях экономического кризиса / Т.В.Сапрыкина // Управление экономическими системами. – 2015. – №5 (77). – С. 29-32.
3. Попова Е.В. Налоговое стимулирование как метод регулирования инновационного развития террито-рии//Региональноеразвитие. – 2014. – № 3-4. – С.152-156.
4. Филатова Е.А. Теоретическая классификация мо-делей налоговой политики // Инновационное развитие экон омики. – 2015. –№2 (26). – С. 82-85.
5. Гриванов Р.И.,Гриванова Н.В.,Иматова Е.М. Создание особых экономических зон как альтернативы налогового планирования бизнеса при проведении курса на деофшоризацию экономики // Аудит и финансовый анализ. – 2015. – №1. – С. 364-367.
6. Леликова Н.А., Конвисарова Е.В. Зарубежный опыт налогообложения малого бизнеса // Успехи современного естествознания. – 2014. – №12-2. – С. 127-129.
7. Погорлецкий А.И. Налоговая политика ведущих зарубежных стран: современные аспекты // Финансы икредит. – 2012. – №13 (493). – С. 71-80.
8. Какаулина М.О., Цепелев О.А., Латкин А.П. Моделирование влияния налоговой нагрузки на экономический рост регионас учетомресурсного потенциала //Налогии налогообложение. – 2014. –№8. – С.77 4-790.
9. Пансков В.Г. Налоги и налогообложение: теория и практика: учебник для студентов вузов/В.Г. Пансков; Фин. акад. при Правительстве РФ. − М.: Юрайт: ИДЮрайт, 2012. – 680 с.
10. Попов Д.А., Водопьянова В.А. Экономические аспекты проблемы реформирования налогана добавленную стоимость // Современные научные исследования иинновации. – 2014. – № 6-2(38). – С. 5.
11. Коростелева Л.А. Особенности налоговой политики зарубежных стран в развитии малого бизнеса //Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2014. – №3. – С. 42-44.
12. Ворожбит О.Ю. Налоговая политика государства и ее влияние на развитие предпринимательства// Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономикии сервиса. – 2010. – №5. – С. 9-16.
13. Сайт Федеральной налоговой службы [Электронный ресурс] /Режим доступа:http://www.nalog.ru.

Авторлар туралы мәліметтер

Алимова Эльвира Абдикапбаровна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасы бастығының орынбасары, PhD докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Қонысбай Бақытқул Меңленқызы – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының аға оқытушысы.

Кулбаев Нурсултан Данабекулы – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының 2 курс магистранты.

Алимова Эльвира Абдикапбаровна – заместитель начальника кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор PhD, полиция полковнигі.

Конысбай Бакыткуль Менленовна – старший преподаватель кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Кулбаев Нурсултан Данабекулы – магистрант 2 курса кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Alimova Elvira Abdikapbarovna – Deputy Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Konysbai Bakytkul Menlenovna – senior lecturer at the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Kultaev Nursultan Danabekuly – 2nd-year master's student of the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

УДК 343.3
МРНТИ 10.81.01

З. Муратжан[1], Ж.Р. Дильбарханова[1], К.М. Бишманов[1]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан миени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ И ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Для действенной борьбы с террористической и экстремистской деятельностью (ТЭД) необходимо широкое понимание самого феномена «финансирование ТЭД», а также методов, видов, форм и способов финансирования ТЭД в современных условиях. Научно обоснованный подход поможет расширить комплекс мер противодействия финансированию ТЭД и будет способствовать повышению эффективности борьбы с этим бедствием в целом. Все составляющие такой противоправной деятельности, в частности, как идеологическая подготовка, «боевые» обучение, техническое обеспечение акта, освещение последствий трагедии в СМИ, материальная помощь семьям погибших террористов - нуждаются в финансировании, а методы, способы, каналы и источники могут существенно различаться между собой. Собственно их насущное изучение вызвано реалиями настоящего.

Ключевые слова: террористическая и экстремистская деятельность (ТЭД), финансирование ТЭД, терроризм, самофинансирование.

Террористік және экстремистік қызметті қаржыландырудың жекелеген аспектілері туралы

Террористік және экстремистік қызметпен (ТЭҚ) тиімді күресу үшін «ТЭҚ қаржыландыру» феноменін, сонымен қатар, қазіргі кездегі шарттарда ТЭҚ қаржыландыру әдістерін, түрлерін, нысандары мен тәсілдерін кең ауқымда түсіну қажет. Ғылыми негізделген бағдар ТЭҚ қаржыландыруға қарсы іс-қимыл шаралары кешенін кеңейтуге көмектеседі және толығымен алғанда бұл зұлымдықпен тиімді күресті күшейтуге септігін тигізеді. Құқыққа қарсы мұндай қызметтердің барлығы, оның ішінде идеологиялық даярлық, «жауынгерлік» білім алу, актілерді техникалық қамтамасыз ету, оқиғалардың салдарын БАҚ жариялау, қайтыс болған террористтердің отбасыларына материалдық көмек көрсету қаржыландыруды қажет етеді, ал әдіс-тәсілдері, жолдары мен қайнар көздері бір-бірінен елеулі түрде ажыратылуы мүмкін. Аталғандарды зерттеу қазіргі уақыттың шынайы көрінісімен байланысты.

Түйінді сөздер: террористік және экстремистік қызметпен (ТЭҚ), ТЭҚ қаржыландыру, терроризм, өзін өзі қаржыландыру.

On some aspects of financing terrorist and extremism activities

For an effective fight against terrorist and extremist activities (TED), a broad understanding of the phenomenon of "financing of TED", as well as methods, types, forms and ways of financing TED in modern conditions, is necessary. A scientifically based approach will help expand the range of measures to counteract the financing of TED and will help increase the effectiveness of the fight against this scourge as a whole. All the components of such illegal activities, in particular, ideological training, “combat” training, technical support of the act, media coverage of the consequences of the tragedy, material assistance to the families of the dead terrorists need funding, and the methods, ways, channels and sources can vary significantly between by myself. Actually their urgent study is caused by the realities of the present.

Key words: terrorist and extremist activity, financing, terrorism, self-financing.

Террористическая и экстремистская деятельность (ТЭД) как и любой другой профиль человеческой деятельности, требует для своей реализации материального и финансового донорства, умышленно собранных (переданных) денежных средств и иных материальных благ с целью их последующего использования для подготовки и совершения преступного акта.

Собственно явных или тайных источников таких поступлений можно насчитать немало, начиная от собственной легальной бизнес-деятельности «дочерних» террористических структур, до «спонсорской помощи» коммерческих организаций, а также самофинансирования за счет противоправной деятельности. Однако, в правовой литературе нет четкого определения финансирования террористической и экстремистской деятельности (ТЭД).

Целью статьи является попытка исследования сущности, методов, видов, форм и способов финансирования террористической и экстремистской деятельности в современных условиях.

Результаты исследования

С целью предотвращения и противодействия использованию доходов, полученных преступным путем и финансированию ТЭД, учреждаются международные организации (FATF - Financial Action Task on Money Laundering, Эгмонтская группа - объединяет финансовые разведки различных государств мира, созданная несколько раньше - в июне 1995 года по инициативе финансовых разведок Бельгии и США для борьбы с незаконными финансовыми операциями, МВФ), которые применяют разноплановые санкции в отношении тех правительств, которые не принимают необходимых мер в этом направлении.

Республика Казахстан является членом Евразийской группы по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма (ЕАГ), региональной группой по типу FATF и ее ассоциированного члена, в состав которой, помимо Казахстана, входят еще восемь государств: Беларусь, Индия, Китай, Кыргызстан, Россия, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан.

В августе 2013 года Правительство Республики Казахстан обратилось в FATF с намерением получения членства в данной организации. В соответствии с рекомендацией международных стандартов FATF Казахстан принял меры по присоединению к основным международным договорам и Конвенциям в области противодействия легализации преступных доходов и финансированию терроризма.

Расширяя представление о понятии «финансирование террористов», FATF создала общепризнанный кодекс правил и норм, в котором как элементы финансирования терроризма признаны: поддержка террористов, экстремистов, а также их объединений как в процессе проведения террористических актов, так и во время их подготовки и обучения [1].

FATF, которую также признают ведущим разработчиком международных правовых норм в борьбе с финансированием ТЭД, не дает конкретного определения термина «финансирование терроризма» в своих восьми Специальных рекомендациях по борьбе с финансированием терроризма, разработанных после событий 11 сентября 2001 года. Так 31 декабря 2001 г. FATF, признавая исключительную необходимость противодействия финансированию терроризма, как дополнение к 40 рекомендациям по борьбе с отмыванием денег, приняла восемь специальных рекомендаций, в которых предлагает государствам законодательно установить преступный характер финансирования терроризма. В октябре 2004 г. FATF принимает девятую, специальную, рекомендацию [2].

В рекомендациях указывается на необходимость ратификации Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 9 декабря 1999 года; установление уголовной ответственности за финансирование терроризма; установление обязанности для кредитно-финансовых учреждений информировать правоохранительные органы о подозрительных операциях или настораживающих действиях клиентов, которые свидетельствуют о возможной связи с террористическими организациями, а также соблюдать требования о сборе необходимой информации о клиентах, осуществляю-

щих денежные переводы; предлагается использовать конкретные механизмы замораживания, ареста и конфискации активов.

По мнению экспертов FATF, террористы и поддерживающие их организации используют те же методы, что и преступные группы для отмывания денег. Некоторые из этих методов включают контрабанду наличных (и курьерами, и крупными партиями); структуризацию, внесение или снятие с банковских счетов, приобретение различных типов денежных-кредитных инструментов (дорожные чеки, банковские чеки, денежные переводы); использование кредитных или дебетовых карт, телеграфных (почтовых) переводов [3].

Участники террористических и экстремистских групп и организаций используют кредитно-финансовую систему страны так же, как и представители других преступных объединений, с тем, чтобы осложнить для органов финансовой разведки установление источников происхождения используемых ресурсов. Поэтому международное сообщество разрабатывает схожие меры противодействия и отмыванию преступных доходов, и финансированию ТЭД поддерживающих их организаций.

В международном сообществе и среди значительного числа специалистов-теологов в последнее время бытует мнение о том, что почвой для распространения международного терроризма являются экономические факторы, которые проявляются через противостояние между «богатыми» мировыми державами и «бедными» странами. Впервые на международном уровне положения о связи между отвержением народов «третьего мира» и терроризмом обнародовано в 2002 году на международной конференции ООН по развитию и борьбе с бедностью в городе Монтеррее (Мексика). Представитель Программы развития ООН выразил убеждение, что события 11 сентября «внезапно открыли глаза богатых государств на опасность, которую несет нищета» [4].

ТЭД как экономическую категорию уместно рассматривать в двух аспектах: во-первых, финансирование ТЭД как таковой на длительную перспективу (пропаганда экстремистских идей, привлечение к себе молодежи и обучение террористическим методам и приемам, материально-техническое обеспечение террористов, создание лагерей и тренировочных баз и т.п.); во-вторых, финансовое обеспечение выполнения собственно единичного террористического акта одним человеком или террористической группой. Например, немецкая леворадикальная террористическая организация городских партизан, действовавшая в ФРГ и Западном Берлине, - Фракция Красной Армии (RAF - нем. Rote Armee Fraktion) - самофинансировалась за счет ограблений банков. Марксистско-ленинская колумбийская повстанческая организация Революционные вооруженные силы Колумбии - Армия Народа (исп. Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia - Ejercito del Pueblo) самофинансируется посредством доходов от выращивания коки и похищения граждан.

Пожертвование на благотворительные цели является еще одним источником финансирования ТЭД. Сбором пожертвований занимаются разного рода благотворительные организации и фонды, которые и оперируют собранными средствами в дальнейшем. Часть из этих средств используется для финансирования ТЭД. Доказать причастность благотворительного фонда или иного общественного объединения к финансированию ТЭД сложно. Создать подобную организацию в США или в Европе непроблематично. Появление любой структуры, в название которой входят слова «помощь», «милосердие», приветствуется властями, а процедура регистрации проста. В цивилизованных государствах отношение к таким организациям основывается на доверии, а их финансовая деятельность практически не контролируется. [6]

В целом, по оценкам американского Института международных исследований, только в США действуют около 1500 исламских благотворительных организаций. Однако, если в Америке некоторые «благотворители» после событий 11 сентября все-таки попали в поле зрения правоохранительных органов, то в Европе они чувствуют себя более свободно. Тем временем, именно там работают, например, три из четырех благотворительных организаций, которые, по оценкам экспертов, являются основными донорами ХАМАС. Это Фонд помощи и развития Палестины в Великобритании, Фонд «Аль Акса» в Германии (имеет отделения в Бельгии и Нидерландах), Комитет помощи и солидарности с Палестиной во Франции.

Для усиления эффекта террористических угроз, донесения до широкого круга потребителей информационного продукта своей цели, используются также политические или общественные объединения, имеющие собственные источники финансирования. Эти организации не имеют очевидных связей с террористами, но действуют с ними согласовано в публичной сфере и СМИ. Так, в 1988 году в Великобритании были введены ограничения на предоставление радио- и телеэфира представителям ИРА и деятелям партии «Шинн Фейн» (ирл. Sinn Fein, «Мы сами по себе»), которая, как считалось, действовала в тандеме с ИРА. Европейская комиссия по правам человека большинством голосов отклонила поданную журналистами жалобу на эти ограничения.

Далее предлагаем рассмотреть способы использования Интернета международными террористическими и экстремистскими организациями.

Информационная поддержка. Этот метод используется террористами или экстремистами для освещения своей деятельности, пропаганды и информационной войны. Появление Интернета и глобальных сетей значительно увеличило способность террористов обеспечивать прозрачность своей деятельности.

Использование и финансирование благотворительных взносов. Способы заработка направлены на поддержку деятельности террористов и экстремистов. Финансы для них жизненно важны, потому что являются «двигателем вооруженного сопротивления». Терроризм имеет глобальный охват по своей деятельности и источникам финансирования. Существует множество источников, действующих с помощью методов, которые могут быть законными или незаконными, а иногда и гнусными, а также обходными путями. Действительно, так называемые благотворительные организации часто используются в качестве прикрытия для мобилизации средств или служат каналом для получения денег. Ясно, что если террористические акты должны быть пресечены, денежный поток, которым они управляют, должен быть остановлен у источника. Это одна из областей, в которой могут быть полезны строгие финансовые процедуры и меры контроля. Не менее важен контроль, который банки должны осуществлять в финансовом секторе и, в частности, в банковской системе, чтобы обеспечить большую подотчетность и лучший учет.

Российский ученый С. Супиченко объясняет, что «саморазвитие интернет-коммуникации и ее интерактивности, совмещая весь спектр действий, открывает большие возможности для роста благотворительных пожертвований и незаконных методов сбора ресурсов в интернет-инфраструктуре, так же как и террористы ищут деньги через их сайты».

Первый метод - это прямые высказывания на террористических или экстремистских сайтах.

Второй метод - позволяет получать деньги от потенциальных пользователей сайта, классифицируя их, заполняя онлайн-профили, чтобы идентифицировать их и связываться с ними. Эта функция выполняется сервером автоматически.

Третий метод - создание интернет-магазинов, в которых продаются видеоролики с проповедями, видеоролики, религиозная одежда, религиозные книги и многое другое [7, 57 с.].

История террористических и экстремистских организаций включает не только использование бизнес-ресурсов, но и подпольный сбор средств через благотворительность. Это особенно верно в отношении исламских групп, которые руководствуются директивами, побуждающими верных мусульман заниматься благотворительностью на ежедневной основе. В некоторых случаях террористические и экстремисткие организации собирают деньги на гуманитарную помощь.

Расследование преступной деятельности международной террористической организации «Джамаати-Ислами», действовавшей в Юго-Восточной Азии в 2001-2002 годах, выявило следующие источники финансирования:

- пожертвования исламских общин;
- частный бизнес;
- доход от аренды;
- контрабанда золота и драгоценных камней;

- взносы членов организации;
- отмывание денег;
- выручка от продажи оружия и рэкета;
- финансирование необходимых действий международными террористическими организациями и др. [8, 20 с.].

Потребности террористических и экстремистских организаций в финансировании слишком сильно различаются, чтобы их можно было описать какой-либо единственной типологией, недавняя литература действительно предлагает некоторые общие темы относительно того, как террористы на самом деле используют средства. Спрос на финансирование терроризма и экстремизма включает следующие факторы:

Прямые издержки террористических атак и конфликтов - материалы, необходимые для проведения конкретных атак, очень разнообразны и включают, например, автомобили, самодельные компоненты для изготовления бомб, карты, материалы наблюдения и т.д. Эти прямые затраты террористических атак часто очень низки по сравнению с ущербом, который они могут нанести, поскольку иллюстрируется следующими оценками:

Заработная плата/суточные и связь - отдельным сотрудникам необходимо покрывать свои повседневные расходы, а также, возможно, и расходы своих иждивенцев. Ячейке также необходимо будет общаться со своими членами и, возможно, с родительской сетью. Это будет более серьезным обязательством, если у сотрудников нет другого источника дохода (например, от работы или социальных выплат).

Обучение, путешествия и логистика - обучение боевиков по-прежнему является важным вложением террористов как с точки зрения идеологической обработки, так и с точки зрения практических навыков. Финансовое содействие обучению и поездкам, которое может включать получение фальшивых документов, представляет собой важную статью расходов для многих террористических сетей. Даже во время недавних атак, когда террористы были «самодельными» и в основном оперативно независимыми от какой-либо всеобъемлющей руководящей структуры, многие оперативники все же путешествовали, чтобы пройти обучение или другие формы идеологической обработки до начала оперативной фазы заговора.

Совместное финансирование – если ячейка является частью сети или разделяет общую цель или идеологическую или религиозную основу с другой ячейкой или сетью, она может быть вызвана или чувствовать себя обязанной предоставить финансовую поддержку. Ниже приводится иллюстративное тематическое исследование, когда средства были собраны для размещения экстремистских веб-сайтов, используемых несколькими террористическими сетями.

На основе обобщенных материалов, можно выделить следующие источники финансирования террористических организаций:

- средства, поступающие от коммерческих организаций, контролируемых представителями этнических диаспор, к которым относится преобладающая часть членов террористической организации. При этом, коммерческие организации могут быть зарегистрированы в различных государствах;
- средства, поступающие от физических лиц – представителей этнических диаспор, к которым относится преобладающая часть членов террористической и экстремистской организации;
- средства, поступающие от коммерческих организаций, ведущих бизнес или заинтересованных в ведении бизнеса на территориях контролируемых террористическими организациями, или на территориях, на которых действуют террористические и экстремистские организации;
- средства, поступающие от коммерческих организаций, созданных и контролируемых террористическими организациями в целях экономического обеспечения своей деятельности;
- средства, получаемые в результате хищения из государственного бюджета с использованием коррумпированных должностных лиц;

- средства, получаемые в результате взаимодействия (сотрудничества) от транснациональных криминальных корпораций, преступных организаций, организованных преступных групп и сообществ;

- средства, получаемые в результате преступной деятельности самих террористических организаций, связанной в частности с захватом заложников для получения выкупа, разбойными нападениями, торговлей оружием, наркотиками и другими преступлениями;

- собственные средства членов террористических организаций;

- средства, собираемые некоммерческими организациями и частными лицами у физических лиц и организаций, якобы в благотворительных целях, в частности для оказания гуманитарной помощи определенным территориям или этническим (религиозным) группам, к которым относится преобладающая часть членов террористической организации, при этом реальные цели использования денежных средств скрываются;

- средства радикальных политических партий, сотрудничающих с террористическими организациями для достижения своих целей;

- средства, получаемые от отдельных государств, имеющих политическую заинтересованность в деятельности террористической организации [9].

Как видно из приведенного перечня источников, в большинстве случаев террористов, экстремистов связывает с источниками финансирования принадлежность к одной этнической или религиозной группе.

При этом источники финансирования локальных террористических организаций и международных террористических и экстремистских организаций могут отличаться.

Выработка определения терроризма для целей универсальной конвенции по борьбе с терроризмом является самостоятельной научной задачей и выходит за пределы настоящего исследования. Можно выделить несколько характеристик финансирования терроризма и экстремизма:

–взаимосвязь источников финансирования с доходами от различных видов преступной деятельности, характерных для транснациональной организованной преступности;

–взаимосвязь источников финансирования с поддержкой террористических организаций со стороны отдельных государств;

–международный характер осуществляемых финансовых операций; значительная доля наличных операций при осуществлении финансирования;

–использование в схемах финансирования благотворительных и иных некоммерческих организаций; использование неформальных систем, типа Хавала;

–осуществление финансовых операций через подставных лиц;

–сочетание использования для осуществления финансовых операций как кредитных организаций, расположенных в мусульманских странах, так и кредитных организаций, расположенных в мировых финансовых центрах [10].

Заключение

Деятельность, направленная на финансирование ТЭД, несколько иная и большая, чем отмывание преступных доходов. Использование денежных средств, добытых законным путем, для содействия деятельности террористического/экстремистского объединения или для совершения террористического акта, охватывает понятие «финансирование ТЭД». В этом заключается одно из существенных отличий отмывания от финансирования ТЭД, для осуществления которого не важно, откуда были получены ресурсы: из законных или незаконных источников.

Также в отличие от отмывания денег, финансирование ТЭД осуществляется не с целью воспользоваться преступными доходами, а для достижения политических и идеологических результатов от ТЭД. Финансирование ТЭД гораздо чаще, чем отмывание средств, осуществляется с использованием неформальных (альтернативных) систем перевода денег. Кроме этого, при отмывании денег, средства сначала выбывают из формального владения лица-инициатора этого процесса, а потом возвращаются к нему уже в «чистом» виде. При финан-

сировании ТЭД (кроме случаев самофинансирования), деньги выбывают из собственности одних лиц и попадают в собственность других для реализации преступной деятельности.

С учетом сказанного возрастает роль Международной конвенции ООН о борьбе с финансированием терроризма от 1999 г., в которой не только закреплено и раскрывается суть понятия «финансирование терроризма», но и предложено принять каждому государству-участнику необходимые меры для признания описанных преступлений уголовными в соответствии с их внутренним правом, что обусловлено наличием обязательств участников оказывать друг другу максимальную помощь в совершении уголовного преследования финансирования ТЭД или процедур обнаружения и наказания лиц, причастных к его совершению, независимо от места их нахождения. Кроме того, в Конвенции впервые на таком уровне определены мероприятия, которые выходят за пределы обычных уголовно-правовых процедур, направленные на предупреждение финансирования терроризма, включая привлечение финансовых учреждений к проверке клиентов и выявлению подозрительных операций, предоставление финансовыми учреждениями информации компетентным органам и оперативный международный обмен этой информацией.

Список использованных источников

1. Рекомендации ФАТФ: Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения / Пер. с англ. – М.: МУМЦФМ, 2012. - 191 с.

2. Специальные Рекомендации по предотвращению финансирования терроризма 22 октября 2004 года https://eurasiangroup.org/ (дата обращения: 14.02.2022).

3. ФАТФ. Финансирование терроризма. Отчет от 29 февраля 2008 года https://eurasiangroup.org/r(дата обращения: 19.01.2022).

4. Монтеррейский консенсус Международной конференции по финансированию развития Принят Международной конференцией по финансированию развития 18-22 марта 2002 года https://www.un.org/ru/(дата обращения: 18.02.2022).

5. Freeman M. Financing Terrorism: Case studies. - London: Taylor & Francis Ltd, 2012. - 266 p.

6. Clarke C. The Financing of Terrorism, Insurgency, and Irregular Warfare. - Westport: ABCCLIO, 2015. - 289 p.

7. Супиченко С. Интернет экстремизм и терроризм / Информационно аналитический журнал ЦАТУ: Ассиметричные угрозы и конфликты низкой интенсивности. – № 5. – 2008. – с.57.

8. Abuza, Z. Funding Terrorism in Southern Asia: The Financial Network of Al Qaeda and Jemaah Islamijah. In: NBR Analysis. Vol.14, № 5. December 2003. Washington. USA. P. 20.

9. Вахания В. Некоммерческие организации и их связи с финансированием терроризма // Уголовное право РК. № 1. – Астана, 2004.

10. Муратжан З., Дильбарханова Ж.Р., Бишманов К.М. Совершенствование организационно-правовых основ противодействия финансированию терроризма и экстремизма: отечественный и зарубежный опыт // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. –№4(69). – 2021. – С.157-165.

Сведения об авторах

Муратжан Зарина – научный сотрудник НИЦ Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук
майор полиции

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Бишманов Какимжан Муратжанович – директор общественного фонда «Центр по изучению проблем терроризма и экстремизма в Республике Казахстан», кандидат юридических наук, доцент

Муратжан Зарина – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы ҒЗО ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.
Дильбарханова Жанат Рахимжановна – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.
Бишманов Какимжан Муратжанович – «Қазақстан Республикасындағы экстремизм және терроризм мәселелерін зерттеу орталығы» Қоғамдық қорының директоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент

Muratzhan Zarina – researcher of the Science Center of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, master science of law, major of police
Dilbarkhanova Zhanat Rakhimzhanovna – deputy chief of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, doctor of jurisprudence science, professor, colonel of police
Bishmanov Kakimzhan Muratzhanovich – director of the Public Foundation «Center for the Study of Problems of Terrorism and Extremism in the Republic of Kazakhstan», candidate of jurisprudence science, associate professor

УДК 343.2/7.
МРНТИ10.79.01

Ж. Нуракынов[1], Н.Ж. Апахаев[2], Е.М. Бимолданов[1]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан
[2]«Қайнар» Академиясы, Алматы, Қазақстан

КИБЕРКЕҢІСТІК ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ТОПТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Бұл мақалада ұйымдасқан қылмыстық топтардың киберқылмыстар аясындағы түсінігі, олардың әрекет ету киберкеңістігі туралы қарастырылады. Негізінен қылмыс әлемінің нарықтарында заңсыз тауарлар мен қызметтердің құрылымы, ұйымдастырылуы, реттелуі және бақылауы оларды басқаратын немесе модерациялайтын адамдарға емес, интернет сайттарына байланысты. Ұйымдасқан киберқылмысқа тартылған ұйымдасқан қылмыстық топтар тек киберкеңістікте әрекет ете алады немесе киберкеңістікті ішінара ғана пайдалана алады.

Түйінді сөздер: ұйымдасқан топ, киберкеңістік, киберқылмыс, криптобопсалаушы, террорист.

Организация киберпространства и криминальных группировок

В данной статье рассматривается понятие организованных преступных групп в сфере киберпреступности, киберпространства и их деятельности. В основном структура, организация, регулирование и контроль незаконных товаров и услуг на рынках преступного мира зависят от интернет-сайтов, а не от людей, которые ими управляют или модерируют. Организованные преступные группы, занимающиеся организованной киберпреступностью, могут действовать только в киберпространстве или лишь частично использовать киберпространство.

Ключевые слова: организованная группа, киберпространство, киберпреступность, криптограф, террорист

Organization of cyberspace and criminal groups

This article discusses the concept of organized criminal groups in the field of cybercrime, cyberspace and their activities. Basically, the structure, organization, regulation and control of illegal goods and services in the markets of the underworld depend on Internet sites, and not on the people who manage or moderate them. Organized crime groups engaged in organized cybercrime may only operate in cyberspace or only partially use cyberspace.

Keywords: organized group, cyberspace, cybercrime, cryptographer, terrorist.

Көптеген ұйымдасқан қылмыстық топтардың бір-бірімен сөйлесу және өз істерін жүргізу үшін Интернет технологиясын қолдануы бүгінгі таңда өте кең тараған. Мұндай істер «Интернет қылмыскерлерді дербес қылмыс жасау мақсатында біріктіру үшін пайдаланылатын ұйымдардың» өзіндік нысандарын құруға әкелуі мүмкін, содан кейін олар жаңа одақтар құру үшін таратылады. Сонымен қатар, ұйымдасқан қылмыстық топтар ұзақ уақыт бойы өмір сүретін және оның қанатының астында әрекет ететін қылмыскерлерді сол салада жұмыс істейтін басқа қылмыскерлерден, сондай-ақ құқық қорғау органдарынан қорғауды қамтамасыз ететін ұйымдардың «тұрақты» нысандарын құру үшін желілік

технологияны қолдана алады [1]. Спектрдің осы екі экстремалды полюстерінің арасында ұйымдардың «гибридті» формалары да бар, онда кең танылған қылмыстық мақсатты кішігірім негізгі топ «іс жүзінде» белсенді түрде таратады, бірақ кейбір хакерлік топтарда немесе қылмыс пен терроризм арасында байланыс орнатылған офлайн жағдайларда оның физикалық көрінісін жеке жалғыз қасқырлар немесе жергілікті жасушалар жүзеге асырады.

Айта кету керек, «террористер мен ұйымдасқан қылмыстық топтардың қызметі бір-біріне сәйкес келуі мүмкін», «олар әдетте әртүрлі мақсаттарға ұмтылады». Ұйымдасқан қылмыстық топтардың көпшілігі, әдетте, ортасында гибридті формасы бар эфемерлі және тұрақты ұйым формалары арасындағы спектрде болады және белгілі бір дәрежеде Интернет-технологияны өзін-өзі ұйымдастыру үшін қолданады. ҚР Қылмыстық кодесінің нормасына сай ұйымдасқан топ – бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсатында алдын ала біріккен екі немесе одан да көп адамдардың тұрақты тобы [2]. Ұйымдасқан қылмыстық топтардың барлығы дерлік өз қылмыстарын өзін-өзі ұйымдастыру және ұйымдастыру үшін желілік технологияны қолданса да, кейбіреулері бұл технологияларды киберқылмыс жасау үшін де қолданады. Киберқылмыскерлерді ұйымдастырудың нақты сипаты цифрлық және желілік технологиялардың деңгейіне, іс-қимыл режиміне және жоспарланған құрбандарға байланысты өзгереді, бұл олардың арасындағы айырмашылықтарды анықтауға көмектеседі.

Дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстық топтар, әдетте, кибершабуылдарға, яғни Интернет болмаған кезде жасалмайтын қылмыстарға қатыспайды. Алайда, қылмыстарды ұйымдастыру немесе құрбандарды табу мақсатында бір-бірімен байланыс жасау үшін желілік технологияны көбірек қолданады. Мысалы Интернет немесе даркнет арқылы есірткіні сату. Киберқылмыстың бұл түрлері кибертехнологияны қолдана отырып (әдетте байланыс технологияларын қолдана отырып) жасалған қылмыстарға жатады, өйткені интернетсіз да басқа байланыс құралдарымен немесе кибертехнология арқылы бұл құқықбұзушылық жасалар еды, немесе кибертехнологиялар арқылы жасалатын бұрыннан бар (әдетте локализацияланған) заңсыз құмар ойындар, алаяқтық және бопсалау сияқты қылмыстар түрлері сандық және желілік технологиялардың арқасында жаһандық қол жетімділікке ие болады. Егер Интернет алынып тасталса, онда құқық бұзушылықтар жаһандық ауқымын жоғалтып қайтадан локализацияланған пішінге ие болады. Олар хакерлік шабуылдар, «қызмет көрсетуден бас тарту» типтегі және бопсалау бағдарламаларды қолдану арқылы бөлінген шабуылдар, сондай-ақ жоғарыда айтылғандай, интернетті теңдеуден алып тастаған кезде жоғалып кететін спам сияқты «кибертәуелді» қылмыстардан күрт ерекшеленеді.

Киберқылмыстар *modus operandi*-ге, яғни қылмыскерлердің себептері мен профилімен байланысты құқық бұзушылық жасау әдісіне байланысты да өзгереді. «Машинаға карсы киберқылмыстардың», мысалы, хакерлердің компьютерлерді заңсыз пайдалануы сияқты қылмыстардың ұйымдасуынан алаяқтық және бопсалау сияқты «машинаны пайдалану арқылы киберқылмыстардың» ұйымдасуы мүлдем өзгеше. Қылмыстың бұл екі түрі «машинадағы киберқылмыстардан» айтарлықтай ерекшеленеді, мысалы, балаларға жыныстық зорлық-зомбылық бейнеленген материалдарды тарату, жеккөрушілікті насихаттау, террористік материалдар. Киберқылмыстылық пен оны ұйымдастыруды зерттеу кезінде ескерілетін соңғы фактор-қылмыскерлер бағытталған құрбандар тобы. Кейбір қылмыстық топтар жекелеген пайдаланушыларға әдейі мақсаттанады, мысалы, алаяқтық немесе алдау мақсатында жаңылыстыратын электрондық хаттарды жаппай жіберу арқылы. Басқа топтар ірі көлемде алаяқтық жасау, коммерциялық құпияны игеру немесе іскерлік белсенділікті бұзу мақсатында (бопсалау немесе бәсекелестің өтініші бойынша) коммерциялық немесе үкіметтік ұйымдарға әдейі бағытталған. Сонымен, әдетте мемлекеттік субъектілерді қамтитын үшінші топтар сенімсіздік немесе наразылық атмосферасын құру және/немесе зиян келтіру үшін басқа мемлекеттердің инфрақұрылым объектілерін әдейі нысанаға алады. Сондықтан, мәселе желілік технологияларды қолданатын қылмыскерлерді ұйымдастырудың тәсілі қылмыскерлердің интернеттегі қылмыстарды қалай ұйымдастыратындығынан мүлдем өзгеше емес, сонымен қатар Интернеттегі қылмыстарды

ұйымдастырудың сипаты қолданылатын технологиялардың деңгейіне, қылмыскерлер жасаған нақты қылмыстық әрекеттерге, сондай-ақ жоспарланған құрбандарға байланысты.

Түрлі зерттеулер нәтижелері офлайн ортада жұмыс істейтін ұйымдасқан қылмыстық топтар интернетте өз қызметін жүзеге асыратын ұйымдасқан қылмыстық топтарға мүлдем қарама-қайшы екенін және олардан мүшелерінің жасына, мотивтеріне, ұйымдастырылуына және жынысына қарай ерекшеленетінін көрсетеді. Бұл топтар бір-бірінен тек қатысушыларымен ғана ерекшеленбеуі мүмкін; офлайн ортадағы ұйымдасқан қылмыстық топтармен салыстырғанда олардың ұйымы орталықтандырылмаған болуы мүмкін. Демек, ұйымдасқан қылмыстылықты концептуализациялау және оның қатысушыларын анықтау өте маңызды. Белгілі бір киберқылмыстар ұйымдасқан қылмыстылықтың бір түрі болып саналады ма, әлде ұйымдасқан қылмыстылыққа байланысты ма деген сұрақ «ұйымдасқан қылмыстылық» термині үшін қолданылатын анықтамаларына байланысты (БҰҰ ЕҚБ, 2013, 49-50 бб.). Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы конвенциясында ұйымдасқан қылмыстылықтың анықтамасы жоқ. Бұл мемлекеттер арасындағы уағдаластықтың болмауымен емес, Конвенция бойынша келіссөздерге қатысушылар жасаған саналы таңдаумен байланысты. Кез-келген анықтамада ұйымдасқан қылмыстық топтардың үнемі өзгеріп отыратын және қарқынды дамып келе жатқан әлемнің жағдайларына бейімделетін заңсыз әрекеттерінің тізімі болуы мүмкін; сондықтан кез-келген осындай анықтама тез ескірер еді. Қылмысты анықтаудың орнына, ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы Конвенция оны жасауға қатысатын «ұйымдасқан қылмыстық топ» субъектіні анықтайды. Атап айтқанда, Конвенцияның 2(а) бабына сәйкес «ұйымдасқан қылмыстық топ» «белгілі бір уақыт кезеңі ішінде жұмыс істейтін және бір немесе бірнеше елеулі қылмыстар немесе осы Конвенцияға сәйкес осындай деп танылған қылмыстар жасау мақсатында келісілген, тікелей немесе жанама түрде қаржылық немесе өзге де материалдық пайда алу үшін құрамында үш немесе одан да көп адам бар құрылымдық ресімделген топты» білдіреді. Мұнда құрылымдық түрде құрылған топта «оның мүшелерінің рөлдері ресми түрде анықталмайды немесе мүшеліктің үздіксіз сипаты келісілмейді». Бұл анықтама кең болып табылады және топтар арасында бір-бірімен тығыз байланысы жоқтығын, ресми түрде анықталған рөлдері мен дамыған құрылымның болмауын қамтиды.

Ұйымдасқан қылмыстылықтың жалпыға бірдей қабылданған анықтамасы болмаса да, оны «қоғамдық сұранысқа ие қызметтердің салаларында заңсыз әрекеттер арқылы пайда табу мақсатында ұтымды әрекет ететін тұрақты жұмыс істейтін қылмыстық кәсіпорын деп анықтауға болады. Ұйымдасқан қылмыстылықтың ұзақ уақыт бойы жалғасуы мемлекеттік қызметкерлерге пара беру, қорқыту және қылмыстық әрекеттерді қорғау үшін күш қолдану арқылы қолдау табады». Тиісінше, ұйымдасқан киберқылмыстылық термині киберкеңістіктегі ұйымдасқан қылмыстық әрекетті сипаттау үшін қолданылады. Ұйымдасқан қылмыстылық сияқты, киберқылмыстылық немесе ұйымдасқан киберқылмыстылық анықтамасы бойынша біріңғай пікір жоқ.

Ұйымдасқан киберқылмыстылық туралы зерттеулер ұйымдасқан қылмыстылықтың кейбір дәстүрлі сипаттамаларын киберкеңістік жағдайында түсіндіру қиын екенін көрсетеді. Мұндай сипаттаманың мысалы ретінде «аумақты бақылау» болып табылады. Ұйымдасқан қылмыстық топ «белгілі бір тауарлар мен қызметтерді өндіру мен таратуды заңсыз реттеуге және бақылауға күш салады». Мұндай реттеу әкімшілер мен модераторлар сайт пен контентті бақылайтын және платформаларды пайдалану ережелерін орындалуын қамтитын қараңғы нарықтарда (мысалы, жойылған DarkMarket және CardersMarket нарықтарында) мүмкін. Ережелер сақталмаған жағдайда ережені бұзған тұлғалар сайт мүшелерінің қатарынан шығарылады. «Белгілі бір тауарларды немесе қызметтерді өндіру және тарату» осы сайттарда бақылануы мүмкін болғанымен, мұндай бақылау басқа онлайн форумдарға қолданылмайды (бұл желілердің құқықтары мен өкілеттіктерін шектейді). Сондықтан, дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстан айырмашылығы, олардың «қылмыстық астыртын өндірістегі өндіріс пен белгілі бір тауарларды (немесе қызметтерді) бақылауы» шектеулі [3].

Технология барлық жерде және барлық жерде таралған цифрлық ғасырға әлем сәтті және шынайы қадам басты. Технологиялық инновациялардың дамуы біздің күнделікті өмірімізді жеңілдетеді. Бірақ олар қылмысқа айтарлықтай үлес қосады. Киберқылмыс дүние жүзінде басты мәселеге айналды. Шындықты сәйкестендіру үшін қажетті зерттеулерді жалғастыру үшін күресуде. Киберқылмыстардың алдын алу мен киберқауіпсіздікті зерттеуге ғалымдарды көбірек тарту қажет. Бұл тақырыпты пәнаралық байланысты қарастыру да өте маңызды. Жұмыс тек криминологиялық объективті ғана емес, сонымен қатар көптеген объективтерді қажет етеді: құқықтық, әлеуметтік және саяси, біз бүкіл әлем бойынша киберқылмыстың әсерін түсінуіміз үшін. Киберқылмыс туралы бар әдебиеттер негізінен әлемдік солтүстіктен келеді. Академиялық тілде киберқылмыстың нақты және нақты анықтамасы әлі де жоқ. Оны кейде «электрондық қылмыс», «компьютерлік қылмыс», «компьютерлік қылмыс», «жоғары технологиялық қылмыс», «технологиялық қылмыс», «электрондық қылмыс» немесе «киберқылмыс» деп те атайды. Шет елдік кейбір ғалымдар киберқылымыстарды өзіндік классификацияға жіктейді. Олар киберқылмыстарды үздіксіз шкала бойынша I және II типті қылмыстарға жіктеді. Олардың айтуынша, I типтегі киберқылмыс техникалық сипаттағы қылмыс (мысалы, бұзу сияқты), ал II типтегі киберқылмыс технологиядан (мысалы, онлайн құмар ойындар) емес, адамдармен байланысқа көбірек негізделген қылмыс [4].

Қылмыс әлемінің нарықтарында заңсыз тауарлар мен қызметтердің құрылымы, ұйымдастырылуы, реттелуі және бақылауы оларды басқаратын немесе модерациялайтын адамдарға емес, интернет сайттарына байланысты. Нәтижесінде, бұл қараңғы нарықтың сайттары Интернеттен ажыратылғанда (мысалы, құқық қорғау органдарының тергеуіне немесе сайтты тәркілеуге байланысты) сол сайтпен байланысты желі көп жағдайда жұмысын тоқтатады. Дегенмен, полицияның тергеуі мен қудалау процестеріне қатыспайтын сайттың қатысушылары немесе басқа тұлғалар тоқтатылған сайтты шынайы түрде қайта шығаратын басқа сайтты жасайтын ерекше жағдайлар бар. Сыбайлас жемқорлықпен және күш қолданумен немесе күш қолдану туралы қорқытумен байланысты дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстық желілерге тән тағы екі сипаттама ұйымдасқан киберқылмыс контекстінде өз көрінісін таппайды. Дегенмен, бұл ұйымдасқан қылмыстық әрекет түріне байланысты. Бірінші сипаттама үшін зерттеулер саяси сыбайлас жемқорлық ұйымдасқан қылмыспен айналысу туралы шешімдерге әсер ететінін көрсетті. Бір елде интернет-алаяқтық басқа қаржылық қылмыстармен қатар мемлекет қызметінің ажырамас бөлігі ретінде танылды. Екінші белгі бойынша, зорлық-зомбылық немесе зорлық-зомбылық қаупі ұйымдасқан киберқылмыстық әрекеттің мақсаттарына жету үшін қолданылып жатқаны туралы дәлелдер аз, мысалы, кейбір жағдайларды қоспағанда, яғни, «басқалардың сұрауы бойынша және сыйақы үшін ... ақшаны заңсыз түрде алатын және аударатын жеке тұлғалар» ұйымдасқан киберқылмыстық әрекеттеріне қатысып және билікке олардың заңсыз әрекеттерге қатысқаны немесе қылмыскерлер қауіп төндіргендіктен қатысуын жалғастырып жүргені туралы хабарлайды. Физикалық зорлық-зомбылыққа балама ретінде ұйымдасқан киберқылмыскерлер кибершабуылдар жасайды немесе кибершабуылдар немесе басқа да киберқылмыстарды жасаймын деп қорқытады, оларды талаптарын орындауға мәжбүрлейді. Мысалдарға ұйымдасқан киберқылмыскерлердің *криптобопсалаушы* (пайдаланушының цифрлық құрылғысын жұқтыратын, пайдаланушы құжаттарын шифрлайтын және жәбірленуші төлемді төлемеген жағдайда файлдар мен деректерді жою қаупін төндіретін зиянды бағдарлама) және/немесе *шифрлық бопсалаушыны* пайдалануы жатады.

Ұйымдасқан киберқылмыстылыққа тартылған ұйымдасқан қылмыстық топтардың, сондай-ақ Ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы конвенцияда белгіленген критерийлерге сәйкес келмейтін және әдетте ұйымдасқан қылмыстылықпен байланысты әрекеттерге тартылған киберқылмыскерлер немесе басқа топтардың әрекеттері кіруі мүмкін. Ұйымдасқан киберқылмыстың бірінші түрі үшін дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстық топтардың киберқылмыспен айналысатыны туралы деректер бар (БҰҰ ЕҚБ, 2013). Зерттеулер сондай-ақ ұйымдасқан қылмыстық топтардың киберқылмыс жасау үшін

ақпараттық-коммуникациялық технологиялар ұсынатын мүмкіндіктерді пайдаланатынын көрсетеді. Атап айтқанда, бір зерттеу ұйымдасқан қылмыстық топтар ақпараттық және коммуникациялық технологияларды жаңа қылмыстық онлайн нарықтарды (мысалы, онлайн құмар ойындар нарығын) пайдалану үшін қолданатынын көрсетті. Мысалы, 2016 жылы Каморра және Ндрангета қылмыстық топтарының мүшелері онлайн құмар ойындарын ұйымдастырғаны үшін қамауға алынды (OCCRP, 2016). Оның үстіне, ұйымдасқан қылмыстық топтар офлайн ұйымдасқан қылмыстық әрекеттерге әрекеттесуі үшін киберқылмыстарға тартылады. Мысалы, есірткі саудасымен айналысатын ұйымдасқан қылмыстық топ Бельгияның Антверпен портының контейнерлік деректерін сақтайтын ақпараттық жүйелеріне қол жеткізу үшін хакерлерді жалдаған.

Ұйымдасқан киберқылмысқа тартылған ұйымдасқан қылмыстық топтар тек киберкеңістікте әрекет ете алады немесе киберкеңістікті ішінара ғана пайдалана алады. Оның үстіне, зерттеушілер ұйымдасқан қылмыс түсінігін толық немесе ішінара интернетте орын алатын қандай да бір тікелей немесе жанама пайда алу ниетімен әрекеттерді қоса алғанда кеңейтті. Осылайша, бұл топтар ішінара, басым немесе тек қана желілік ортада жұмыс істей алады. Желілер құрылған немесе тек негізінен желіде жұмыс істейтін жағдайлар болғанымен дегенмен, ұйымдасқан киберқылмыстық желілерді құру және дамыту бойынша зерттеулер осы желілердің кеңеюінде географиялық жақындық пен офлайн байланыстардың қалыптасуы мен кеңеюінде (жалдау арқылы) үлкен рөл атқаратынын көрсетеді [5].

Осы уақытқа дейін ұйымдасқан киберқылмыстық әрекеттерді ұйымдастыру дәрежесі туралы іс жүзінде ештеңе белгілі емес. Ұйымдасқан киберқылмыстың құрылымы, киберқылмыстың осы түріне тартылған топтар және жасалған киберқылмыс түрлері бойынша эмпирикалық дәлелдеме базасы шектеулі (БҰҰ ЕҚБ, 2013, 50 б.). Дегенмен, ұйымдасқан қылмыс пен киберқылмыс арасындағы байланыстардың қолда бар дәлелдерін ескере отырып, «Интернеттегі әрекеттерге топтардың тартылу дәрежесіне (офлайн әрекеттерге қарағанда) және топ ішіндегі байланыстардың құрылымына» негізделген типологиялар ұсынылған [6; 7]. Атап айтқанда, топтардың үш негізгі түрі анықталды: негізінен интернетте жұмыс істейтін және киберқылмыс жасайтын топтар (I түрі); офлайн және онлайн жұмыс істейтін және қылмыс пен киберқылмыстылыққа тартылған топтар (II түрі) және офлайн қылмыстар жасау үшін тек ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланатын топтар.

Бұл топтардың мүшелері әртүрлі рөлдерді орындайды және өз топтары үшін әртүрлі дәрежеде маңыздылыққа ие. Олардың кейбіреулері топ және оның әрекеттері үшін маңызды, ал басқалары қосымша мүшелер немесе тіпті бір реттік тапсырмалар үшін мүшелер болып саналады. Бірінші санатқа жасалатын киберқылмысқа (немесе киберқылмыстарға) байланысты топ қызметінің табысты болуы үшін маңызды болып табылатын жетекші және кейбір негізгі мүшелер кіреді (мысалы, бағдарламашылар, жүйелерды басып алушы зиянкестер, техникалық сарапшылар, деректер өндіруші, ақша операциялар бойынша мамандар және т.б.). Екінші категорияға, мысалы, ақша табушылар жатады. Бұл адамдар (біле тұра, білмей) қылмыскерлермен жалданады, олар үшін жұмыс істейді, үшінші тұлғалар арасында тауарларды береды және ақшаны жеткізу үшін пайдаланылады. Олар ұйымдасқан киберқылмыстық топтардың негізгі емес мүшелері «топтың уақытша мүшелері болып табылады және оның қызметіне қажетінше, олар өз міндеттерін орындағанға дейін ғана қатысады» [8, 115 б.].

Жоғарыда келтірілген зерттеулерге сүйене отырып, келесідей қорытынды шығаруға болады. Киберкеңістік бұл интернет желісі аясында қалыптасып, нық орнығып, белгілі бір заңсыз пайда табу көздерін нақты белгілеп, қылмыстық әрекеттерді жүзеге асыруға мүмкіндін тудыратын аяны қамтиды. Киберкеңістік арқылы қылмыстық топтардың жасаған кез-келген әрекеттерін елемеуге болмайды. Себебі, киберкеңістік қылмыскерлер үшін физикалық кездесу орындарына қарағанда қол жетімді болуы мүмкін. Сонымен қатар, қылмыстық топтардың санының тез әрі қарқынды дамуына ықпал ететін факторлардың бірі болып танылады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. https://www.cybercrimejournal.com/broadhurstetalijcc2014vol8issue1.pdf
2. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z262
3.https://www.researchgate.net/publication/309960777_Organised_Cybercrime_or_Cybercrime_that_is_Organised_An_Assessment_of_the_Conceptualisation_of_Financial_Cybercrime_as_Organised_Crime
4. https://link.springer.com/article/10.1007/s11416-006-0015-z
5. https://doi.org/10.1177%2F0002764217734267
6. Al-Garadi, M.A., Hussain, M.R., Khan, N., Murtaza, G., Nweke, H.F., Ali, I., Mujtaba, G., Chiroma, H., Khattak, H.A., Gani, A. Predicting Cyberbullying on Social Media in the Big Data Era Using Machine Learning Algorithms: Review of Literature and Open Challenges (2019) IEEE Access, 7 // https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85067385055&doi=10.1109%2fACCESS.2019.2918354&partnerID=40&md5=
DOI: 10.1109/ACCESS.2019.2918354
7. Hull G., John H., Arief B. Ransomware deployment methods and analysis: views from a predictive model and human responses (2019) Crime Science, 8 (1)8. // https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85061385371&doi=10.1186%2fs40163-019-0097-9&partnerID=40&md5 = DOI: 10.1186/s40163-019-0097-9.
8. Байсеитов Б.Т. Қазақстан Республикасындағы киберқылмыспен күрес мәселелері // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2021. – №2 (67). – Б.113-116.

Нуракынов Жандос – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция подполковнигі.
Апахаев Нурлан Жилкайдарович – «Қайнар» Академиясы «Құқықтық пәндер» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент).
Бимолданов Ержан Малаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы ІІО басшы құрамын даярлау факультетінің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі

Нуракынов Жандос – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.
Апахаев Нурлан Жилкайдарович – заведующий кафедрой «правовых дисциплин» Академии «Кайнар», кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент).
Бимолданов Ержан Малаевич – начальник факультета подготовки руководящего состава ОВД Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есболатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Nurakinov Zhandos –is a doctoral student of the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan, Lieutenant Colonel of police.
Nurlan ZHilkaydarovich Apakhaev – head of the Department of" legal disciplines "of the Kainar Academy, candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor).
Bimoldanov Yerzhan Malayevich – head of the Faculty of training senior staff of the Department of internal affairs of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), police colonel

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES

УДК343.1
МРНТИ10.79.01.

Б.Х. Толеубекова[1], Т.Б. Хведелидзе[1], Н.Б. Калкаева[1]

[1]НАО «Казахский национальный педагогический университет им. Абая», Алматы, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В РАМКАХ ПРИОРИТЕТОВ КОНЦЕПЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ДО 2030 ГОДА

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года впервые в истории концептуализации национального права определены принципы правовой политики страны. Такие принципы, как разумное регулирование, доказательное регулирование, результативное регулирование требуют глубокой теоретико-методологической проработки причин недостаточной эффективности правовых институтов с выработкой научно обоснованных предложений по усовершенствованию национального законодательства в целом и отдельно взятой отрасли в частности. Эти принципы сами по себе могут выступать в качестве методологических основ.

Проблемы институциональной принадлежности следственных действий до внедрения в систему уголовно-процессуального права РК, то есть до 1 января 2015 года, негласных следственных действий, в целом не были до конца разрешены. Эти проблемы были связаны с тем, что законодателем не был закреплен исчерпывающий перечень процессуальных действий, относимых непосредственно к категории следственных. Институционализация не была завершенной ни теоретически, ни нормативно. Восприятие законодателем категории негласных следственных действий значительно усложняет процессы институционализации данного явления. Общеизвестно, что отсутствие институциональных подходов к процессуально-правовым явлениям создает условия для формирования таких негативных последствий, как противоречия и пробелы в отраслевом праве. А это, в свою очередь, влечет нарушение законности в правоприменительной деятельности. Одним из факторов, препятствующих институционализации негласных следственных действий, является ошибочное отнесение законодателем негласных действий к следственным.

В статье рассматриваются проблемы институционализации негласных следственных действий и предлагаются пути преодоления этих проблем.

Ключевые слова: методология права, институт следственных действий, негласные следственные действия.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасының басымдықтары шеңберіндегі жасырын тергеу әрекеттерін зерттеу әдістемесінің заманауи аспектілері

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі Құқықтық саясат тұжырымдамасында ұлттық құқықты концептуализациялау тарихында тұңғыш рет еліміздің құқықтық саясатының қағидаттары айқындалды. Саналы реттеу, дәлелді реттеу, тиімді реттеу сияқты қағидаттар жалпы ұлттық заңнаманы және оның ішінде бір саланы жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу арқылы құқықтық институттардың жеткіліксіз тиімділігінің себептерін терең теориялық және әдіснамалық зерттеуді талап етеді. Бұл қағидаттардың өзі әдістемелік негіз ретінде әрекет ете алады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік құқығы жүйесіне жасырын тергеу әрекеттерін енгізгенге дейін, яғни 2015 жылғы 1 қаңтарға дейін тергеу әрекеттерінің институционалдық қатыстылығының мәселелері тұтастай алғанда толық шешілген жоқ. Бұл мәселелер заң шығарушының тергеу әрекеттерінің санатына тікелей жатқызылған іс жүргізу әрекеттерінің толық тізбесін белгілемегендігімен байланысты болды. Институционализация теориялық жағынан да, нормативті түрде де аяқталмады. Заң шығарушының жасырын тергеу әрекеттерінің категориясын қабылдауы бұл

құбылысты институттандыру процестерін айтарлықтай қиындатады. Іс жүргізу-құқықтық құбылыстарға институционалдық тәсілдердің жоқтығы салалық құқықтағы қайшылықтар мен олқылықтар сияқты жағымсыз салдарлардың қалыптасуына жағдай жасайтыны белгілі. Ал бұл өз кезегінде құқық қорғау органдарында заңның бұзылуына әкеп соғады. Жасырын тергеу әрекеттерін институттандыруға кедергі келтіретін факторлардың бірі заң шығарушының жасырын әрекеттерді тергеу әрекеттеріне қате жіктеуі болып табылады.

Мақалада жасырын тергеу әрекеттерін институттандыру проблемалары қарастырылып, осы проблемаларды шешу жолдары ұсынылған.

Түйінді сөздер: құқықтың әдістемесі, тергеу әрекеттерінің институты, жасырын тергеу әрекеттері.

Current aspects of the methodology for the study of unspoken investigative actions within the priorities of the Legal Policy Concept of the Republic of Kazakhstan until 2030

The Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 defines for the first time in the history of conceptualization of national law the principles of legal policy of the country. Principles such as sound regulation, evidence-based regulation, effective regulation require a deep theoretical and methodological study of the reasons for the lack of effectiveness of legal institutions with the development of scientifically sound proposals for improving national legislation in general and a particular industry in particular. These principles can themselves serve as methodological foundations.

The problems of institutional affiliation of investigative actions before the introduction of criminal procedure law into the system of the Republic of Kazakhstan, that is, until January 1, 2015, tacit investigative actions, in general, were not fully resolved. These problems were related to the fact that the legislator did not establish an exhaustive list of procedural actions classified directly as investigative. Institutionalization was neither theoretical nor normative. The legislator's perception of the category of tacit investigative actions significantly complicates the processes of institutionalization of this phenomenon. It is common knowledge that the lack of institutional approaches to procedural and legal phenomena creates conditions for the formation of such negative consequences as contradictions and gaps in sectoral law. And this, in turn, entails a violation of the law in law enforcement. One of the factors preventing the institutionalization of unspoken investigative actions is the erroneous attribution by the legislator of unspoken actions to investigative ones.

The article discusses the problems of institutionalization of unspoken investigative actions and suggests ways to overcome these problems.

Key words: law methodology, institution of investigative actions, tacit investigative actions.

Введение

Актуальность тематики настоящего исследования обусловлена отдельными тезисами ежегодного Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана (01.09.2021 г.). В своем Послании «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» Глава государства К-Ж. К. Токаев отметил, что утвержденный Правительством Комплексный план по защите прав человека закладывает долгосрочную институциональную основу дальнейшего совершенствования системы защиты прав человека в Казахстане; что происходят серьезные изменения в правоохранительной системе; внедряются современные форматы деятельности судов, сокращаются излишние судебные процедуры, поэтапно расширяется компетенция прокуроров по подготовке обвинительных актов, усиливаются механизмы правовой оценки результатов расследования. Указанные и иные меры призваны оказать комплексное содействие в деле реализации общегосударственного стратегического курса, направленного на совершенствование политической системы и защиту прав человека [1].

Как указывается в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года (далее – Концепция), принцип разумного регулирования означает, что регуляторные меры должны быть изучены на предмет приемлемости для достижения предполагаемых целей и в наименьшей степени ограничения прав, свобод и законных интересов граждан и организаций (п.3.1. Концепции) [2]. Данный принцип как нельзя объективнее отражает те причины, в основе которых усматриваются противоречия, возникшие на фоне процессов внедрения в уголовно-процессуальное право РК такого способы собирания доказательств, как производство

негласных следственных действий. В соответствии с п. 3.3. Концепции, любые предписания, в том числе и новеллы, в законодательстве должны осуществляться на основе принципа доказательного регулирования, благодаря которому будет обеспечено надлежащее качество правовой политики. Регуляторные решения должны быть основаны на надежных и объективных данных, в том числе научных и экспертных исследованиях. Принцип результативного регулирования означает, что в случае недостижения предполагаемого результата важно принимать меры, направленные на совершенствование первичных регуляторных подходов. В актуализации принципов нами усматривается структура неизвестного до сих пор нового ракурса методологии исследования и усовершенствования действующего права в его отраслевом срезе.

Современная методология исследования проблем права объективно должна систематически обогащаться и становиться более результативной за счет новелл системы и структуры правовых концептов, актуализируемых на период, определяемый государственной правовой политикой на ближайшее десятилетие. Самим фактом официального закрепления принципов дальнейшего процесса развития и усовершенствования системы национального права было осуществлено формирование нового методологического инструмента, который, применительно к тематике настоящей работы, выступает в качестве основной базы научного поиска. В своем исследовании мы не отказываемся от традиционного методологического подхода, основанного на диалектических парадигмах, связанных с пониманием объективной действительности как постоянно развивающейся и меняющейся субстанции. В качестве отраслевых методов использованы системный анализ, логико-семантический анализ, сравнительное правоведение, а также иные методы частного характера. Наряду с этим, приоритет в инструментальном обеспечении исследования мы отводим принципам разумного регулирования, доказательного регулирования и результативного регулирования.

Меняются условия жизни и деятельности общества, сопровождающиеся изменениями количественных и качественных характеристик социального запроса. Указанные факторы имеют непосредственное отношение к праву. Наряду с этим, чем ниже качество законодательного регулирования определенного круга правоотношений, тем выше уровень социального запроса на усовершенствование данной конкретной сферы правоотношений. Таким проблематичным объектом настоящей работы представляется выяснение причин, препятствующих институционализации негласных следственных действий, предусмотренных в нормах главы 30 УПК РК [3].

Основной целью настоящей работы выступает подбор научной аргументации в пользу идеи о том, что негласные следственные действия не имеют отношения к традиционно существующим в уголовно-процессуальном праве следственным действиям. Негласные следственные действия – это новая категория, институционализация которой еще не состоялась.

Для достижения поставленной цели в работе осуществлена попытка решения следующих задач:

1) определение сущности системного подхода к институту следственных действий в уголовно-процессуальном праве РКи проблемы ее экстраполяции в сферу негласных следственных действий;

2) выявление институциональных различий между следственными и негласными следственными действиями;

3) формулирование предложений по усовершенствованию регламентации негласных следственных действий.

Основная часть

1. Сущность системного подхода к институту следственных действий в уголовно-процессуальном праве РК и проблемы ее экстраполяции в сферу негласных следственных действий

Если исходить из того, что негласный способ собирания доказательств своим названием («негласные следственные действия») демонстрирует свою причастность к следственным

действиям, то вполне объективно возникает потребность в установлении соотношения между следственными и негласными следственными действиями в целях поиска оснований для признания негласных следственных действий в качестве отраслевого института. Достаточно полное установление признаков института следственных действий должно способствовать процессу поиска признаков негласных следственных действий, подтверждающих либо отрицающих наличие основанийдля того, чтобы считать негласные следственные действия состоявшимся институтом уголовно-процессуального права. Для уяснения данного вопроса необходимо установить место и роль системности и систематичности в регулировании отношений, связанных с назначением и производством следственных и негласных следственный действий.

Право – это не просто совокупность норм, а, прежде всего, система норм. Это не случайный набор случайных норм, а строго выверенная, упорядоченная система вполне определенных правил поведения. Требования к системе состоят в следующем: внутреннее единство и непротиворечивость; направленность на выполнение строго определенных регулятивных и иных функций, на достижение единых целей; целостность и органичность [4, с. 11-18].

Системный подход в уголовно-процессуальном праве – один из наиболее оправданных теорией и практикой способов выявления противоречий и пробелов, а также оснований для выработки путей преодоления и усовершенствования действующей отрасли. Энциклопедически система права означает строение национального права, заключающееся в разделении единых (по назначению в обществе) внутренне согласованных норм на определенные части, называемые отраслями и институтами права [5, с. 558]. В более позднем издании система права определяется как внутренняя организация права, включающая многообразные элементы, их иерархию, а также связи между ними. Элементами системы права выступают: правовые нормы -базовый, первичный элемент системы права; правовые институты – совокупность правовых норм, регулирующих определенный вид общественных отношений; подотрасли права - совокупность родственных правовых институтов; отрасли права – совокупность правовых норм, институтов, регулирующих определенные сферы (род) общественных отношений [6, с. 917].

Обладает значительным инструментальным наполнением понимание системности и системного подхода к изучению правовых проблем с философской точки зрения. В пределах философии системный подход и его производные – это методология специально-научного познания и социальной практики, в основе которого лежит исследование объектов как систем. Системный подход способствует адекватной постановке проблем в конкретных науках и выработке эффективной стратегии их изучения. Методологическая специфика системного подхода определяется тем, что он ориентирует исследование на раскрытие целостного объекта и обеспечивающих ее механизмов, на выявление многообразных типов связей сложного объекта и сведение их в единую теоретическую картину [7, с. 612-613].

Изложенное позволяет утверждать, что уголовно-процессуальное право – это фундаментальная отрасль системы национального права, которой присущи такие системные свойства и качества, как наличие совокупности норм – первоначальный элемент системы, а также совокупности институтов –состоящих из комплекса нормативных предписаний права в определенном узком кругу правоотношений, характеризующихся единством целей и задач этих правоотношений. Для уголовно-процессуальных правоотношений характерны отношения власти и подчинения. Во взаимосвязи с этим важным обстоятельством является такое построение правоотношений, при котором права одного участника корреспондируют с обязанностями другого участника. Более того, метод регулирования правоотношений – императивный. Применительно к следственным действиям в контексте институционализации негласных следственных действийнеобходимо определиться в следующих вопросах:

1) сущность современного понимания следственного действия;
2) цели производства следственных действий;
3) перечень институциональных признаков следственных действий.

1. Для формулирования дефиниции «следственные действия» целесообразно обратиться к тем источникам, которые содержат необходимые характеристики данного явления. Так, с точки зрения теоретиков уголовно-процессуального права советского периода развития права, представленных трудами Н.С. Алексеева, А.И. Бастрыкина, В.К. Боброва, В.Г. Даева, А.М. Ларина, В.М. Савицкого, С.А. Шейфера и других исследователей, следственные действия понимаются как регламентированный уголовно-процессуальным законом действия, которые непосредственно направлены на обнаружение, закрепление, проверку, исследование и оценку доказательств [8, с. 227]. С этого времени каких-либо концептуально значимых изменений в определении понятия следственных действий не произошло. Эта позиция подтверждается мнениями иных исследователей. Например, В.К. Бобров пишет: «Следственные действия – это группа процессуальных действий, направленных на собирание, проверку и оценку доказательств и характеризующаяся самостоятельной и детальной процедурой производства, урегулированной уголовно-процессуальным законодательством» [9, с. 111]. Позднее определение следственного действия сводилось к следующему: следственные действия – действия по собиранию и проверке доказательств, осуществляемые следователем, органом дознания, прокурором в установленном законом порядке [4, с. 560]. Приведенные подходы мало чем отличаются и практически имеют полное смысловое совпадение.

Современное понимание сущности следственного действия стало более размытым и аморфным. Данное изменение связано, в первую очередь, с фактом включения в действующий УПК РК понятия «негласные следственные действия». При этом, в УПК РК отсутствует дефиниция следственных действий, но имеется определения понятия негласного следственного действия. Так, согласно п. 12) ст. 7 УПК РК: «негласное следственное действие – действие, проводимое в ходе досудебного производства без предварительного информирования лиц, интересов которых оно касается, в порядке и случаях, предусмотренных» уголовно-процессуальным законом. Далее, относительно следственных действий какого-либо исчерпывающего перечня в УПК РК не существует. Этот перечень устанавливается правоприменителем исходя из разрозненных положений норм уголовно-процессуального закона. Наряду с этим, существует отдельная норма – ст. 231 УПК РК, в которой четко устанавливаются виды негласных следственных действий, что само по себе исключает ошибочное толкование и применение иных процессуальных действий в режиме негласных следственных действий. Таким образом, законодатель проявил достаточную последовательность при регламентации негласных следственных действий, чего, к сожалению, не скажешь в отношении следственных действий.Кроме того, на уровне ведомств издан совместный приказ: по МВД РК- от 12.12.2014 г. № 892; по МФ РК – от 12.12.2014 г. № 565; по Агентству РК по делам государственной службы и противодействия коррупции – от 12.12.2014 г. № 62; по Службе Государственной охраны РК от 15.12.2014 г. № 146; по КНБ РК – от 18.12.2014 г. № 416 «Об утверждении Правил проведения негласных следственных действий»[10].Ведомственная детальная проработка процедур по проведению негласных следственных действий представляется оправданной с учетом такой особенности, как передача производства этих действий в сферу оперативно-розыскной деятельности. С другой стороны, не выдерживает критики факт отсутствия подобной последовательности в деле правовой регламентации следственных действий нормами УПК РК по аналогии с регламентацией негласных следственных действий.

Возвращаясь к вопросу о современных тенденциях к пониманию сущности следственных и негласных следственных действий, необходимо отметить, что исследователи, как отечественные, так и стран ближнего зарубежья, за исключением россиян, обходят вниманием проблемы как законодательного, так и практического аспектов модернизации института следственных действий и институционализации негласных следственных действий. Такая институционализация, как нам представляется, тесно взаимосвязана с определением соотношения между следственными и негласными следственными действиями, о чем будет сказано в ином разделе настоящей статьи.

Нам импонирует мнение С.А. Шейфера, известного российского процессуалиста, о том, что институт следственных действий – один из составляющих элементов системы «гене-

ральных институтов права» [11]. Под обозначением «генеральный» С.А. Шейфер понимает «главный, основной» институт отраслевого права и национального права в целом. Это как нельзя полно отражает правовую и процессуальную сущность в ее методологическом и прикладном значениях.

Авторское определение О.И. Пигорева понятия следственных действий ближе всего примыкает к тому, что в современных условиях необходимо понимать под искомым правовым явлением. Он пишет: «Следственные действия – это совокупность норм уголовно-процессуального права, регулирующих отношения, складывающиеся по поводу собирания, проверки и исследования доказательств в ходе проведения следственных действий в в досудебном производстве по уголовным делам, характеризующиеся обособленным закреплением в законе и полнотой регулируемых отношений (основания и порядок производства следственных действий, правила поведения участников следственных действий)» [12].

Проблема, с которой сталкиваются казахстанские исследователи и практики, связана с тем, что в УПК РК отсутствует само определение понятия «следственные действия», о чем мы уже упоминали ранее. Этот аспект находится в поле исследований российских ученых. Так, П. Б. Музыченко отмечает, что термин «следственное действие» упоминается более чем в десяти статьях УПК РФ. Однако законодатель не раскрывает содержание этого термина, хотя это имеет существенное значение, поскольку следственные действия являются средством процессуального доказывания. Данный автор приводит весомые аргументы в пользу включения в УПК РФ самостоятельной нормы, содержащей определение понятия «следственные действия» [13]. С этим нельзя не согласиться хотя бы потому, что такой подход позволит придать более завершенный, целостный вид институту следственных действий, в существовании которого пока ни один автор не усомнился. Одновременно появится возможность установления факта наличия или отсутствия институциональных признаков у такого процессуального явления, как «негласные следственные действия». Попутно заметим, что в УПК РК термин «следственные действия» упоминается более тридцати раз.

Определение следственных действий, предлагаемое П. Б. Музыченко для включения в одну из норм УПК РФ, состоит в следующем: «Следственные действия – это предусмотренные и детально регламентированные уголовно-процессуальным законом, обеспеченные принуждением правовые способы и средства получения, формирования и систематизации доказательственной информации, применяемые при расследовании преступлений» [13, с. 539]. Независимо от отдельных лексических шероховатостей, данное определение вполне укладывается в современное понимание сущности следственных действий (указание на *детальное* регламентирование в УПК является излишним в том смысле, что уровень регламентации зависит от характера и вида отдельно взятого следственного действия, что пока невозможно ввиду того, что исчерпывающего перечня следственных действий в УПК ни РФ, ни РК не имеется). Очень уместным представляется указание в определении на обеспечение следственных действий принуждением. Однако, принуждение не может относиться ко всем без исключения следственным действия. В качестве примера можно назвать такое действие, как представление доказательств участниками процесса и процедура их приема следователем. Согласно закону – это тоже способ получения доказательственной информации, не нуждающийся в применении принуждения. Ограничение следственных действий признаком принуждения может повлечь исключение отдельных видов из процессуальных действий, относимых к следственным. Но в целом подход П.Б. Музыченко заслуживает одобрения и поддержки.

В советский период развития права имела место хождение позиции, согласно которой следственные действия потому и называются следственными, что их производит следователь. Подход достаточно простой. На этом основании проведение судебной экспертизы делилось на две части. Первая часть – это назначение следователем судебной экспертизы путем вынесения об этом постановления. Эта часть признавалась в качестве следственного действия. Вторая часть – само производство судебной экспертизы, которое осуществляется не следователем, а экспертом. Эта часть признавалась в качестве особой процедуры, не относя-

щейся непосредственно к следственному действию. Парадокс состоит в том, что результаты экспертизы оцениваются по тем же критериям, по которым подвергается оценке любое доказательство по делу (критерии относимости, допустимости, достоверности и достаточности). Точка зрения о том, что следственные действия так называются, наряду с иными признаками,потомучто эти действия производятся следователем, не отражает существа рассматриваемых вопросов. Определенные процессуальные действия называются следственными во взаимосвязи с уголовно-процессуальной функцией, а именно: с производством расследования по уголовному делу. Более того, следователь составляет множество различных документов, которые направлены на обеспечение этой функции. Но все эти документы и действия, связанные с ними, не относятся к категории следственных действий. Это означает, что рассматриваемый признак не может быть определяющим фактором при делении процессуальных действий на следственные и иные (например, прокурор вправе производить следственные действия, но от этого данные действия мы не именуем прокурорскими). Кроме того, данный признак сразу ставит под сомнение правомерность обозначение интересующего нас явления – негласных следственных действий, - на том основании, что их производят органы и лица, уполномоченные осуществлять оперативно-розыскные мероприятия. В процессуальном механизме данного явления к следователю относится только принятие решения о производстве негласных следственных действий (невольно напрашивается аналогия с судебной экспертизой) и дача поручения уполномоченному органу по реализации следственного решения.

Подводя итог изложенному выше, полагаем возможным предложить следующее:

- законодательно предусмотреть определение следственных действий в одном из пунктов ст. 7 УПК РК, посвященной разъяснению некоторых понятий, содержащихся в УПК РК;

- местом для размещения определения следственных действий в указанной статье УПК РК установить промежуток между пунктами11) и 12) (иными словами, выше определения понятия «негласные следственные действия»);

- во всех случаях при регламентации отдельного следственного действия в статье, следующей сразу за названием соответствующей главы УПК РК, обязательно закреплять положение о том, что это именно следственное действие, указывать цель проведения данного действия.

Для реализации первого предложения нами сформулирован проект определения следственного действия в следующей редакции: «следственные действия–комплекс поисковых, познавательных и удостоверительных операций, проводимых лицом, осуществляющим досудебное производство, устанавливаемых совокупностьюобособленных норм настоящего Кодекса, регулирующих порядок собирания, закрепления, исследования, оценки и использования доказательств, а также правила поведения участников следственных действий, обеспечиваемых при наличии к тому оснований силой уголовно-процессуального принуждения». При таком подходе, как нам представляется, будут учтены особенности следственных действий, которые лежат в основе институционализации этих действий. Для реализации последнего предложения целесообразно воспользоваться аналогией: например, в ч. 1 ст. 219 УПК РК указывается цель проведения осмотра(такой подход законодатель предпринял для регламентации эксгумации – ч. 1 ст. 225, опознания – ч.1 ст. 229, обыска – ч. 1 ст. 252, выемки – ст. 253, проверки и уточнения показаний – ч. 1 ст. 257, следственного эксперимента – ч. 1 ст. 258). Аналогично указанию цели дополнить эти нормы положением о том, что данное процессуальное действие относится к следственным. Цели не показаны в нормах, регламентирующих такие следственные действия, как допрос – ст. 208, получение образцов – ст. 262, назначение экспертизы – ст. 270.

Общей целью следственных действий признается нормативное выражение пригодности комплекса определенных познавательных приемов к отображению искомой информации. Системность в достижении указанной цели выражается в том, что в результате производства следственных действий происходит не только «приобретение» доказательств, но и их систематизация и формирование для определенной познавательной цели [8, с. 227]. Данный тезис подтверждается положениями ряда статей УПК РК, в которых находят свое отражение раз-

ные методы познания. Так, при проведении допроса (ст.210 УПК РК) применяется метод получения ранее не известной следователю информации; при проведении очной ставки (ст. 218 УПК РК), следственного эксперимента (ст. 258 УПК РК) применяются методы сравнения, экспериментированияи моделирования; при проведении осмотра места происшествия (ст. 220 УПК РК) – метод наблюдения и т.д.

2. Относительно признаков следственных действий, указывающих на их институциональный характер, необходимо определиться с наиболее значимыми признаками, при наличии которых правовое явление безусловно является институтом. Данный аспект важен для процедуры экстраполяции искомых признаков в сферу негласных следственных действий.

Традиционно к основным признакам правового института принято относить: 1) относительную обособленность правового явления; 2) однородность фактического содержания; 3) юридическое единство правовых норм [14, с. 140]. Как утверждает Г.Г. Камалова, отличительной особенностью любого правового института является то, что он регулирует не весь массив общественных отношений, а только различные стороны, особенности одного типичного общественного отношения. Институт права – это сравнительно небольшая, устойчивая группа норм права, регулирующих определенный вид общественных отношений [15, с. 76].Наряду с этим, результаты отдельных исследований говорят о том, что признаки правового института могут рассматриваться в более широком контексте. Например, И.Л. Бачило, исследуя свойства правового института, доказывает, что признаками данного явления выступают: 1) устойчивость институционального явления; 2) систематичность его элементов; 3) длительность регулируемых правоотношений; 4) гибкость в отклике на меняющиеся условия обстоятельства [16, с. 99]. Последний признак заслуживает внимания на том основании, что понимание права как некоей застывшей материи не соответствует роли и значению права в обществе. За пределами предполагаемой инертности находится зона допуска отклонений или зона проявления индивидуальных характеристик уголовно-процессуального права, отличающих законодательство одной страны от законодательства другой страны, отличающих один правовой институт от другого института в пределах данной отрасли права как в системе национального, так и международного права.

Абсолютизация циклически повторяющихся связей для понимания сущности правового института уголовно-процессуального права так же вредна, как и крен в сторону индивидуализации в проявлении системных закономерностей. Рациональное равновесие рассматриваемых субстанций представляется наиболее продуктивным подходом к пониманию существа уголовно-процессуального института, в данном случае – института следственных действий. Данное обстоятельство имеет значение при определении характера, форм и пределов оказания правовым институтом совокупного регулятивного воздействия на общественные отношения [17, с. 409]. В данном случае речь идет об оказании регулятивного воздействия института следственных действий на сферу негласных следственных действий в контексте возможной институционализации данного явления.

Таким образом, опираясь на системный подход, можно сформулировать институциональный признаки следственных действий:

1) следственные действия носят системный характер, что проявляется в

законодательном закрепленииобщих условий их производства, в наличии общих критериев их оценки; в наличии общей цели и общих задач, для достижения и решения которых следственные действия установлены и применяются в производстве по уголовным делам; в этапности проведения ряда следственных действий, находящихся между собой в определенной иерархической связи (например, для проведения судебной экспертизы может потребоваться предварительное проведение иного следственного действия – получения образцов); результаты следственных действий являются доказательствами в том случае, если участниками этих действий строго соблюдены правила производства следственных действий и получения доказательств; время проведения первого неотложного следственного действия признается в качестве начального момента досудебного расследования; обвиняемый не может быть предан суду до тех пор, пока следователь не достигнет момента окончания проведения

следственных действий, о чем он извещает лиц, заинтересованных в исходе дела; в ходе судебного следствия суд опирается на доказательства, полученные в досудебном производстве, оперируя при этом протоколами следственных действий, заключениями специалистов и экспертов, вещественными доказательствами и документами, полученными в результате следственных действий;

2) являясь институтом уголовно-процессуального права, следственные

действия регламентируются нормами уголовно-процессуального законодательства. Вопросы тактики проведения следственных действий, методики расследования отдельных видов преступлений, разрабатываемые криминалистикой, могут регламентироваться в ведомственных актах. Однако эти акты носят вспомогательный, инструктивный либо рекомендательный характер и их положения не имеют обязательной юридической силы.

3) следственные действия носят обособленный характер, что отражается,

во-первых, в специальных правилах принятия решения об их производстве, включающих в отдельных случаях процедуру санкционирования; во-вторых, в выполнении ими самой важной функции в виде основного способа получения доказательств; в-третьих, в их компактном размещении в структуре УПК РК; в-четвертых, в придании доказательствам, полученным в результате следственных действий, характера решающего фактора, лежащего в основе обвинительного или оправдательного приговора суда;

4) регламентация следственных действий обладает устойчивостью в том смысле, что данные процессуальные действия:а) все без исключения строго и детально регламентируются нормами УПК РК и нарушение правил их назначения и производства лишает их юридической силы и подлежит исключению из материалов дела; б) ориентированы на формирование доказательственной базы по уголовному делу и являются основным способом собирания, закрепления, оценки и использования доказательств; в) по истечении времени доказательства, установленные в результате следственных действий, не теряют ни юридической силы, ни своего доказательственного значения; г) независимо от наличия общих условий производства следственных действий, каждый вид следственного действия обладает своими особенностями, лежащими в основе их дифференциации друг от друга, исключающими их смешение и произвольное изменение правил производства; д) каждый вид следственного действия нацелен на решение своей задачи, в связи с чем выбор следователем вида следственного действия исключает элемент случайности и зависит от конкретной следственной задачи, для решения которой целесообразно проведение конкретного вида следственного действия (например, для устранения противоречий в показаниях двух ранее допрошенных субъектов целесообразно проведение между ними очной ставки);

5) принятие решения о производстве и собственно производство

следственных действий разрешается узкому кругу уполномоченных лиц, осуществляющих досудебное расследование (следователь, дознаватель, прокурор вправе принимать решения и проводить следственные действия; в отдельных случаях следственные действия санкционируются следственным судьей при поддержании постановления следователя ходатайством процессуального прокурора);

6) длительность следственных действий. Этот признак может пониматься в аспектах: а) процедуры принятия решения и проведения следственных действий протяжены во времени (данный признак учитывается в правилах составления протоколов следственных действий путем обязательного указания начала и окончания следственного действия; в УПК РК установлены ограничения продолжительности времени проведения отдельных следственных действий, например, продолжительность допроса для несовершеннолетних – не более двух часов непрерывно и четырех часов в общем исчислении за сутки и взрослых допрашиваемых – не более четырех часов непрерывно и восьми часов в общем исчислении за сутки); б) сохранение доказательственной силы сведений о фактах, имеющих значение для дела, не ограничено ни временем, ни пространством (производство по делам прошлых лет осуществляется на основе и с учетом тех доказательств, которые были получены в результате следственных действий любого срока давности); в) никакие концептуальные, доктринальные, паллиа-

тивные и иные изменения в системе уголовно-процессуального права любой страны на любом историческом этапе своего развития не влекли таких последствий, как отказ от института следственных действий);

7) гибкость (вариативность) применения и проведения следственных действий в рамках конкретного уголовного дела (во взаимосвязи со складывающей следственной ситуацией уполномоченное лицо вправе: отменить ранее назначенное к производству следственное действие; провести действие повторно; привлечь к участию в его производстве разных субъектов – педагогов, врачей, переводчиков, специалистов, экспертов и т.д.; сочетать два действия в одном – выемка может производиться как в результате обыска, так и самостоятельно; избрать вид и рациональную последовательность проведения разных видов следственных действий, например, – сначала допрос, затем осмотр места или сначала осмотр места, затем допрос).

Остается пока открытым вопрос о возможности приложения или экстраполяции приведенных выше институциональных признаков следственных действий к совокупности негласных следственных действий. То обстоятельство, что рассматриваемые негласные действия законодательно обозначены как следственные, объективно формирует потребность в их отнесении к разновидности следственных действий в их традиционном понимании. В таком случае вполне закономерным является применение институциональных признаков следственных действий к негласным следственным действиям и при их приемлемости возможно признание негласных следственных действий в качестве: 1) разновидности следственных действий: 2) еще одного нового института уголовно-процессуального права РК.

Необходимо обратить внимание на то, что без какого-либо методологического обоснования, какой-либо аргументации в отдельных публикациях негласные следственные действия прямо называются институтом. Так, в Интернет-ресурсах в сентябре 2021 года появилсяматериал (трудно отнести это к научной публикации) под названием: «Институт производства негласных следственных действий: основания и условия проведения, процедура исследования и порядок использования результатов в доказывании по уголовному делу» [18]. Иные авторы, авторы Т. Назханов и Д. Дюсембин, в своей статье негласные следственные действия также открыто называют «относительно новым уголовно-процессуальным институтом» [19]. При этом в публикации нет авторского видения вопросов соотношения «институтов» следственных и негласных следственных действий. А простое или безапелляционное причисление негласных следственных действий к институтам уголовно-процессуального права именно в силу их «новизны» представляется, по меньшей мере, результатом недостаточно полного понимания сущности правового института, упущения из виду того, что на причисление к институтам может претендовать состоявшееся процессуальное явление, а не феномен. Мы пока склонны относить негласные следственные действия именно к феноменам, а не к явлениям.

Среди немногочисленных научных работ достаточный интерес в рамках рассматриваемой проблематики представляет работа В.Г. Уварова, который отмечает ряд спорных моментов в регламентации негласных следственных действий (по законодательству Украины эти действия именуются: «негласные следственные (розыскные) действия»). Данный автор усматривает в комплексе норм, регламентирующих негласные следственные (розыскные) действиястатьями УПК Украины, существенные недостатки, к которым относит следующие:

1) регламентация негласных следственных (розыскных) действий осуществляется с серьезными ограничениями конституционных прав и свобод человека;

2) регламентация негласных следственных (розыскных) действий

осуществляется без надлежащей системности, с повторами и конкуренцией правовых норм;

3) институт негласных следственных (розыскных) действий не получил необходимой и совершенной процессуальной формы, которая служила бы достаточной гарантией как получения достоверных доказательств, так и защиты прав и свобод человека [20, с. 183-184].

Далее В.Г. Уваров утверждает, что имплементация оперативного мероприятия в уголовный процесс не отвечает конституционным принципам правосудия, требованиям европейских стандартов и принципу верховенства закона [20, с. 185].

Указанные недостатки в рассматриваемой части присущи также УПК Республики Казахстан.

О том, какими отличиями характеризуются негласные следственные действия в уголовно-процессуальных законодательствах стран постсоветского пространства, говорится в диссертационном исследовании россиянина С. Г. Коновалова. В частности, он указывает, что в разных странах они даже именуются различно. Так, в УПК Молдовы – это «специальные розыскные мероприятия», УПК Эстонии – «розыскные действия», Латвии и Кыргызстане – «специальные следственные действия», Грузии – «тайные следственные действия», Украине – негласные следственные (розыскные) действия, в Литве – эти действия отнесены к категории «иных мер процессуального принуждения» [21].

Довольно важное, на наш взгляд, суждение высказывает С.Г. Коновалов относительно того, что существование рассматриваемого института едва ли можно назвать требованием, продиктованным международными стандартами [21]. В приведенном тезисе мы усматриваем наличие потенциальных рисков, исходящих из самой сущности негласных следственных действий, как вероятных источников нарушения целостности естественных прав и свобод человека. Присутствие таких зон риска в праве само по себе является основанием для исключения или корректировки соответствующих норм в отраслевом законодательстве. Очевидно, что указанные зоны риска (иными словами – противоречия и пробелы) препятствуют признанию негласных следственных действий в качестве института отраслевого права.

2. Институциональные различия между следственными и негласными следственными действиями

Переход к данной части исследования обусловлен особенностями негласных следственных действий, лежащих в основе радикальных отличий от традиционных следственных действий. Приложение к негласным следственным действиям институциональных признаков следственных действий свидетельствует о следующем:

1) признак системности применительно к негласным следственным действиям не применим в таких его проявлениях, как единство критериев оценки сведений о фактах, имеющих значение для дела, полученных в результате следственных действий, – критериев относимости, допустимости, достоверности и достаточности. Применяя такие критерии, как относимость и достаточность, одновременно отвергая критерии достоверности и допустимости при оценке негласных следственных действий, правоприменитель нарушает целостность и единство названных четырех критериев. Эти критерии дают эффект объективности и законности только в тех случаях, когда они применяются в совокупности и с соблюдением определенной последовательности. Что касается целей и задач применения негласных следственных действий, то необходимо признать, что они совпадают с целями и задачами традиционных следственных действий;

2) ко второму признаку института уголовно-процессуального права относится регламентация действий нормами отраслевого права – УПК РК. Порядок проведения негласных следственных действий основан на положениях двух правовых источников: 1)УПК РК; 2) ЗРК «Об оперативно-розыскной деятельности» (далее – ЗРК об ОРД) [21].Кроме того, как указывалось нами ранее, в сфере оперативно-розыскной деятельности источников легального права недостаточно. Особенности, обусловленные конфиденциальностью оперативно-розыскных мероприятий, требуют их регламентации в ведомственном порядке. Например, к источникам с открытым доступом относятся «Правила проведения негласных следственных действий» [10]. Из изложенного вытекает, что институциональное требование о регламентации негласных следственных действий нормами отраслевого права – невыполнимо. С другой стороны, если признается в качестве самостоятельной отрасли права оперативно-розыскное право, то негласные следственные действия в определенной степени могут претендовать на их признание в качестве института оперативно-розыскного права. Может иметьместо также

и такой подход, при котором негласные следственные действия выступают в качестве междисциплинарного института, что гораздо реальнее, чем стремление привязать этот вид процессуально-розыскных действий только и исключительно к уголовно-процессуальному праву;

3) третий признак связан с обособлением норм, регламентирующих интересующую нас сферу правоотношений. Действительно, обособление предписаний о порядке назначения и исследования следователем информации, полученной в результате негласных следственных действий, в действующем УПК РК присутствует. Порядок их производства также обособлен, но уже в нормах правовых источников оперативно-розыскной деятельности. Таким образом, данный признак не в полной мере отвечает требованиям, которым соответствуют предписания УПК РК применительно к традиционным следственным действиям;

4) регламентация процессуальных действий должна обладать долей постоянства или устойчивостью, что равнозначно постоянству или устойчивости самих процессуальных действий. Это постоянство или устойчивость применительно к негласным следственным действиям могут быть отражены только в источниках оперативно-розыскного права. Оценка этой степени устойчивости может быть дана теми специалистами, которые имеют широкий доступ к ведомственным источникам, включая источники ограниченного доступа. Гипотетически, как нам представляется, устойчивость в сфере ОРД должна носить относительный характер на том основании, что ОРД не так консервативна, как уголовный процесс. Таким образом, рассматриваемый признак не поддается приложению непосредственно к негласным следственным действиям;

5) данный признак, состоящий в делегировании полномочий по назначению процессуальных действий к производствустрого определенным участникам уголовного процесса, в полном объеме может быть отнесен к негласным следственным действиям. Данная часть признака соответствует особенностям негласных следственных действий на том основании, что следственные и негласные следственные действия назначаются к производству постановлением следователя. Вторая часть указанного признака, состоящая в законодательном установлении лиц, непосредственно производящих (реализующих) процессуальное действие, то здесь у следователя таких полномочий нет. Эта часть осуществляется сотрудниками оперативных подразделений органа уголовного преследования. Таким образом, рассматриваемый признак только частично отвечает предъявляемым требованиям;

6) признак длительности следственных действий вполне экстраполируется в сферу негласных следственных действий. Однако основаниями для установления протяженности во времени этих действий выступают положения двух законов: УПК РК и ЗРК «Об ОРД». Отсюда, отраслевая принадлежность данного признака носит междисциплинарный характер;

7) гибкость или вариативность негласных следственных действий не усматривается ни в нормах УПК РК, ни в нормах ЗРК «Об ОРД». Вероятность перетекания одного вида негласного следственного действия в другой или наложения видов этих действий один на другой без соответствующего процессуального решения невозможна, что связано с тем, что процедуры принятия решений о виде негласного следственного действия, подлежащего применению, носят строго индивидуализированный и дифференцированный характер. Вероятные возможностиинтеграции или интерференции на основе предписаний ведомственных подзаконных актов находятся за пределами уголовно-процессуального права.

Таким образом, проведенный пилотажный анализ состояния и перспектив институционализации негласных следственных действий не дает полновесных аргументов в пользу признания негласных следственных действий в качестве разновидности следственных действий в их традиционном понимании. Наряду с этим вызывает понимание и поддержку позиция О. В. Михайловской, которая считает, что в УПК РК в перечне доказательств отсутствует указание на материалы, полученные в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий по поручению следователя, дознавателя и что эти материалы можно отнести к категории «иных доказательств». Одновременно предлагается включить в УПК РФ материалы, полученные в результате оперативно-розыскных мероприятий, проведенных по поручению сле-

дователя, дознавателя, прокурора. А нормы, регламентирующие «иные доказательства», дополнить положением о том, что в число последних включаются иные документы, полученные «средствами ОРД». В развитие этого указанный автор также предлагает дополнить ч. 2 ст. 74 УПК РФ положением о том, что в качестве доказательств допускаются «результаты оперативно-розыскной деятельности, полученные и предоставленные в установленном законом порядке» [22, с. 46]. Идея О.В. Михайловской может быть воспринята казахстанским законодателем с учетом негласных следственных действий (в УПК РФ категории негласных следственных действий нет).

3. Предложения по регламентации негласных следственных действий

Проведенный анализ в определенной мере является основанием для формулирования отдельных предложений, направленных на усовершенствование структуры УПК РК, нормативного регулирования правоотношений, складывающихся в сфере негласных следственных действий.

1. Главу, посвященную регламентации негласных следственных действий, разместить после глав, посвященных регламентации следственных действий. Тем самым осуществить структурное обособление как следственных, так и негласных следственных действий. В действующем УПК РК размещение норм о негласных следственных действиях путем нарушения логической последовательности изложения следственных действий представляется неуместным и не поддающимся требованиям разумности и рациональности.

2. Категорию негласных следственных действий именовать иначе, исключив из имеющей место формулы слово «следственные» и именовать, например, «специальные процессуальные действия». При предложенном подходе не будут затронуты устоявшиеся категории и понятия уголовного процесса и оперативно-розыскной деятельности.

3. В начальных нормах глав, содержащих положения, предваряющие регламентацию следственных действий, указывать обязательно принадлежность данного процессуального действия к категории следственных, а также цель, для достижения которой данное следственное действие проводится. Такой подход, во-первых, устранит давний пробел в УПК РК, связанный с отсутствием понятия и перечня следственных действий; во-вторых,станет фактором, усиливающим дифференциацию и исключающим смешение следственных и негласных следственных действий. Данное предложение требует своей экстраполяции в сферу мер принуждения, а именно: в отношении процессуального задержания в порядке ст. 128 УПК РК. Это связано с тем, что в ч.1 ст. 196 УПК РК задержание лица по подозрению в совершении уголовного правонарушения, проведенное в неотложном порядке, отнесено к следственным действиям. При всей спорности отнесения процессуального задержания к неотложным следственным действиям, соблюдение логической последовательности требует внесения соответствующих изменений и дополнений.

4. Часть 2 ст. 111 УПК РК о доказательствах дополнить положением о том, что фактические данные также устанавливаются «сведениями, полученными в результате негласных следственных действий» (здесь мы допускаем аналогию в контексте предложений О. В. Михайловской).

5. Представляется очевидным, что существуют методологические и практические основания для более углубленного исследования феномена негласных следственных действий в контексте его возможной институционализации.

Список использованных источников:

1. Токаев К-К. К. Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны: Послание Главы государства Президента Республики Казахстан народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2021. 2 сентября. – № 165 (29542).

2. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период до 2030 года. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/ (дата обращения: 20.12.2021).

3. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V «Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2 февраля 2021 года) // Интернет-ресурс:https://adilet.zan.kz/rus/docs (дата обращения: 20.12. 2021).

4. Марченко Н. М. Основные признаки права //Общая теория государства и права: Академический курс в 2-х томах./Под ред. М. Н. Марченко. Том 2. Теория права. – М.: Издательство «Зерцало», 1998. – 640 с.

5. Большой юридический словарь / Под редакцией А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. – 2 – е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 703 с.

6. Юридический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 2007. – 1152 с.

7. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

8. Советский уголовный процесс: Учебник. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1989. – 472 с.

9. Словарь основных терминов по уголовному процессу / Под ред. к.ю.н. Боброва В. К. – М.: Издательство «Щит - М», 2001. – 160 с.

10.Совместный приказ Министра внутренних дел РК от 12 декабря 2014 года № 892, Министра финансов РК от 12 декабря 2014 года № 565, Председателя Агентства РК по делам государственной службы и противодействия коррупции от 12 декабря 2014 года № 62, Начальника Службы государственной охраны РК от 15 декабря 2014 года № 146, Председателя Комитета национальной безопасности от 18 декабря 2014 года № 416 «Об утверждении Правил проведения негласных следственных действий» // Интернет- ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs (дата обращения: 22.12.2021).

11. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение //https:/window.edu.ru/catalog (дата обращения: 21.12.2021).

12. Пигорев О. И. Развитие института следственных действий в российском уголовно-процессуальном праве: автореф. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2014. – 25 с.//https:/dissercat/content/rasvitie-instituta-sledstvennykh-deistvii-v-rossiiskom-ugolovno-protsessualnom-prave(дата обращения: 21.12.2021).

13. Музыченко П. Б. Институт следственных действий: проблемы и пути совершенствования // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ», 2014, Том 5, № 4. С. 538-543 //https://pnu.edu.ru/ru/ejournal/about/ejournal@pnu.edu.ru (дата обращения: 21.12.2021).

14. Алексеев С.С. Проблемы права// Монография. – М.: Издательство БЕК, 1995.–320 с.

15. Камалова Г.Г. Правовое обеспечение конфиденциальности информации в цифровую эпоху: современное состояние институционализации и перспективы//Государство и право. – 2019. - №6. – С. 74 - 83. DOI:10.31857/S01320790005280-8

16. Бачило И.Л. Информационное право: Авторский учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М., 2016. -437 с.

17. Мальцев Г.В. Социальные основания права// Монография. – М., 2007. –800 с.

18. Институт негласных следственных действий: основания, условия проведения, процедура исследования и порядок использования полученных результатов в доказывании по уголовному делу//ТОО, «Юридическая компания Закон и право» // Интернет-ресурс: https://zakonpravo/kz/ (Дата обращения: 22 12. 2021).

19. Назханов Т., Дюсембин Д. Негласные следственные действия в уголовном процессе //Интернет-ресурс: https:/www.zakon.kz/(дата обращения: 26.12.2021).

20. Уваров В.Г. Проблемы института негласных следственных (розыскных) действий в новом Уголовно-процессуальном кодексе Украины //Вестник экономики, права и социологии. – 2013. – № 2. – С. 183 – 186.

21. Коновалов С.Г. Элементы германской модели досудебного производства в уголовном процессе постсоветских государств: автореф. …канд. юрид. наук. – М., 2018. –22 с. // Интернет-ресурс:https://dspace.nlu.edu.(дата обращения: 26.12.2021).

22. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-XIII «Об оперативно-розыскной деятельности». (С изменениями и дополнениями по состоянию на 19.12.2021.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Dokument (дата обращения: 27.12.2021.).

23. Михайловская О. В. Результаты оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам // Российская юстиция. – 2019. - № 1. – С. 45-46.

Сведения об авторах

Толеубекова Б.Х. – НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая», профессор кафедры юриспруденции, доктор юридических наук, полковник юстиции в отставке.
Хведелидз Т.Б. – НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая», ассоциированный профессор кафедры юриспруденции, кандидат юридических наук.
Калкаева Н.Б. – НАО «Казахский национальный педагогический университет им. Абая», профессор кафедры юриспруденции, кандидат юридических наук.

Толеубекова Б.Х. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, құқықтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, отставкадағы әділет полковнигі.
Хведелидзе Т.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.
Калкаева Н.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, құқықтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Toleubekova B.H. – Abai Kazakh National Pedagogical University, Professor of the Department of Jurisprudence, Doctor of Law, Retired Colonel of Justice.
Khvedelidze T.B. – Abai Kazakh National Pedagogical University, Associate Professor Department of Jurisprudence, Candidate Law Sciences.
Kalkayeva N.B. – Abai Kazakh National Pedagogical University, Professor, Department of Jurisprudence, Candidate Law Sciences.

УДК 34:37.016
МРНТИ 10.77.51

М.С. Мухамеджан[1]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ҰРЛАНҒАН ЖӘНЕ ЖОҒАЛҒАН ҚАРУДЫ ІЗДЕУ БОЙЫНША ПОЛИЦИЯ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ АЛГОРИТМІ

Осы мақалада ұрланған және жоғалған қаруды іздеу бойынша полиция қызметкерлерінің әрекеттерінің алгоритмі бойынша сұрақтар қарастырылған. Ғылыми мақалада қылмыс түрінің полиция қызметінің және оның ішінде жедел-іздестіру қызметінің бағыттары көрсетілген. Ұрланған және жоғалған қаруды іздеуге байланыстыжүргізілетін іс-шараларға ерекше көңіл бөлінген. Қылмыстың обьектісі болып азаматтардың өмірі менқоғамдық қауіпсіздік, іс-әрекеттің нысанасы-атыс қаруы немесе өзге де қару, оның негізгі бөліктері, оқ-дәрілер, жарылғыш заттар және жарылғыш құрылғылар болып танылады. Жедел-іздестіру қызметі қылмыстылық пен күресуде өзіндік ерекшелігі бар және арнайы жұмыстарды жүргізуге бағытталған сала болып табылады.Ұрланған және жоғалған қаруды іздеу бойыншасезікті тұлғалардың әрекеттерін жолын кесу, анықтау және ашу, осы аталғанның барлығы жедел- іздестіру қызметінің негізіне жатқызуға болады. Криминалды полиция басқармасымен аталған қылмыстар бойыншажедел-іздестіру іс-шараларын өткізу, қылмыскерлерді анықтау мен ұстаудан тұрады.

Түйінді сөздер: желел-іздестіру қызметі, полиция, жоғалған қаруды іздеу, қару жарақ дүкені, іздестіру жұмыстары, балистика, есепке алу, қаруға рұқсат.

Алгоритм действий сотрудников полиции по розыску похищенного и утерянного оружия

В данной статье рассмотрены вопросы алгоритма действий сотрудников полиции по розыску похищенного и утерянного оружия. В научной статье отражены направления деятельности полиции по виду преступления и в том числе оперативно-розыскной деятельности. Особое внимание уделено мероприятиям, связанным с поиском похищенного и утерянного оружия. Объектом преступления признаются жизнь граждан и общественная безопасность, предметом действия-огнестрельное или иное оружие, его основные части, боеприпасы, взрывчатые вещества и взрывные устройства. Оперативно-розыскная деятельность является сферой, имеющей свою специфику и направленной на проведение специальных работ по борьбе с преступностью. Пресечение, выявление и раскрытие действий подозреваемых по розыску похищенного и утерянного оружия, все это можно отнести к основе оперативно-розыскной деятельности. Управлением криминальной полиции проводятся оперативно-розыскные мероприятия по указанным преступлениям, выявлению и задержанию преступников.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, полиция, поиск похищенного оружия, оружеиный магазин, розыскная работа, балистика, постановка на учет, разрешение на оружие.

Algorithm of actions of police officers to search for stolen and lost weapons

This article discusses the issues of the search algorithm for stolen and lost weapons by police officers. The scientific article reflects the activities of the police by type of crime, including operational investigative activities. Special attention is paid to activities related to the discovery of stolen and lost weapons. The object of the crime is the life of citizens and public safety, firearms or other weapons, their main parts, ammunition, explosives and explosive devices. Operational investigative activity has its own specifics and is an area aimed at carrying out special work to combat crime and criminality. Suppression, detection and disclosure of

the actions of suspects in the search for stolen and lost weapons, all this can be attributed to the basis of operational investigative activities. The Criminal Police Department conducts operational investigative measures to identify and detain these crimes, criminals.

Keywords: operational search activity, police, search for stolen weapons, gun shop, search work, balistics, registration, weapons permit.

Адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары біздің ең қымбат қазынамыз болса, онда оның қорғалуына да тиесілі шаралар қолданатындай механизмдер де болуы тиіс. Оны кез-келген тұлға, қоғамдық ұйым, барлық қоғамдық әрі құқықтық қатынастарға түсетін тараптар барлық мүддеден жоғары қоюы қасиетті міндет болып табылады. Ал, мемлекеттік органдар үшін адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау ең басты әрі негізгі мүддесі болуы тиіс. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мемлекеттік органдарына жататын құқық қорғау органдары үшін ең басты міндет, сондай-ақ құқық қорғау органдарына заңдылықты қамтамасыз етудің ерекші маңызды екені белгілі. Оны, құқық қорғау қызметі туралы заңда құқық қорғау органына берілген анықтамадан анық байқауға болады: «құқық қорғау органы – адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің заңды мүдделерінің сақталуы мен қорғалуын қамтамасыз ететін, өз құзыретіне сәйкес қылмыстылыққа және өзге де құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі мемлекеттің саясатын іске асыратын, заңдылықты қамтамасыз ету мен қоғамдық тәртіпті қолдау, құқық бұзушылықтарды анықтау, алдын алу, жолын кесу, тергеу, қылмыстық істер бойынша сот шешімдерін атқару жөнінде арнаулы өкілеттіктер берілген мемлекеттік орган» [2]. Осы анықтамаға сүйене отырып, «құқық қорғау органы – адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау мен қорғауын қамтамасыз ететін мемлекеттік орган», - деп нық сеніммен айтуға болады.

Біздің елімізде көптеген адам өміріне қауіпті қылмыстар (кісі өлімі, қарақшылық, терроризм т.б.) қаруды қолдану арқылы жасалады. Бұлардың ішінде атыс қару арқылы жасалған қылмыстар ерекше қауіп туғызатыны белгілі. Сондықтанда, атыс қаруды және одан атылатын оқ-дәрілерді теориялық деңгейде зерттеу өте маңызды. Осыған байланысты зерттеліп жатқан мақала атыс қару мен оқ дәрілерді ұрланған және жоғалған кездегі полиция қызметкерлерінің әрекеттері мен іздеуге байланысты атқарылатын жұмыстары бойынша шараларатуралыболмақ.

Өздеріңізге мәлім болғандай ағымдағы 2022 жылдың басынын бастап елімізде орын алған жаппай тәтіпсіздік пен тонау фактілері орын алған, осы қаралы қаңтарда Алматы қаласы Полиция департаменті ресми мәлімдемесі бойынша жаппай тәртіпсіздіктер кезінде қару-жарақ дүкендерінен 1 мың 424 атыс қаруы ұрланғанын белгілі болды. Ұсталған қарулардың көпшілігі атуға бейімделген және халыққа нақты қауіп төндіреді. Жаппай тәртіпсіздік кезінде қылмыскерлер сол күндері болған ахуал жағдайына байланысты өздерінің қылмыстық істерін іске асырды, олар қару жарақ дүкендерінің «Торларды көліктермен жұлып, арнайы дайындалған құрылғымен сындырды. Оларда тонау үшін керекті саймандар мен құрал жабдықтардың барлығы болды. Қарақшыларда көп уақыт болмады, сол себепті торларды сындыра бастады. Қару-жарақтың барлығы арнайы қоймада болды. Іздеу керек, өйткені, болашақта ол кез келген жағдайда қолданылуы мүмкін. Ең қорқыныштысы да, ең қауіптісі де осы, - деді, мамандандырылған қару-жарақ дүкенінің директоры бұқаралық ақпарат құралдарына берген сұхбаттарында. Полиция департаментінде сол уақытта қалада қаруды, оның ішінде қару-жарақ дүкендерінен ұрланғандарды іздестіру және тәркілеу, сондай-ақ қаладағы қылмыстық ахуалды жақсартуға бағытталған «Құқықтық тәртіп» іс-шарасы өтіп жатқанын атапөткен.«Осы дүкендердің қоймаларында сөрелерге қойылған қолданыста емес қарулардың құрамдас бөліктері, сондай-ақ, атуға жарамды қарулар да сақталған. Кейбір дүкендердегі қылмыскерлер атуға жарамды қаруға жетіп үлгерген, содан кейін оларды ұрлап кеткен. Қолданыста емес қаруды, егер құрамдас бөліктері бар болса, бейбіт тұрғындар мен құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне

қарсы қолданылуы мүмкін екендігін ескертілген. Азаматтардан заңсыз қару сақтау фактілері анықталса немесе табылса, өз еркімен тапсыруларын сұраймыз. Қаруды өз еркімен тапсыру қылмыстық жауапкершіліктен босатады», –деп мәлімдеді Алматы қалалық ПД ресми өкілдері.

Жоғарыда көрсетілген фактілер орын алған жағдайда қылмыстық құқық бұзушылық деректері бойынша құқық қорғау органдары, оның ішінде полиция қызметкерлеріұрланған және жоғалған қаруды іздеу бойынша келесідей шараларды жүзеге асыру тиіс.

Заңсыз айналымдағы қаруды кез келген уақытта бейбіт тұрғындарға қарсы қылмыстық элементтер пайдалануы мүмкін, сондықтан жедел бөлімшелерді алатын болсақ өз кезегінде жедел-іздестіру қызметінің бастапқы және жауапты кезеңі болып жедел-іздестіру шаралары табылады. Ол өз кезегінде қылмыс жасауға әзірленіп жатқан немесе жасалатын қылмыстарға жол бермеу сол сияқты қылмыстарды ашу, не болмаса жасырынған қылмыскерлерге, қылмыстық ұйымдарға іздеу салу мақсатында, сезікті тұлғаларға (адамдар тобына) қатысты жедел-іздестіру шараларын құпия түрде жүзеге асыру процесін көрсетеді [3].

Құпия жұмыс шегінде жедел-іздестіру қызметінің құралдары мен күштерін ұтымды пайдаланудың және ұйымдасқан қылмыстылықпен күреске бағытталған пайдалы ақпараттарды жинау мен ұтымды белгілі шешімдерді әзірлеудің мақсатында оларды реттеудің мүмкіндігі бар.

Қылмыскерлерді, айғақты заттарды іздеу, куәларды табу, ұрланған қаруларды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар және жарылғыш құрылғыларды анықтауға бағытталған ЖІШШ келесі мақсатта жүргізілуі тиіс:

- адамдарға сауал қою;
- іздеу қызмет иттерін пайдалану;
- “ізін суытпай” қылмыскерледің ізіне түсу;
- әскерилерді қатыстыру арқылы орындарға «қарау» жүргізу;
- қылмыскерлердің болу немесе кету жолдарына тосқауыл қою;
- ұрланған қарудың өткізетін (сататын) деуге мүмкін орындарға бақылау жүргізу;
- қылмысты әзірлеуші, жасаушы немесе жасаған адамды ізіне түсу және оны ұстау;
- ІІО-на басқа да құқық бузушылықпен әкелінген адамдардан, оқиға жайлы хабардарлығын анықтау жайлы сұраныс жасау және сол хабарларды тексеру;

Қылмыскердің сырт пішіні, ерекше белгілері бойынша фототека және бейнетекалардан тексеріледі. Егерде оқиға болған жерді қарау кезінде қол, саусақ іздері табылып олидентификацияға жарамды болса, онда дактилоскопиялық тіркеулерден міндетті түрде тексеріледі, сондай-ақ басқа іздер табылса оларда тексерілуі қажет, және де сараптамалар тағайындалу керек. Жалпы ЖІШШ бойынша жедел қызметкерлермен жоспар құрылып, сол жоспарға сәйкес жұмыстар жүргізіледі.

Қарастырылып отырған қылмыс түрімен күресудің бір бағыты ретінде профилактикалық жұмысты айтуға болады. Жедел-іздестіру профилактикасы қылмыстылықты ескертудің жедел-іздестіру теориясының құрамдас бөлігі болып табылады. Сондықтан жедел-іздестіру қызметінде профилактиканың бұл түріне назар аудару қажет деп санаймын.

Жедел-іздестіру профилактикасы бұл виктимогенді жағдайға себеп болатын себептер мен жағдайларды болдырмау, жоюға бағытталған ерекше процесі болып табылады. Сонымен қатар қылмыстылықты ескертудің бұл нысаны адамның қылмыс құрбанына айналуына әсер еткен себептер мен жағдайларды анықтау мен оларды бейтараптандыру мақсатында жүзеге асырылатын іс-әрекеттер кешені болып табылады [4].

Ішкі істер министірлігі жыл сайын «Қару» атты профилактикалық шаралар өткізуде онда халық қолында заңсыз сақталған атыс қаруды, оқ-дәріні және жарылғыш заттарды сатып алу акциясын өткізіп отырады. Ондай еш жерде тіркелмеген мүліктерді ерікті тапсырған адамдар қылмыстық және әкімшілік жауапкершіліктен босатылады. Сонымен қатар, қару-жарақ құралдарын ерікті тапсырғаны үшін мемлекеттен төленетін толем көлемі әр кару бірлігі үшін оннан жүз айлық есептік көрсеткішке дейін көзделген.

Полиция қызметкерлері өздері тексеріп жүріп, қаруды сақтауда заңға қайшы әрекеттерді анықтаса, қару иесі қылмыстық жауапкершілікке тартылатындығын ескертеді. Мұндайда табылған заңсыз қару тәркіленеді. Тәртіп сақшылары қала мен облыс тұрғындарынан заңсыз қару, оқ-дәрі және жарылғыш заттарды сақтайтын күдікті тұлғалар болған жағдайда полицияға жедел хабар беруін сұрады. Осындай пайдалы ақпаратты хабарлаған адамның аты-жөнінің құпиялылығына полицейлер толық кепілдік беретіндігін мәлімдеуі тиіс.[5].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 287, 291 баптары бойынша қылмыстық іс қозғау органдарының кең тараған себебі – бұл құқық қорғау органдарының қылмысты тікелей анықтауды болып табылады.

Бұл қарудың түрлерін, бөліктерін, оқ-дәрі, жарылғыш заттар және жару құрылғыларды анықтау, көп жағдайларда:

- Құқық бұзуды бұлтарту жағдайында, әкімшілік және басқа әрекеттер барысында, құқық бұзушыларды ІІО-на әкеліп, оларды жеке тінту барысында немесе жеке заттарын қарауда;
- Құқық қорғау органдарының жедел ақпараттарының жасырын көздерінен алынған хабарларды жүзеге асыру барысында, ЖІШ-ның жүргізу барысында;
- Кедендік бақылауда, кеден қызметкерлерімен, шекаралық әскерилердің жүктерді қарау барысында (тінту, ұстау).

Сонымен қатар сотқа дейінгі тергеп тексеруіне бастапқы негізі ретінде, бөлек тұлғалардың арыздары және де лауазымды адамдардың деректері болуы мүмкін.

Алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізудің тактикасы.

Бұл тергеу әрекеті қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылғыш құрылғыларды ұрлау деректері бойынша тергеуде әрекеттер бағдарламасында қаралады. Қаруды ұрлауды тергеудің алғашқы кезеңіндегі тергеушінің әрекетінің бағдарламасы, қалыптасқан тергеулік ахуалға байланысты анықталады. Олар:

1. Қылмыскер қаруды ұрлап оқиға болған жерден бойтасалап қашып кеткен.
2. Қылмыскер қаруды ұрлап оқиға болған жерден бойтасалап қашып кеткен, алайда қылмысты көргендер және куәлар бар.
3. Қылмыскерлер оқиға болған жерде қылмыс үстінде немесе ізін суытпай ұсталынған.

Алайда, қалыптасқан кез келген тергеулік ахуалда келесі тергеу әрекеттері, ұйымдастыру шараларын жүргізілуі қажет.

Тергеуәрекеттері:

- ОБЖ - қарау, ОБЖ-ден табылған қаруларға, айғақты заттарға, іздерге қарау жүргізу;
- Куәләрдан жауап алу;
- салыстырмалық зерттеулер үшін үлгілер алу.
- Криминалистикалық және басқа да қажетті сараптамалар тағайындау;

<u>Ұйымдастыру шаралары:</u>

- Жасалған қылмысты, оны жасау тәсілі бойынша есептерден тексеру;
- Ұрланған қаруды тіркеу;
- Жасалған қылмыс жәйлі көрші ҚПБ, облыстық ПД, хабардар ету;
- Қылмыскерлердің субъективтік суретін құру;
- Ұксас қылмыстар жайлы ақпараттарды, хабарламалармен танысу;
- Мұрағаттан ұқсас қылмыстық істер, қылмыстық іс құжаттарымен танысып зерттеу.

Жалпы жоғарыда көрсетілген қылмыс түрімен күресу жағдайында нені түсіну қажет, атыс қару басынан бастап тірі нысаналарды зақымдау үшін арналған. Оны адам өлтіру, бандитизм, бұзақылық және т.с.с. аса ауыр қылмыстарды жасау барысында қолданады. Қазір тәртіп сақшылары заңсыз сақтауда жүрген қаруларды өз еріктерімен тапсыруға үндеп жатыр. Елімізде трагедиялық қаңтар оқиғаларынан кейін әр қиырында қару-жарақ қатысты жедел профилактикалық жұмыстар жүргізілуде, оның нәтижесі алдағы уақытта белгілі болады. Жалпы, бізге осы қару-жарақ сататын дүкендер қажет пе осы? Бәлкім, көлеңкелі қару

саудасы өршіп кетеді дейтіндер де табылар. Бірақ қазірдің өзінде заңсыз қару-жарақ айналымы жоқ дегенге кепілдікті ешкім де бере алмас. Ішкі істер министрлігі оқиғаның салдарымен емес, себебімен күрессе тиімді болар еді.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. ҚазақстанРеспубликасыныңКонституциясы (Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды).
2. Құқық қорғау қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы
3. Жедел- іздестіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі Заңы.
4. Отарбаева А.Б., Мухамеджан М.С. Роль профилактики в борьбе с уголовными правонарушениями, связанными причинением вреда здоровью// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – № 1 (62). – 2020. 42 б.
5. Брушковский К., Дильбарханова Ж.Р. и др. Криминалистическое оружиеведение: исследование огнестрельного оружия. – Алматы, 2004. – 281с.
6. Практическое руководство по методам идентификации огнестрельного оружия. – Алматы, 2005. – 187с.
7. Stolen Guns in America. A Staty-by-State Analysis. Автор- Челси Парсонс; Вице президент по предотвращению насилия с преминением огнестрельного оружия. – USA.Jul 25, 2017.

Автор туралы мәліметтер

Мухамеджан Мұрат Серікұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Кәсіби даярлық факультетінің жедел-іздестіру тактикасы және арнайы техника кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі.

Мухамеджан Мурат Серикович – старший преподпватель кафедры оперативно-розыскной тактика и специальной техники факультета профессиональной подготовки Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Mukhamedzhan Murat Serikovich – Senior lecturer of the Department of Operational and Investigative Tactics and Special Equipment, Faculty of Professional Training of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makana Esbulatova.

УДК 343.98
МРНТИ 10.85.31

Г.М. Атаханова[1], С.Б. Бақыт[1], Ш.Д. Советхан[2]

[1]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Қ.А. Яссауи атындағы университеттің оқытушысы, Түркістан, Қазақстан

БАҒАЛАУЫШТЫҚ ПАЙЫМДАУ – СОТ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ САРАПТАМАНЫҢ НЕГІЗГІ КАТЕГОРИЯСЫ

Мақалада бүгінгі қоғам өміріндегі көкейтесті мәселелердің шешімін табуда маңызды болып табылатын сот-лингвистикалық сараптамасының негізгі категориясының бірі – бағалауыштық пайымдаудың қызметі қарастырылады.

Сот лингвистикалық сараптамасының мәні – іс үшін маңызы бар және табиғи тілдің ауызша және жазбаша сөйлеуінде болуы мен жұмыс істеу заңдылықтарын зерттеу негізінде анықталған фактілер мен мән-жайлар. Заң саласында адамның құқықтары мен жеке басын қорғау қазіргі қоғамдағы басым құқықтық бағыт болып табылатындығы бәрімізге белгілі. Сол себепті, қазіргі медиа орта – бұқаралық ақпарат құралдарында, интернет желілерінде және қоғамдық қарым-қатынас жасау кезінде даулы жағдайларға байланысты туындайтын, ар-намысты, қадір-қасиетті және іскерлік беделді қорғау туралы сот істерінің көбеюі кең таралып жатқан уақытта, материалдарға лингвистикалық сараптама жүргізу кең қолданылады. Конфликтогенді мәтіндер құрамындағы сөз қолданыстарына баға беру арқылы, сарапшы-лингвист мәтінге филологиялық тұрғыдан талдау жасай отырып, қорытынды шығарады. Сарапшының жасаған қорытындысы, азаматтық немесе қылмыстық іс жүргізу процесіндегі негізгі дәлелдердің бірі болып саналады.

Лингвистикалық сараптама жүргізу кезінде тіл мен сөйлеу құралдары арқылы мәліметтерді бекіту, бағалауыштық пайымдауларды, сондай-ақ мәтін авторының субъективті пікірін ажырату аса маңызды рөл атқаратындығы белгілі. Бағалауыштық пайымдау – оқиға немесе қарастырылып отырған жағдайлардың, адамдардың қасиеті мен іс-әрекеттерінің қандай да бір дәреже деңгейінде белгілі бір құндылыққа жақсы не жаман нәрсе тұрғысынан баға бере отырып, материалдарға лингвистикалық сараптама жасаудың құнды негізі болады.

Түйінді сөздер: бағалауыштық пайымдау, сот-лингвистикалық сараптама, құқық, баға беру, конфликтогенді мәтіндер, сарапшы-лингвист.

Оценочное суждение – основная категория судебной лингвистической экспертизы

В статье рассматривается деятельность оценочного суждения-одной из основных категорий судебно-лингвистической экспертизы, которая является важной для решения актуальных проблем в жизни современного общества.

Предметом судебной лингвистической экспертизы являются факты и обстоятельства, имеющие значение для дела и выявленные на основе изучения закономерностей существования и функционирования естественного языка в устной и письменной речи. Всем известно, что в юридической сфере защита прав и личности человека является приоритетным правовым направлением в современном обществе. Поэтому в то время, когда современная медиасреда – это все большее распространение судебных исков о защите чести, достоинства и деловой репутации, возникающих в связи со спорными ситуациями в средствах массовой информации, сети интернет и при публичном общении, широко применяется лингвистическая экспертиза материалов. Оценивая употребление слов в составе конфликтых текстов, эксперт-лингвист делает выводы, проводя филологический анализ текста. Заключение эксперта считается одним из основных доказательств в гражданском или уголовно-процессуальном процессе.

Известно, что при проведении лингвистической экспертизы важнейшую роль играет фиксация сведений средствами языка и речи, разграничение оценочных суждений, а также субъективного

мнения автора текста. Оценочное суждение-ценное основание для лингвистической экспертизы событий или рассматриваемых ситуаций, свойств и действий людей на каком-либо уровне ранга с оценкой той или иной ценности с точки зрения чего-то хорошего или плохого.

Ключевые слова: оценочное суждение, судебно-лингвистическая экспертиза, право, оценка, конфликтные тексты, эксперт-лингвист.

Value judgment – the main category of forensic linguistic expertise

The article deals with the activity of value judgment, one of the main categories of forensic linguistic expertise, which is important for solving urgent problems in the life of modern society.

The subject of forensic linguistic expertise are facts and circumstances that are relevant to the case and revealed on the basis of the study of patterns of existence and functioning of natural language in oral and written speech. Everyone knows that in the legal sphere the protection of human rights and personality is a legal priority in modern society. Therefore, at a time when the modern media environment is the increasing spread of lawsuits for the protection of honor, dignity and business reputation, arising in connection with controversial situations in the media, the Internet and in public communication, linguistic expertise of materials is widely used. Assessing the use of words in conflict texts, the expert linguist draws conclusions by conducting a philological analysis of the text. The expert opinion is considered one of the main pieces of evidence in civil or criminal proceedings.

It is known that during the linguistic examination the most important role is played by fixing the information by means of language and speech, differentiation of value judgments, as well as subjective opinion of the author of the text. Value judgment-valuable basis for linguistic examination of events or considered situations, properties and actions of people at any level of rank with an assessment of this or that value in terms of something good or bad.

Key words: value judgment, forensic linguistic examination, law, evaluation, conflict texts, expert linguist.

Қазіргі таңдағы тіл ғылымының даму барысы мен оның ғылыми-теориялық ұстанымдарын әр түрлі аспект тұрғысынан, жан-жақты тану мақсатында жүргізіліп жатқан зерттеулер, жаңаша бағыттар мен көзқарастарды қалыптастырды. Тілді адамдардың қарым-қатынас құралы ретінде, қоғамдық санадағы, қоғам өміріндегі, мәдени және әлеуметтік құндылықтардағы өзгерістердің бейнелеудегі жолдарын зерттеу, басқаша айтқанда, тілдің нақты қолданылу проблемасын зерделеу – бұл әлеуметтік контекст. Тілдің коммуникативті-прагматикалық қызметін зерттеу, антропроцентристік бағыттағы жаңаша ізденістеріне алып келді. Адамдық фактормен байланыстыра отырып зерттеу, қоғам мүшелерінің сөйлеу мәндерінің арақатынасын, адамдардың сөйлесу арқылы қарым-қатынас жасауының прагматикалық бағдарын, олардың қолданысындағы сөздердің сан алуан құбылыстарын, «әрекеттердің» мағынасын ашып, мәнін білу, адам мен сөз мәселесін толық тануға алып келді. Осы тұрғыда тіл білімі мен заң ғылымдары салаларының тікелей байланыстығы негізінде лингвистикалық сараптама ұғымы қалыптасты.

Лингвистикалық сараптама дегеніміз – заңдық тұрғыда маңызы бар ақпараттарды нақтылау мақсатымен, өкілетті тұлға немесе орган тағайындайтын лингвистикалық зерттеулердің, процессуалдық-заңдық аспектіде құқықтың тиесілі процессуалдық салаларымен реттелетін қызметтің түрі [1, б. 8]. Сараптаманың бұл түрі нақты дәлелді ақпарат алудың тәсілі немесе құралы, сараптамалық дәлелдік ақпаратты басқа жолдармен немесе тәсілдермен алу мүмкін болмаған жағдайда тағайындалады. Сот-лингвистикалық сараптамасының нысаны даулы мәтін болғандықтан, ол міндетті емес сараптамалық зерттеудің түріне жатады [2, б. 13].

Лингвист-сарапшылар дайындаған сараптама қорытындысының заңдық негіздегі күшіне, әлеуетіне тергеуші, сот органдары процессуалдық істің басқа дәлелдерімен салыстыра отырып, баға береді. Сот-лингвистикалық сараптамасы нәтижесінде анықталатын басты мән – нақты іс бойынша дәлелдеуге жататын фактілер мен мән-жайлар, арнайы білімді қажет ететін мәселелерді лингвистика салалары арқылы шешу болып табылады.Сот

лингвистикалық сараптамасының мәні іс үшін маңызы бар және табиғи тілдің ауызша және жазбаша сөйлеуінде болуы мен жұмыс істеу заңдылықтарын зерттеу негізінде анықталған фактілер мен мән-жайлар болып табылады, олар құқық қолданушының кең таралған ақпаратты диффамациялық деп тану немесе танымау туралы шешім қабылдауына негіз бола алады.

Лингвистикалық сараптама бірінші кезекте заң ғылымы бойынша білімі бар лингвист-мамандардың, филологиялық білімді игерген заңгерлер мен филолог-мамандар айналысатын асқан жауапкершілікті қажет ететін сараптама. Лингвистикалық сараптаманың бірнеше түрі бар:

Автортану сараптамасы: аталған зерттеу кез-келген туындының авторын анықтауда, плагиат жұмысын, стильдік тұрғыдағы ұқсастықта күмән тудырған жағдайда «шығарманың авторы нақ осы тұлға болып табыла ма?» деген сұраққа жауап беретін зерттеу түрі болып табылады.

Мағыналық және семантикалық сараптама: мұндай түрдегі зерттеулер адамның арнамысын қорлайтын сөздер мен жала жабулар, халықаралық және дінаралық деңгейдегі қақтығыстарды туғызатын белгілі бір адресатқа бағытталған сөз бен сөз тіркестерін зерттейді.

Атаулар сараптамасы – сараптаманың бұл түрі графикалық және дизайнерлік мамандармен байланыса отырып белгілі тауар маркаларының қайталануы мен тауар атауларының әдеби тіл нормаларына сай келуі, мазмұнында негатитвті атауларды жариялауды зерттейді [3, б. 52].

Лингвистикалық сараптама жүргізу кезінде тіл мен сөйлеу құралдары арқылы мәліметтерді бекіту, бағалауыштық пайымдауларды, сондай-ақ мәтін авторының субъективті пікірін ажырату аса маңызды рөл атқарады. Сараптаманың бұл түрі қылмыстық, әкімшілік және азаматтық істерді қарау кезінді жүргізіледі. Оның басты мақсаты ретінде ауызша, не болмаса жазбаша түрде берілген бағдарламаны бағалау болып табылады. Сот филологиялық немесе лингвистикалық сараптамасының негізгі мәні бұл – нақты белгілі бір іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайлар мен фактілер, арнайы сол саладағы білімді қажет ететін мәселелерді лингвистика саласы арқылы шешу болып табылады.

Тілдік құбылыстарды зерттеуде антропоцентрлік көзқарас, бүгінде лингвистиканың басты доминанты болып есептеледі. Филологиялық зерттеулерде адамға назар аудару, ең алдымен, қазіргі ғылымда тіл мен адам факторының тығыз байланысын мойындауымен түсіндіріледі. Тілдік деңгейде адам өзін қоршаған шындыққа деген көзқарасын айқын және бейнелі түрде түсіндіруге, яғни оның бағасын білдіруге мүмкіндік алады.

Баға жайындағы пікірлер алғаш Аристотельдің еңбектерінде кездескен. Ғұламаның ойынша алдымен бағаны қабылдауға икемді объект түрлерін көрсетіп, одан кейін баға мәнін беретін сөздерді тауып, оның мағынасын ашу қажет. Қоршаған дүниенің өзі бағалаудан тұрады. Ес білген кезден бастап адамзат баласы жақсы мен жаман, ыстық пен суық, ащы мен тәтті секілді белгілерді ажыратып бағалайды.

Ұзақ уақыт бойы бағалау категориясы аксиология тұрғысынан қарастырылып келді, дегенмен соңғы онжылдықтарда ол көптеген лингвистикалық зерттеулердің маңызды объектісіне айналды. Сонымен қатар лингвистиканың нақты анықталған антропоцентрлік бағыты – тілді қоғамның негізгі құндылықтар жүйесінің айнасы ретінде қарастыратын аксиологиялық көзқарасты қалыптастырды [4, б. 58]. Ғалымның пікірімен толықтай келісуге негіз бар, себебі тілді антропоцентрлік яки антропоөзектіктік бағытта қарастыру арқылы, ғаламның тілдегі бейнесі қалыптасады. Белгілі бір субъектіге баға беру, тіл арқылы көрініс табатындығы белгілі, сол себепті де тіл құбылысын антпроөзектілікпен бірлесе отырып зерттеуіміз қажет.

Бағалау ұғымының негізгі қызметі – белгілі бір зат немесе құбылыс жөнінде ой-пікірді пайымдау болып табылады. Белгілі ғалым, профессор Б.Қ. Момынова бағалау ұғымы тіл+ойлау+шындық трихотомиясының нәтижесі екендігін айта отырып, баға ұғымына «адам санасындағы үздіксіз жүріп жатқан процесс және ол адамның ойлау қабілеті арқылы жүзеге

асатын интеллектуалды-психикалық акт» - деп анықтама береді [5, б. 18]. Тілдік бағалаудың құрылысы белгілі бір ғылыми білімге де, күнделікті сананы сипаттайтын фактілерге де негізделген. Сондай-ақ, тілдік бағалау адамдардың ұлттық немесе тарихи дамуына қатысты танымдық тәжірибе ретінде қарастырылады. Адам тіршілік ету процесінде кез-келген құбылыстардың, фактілердің немесе заттардың маңыздылығы мен қатар әлемді суреттеу картинасын бағалауыштық пайымдау арқылы ажыратады.

Сонымен қатар Н.Е. Кузнецова мен Е.В. Шевченконың анықтамаларында бағалаудың прагматикалық бағытын атап көрсетеді: «Бағалау дегеніміз – субъектінің белгілі бір қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру қабілетін ескере отырып, субъектінің маңыздылық дәрежесін анықтау процесі және нәтижесі, бұл дегеніміз – объектінің прагматикалық маңыздылығын анықтау» [6, б. 71-78]. Бағалау ұғымына берілген бұл анықтама өте негізді анықтамалардың бірі. Себебі, прагматика ұғымының негізгі мәні тілдік факторларды адам қызметіндегі аспектіде зерттей отырып, объектіге қатыстылығының мәнін көрсету болып табылады.Субъект пен объект арасындағы байланыстылықтың мәнін анықтай отырып, оларға баға беруде тілдің прагмалингвистикалық қызметінің мәні өте зор болып келеді.

Бағалау өрнегіндегі субъективті және объективті принциптер біртұтас кешен болып табылады. Субъективті компонент бағалау субъектісінің объектіге оң немесе теріс қатынасын болжайды, ал объективті бағалау компоненті бағалау жасалатын объектілердің немесе құбылыстардың жеке қасиеттеріне назар аударады.

Бағалау тұрғысынан субъективті және объективті қатынас бір-бірімен тығыз байланысты. Е.М. Вольф кез келген бағалаудың пайымдау тақырыбын және оның объектісін (яғни, бағалау жататын объект, жеке тұлға немесе құбылыс) бірдей қарастыратындығын көрсетеді, бірақ сонымен бірге бағалау мәлімдемесі, субъективтілігі мен объективтілік құрылымындағы субъект пен объектінің қарсылығы бірдей емес екенін баса айтады [7, б. 55]. Ал ғалым В.Н. Телия бағалаудың субъектісі туралы ұғымға кеңірек тоқтала отырып, оның белгілі бір адам не ұжым, қоғамның бір бөлігі немесе толығымен қоғамның өзі екендігін айтады [8, б. 64]. Жалпы алғанда, бағалаудың әлеуметтік шарттылығын субъектінің сипаттамасының объективті компоненттері деп атауға болады, өйткені ол белгілі бір объект туралы стереотиптік идеяларды қалыптастырады және жалпы бағалау шкаласын анықтайды. Өздеріңіз білетіндей, әрбір қоғам әлемнің құндылық бейнесімен, адамның аксиологиялық бағыттарын қалыптастыратын арнайы бағалау шкаласымен сипатталады. Осы орайда ғалым Л.А. Сергеева « бағалау түрлерін анықтаған кезде екі бірдей құбылыс бір-бірімен сабақтасады: объектіні аксиологиялық тұрғыдан интерпретациялау мен сол берілген бағаны интерпретациялау» деген пікірді білдіреді [9, б. 21].

Субъект, оқиға және оны бағалау – сот лингвистикалық сараптамасының негізгі нысандары болып табылады. Осы негізде заң ғылымы мен лингвистика салаларының түйісетін тұсын анықтауымызға болады. Мысалы, субъектінің сөз қолданысына, сөйлеу мәнеріне талдау жүргізу арқылы оның түпкі ниетін, қандай прагматикамен айтқандығын анықтау, және ол ниетін, ойға алған мақсатын шешу үшін тура немесе жанама түрдегі тілдік құрылымдарды қолданғаны тіл ғылымы, яғни лингвистка үшін маңызды болса, заң саласында да азаматтық, қылмыстық я қылмыстық іске тартылған субъектінің жеке немесе заңды тұлғаның ар-намыс, абырой және іскерлік беделіне нұсқан келтіруде, белгілі бір оқиғаға қатысты қасақана ниетінің болғаны я болмағаны маңызды болып табылады. Екі ғылым саласын бір арнада қараудың нәтижесінде юрислингвистика немесе заңнамалық лингвистика ұғымы қалыптасты. Тіл мен құқық саласын белгілі бір жүйеде байланыстыра қарастыра отырып, сөз қақтығыстарының тілдегі көріністерін зерттеу басты нысанға алынады. Н.Д. Голев бұл ұғымға «заңнамалық лингвистика – тіл мен заң ғылымдарының түйіскен тұсында пайда болған қолданбалы лингвистиканың саласы» - деп анықтама берген болатын [10, б. 4-11]. Ғалымның пікірі бұл терминнің мәнін, мағынасын толық түсінуге бағдар береді деп айтуымызға болады.

Қазіргі таңда төртінші билік көзі саналатын БАҚ материалдарындағы жарияланымдар белгілі бір оқиғаны баяндап қана қоймай, оған автордың ұстанымын, жекелеген пайымдарын, сол оқиғаға баға беру мен өзіндік пайымдауын көрсетеді. Автор өз көзқарасын білдіруі үшін субъективтік- бағалауыштық тілдік құрылымдарды пайдаланады. Мысалы, «Жас Алаш» газетінде 2021 жылдың 14 қазанында жарық көрген «Қор болған тіл» мақаласындағы автордың оқиғаға баға беруіне, пайымдау жасауына талдау жасайық. Мақаланың атауынан-ақ автордың оқиғаға деген жағымсыз көзқарасын байқаймыз, ал мазмұнында кездесетін сөздік қолданыстар соның айғағы. «Жарты құдай болып жүрген әкімқаралар ол бар. Отыз жылда таза қазақ тілінде бір ғана заң даярланыпты. Қалғаны қай тілде даярланатыны әмбеге аян.» Берілген үзіндідегі бейтарап «әкім» сөзі, «әкімқара» сөзінде біріккен сөз формасында қолданыла отырып, тілдің бірліктің жағымсыз мағынасын арттырып отыр. Осы реттегі «қара» сөзімен байланысты ассоциация да , жағымсыз атау мағынасын жасауда белгілі бір рөл атқарып тұрғандығын байқаймыз. Сонымен қатар контексте кездесетін жарты құдай тіркесі де өз кезегінде автордың жағымсыз баға беруін танытады. Бұл тіркесті қолдану, оқиғаға байланысты берілген баға сапасына эмоционалды-экспрессивтік реңк беріп, қосымша мағына үстеп тұр. Тілдік қолданыстығы жұртқа танымал, белгілі деген мағына беретін «әмбеге аян» тіркесі, берілген контексте бастапқы мағынасын өзгертіп, оқиғаға байланысты автор тарапынан мысқыл, кекесін мағынада жұмсалып тұрғандығын байқауымызға болады. Мақалада автор тарапынан берілген тура бағалану да кездеседі: «Алайда биліктің тілі осылай орыс болып қала беретін болса, мыңдаған таза орыс және мыңдаған аралас мектеп тұрғанда қазақ тілінің көсегесі көгере қояды деу қиын-ау».

Жағымсыз ақпарат немесе баға беру фактологиялық-деректік, яғни адамдардың іс-қимылдары, қылықтары немесе оқиға туралы немесе белгілі бір құндылықтар жүйесіне негізделген, қандай-да бір жеке немесе топтық әлем бейнесінде әрекет ететін субьективті пікірді қамтитын болуы мүмкін. Жағымсыз бағалауыштық ақпарат пікірдің бір түрі ретінде шындыққа сәйкестігі талабы тұрғысынан, яғни ақиқат немесе жалған деп қарастырылмайды.

Бағалауыштық сөз мағынасының құрылымы күрделі компоненттерден тұрады. Мағына құрылымында ақпаратты жеткізу түрлерінің сан-қилылығын көрсететін семантикалық компоненттер – макрокомпонент және микрокомпонент болып бөлінеді [11, б. 125]. Макрокомпоненттің құрамына денотативті-сигнификаттық және коннотативтік мағыналарды жатқызуымызға болады. Коннотация дегеніміз бұл – сөз мағынасының бағалауыштық, ассоциативтік, эмоционалдық, стилистикалық компоненті. Тілдік сөйленістен немесе мәтіндерден оқиға, дерек немесе тұлғаға байланысты бағаны анықтауда мағыналық қабатында сапа, сын элементтерін ұамтитын бағалауыштық, эмоционалды-экспрессивтік, модальды сөздер мен синтаксистік құрылымдар басты назарға алынады. Коннотациялық компонет прагматиканың бір мүшесі болып табылатындықтан, сөздің семантикалық құрылымына тікелей қатыспайды, тек мағынаға қосымша я үстеме түрде әсер етіп отырады. Коннотация ұғымын арнайы зерттеген ғалымдар: «Коннотаттық мағына бөлігі баға мен эмоциядан тұрады. Адам айналасындағы заттар мен құбылыстарды қабылдағанда, адам санасында сол заттардың өздерінен эмоция туындауы мүмкін және сол заттар мен құбылыстарға деген баға қалыптасу мүмкін» - деп пікір білдіреді [12, б. 78]. Сонымен қатар конфликтогенді мәтіндердің құрамында инвективті лексика көп кездеседі. Инвективті сөздер дегеніміздің өзі - балағат, әдепсіз формадағы тұлғаға тіл тигізетін сөздер болып табылатын, латын тілінен аударғанда «балағат сөйлеу» деген мағынаны білдіретін сөздер. Ал заң саласындағы көзқарас тұрғысынан инвективті лексика – бұл өз семантикасының, яғни мағынасының эмоционалды-экспрессивті реңкі мен бағалауыштық қабаты мазмұнында сөйлеушінің немесе жазушының тілдік актіде адресатты не үшінші бір тұлғаны қорлау, абыройын төгу, кемсіту ниетін қамтитын өте дөрекі, кекесін түрінде жеткізілетін сөздер мен сөйленістер. Инвективті лексиканың құрамына жаргондар мен арголар, диалектілерден алынған әдеби емес ұрыс, балағат сөздер, әдеби тіл құрамына енетін қарапайым тілдік дөрекі лексика, әдеби, бірақ нормаға сай емес сөздер жатқызылады.

Баспасөз материалдары қоғамдық мүддені көздей отырып, орын алған келеңсіз оқиғаларды өзіндік тұрғыдан сынау,баға беру арқылы оқырманға ықпал ету ниетін мақсат етеді. Бұл ретте белгілі бір ақпар, мәселенің жайын түсіндіре келіп, журналист оған қатысты өз пайымын, көзқарасын білдіріп, талдау жасауы оның кәсіби міндеті ретінде заңмен қорғалады. Автордың немесе журналисттің қандай да бір оқиға туралы хабарламасы және оған қатысты өзіндік субьективтік оң немесе теріс көзқарасы, яғни бағасы тура я жанама түрде білдірілуі мүмкін. Әсер ету күшіне жекелеген сөйленістермен бірге, тұтас мәтін де ие болады. Осы тұрғыда лингвист-сарапшы шешіміне тілдік қайшылықтарға байланысты соттық іс барысында ұсынылатын мәселелер, нақтырақ айтқанда көпшілік алдында сөйленілген сөздің , баспасөз материалдарының жұртқа, қоғамдық ортаға әсер ету, ықпал ету күшін сараптау қызметтері кіреді.

Кез келген мәтін, дискурс, тілдік сөйленімге өзіндік бағалау беріледі.Ол баға жағымды немес жағымсыз болады деп жоғарыды айтып өткен болатынбыз. Ендігі кезекте, Бұқаралық ақпарат құралдары материалдарынан автордың оқиғаға қатысты оң баға беруі жайлы айтатын болсақ. Мысалы, «Ана тілі» газетінде 2021 жылдың 29 қазанында жарияланған «Бекжан Мейірбаев: Болашақ – сол мүмкіндік беретін бағдарлама» мақаласында автор тұлғаға оң баға береді. Нақты үзінділер келтіріп өтетін болсақ. «Болашақпен ғылымдағы жолын даңғылға айналдырған кейіпкеріміз «әрбір стипендия иегері өз тәжірибесі мен білімін қоғам пайдасына жаратып, өзгелерге үлгі болуы тиіс», – деген ойын жеткізеді. Келтірілген мысалда, автор сұқбат беруші тұлға жайлы «ғылымдағы жолын даңғылға айналдырған кейіпкер» деп оң баға бере отырып, «Болашақ» бағдарламасының ұтымды жақтарын, пайдасын бұқара қауымға жеткізіп отыр.

Заңнамалық лингвистиканы зерттеумен айналысып жүрген тіл білімінің мамандары жоғарыда көрсетілген мәселе, дәлірек айтқанда баға беру яки бағалауыштық пайымдау жайында біршама мәрте зерттеу жұмыстарын жүргізді. Дегенмен, олардың басты назары сот сараптамалық тәжірибеде өзекті мәселеге айналған факт туралы мәлімдемелер мен құнды пікірлерді ажыратудың нақты әдістемесін жасауға ауып отыр. Соның негізінде заңнамалық лингвистика (юрислингвистика) лингвист-сарапшының алдында тұрған негізгі міндет және оны шешудің қалыптасқан тәсілдерін түсінуге арналған жұмыстарға қажеттілік туындайды.

Қазіргі таңда заң саласында құқықтық реттеуге жататын ахуалдың модельденуі жайлы айта кеткен жөн. Мәселен, Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсанында қабылданған Азаматтық кодексінің 143-бабында (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_) адамның ар-намысына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне нұқсан келтіретін ақпаратты таратуға тыйым салынады. Осы баптың негізінде тұлға өзінің ар-намысына, беделіне, қадір-қасиетіне кір келтіретін мәліметтерді теріске шығаруға құқығы бар. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының заңмен қорғалатын әрбір азаматы мұндай мағлұматтарды теріске шығарумен қатар, аталған мәліметтердің таратылуынан туындаған залалдың және моральдық тұрғыдан келтірілген зиянның орнын толтыруды талап етуге құқығы бар. Ал мұндай мәліметтердің қатарына тұлғаның қолданыстағы заңнаманы, моральдық нормаларды және іскерлік әдеп нормаларын бұзғаны туралы ақпаратты қамтитын мәліметтер жатады. Аталған мәліметтер берілген фактті бекіту формасында болуы, әрі шындықтан алшақ болуы тиіс. Егер факт туралы бекіту нысанындағы тұлғаға қатысты оның көрсетілген нормаларды бұзғаны туралы шындыққа сәйкес келетін ақпарат таратылған болса, онда мұндай ақпарат осы тұлғаның ар-намысына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне нұқсан келтіреді деп есептелмейді. Демек, бұл жағдайға заңмен тыйым салынбайды. Сондай-ақ, заң тұрғысынан адам туралы теріс ақпаратты бағалау, пікірлер, болжамдар түрінде таратуға рұқсат етіледі. Мұндай ақпарат теріске шығаруға жатпайды.

Қарастырылған модель, ол нақты болуы мүмкін және заңнама, жағдайлар тұрғысынан болмауы керек, сипаттамалық (сипаттамалық) емес, рецептивті қасиетке ие. Егер біз заң саласында қалыптасқан модельді шындықпен, фактілермен салыстыратын болсақ, онда оның шектеулерін көруге болады, бұл оған қайшы келетін бірқатар мәлімдемелер осы модельден тыс қалады. Сонымен, лингвистикалық тұрғыдан алғанда, факт туралы мәлімдеме түрінде

ғана емес, сонымен қатар пікір, болжам түрінде, сондай-ақ сәйкес келетін және шындыққа сәйкес келмейтін ақпарат түрінде де ақпарат бұрмалануы мүмкін. Басқаша айтқанда, заң саласында қарастырылған жағдайлар моделі сипаттамалық сапада мүлдем маңызды емес, дегенмен ол шындықпен байланысты емес, нақты фактілерден ажыратылмаған. Біз айтып отырған құбылыстың сипаттамасы – экстремизм ,қорлау және тағы да өзге деректер емес, бірақ кез-келген фактілерге қатысты мінез-құлық сызықтары туралы және сол ұғымға қатысты конвенция болып табылады.

Атқарылған зерттеудің нәтижесінде, факт туралы мәлімдеме сияқты тұлға туралы ақпаратты білдірудің осындай келтірілген формаларға қарсы тұру, екінші жағынан, баға беру,пайымдау, пікір, сенім ұғымдарын заңды түсіну нәтижесінде пайда болған сипаттама аспектісінде қарастыруға болмайды. Ол мәлімдемелердің шынайы қарсылығын көрсетпейді, бірақ оны тілдің әртүрлі деңгейлерінде (лексема, мәлімдеме, мәтін деңгейінде) сипаттамалық және бағалау ақпаратының, яғни субъективті және объективті қатынасын сипаттайтын лингвистикалық теориялармен байланыстыруға болады.

Тіл ғылымы саласын заң ғылымымен байланыстыра зерттеудің нәтижесінде заңнамалық лингвистика немесе юрислингвистика ұғымы қолданысқа енген болатын. Тіл және тіл саясатындағы заңнамалы-лингвистикалық аспектілерді қалыптастыра отырып, Заңнама тілінің арнайы құқықтық коммуникацияға қызмет етуін жүйелеу – заңнамалық лингвистиканың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Бүгінгі күндегі бұқаралық ақпарат құралдарындағы не интернет желілеріндегі даулы мәтіндерге баға беру, өзіндік пайымдау жасау, заң саласында кең түрде белең алып жатыр деуімізге болады. Автордың оқиғаға қатысты ойын, негізгі ұстанымдарын, прагматикасын оның сөздік қолданысынан, тілдік құрылымдарды қолдануындағы ерекшеліктерінен зерделеу лингвист-сарапшыға жүктелетін міндет болып табылады. Талдау жүргізу барысында сарапшы, жағымсыз мән тудыратын сөздер мен сөйлемдердің құқық субъектісінің қадір-қасиетіне, ар-намысына, абыройына, іскерлік-беделіне, адамгершілік күйзеліске қатысына басты назар аударуы керек. Осы негізде сот-лингвистикалық сараптамасы нысанының бірі ретінде саналатын – бағалауыштық пайымдау ұғымы терең зерттеуді қажет етеді.

Адам баласы өмірден жинақтаған тәжірибесінің негізінде қоршаған дүние мен оның құбылыстарыны өзіндік баға береді. Баға – бұл құндылықтар жүйесі, ал құндылықтар жағымды немесе жағымсыз, оң немесе теріс түрдегі бағалау болып табылуы мүмкін. Бағалау дегеніміздің өзі – тілдік сөйленісте, қарым-қатынаста өмір сүретін қоғамдық мәні зор, лингвистикалық категория. Оның атқаратын негізгі қызметі – белгілі бір зат яки құбылыс жөнінде ой-пікірді пайымдау болып табылады. Жағымды немесе жағымсыз сипатты қандай да бір нысанға қатысты айта отырып, субъект өзіндік тұрғыда баға береді. Демек, бағалау – әрбір адамның санасында үздіксіз жүріп жататын үдеріс және ол ойлау қабілеті арқылы жүзеге асырылып, тіл арқылы көрініс табады. Бағалауыштық пайымдау ұғымы қазіргі таңда өз кезегінде лингвистика және заң ғылымдарының негізгі зерттеу нысанындарының біріне айналып отыр.

Әрбір адам үшін, ең алдымен, өзіндік бағалау шкаласы маңызды және бұл сыртқы, яғни жалпы не әлеуметтік тұрғыдан анықталған құндылықтар мен ішкі, таза жеке бағалау жүйесін біріктірудің нәтижесі. Жалпы, қазіргі тіл білімінде лингвоаксиология деп атауға болатын жаңа зерттеу бағытын қалыптастырудың белсенді процесі жүріп жатқанын атап өткен жөн. Бұл табиғи нәрсе: зерттеушілерге дүниетанымның негіздерін түсіндіруге және белгілі бір әлеуметтік-мәдени жағдайда өмір сүретін жеке адамның да, бүкіл тілдік қоғамдастықтың да әлемнің құндылық бейнесін белгілеуге қабілетті көптеген аспектілерін ескере отырып, кең мағынада тілдік бағалауды зерттеуге мүмкіндік береді.

Бағалауыштық пайымдау – бұл белгілі бір түрдегі субъективті пікірді қамтитын шешім. Бағалау өрнегі мәтінде белгілі бір бағалауыштық лексика мен конструкцияларының болуымен танылады, мысалы, сөйлеудің эмоционалды-экспрессивті құрылымдарын, олардың мағынасындағы элементтерінің немесе олардың нақты түрлерін ажыратуға болады. Бағалау туралы мәлімдемелер теріс және оң бағалануы мүмкін. Белгілі бір объектіге баға

беру арқылы оның құндылығы немесе құнды емес екендігі анықталады. Егер қандай да бір нақты жеке тұлғаға тікелей бағытталған немесе сипаттайтын жағымсыз мәндегі сөздер мен сөз тіркестері болатын болса, оларды қолдануға жол берілмейді.

Бағалау объектісі – белгілі бір құндылыққа кең мағынада жатқызылған объект;

Бағалау субъектісі – оң немесе теріс бағалауды білдіретін тұлға. Сондай-ақ, субъектілерді екі түрге бөліп қарастыруымызға болады: бірі – бағалау жүргізілетін және субъект үшін құндылығы жоғары объектке бағалау жүргізу.

Бағалау маркерінің негізі – мақұлдау немесе айыптау кезіндегі субъектінің позициясы,ұстанымдары, сонымен қатар дәлелдері болған жағдайда бағалау мүмкін болады.

Бағалауыштық пайымдауды ұғымын сот-лингвистикалық нысанының бір түрі ретінде зерттеу, қазіргі медиа ортада – бұқаралық ақпарат құралдарында, интернет желілерінде және қоғамдық қарым-қатынас кезінде даулы жағдайларға байланысты туындайтын мәтіндердің, яғни конфликтогенді мәтіндердің ар-намысты, қадір-қасиетті және іскерлік беделді қорғау туралы сот істерінің көбеюіне байланысты болып келеді. Адамның құқықтары мен жеке басын қорғау қазіргі қоғамдағы басым құқықтық бағыт болып табылады. Сарапшы-лингвисттің қорытындысы осы санаттағы азаматтық істердің негізгі дәлелі болып саналады, сол себепті де сот-лингвистикалық сараптамасын жүргізуде бағалауыштық пайымдаудың атқаратын қызметін анықтау, бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі ретінде саналады.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Ярощук И.А., Жукова Н.А., Долженко Н.И. Лингвистическая экспертиза: учебное пособие / – Белгород : ИД «БелГУ» НИУ «БелГУ», 2020. – 96 с.

2. Таусоғарова А.Қ. Сот лингвистикалық сараптама мәселелері: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 114 б.

3. Жалмаханов Ш.Ш., Жалмаханова Ж.Ш.// ҚР ішкі істер министрлігі Қарағанды академиясының хабаршысы. – 2012. – №3-4.

4. Залесова Н.М. Понятие и место категории оценки в языке. Вестник Амурского государственного университета. Серия «Гуманитарные науки». - 2003. - Вып.20.

5. Момынова Б.Қ. Қазақ тіліндегі қоғамдық саяси лексика: әлеуметтік-бағалауыштық сөзжасам. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 139 б.

6. Кузнецова Н.Е. К вопросу о некоторых способах выражения оценки . Язык. Текст. Стиль: сб. науч. тр. / Курганский гос. ун-т. - Курган, 2004.

7. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки – М., 1985. – 232 с.

8. Кенжеқанова Қ.К. Саяси дискурстың прагмалингвистикалық және когнитивтік компоненттері. Фил.ғыл. докторы...дисс. – Алматы, 2015. – 180 б.

9. Сергеева Л.А. Проблемы оценочной семантики. – М.: Издательство МГОУ, 2003. – 185 с.

10. Голев Н.Д. От редактора: Юрислингвистика: на стыке языка и права // Юрислингвистика-1: Перспективы: Межвузовский сборник научных трудов. – С. 4-11.

11. Дюсембина Г.Н. Мерзімді баспасөздегі ғаламның аксиологиялық бейнесі. Фил.ғыл. докторы. ...дисс. – Алматы, 2016. – 167 б.

12. Темиргазина З.К. Оценочные высказывания в современном русском языке. Дисс. ...д. филол.н. – Алматы, 1997. – 287 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Атаханова Г.М. – з.ғ.к., профессор, әл-Фараби атындағы Қаз ҰУ.
Бакыт С.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ магистранты.
Советхан Ш.Д. **–** Қ.А. Яссауи атындағы университеттің оқытушысы.

Атаханова Г.М. – к.ю.н., профессор КазНУ имени аль-Фараби.
Бакыт С.Б. – магистрант КазНУ имени аль-Фараби.
Советхан Ш.Д. **–** преподаватель университета им. К.А. Яссави,

Atahanova G.M. – Candidate of juridical sciences, professor al-Farabi Kazakh National University
Bakyt S.B. – Master degree student, al-Farabi Kazakh National University
Sovetkhan SH.D. – Lecturer, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University.

УДК 343.148
МРНТИ 10.85.01

А.Б. Шарипова[1], Д.С. Мырзағали[1], А.С. Батжанова[1]

[2]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚОРЛАУ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША САРАПТАМАНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Тіл – қарым-қатынас құралы, ой-пікірді жеткізуші ретінде қоғамға қызмет етеді. Осы функцияны атқара отырып, субъектілер тарапынан өзінің қолданылуы кезінде олардың арасындағы түсіністікпен бірге сот төрелігін, заңның араласуын қажет ететін тілдік қақтығыстардың пайда болуына да жол береді.

Мақалада қорлау туралы істер бойынша сот-лингвистикалық сараптамасының теориялық негіздері, сондай-ақ сараптамалық міндеттерді шешу әдістемесі қамтылған. Қорлау ұғымына жан-жақты талдау жасалып, тұрмыстық, лингвистикалық және заң тұрғысынан кеңінен түсіндіріледі. Қорлау жағдайындағы істер бойынша сараптама жүргізудегі тілдік аспекттің маңызы зерттеліп, әдепсіз форма элементі, қорлау фактісін анықтау, сөздердің семантикасына лингвистикалық талдау жасау және тағы да басқа тақырыпқа қатысты өзекті мәселелер қарастырылады.

Автор зерттеу барысында сарапшының негізгі міндеті, шешілуге тиіс сұрақтар, сарапшы құзіреттілігіне не кіреді, лебізде қорлаудың бар-жоғын қалай анықтаймыз деген сұрақтарды зерделеген. Сөз қақтығысы, даулы мәтінді зерттегенде барлық аспектілер талданбаса да, мақалада сот-филологиялық зерттеудің әдістемелік негіздері берілген және сараптама жүргізудегі кей мәселелерге назар аударылады. Еңбекте сот-лингвистикалық сараптаманың тоғыспалы сипаты анықталып, аталған іс бойынша зерттеу жүргізуде филологиялық білімнің маңызы ерекше екендігі айқындала түседі.

Түйінді сөздер: сот-лингвистикалық сараптама, құқық, қорлау, инвективті лексика, әдепсіз форма, тілдік аспект, сарапшы.

Теоретические основы экспертизы по делам об оскорблениях

Язык – основное средство общения и служит для выражения мысли. Выполняя эту функцию, субъекты при своем применении вместе с пониманием между ними допускают и возникновение языковых конфликтов, требующих правосудия, вмешательства закона.

Статья содержит теоретические основы судебно-лингвистической экспертизы по делам об оскорблениях, а также методику решения экспертных задач. Дается всесторонний анализ понятия оскорбления и широко трактуется с бытовой, лингвистической и юридической точек зрения. Исследуется значение языкового аспекта при проведении экспертизы по делам об оскорбление, рассматриваются актуальные вопросы, связанные с элементом нецензурной формы, выявлением факта оскорблений, лингвистическим анализом семантики слов и др.

В ходе исследования авторами были изучены основные задачи эксперта, вопросы, которые должны быть решены, что входит в компетенцию эксперта, как мы определяем наличие оскорбления в высказываниях. В статье не проанализированы все аспекты конфликта слов, при изучении спорного текста, но даны методические основы судебно-филологического исследования и уделено внимание некоторым вопросам в проведении экспертизы. В труде выявляется перекрестный характер судебно-лингвистической экспертизы, выясняется, что филологическое образование имеет особое значение при проведении исследования по данному делу.

Ключевые слова: судебная лингвистическая экспертиза, право, оскорбление, инвективная лексика, нецензурная форма, языковой аспект, эксперт.

Theoretical foundations of examination in cases of insults

Language is the main means of communication and serves to express thoughts. By performing this function, the subjects in their application, together with the understanding between them, allow the emergence of linguistic conflicts that require justice, the intervention of the law.

The article contains the theoretical foundations of forensic linguistic expertise in cases of insults, as well as the methodology for solving expert problems. A comprehensive analysis of the concept of insult is given and is widely interpreted from the everyday, linguistic and legal points of view. The significance of the linguistic aspect during the examination of cases of insults is investigated, topical issues related to the element of obscene form, identification of the fact of insults, linguistic analysis of the semantics of words, etc. are considered.

In the course of the study, the author studied the main tasks of the expert, the issues that need to be resolved, what is within the competence of the expert, how we determine the presence of insults in statements. The article does not analyze all aspects of the conflict of words in the study of the disputed text, but provides methodological foundations of forensic philological research and pays attention to some issues in the examination. The work reveals the cross-nature of forensic linguistic expertise, it turns out that philological education is of particular importance when conducting research on this case.

Key words: forensic linguistic expertise, law, insult, invective, obscene form, linguistic aspect, expert.

Тіл – ойлау құралы. Тұлғаның ойлау қабілеті тілдік құралдарға негізделген. Қазақ мақалы адамға келер *он бәленің тоғызы тілден* деп сақтандырады, себебі, тіл коммуникативті қызметті атқара отырып, адамдар тарапынан өзінің қолданылуы кезінде олардың арасындағы түсіністікпен бірге тілдік қақтығыстардың пайда болуына да жол береді. Яғни, адамның әртүрлі құбылысқа байланысты қалыптасқан өзіндік танымы, түсінігі мен білімі, санасында жүріп жатқан ойлау процессі тілден, оның сөзінен көрініс табады. Кез келген тілдік қорды әдеби нормативтік лексика және инвективті лексика құрайды. Инвективті лексика – латын тілінен алынған: invektiva «балағаттау» деген мағынаны білдіріп, дөрекі, балағат, боқтық және тағы да басқа сөздер жиынтығын құрайды [1, 19 б.].

Осы тұста құрамы инвективті лексикадан тұратын «қорлау» ұғымына қысқаша шолу жасайық. Бірінші мәселе ол-қорлау ұғымын тұрмыстық, лингвистикалық және заң тұрғысынан тиісінше ажыратпау. Күнделікті ауызекі сөйлеу барысында субъектінің қабылдауы бойынша белгілі бір дәрежеде оның көңіліне жағымсыз әсер ететін, не адресаттың түсінігінде оған зиян келтіретін кез-келген мәлімдеме қорлауға жатады. Мұндағы басты мәселе-адамның қабылдауы, яғни мәлімдемені қорлау ретінде субъективті бағалау. Тұрмыстық мағынада қорлау әдеби тілдің кез-келген сөзі немесе сөз тіркесі болуы мүмкін. Бұл әсіресе қазіргі заман шындығында өткір мәселе болып табылады, себебі тіпті ең зиянсыз фраза немесе комплимент адамның субъективті көзқарасы аясында қорлау есебінде саналып, жан-жалға себеп болуы мүмкін. Қорлау – сөйлеуші тарапынан тілдік актіде адресатты, яғни тұлғаны қорлау, абыройын төгу, кемсіту ниетін көздеп, адресатқа өте дөрекі, балағат, боқтық және тағы да басқа инвективті лексиканың айтылу үдерісі.

Қорлаудың құқықтық анықтамасы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 131-бабында берілген, яғни, әдепсіз түрде басқа бір тұлғаның абыройы мен қадір-қасиетін кемсіту қорлау ретінде танылады [2, 65 б.] Сот және тергеу тәжірибесі көрсеткендей, бұл анықтама қазіргі уақытта қылмыстық құқық нормаларында қолданылады. Әкімшілік құқықта да, азаматтық және қылмыстық құқықтар үшін де қорлаудың объективті жағының міндетті белгісі– әдепсіз форманың көрінісі. Әдепсіз форма - ол дөрекі, балағат, арсыз сөздер мен тіркестер. Яғни, заң ғылымында моральдық нормаларға, қоғамдағы мінез-құлық ережелеріне қайшы келетін, адамды негізсіз кемсіту әдепсіз форма деп түсіндіріледі. Дегенмен, кез келген бейнормативті лексикаға жататын сөзді «қорлау» санатына жатқыза алмаймыз. Сөздің мағынасы әдеби немесе ауызекі сөйлеу формасында да болады. Бұл форма нормативтік лексиканың дәрежесінде қалады, яғни моральдық тұрғыдан айыпталуға жататын болса да, ол әдепсіз деп танылмайды. Белгілі бір адамға қарата айтылған сын, оның жағымсыз іс-

әрекетіне, қасиетіне, оған қатысты теріс пікір айту, әдепті түрде адамның мінез-құлқындағы кемшіліктерге назар аудару «қорлау» деп есептеуге жеткіліксіз.

Тілдік аспект - Қорлау туралы істерде негізгі кілт қызметін атқарады, яғни, қандай да бір лексикалық немесе фразеологиялық бірліктің мәртебесін - әдепсіз, дөрекі деп белгілеу үшін, қандай тілдік сипаттамалары болуы керек екенін анықтайды. Лигнвистикалық аспектіде «қорлау» деп танылған сөздің не сөз тіркесінің уәжіне, мағыналық жағына назар аударылады. Кез келген тілдік қорды әдеби нормативтік лексика және әдепсіз, балағат лексика құрайды. Қорлау – сөйлеуші тарапынан тілдік актіде адресатты, яғни тұлғаны қорлау, абыройын төгу, кемсіту ниетін көздеп, адресатқа өте дөрекі, балағат, боқтық және тағы да басқа инвективті лексиканың айтылу үдерісі. Қылмыстық, азаматтық іс немесе әкімшілік құқық бұзушылықтарда қаралатын кемсіту мен әдепсіз тілдік қолданыстардың лингвистикалық белгілері – қорлау туралы істер бойынша сот-лингвистикалық сараптама жүргізудің басты нысаны болып табылады.

Сот-филологиялық сараптамасы қарастырылып отырған істер бойынша тергеу не сот ісін жүргізу кезінде мәлімдемелердің мазмұны мен формасында қорлауға байланысты фактілерді анықтау қажет болған кезде тағайындалады. Мұндай сараптама істердің әртүрлі санаттары бойынша тағайындалуы мүмкін (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 410-бабы «Сотты құрметтемеу», Қ.Р. Қылмыстық кодексінің 378-бабы «Билік өкілін қорлау», ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 434-бабы «Ұсақ бұзақылық» және т.б.).

Қорлау жағдайы бойынша материалдардың лингвистикалық сараптамасының объектісі – қарым-қатынастық іс әрекеттің негізі ретінде көрініс табатын семантикалық мазмұн мен коммуникативтік мақсатқа ие, ауызша немесе жазбаша формада жүзеге асырылатын мәлімдеме болып табылады. Бұл іс бойынша сараптама жүргізуде мәтінде (лебізде) әдепсіз форма не қорлау деп тану үшін қажетті лингвистикалық белгілердің болуы/болмауын анықтау міндеттеледі. Бұл міндеттер диагностикалық сипатқа ие, себебі сараптамалық талдаудағы негізгі мәселе даулы мәтіндерді белгілі бір мәлімдемелер қатарына жатқызу болып табылады. Сот-филолгиялық сараптаманың басты тұжырымдарында «қорлау» және «әдепсіз форманың» құқықтық дефинцияларға негізделген және олардың лингвистикалық ұғымдармен байланысы анықталуы керек.

Сонымен, қорлау фактісі жөнінде айтқанда, тағы бір ескеретін жайт: қоғамдық орындарда әдепсіз сөйлеу мен жеке адамның тарапына айтылған қорлаудың ара-жігін ажырату қажет. ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің «Ұсақ бұзақылық» атты 434-бабы бойынша: қоғамдық орындарда былапыт сөйлеу, жеке тұлғаларға қорлап тиісу және айналасындағыларға сыйламаушылықты білдіретін, қоғамдық тәртіпті және жеке тұлғалардың тыныштығын бұзатын басқа да осындай әрекеттер үшін 5 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не он тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамаққа алуға әкеп соғады [3, 315 б.]. Яғни, аталмыш бапқа сәйкес жеке тұлғаларды жауапкершілікке мамандандырылған аудандық және оларға теңестірілген әкімшілік соттар жауапкершілікке тарта алады. Заңгерлердің айтуынша, бұл екі жағдайдағы жасалған әрекеттің арасында ерекшелік бар: «Қорлау әрекеттерін жасаған кезде жеке тұлға басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсітеді. Бұл әрекеттер көпшілік алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникациялар желілерін пайдалана отырып жасалса, қылмыстық жауапкершілік көзделген. Ал ұсақ бұзақылық әрекеті: қоғамдық орындарда былапыт сөйлеу, айналасындағыларға сыйламаушылықты білдіретін, қоғамдық тәртіпті және жеке тұлғалардың тыныштығын бұзатын басқа да осындай әрекеттер. Ең бастысы қылмыстық іс-әрекет жеке тұлғаның абыройы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсітумен ерекшеленеді, ал әкімшілік тәртіпте жазаланатын былапыт сөздер айту әрекеті қоғамдық орындарда қоғамдық тәртіпке қарсы жеке тұлғалардың, яғни көпшіліктің тыныштығын бұзатын әрекет» [4, 3 б.].

Құрылымында қорлау мәні бар сөздің бәрі сотқа жете бермейді. Иә, жеке тұлғаның тарапына қандай да бір қорлау мәні бар былапыт сөз айтылса, қорланған адамның сотқа

жүгінуге құқығы бар. Кез-келген азамат өзінің қадір-қасиеті мен абыройын әдепсіз түрде кемсіту деректері бойынша сот мекемелеріне қылмыстық немесе азаматтық сотқа талап арыз беру арқылы өзінің тапталған абыройы мен қадір-қасиетін қорғай алады. Егерде сол тұлғаның қолында нақты дәлелелдемелері болса, онда сот шешімі бойынша оның пайдасына шешілетіне анық. Бірақ, көбіне қорланған адамдар істі сотқа жеткізбейді немесе жеткізе алмайды. Оның басты екі себебі бар: алғашқысы, заңды дұрыс білмеу, екіншісі: дәлелдемелерді сотқа жинау тәртібін білмегендіктен. Осы тұста мынадай сұрақтар туындайды: Қорлау фактісінің болғанын кім анықтайды? Сізді қорланғанын қалай дәлелдеуге болады? Қорланған адам өзінің қорланғанын лингвист маманның көмегі арқылы дәлелдей алады. Яғни талапкер лингвист сарапшының қорытындысын алуы керек екен.

Мәселен, тұрмыстық жағдайда әйелі мен күйеуінің арасында қандай да бір жанжал орын алып, сол мезетте әйелі қорлады деп арыз жазды делік. Осы тұста бұл жағдайдың объективті жағы мынадай саралау іс-әрекеттерімен сипатталады:

1) құқық бұзушымен отбасылық тұрмыстық қарым-қатынаста тұрған адамдарды балағат сөздермен қорлау;

2) отбасылық-тұрмыстық қатынастарда құқық бұзушымен бірге тұратын азаматтарға тіл тигізу;

3) құқық бұзушымен отбасы-тұрмыстық қарым-қатынаста тұрған азаматтарды кемсіту;

Бірақ, отбасылық-тұрмыстық қарым-қатынастар саласындағы қорлау-бұл тікелей немесе жанама түрде жасалатын әрекеттер жәбірленушінің қатысуымен орын алады да, бұл жағдай көбінесе тек қана өзінің жақын адамына деген құрметсіздігін көрсетеді. Құқық бұзушымен отбасылық тұрмыстық қарым-қатынаста тұрған азаматтарды қорлау деп ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлау түрінде эмоционалды зиян келтіретін, әдепсіз түрде көрінетін психологиялық сипаттағы әрекеттерді түсіну керек. Мысалы, өткеннің қателіктері үшін айыптау, физикалық және материалдық кемшіліктерін бетіне басу, соның ішінде жақын туыстарын қорлау, отбасы мүшелеріне қатысты көпшілік алдында теріс не жағымсыз пікір білдіру және т.б. сөз арқылы кемсітулер көп жағдайда субъективті пікір ретінде саналып, оның барлығы бірдей қорлау фактісіне жата бермейді [5, 17 б.].

Қылмыстық, азаматтық іс немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс үшін маңызы бар лингвистикалық қорлау белгілері және әдепсіздік білдіру, сот және соттан тыс лингвистикалық сараптаманың мәні болып табылады. Ар-намысы мен қадір-қасиетіне сөз келгендігін, оның дәрежесін (тереңдігін) ең алдымен жәбірленушінің өзі бағалайды, ал сөйлеу формасының әдеп нормаларынан асу-аспауын, оны қорлау деп танудың негізін анықтау сарапшылардың құзіретіне енеді.

Сарапшы-лингвист- бұл филология ғылымы бойынша кәсіби білімі бар тұлға, оның білімі терең әрі жан-жақты болуы керек. Негізгі жоғары филологиялық білім- бұл маманның теориялық білімі мен практикалық дағдыларының бастамасы ғана. Сарапшы ретінде іске мүдделі деп танылмайтын, арнаулы ғылыми білімі бар адам шақырылуы мүмкін. Сараптама жүргізу тапсырылуы мүмкін адамға қойылатын өзге де талаптар ҚР-ның заңдарымен белгіленеді. Сарапшыны шақыру, сараптама тағайындау және жүргізу ҚР ҚІЖК-нің 35-тарауында көзделген тәртіппен жүзеге асырылады.

Сарапшының құзыреттілігін, арнайы білімнің болуын – сот, тергеушілер немесе анықтаушылар анықтайды. Егер сараптама үшін мемлекеттік сараптама мекемесіне жүгінсе, онда қызметкердің құзыреттілігі үшін жауапкершілік басшыға жүктеледі.

Сарапшы-лингвист:

- процессуалдық норманың басты талабын орындауға міндетті;
- лингвистикалық сараптама заңдық біліктіліктің құрамына кіре алмайды;
- тілдің көп функционалдығын ескеруге міндетті, мысалы, инвектив эмитентті қорлауы да, ішкі жағдайын білдіруі де мүмкін;
- сараптама ауызша бұрмалау стратегияларын мысалдармен көрсетуі керек, яғни әдістерін анықтап, қорлаудың қалай жасалғанын көрсетуі керек.

Мемлекеттік емес сот сарапшылары көбінесе: ғылыми-зерттеу институттарының қызметкерлері, университет оқытушылары, беделді ғалымдар, ғылыми дәрежелері мен атақтары бар әртүрлі ұйымдар мен бөлімдердің қызметкерлері болып табылады.

Зерттеу барысында лингвист-сарапшылар заманауи қазақ тілінің түсіндірме сөздіктеріне, ауызекі тіл сөздіктері мен жаргонизмдерге жүгінеді.

Судьяларға (тергеушілерге, анықтаушыларға) көмектесу үшін, қорлаудың шынымен болғанына көз жеткізу максатында лингвист мамандар мәлімдемелерді (жазбаша және ауызша) талдайды.

Бірқатар орыс лингвист ғалымдар, атап айтсақ, И.А. Стернин, Л.Г. Антонова, Д.Л. Карпов және М.В. Шаманова қорлаудың диагностикалық белгілерін жинақтаған, олар сарапшыларға талдау жасауға көмектеседі:

- Тұлға туралы жағымсыз мәліметтерді хабарлау;
- теріс ақпаратты нақты адамға жатқызу;
- теріс ақпараттың фактологиялық сипаты;
- ақпаратты таратудың жария сипаты;
- ақпараттың қорлау сипаты;
- хабарламаның ақпараттық мақсаты;
- мәлімдеменің әдепсіз (арсыз) түрі;
- адресаттың теріс сипаттамаларын жалпылау;
- қорлау үшін дәлелденген ниеттің болуы;
- адам туралы хабарланған теріс ақпараттың шындыққа сәйкес келуі.

Қорланған тарап сарапшы лингвистерге талдау жасау үшін қандай материалдар береді? Сарапшы лингвист ауызша немесе жазбаша түрде келетін мәнді мазмұны мен коммуникативті мақсаты бар, коммуникативті іс-әрекеттің өнімі ретінде саналатын сөзді/сөз тіркесін жан-жақты зерттейді.

Сарапшылар:

- көпшілік алдында сөйлейтін аудио немесе бейне жазбаларды;
- баспа немесе электрондық басылымдардағы мақалаларды;
- көпшілік алдында сөйлеген сөзінің аудио немесе бейнежазбаларын (мысалы,сотталған адамның, оның туыстарының, жұртшылық өкілдерінің);
- куәлардан, жәбірленушіден, айыпталушыдан жауап алу хаттамаларын (егер лауазымды адам ренжіген тарап болса);
- интернетте таралған ашық хаттарды
- электронды тасымалдағыштардағы ақпараттарды талдайды.

«Қорлау» мағынасының компоненттерін анықтаған кезде ең алдымен осы мәселені алғаш қарастырған О.В.Кукушкина, Ю.А. Сафонова және Т.Н. Секераждың «Экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылға байланысты істер бойынша сот-психологиялық-лингвистикалық сараптама жүргізу әдістемесі» атты оқу құралындағы жалпы ережелерге сүйену керек. Осы еңбектің мазмұнына сәйкес «қорлау» мағынасының құрылымы үш міндетті компоненттен тұрады:

1) мәлімдеме объектісі/мазмұны (кім туралы және нақты не айтылды);

2)Қатынас (сөз қандай мағынада айтылды және лебіз (речь) қалай бағаланады?);

3) Мақсат (қандай мақсатпен айтылды?) [6, 137 б.]

Осы құрамдарға сәйкес талдау үш кезеңнен тұрады: пәндік-тақырыптық; экспрессивті-бағалауыштық; мақсатты. Негізі тілдік құралдардың филологиялық сараптамасы және коммуникативтік жағдайдағы лингвистикалық аспектілерді анықтау жоғарыда көрсетілген талдау кезеңдеріне ортақ мәселе болып табылады. Мәселен, тұлғаның теріс бағасын жақтырмаушылық модалдықты білдіретін нормативті лексика да адамды ренжітуі (қорлауы) мүмкін. Егер мазмұны жағынан адамды кемсітетін сөйленіс білдірілу қалпы жағынан нормативті – әдеби немесе ауызекі сөйлеу түрінде болса, бұл тілдік қалып қорлау ретінде таныла алмайды, өйткені ол сол немесе басқа сөйлеу жағдаятында стилистикалық және этикалық тұрғыдан орынсыз болса да, қоғамдық қолданыста орынсыз, бірақ қоғамдық

қолданысына тыйым салынбаған нормативті лексика қатарында табылады. Ал әдеби тіл лексикасы тұлғаның теріс бағасын өткір түрде білдірсе де, жағымсыз қалып ретінде таныла алмайды.

Жоғарыда көрсетілген компоненттерге сәйкес сараптама іске асырылады.

Пәндік-тақырыптық анализдің мақсаты – коммуникативтік жағдай мен контекстке сүйене отырып айтылған сөздің мәнін анықтау. Аталған талдау барысында сарапшы: а)Сөз/сөз тіркесі кімге/неге қатысты айтылғанын анықтау: адамға, іс-әрекетке, жағдайға; б)айтылған сөз қандай мағынада қолданылғанын анықтау: ол адамға теріс баға береді ме немесе жай ғана оған деген өзіндік көзқарасты жеткізу ме. «Қорлау» деп танылған мәлімдемелердің пәні - адресаттың жеке басы, оның жеке қадір-қасиеті болып табылады.

Экспрессивті-бағалауыштық талдау барысында сөйлеушінің сөйлеу объектісіне қандай қатынасы бар және қандай тілдік құралдар арқылы жеткізгені анықталады. Коммуникативті әрекетте «қорлау» жағымсыз типтегі қатынасты білдіреді, оны адресатқа құрметсіздік, кемсіту ретінде сипаттауға болады. Ол әлеуметтік мәртебені бағалаудың ерекше түріне негізделген: баяндаушы коммуникативті әрекетімен адресаттың мәртебесін төмендетеді (мен сізді былай бағалаймын: сіз менен төменсіз, сіз маған тең емессіз және ар-намысты таптайтын балағат сөздер т.б.).

Мақсатты талдау – баяндаушы сөзін не мақсатпен айтқандығын анықтауға бағытталған. Семантикалық формула: Мен мұны сізді төмен бағалайтынымды, өзіңізді тең деп санамайтындығымды және сөйлеу әрекеттері арқылы сізді құрметтеу маңызды еместігін білдіру үшін айттым. Бұндағы сөйленістегі мақсат ортақ. Оның түрлерін ажыратуға да болады («өзін-өзі қорғау мақсатында адресатқа теріс қарым-қатынасы жайында хабардар ету», «жауап беру (қорғаныс) реакциясы», «баяндаушының көзқарасы бойынша бұрыс деп саналатын әрекеттерге теріс ойын білдіру мақсатында адресатқа өзінің жағымсыз қатынасын білдіру», «қорқыту арқылы жағымсыз қатынасын хабарлау» және т.б.). Егер сөздегі «қорлау» мағынасының болу-болмауын анықтау мәлімдеме мазмұнының жоспарын зерттеуге қатысты болса, онда әдепсіз форманың тілдік белгілерін анықтауда хабарламаны/сөзді талдаумен, сөз тіркесінде белгілі бір қорлау белгілері бар лексикалық не фразеологиялық бірліктердің бар-жоғын анықтаумен байланысты.

Сөз тартыстарын тудыратын даулы лебіздерде қорлау мәнісі қамтылған лингвистикалық бірліктерді анықтауда зиян шеккен тұлға туралы баяндаушы тарапынан қолданылған теріс бағалаулар я эпитеттердің сөйлеу барысында айтылған жайттарға адекваттылығы, шынайы фактілерге сәйкестігі өлшемдері басшылыққа алынады. Өйткені, оның мазмұнында жәбірленуші туралы жағымсыз пікір құрамында іс жүзіндегі заңды немесе қоғамдық мораль нормаларын бұзғаны туралы мәлімет қамтылуы мүмкін. Мәселен, алаяқ (мысалы, тұрғын үймен анықталған мерзімде қамтамасыз етуге уәде етіп, соңында тұтынушылардың қаржаттарын өз қалтасына басып алуы), жезөкше, жеңіл жүрісті әйел (қоғам тарапынан моралдық тұрғыдан айыпталатын іспен айналысу) сияқты бағалауыштық лексика мазмұны бойынша қоғамдық мораль нормаларын бұзғаны туралы деректің шындыққа сәйкестігі не сәйкес еместігі қаралады. Жалпы сөздің, сөйленістің қорлау сипатын анықтауда түрлі ұстанымдар басшылыққа алынады:«Жағымсыз форма түсінігін анықтау ұстанымдық тұрғыдан маңызға ие. Заңгерлік салада оның мұндай дефинициясы қамтылмаған, алайда тікелей түрде берілген түсініктемесі жағымсыз форманы қоғамда қалыптасқан әдептілік шегінен шығып кету тұрғысындағы анықтамаға алып келеді».

Орыс тіл білімі ғалымы Н.Д. Арутюнова: «Тіл қылмысты әрекеттерге де қабілетті» - дейді [1, 36 б.]. Тіл – қарым -қатынас құралы, ой-пікірді жеткізуші құрал. Тіл қоғамға қызмет ете отырып, яғни субъектілер тарапынан өзінің қолданылуы кезінде олардың арасындағы түсіністікпен бірге сот төрелігін, заңның араласуын қажет ететін тілдік қайшылықтардың пайда болуына да жол береді. Яғни, қорлау ісіне қатысты заң бұзушылық тілдік құралдар көмегімен жасалғандықтан, заңгерлік талдаудың негізгі пәні – лингвистикалық нысан – қайшылықты дискурс болып табылады. Қорлау жағдайында баяндаушы «сөздерді таңдауға» ұмтылмайды, яғни, үшінші тұлғаға қатысты тыйымды ұстанғысы келмейді, осылайша оны

әдепсіз түрде қорлауға жол береді. Осыған сәйкес, лингвистикалық тұрғыдан қарағанда, «әдепсіз форма» түсінігі сөйлеуде тыйым салынған немесе тұрпайы лексиканы қолданумен байланысты. Қорлау әрекеті ауызекі, жазбаша, қол жұмсау жолымен, көпшіліктің көзінше не жәбірленуші жоқта жасалуы мүмкін. Жаладан айырмашылығы қорлау кезінде жәбірленушіні масқаралайтын қандай да болсын мәліметтер хабарланбайды, бірақ оның жеке басын, қасиетін, мінез-құлқын дөрекілікпен теріс бағалайды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 131-бабына сәйкес мұндай қылмыс жасағаны үшін кінәлі кісі белгілі мөлшерде айыппұл төлеуге, түзеу жұмыстарына немесе белгілі мерзімге бас бостандығын шектеуге жазаланады.

Қорыта келе, тіл қызметі негізінде туындаған мұндай қайшылықтардың шешімінде таза юриспруденциялық білім жеткіліксіз болуы себепті арнаулы филологиялық білімдері бар мамандар іске тартылып, таңба және таңбаланушы, таңба және интерпретатор қатынасы, тіл семантикасы мен прагматикасы, тіл мәдениеті сияқты лингвистикалық пәндердегі ғылыми қағидалар мен тұжырымдар тірек етіледі де, сот-лингвистикалық сараптаманың тоғыспалы сипаты анықталады. Демек, әртүрлі жағдайға қатысты қорлау ісін қарау барысында әділеттің орнауында филолог-мамандардың өз құзырындағы тілге қатысты мәселелерді ғылыми-теориялық тұрғыдан дәйектеп, сараптама жүргізуі нәтижесіндегі пікірлері я қорытындылары сотқа дейін тергеп тексеруде, сот процесінде ерекше маңызға ие.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Таусоғарова А.Қ. – 1, 2, 3 бөлім филология ғылымдарының кандидаты, доцент Қарымсакова Р.Д Қорлау және жала жабу: сарапшының көзқарасы. / Жауапты ред. Г.Х. Әженова. – Алматы: «Әділ сөз», 2013. – 152 б.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: Юрист, 2021. - 224 б.
3. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі. – Алматы: Юрист, 2017. - 428 б.
4. Актайлаков К.А. Особенности рассмотрения уголовных дел частного обвинения в клевете и оскорблении и роль лингвистической экспертизы в качестве доказательства // Интернет ресурс: https://online.zakon.kz/(дата обращения: 12.02.2022).
5. Сейтакова Б.М. Административно-правовая характеристика правонарушения, предусмотренного ст.73 КОАП Республики Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2021. – №1(66). – С. 17.
6. Кукушкина О.В., Сафонова Ю.А., Секераж Т.Н. Теоретические и методические основы судебной психолого-лингвистической экспертизы текстов по делам, связанным с противодействием экстремизму. -М.: ФБУ РФЦСЭ при Минюсте России, 2014. – 330 с.
7. Голев Н.Д. Об объективности и легитимности источников лингвистической экспертизы // Юрислингвистика-3. – Барнаул, 2002. С. 5-14.
8. Голев Н.Д., Матвеева О.Н. Значение лингвистической экспертизы для юриспруденции и лингвистики. / Под. ред. проф. М.В.Горбаневского –3-е изд., испр. и доп. – М.: Галерия, 2002. – 424 с.
9. И.А. Стернин. О понятии «неприличная форма высказывания» в лингвистической экспертизе // «Воронежский адвокат» – 2010. – №1 (79). – С. 16-21.
10. Андреева А.В., Кирдун А.А.Методики производства судебной лингвистической экспертизы: аналитический обзор // Интернет ресурс: https://docplayer.com (дата обращения: 14.02.2022).
11. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2004.
12. Vladimir D. Objects of forensic linguistic examination: new challenges of criminogenic internet communication // Интернет ресурс: https://www.researchgate.net/publication (дата обращения: 14.02.2022)

Сведения об авторах

Шарипова Асель Бостановна - доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Мырзагали Диана Серикқызы - магистрант 1 курса Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Батжанова Азиза Сериковна – магистрант 2 курса Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Шарипова Әсел Бостанқызы – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Мырзагали Диана Серикқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс магистранты.

Батжанова Азиза Серикқызы –әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 2курс магистранты.

Sharipova Assel Bostanovna – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Legal Sciences.

Myrzagali Diana Serikovna – 1st year master's student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Batzhanova Aziza Serikovna – 2nd year master's student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

УДК 34.07
МРНТИ 10.71.01

T.B. Zhumagazin[1], A.K. Bekishev[2] , V.M. Balmagambetova[3]

[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
[2]Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Almaty, Kazakhstan
[3]Kazakh-Russian International University

ON THE ISSUE OF IMPROVING THE ORGANIZATION OF THE DISCLOSURE OF CRIMINAL OFFENSES, THE SEARCH FOR MISSING PERSONS IN THE LIGHT OF THE TRANSITION TO THE «SERVICE MODEL OF THE POLICE» AND WITHIN THE FRAMEWORK OF THE INTRODUCTION OF A THREE-TIER MODEL OF THE CRIMINAL PROCESS

The article suggests ways to improve the organization of criminal prosecution bodies in the light of the transition of the Kazakh police to the "service model of the police", as well as the introduction of a three-tier model of the criminal process. In particular, attention is focused on the activities of investigative task forces on duty in the internal affairs bodies. Some problems that exist in the activities of the internal affairs bodies are touched upon. An analysis of the opinions of some legal scholars has been carried out. Statistical data are provided. The types of criminal offenses frequently committed in the country are indicated. The authors proposed measures to organize the work of investigative task forces on duty.

Keywords: investigator, operative, group, disclosure, criminal offense, police.

«Полицияның сервистік моделіне» көшу және қылмыстық процестің үш буынды моделін енгізуді аясында Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуды, хабар-ошарсыз жоғалғандарды іздестіруді ұйымдастыруды жетілдіру туралы мәселе туралы

Мақалада Қазақстан полициясының «полицияның сервистік моделіне» көшуі, сондай-ақ қылмыстық процестің үш буынды моделін енгізу аясында қылмыстық қудалау органдарын ұйымдастыруды жетілдіру жолдары ұсынылған. Атап айтқанда, Ішкі істер органдарындағы кезекші жедел-тергеу топтарының қызметіне баса назар аударылады. Ішкі істер органдарының қызметіндегі кейбір проблемалар қозғалды. Кейбір заңгерлердің пікірлеріне талдау жасалды. Статистикалық мәліметтер келтірілген. Елімізде жиі жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері көрсетілген. Авторлар кезекші жедел-тергеу топтарының жұмысын ұйымдастыру бойынша шаралар ұсынды.

Түйінді сөздер: тергеуші, жедел уәкіл, топ, ашу, қылмыстық құқық бұзушылық, полиция.

По вопросу совершенствования организации раскрытия уголовных преступлений, розыск пропавших без вести лиц в свете о переходе к «служебной модели полиции» и в рамках внедрения трехуровневой модели Уголовного процесса

В статье предложены пути совершенствования организации органов уголовного преследования в свете перехода казахстанской полиции на «сервисную модель полиции», а также внедрения трехзвенной модели уголовного процесса. В частности, акцентируется внимание на деятельность дежурных следственно-оперативных групп в органах внутренних дел. Затронуты некоторые проблемы, имеющиеся в деятельности органов внутренних дел. Проведен анализ мнений некоторых ученых-юристов. Приведены статистические данные. Указаны виды уголовных правонарушений часто совершаемых в стране. Авторами предложены меры по организации работы дежурных следственно-оперативных групп.

Ключевые слова: следователь, оперуполномоченный, группа, раскрытие, уголовное правонарушение, полиция.

The inevitable process of urbanization has also affected our country. Without figures and statistics, there is a noticeable increase in the population and the size of cities. This is mainly due to the mass relocation of citizens from rural areas to regional centers and the construction of multistorey buildings, new residential neighborhoods. It is clear that this trend cannot but affect the criminogenic situation.

Taking into account the ongoing social, migration and demographic changes, it is possible to model the structure of crime in the future: these are mainly crimes committed in the city, the so-called street, i.e. in public places, for example hooliganism, robberies, as well as the theft of other people's property, including from apartments, from organizations, etc. That's exactly the theft of personal property is the most serious threat and encroachment on the well-being and livelihoods of people. The most numerous in the structure of crime and committed only with direct intent, they carry significant public harm. But ensuring the safety of the material values of citizens is the key to stability in society, the state.

Neither the security of houses, nor the presence of video cameras, alarms, concierges, metal doors, etc. did not protect from mass theft of personal property, valuables of city residents. It turned out that the simple equipment of criminals, and these are ordinary construction gloves on their hands and masks on their heads, did not leave any chances to detect traces of intruders and solve the crime. That, in our opinion, is what a policeman will have to deal with in the future. And this is a ringing signal for law enforcement agencies, but of course a thorough analysis and study of the situation is necessary for serious conclusions.

In this regard, the transition of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan to the "service model of the police" and the introduction of a three-tier model of the criminal process seems timely and relevant [1]. In addition to all other innovations in the system of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, which, by the way, mainly affected the administrative police service [2], there is a need to modernize investigative and operational units. But I will immediately notice that nothing is planned to be redone, rebuilt and reinvented.

Considering that the pre-trial investigation bodies, according to the three-tier model, are assigned the function of identifying persons involved in the crime, collecting and securing evidence [3], and the "police service model" provides for the idea of increasing responsiveness [4] the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan will have one main task in the near future – to quickly find the criminal. Therefore, the issue of improving the organization of the activities of internal affairs units at the stage of solving crimes "in hot pursuit" is relevant. At the same time, it is planned to reform the work of investigative task forces on duty and criminal police units.

This need arose due to a number of existing problems, which are often talked about, but no specific decisions are taken.

First: the functional responsibilities of the operatives during the working day are blurred. The functions should be clear, specific and their bearer should have the appropriate competence and authority, i.e. only he and no one else should be able and do it by right. For example, during a surgical operation, each medical worker in the operating room has assigned roles, the surgeon operates, the nurse provides the necessary tools and medications, the anesthesiologist performs anesthesia, etc. To date, if we take as an example the work of the investigative task force at the crime scene, only employees of the investigation (inquiry) have such clear functions, who inspect the scene of the incident, interrogate the victim and witnesses, make a procedural decision, draw up a protocol, etc. and a criminologist who collects and fixes traces of the crime. What can not be said about the functions of the operatives, whose task today is only to bypass the yard, and then because of the insufficient amount of time is not always done efficiently, and this work can be carried out by district police inspectors. At the same time, in different police departments, in different ways, operatives are additionally charged with making decisions on materials not included in the Unified Register of Pre-Trial Investigations, so-called special outfits and drawing up certificates on unsolved crimes.

This issue is also relevant due to the fact that there is still an insufficient level of detection of crimes in hot pursuit. There is such a situation that all the work of investigative and operational

groups consists in going to the scene and fixing the traces of the crime, the quality of which wants the best. There are many reasons for such a circumstance, but the main ones, in our opinion, are, firstly, the approach of forming the composition of groups, when the duty schedule is drawn up according to the residual principle, i.e. it includes young, inexperienced employees, and often those guilty of disciplinary violations, resembling an army outfit out of turn; secondly, a large load on investigative and operational groups, meaning the number of serviced departures; thirdly: only employees of the investigation (inquiry) have clear and specific functions, which inspect the scene of the incident, interrogate the victim and witnesses, make a procedural decision, protocols are drawn up, etc. and a criminologist who collects and fixes traces of a crime. What can not be said about the functions of the operatives, whose task at the scene of the incident is only to bypass the yard, and then because of the insufficient amount of time is not always done efficiently. All this leads to the fact that, in fact, investigative and operational groups play the role of incident fixators.

In the course of searching for theoretical material on the coverage of this issue by domestic and foreign scientists, we drew attention to the works of the following scientists.

A.Y. Dubinsky and Yu.N. Shostak defined the investigative task force as an organizational form of interaction between the investigator and operatives [5, p. 8].

I.A. Tsokolov proposes to define an investigative task force as a temporary organizational formation based on the law and departmental regulatory legal acts, consisting of an investigator (investigators), employees of the operational apparatus of the subjects of the ORDO and other specialists, headed by an investigator and created for the optimal organization of activities for the disclosure and investigation of crimes [6, pp. 23-24].

The inclusion of the sign of temporality in this definition may seem superfluous in connection with the wide spread in practice of permanent investigative and operational groups. However, the necessity and possibility of their functioning may disappear for many reasons, for example, a change in the criminological situation, a change in the structure of law enforcement agencies, and participation in them in most cases is not the only and main professional activity of their members, in connection with which it is possible to agree with the "temporary" nature of the existence of permanent investigative operational groups.

Four types of investigative and operational groups have been tested by investigative practice: the investigative and operational group on duty (at the duty unit) - provides immediate response to reports of crimes, the production of urgent investigative actions and operational search measures in hot pursuit and is formed as part of an investigator, employees of operational and forensic units, a dog handler.

Also, if necessary, employees of other departments can be included in the group. The primary and urgent task of the duty officer when a crime is reported is to stop the crime and take measures to preserve its traces and detain the criminal. Success in such cases, regardless of the method and form of receipt of information about the crime, depends on the initiative and knowledge of the duty officers of their duties defined by departmental regulations. The correct and timely organization of departure to the place of the incident, its qualified examination by the investigator is an indispensable condition for the successful disclosure of the crime. The inspection of the crime scene and the implementation of the operational search measures accompanying it is one of the most effective ways of collecting information about the crime and the criminal, the skillful use of which provides in most cases the possibility of exposing the person who committed the crime, and often contributes to the disclosure of the crime in hot pursuit.

At the same time, the participation of the investigator in the work of the duty group on reports of crimes, the preliminary investigation of which is mandatory, seems absolutely necessary. Thus, an operative may not always initiate a criminal case in connection with the attribution of a crime to the jurisdiction of the investigative body. Moreover, the decision to initiate a pre-trial investigation exclusively by the investigator (in criminal cases in which a preliminary investigation is mandatory) is justified by the fact that the investigator can consider this or that material carefully and objectively, taking responsibility for the further fate of the criminal case. The problem of the investigator's participation can be solved by creating permanent investigative and operational groups, by immedi-

ately involving the investigator on duty, including with his possible advance notification of the fact of the planned operational search event. At the same time, the timely and lawful intervention of the investigator can be called the result of an effectively organized interaction of the investigator, the investigative body as a whole and the body of inquiry.

Specialized investigative and operational group (permanent) - for the investigation and disclosure of a certain category of crimes, including those for which the perpetrators have not been identified. The importance of this type of investigative task force cannot be overestimated. Due to the legislator's emphasis on the special importance of certain objects protected by criminal law, a law enforcement response is also necessary, aimed at more effective and efficient disclosure, investigation, and sometimes identification of certain types of crimes. Such types of modern Russian practice include terrorist crimes, corruption crimes, crimes against minor victims, other particularly serious crimes against the person and others. Task Investigative Task Force (temporary) - to investigate and solve crimes in a specific criminal case.

The creation of such groups is especially in demand at the initial stage of the investigation of criminal cases when it is necessary to perform a large number of investigative actions in conditions of high-quality operational support in the shortest possible time - when collecting evidence during urgent investigative actions, solving crimes in hot pursuit. The creation of such groups is also advisable to carry out a number of investigative actions (operational measures) on a relatively large territory, as well as with increased complexity of the investigation of criminal cases of multiple episodes of criminal activity, in relation to several persons.

An analysis of scientific papers on this issue has shown that no one has yet proposed the creation of permanent investigative and operational groups for the maintenance of crimes, instead of temporarily acting.

By the way, the only legal basis for investigative and operational groups of internal affairs bodies is the Order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2011 No. 311 "On approval of the Instruction on the unified response procedure of investigative and operational groups of internal affairs bodies on duty to reports and statements about crimes and incidents" [7].

Taking into account the above, we propose the creation of investigative and operational teams on duty on the basis of the existing investigative and operational teams on duty. The investigative and operational brigade is, if we talk within the Department of Internal Affairs, several investigative and operational groups, which include, I emphasize, the most trained, with work experience and abilities to solve crimes, investigators (interrogators), operatives, criminologists, operating in 3 shifts, and if we talk within the city, all the teams that take over the current day, forming a single shift shift with a single shift manager, can be called his foreman and acting as a single independent unit within the serviced time and territory.

In the case of three-shift work of duty units, there will be three such brigades, respectively. The team leader coordinates the work of the entire shift during the day and is personally responsible for unsolved crimes. In exceptional cases, for example, a series of particularly serious crimes, carries out the transfer of a free group to the territory of another department. The main criterion for evaluating the work of investigative and operational teams, respectively, will be the disclosure of crimes, the search for criminals, missing persons and the identification of unidentified corpses on duty.

What is the fundamental difference from the existing investigative and operational groups? During the entire existence of the internal affairs bodies, investigative and operational groups, as is known, take over the shift according to the duty schedule. We also propose the creation of a full-time structure operating on a permanent basis, performing the role of investigative task forces on duty to service reports and statements of citizens about crimes and incidents on duty days. Similar to the work of emergency medical personnel.

In cases of receipt of any anonymous appeal, the information provided will also be recorded and subject to accounting only after the official discovers information about a criminal offense and

confirms it with his report in accordance with the requirements of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan [8, p. 713].

The main difference from the current one is that the number of investigative and operational groups is increasing, due to the fact that some of the employees of the investigation, inquiry and criminal police are transferred to a shift (shift) method of work, i.e. they take up duty as part of investigative and operational groups, then depending on the amount of work, i.e. individually for each department, but at least 2 days rest. The next important point in this idea is to improve the quality of the investigative and operational groups, due to the fact that the composition of investigative and operational groups is formed from experienced police officers. And completely new in this project and no less important is the establishment of a single head of investigative teams per day.

Now to the question, what is the advantage of this form of work over the daily and the increase in the composition of investigative teams, as well as the introduction of a single head of investigative teams per day.

Firstly: I believe there is no need to prove the fact that in the first minutes and the first hours after the commission of the crime there are much more chances to solve the crime than the subsequent time, it is at this moment that the greatest probability of detecting and fixing traces of the crime, collecting evidence, searching and finding witnesses, eyewitnesses of the crime, search by orientation and the possibility of detaining a suspect with physical evidence with him. In other words, the initial investigative and operational measures are the most important stage of the pre-trial investigation, which should be given special attention.

It was correctly noted by C.H. Abdullina that the investigation of a criminal case affects not only the rights of suspects, but also, first of all, the rights and interests of the victim [9, p. 176].

Considering that the newly created groups, due to their increasing number, will get more time to service the scene of the incident, which means that the completeness of the collection of evidence will be ensured and, taking into account the maximum involvement of experienced specialists, the evidence of the identification of the guilty person will increase. Thus, having increased the number and qualitative composition of investigative and operational groups, we are throwing considerable forces and resources at solving crimes "in hot pursuit".

Secondly: with this method of work, the criminal police officer will increase the responsibility of decisions, discipline, sports interest in finding the guilty person and solving the crime, full display of strength, energy and moral qualities. This will be affected by the following factors. Between shifts, periodic rest will allow the employee to recharge with physical energy and psychologically relax from the costs received during work, and such a person is more resistant to various loads will maintain business qualities throughout the day. In addition, periodic participation in the direct detection of crimes will allow you to become more familiar with the operational situation in the serviced area, hone your skills and form positive habits in the employee. It is here, in individual work, that the operative can show his detective skills. And the accumulated experience will contribute to the development of the theory of solving crimes in hot pursuit. In general, it seems to me that a future criminal police officer is a universal, the embodiment of the skills and abilities of operational investigative activities and criminology, and even partially special knowledge from the field of forensic expertise. Educational institutions should start educating pathfinders.

Thirdly: the creation of a full-time unit of the head, appointed from among the middle managers, will allow on duty days to clearly coordinate the work of investigative and operational groups, increase the control and responsibility of the work of the investigative and operational group, and if we assume that the criminal situation is a chain of successive and interconnected criminal processes (for example: a series of apartment thefts in different areas of the city, a series of robberies of cell phones in different areas of the city among minors), then it is he, i.e. the shift manager will be able to track and respond in a timely manner to its complication in the current day. In addition, given the permanent composition, competition and a natural interest in the final result, i.e. the disclosure of the crime, will be ensured between the brigades. Thus, an overview of the criminogenic picture is provided from one point.

With such an organization of work, it is really possible to demand the disclosure of crimes from employees and increase the demand for not identifying the guilty person. The creation of an investigative and operational brigade does not require amendments to the main legislative acts regulating the activities of internal affairs bodies and it is enough to limit yourself to a departmental order and the corresponding provision.

Naturally, such a decision requires extensive analysis, a comprehensive study of all aspects, local testing, etc. Such conferences should serve as a beginning to research this issue. For our part, we express our readiness for scientific research. Only the will of the relevant authorized person is necessary.

The activity of the internal affairs bodies, including its operational units for the prevention of crimes, is unthinkable without a forecast, since it is only possible to prevent such a phenomenon, about which it is known that it may occur, but has not yet occurred [10, p. 732].

In conclusion, I would like to draw attention to another argument in favor of the proposed project. Every practical worker knows that the most responsible, disciplined, executive, effective and useful police officer becomes while on duty. It is this effect that is proposed to be used and applied in the system of internal affairs bodies.

List of sources used:

1. The transition to a service model in the police was discussed in the Senate // Online resource: https://24.kz/ru/news/policy/item/460829-perekhod-politsii-na-servisnuyu-model-obsudili-v-senate, date of application e.g.: 15.01.2022.

2. Service model of the Kazakh police: vision and prospects // Online resource: https://polisia.kz/ru/servisnaya-model-kazahstanskoj-politsii-videnie-i-perspektivy /, date of application for example: 15.01.2022.

3. The three-tier model of the criminal process as a guarantee of respect for the constitutional rights of citizens // Online resource: http://ibirzha.kz/trehzvennaya-model-ugolovnogo-protsessa-kak-garantiya-soblyudeniya-konstitutsionnyh-prav-grazhdan/, date of application for example: 15.01.2022.

4. How does the service model of the Kazakh police work // Online resource: https://www.inform.kz/ru/kak-rabotaet-servisnaya-model-kazahstanskoy-policii_a3834797, date of application for example: 15.01.2022.

5. Dubinsky A.Ya., Shostak Yu.I. Organization and activities of the investigative task force. Kiev, 1981. – 83 p.

6. Sokolov I. A. Procedural and forensic features of investigation of crimes investigative and investigative team. Dis. K. Yu.n. M.: State institution all-Russian research Institute of Ministry of internal Affairs of the Russian Federation, 2011. Pp. 23 - 24.

7. Order of the Minister of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2011 № 311 "On approval of the Instruction on the single response of duty of investigative and operational group of the internal Affairs bodies on messages and statements about crimes and incidents" // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102575.

9. Bekishev A., Kan, A., Ibrayeva A. S. Dyussebalyieva, Ibrayev N., Implementing Effective Measures for Preventing the Concealment of Criminal Offenses by the Police as a Guarantee of National Security// Journal of Advanced Research in Law and Economics.- Volume X, Issue 3 (41), Summer 2019. – P. 711-716.

10. Abdullina S. H. the problem of overcoming the counter-investigation into the state of emergency // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. - No. 2 (67). - pp. 173-177

Information about the authors

Zhumagazin Talgat Baurzhanovich – teacher of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law.

Bekishev Askhat Kenzhebekovich – head of the Department of Cybersecurity and Information Technologies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, doctor of philosophy (PhD), police major .

Balmagambetova Venera Maksatovna – head of the Department of "Law" of the Kazakh-Russian International University, doctor of philosophy (PhD).

Жумагазин Талгат Бауржанович – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби, магистр права.

*Бекишев Асхат Кенжебеко*вич – начальник кафедры кибербезопасности и информационных технологий Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD), майор полиции.

Балмагамбетова Венера Максатовна – заведующая кафедрой «Право» Казахско-Русского международного университета, доктор философии (PhD).

Жумагазин Талгат Бауржанович – әл-Фараби атындағы Казақ ұлттық университеті Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы,заң ғылымдарының магистрі.

Бекишев Асхат Кенжебекович – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы киберқауіпсіздік және ақпараттық технологиялар кафедрасының бастығы, философия докторы (PhD), полиция майоры.

Балмагамбетова Венера Максатовна – Қазақ-Ресей халықаралық университеті «Құқық» кафедрасының менгерушісі, философия докторы (PhD).

УДК 343.983.25
МРНТИ 10.85.41

Р.Б. Тапалова[1], Қ. Аратұлы[1], Т.А. Кирсанова[1]

[1]Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПОРЧИ ЗЕМЛИ ОТХОДАМИ ПРИ БУРЕНИИ НЕФТЯНЫХ СКВАЖИН

В статье рассматриваются вопросы доказывания при порче земли опасными химическими веществами, отходами при бурении нефтяных скважин. При ситуациях, когда виновные лица совершают несанкционированные сбросы особо опасных веществ, одним из эффективных способов доказывания являются методы криминалистической идентификации. Криминалистическая идентификация имеет свои особенности. Авторы показывают, чем криминалистическая идентификация отличается от научной и логической идентификации. Процессуальная регламентация всех действий следователя, специалиста, судебного эксперта при идентификации, необходимость установления индивидуального тождества, что придает юридическую силу заключению эксперта, – эти и другие особенности показаны в статье. Подробно анализируются вопросы назначения судебно-почвоведческой экспертизы, изъятия проб загрязненной почвы, количества проб, контрольных образцов, проб со скважин. Обращается внимание на роль подготовительных действий перед назначением экспертизы. Подчеркивается, исходя из следственной практики, что следователи зачастую не знают правила отбора проб. Поэтому рекомендуется при проведении осмотра места загрязнения почвы в следственно-оперативную группу включать специалистов-экологов или судебных экспертов, специализирующихся в области судебной экологической экспертизы, но при осмотре места происшествия выступающих в роли специалистов.

Ключевые слова: экология, порча земли, буровой шлам, судебная экспертиза, судебная эколого-почвоведческая экспертиза, криминалистическая идентификация, индивидуальная идентификация источника загрязнения.

Мұнай ұңғымаларын бұрғылау кезінде жердің қалдықтармен бүлінуін тергеп-тексеру кезіндегі криминалистикалық сәйкестендіру

Мақалада жерге қауіпті химиялық заттармен, мұнай ұңғымаларын бұрғылау кезіндегі қалдықтармен бүлінген кезде соттық дәлелдеудің мәселелері қарастырылады. Кінәлі адамдармен аса қауіпті заттарды заңсыз төгу фактілері орын алғанда дәлелдеудің тиімді әдістерінің бірі болып криминалистикалық идентификация табылады. Криминалистикалық идентификацияның өзіндік ерекшеліктері бар. Авторлар криминалистикалық сәйкестендірудің ғылыми және логикалық сәйкестендіруден айырмашылығын көрсетеді. Тергеушінің, маманның, сот сарапшысының сәйкестендіру кезіндегі барлық іс-әрекеттерін процессуалдық реттеу, сарапшының қорытындысына заңды күш беретін жеке ұқсастықты анықтау қажеттілігі – осы және басқа да ерекшеліктер мақалада ұтымды көрсетілген. Сот-топырақтану сараптамасын тағайындау, ластанған топырақ сынамаларын (үлгілерін) алу, үлгілер саны, бақылау үлгілері, ұңғымалардан сынамалар алу мәселелері нақты талданады. Сараптама тағайындалғанға дейін дайындық іс-қимылдарының рөліне назар аударылады. Тергеу тәжірибесіне сүйене отырып, тергеушілер көбінесе іріктеу ережелерін білмейді. Сондықтан, топырақтың ластанған жерін тексеру кезінде тергеу-жедел тобына экологиялық сараптама саласында қызмет ететін эколог мамандарды немесе оқиға болған жерді қарау кезінде мамандар ретінде де әрекет ете беретін сот сарапшыларын қосу ұсынылады.

Түйінді сөздер: экология, жерді бүлдіру, бұрғылау шламы, сот сараптамасы, сот экологиялық-топырақтану сараптамасы, криминалистикалық идентификация, ластану көзін жеке идентификациялау.

Forensic identification in the investigation of damage to land by waste during drilling oil wells

The article deals with the issues of proof in case of damage to the earth by dangerous chemicals, waste during oil drilling. In situations where the perpetrators commit unauthorized discharges of particularly dangerous substances, one of the effective methods of proof are methods of forensic identification. Forensic identification has its own characteristics. The authors show how forensic identification differs from scientific and logical identification. The procedural regulation of all actions of the investigator, specialist, forensic expert during identification, the need to establish an individual identity, which gives legal force to the expert's conclusion – these and other features are shown in the article. The issues of appointment of forensic soil science expertise, removal of samples of contaminated soil, the number of samples, control samples, samples from wells are analyzed in detail. Attention is drawn to the role of preparatory actions before the appointment of an examination. It is emphasized, based on investigative practice, that investigators often do not know the rules of sampling. Therefore, it is recommended that when conducting an inspection of the site of soil contamination, the investigative task force should include environmental specialists or forensic experts specializing in the field of forensic environmental expertise, but acting as specialists when examining the scene of an accident.

Keywords: ecology, land damage, drilling sludge, forensic examination, forensic ecological and soil science expertise, forensic identification, individual identification of the source of pollution.

Введение. Мониторинг экологической ситуации в стране свидетельствует, что нефтегазовая промышленность продолжает оказывать негативное воздействие на природу. Несанкционированные выбросы в атмосферу токсичных газообразных веществ, сбросы в водоемы, почву опасных отходов приводят к серьезному ущербу окружающей природной среды. Например, инцидент, произошедший 9 марта 2008 года на контрактной территории ТОО «Саутс-Ойл» месторождения «Кенлык» при бурении скважины произошло газонефтепроявление с дальнейшим переходом в открытый фонтан и возгоранием газонефтяной смеси. Полную ликвидацию аварии смогли совершить лишь 18 марта 2008 года [1]. Авария произошла вследствие ненадлежащего технического контроля при нарушении требований правил по безопасному ведению работ при бурении скважин. В результате аварии было сожжено **96 222** куб. м газа и **224,7** тонн нефти, в атмосферу было выброшено 27,492 тыс. куб. м. газа и на рельеф местности попало 64,2 тонн нефти. Другой пример, по информации Департамента Комитета национальной безопасности по Атырауской области о сбоях 29 января 2014г. на объектах ТОО «Тенгизшевройл», сопровождающееся выбросами загрязняющих веществ в атмосферу, Департаментом экологии данной области 31 января 2014 г. была проведена внеплановая проверка [2]. Было установлено, что произошла аварийная остановка нескольких технологических линий КТЛ- 1 (2 нитка), КТЛ-2 (1 и 2 нитка), КТЛ-3 (5 нитка). Причиной остановки послужило резкое понижение температуры окружающей среды, в результате начался сбой работы контрольно-измерительных приборов. Прекратилась подача сырья на установку и далее по цепочке произошло увеличение концентрации диоксида серы. Сработала автоматическая система защиты, произошла остановка оборудования установки, работники произвели сброс сырого газа. Работники пытаются восстановить технологический режим, но происходит попадание жидкости в систему кислого газа, это приводит к остановкам следующих ниток установок и компрессоров. Только к 1 февраля 2014 г. удалось стабилизировать технологические линии КТЛ-1, КТЛ-2. В результате за 29-31 января 2014 г. в атмосферу по одной нитке были выброшены более 29,4990 тонн, по другой – 171,87418 тонн, по следующей – 22,16636 тонн, далее – 0,29157 тонн, через дымовую трубу выброс диоксида серы достиг 57,3340183442 тонны. В общем в атмосферу было выброшено за 2 суток более 271,16541 тонн токсичных веществ – диоксида серы, диоксида азота, сероводорода, метана, меркаптана, оксида углерода. Эти составляющие выбросов не только превышают нормативы, но и относятся к

числу не имеющих экологического разрешения согласно ч. 3 ст. 12 и ч. 1 ст. 69 Экологического кодекса РК [3].

В выданном для ТШО разрешении на эмиссии в окружающую среду Комитета экологического регулирования и контроля МООС РК от 29 декабря 2012. № 0000098 серии W-7 указано на получение разрешения на эмиссии и соблюдения нормативов эмиссии. Вина субъекта заключается, что при проектировании и ведении добычи, переработки нефти они прекрасно знали, что регион отличается резкими перепадами температуры. Данную ситуацию нельзя интерпретировать как возникновение непреодолимой силы и ее можно и нужно было предотвратить [2]. Компания «Тенгизшевройл» трижды апеллировала в различных судебных инстанциях, и трижды проигрывала судебные процессы. И по итогам суда указанная сумма в 1,7 млрд. тенге была полностью взыскана в доход государства». Таких примеров достаточно много, в стране действуют 97 нефтедобывающие предприятия, добывается более 90 миллионов тонн нефти [4].

Также как в других странах, законодательством страны предусмотрено при доказывании факта экологического правонарушения виновных привлекать к различным видам юридической ответственности – гражданско-правовой [5] административной ответственности [6], уголовно-правовой ответственности [7]. Уголовное наказание полагается за нанесение значительного вреда и ущерба (например, причинение вреда здоровью, жизни граждан, падеж животных, невозможность самовосстановления почвы и т.п.) Основанием для привлечения к ответственности субъектов является противоправность действий или бездействий, виновность, причинная связь между фактом загрязнения и наступлением вреда [8]. Для установления этих фактов следователь в соответствии с уголовно-процессуальным кодексом страны собирает доказательства [9].

Особенности процесса собирания доказательств экологического правонарушения заключаются в необходимости привлечения специальных знаний [10]. Носителями специальных знаний по процессуальному законодательству являются специалисты и судебные эксперты [9, УПК ст. 117; ст. 270]. Отличие их заключается в следующем – специалисты вместе со следователем проводят осмотр места происшествия, отбирают образцы почвы, воды, атмосферного воздуха и пр. Судебные эксперты проводят самостоятельное исследование тех материалов, которые направлены следователем после осмотра места происшествия, получения образцов и др. действий. По законодательству судебным экспертам запрещено самостоятельно собирать материалы для экспертного исследования.

Судебная практика показывает, что расследование правонарушений в сфере экологии без назначения и производства судебных экспертиз немыслимо. В зависимости от вида правонарушения, а также от обстоятельств происшествия, конкретной ситуации проводятся самые различные экспертизы. Это могут быть судебные экологические, медицинские, биологические, химические, трасологические и др. С помощью перечисленных экспертиз устанавливаются различные факты. Какие это факты зависит от вида экологического правонарушения (загрязнение или незаконная охота и пр.) а также от конкретной ситуации, например, способа правонарушения, загрязнение почвы, водных ресурсов и др. С помощью судебных экспертиз устанавливаются неидентификационного или идентификационного характера факты. К неидентификационным отиосятся классификационные, диагностические и ситуационные. Иногда в рамках конкретных уголовных дел возникает потребность решение в начале вопросов классификационного характера (например, определение вида птиц, занесены ли они в Красную книгу), затем необходимо диагностировать причину их массовой гибели и далее определять источник загрязнения, идентифицировать данный источник для привлечения виновных к ответственности. Иногда для решения сложных задач проводятся комплексные экспертизы, т.е. сочетания трасологических, биологических, химических и иных исследований, но все это в рамках одной экспертизы (ст. УПК, ст. 27) В зависимости от конкретной ситуации все они имеют доказательственное значение.

Основная часть. Рассмотрим понятие «идентификация» применительно к доказыванию. Идентификация как метод познания широко используется во всех научных сферах – в

биологии, зоологии, геологии, минералогии, химии и т.д. В перечисленных науках идентификационный процесс иной, нежели в криминалистике, это подтверждается многолетней экспертной практикой.

О специфике криминалистической идентификации, ее отличие от идентификации в других сферах деятельности человека написано во многих источниках. Научные истоки криминалистической идентификации начинаются с работ Ганса Гросса [11]. Им впервые была высказана идея об использовании в качестве доказательств материальную обстановку события. Эмпирические исследования, носящие идентификационный характер, начал А. Бертильон своими антропометрическими измерениями [12]. Теоретическое обоснование идентификационного исследования в судебном процессе даны в работах многих криминалистов, в том числе это труды С.М. Потапова [13, с. 71], А.И. Винберга [14, с. 121-122], Н.В. Терзиева [15, с. 19-40], В.Я. Колдина [16, с. 71], Л.Н. Мороз [17, с. 24-29] и др.

Научно-технический прогресс в XX веке позволил реализовать идеи Ганса Гросса в судебно-экспертной практике во многих странах. В исследованиях Von Klaus Dieter Pohl [18], Г.Л. Грановского. [19], С. Джаксымбекова [20], Т.А. Седовой [21], А.Г. Скомороховой [22], В.М. Прищепы [23] и многих других даны методические рекомендации проведения идентификации самых различных объектов-вещественных доказательств.

В научной литературе выделяют логическую, научную, криминалистическую или судебную идентификации. Обзор научной трактовки понятия криминалистической или судебной идентификации позволяет, как нам представляется, выделить следующие ее особенности:

- первая особенность связана с объектами экспертного исследования. Объекты – это не только часть окружающего материального мира. Они вне зависимости от их субстанции (газообразное или твердое или жидкое или представляет смесь сыпучих веществ) должны быть связаны с материальной обстановкой события правонарушения, обладать качествами вещественных доказательств. Они теряют потребительские, эстетические, технические и прочие качества и на первый план выдвигаются те стороны, которые несут информацию об обстоятельствах правонарушения;

- вторая особенность: при доказывании имеют значение результаты экспертизы, констатирующие выводы об **индивидуальном тождестве**. Если в других областях науки при идентификации достаточно установить род, вид объекта, то при доказывании правонарушения этого недостаточно. Например, при расследовании убийства с применением огнестрельного оружия необходимо идентифицировать конкретный пистолет, из которого стрелял преступник, хотя их множество. В криминалистике, судебной экспертизе постоянно ведутся теоретические и экспериментальные исследования по разработке методик, позволяющие установить индивидуальное тождество вещественных доказательств. В судебной практике установление экспертом родовой или групповой принадлежности не имеют юридическую силу, так как они всегда могут быть оспорены стороной защиты;

- третья особенность: специфика криминалистической идентификации заключается в процессуальной регламентации, процессуальной форме проведения криминалистической идентификации. Весь процесс идентификации имеет определенную процедуру и ограничения. Обнаружение следов преступления (вещественных доказательств), впоследствии подлежащих идентификации, должен осуществляться в рамках процессуального действия и закреплен в процессуальном документе. К получению образцов для сравнительного идентификационного исследования предъявляются такие же требования, должен осуществляться в рамках процессуального действия и закреплен в процессуальном документе. Процесс экспертной идентификации имеет процессуальную регламентацию, они относятся к срокам проведения экспертизы, в форме документа в котором фиксируется порядок исследования, методы, результаты исследования, оценка экспертом полученных данных и т.д. То есть, третья особенность криминалистической идентификации - это ее правовая оболочка;

- следующая особенность, она связана с методикой идентификации, при исследовании в объекте и образце наличие общих совпадающих признаков недостаточно, эксперт обяза-

тельно должен выявить частные признаки, особенности, которые позволяют отличить данный объект от ему подобных, т.е. индивидуализировать. Например, уже более столетия эксперты во многих странах идентифицируют каждый палец человека благодаря частным особенностям линий папиллярных узоров. В настоящее время в отношении многих объектов материального мира экспертным сообществом разработаны методики установления индивидуального их тождества, например, при исследовании разного вида лакокрасочных покрытий, изделий из стекла, металлов, волокон и пр.

На сегодня в экспертной практике сформировались следующие виды криминалистической идентификации:

1. идентификация целого по частям (по отделившимся в результате происшествия частицам краски, стекла и т.д.);
2. идентификация источника происхождения (изготовление героина, кокаина, взрывчатых веществ или взрывных устройств и т.д.);
3. идентификация по следам, отражающих внешнее строение (следы рук, обуви, следы бойка и т.д.).

Различие в методиках исследования весьма существенная. При идентификации целого по частям, источника происхождения эксперты применяют комплекс существующих аналитических методов, но даже применение всех известных методов не всегда позволяет провести индивидуальную идентификацию, т.е. не всегда можно установить принадлежность частицы краски конкретному покрытию, принадлежность волокна свитеру подозреваемого и др. Обобщение экспертной практики показывает, что категорическое заключение составляет примерно 30% от общего числа экспертных заключений. Тем не менее значимость таких экспертиз бесспорна, они позволяют установить объективные обстоятельства преступления при неочевидных ситуациях, отсутствие свидетелей, смерть потерпевшего и иной информации.

В отношении почвенных объектов методики криминалистического их исследования стали разрабатываться примерно в 50-60-е годы прошлого века [24]. Потребность в идентификации почвы возникла, когда при расследовании дел об убийстве, кражи, изнасилования, дорожно-транспортных происшествиях со смертельным исходом и сокрытии трупа потерпевшего у следствия не было каких-либо очевидных доказательств, за исключением обнаруженных на подошве обуви, одежде подозреваемого или на протекторе его транспортного средства почвенных наслоений сходных по внешнему виду с почвой места совершения или места сокрытия.

Разработанные основные методические рекомендации сводятся к следующему:

1. правильность изъятия и упаковки почвы с одежды, обуви подозреваемого, потерпевшего или транспортного средства или орудия убийства и пр.(зависит от вида преступления, способа и пр.);
2. правильность изъятия и упаковки почвы с места, которое подлежит идентификации (это может быть местом совершения или местом сокрытия);
3. правильность изъятия и упаковки контрольного образца почвы с места, находящегося за пределами места, которое подлежит идентификации.

В обязанности следователя по подготовке материалов перед назначением экспертизы входит:

1. определение границ участка, подлежащего идентификации, обеспечение необходимого количества изымаемых проб с поверхности, с глубины. Масса образцов должна составлять не менее 100-200 г. Если площадь контактного взаимодействия большая, отбирают несколько образцов с разных точек либо смешанный образец, представляющий собой смесь нескольких (обычно четырех-пяти) образцов, взятых в разных точках. Если почва влажная, ее необходимо высушить при комнатной температуре. Образцы упаковываются в пакеты из одинаковой плотной бумаги, что обеспечивает высыхание почвы непосредственно в пакете;
2. контрольные образцы (массой 100-200 г) отбираются с окружающих участок местности территорий (обычно в двух взаимно перпендикулярных направлениях на расстоянии

25-50 м от места изъятия сравнительных образцов) для отграничения исследуемого участка от прилегающих к нему;

3. к изъятым пробам прилагается схема местности с указанием на ней мест отбора почвенных образцов и расстояний между ними.

В постановлении о назначении судебной экспертизы почвенных наслоений на объекте-носителе должно быть указано, что представлял собой участок местности, с которого отбирались образцы (лес, пашня, луг, дорога и т.п.); была ли почва влажной в момент изъятия образцов; какой обработке подвергалась почва на данном участке (внесение удобрений, ядохимикатов (каких), вспашка, дорожные работы и др.), данные о метеоусловиях в момент происшествия. Если изымается одежда или обувь, то указывается примерный срок ее ношения после совершения преступления, подвергалась ли она чистке и другим изменениям. Перечисленное является необходимыми условиями проведения идентификационного исследования почвенных объектов.

Почва это сложная, многокомпонентная система. К криминалистически значимым элементам по методике относятся:

1. морфология почвы;
2. компоненты, характеризующие геологические условия формирования почвы на исследуемом участке;
3. компоненты, характеризующие химические процессы на исследуемом участке;
4. компоненты, характеризующие биологические процессы на исследуемом участке;
5. компоненты, характеризующие хозяйственную деятельность на исследуемом участке.

Выявление перечисленных компонентов требует применения существующих аналитических методов и методов соответствующих наук – геолого-минералогический анализ, биологические, химические исследования. В результате применения совокупности методов выявляется комплекс признаков, которые эксперт оценивает как общие или же как сочетание общих и частных признаков, позволяющих идентифицировать исследуемый участок. Обобщение экспертной практики за несколько десятилетий показывает, что выводы эксперта о принадлежности почвенных наслоений с протектора автомобиля, подошвы обуви подозреваемого или др. к участку местности, где произошло преступление или обнаружен труп (части трупа) составляет от общего числа исследований почвы в разные годы от 10% до 30%. Эти цифры свидетельствуют о сложности идентификационного исследования почвы.

Практика экспертных исследований почвенных объектов с загрязнениями по экологическим правонарушениям стала формироваться в последнее десятилетие. Этому способствовало введение в Уголовный кодекс РК следующих составов правонарушений: порча земли (УК, ст. 332); нарушение экологических требований к хозяйственной или иной деятельности (УК, ст. 324); нарушение экологических требований при обращении с экологически потенциально опасными химическими или биологическими веществами (УК, ст. 325). Для установления причинной связи между экологическим правонарушением и наступившими отрицательными последствиями требуется проведение судебных экспертиз, предмет которых значительно шире традиционной судебной экспертизы почвенных наслоений в описанных выше ситуациях. Методические основы судебной эколого-почвоведческой экспертизы пока не разработаны в достаточной степени.

Представляется целесообразным охарактеризовать предмет и объекты данной экспертизы. Судебная эколого-почвоведческая экспертиза – комплексная экспертиза, производимая при исследовании экологических правонарушений в установленной законом форме специалистами в области почвоведения и экологии [25].

Объекты судебной эколого-почвоведческой экспертизы – **совокупность объектов** не только почвенно-геологического происхождения, но и экологически потенциально опасные химические или биологические или радиоактивные вещества, т.е. это может быть сочетание почвы и нефти или мазута или пестицидов или других веществ.

Под захламлением земель понимают накопление (складирование) на земельных участках коммунально-бытовых отходов, отходов производственной деятельности предприятий и

транспорта, складирование строительных и других подобных материалов в не предусмотренных для этих целей местах.

Под порчей или уничтожением плодородного слоя почвы (нарушением земель) понимают частичное или полное разрушение почвенного покрова, характеризующееся ухудшением его физического и биологического состояния, а также снижением (потерей) плодородия почв, вследствие чего использование земельного участка невозможно либо требует введения специальных ограничений, проведения мероприятий по восстановлению плодородия почв.

Загрязнение земель представляет собой изменение химического состава почвы в результате антропогенной деятельности, способное вызвать ухудшение ее качества, в том числе образование участков, лишенных плодородного слоя почвы (карьеры, каменистые поверхности и т.п.), характеризующихся увеличением содержания вредных химических веществ или уровня радиации по сравнению с фоновыми значениями.

В связи с порчей земли применения традиционных методик судебно-экспертного исследования объектов почвенного происхождения недостаточно, требуются дополнительные исследования в отношении загрязняющих веществ. Однако именно разнообразие различных антропогенных и техногенных примесей создает предпосылки для локализации земельного участка и, следовательно, для успешного проведения идентификации источника загрязнения.

Как было отмечено, при порче земли, представляющих общественную опасность, расследование начинается с поводов к началу досудебного следствия. Ими могут быть любые источники информации. Анализ уголовных дел (их совсем немного, по статистике дел о загрязнениях – примерно 3-5 в год, остальные дела об экологических правонарушениях, связаны с браконьерством) показывает, что основными поводами к их регистрации явились заявления лиц, осуществляющих экологический контроль, и инициатива со стороны природоохранной прокуратуры. Нет заявлений от граждан, проживающих в зоне загрязнения. Они, как жертвы, хотя и осознают, в какой опасной зоне находятся, насколько губительны для них, их детей очередные выбросы, сбросы, но очень пассивны, смирились со сложившейся ситуацией. Такая пассивность со стороны граждан объясняется игнорированием их жалоб, не принятием мер со стороны государственных органов, когда в течение двух лет игнорировались жалобы граждан, что привело к значительному ущербу земли сельскохозяйственного назначения.

Результаты исследования. Расследование экологических правонарушений при порче земли требует привлечения специалистов. Осуществляется в нескольких процессуальных формах: во-первых, одна процессуальная форма – это участие специалистов вместе со следователем в осмотре места происшествия, в получении образцов для идентификационного исследования. Роль специалистов заключается в соблюдении методических требований к локализации участка, подлежащего идентификации, отбору почвы и загрязняющих веществ, их упаковки. Как показывает практика, следователи не очень разбираются в вопросах подготовки необходимых материалов, что приводит к проведению повторных осмотров и это затягивает следствие по поиску виновных субъектов и потере времени, нанесению большего ущерба природе. Вторая процессуальная форма привлечения специалистов – это назначение и проведение судебной эколого-почвоведческой экспертизы. При скрытных загрязнениях и при наличии нескольких возможных источников загрязнения возникает потребность доказывания с помощью идентификации конкретного источника и виновного субъекта. Установление индивидуальной идентификации является весьма убедительным доказательством. Современные возможности научно-технических средств позволяют выявить необходимый комплекс общих и частных признаков для индивидуализации.

Список использованных источников:

1. 1 Специализированная природоохранная прокуратура Кызылординской области // Интернет ресурс: http://kzl.prokuror.kz/rus/ (дата обращения:10.01.2022).
2. Специализированная природоохранная прокуратура Кызылординской области // Интернет-ресурс: http://atr.prokuror.kz/rus/ (дата обращения: 10.01.2022).
3. Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.01.2019 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (Дата обращения: 09.01.2022).
4. Нефтеная отрсаль в Казахстане// Интернет ресурс: http://kase.kz/files/ (дата обращеня: 10.01.2022).
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-XIII (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.10.2019 г.) // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 11.01.2022).
6. Кодекс РК об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/ (дата обращения: 15.01.2022).
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/(09.01.2022).
8. Особенности доказывания в судопроизводстве: Научно-практическое пособие / под ред. проф. А.А. Власова. – М.: Издательство «Экзамен», 2004. – 275 с.
9. Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4 июля 214 года № 231-V ЗРК // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/ (Дата обращения:: 09.01.2022).
10. Подголин Е.Е., Рохлин В.И. Методические рекомендации по расследованию преступных загрязнений водоемов и воздуха // М. – 1979. – 85 с.
11. Локар Э. Руководство по криминалистике. – М., Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. – С. 544.
12. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. – М., Издательство «Прогресс», 1974. – С. 440.
13. Потапов С.М. Принципы криминалистической идентификации. – М.: «Сов. государство и право», 1940. – № 1. – С. 71.
14. Винберг А.И. Основные принципы криминалистической экспертизы. – М.: 1949. – 164 с.
15. Терзиев Н.В. Криминалистическое отождествление личности по признакам внешности: учебное пособие. – М.: БИ, 1956. – 131 с.
16. Колдин В.Я. Идентификация и ее роль в установлении истины по уголовным делам. – М., 1969. – 149 с.
17. Мороз Л.Н. О понятии «Судебная экспертиза» // Сборник научных трудов. – Алма-Ата: КазНИИСЭ, 1968. – С. 24-29.
18. Von Klaus Dieter P., Handbuch der Naturwissen-schaftlichen kriminalistik: Kriminalistik verlag. – Heidelberg, 1981. – 300 p.
19. Грановский Г.Л. Основы трасологии (Особенная часть). – М.: ВНИИ МВД СССР, 1974. – 240 с.
20. Джаксымбеков С. О роли методологии в идентификационных исследованиях // Некоторые вопросы борьбы с преступностью в Казахской ССР. – Алма-Ата, 1987. – С. 48-53.
21. Седова Т.А. Проблемы методологии и практики нетрадиционной криминалистической идентификации. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 104 с.
22. Скоморохов А.Г. О следах преступления как объектах криминалистической идентификации и диагностики // Информационный бюллетень по материалам криминалистических чтений «Криминалистическая диагностика: состояние и перспективы» - М.: Академия управления МВД Росси, 2001. - № 14. – С. 16-18.
23. Прищепа В.М. Идентификация обуви по следам на грунте, отслоившимся от подошвы. //Криминалистика и судебная экспертиза: сборник научных работ. – М., 1967. – № 4. – С. 315-316.
24. Козинер Э.П. Комплексное криминалистическое исследование почв. – М., 1978. – 144 с.
25. Майорова Е.Н. Судебные биологическая и экологическая экспертизы. – М.: Закон, 2003. – № 3. – С. 38-41.

Сведения об авторах

Тапалова Р.Б. –профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Аратулы К. – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор PhD.

Кирсанова Т.А. – магистрант кафедры кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Тапалова Р.Б. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты.

Аратұлы Қ. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, PhD докторы.

Кирсанова Т.А. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының магистранты

Tapalova R.B. – professor of the Department of Criminal law, criminal procedure and criminalistics of law faculty al-Farabi Kazakh national university.

Aratuly K. – PhD, associate professor of the Department of Criminal law, criminal procedure and criminalistics of law faculty al-Farabi Kazakh national university.

Kirsanova T.A. – master's student of the Department of Criminal law, criminal procedure and criminalistics of law faculty al-Farabi Kazakh national university.

УДК 343.985.
МРТИ: 10.85.51.

Ж.Ж. Сапаров[1], Ж.Р. Дильбарханова[1]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

МЕДИЦИНА НЕМЕСЕ ФАРМАЦЕВТИКА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІПТІК МІНДЕТТЕРІН ТИІСІНШЕ ОРЫНДАМАУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТАЛДАУ

Бұл мақалада халықты медициналық қамтамасыз ету саласындағы құқық бұзушылықтарды талдау қаралды. Халықты медициналық қамтамасыз ету саласындағы құқық бұзушылықтарды талдау бұл аса ауыр қылмыстық құқық бұзушылықтарға жол бермеу, сондай-ақ құқық бұзушылықтың алдын алу шарасы. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуды нормативтік, ақпараттық, әдістемелік және ресурстық қамтамасыз етуді жетілдіруге бағытталған ұйымдастыру-басқару шараларын қамтамасыз ету. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға кедергі келтіретін ғылым мен техника жетістіктерін қолдана отырып іске асыру. Сондай-ақ талдау құқық бұзушылықты бақылау үшін қажетті шара.

Түйінді сөздер. медицина, алдын алу шаралары, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар, талдау.

Анализ преступлений, связанных ненадлежащем выполнением профессиональных обязанностей медицинскими или фармацевтическими работниками

В данной статье рассмотрен анализ правонарушений в сфере медицинского обеспечения населения. Анализ правонарушений в сфере медицинского обеспечения населения, это мера как недопущение более тяжких уголовных правонарушении, а также профилактика правонарушении. Обеспечение организационно-управленческих мер, направленных на совершенствование нормативного, информационного, методического и ресурсного обеспечения профилактики медицинских уголовных правонарушений. Реализация с применением достижений науки и техники, препятствующих совершению медицинских уголовных правонарушений. Также анализ необходимая мера для слежение правонарушении.

Ключевые слова: медицина, профилактические меры, медицинские уголовные правонарушения, анализ.

Analysis of crimes related to improper performance of professional duties by medical or pharmaceutical workers

This article examines the analysis of offenses in the field of medical provision of the population. Analysis of offenses in the field of medical provision of the population, this is a measure to prevent more serious criminal offenses, as well as prevention of offenses. Provision of organizational and managerial measures aimed at improving regulatory, informational, methodological and resource support for the prevention of medical criminal offenses. Implementation with the use of scientific and technological achievements that prevent the commission of medical criminal offenses. Also analysis is a necessary measure for tracking the offense.

Keywords: medicine, preventive measures, medical criminal offenses, analysis.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтауға құқығы бар. Республика азаматтары заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін алуға хақылы деп көрсетілген [1].

Медицина немесе фармацевтика қызметкерлерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауына байланысты қылмыстарды анықтау және ашу жөніндегі мәселелер қазіргі таңда өте күрделі қылмыстардын қатарына жатқандығы мәлім.

Осыған орай, медицина немесе фармацевтика қызметкерлерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауына байланысты қылмыстарды тергеу мәселесінің өзектілігі күмән тудырмайды.

Жоғарыда көрсетілген мәселе бойынша бізбен сауалнама парағы дайындалды. Сауалнама Қазақстан Республикасының аумақтық ІІМ бөліністеріне жолданып, 212 респондент ат салысып қатысты. Олардын жауаптарын төмендегі кестелер бойынша қарауға болады, олар:

Қатысушылардың қай аумақта қызмет жасайтындығы туралы келесі мәліметтер бойынша қарауға болады, олар: Нұр-Сұлтан қ. – 76 (36%), Алматы қ. – 81 (38,4%), Шымкент қ. – 4 (1,9%), Алматы облысы – 21 (10%), Ақмола облысы – 7 (3,3%), Атырау облысы – 4 (1,9%), Ақтөбе облысы – 0 (0%), Шығыс-Қазақстан облысы – 1 (0,5%), Жамбыл облысы – 0 (0%), Батыс-Қазақстан облысы – 3 (1,4%), Қарағанды облысы – 5 (2,4%), Қостанай облысы – 0 (0%), Қызылорда облысы – 1 (0,5%), Маңғыстау облысы – 5 (2,4%), Павлодар облысы – 0 (0%), Солтүстік-Қазақстан облысы – 2 (0,9%), Түркістан облысы – 1 (0,5%) жоғарыда көрсетілген аумақтардан қатысқан қызметкерлердің ең үлкен көлемі Нұр-Сұлтан, Алматы қаласы мен Алматы облысы полиция Департаменттерінен болды, кей облыстардан бір адамнан қатысқан, ал Жамбыл, Қостанай, Павлодар және Ақтөбе облыстарынан бір де бір қызметкерлер қатыспаған, оғанда мүмкін себептер болған шығар.

№1 кесте

Егер қатысушылардың білімдеріне келетін болсақ онда олар келесі көрсеткішке ие, яғни жоғары заңгерлік білімі бар қатысушылар саны – 178 адам, яғни ол (84,8%) құрады, жоғары білімі бар респонденттер – 29 адам (2,4%), орта арнайы заңгерлік білімі барлар – 1 адам (0,5%) құрады және өзге білімі бар – 2 респондент қатысып (1,8%) пайыз құрады. Бұл жерде қатысушылардын басым көпшілігі жоғары заңгерлік білімі бар, яғни көпшілігі осы мәселемен таныс екендігі байқылып отыр.

№2 кесте

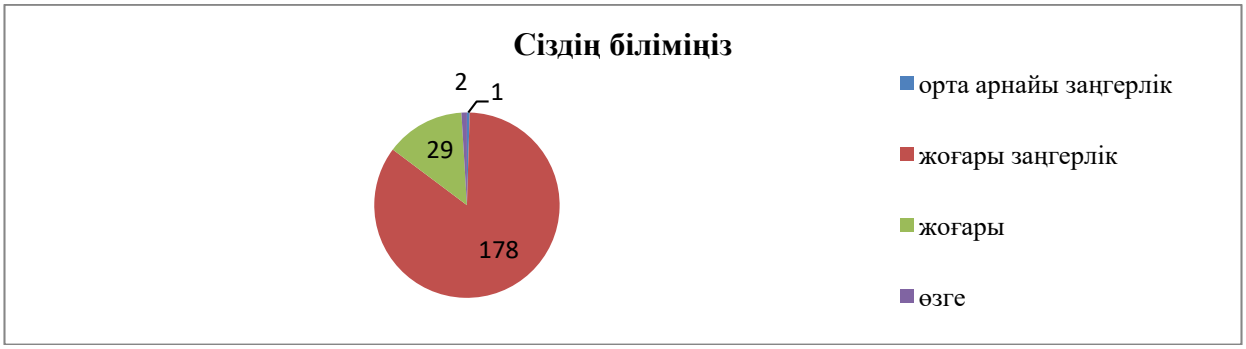

Лауазымдары бойынша тергеу бөлімінің қызметкері – 96 адам (47,8%), анықтау бөлімінің қызметкері – 5 адам (2,5%), криминалдық полиция бөлімінің қызметкері – 63 адам (31,3%), өзге – 37 адам (18,4%). Қатысушылардын көбі тергеу бөлімінің қызметкерлері ол дегеніміз негізгі осы мәселемен таныс адамдар. Бірақ арасында криминалдық полиция қызметкерлері де ат салысып өз пікірлерін білдіргендері сауалнама қорытындысындағы анықтама нәтижесінде көрсетілген.

№3 кесте

Жұмыс өтілімдері бойынша респонденттердің басым бөлігі 10 жылдан жоғары жұмыс істеген қызметкерлер – 152 адам, ол (72%) құрады, бұл дегеніміз тәжірибелері жоғары қызметкерлер деп санауға болады, ал қалғандары 1 жылдан 3 жылға дейін – 4 адам (1,9%), 3 жылдан 5 жылға дейін – 8 адам (3,8%), 5 жылдан 10 жылға дейін – 47 адам (22,3%). Айта кетсек 10 жылдан астам қызметкерлер тәжірибесі жоғары, көп мәселелерді бастан кешкен, сол себептен олардын берген жауаптары мен ұсыныстарын жоғары бағалауға болады.

№4 кесте

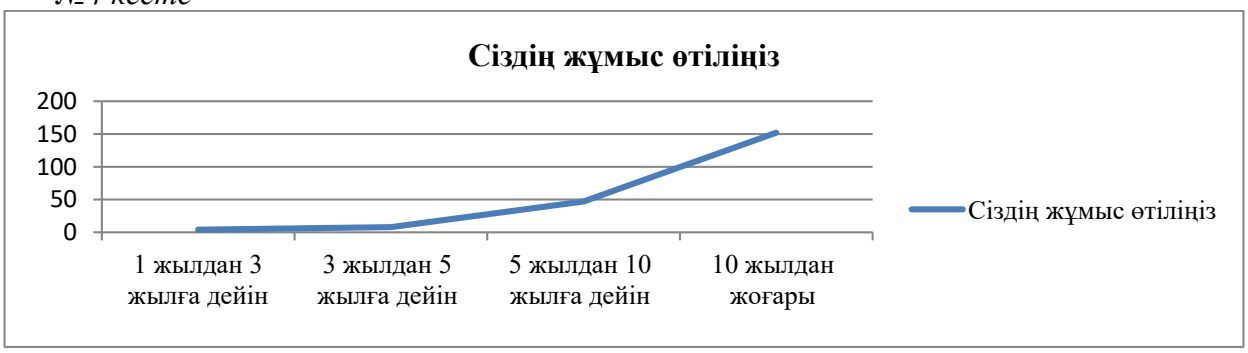

Қазақстандағы медициналық көмектің сапасын респонденттердің қалай бағалағандары туралы қарауға болады, олар төмен деп – 112 адам (53,1%) яғни Қазақстанда медициналық

көмек көрсету сапасы нашар деген пікір, екінші орында орта – 88 адам (41,7%), жоғары деп – 11 адам (5,2%), өзге – 0. Басым көпшілігі төмен деп есептесе, бірақ орташа көмек сапасын 88 адам белгіліп өз ой пікірлерін берген. Белгілеп кетсем зерттеу кезінде респонденттердің берген жауаптары ол жеке өз ойлары болып келеді, сол себептен респонденттер мүмкін осы мәселемен тәжірибелерінде кездескен болар деп санаймыз.

№5 кесте

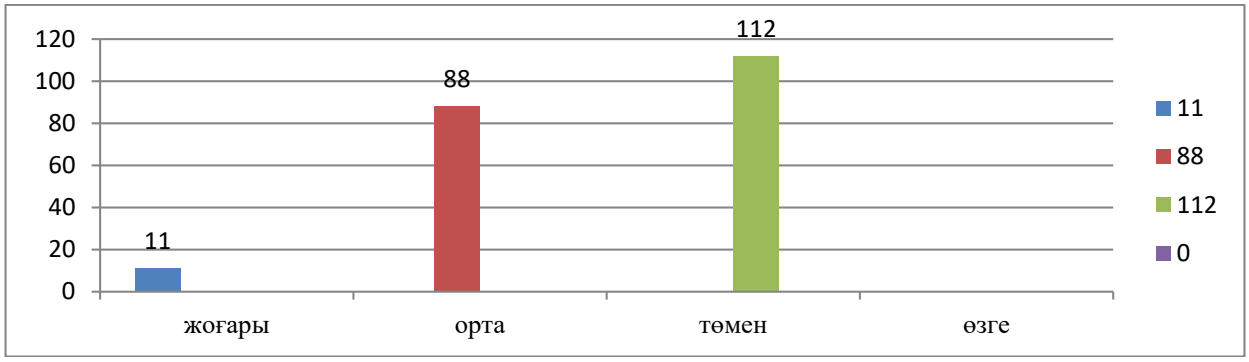

Жоғарыда көрсетілгендей медициналық қызмет көрсету сапасы төмендесе оған қандай жағдай ықпал еткендігін көруге болады, олар: біліктілік деңгейі – 130 адам (67,4%), денсаулық сақтау саласын қаржыландыру деңгейі – 15 адам (7,8%), диагностика мен емдеуге арналған заманауи медициналық жабдықтардың жетіспеушілігі – 41 адам (21,2%), өзге – 8 адам (4,1%) (жанұялық кабинеттерді ендіру, ол дегеніміз бірнеше осы саладағы мамандықты біріктіру, сол сияқты бүкіл жауап дұрыс деп көрсетілген). Біліктілік деңгейінің басым көпшілігінің белгілеуіне қарағанда, медицина саласында қызмет атқаратын адамдардың тәжірибелік біліктілігі жоғары деңгейде болуы керек, себебі ол қызмет адамдардың денсаулығы мен өміріне тікелей байланысты болып табылады.

Қазақстандық азаматтардың денсаулық сақтау саласындағы құқықтары жеткілікті түрде қорғалғандығы туралы респонденттердің ойларын қарайтын болсақ, онда ол келесідей көрсеткішке ие: ия жеткілікті деп санайтындар – 26 адам (17,2%), жоқ жеткіліксіз деп санайтындар саны – 83 адам (55%), жауап беруге қиналатындар – 42 адам (27,8%), өзге – 0. Қарап отырсақ 83 адам жеткіліксіз деп есептейді, ол респонденттердің жеке пікірі, мүмкін олар тәжірибелерінде кездескен шығар немесе өмір сүру кезінде болған жағдайлар ма екен, бірақ берген жауаптарына сүйенсек онда қазіргі жағдай бойынша туындаған мәселелерді шешу үшін жұмыс істеу керектігі мәлім.

№6 кесте

Медициналық қызметкерлермен азаматтардың денсаулығына зиян келтіруі немесе олардың қайтыс болу фактілері бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтарды

тергегені туралы мәліметке қарасақ онда – 87 адам (57,6%) **тергемеген, бұл қатысушылардын басым бөлігі, ал келесі тергеген және тергеу кезінде көмек көрсеткен адамдар саны** – 32 адам (21,2%) пайызды құрады, өзге – 0. Осы ретте қатысушылардың тергемеген адамдар саны жоғары болды бұған себеп бірнеше жағдайлар әсер етті деп санаймыз: олар қылмыстын күрделілігі, тәжірибелі қызметкерлердің осы қылмыстық құқық бұзушылық бойынша жұмыс атқаруы және тағы сол сияқтылар. Бірақ осы бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу үшін тәжірибесі мол, сонымен қатар медициналық саласындағы дәрігерлер жағынан тергеу барысында әр түрлі келіспеушіліктер туындайды. Мысал келтірсек дәрігерлер науқастын жеке парағын ұсынар алдында оны өзгертіп басқасын ұсынуы, немесе сондай анықтамалардың жолдау уақыттарын әдейі созу және сол сияқты т.б.

№7 кесте

Сұраққа сәйкес 2014 жылғы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті көздейтін дербес тараудың енгізуін барша респонденттер қолдап ия деген жауапты белгіледі, ол – 125 адам (83,3%), ал келіспегендер жоқ деп белгілеп – 10 адам (6,7%) бұл да респонденнтердін жеке пікірлері, жауап беруге қиналамын дегендер – 15 адам (10%) бәлкім қатысушы адамдарда өздерінің ой пікірлері бар шығар, ол бірақ басқа зерттеулерде толық ашып көрсетуге болады, өзге – 0. Атап кетсек осы өзгертулердің арқасында қазіргі таңдағы осы медициналық құқық бұзушылықтардың статистикасын көруге болады, сонымен қатар басқа қылмыстардан өз спицификасына байланысты болғандықтан дербес тарауға шығарылғаны дұрыс болды.

Қатысушы респонденттердің арасындағы тергеген немесе тергеу кезінде көмек көрсеткен адамдардын пікірлерін қарасақ, онда олар келесідей жауап берген: яғни, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу барысында туындайтын қиыншылықтар жоқ деп – 64 адам (43,5%) көрсетсе, – 43 адам ия бар екендігін белгілеп отыр ол дегеніміз (29,3%) пайызды құрайды, жауап беруге қиналатындар да аз емес – 32 адам ол (21,8%) пайыз болды, сонымен қатар өзге – 8 адам (5,4%) пайызы келесідей өз пікірлерін белгілеп отыр, олар: дәрігерлердің құқықтары толыққанды қорғалуы заң жүзінде әлсіз, сот сараптама тағайындау үшін дәрігер керек, ал бәріне мәлім дәрігерлер бір бірлерін таниды, сол себептен тәуелсіз сарапшы тағайындауға ақша бөлінген дұрыс, сараптаманың ұзақ өтуі, мамандардың жетіспеушілігі және тағы сол сияқты мәселелер.

№9 кесте

Жоғарыда көрсетілген жағдайға байланысты қиындықтар туындаса, олар келесі бағыттарға байланысты туындауы мүмкін, олар: себептік байланысты анықтаумен немесе себеп-салдарымен олардың ауырлығын анықтай отырып – 29 репондент тепе тен белгіленген және ол дегеніміз (36,7%) пайызды құрап отыр, ал субъективті жағын анықтаумен – 12 адам жауап берген ол (15,2%) пайыз, қылмыстың аралас құрамын ажырата отырып – 9 адам белгілеп (11,4%) пайызды құрап отыр. Әрине тәжірибесі бар респонденттер өз есебінде себептік байланысты анықтаумен немесе себеп-салдарымен олардың ауырлығын анықтай отыруда қиындықтар туындайтындығын белгілеп отыр.

Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде дәлелдеу базасын қалыптастыруда қиындықтар туындады ма? – деген сұраққа респонденттер келесідей жауаптарды белгіледі, олар: қиындықтар туындайтындығы туралы – 63 адам өз жауптарын беріп (44,4%) пайызға ие, бірақ туындамайтыны туралы – 32 адамның белгілеген жауабы бар ол (22,5%) пайызды құрады, жауап беруге қиналатындар да аз емес – 45 адам ол дегеніміз (31,7%) пайызды құрап отыр, өзге – 2 адам (0,001%). Жалпы айтқанда басым бөлігі қиындық туындайтындығы туралы жауап берген. Ол қиындықтар жоғарыда аталып кеткендей дәрігерлердің бір біріне деген жақсы қарым қатынасы, қылмыстарын қателерін жасырып жәрдемдесуі және сол сияқты іс қимылдар.

№10 кесте

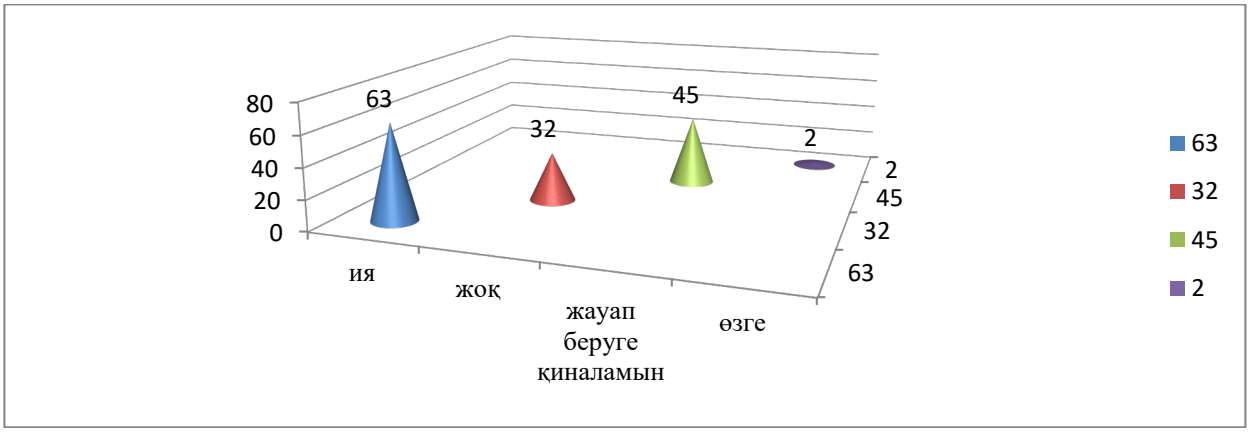

Бұл қиындықтар медицина қызметкерлерінің ақпарат бермеуі – 30 адам жауап беріп (28,3%) пайыз, құжаттарды бұрмалау – 25 адам жауап берді ол (23,6%) пайызды құрады, жауап беруге қиналатындар – 42 адам (39,6%) пайыз, өзге – 9 адам (8,4%) (көп уақытта тергеу барысында экспертиза қиыншылық тудырады) – деп жауаптарында көрсеткен.

Респонденттердің басым көпшілігі сот-медициналық сараптама нәтижелерін басқа криминалистикалық маңызды ақпарат көздеріне қарағанда анағұрлым маңызды екендігі туралы – 94 адам белгіледі ол (64,8%) пайызды құрап, жоқ маңызды емес дегендерде өз

ретінде жауап берген – 23 адам ол (15,9%) пайыз, жауап беруге қиналамын дегендерде аз емес – 28 адам (19,3%) пайызды құрап отыр, өзге – 0. Белгілеп кетсек респонденттердің басым көпшілігі сот-медициналық сараптама нәтижелерін басқа криминалистикалық маңызды ақпарат көздеріне қарағанда анағұрлым маңызды екендігі туралы жауап берген. Ия біздің де ойымыз сот-сараптама нәтижелері медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашудағы негізгі бағыт болып табылады, себебі тергеуші немесе басқа да қатысушылардың медициналық бағытта білімі жоқтығына байланысты және т.с.с.

Ж.Р. Дилбарханова цифрлық технологиялар қоғамдық, сонымен қатар криминогендік қауіпсіздік деңгейін арттыруға мүмкіндік беретінің атап өтті. Ішкі істер органдарының қызметіне цифрлық технологияларды енгізу полиция жұмысының сапалы жаңа деңгейін қамтамасыз етеді [2]. Осыған орай медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс қимылда жоғары технологиялық құралдарды қолдана отырып он нәтижеге жетуге болады деп үміттенуге мүмкімшілігіміз бар.

№11 кесте

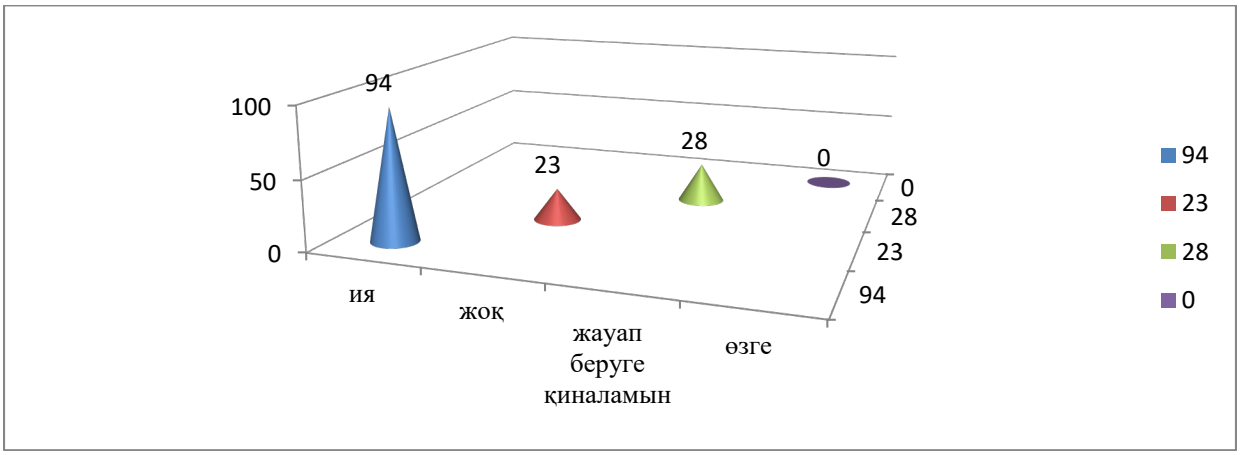

Респонденттер пікірлері бойынша дәлелдеу кезінде ақпараттардың ең маңыздысы алу жолымен алынған ақпарат деп есептегендер – 87 адам ол (60,8%) пайызды құрады, бірақ сауалнама алушылардың арасынан – 42 адам (29,4%) пайыз жауап беруге қиналады, ол да мүмкін бір себептер болғандықтан, мүмкін осы бағытта қылмыстармен айналаспағандық пе екен, немесе қылмыстын күрделілігіне байланысты ме екен, келесі сұрау жолдаумен алынған ақпарат деп – 9 адам жауап берген, ол (6,3%) пайызды қрады, сонымен қатар өзге – 5 адам (3,4%) пайыз бүкіл жауаптар дұрыс деп берсе, біреулері сараптама қорытындысын белгілеген.

Медициналық қызмет көрсету кезінде денсаулыққа қарсы жасалған қылмыстарды тергеу кезінде маманның қорытындысы сияқты криминалистикалық маңызды ақпарат көзін пайдаланғандар саны – 68 адам ол (49,6%) пайызды құрады, пайдаланбағандар саны – 23 адам ол (16,8%) пайыз, жауап беруге қиналатындарда аз емес – 43 адам (31,4%) пайыз, сонымен қатар өзге жауап бергендер – 3 адам (2,1%) пайызды құрады. Ойымызша респонденттердің көпшілігі тәжірибелі қызметкерлер болғандықтан маманың қорытындысын маңызды ақпарат көзі деп есептеп отыр. Жоғарыда көрсетіліп кеткендей тергеуші және тағы басқа қатысушыларда медициналық білімі болмағандықтан сарапшы немесе маманың қортындыларына жүгінулеріне тиісті. Бұл жерде көруге болады яғни медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде тергеушіде арнайы медициналық білімі болған кезде немесе тергеуші арнайы курс өтуі тағы сол сияқты шараларды қарастыруымыз керек деп пайымдаймыз.

Е.В. Червонных келесідей атап кеткен, яғни денсаулық сақтау саласында жасалатын қылмыстардың негізгі себептері мен жағдайлары анықталды, олардың ішінде:

- денсаулық сақтау саласында жасалатын қылмыстардың жалпы себептері мен жағдайлары;

- денсаулық сақтау саласында жасалатын қылмыстардың ерекше себептері мен жағдайлары;

- медициналық қызметкерлер жасаған қылмыстардың жеке (субъективті) себептері мен шарттары [3].

№12 кесте

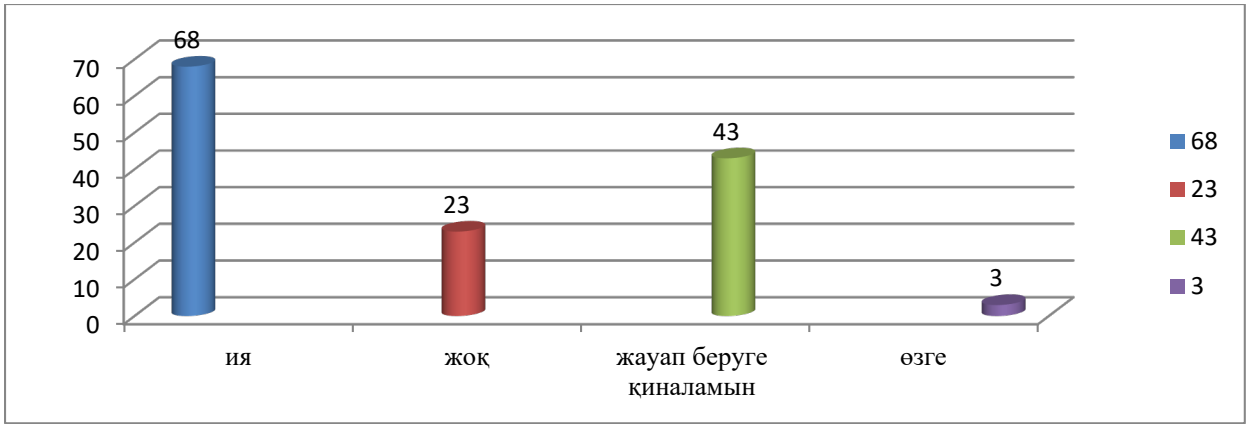

Респонденттердің ойлары бойынша, қазіргі уақытта медициналық қызмет көрсету кезінде жасалған қылмыстарды тергеу бойынша криминалистикалық қамтамасыз ету мәселелерін зерделеуде білім беру курсын еңгізуге қажеттілік бар екендігі туралы – 111 адам қолдағандығы анықталды ол (78,2%) пайызды құрады, жоқ қажет емес дегендер – 8 адам (5,6%) пайыз, жауап беруге қиналатындар – 23 адам ол (16,2%) пайыз, өзге – 0. Біздің ойымызша, қазіргі уақытта медициналық қызмет көрсету кезінде жасалған қылмыстарды тергеу бойынша криминалистикалық қамтамасыз ету мәселелерін зерделеуде білім беру курсын еңгізу қажеттілігі туындап тұрғаны мәлім, оған куә осы респонденттердің басым көпшілігінің берген жауаптары.

№13 кесте

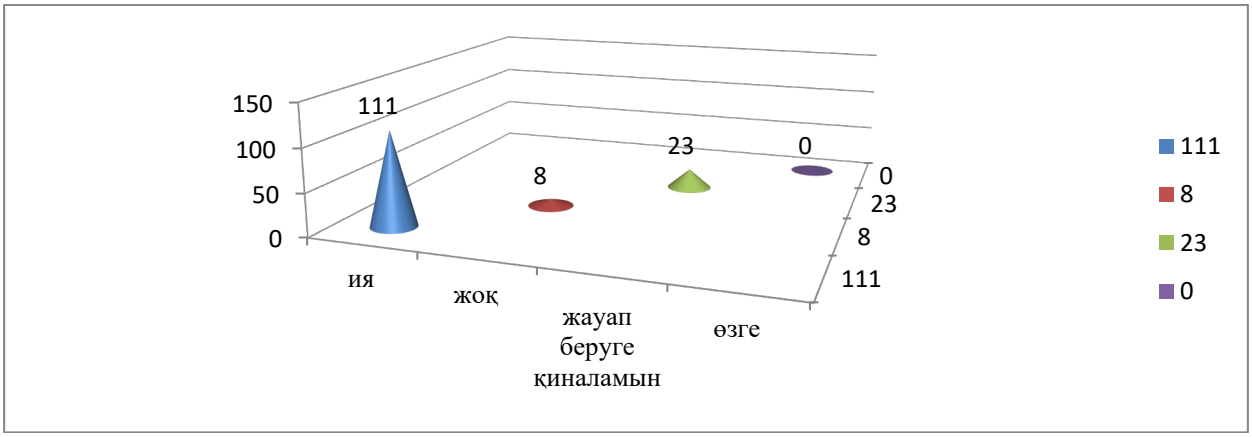

Қорытылай келе медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс қимылдың және тергеу процесін жетілдіру жөніндегі респонденттердің берген ұсыныстарын келесідей көруге болады: **(**белгілеп кетсем төмендегі берілген ұсыныстар қатысушылардың осы мәселе бойынша берілген жеке пікірлері, сол себептен олардын пікірлері өзгеріссіз қалдырылды**):** - Барлық ақпаратты бастапқы көзден алу өте маңызды. Науқастардың сырқатнама қағазында әртүрлі өзгерістер енгізілмегеніне көз жеткізіңіз. Сот сарапшыларынан жағдай туралы толық ақпарат алыңыз. Тек жиынтықта ғана құқық бұзушылықтың осы түрлері бойынша дәлелдемелерді қарастыруға болады – деп бірнеше респонденттер белгілеп кеткен. Кей респонденттер кадрлардын қажеттілігін белгілеп, сонымен қатар денсаулық сақтау

қызметкерлері арасында алдын алу шараларын көбірек жүргізу керектігі, олардың құқықтық санасын өзгерту керектігі және мамандарды даярлау керектігі белгілеген.

Медицинамен байланысты қылмыстармен ғана айналысатын Полиция департаменттерінде аранайы бөлім ашу қажет екендігін көрсеткен. Бізге медициналық қылмыстарды қалай тергеу керектігін үйрететін біліктілікті арттыру курстары қажет, өйткені олар ең күрделі және кідіріске ие – деген ұсыныстар да түсті, бұл дегеніміз осы мәселе бойынша арнайы курстар қажет екендігі туындап тұрғаны мәлім. Стационарлық науқастардың медициналық карталарын жүргізу тәртібін заңнамалық деңгейде реттеу қажет, олар осы уақытқа дейін жоба ретінде жүргізілуде. Сондай-ақ зертханалардың құжаттамасын жүргізу үшін жауапкершілікті күшейту, бұл дәрігерлерге зерттеу нәтижелерін бұрмалауға көмектеседі. Зертханалық зерттеулердің сенімділігі кейде көп нәрсені қалайды. Бұл жағдайда кінәліні табу мүмкін емес. Бұл тақырып өте көлемді – деп респонденттер белгілеп осындай пікірлер беріп отыр.

Сонымен қатар, халықты медициналық қамтамасыз ету саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары мәселелерін регламенттейтін құқықтық нормалардың әлеуметтік шарттылығын дамыту.

Қазіргі таңда көріп отырсақ Қазақстандағы ана өлім-жітімінің көрсеткіштері соңғы жылдары тұрақты түрде төмендеуде, бірақ соған қарамастан көптеген ана өлімінің алдын алуға болады. Қазіргі уақытта барлық дерлік балалар бар дені сау болып өсу мүмкіндігі, сондықтан балалар арасында алдын алуға болатын өлім-жітімнің жеткілікті жоғары деңгейі алаңдаушылық туғызады.

Жоғарыда көрсетілген мәселе бойынша бала құқықтары туралы Конвенцияның 7.1 бабында туылғаннан кейін бала тіркеліп, аты қойылу керектігі, өзінің ата-анасын біліп, оның қамқорлығында болуы керектігі айтылған [4] – деп көрсетіп кеткен. Автор алдын алу шараларының тиімділігін көрсеткен. Осыған орай медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардын алдын алу шаралары бала құқықтарын да мысал ретінде қарауға болады.

Джон Кеун өзінің Эвтаназия, этика және мемлекеттік саясат" кітабында заң ерікті эвтаназияны немесе өзін-өзі өлтіруді дәрігердің көмегімен уақытша қоғамдардан кейінгі барлық өзекті мәселелердің бірі ретінде шешуі керек пе деген мәселені зерттейді [5]. Мұнда автор жағдайдың басқа жолдарын көрсетеді, бірақ осы тақырып бойынша біздің пікіріміз эвтаназиясыз мүмкін екенін жоққа шығарады. Яғни, пациенттің құқықтары мен бостандықтарын қорғау, Қазақстан Республикасының Конституциясында жазылғандай ең басты және құнды нәрсе болып саналады.

Азаматтарды медициналық қамтамасыз етудің неғұрлым тиімді жүйесін және тұтастай алғанда денсаулық сақтау жүйесін құру қажеттігінен туындайды. Осыған байланысты медицина саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу құралдары және ең алдымен, медициналық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылықты көздейтін заңнаманың нормаларын қатаңдату.

Жоғарыда көрсетілген мәселе қазіргі таңда өте маңызды мәселелердің бірі болып табылады, сол себептен осы тәжірибе қызмектерлерінің берген ұсыныстары бойынша ведомствоаралық жоғары оқу орындарында медициналық қылмыстарға қарсы іс қимыл бойынша арнайы курстар ашу керектігі туындап тұр, сонымен қатар сараптама бойынша зертханаларға деген сенімділіктің жоқтығы және дарігерлерге сұрау жолдау кезінде әр түрлі туындаған мәселелерге байланысты немесе уақытын созуы туралы туындаған қиыншылықтарды жою туралы мәселелерді ескеріп, олардын алдын алу жолдарын анықтауымыз қажет. Осындай мәселелер тәжірибеде туындауына байланысты көрсетілген сауалнама нәтижелерін талдау арқылы, сол берілген ұсыныстар тұрғысынан дұрыс шешім жолдарын қарастырдық деп есептейміз.

Осы зерттеуді қорытындылай келе, медицина қызметкері медициналық қызмет көрсету саласындағы қылмыстардың ерекше субъектісі болып табылатынын атап өткен жөн. Алайда, осы субъект жасаған әлеуметтік қауіпті әрекеттің сипаты мен оның салдары бойынша біз қылмыстардың әртүрлі санаттары туралы айтуға болады – кәсіби немес қызметтік. Біздің

ойымызша, олардың ішіндегі ең қауіптісі медицина қызметкерлерінің кәсіби қылмыстары деп танылуы керек, бұл олардың кәсібі мен мақсатына қайшы келеді – адамдардың өмірі мен денсаулығын сақтау болып табылады.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. www. - adilet.kz 03.09.2021ж.

2. Дильбарханова Ж.Р. Цифровизация как фактор повышения эффективности деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан / Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының Ғылыми еңбектері атты жорналының 2 (59) 2019 Алматы – 2019: 6-11б.б.

3. Червонных Е.В. Преступления совершаемые в сфере здравохранения и их предупреждения: дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.08. – Саратов, 2009 – 253б.

4. Challenges and Choices for Crime-Fighting Technology Federal Support of State and Local Law Enforcement William Schwabe, Lois M. Davis and Brian A. Jackson RAND Corporation. (2001) [Электронды ресурс]. URL: // https://www.jstor.org/ stable/10.7249/mr1349ostp.10 (қараған күні: 13.09.2021).

5. Keown J. Euthanasia, ethics and public policy. An argumentagainst legalisation. Cambridge: Cambridge University Press. – [Электронды ресурс]. URL: https://philpapers.org/rec/KEOEEA (қараған күні: 14.09.2021).

6. «Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың теориялық және тәжірибелік мәселелері» атты зерттеу тақырыбы бойынша дайындалған сауалнама қорытынды анықтамасы. (анықтама 15.02.2022ж.).

Авторлар туралы мәліметтер

Сапаров Жансерик Жайшылыкович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.
Дильбарханова Жанат Рахимжанқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция поковнигі.

Сапаров Жансерик Жайшылыкович – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции
Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Saparov Zhanserik Zhaishylikovich – doctoral student of the Almaty academy of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, master of Law, lieutenant colonel of police.
Dilbarkhanova Zhanat Rahimzhanovna – deputy head of the Almaty academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, doctor in Law, professor, police colonel.

УДК 343.11
МРНТИ 10.79.37

А.Г. Кан[1], А.Б. Избасова[2]

[1]Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Almaty, Kazakhstan
[2]Al-Farabi Kazakh National University,

ON THE ISSUE OF MEASURES OF PROCEDURAL COERCION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article considers issues related to the lack of conformity between the general logic of the criminal process and the actual norms of the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan governing a coercive institution of the criminal process. The authors discuss complex issues on the purposes of measures of restriction and other measures of procedural coercion, and certain regulatory elements of this institution. They are described in detail as part of the study. This study applies the deductive method of research. The article analyzes a broad range of measures of criminal procedural coercion, including measures of restriction and other measures of procedural coercion, and ends with the authors' conclusions on the problems connected with the application of the criminal procedural norms governing measures of coercion, the imperfection of certain criminal procedural norms under consideration, and the need to make some changes and amendments to the normative regulation of certain articles of the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan constituting a part of measures of restriction and procedural coercion. A structure of measures of procedural coercion and their purposes has been established.

Keywords: measures of criminal procedural coercion; measures of restriction; purposes of measures of restriction; enforcement of the sentence property under arrest; bail.

Қылмыстық іс жүргізудегі процессуалдық мәжбүрлеу шаралары туралы мәселеге

Мақалада қылмыстық процестегі мәжбүрлеу институтын реттейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің қылмыстық процестің жалпы логикасы ережелері мен нақты жайкүйі арасындағы сәйкессіздік мәселелері қарастырылған. Автор алдын алу шаралары мен басқа да мәжбүрлеу шараларының мақсаттарын анықтаудың күрделі мәселелеріне, осы мекеменің қызметін реттеудің жеке элементтеріне тоқталып, зерттеудің дедуктивті әдісін пайдалана отырып, жан-жақты сипаттайды. Зерттеу нәтижелері бойынша автор талданған нормалардың жетілдірілмегендігі, бұлтартпау шаралары кешеніне кіретін Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің кейбір баптарының заңнамалық реттеуін өзгерту қажет деген қорытындыға келеді. және мәжбүрлеу шаралары.

Түйінді сөздер: қылмыстық іс жүргізушілік мәжбүрлеу шаралары; алдын алу шарасы; алдын алу шараларының мақсаты; мүлікті алып қою; кепіл.

К вопросу о мерах процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве

В статье рассматриваются вопросы несоответствия положений общей логики уголовного процесса фактическому состоянию норм Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, регламентирующих институт принуждения в уголовном процессе. Автор касается сложных вопросов определения целей мер пресечения и иных мер принуждения, отдельных элементов регулирования данного института, детально описывает их, применяя дедуктивный метод исследования. По результатам исследования автор делает вывод о несовершенстве анализируемых норм, необходимости изменения законодательного регулирования части статей Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, входящих в комплекс мер пресечения и мер принуждения.

Ключевые слова: меры уголовно-процессуального принуждения; меры пресечения; цели мер пресечения; наложение ареста на имущество; залог.

In light of the legislation reform in the Republic of Kazakhstan and the adoption, from the perspective of a new approach, of the Criminal Procedural Code in 2014, we do not think that such a perfect example of the existing norms with contents which raise questions of functional relationship between certain elements of the criminal procedural regulation can be left unaddressed. Seemingly, these elements cannot be isolated as individual norms because the coherence and consistency of the general legislation is determined first of all by the creation of such a structure that would ensure that any particular idea would be coherent with the others without prejudice to any of them. Partly, we can accept this logic, but have to additionally remark that the logic is often expressed in the contents of certain norms which set the style of subsequent arrangements. Also, in terms of deduction, the overall incoherence can largely be evaluated by the analysis of specific norms rather than by the inductive abstraction.

That is why we think it is very important to examine specific norms of measures of restrictions and procedural coercion so that the general concept of coercion in the criminal process can be implemented at the level of both measures of restriction and other measures of procedural coercion.

Studying measures of procedural coercion and the essence of their purposes, we note that there are an ample number of opinions in the legal science regarding the essence of measures of restriction, measures of procedural coercion, and coercion in general. At the same time, the analysis of these opinions does not help much in the examination of the status of this phenomenon in the national legislation. Largely, it is due to the fact that, despite a great variety of contradictory opinions on the essence of the coercion in the criminal process, this is the legislation and its primacy that forms the ground for these opinions. And the legislation tends to change.

Moreover, there are different approaches to the understanding of coercion in terms of the abstraction principle applied in the area of law. Thus, it is more reasonable that this study should be grounded in the existing criminal procedural legislation of the Republic of Kazakhstan.

In view of this, we note and draw attention of our readers to the fact that, in the context of the existing criminal procedural legislation, the legislator does not give any explanations to the notion of measures of procedural coercion and measures of restriction, and excludes even general explanations of their essence and purposes of application from the norms introducing these measures.

However, the legislator does make one comment of a general nature on measures of restriction that specifies the purpose of their application, by logical implication rather than expressly, and namely ‘If there are sufficient grounds to believe that the suspect or the accused person will flee from the prosecuting agencies or from the court, or they will impede objective investigation and trial of the case in the court, or they will continue to engage in criminal activities, and also for ensuring enforcement of the sentence, the body conducting the criminal process, within the scope of the granted powers, shall have the right to apply to these persons one of the measures of restriction as set forth in Article 137 of this Code.’ (Part 1, Article 136, Grounds for Application of Measures of Restriction, the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan) [1]. Note that the ground for this kind of legislative interpretation made for the essence of measures of restriction is a statement of the purposes for which measures of restriction are to be applied that omits any description of their essence, relationship of their intended function, objectives and subtasks. Principally, it is not normal because it does fail to detail the essence of measures of restriction. At the same time, not generating a new notion for measures of restriction in their legislative sense immediately, we can try to determine the logic of the legislative approach as a category which probably does not need to be changed. Reasonably, we could assume that this sort of simplified interpretation of measures of restriction, based on their intended function only, is self-sufficient on its own terms.

Based on this, we can try to analyze component norms of the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan, and particularly the contents of Chapter 18, Measures of Restriction and certain norms of Chapter 19, Other Measures of Procedural Coercion of the Code. Again, we note that this kind of analysis does not need to consider opinions of other researchers because, first of all, no studies on this subject have been made so far since the adoption of the latest Criminal Procedural

Code of the Republic of Kazakhstan. And taking into account that our study is an applied analysis of the above Code, other types of analysis are not reasonable here.

In keeping with the analysis, we note that Part 1 of Article 137, Measures of Restriction and Other Restrictions lists all measures of restriction so defined by the legislator, and namely:

- recognizance not to leave and to behave in the proper way;
- personal guarantee;
- submission of a military serviceman under the supervision of the command of the military unit;
- putting of a minor suspect under the supervision;
- bail;
- home arrest;
- holding in custody.

Additionally, the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan has a number of measures of procedural coercion which are named 'other measures' and listed in Chapter 19, Other Measures of Procedural Coercion in the Code, and namely:

- obligation to appear before the person who carries out the pre-trial investigation and before the court;
- forcible bringing;
- temporary dismissal from the post;
- monetary penalty;
- putting the property under arrest;
- barring order.

The logic of such a detailed gradation implies that each measure of procedural coercion from the list has its own scope and conditions of application. We can try to determine these conditions. Logically, each measure of procedural coercion must have its own specific purposes of application. From the perspective of an optimal state of the criminal procedural legislation, these purposes must be listed in a separate introductory article covering all measures of procedural coercion and then specifically detailed in each relevant article dedicated to a respective measure of procedural coercion. It is worth mentioning that the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan does not contain a separate introductory article covering all measures of procedural coercion [2]. What is more, not all articles dealing with the essence of a specific measure of procedural coercion specify these purposes. In this connection, it would be a proper thing to aggregate all purposes of application based on a comparative analysis of each norm from the package of norms connected with the application of measures of procedural coercion contained in the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan.

It can be established that measures of procedural coercion have the following purposes of application:

- to discourage the suspect or the accused person from attempts to flee from the prosecuting agencies or from the court (specific to measures of restriction (Part 1, Article 136, Grounds for Application of Measures of Restriction));
- to eliminate attempts of the suspect or the accused person to interfere with fair investigation of the criminal case or its judicial proceedings (specific to measures of restriction (Part 1, Article 136, Grounds for Application of Measures of Restriction));
- to eliminate attempts to continue the criminal activity (specific to measures of restriction (Part 1, Article 136, Grounds for Application of Measures of Restriction));
- to guarantee enforcement of the sentence (specific to measures of restriction (Part 1, Article 136, Grounds for Application of Measures of Restriction));
- to guarantee proper behavior of the suspect or the accused person;
- to guarantee the appearance of the person upon the summons of the body carrying out the criminal process.

The last two purposes are not stated expressly and have been derived from the contents of Article 141, Recognizance Not to Leave and to Behave in the Proper Way, Article 142, Personal

Guarantee, Article 143, Supervision of the Command of the Military Unit over a Military Serviceman, Article 144, Putting of a Minor Suspect under the Supervision, Article 145, Bail, the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan.

The last Article, as follows from its content, requires that the bail should be applied only to guarantee the appearance of the person upon the summons of the body carrying out the criminal process. As to the other Articles, they aim to ensure both the appearance of the person upon the summons of the body carrying out the criminal process and the proper behavior of the suspect or the accused person [3].

In the end, it should be mentioned that the results obtained in the course of the research performed imply the possibility of their further use as a prerequisite for determining the sufficiency of guarantee for each measure of coercion [4]. The suggested structure can serve as an algorithm for specifying each measure of coercion, including measures of restriction, other measures of coercion and narrow category of measures ensuring detention. Such specification makes it possible to state the possibly excessive nature of some measures of coercion and insufficiency of backing up certain purposes with specific measures of coercion. Moreover, the nature of a number of measures of coercion is likely to be changed. Besides, a possibility of their comprehensive use is declared and the prospects for developing principles of comprehensive application of the measures of coercion are open. Further research into the interrelation of the measures of coercion can lead to a material change in the procedure for their selection and application, as well as to the change in the nature of investigation, and, probably, to the appearance of new procedural safeguards. At large, such prospects can make the subsequent researchers face the questions of precise compliance of each procedure with its nature.

References

1 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 года // https://adilet.zan.kz/ (дата обращения: 10.01.2022).

2 Ахпанов А. Н. Проблемы уголовно-процессуального принуждения в стадии предварительного расследования: дисс.на соис. д.ю.н. - Караганда, 1997. – 239 с.

3 Ханов Т. А. Имущественные вопросы в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан дисс.на соис. д.ю.н. - Караганда, 2006. – 287 с.

4 Гасанов М. Понятие мер принуждения в уголовном процессе Республики Казахстан // Актуальные проблемы юридических и общественных наук: материалы международной научно-теоретической конференции. – Караганда, 2015. – С. 143-149.

Сведения об авторах

Kan Alexander – head of the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, candidate of legal sciences, police colonel.

Izbasova Asel Boranovna – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic Science of Al-Farabi Kazakh National University, PhD

Кан Александр Герасимович – Республикасы Ішкі істер министрлігі М. Есболатов атындағы Алматы академиясы ғылыми-зерттеу орталығының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Избасова Асель Борановна – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және сот сараптамасы кафедрасының доценті, PhD

Избасова Асель Борановна – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор PhD

Кан Александр Герасимович – начальник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД РК имени М. Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

УДК 343.102
МРНТИ 10.71.43

Н.А. Ахмедов[1], И.А. Шалкарова[1], С.С. Казакеева[2]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан
[2]Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева, Алматы, Казахстан

ЗАВИСИМОСТЬ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ОТ УРОВНЯ СФОРМИРОВАННОСТИ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

В любом обществе действия полиции будут всегда находиться в центре его внимания. Для того чтобы между двумя системами не было противоречий, стороны должны иметь систему взаимосвязей, в качестве которой, собственно, выступает коммуникация. Вопросы формирования навыков коммуникации сотрудников правоохранительных органов сегодня, в условиях модернизации деятельности органов внутренних дел, являются наиболее актуальными. В статье рассмотрены направления формирования коммуникативных компетенций сотрудников оперативных подразделений. В работе приводится спектр характеристик личности с учетом профессиональной значимости. Результаты исследования подтверждают, что коммуникативная компетентность полицейского в нынешний период является крайне необходимым условием обеспечения эффективной профессиональной деятельности по обеспечению общественного порядка и безопасности.

Ключевые слова: компетенция, коммуникация, мониторинг, оперативный сотрудник, полиция, правоохранительные органы, профессионализм, эффективность.

Қазақстан Республикасының жедел бөліністері қызметкерлерінің кәсіби қызметі тиімділігінің коммуникативтік құзыреттіліктердің қалыптасу деңгейіне тәуелділігі

Кез келген қоғамда полицияның әрекеті әрқашан оның назарында болады. Екі жүйенің арасында қайшылықтар болуы үшін, тараптар арасында қарым-қатынас жүйесі болуы керек, іс жүзінде олар байланыс ретінде әрекет етеді. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің байланыс дағдыларын қалыптастыру мәселелері бүгінгі күні, Ішкі істер органдарының қызметін жаңғырту жағдайында неғұрлым өзекті болып табылады. Мақалада жедел бөліністер қызметкерлерінің коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру бағыттары қарастырылған. Жұмыстағы кәсіби маңыздылығын ескере отырып, жеке сипаттамалардың спектрі келтірілген. Зерттеу нәтижелері қазіргі кезеңде полицейдің коммуникативтік құзыреттілігі қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша тиімді кәсіби қызметті қамтамасыз етудің аса қажетті шарты болып табылатынын растайды.

Түйінді сөздер: құзыреттілік, байланыс, мониторинг, жедел қызметкер, полиция, құқық қорғау органдары, кәсібилік, тиімділік

Dependence of efficiency of professional activity of employees of operative divisions of the Republic of Kazakhstan from level of formation of communicative competence

In any society, police action will always be at the centre of its attention. In order for there to be no contradictions between the two systems, the parties must have a system of interconnection, which, in fact, is communication. Questions of formation of communication skills of law enforcement officers today, in the conditions of modernization of activity of internal affairs bodies, are the most actual. The article considers the directions of formation of communicative competences of operative officers. The paper presents a range of personality characteristics taking into account professional significance. The results of the study confirm

that communicative competence of a police officer in the current period is an extremely necessary condition for ensuring effective professional activities to ensure public order and safety.
Keywords: competence, communication, monitoring, operational officer, police, law enforcement, professionalism, effectiveness

Глава государства Касым-Жомарт Токаев 11 января 2022 года в своем выступлении на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан «Уроки «трагического января»: единство общества – гарантия Независимости», поручил реформировать правоохранительную систему и, в частности, перестроить работу правоохранительных структур. Центральным вектором предстоящих изменений должно стать обеспечение верховенства закона, справедливости и безопасности населения [1].

Учитывая данность, что современные процессы сопровождаются постоянными изменениями, необходимостью быстро и адекватно перерабатывать огромные потоки информации, однозначен факт необходимости формирования новых, либо совершенствования имеющихся профессиональных компетенций. В связи с чем, аксиоматично в данном процессе усиление ответственности ведомственных учебных заведений МВД не только в повышении качества полицейского образования в целом, но в формировании необходимых актуальных профессиональных компетенций.

Для понимания вопроса формирования профессиональных компетенций сотрудников казахстанской полиции, необходимо обратиться, прежде всего, к перечню навыков «будущего», сформированному современными исследователями [2]. К числу необходимых навыков, которые можно обозначить как «универсальные компетенции», сегодня относят:

1) метакогнитивные навыки (осмысление, рефлексия),

2) социальный интеллект (способность к социальному взаимодействию),

3) инновационное и адаптивное мышление,

4) кросс-культурная компетентность (способность к межкультурному взаимодействию),

5) компьютерное мышление (способность интерпретировать данные),

6) грамотность в области новых медиа-технологий (способность использовать новые формы средств массовой информации),

7) трансдисциплинарность.

Независимо от направленности, доминантой в данном перечне, выступает коммуникация как «смысловой аспект социального взаимодействия» [3]. В проводимом нами исследовании мы исходим из понимания «коммуникации», предложенного в психологическом словаре: «в отдельных актах коммуникации реализуются управленческая, информативная, эмотивная и фактическая (связанная с установлением контактов) функции, первая из которых является генетически и структурно исходной [3]. И мы полностью поддерживаем утверждение, что в современных условиях эффективность решения практических вопросов борьбы с преступностью находится в прямой зависимости от уровня сформированности профессиональных компетенций её субъектов [4]. Необходимость обеспечения постоянного развития сотрудников правоохранительных органов с использованием современных подходов и цифровых технологий для установления обратной связи с гражданами как наиболее действенного способа противодействия преступности - обоснована и трансформацией правоохранительной системы с учетом сервисной модели, в соответствии с Концепцией развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года: построение «человекоцентричной» модели – «Люди прежде всего» (Указ Президента РК от 26 февраля 2021 года № 522), в которой главными ценностями являются граждане и их благополучие.

Правоохранительные органы осуществляют свою деятельность на основе выработанных практик, которые наилучшим образом проявили себя при выполнении задач борьбы с преступностью, поддержания общественного порядка в государстве и недопущение хаоса. В современной мировой практике в большей степени встречается традиционный и сервисный

подход в организации деятельности полиции. Сервисная модель обеспечения безопасности предполагает переосмысление подходов к формированию государственных услуг, и подразумевает тесное сотрудничество государственных органов и общества для эффективного противодействия преступности, повышения доверия населения к силовым структурам и улучшения качества жизни граждан в целом. В Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года: построение «человекоцентричной» модели – «Люди прежде всего» обоснована необходимость в реформировании правоохранительных органов посредством трансформации деятельности на сервисную модель со смещением акцента с борьбы с последствиями на их превенцию. Аксиоматично, что реализация превентивных мер также взаимосвязана с уровнем сформированности коммуникативных компетенций субъектов оперативно-розыскной деятельности.

Так, Г.Р. Рустемова, рассуждая о значении оперативно-розыскной профилактики в деле борьбы с преступностью рассматривает необходимость смены приоритетов в системе подготовки кадров для оперативных подразделений правоохранительных органов [5, с. 146]: «следует ввести специальный курс отдельно, либо в преподавании ОРД оперативно-розыскной криминологии, оперативно-розыскного обеспечения предупреждения уголовных правонарушений применительно к специфике деятельности каждого ведомства, наделенных полномочиями по осуществлению ОРД».

Исходя из того, что сегодня критерии современного полицейского основываются, как на профессиональных, так и морально-нравственных характеристиках, требующих мобилизации знаний, опыта, определяющих его возможность и способность выполнять задачи, возложенные государством, необходимо не только постоянное самообразование субъектов, но и мотивация профессионального развития и карьерного роста на основе принципов меритократии, в строгом соответствии с индивидуальным уровнем профессиональной подготовки и компетентности.

Для МВД Республики Казахстан формирование коммуникативных компетенций сотрудников оперативных подразделений продиктовано основными видами их деятельности: профилактической, розыскной, разведывательной, правоприменительной. При этом развитие профессиональных качеств оперативного сотрудника напрямую связано с акмеологическими критериями - мерой профессионализма субъекта оперативно-розыскной деятельности [4].

Оперативные подразделения Республики Казахстан, являясь важнейшим элементом полицейской системы страны, выполняют задачи по: организации и осуществлению работы по предупреждению, пресечению, выявлению и раскрытию преступлений, реализации государственной политики в сфере борьбы с преступностью, обеспечению неотвратимости наказания за совершенные преступления; защите прав и законных интересов граждан, организаций и государства от преступных посягательств; международному сотрудничеству по вопросам, отнесенным к их компетенции - обладают точно сформулированными национальным законодательством властными полномочиями, особой системой управления и конспиративными методами, включая оперативно-розыскные мероприятия.

Следовательно, проблематика формирования коммуникативных компетенций с учетом психологических факторов сотрудников оперативных подразделений весьма обширна и связана с профессионализмом оперативных сотрудников, осуществляющих профессиональную деятельность в условиях, предъявляющих повышенные требования к субъекту деятельности.

Современная коммуникация является универсальным инструментом сосуществования и взаимодействия внутри общества. В широком значении коммуникация всегда имеет место быть, когда определенному поведению или его результату приписывается определенное значение, и они воспринимаются как знаки или символы, от которого общество может делать вывод о сущности лица и его действиях. В узком смысле коммуникация представляет собой общение с помощью языковых и/или паралингвальных и невербальных средств для передачи информации [6]. Публичная коммуникация является системой устойчивых взаимосвязей участников общественных отношений, которая представляет собой комплексный обмен зна-

ниями, опытом, оперативной информацией для решения определенных организационных и управленческих задач [7].

В то же время, знания и полученный опыт, оформленный в виде правильно проводимой политики коммуникации, формирует восприятие человека, как компетентного специалиста в своем деле. Сама же по себе компетентность – набор характеристик, формирующий основу практической деятельности человека в любой системе. Однако основу жизнедеятельности индивида занимает взаимодействие между людьми для решения таких ситуаций, которые составляют общий интерес. Естественным способом осуществления обменом мнениями является коммуникация в виде общения. Именно исключительно через общение и проявляется сущность человека, его видение. При общении достигается как взаимопонимание, слаженность и сотрудничество при выполнении общей задачи, способность прогнозирования действий друг друга, так и наоборот – проявление расхождений, моральных противоречий, способных трансформироваться в конфликтную ситуацию [8]. Необходимость в постоянном общении особо проявляется в общественной сфере жизни, особенно при ее регулировании, на что, собственно, и направлена деятельность органов внутренних дел, выступающая от имени государства. Учитывая общую ответственность за безопасность и жизнь людей, коммуникативная подготовка является важной составляющей эффективности полиции.

Коммуникативная компетентность является необходимым условием развития субъектов оперативно-розыскной деятельности, являющимся результатом формирования системы специфических знаний и умений, имеющих как познавательную, так и личностную природу, состоящую из природных и приобретенных способностей, знаний и умений, которые субъект получает как в процессе обучения в специализированном учреждении, либо на курсах повышения квалификации, так и непосредственно в процессе профессиональной деятельности в различных условиях – на межличностном, групповом, коллективном и социальном [9].

При формировании профессиональных личностных и коммуникативных навыков полицейских сотрудников, следует учитывать такие эмпирические факторы как [3]:

- мотивация, способность к обучению,
- для понимания формируемой компетенции - уровень развития субъекта, обратную связь,
- для овладения навыком – полнота уяснения содержания формируемого навыка, степень автоматизированности.

В качестве объективных факторов, рассматриваются ментальные особенности населения, с которым приходиться налаживать коммуникацию, и общий уровень общественного развития.

К примеру, при проектировании программ, направленных на формирование коммуникативных навыков сотрудников оперативных подразделений, были проанализированы индикаторы последних трех лет по Международной классификации преступлений, утвержденной Организацией Объединенных Наций, выделенные Комитетом по правовой статистике и специальным учетам [10]:

Период / Индикаторы	**Сведения о зарегистрированных уголовных правонарушениях за 12 месяцев 2019 года**	**Сведения о зарегистрированных уголовных правонарушениях за 12 месяцев 2020 года**	**Сведения о зарегистрированных уголовных правонарушениях за 12 месяцев 2021 года**
Пол	женщины 12% мужчины 88%	женщины 12,8%, мужчины 87,2%	женщины 13,3%, мужчины 86,7%

Возраст	до 18 лет – 2 824, 18-29 лет – 38 918, 30-49 лет – 49 387, старше 50 лет – 8 379	до 18 лет – 1 847, 18-29 лет – 27 944, 30-49 лет – 39 469, старше 50 лет – 7 259	до 18 лет – 1 515, 18-29 лет – 22 645, 30-49 лет – 33 392, старше 50 лет – 6 558
Образование	без среднего образования 4,7%, с высшим образованием 9,4%, со средним образованием 85,9%	без среднего образования 3,8%, с высшим образованием 10,4%, со средним образованием 85,8%	без среднего образования 3,5%, с высшим образованием 12%, со средним образованием 84,5%
Социальный статус	учащиеся – 2,4:, работающие – 8,3%, безработные – 82,9%	учащиеся – 2,0:, работающие – 10,6%, безработные – 87,4%	учащиеся – 1,7:, работающие – 7,1%, безработные – 79,5%

Таким образом, портрет среднестатистического преступника в последние три года – это мужчина 30-49 лет, со средним образованием, безработный.

Особенное значение приведенные данные имеют для выстраивания коммуникативного взаимодействия оперативного сотрудника с гражданами при установлении гласных и негласных отношений [11], когда на определенном этапе оперативному сотруднику, как доминирующему субъекту, необходимо настроиться на соответствующий язык общения. Для обеспечения эффективности оперативно-розыскной деятельности, необходима специальная подготовка по профессиональному осуществлению оперативной коммуникации, в которую входят знания, умения и навыки построения эффективной речевой деятельности и соответствующему речевому поведению, овладение паралингвистическими средствами общения, вещественно-знаковыми средствами коммуникации.

По результатам проведенного изучения, можно с уверенностью утверждать о наличии зависимости эффективности профессиональной деятельности сотрудников оперативных подразделений от уровня сформированности коммуникативных компетенций. При этом актуализируются вопросы не только формирования профессиональных коммуникативных компетенций, но и наличие соответствующего уровня развития субъектов до начала трудовой деятельности, и исходного уровня владения ими инструментарием осуществления обратной связи.

Список использованных источников:

1. Выступление Главы государства К.К. Токаева на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан «Уроки «трагического января»: единство общества – гарантия Независимости» // Интернет-ресурс: https://www.akorda.kz/ (дата обращения: 11.02.2022).

2. Лошкарева Е., Лукша П., Ниненко И., Смагин И., Судаков Д. Доклад «Навыки будущего. Что нужно знать и уметь в новом сложном мире», 2017. – С. 11-87.

3. Психология. Словарь / Под общ.ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

4. Нуртаев Р.Т. Актуальные проблемы эффективности борьбы с преступность в Республике Казахстан в целях противодействия опасным вызовам и угрозам XXI века. 2008. // Интернет-ресурс: http://repository.kazguu.kz/(09.02.2022).

5. Бацевич Ф.С. Словарь терминов межкультурной коммуникации / Ф.С. Бацевич. – К.: Доверие, 2007. – 205 с.

6. Шавкун И.Г. Публичное управление и администрирование в условиях информационного общества: отечественный и зарубежный опыт: монография / И.Г. Шавкун, Я.С. Дыбчинская; под общ. ред. Сергея Чернова, Валентины Воронковой, Виктора Банаха, Александра Соснина, Пранаса Жукаускаса, Йолиты Ввайнхардт, Регины Андрюкайтене. – Запорожье ЗДИА, 2017. – 605 с.

7. Карданов Р.Р., Машекуашева М.Х., Коммуникативный аспект профессиональной подготовки сотрудника полиции. Историческая и социально-образовательная мысль. 2016. – Том. 8. – № 6. Часть 2. – с. 104-107

8. Юрчук О.Ф. Коммуникативная компетентность полицейского как объект кросс-научного исследования. Электронный репозитарий Национальной Академии внутренних дел, 2016. // Интернет-ресурс: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream (дата обращения: 12.02.2022).

9. Рустемова Г.Р. Об оперативно-розыскном предупреждении уголовных правонарушений // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2021. – № 3(68). – С. 144-149.

10. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. // Интернет-ресурс: https://www.gov.kz/ (13.02.2022).

11. Шалкарова И.А. Особенности процесса коммуникативного взаимодействия сотрудников органов внутренних дел с гражданами при установлении гласных и негласных отношений // Международный научно-популярный журнал Наука и жизнь Казахстана. – 2017. – № 6(50). – С. 29-33.

Сведения об авторах

Ахмедов Нуржан Амирханович – докторант 1-го года обучения Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Шалкарова Ирина Александровна – начальник отдела планирования и контроля Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Казакеева Сауле Сериковна – профессор Евразийской юридической Академии имени Д.А. Кунаева, кандидат юридических наук.

Ахмедов Нұржан Әмірханұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 1-ші оқу жылының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі

Шалкарова Ирина Александровна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоспарлау және бақылау бөлімінің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі

Сәуле Серікқызы Казакеева – Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты

Nurzhan A. Akhmedov – 1 year Ph.D. student of Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Master of Law, Lieutenant Colonel of Police

Irina A. Shalkarova – Head of the Planning and Control Department (operational Headquarters) of the Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Candidate of Law Sciences, Associate Professor (Professor), Colonel of police

Saule S. Kazakeyeva – Professor at the Eurasian Law Academy named after D.A. Kunayev, Candidate of Law Sciences

УДК 343.985
МРНТИ 76.35.43

О.С. Аралбаев[1], Р.К. Туманшиев[1]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСПЕРТИЗ ПО ДЕЛАМ О НЕЗАКОННОЙ ОХОТЕ

В представляемой статье авторы обосновывают, что одним из ключевых моментов в расследовании фактов незаконной охоты является процесс назначения и проведения ряда соответствующих экспертиз, поскольку преступное деяние не всегда может быть раскрыто по «горячим следам», и в этой связи необходимо установление фактов и событий, имевших место в прошлом. В таких ситуациях основу расследования составляют заключения экспертов и специалистов участвующих в уголовном судопроизводстве и работающие с информацией, значимой в криминалистическом плане. Обозначена необходимость проведения исследований, отражена важность их производства в ходе досудебного производства, так как, правильно сформулированные вопросы и вовремя назначенные экспертные иссле6дования, установленные на основе анализа следов должны использоваться для построения, проверки и корректировки оперативно-розыскных и следственных версий, планирования расследования, поиска других следов преступлений, и причастных лиц, оценки и использования доказательств, организации и проведения следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: судебная экспертиза, уголовное дело, браконьерство, незаконная охота, оружие, расследование, следы, экспертиза, объекты исследования, доказательство.

Заңсыз аң аулау туралы істер бойынша қылмыстық іс жүргізу және криминалистикалық аспектілер тағайындау мен сараптамаларды жүргізу

Ұсынылған мақалада авторлар заңсыз аң аулау фактілерін тергеудегі маңызды сәттердің бірі бірқатар тиісті сараптамаларды тағайындау және жүргізу процесі деп санайды. Өйткені қылмыстық іс-әрекет әрдайым «ізін суытпай» ашыла бермейді, осыған байланысты бұрын орын алған фактілер мен оқиғаларды анықтау қажет. Мұндай жағдайларда тергеудің негізін қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысатын және криминалистік тұрғыдан маңызды ақпаратпен жұмыс істейтін сарапшылар мен мамандардың қорытындылары құрайды. Зерттеулер жүргізу қажеттілігі белгіленді, оларды сотқа дейінгі іс жүргізу барысында өндірудің маңыздылығы көрсетілді, өйткені іздерді талдау негізінде анықталған дұрыс тұжырымдалған мәселелер мен уақтылы тағайындалған сараптамалық зерттеулер жедел-іздестіру және тергеу нұсқаларын құру, тексеру және түзету, тергеуді жоспарлау, қылмыстың басқа іздерін іздеу және қатысты тұлғаларды іздеу, дәлелдемелерді бағалау және пайдалану, тергеу әрекеттері мен жедел-іздестіру іс-шараларын ұйымдастыру және жүргізу үшін пайдаланылуы тиіс.

Түйінді сөздер: сот сараптамасы, қылмыстық іс, браконьерлік, заңсыз аң аулау, қару-жарақ, тергеу, іздер, сараптама, зерттеу нысандары, дәлел

Criminal procedural and criminalistic aspects appointment and examination of cases about illegal hunting

In this article, the author considers that one of the key points in the investigation of the facts of illegal hunting is the process of appointing and conducting a number of relevant examinations. Since a criminal act can not always be detected hot on the trail, and in this regard, it is necessary to establish the facts and events that took place in the past. In such situations, the basis of the investigation is the conclusions of experts and specialists involved in criminal proceedings and working with information that is significant in forensic

terms. The need for research is indicated, the importance of their production in the course of pre-trial proceedings is reflected, since correctly formulated questions and timely appointed expert studies established on the basis of trace analysis should be used to build, check and correct operational-search and investigative versions, plan an investigation, search other traces of crimes, and involved persons, assessment and use of evidence, organization and conduct of investigative actions and operational-search measures.

Key words: forensic examination, criminal case, poaching, illegal hunting, weapons, investigation, traces, expertise, research objects, evidence.

Порядок производства судебной экспертизы в уголовном процессе Республики Казахстан регламентирован главой 35 Уголовно-процессуального кодекса, а также Законом Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года за № 44-VI[1]. В соответствии со ст. 3 данного закона, задачей является, - обеспечение производства по уголовным, гражданским, а также по делам об административных правонарушениях. При расследовании уголовных дел заключение эксперта является доказательством, и практически каждое уголовное дело проходит этап назначения, производства, а также сопутствующее назначению изъятие образцов исследования.

Как указывалось выше, законодатель регламентировал в УПК РК, порядок изъятия образцов, назначение и порядок производства экспертиз, считающиеся следственными действиями в судопроизводстве. Во многих случаях судебно практической деятельности заключение эксперта является ключевым, опровергая фиктивные доводы некоторых участников процесса, и в целом влияя на судебную перспективу дела. Не является исключением и дела, расследуемые по фактам незаконной охоты, в связи с чем, считаем необходимым разобрать в данной работе процессуальные и криминалистические аспекты назначения и производства экспертизы связанные с расследованием дел данной категории. Назначение и производство экспертиз является в некоторых случаях неотложным следственным действием. Производство неотложных следственных действий представляет собой факультативный начальный этап расследования, на котором следователь либо орган дознания в неотложной ситуации вместо следователя начинает досудебное расследование и выполняет процессуальную и оперативно-розыскную деятельность в целях быстрейшего закрепления следов преступления и установления лиц, совершивших преступление) [2, с. 68]. Это требует от науки разработки дополнительного комплекса специальных научных методов и средств [3, с. 102], так как довольно таки часто возникает конфликт между незаконной и законной эксплуатацией видов диких животных [4, с.1].

Весь процесс производства экспертизы как следственного действия состоит из трех процессуальных этапов:

1) назначения экспертизы, - состоит из следующих последовательным действий:

а) вынесение постановления о назначении экспертизы;

б) ознакомление с постановлением заинтересованных лиц и разъяснение им прав;

в) направление постановления с объектами исследования, либо материалов уголовного дела для проведения экспертизы.

2) непосредственного экспертного исследования и дачи заключения по вопросам, поставленным органом уголовного преследования (лицом, назначившим соответствующую экспертизу;

3) ознакомление с результатами исследования.

При составлении постановлении о назначении экспертизы необходимо указать, наименование органа, назначившего экспертизу, время, место назначения экспертизы; вид экспертизы; основания для назначения экспертизы; объекты, направляемые на экспертизу, и информация об их происхождении, а также разрешение на возможное полное или частичное уничтожение указанных объектов, изменение их внешнего вида или основных свойств в ходе исследования; наименование органа судебной экспертизы и (или) фамилия, имя, отчество (при его наличии) лица, которому поручено производство судебной экспертизы. Так в описательно мотивировочной части, должна быть, описана суть либо фабула дела и поставленные

перед экспертом вопросы должны соответствовать описанной сути дела не выходя при этом за пределы специальных познаний эксперта. Кроме этого при составлении постановления обязаны указать индивидуальные признаки объектов, которые при предоставлении эксперту должны быть упакованы, скреплены соответствующими печатями. Только после окончательного составления постановления лицо, назначающее экспертное исследование, обязан в соответствии с законодательством Республики Казахстан ознакомить с составленным процессуальным документом заинтересованных лиц, о чем составляется протокол подписываемый лицом, назначившим экспертизу, и лицами, которые ознакомлены с постановлением.

При назначении экспертизы и ее производстве заинтересованные лица в соответствии с ч. 1 ст. 274 имеют право:

1) до проведения экспертизы знакомиться с постановлением о ее назначении и получать разъяснение принадлежащих им прав, о чем составляется протокол;

2) заявлять отвод эксперту или ходатайство об отстранении от производства экспертизы органа судебной экспертизы;

3) ходатайствовать о назначении в качестве экспертов указанных ими лиц или сотрудников конкретных органов судебной экспертизы, а также проведении экспертизы комиссией экспертов;

4) ходатайствовать о постановке перед экспертом дополнительных вопросов или уточнении поставленных;

5) присутствовать при производстве экспертизы в порядке, предусмотренном статьей 278 уголовно-процессуального Кодекса Республики Казахстан, с разрешения органа, ведущего уголовный процесс;

6) знакомиться с заключением эксперта либо сообщением о невозможности дать заключение в порядке, предусмотренном статьей 284 УПК РК.

Первый этап назначения экспертизы заканчивается направлением материалов уголовного дела для проведения экспертизы.

На втором этапе следственного действия производится непосредственное исследование экспертом, при этом он самостоятельно выбирает методы, не нарушая ряда общих требований, а именно:

- обязательное соблюдение правил производства следственных действий;
- методы производства исследования должны быть научно обоснованы;
- при производстве исследования эксперту запрещается самостоятельно собирать или изымать объекты для исследования;
- запрещено производство не связанных с делом экспериментов и исследований.

При этом, лицу назначившему экспертизу и иным участникам присутствующим при производстве экспертизы, запрещено вмешиваться в ход исследований, но вправе задавать вопросы эксперту и давать пояснения.

После производства необходимых исследований с учетом их результатов эксперт (эксперты) от своего имени составляет заключение, удостоверяет его своей подписью и личной печатью, направляет лицу, назначившему экспертизу. В случае проведения экспертизы органом судебной экспертизы подпись эксперта (экспертов) заверяется печатью указанного органа.

В заключении эксперта должны быть указаны: дата его оформления, сроки и место производства экспертизы; основания производства судебной экспертизы; сведения об органе, назначившем экспертизу; сведения об органе судебной экспертизы и (или) эксперте (экспертах), которым поручено производство экспертизы (фамилия, имя, отчество (при его наличии), образование, экспертная специальность, стаж работы по специальности, ученая степень и ученое звание, занимаемая должность); отметка, удостоверенная подписью эксперта (экспертов) о том, что он предупрежден об уголовной ответственности за дачу заведомо ложного заключения; вопросы, поставленные перед судебным экспертом (экспертами); сведения об участниках процесса, присутствовавших при производстве экспертизы, и данных ими пояснениях; объекты исследования, их состояние, упаковка, скрепление печатью, заверение под-

писями понятых; содержание и результаты исследований с указанием использованных методик; оценка результатов проведенных исследований, обоснование и формулировка выводов по поставленным перед экспертом (экспертами) вопросам.

После проведения исследования эксперт дает заключение или письменное сообщение о невозможности дать заключение (ст.283 УПК РК).

Заключительный, третий этап производства экспертизы – это ознакомление заинтересованных лиц с результатами проведенного исследования, а именно с заключением эксперта, уведомлением о невозможности дать заключение и допроса эксперта. Данная процедура осуществляется в рамках уголовного дела органом ведущим расследование. Лицо которое непосредственно проводило исследование не вправе кого-либо информировать о результатах экспертизы, кроме как орган или лицо которое назначило данную экспертизу. При ознакомлении с заключением проведенной экспертизы, лицам должно быть разъяснено их право ходатайствовать о назначении дополнительной или повторной экспертизы, а так же о производстве допроса эксперта, право получить копию заключения эксперта за свой счет или право заявить отвод эксперту. Так же как и при ознакомлении с постановлением о назначении соответствующей экспертизы при ознакомлении с заключением составляется протокол, приобщаемый к материалам уголовного дела.

Качество экспертного исследования целиком зависит от способа сбора самих объектов и образцов для исследования, поэтому направлять на исследование вещественные доказательства необходимо в кратчайшие сроки. Так, при условии правильного предоставления объектов исследования и образцов сравнения при производстве судебных экспертиз повышается достоверность и объективность выводов.

Объектами исследования по делам о незаконной охоте могут быть изъятые с места происшествия, осмотре транспортного средства, обыска и выемки следующие объекты:

1) образцы вещества красно бурого цвета (на ватных или марлевых тампонах);

2) образцы мяса от туш убитых животных (объектов добычи);

3) образцы мяса, фарша, изъятые в ходе осмотра места происшествия (жилища, гаража, багажного отделения автомобиля и т.д.);

4) останки частей тела убитых животных (голова, ребра с мясом, фрагменты частей тела животных, рога и.т.п);

5) фрагменты волос (нитевидные объекты), образцы слюны подозреваемых;

6) образцы слюны собак;

7) окурки сигарет;

8) пачки сигарет;

9) предметы орудий охоты и предметы одежды с предполагаемым нахождением на них биологических образцов, пригодных для исследования (металлический трос, автомобильные коврики, топор, нож, лопатка, сапоги, брюки, куртка, перчатки с возможным нахождением на них биологических образцов, пригодных для исследования);

10) транспортные средства.

Считаем необходимым рассмотреть ряд вопросов задаваемые при вынесении постановления о назначении ряда экспертиз по делам о незаконной охоте.

Судебно-биологическая экспертиза по делам о незаконной охоте разрешает вопросы о наличии крови, волос, шерсти, пуха или перьев животных или птиц на представленных на исследование предметах (орудиях преступления, одежде, образцах, изъятых при осмотре места происшествия или в результате обыска) [5, с. 7].

На судебно-биологическую экспертизу могут быть поставлены следующие вопросы:

- является ли вещество красно-бурого цвета кровью;

- имеются ли на представленных предметах изъятых с места происшествия (обыска, выемки) следы крови;

- если имеются, то кому принадлежит кровь: человеку, животному, птице? Если кровь принадлежит человеку, то какова ее групповая принадлежность?

- какова приблизительная дата и причина смерти животного?

- если это кровь, то от какого вида животного происходят пятна крови дикому или домашнему (животного, птицы, видовая, половая принадлежность);

- могла ли эта кровь принадлежать животному, части туши которого были обнаружены и изъяты в ходе осмотра;

- каковы пол и возраст животных, останки которых представлены на исследование?

- не является ли мясо, обнаруженное у подозреваемого, мясом (указывается в постановлении определенный вид животного) сайги, джейрана, архара, кабана, зайца, сурка и т.д.;

- какому количеству диких животных принадлежат представленные на исследование обнаруженные пятна веществ темно-красного цвета;

- являются ли обнаруженные нитевидные объекты волосами человека или животного, и если от животного, то какому виду принадлежат;

Для судебно-биологической экспертизы образцы сравнения волос животного следует отбирать с различных участков тела животных (головы, груди, брюха, спины, боков, ног, хвоста и др.) путем выщипывания или стрижки у самого корня. Каждый образец помещается в отдельный пакет, который заклеивается и надписывается с указанием участка тела, с которого он взят. Волосы лучше выщипывать, потому что при срезании часто не сохраняется прикорневая часть волоса, которая содержит определенную информацию. Если у животного шерсть имеет разную окраску, длину, толщину, форму (прямую, извитую), в пробах должны быть представлены все разновидности волос [7, с. 148-154.].

При назначении судебно-дактилоскопической экспертизы, на разрешение эксперта либо специалиста при исследовании ставятся следующие вопросы:

- пригодны ли для идентификации предоставленные следы пальцев рук?

- если да, то оставлены ли следы конкретным лицом?

- оставлены ли следы пальцев рук одним или несколькими лицами?

По изъятым в ходе расследования следов выстрела, боеприпасов либо оружия необходимо назначить ***судебно-балистическую экспертизу*** которая решает задачи направленные на определение тождества определенного экземпляра оружия по выстрелянным пулям, картечи, дроби либо стреляным гильзам; определение технического состояния оружия; исследование следов выстрела в оружии (анализ копоти в канале ствола); исследование следов выстрела на преградах; данные о применявшемся оружии и обстоятельствах выстрела (расстояние, направление выстрела и др.); исследование следов выстрела на стрелявшем (на одежде или руках лица производившего выстрел).

Оружие на исследование направляется в том состоянии, в каком обнаружено. Заряженное оружие необходимо разрядить. Дульная часть стволов должна быть завернута бумагой, во избежание попадания посторонних предметов в каналы стволов и утрачивания следов выстрела (порох, копоть). Первоначально оружие также как и гильзы и пули поступает на дактилоскопическое исследование для выявления, фиксации и изъятия следов пальцев рук, за тем на биологическое исследование для смыва потожирового вещества. По этому, оружие должно быть упаковано в плотную бумагу или картон (лучше в картонную коробку) с учетом свободного ее нахождения в упаковке. Сверток (коробка) должны быть обязательно заклеены и опечатаны оттисками печатей органа направляющего оружие на исследование [5, с. 4].

К примеру, по уголовному делу о незаконной охоте наиболее частыми являются следующие вопросы:

- являются ли изъятые предметы боеприпасами, если да, то к какому виду и образцу патронов принадлежат представленные на исследование гильза и свинцовая пуля;

- пригодны ли представленные на исследование объекты для идентификации оружия, и если пригодны, то из оружия какого вида и образца они выстреляны;

- из оружия какой системы (модели, образца) выстрелена пуля (гильза), обнаруженная на месте происшествия;

- какой калибр имеет пуля (гильза) и соответствует ли она калибру оружия, из которого был произведен выстрел;

- каков калибр охотничьего ружья, из которого выстрелена пуля (дробь), представленная на экспертизу - не выстрелена ли пуля (гильза, дробь) из представленного оружия;

- не выстрелены ли пули (гильзы), изъятые с разных мест происшествий, из одного и того же экземпляра оружия;

- какова была дистанция выстрела?

- каково было взаимное расположение оружия и добытого животного в момент выстрела?

- в каком из экземпляров оружия, представленных на экспертизу, стреляна гильза (пуля, дробь), обнаруженная на месте происшествия, выуженная из тела добытого животного;

Для идентификации охотничьего гладкоствольного оружия по следом но дроби (картечи) необходимо предоставить эксперту весь заряд, попавший в цель. Изучая дробины со следами канала ствола, эксперт определяет, каким образом каждая из них продвигалась по стволу, оценивает степень его износа.

Судебно-трассологическая экспертиза разрешает вопросы связанные со следами животного, ног и обуви человека, следов лыж либо снегоступов, транспортного средства, изъятых с места происшествия либо пути следования, и на разрешение экспертам ставятся следующий примерный перечень вопросов:

- оставлен ли след (следы) босыми ногами человека (ногами в носках, обувью)? Пригодны ли следы ног (обуви) для идентификации?

- какой ногой (правой или левой) оставлен след? Каков размер и особенности босой ноги (шрамы, заболевания кожи, отсутствие фаланг пальцев), оставившей следы?

- какой обувью (вид, размер, степень изношенности) оставлены следы? Какие особенности имеют обувь, чулки, носки?

- каковы физические свойства лица, оставившего следы (пол, рост, особенности телосложения, походки и пр.)?

- каково направление и характер движения человека (например, шагом, бегом, с грузом)?

- одним или несколькими лицами оставлены следы босых ног, обуви?

- оставлены ли следы босых ног данным лицом?

- оставлены ли следы обувью, чулками или носками, изъятыми у данного лица?

- какой моделью шин, какой маркой (моделью) транспортного средства оставлены следы, обнаруженные на месте происшествия?

-оставлены ли следы данным транспортным средством?

- не является ли обнаруженный предмет (фрагмент) частью данного транспортного средства и не составляли ли они ранее единое целое?

- не оставлены ли следы на месте происшествия конкретным транспортным средством?

- каким видом транспорта, типом, моделью автомобиля (мотоцикла, велосипеда, трактора и пр.), какими его частями оставлены следы?

- какой моделью шины оставлены следы? Каким колесом транспортного средства оставлены следы (правым, левым, передним, задним)?

- в каком направлении двигалось транспортное средство, оставившее следы?

- имеются ли на данном объекте (транспортном средстве, одежде и пр.) следы контакта с животным (в случаях загона дичи в результате столкновения, наезда или переезда)? Какова последовательность образования повреждений? Каков механизм образования имеющихся следов?

Также хотим подчеркнуть важность необходимой по делу ***ветеринарно-охотоведческой экспертизы***, на разрешение которой ставятся вопросы напрямую связанные с обстоятельствами как подлежащие установлению, так и доказыванию. На исследование выносятся вопросы следующего характера:

- какова причина и давность гибели животного;

- какое животное добыто (его вид, род, семейство);

- половозрелая ли особь представленного на исследование животного

- каков размер популяции данного вида животного (птицы) в данном регионе;

- каким способом была добыта особь животного или птицы;

- для добычи каких животных используются изъятые у подозреваемого оружие, боеприпасы, орудия и приспособления.

В криминалистической практике набирает обороты новое направление, - ***одорология,*** то есть использование запаховых следов человека, хотя это направление, до сравнительно недавнего времени носило в основном непроцессуальный характер. Поиск лиц по запаху с использованием способностей служебных собак до настоящего времени применяется в розыскных мероприятиях, но факты назначения и проведения одорологических исследований в судебно-практической деятельности к сожалению редки. Кроме того, специальные познания в этой области в основном нацелены на идентификацию и выявление запаховых следов только человека, то есть возможности в данной области сильно ограничены. Считаем целесообразным, при выявлении фактов незаконной охоты, лицам уделять особое внимание запаховому следу, так как сами действия связанные с противоправным промыслом могут быть активными, что отражается на оставлении ярко выраженных следов.

Вопросы одорологической экспертизы

- имеются ли на представленных к исследованию объектах (или в изъятых запаховых пробах) запаховые следы человека? Если да, то не происходит ли этот запах от проверяемого на причастность к данному уголовному делу лица;

- произошел ли запах на окурке сигареты, телефонной трубке, рукоятке ножа и других предметах от конкретного человека;

- происходят ли обнаруженные на месте происшествия, иных местах пятна крови, волосы от лица, проверяемого на причастность к совершенному правонарушению;

- имеется ли индивидуальный запах проверяемого лица на изъятом предмете (одежда, обувь, окурок, какая либо тара и т.д.);

- оставлены ли запаховые следы одним человеком, несколькими людьми;

- кем из числа нескольких лиц оставлен запаховый след на конкретной вещи [8, с. 3].

Указанный перечень вопросов при проведении вышеописанных экспертиз не является исчерпывающим, и могут дополнятся в зависимости от конкретной следственной ситуации. Поставленные на разрешение экспертам вопросы не должны выходить за рамки соответствующей отрасли специальных знаний, и не иметь правового характера, так как процессуальное либо правовое решение должен принимать только суд либо иное лицо, уполномоченное уголовно процессуальным законом.

Кроме этого, в зависимости от следственной ситуации, может возникнуть необходимость в назначении иных видов судебных экспертиз, но по делам о незаконной охоте считаем основными пять вышеперечисленных. По мнению некоторых ученых, существует необходимость в выработке новых видов судебных экспертиз. Так, И.И. Пиндюр по делам о незаконной охоте предлагает назначать и проводить териологическую экспертизу [9, с. 74]. Но по мнению В.В. Егошина необходимости в указанной И.И. Пиндюром экспертизы нет необходимости, так как вопросы решаемые данным исследованием успешно разрешаются уже существующими (наработанами) видами экспертиз [10, с. 14]. Поддерживая мнение В.В. Егошина полагаем что, создание нового вида экспертиз на настоящий момент не вызывает острой необходимости.

Таким образом, назначение и производство экспертиз по уголовным делам связанных с незаконной охотой, является важным процессуальным действием, которое состоит в исследовании объектов имеющих доказательственное значение для уголовного дела. Соответствующую экспертизу может назначить и суд, но по делам о браконьерстве практически все экспертизы назначаются в ходе досудебного производства. Обладая признаком неотложности, может повлечь утрату свойств объектов исследования в случаях замедления, и наоборот, - качественное, полное и главное своевременное проведение данного следственного действия позволяет собрать наиболее полную доказательственную базу, установить истину и направить ход расследования в нужном направлении.

Список использованных источников

1 Закон Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года за № 44- VI.

2 Абдихаликов А.А. К вопросу о производстве органом дознания неотложных следственных действий по обновленному уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан (понятие, значение, задачи и признаки)// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, – № 3 (64). – 2020. – С. **Ошибка! Закладка не определена.**-72.

3 Морозова Ю.А. Проблемы назначения и проведения компьютерно-технических экспертиз// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – № 1 (62). – 2020. – 139 с.

4 Wildlife management, illegal hunting and conflicts. A bioeconomic analysis Published online by Cambridge University Press: 31 July 2008 Anders Skonhoft and Jan Tore Solstad bypravo.ru›nekotorye-voprosy-provedeniya-sudebnyh-ekspertiz-po-del

5 Экспертное исследование вещественных доказательств по делам, связанным с безлицензионным отстрелом диких животных (браконьерством) / И.С.Цыбовский [и др.] // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы: сб. науч. тр. / ГУ «ЦСЭиК Министерства юстиции Республики Беларусь»; редкол.: А.В.Дулов [и др.]. – Минск: Право и экономика, 2011. – Вып. 2/30. – С. 148 – 154.

6 https://lib.sale/kriminalisticheskaya-metodika-pravo/28114-sudebno-ballisticheskaya-79394.html

7 https://studme.org/76398/pravo/voprosy_reshaemye_sudebno-odorologicheskoy_ekspertizoy_podgotovka_issledovaniyu

8 Организация и методика расследования незаконной охоты: Учебное пособие / Пиндюр И.И. - Караганда: НИиРИО Караганд. ВШ МВД СССР, 1985. – 80 с.

9 Методика расследования незаконной охоты. Учебно-практическое пособие / Егошин В.В. – М.: Юрлитинформ, 2002. –- 136 с. с. 104.

Сведения об авторах

Аралбаев Омар Сейлбекулы – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова капитан полиции.

Туманшиев Руслан Келаманович – профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, к.ю.н., полковник полиции.

Аралбаев Омар Сейілбекұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция капитаны.

Тұманшиев Руслан Келаманұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының профессоры, з.ғ. к., полиция полковнигі.

Aralbaev Omar Seilbekuly – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police captain.

Tumanshiev Ruslan Kelamanovich – Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Ph.D., police Colonel.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

TO HELP THE TEACHER

УДК: 808.5
МРНТИ 16.01.45

С.Б. Тілеубаев[1], Ж.О. Мәмбетов[1], Г.У. Ахметалиева[1]

[1] Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ЗАҢГЕРЛЕРДІҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ РӨЛІ

Көпшілік алдында сөйлеу – бұл не айтатының ғана емес, оны қалай айтатының маңызды сөз өнері. Қалай болғанда да, сөйлеушінің көпшілік алдында сөйлеуді дайындау және айту әрекеті шығармашылық қызмет болып табылады. Мақалада құқық қорғау саласы қызметкерлерінің тілдік құзыреттілігін арттыру олардың кәсіби даярлығын арттырумен қатар жүруі қажеттігі талданған. Аталған мамандық иелері сөйлеу мәдениетінің, қарым-қатынастың, этикеттің жоғарғы деңгейіне ие болу керек. Көпшілік алдында сөйлеу – шешендік өнердің негізгі құрамдас бір бөлігі ретінде заңгерлердің сөйлеу мәдениетін қалыптастырудағы шешендік өнердің рөлі аталмыш жұмыста айқындалған.

Түйінді сөздер: шешендік өнер, тілдік құзіреттілік, құқық қорғау саласы, эрудиция.

Роль ораторского искусства в формировании культуры речи юристов

Публичные выступления-это искусство слова, которое важно не только то, что вы говорите, но и то, как вы это говорите. В любом случае, попытка выступающего подготовить и произнести публичную речь-это творческая деятельность. В статье проанализирована необходимость повышения языковой компетентности сотрудников правоохранительной сферы, сопровождающегося повышением их профессиональной подготовки. Обладатели данной профессии должны обладать высоким уровнем речевой культуры, общения, этикета. Роль ораторского искусства в формировании культуры речи юристов как основной составляющей ораторского искусства определена в данной работе.

Ключевые слова: ораторское искусство, языковая компетенция, правоохранительная сфера, эрудиция.

The role of oratory in shaping the culture of speech of lawyers.

Public speaking is the art of the word, which is important not only in what you say, but also how you say it. In any case, the speaker's attempt to prepare and deliver a public speech is a creative activity. The article analyzes the need to improve the language competence of law enforcement officers, accompanied by an increase in their professional training. The owners of this profession must have a high level of speech culture, communication, etiquette. The role of oratory in shaping the culture of speech of lawyers as the main component of oratory is defined in this work.

Key words: oratory, language competence, law enforcement, erudition.

Шешендік – екінің біріне дари бермейтін асқақ өнер. Шешен сөйлеу – білімділіктің, даналықтың белгісі. Ойы жұтаң адамнан нәрлі сөз шықпайды. Сол себептен көпшілік көңілін тамыршыдай тап басып, дәл тауып сөйлейтін ұшқыр ойлы шешендерге ілтипат білдірген.

Терең ой тебіренісінен туатын шешендік сөздер – ата-бабаларымыздың аманат-өсиеті, кір шалмас өнер мүлкі, баға жетпес асыл қазынасы. Халқымыз сөзді өмірдің үлкен қаруына айналдырып, жебедей өткір сөз сомдаған. Көптің көңілін оята білген дәлелді, қысқа да нұсқа сөзге тоқтаған. Себебі, орнымен жүйелі, дәйекті айтылған сөзді «атылған оқпен тең» санаған.

Елдігі мен ерлігін, тағдыры мен танымын, арманы мен тілегін тәрбиесі мен тәлімін бәрін сөзге сыйдырған.

Қазақ шешендік өнері билер дәуірінде ерекше дамып, қоғамдық-әлеуметтік өмірдің барлық саласында маңызды рөл атқарған. XXI ғасырды гуманитарлық білім ғасыры деп атап жүргені белгілі. Бұл қазіргі кезде қалыптасқан тарихи, экономикалық, саяси жағдайдағы өтпелі құндылықтарды қайта қарастыру, адамның өмірден алатын орны мен ролін анықтау қажеттілігінен туындайды. Қоғамды интеграциялау,демократияландыру жағдайында «тұлға», «еркіндік», «таңдау», «құқық», «азаматтық борыш» сынды ұғымдар бірінші орынға қойылды. Яғни, қазіргі заманда жоғары білім берудің негізгі мақсаты болып, адамның рухани дүниесінің қалыптасуына, оның шығармашылық мүмкіндіктерін арттыруға бағытталған гуманитарлық білімді дамыту мақсат етіледі. Басты орынға жеке көзқарастар жүйесі бар тұлға қойылады. Оның ішінде адамның коммуникативтік (қатынас) дағдылары мен білімін арттыруды мақсат тұтқан шешендік өнердің маңызы зор болды.

Қай мамандықтың иесі болмасын, шаршы топтың алдында сөйлеуге, өз пікірін-көзқарасын дәлелдеуге, соған иландыруға тура келеді. Құқық қорғау саласының қызметкерлері өздерінің қызметтік міндеттерін атқару барысында мейлі ол сот прокуротура,полиция қызметкері болсын азаматтармен тілдік қарым-қатынасқа түсуіне тура келеді. Осы сәтте заң өкілінің мемлекеттік қызметкер ретінде тілдік құзыреттілігі мен даярлығы, білімі сын тезіне түседі. Көпшілік Сізге басқа жай азаматтарға қарағанда әлдеқайда жоғары дәрежедегі сын көзімен қарайды. Сіз өзіңіз қызмет ететін мекеменің, ұжымның беделін сақтап, өз абыройыңызды қорғағандайтер төгуге тура келеді. Шаршы топтың алдында көсіліп сөйлеу, айтқан уәждеріңізге иландыру оңай шаруа емес. Сізге құқықтық заң актілерін, заңдарды білумен қатар, шешен, шебер, сенімді, нанымды сөйлей білуге тура келеді.

Өкінішке орай, кешегі 2022 жылдың қаңтар айының кезінде мемлекеттік қызметкерлердің, оның ішінде құқық қорғау саласы қызметкерлерінің тілдік құзыреттілігі мен шешендігі кәсіби біліктіліктерімен қатар сынға түсті. Көп жағдайда тілдік даярлықтары кемшін түсіп, әттеген-ай дегізетін жағдайлардың болғандығы жалған емес.

Көпшіліктің алдына шығып, салиқалы да сындарлы, мәнді де мағыналы, дәл де дәйекті, тұжырымды сөз айта алатын тұлғалардың көп еместігі байқалды. Әрі оның оңай еместігі де сезілді.

Сондықтан құқық қорғау саласы қызметкерлерінің тілдік құзыреттілігін арттыру олардың кәсіби даярлығын арттырумен қатар жүруі қажеттігін өмірдің өзі дәлелдеп берді. Теңіздей толқыған қалың көпшіліктің алдына жасқанбай шығып,аталысөз айтып, мәмілеге шақыра білетін, тілдік даярлығы жоғары, шешендік өнердің қыр-сырын меңгерген майталман мамандардың ауадай қажет екендігі сезілді.

Болашақ құқық қорғау саласы қызметкерлеріне шешендік өнердің алғы шарттарын, маңызы мен мәнін, қажеттілігін үйрету керек.

Риторика ғылымының негізгі мақсаты – сөз өнері. Сөз – адамға берілген үлкен сый. Ол-адам ойын білдірудің құралы. Сөз, сөз тіркесі, сөйлем арқылы адам өзінің сезімін, тебіреністерін білдіре алады. Осы тілдік құралдарды орнымен, рет-ретімен дұрыс қолдана білген жағдайда біз өзімізді толғандырған,екінші бір тұлғаға жеткізбекші болған ой-пікірімізді анық та айқын, дәл, ұғыныңқы түрде жеткізе аламыз. Біз оны адамды қоршаған ортамен байланыстырушы құрал ретінде қарастырсақ та болады. Сөз арқылы ұрпақтар жалғастығы үзілмей келе жатқаны анық.

Риториканың ғылым ретінде қалыптасып, дамуының негізгі кезеңдері, оның ұғымдық ақпараты туралы түсінік беру;-тыңдаушыларды шешен сөйлеу өнеріне баулу, оларға сөйлеу мәдениетін үйрету, оқу үрдісінің негізгі мақсаттарының бірі болуы керек.

Әдетте, шешендік өнер айтыс –дауларда туып дамиды. Сондықтан елдің, ердің тағдыры сынаққа түсетін, соғыс-бітім секілді маңызды мәселелер сөз болатын сот залдары, парламент сарайлары, сондай-ақ халық көп жиналатын жиындарда сөзі жүйрік, ойы ұшқыр, суырып салма (импровизатор) шешендер мен саяси қайраткерлер сөз сайысына түсетін, сыннан

өтетін және шынығып шыңдалатын орын-форумдар болған. Есімдері елге әйгілі тілмар шешендердің көбінесе мемлекет қайраткерлерінен, заң қызметкерлерінен, парламент мүшелерінен шығатыны кездейсоқ емес.

Мысалы ежелгі Афин шешені Демосфен, Рим шешені Цицерон әуелі адвокат, кейін парламент басшылары болған. Ал, XIX-XX ғасырларда өмір сүрген орыс шешендері П.А. Александров, Ф.Н. Плевако, А.Ф. Кони адвокаттар болатын. Сол сияқты белгілі қазақ шешендері Төле Әлібекұлы, Қазбек Келдібекұлы және Әйтеке Байбекұлы дау-жанжалдарды шешетін билер болған.

Шешеннің жеке пайымы, ойы, оның сөздік қоры мен жеткізу шеберлігі тыңдаушы үшін сөз күйінде жетеді. Тұжырымды ойды тұшымды жеткізу шешеннің басты қасиеті болмақ. Дегенменен көпшілік алдында сөйлеу кезінде көбі сенімсіздік сезімін сезінеді, қатты уайымнан тыңдаушылармен кездесуден қорқады. Бұл олардың физикалық жағдайына да әсер етпей қоймайды. Кейбірінің жүйкесі сыр берсе, бірі қызарып-бозарады, ал басқаларының дауысы дірілдей бастайды.

Көпшілік алдында сөйлеу – бұл не айтатының ғана емес, оны қалай айтатының маңызды сөз өнері. Қалай болғанда да, сөйлеушінің көпшілік алдында сөйлеуді дайындау және айту әрекеті шығармашылық қызмет болып табылады. Ойдың дәлдігі, мәдениеті, сөйлеудің негізгі тетігі. Сөйлеу мәдениеті – ойлау мәдениетімен тілге деген махаббат үндестігінде жатыр.

Соттағы айтылар төрелік сөздер азаматтар үшін тәрбиелік мәні бар, конституциялық принциптерді сақтауда үлкен орын алады. Прокурорлар мен адвокаттар сөздерін төгілдіріп талдау үстінде сөйлеу сапасына әсер ететін мына жайттарды ескерген жөн: шешеннің биіктен шалар көсем ойлылығы, жалпы эрудициясы мен кәсіби шеберлігі, алқалы топтың алдында ұтымды сөйлей білу қасиеті, сөйлеуге алдын ала тыңғылықты даярлықпен келуі.

Сот шешендігі – сотта сөйлей білу шеберлігі сонау антикалық дәуірден бергі, көнеден келе жатқан асыл өнерлердің бірі. Прокурор мен адвокаттың сөздері бір-біріне қарама-қарсы сөз жарыстыру, пікір таласқа құрылғандықтан көз алдымызға ежелгі би-шешендеріміздің өзара сілкілесуін, батырлардың жекпе жегін елестетерлік сот мәжілісін қып-қызыл майдан алаңына айналдыра алатын қуатты күші келеді. Қылмыстық, азаматтық, арнайы және әкімшілік іс бойынша орын алған оқиға, дәлелдеулерді, тексеріп жан-жақты ашып көрсетуге құрылған олардың сөздерінің дені соттың шығарар шешімі мен үкіміне ықпалды әсер етері сөзсіз.

Кәсіби заңгерлер өз сөздерін мәнді де мағыналы етіп көпшілік назарына ұсыну үшін, олар іс материалдарын жан-жақты талдап тексеріп қана қоймай, заң кодекстерімен қатар, психологияны, педагогиканы, этика мен логиканы, риториканы жетік білетін эрудициясы жоғары білікті, білімді, мәдениетті адамдар болулары қажет.

Осы жерде эрудиция сөзіне, жалпы оның мағынасына кеңірек тоқтала кетсек. Жалпы тіл білімінде эрудиция сөзіне толық мағынада сәйкес келіп, оның мәнін ашатын сөз табу қиын. Өйткені ол соншалықты көлемді әрі жан-жақты. Көп жағдайда эрудиция сөзін сипаттамалық конструкциялардан аударуға тура келеді. Мысалы: «білгір», «тәжірибелі», «белгілі бір материалды жақсы игерген», «таным жолында үлкен жетістіктерге жеткен» т.б., белгілі бір адамды бұлай деп сипаттау ең жоғарғы мақтау, жоғарғы баға болып табылады. Эрудициясы керемет дегеннің жанында бұл адамның құзыреттілігі өте күшті дегеннің өзі жоғары дәреже саналады.

Эрудиция – (латын сөзі эрудицио- оқымыстылық, таным) жан-жақты терең таным, көп дүниелер туралы кең әрі сан-қырлы хабардарлық, кең мағынада бәрі туралы білу. Эрудиция – тәккәппар бикеш, егер ол шешеннің (оратор) қасынан табылып, оған көмектесіп отырса жақсы. Оның мәдениетін, дүние- танымын, шешендіктің теориясы туралы таным-түсінігін іс жүзінде қолдана білуге септігін тигізсе, нұр үстіне нұр. Егер шешен сөзін бастап кеткенде эрудиция болмаса, аудиториямен байланыс ойдағыдай нәтиже бермейді. Сондықтан жаңа бастаған шешеннің алдында екі міндет бар - эрудициямен достасу және одан көмек сұрау. Егер шешен эрудициямен дұрыс тіл табыса білсе, ісінің нәтижелі болары сөзсіз. Жаңа

бастаған шешенөз назарын сөздің мағынасына ғана емес, безендіруіне де аударады. Шешендік өнердің басты құралы- сөз. Осы орайда, орыс ғалымы Д.Н.Александровтың мына пікірін келтіре кетуді жөн көрдік - «Қызыл тілдің «гүлдері» бұл дегеніңіз шешеннің сөзіне рең беретін, оны әрлейтін, безендіретін барлық құралдар. Тапқырлық, һәм, мақал-мәтелдерді, шешендік сөздердің тәсілдерін қолдана білу-шешендік өнер теориясына сауатты шешеннің алғашқы белгісі. Егер шешен өз сөзінің барысында шешендік өнердің ең болмаса бір гүлін қолданбаса, онда ондай сөздің мәні, әсері онша болмайды. Қызыл тілділіктің «гүлдері», әдемі ойлау, бірте-бірте ізденіс пен оқу нәтижесінде қалыптасады» [1].

«Фактілер – ғылымның негізгі өзегі»,- деп Л. Павлов айтқандай, келтірілген дәйектер мен дәлелдемелер өз орнында қолданылса ғана сөз соғұрлым әсерлі, сом алтындай салмақты шығары сөзсіз. Көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын меңгеру кәсіби қызметтің әр түрлі салаларының мамандары үшін маңызды,оларда сөйлеу негізгі құрал болып табылады. Әсіресе, оқытушы, ғалым, журналист, сот, прокурор, полиция қызметкері, басқарушы мамандық иелерінің қажеттілігі жоғары екендігі байқалады. Аталған мамандық иелері сөйлеу мәдениетінің, қарым-қатынастың, этикеттің жоғарғы деңгейіне ие болу керек. Көпшілік алдында сөйлеу- шешендік өнердің негізгі құрамдас бір бөлігі. Бұл тыңдаушыға сауатты әсер етіп, кез- келген ақпаратты ұсыну және сендіру үшін қажет. Сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы түсіністікке жетелейтін фактор-сөйлеушінің ішкі мәдениеті, сыпайылығы, ұстамдылығы, ашық пікір таласқа дайындығы болмақ. Көпшілік алдында сөйлеу- бұл не айтатының ғана емес, оны қалай айтатының маңызды сөз өнері. Қалай болғанда да сөйлеушінің көпшілік алдында сөйлеуді дайындау және айту әрекеті шығармашылық қызмет болып табылады.

«Сөйлеу мәдениеті – ойлау мәдениеті мен тілге деген махаббат үндестігінде жатыр. Ойдың дәлдігі - мәдениетті сөйлеудің негізгі тетігі. Сөйлеу мәдениетінің ұғымы әдеби тілмен тығыз байланысты болғандықтан, ең алдымен, әдеби тілдің ауызша және жазбаша нормаларына ие болуды білдіруі заңды сияқты. Сөйлеу мәдениеті- сөйлеудің коммуникативті қасиеттерінің жиынтығы мен жүйесі туралы жеке дара ілім. Бұл – адамның үлгілі тілдік тұлғасын қалыптастыруды мақсат етіп қояды» [2].

Көпшілік алдында сөйлеу мәдениетін қажет ететін сөздің бір саласы сотта қолданылатын шешендік. Сотта қолданылатын шешендіктің иелері-прокурорлар, адвокаттар, қоғамдық айыптаушылар мен қорғаушылар, айыпкерлер болып табылады. Сотта қолданылатын шешендік сөздерді біз екіге бөліп қарастырамыз:феодалдық қоғам тұсындағы қазақтың әдет-ғұрып заңы бойынша жүргізілген дау-дамайларда орын алған шешендік сөздер және біздің дәуіріміздегі сот жұмысында айтылатын айыптаушылар мен қорғаушылардың сөздері. Бұл ретте, шешендік өнер сөз өнерінің үлгісіне жатады. Сөз өнеріне тән ерекшеліктер түгелімен шешендік өнерге де тән. Бірақ шешендік өнерге тән ерекшеліктердің бәрі сөз өнеріне тән бола алмайды. Мысалы, шешендік өнердің басты ерекшелігінің бірі белгілі бір жайдың, пікірдің дұрыстығын немесе бұрыстығын дәлелдеуде, жұртты соған иландыруда, сендіруде, көндіруде.

Әл-Фараби шешендік өнердің, шешен сөздің мақсаты – тыңдаушылардың көңіліне сенім ұялатады деп біледі. Шешен өз сөзінің өтімді болуы, тыңдаушылар мен билердің көңілін баурап, өз дегеніне көндіруі ғылым мен өнерге бірдей негізделеді. Алайда әрбір сөз жүйелі, әрі эмоциональды болу керек. Сондықтан тек қана эмоцияға көңіл бөліп, мағынаны естен шығаруға болмайды. Көп жағдайларда мынандай сұрақ туындайды: кез келген адам жақсы шешен бола ала ма?. Пікірлер әртүрлі. Бірі жақсы шешенге тән қасиеттер туа біткен табиғи дарындылық десе, енді бірі жақсы шешенннің қасиеттері қалыптасады, дамиды, тәрбиеленеді, оқу мен еңбектің арқасында болады,- дейді. Бұл әрине жаңалық емес. Осы бір даулы пікір шешендік өнер тарихымен бірге жасасып келе жатыр. Бұдан бәлен мың жыл бұрын Көне Римнің атақты ораторы (шешені) шешЕндік өнердің көрнекті теоритегі Марк Туллий Цицирон біздің заманымызға дейін жеткен қанатты сөзін айтқан еді: «Ақын болып туылады, шешен болып қалыптасады». Ұлы римляндықтың айтқан пікірінің дұрыстығы дау

тудырмаса керек. Адам поэтикалық талантпен туылады, ал белгілі бір мақсатта күш жігерін жұмсай отырып шешендік өнерді игере алады.

Орыстың атақты шешені, адвокат Ресей сот жүйесінің көрнекті өкілі А.Ф. Конидің пікірінше, қызыл тілділік пен көпшілік алдында сөйлей білудің ара жігін ажырата білу қажет екендігі айтылады. Қызыл тілділік – адамға табиғатпен берілген талант болса, сөйлей білу-күнделікті тәжірибе арқылы, жүйелі жаттығулар мен дайындық арқылы қалыптасады. Шындығында, жақсы шешен болатын адам алдына мақсат қойып, соған жету жолында еңбектеніп, ізденуіне тура келеді. Табиғи дарын адамға үздік нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік бергенімен табыстың кілті бола алмайды. Белгілі бір қылмысқа қатысы бар деген күдіктінің ақ қарасын айыру үшін, тергеушіге көп тер төгіп, ізденуге тура келеді. Алдындағы күдіктінің жан дүниесіне үңіліп психологиясын зерттеуі қажет. Әртүрлі тілдік амал-тәсілдерді сендіру, иландыру, көндіру, мойындату, дәлелдеу секілді тілдік құралдарды шеберлікпен қолдана білуі керек. Тергеушінің құқық қорғау саласының қызметкері, заң өкілі ретінде ғана емес, психолог, тілші, шешен тіпті қажет болса, әртістің кейіпіне де енуіне тура келеді. Күдіктінің сеніміне кіріп, оны өзіне қаратып, шүбәсіз иландыра білгенде ғана тергеу әрекеті өз жемісін беріп, ойлаған нәтижеге жеткізеді.Сөйтіп, алдында отырған қылмыстық іске қатысы бар деген күдіктінің ақ қарасын әділдікпен айыра алады. Бұл жерде тергеушінің кәсіби біліктілігімен қатар тілдік құзыреттілігі, психологиялық даярлығы да, шешендік қабілеті де сынға түседі.Алдында отырған тұлға мен еркін диалогқа түсіп, өз сөзіне иландырып, өзіне қарата білуі үшін тергеушіге құқықтық нормативтік актілермен қатар тілді, тарихты, шешендік өнердің алғышарттарын білу өте маңызды. Шешенге әртүрлі мағұлыматтарды меңгеру аса қажет. Дәлелді бұлтартпас мысалдар келтіру үшін ежелгі тарихты, заңдарды жақсы білген жөн. Шешен тапқыр сөйлеумен қатар адам табиғатын, адамның жан дүниесін және оны ашуландыратын немесе тыныштандыратын себептерді терең танып білгенде ғана оған қол жеткізе алады.

Қазақ даласын көп аралап халқымыздың әдебиеті мен мәдениеті, салт-дәстүрі туралы көптеген мағұлымат жинаған зерттеуші, этнограф, ғалым В.И. Даль қазақ өмірінен жазған бір шығармасында басына қорған іздеп келген бір қазақ қызының сымбаттылығы мен өткірлігін, тапқырлығы мен тілмарлығын былайша суреттейді: «ол алдыңғы бөлмеге байсалды басып кірді және онда отырғандарды сымбаттылығымен, сұлулығымен, батыл да байсалды жүрісімен, сондай-ақ күтпеген жерден келісімен таң қалдырды. Әскери губернатордың өзі одан бетер қайран қалды. Маулена қорғаныш іздеп келгенін, өйткені бүкіл дүниеде оған пана боларлық басқа ешкім жоқ екенін айтты. Қыздың мәнді де мәнерлі, салмақты жанкүйзелісін жасыра білген кейпіне тәнті болдық. Табиғат бұл халықты сезімнен де, ақылдан да кенде қалдырмаған»,- дейді [3].

Міне, мұнда қарапайым қазақ қызының тән сұлулығы мен жан сұлулығы, ақыл парасаты шынайы суреттелген. Жалпы қазақ даласында болған зерттеушілердің бәрі, ең алдымен, халқымыздың ақыл-ойына, сана-сезіміне назар аударады. Сырттан жаппай сауатсыз, жартылай жабайы деп жүрген халықты төл әдебиет, өзіндік мәдениет, бай тілі бар екенін көргенде қайран қалады.

Өзіміз ширек ғасырдан астам уақыт қызмет еткен ҚР ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясында тыңдаушылардың тілдік құзыреттілігі мен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру мақсатында «Заңгерлердің сөйлеу мәдениеті», «Заңгерлердің кәсіби тілі» деген арнайы пәндерді оқыту қолға алынған болатын. Болашақ заңгерлердің, құқық қорғау органдар қызметкерлерінің тілдік даярлығын дамытып, шешендік өнердің қыр-сырын меңгертуге аталған пәндердің тигізген пайдасы мол болғаны анық.

Сауатты, мәдениетті, әсем де әсерлі, анық, дәйекті де дәлелді сөйлеу- қазіргі кезде құқық қорғау саласының мамандарына қойылатын басты талаптардың бірі. Өзіміз көзіміз көріп, сөзін тыңдаған , ділмарлығы мен шешендігіне куә болған қазақтың біртуар ұлдарының бірі, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Мақан аға Есболатовты мақтанышпен айта аламыз. Атақ дәрежесінен ат үркетін, алаштың ардақты азаматының ішкі мәдениеті мен жан дүниесінің сұлулығы сырт келбетінің сұлулығына сәйкес келуі, қарапайымдылығы, әңгіме

барысында өзіне баурап алатын шешендігіне тәнті болдық. Тектілік пен адамгершіліктің, тазалықтың, білімділіктің үлгісі деп санайтынбыз. Міне, осындай тұлғалар қалың көпшіліктің алдында құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жағымды бейнесін қалыптастырады. Сондықтан болашақ құқық қорғау саласы қызметкерлерінің оң имиджін қалыптастыруда сөйлеу мәдениетінің, тілдік құзыреттілік пен шешендік өнердің тигізер ықпалы, берер пайдасы мол екендігі дау тудырмаса керек.

Пайдаланған дереккөздер тізімі

1. Александров Д.Н. Риторика. – М., 2000. – с. 181.
2. Галюк И.В. Культура публичного речи. – Санк-Петербург, 2016. – с.19-45.
3. Lupo, James, Court Speech as Political Action: Isocrates' Rhetorical Ideal and the Legal Oratory of Daniel Webster. Journal of the Association of Legal Writing Directors, Vol. 3, 2008, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1089910
4. Даль В.И. Полное собрание сочинений том VII. стр-321.
5. Schreiber, L., Paul, G. &Shibley, L. R. (2012). The development and test of the Public Speaking Competence Rubric. CommunicationEducation, 61 (3), 205 – 233.

Авторлар туралы мәліметтер

Тілеубаев С.Б. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушы, филология ғылымдарының кандидаты.
Мәмбетов Ж.О. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, филология ғылымдарының кандидаты.
Ахметалиева Г.У. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушы.

Тлеубаев С.Б. – Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, старший преподаватель, кандидат филологических наук.
Мамбетов Ж.О. – Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, доцент, кандидат филологических наук.
Ахметалиева Г.У. – Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, старший преподаватель.

Tleubaev S.B. – Al-Farabi Kazakh National University Al-Farabi, senior lecturer, Ph.D.
Mambetov Zh.O. – Al-Farabi Kazakh National University, Associate Professor, Ph.D.
Akhmetaliyeva G.U. – Al-Farabi Kazakh National University, senior lecturer.

УДК 00.08.00
МРНТИ 32.019.52

К. Абугалиев[1], А. Шегебаева[2]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды, Қазақстан
Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІҢ ТҰТАСТЫҒЫНДА ПАТРИОТИЗМНІҢ РӨЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Авторлар өз мақаласында аталған тақырыпты ғылыми тұрғыда талдауға тырысқан. Нақтылай айтатын болсақ, «патриотизм» сөзінің шығу төркінінен бастап, оның түрлері, мазмұны мен бағыты, функциялары мен принциптеріне түбегейлі тоқталған. Сондай-ақ патриотизмнің «ұлттық-идеологиялық, қоғамдық-мемлекеттік, әлеуметтік-педагогикалық» сынды негізгі принциптері кеңінен қарастырылған.

Ғылыми мақаланың құндылығы – авторлар Қазақстан азаматының бойындағы патриотизм белгілерін жаңа ғасыр жаңалығымен ұштастыра қарастырған.

Одан басқа да «мемлекеттік, жалпыхалықтық, ұлттық-этникалық, азаматтық, жергілікті немесе аймақтық» деп бөлінетін патриотизм түрлерінің аражігі ажыратылып, жіктелген. Сонымен қатар қазіргі жағдайда патриотизмнің «жалған патриотизм» сияқты формасына да ғылыми тұрғыда талданып, өзіндік тұжырым жасалған.

Түйінді сөздер: Отан, патриотизм, қоғамдық сана, патриотизм принциптері, идеологиялық талаптар, жалпыадамзаттық құндылықтар, рухани мәдениет.

Роль патриотизма в целостности государства и некоторые его проблемы

Авторы в своей статье попытались проанализировать названную тему в научном контексте. Если говорить конкретно, то, начиная с истоков слова «патриотизм», он подробно остановился на его видах, содержании и направленности, функциях и принципах. Также широко рассмотрены основные принципы патриотизма: «национально-идеологический, общественно-государственный, социально-педагогический».

Ценность научной статьи состоит в том, что авторы рассматривали признаки патриотизма гражданина Казахстана в сочетании с новизной нового века.

Кроме того, разграничены и классифицированы виды патриотизма, которые подразделяются на» государственные, общенародные, национально-этнические, гражданские, местные или региональные". В то же время в современных условиях научно проанализирована и сформулирована собственная формулировка такой формы патриотизма, как «ложный патриотизм».

Ключевые слова: Родина, патриотизм, общественное сознание, принципы патриотизма, идеологические требования, общечеловеческие ценности, духовная культура.

The role of patriotism in the integrity of the state and some of its problems

The authors in their article tried to analyze this topic in a scientific context. Specifically speaking, starting from the origins of the word "patriotism", he elaborated on its types, content and orientation, functions and principles. The basic principles of patriotism are also widely considered: "national-ideological, socio-state, socio-pedagogical."

The value of the scientific article is that the authors considered the signs of patriotism of a citizen of Kazakhstan in combination with the novelty of the new century.

In addition, the types of patriotism are differentiated and classified, which are divided into "state, national, national-ethnic, civil, local or regional". At the same time, in modern conditions, the author has scientifically analyzed and formulated his own formulation of such a form of patriotism as "false patriotism".
Keywords: Motherland, patriotism, public consciousness, principles of patriotism, ideological requirements, universal values, spiritual culture.

Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың хас жауы
Әл-Фараби

Қазіргі жаһанданған әлемде Қазақстан, басқа мемлекеттер сияқты, ұлттық қауіпсіздік проблемасына көбірек тап болуда. Сонымен қатар, әскери себептерден басқа (мысалы, ядролық қарудың таралуы және соның салдарынан ядролық қақтығыс мүмкіндігі) рухани саладағы қоғамға қауіп төну мүмкіндігі қылаң беруде.

Жаһанды тұрақсыздық жайлап, көптеген жаңа сын-қатер пайда болып жатқан кезде біз бағдарымызды бекемдеп, болашаққа көзқарасымызды айқындай түсуіміз қажет.

Біз – Конституцияда айтылғандай, біртұтас халықпыз. Біздің нағыз күшіміз – осында. Біз пікір алуандығын қолдай отырып, радикализмнің кез-келген көрінісінің жолын кесеміз, мемлекеттік егемендігімізге, аумақтық тұтастығымызға қол сұғуға жол бермейміз.

Қоғамдағы бірлік пен келісімді көздің қарашығындай сақтауымыз керек.

Біз қашанда алауыздыққа қарсы тұра білген елміз.

Адамды тіліне, ұлтына, нәсіліне қарап кемсітуге, біреудің намысына тиюге жол бермейміз, заң бойынша жауапқа тартамыз [1].

Патриотизм грек тілінен алғанда «патриоттар – отандас, патрис – отан» [2] дегенді білдіреді, яғни отанға деген сүйіспеншілік, оған деген адалдық, өз іс-әрекеттерімен оның мүдделеріне қызмет етуге деген ұмтылыс.

Патриотизмді қоғам мен мемлекет дамуының идеясы, әрі қозғаушы күші ретінде ежелгі уақытта философтар мен мемлекет қайраткерлері қарастырған. Қазақ жерінде де отан сүю тақырыбы өте ертеден бастау алады десек артық айтқанымыз емес. Сонау Орхон-Енисей құлпытастарындағы, одан бергі орта ғасырлық әдеби мұраларда, нақтылап айтатын болсақ, А. Йүгінеки, Ж. Баласағұни, Қ. Йассауи және т.б. ақын-қайраткерлердің еңбектері жоғарыда айтқан сөзіміздің айқын дәлелі. Тағы да тарқата түсетін болсақ, Шәкәрім, Абай, Ыбырай одан бергі Алаш алыптарының мұраларынан патриоттық тақырыпқа қатысты насихаттарды кеңінен кездестіруге болады.

Ал, дініміз ислам да адамзатқа отанын сүюді парыз-міндет деңгейінде жүктейді. Отанын қорғауда мерт болған пендеге жаратушысынан шаһиттық дәреже берілетіні исі қазаққа бесенеден белгілі. Данышпан халқымызда «Отан – от басынан басталады», «Ер жігіт елі үшін туады, елі үшін өледі», «Отан үшін отқа түс, күймейсің», «Өзге елде сұлтан болғанша, өз еліңде ұлтан бол» деген сияқты қанатты сөздердің кеңінен таралуы – бабаларымыздың аталмыш тақырыпқа бей-жай қарамағандығының айқын көрінісі.

Патриотизм – отанға деген терең және асқақ махаббат сезімі, ішкі істер органдарының қызметкері үнемі ұстануға тиісті негізгі моральдық құндылықтардың бірі. ІІМ қызметкерлері мемлекет, қоғам мен азаматтар алдындағы жауапкершілікті сезіне отырып, Қазақстан халықтарының және басқа мемлекеттердің салт-дәстүрлеріне төзімділік пен құрмет көрсетуге, әртүрлі этникалық, әлеуметтік топтар мен конфессиялардың мәдени және басқа да ерекшеліктерін ескеруге, ұлтаралық және конфессияаралық келісімге ықпал етуге міндетті.

Патриотизмнің мазмұны мен бағыты, ең алдымен, қоғамның рухани және адамгершілік ахуалымен, оның ұрпақтардың қоғамдық өміріне әсер ететін тарихи тамырларымен анықталады.

Сәл шегініс жасап, тарихқа үңілетін болсақ, XV ғасырдың басында орын алған «ақтабан шұбырынды алқакөл сұлама» оқиғасы, «қазан төңкерісі», 30 жылдардағы «ашаршылық» елдің Отанына деген махаббатына сын келтіре алмады.

Бүгінгі таңда да ішкі істер органдарының қызметкерлерінің ерлік істері де жалғасын тапқан патриотизмнің айқын көрінісі десек артық айтқанымыз емес. Олар қызметтік-

жауынгерлік міндеттерді орындау кезінде өз өмірлеріне қауіп төндіре отырып, елдегі заң мен тәртіпті қорғау жөніндегі өздерінің патриоттық борышын орындады және әлі де орындауда. Қазақстан ішкі істер министрлігінде адал қызметтің үлгісін көрсететін, қызметтік борышын орындау кезінде батырлық пен батылдық танытатын қызметкерлер аз емес. Мәселен, Тәуелсіздік жылдары қызметтік борышын атқару кезінде 791 қызметкер қаза тауып, 2555 адам жарақат алды. Олар үшін ерлік жасау – нормаға, ал жанқиярлыққа бару – ар-намыс ісіне айналды. Бұған жас қызметкерлердің теңесетініне күмән жоқ. Бұл – соңғы онжылдықтарда «патриотизм» және «интернационализм» ұғымдары тек кітап, дәріс және теориялық деңгейде қалмағандығының бір көрінісі.

Патриотизм ұлттық руханият құбылысы және қоғамдық сананың құрамдас бөлігі ретінде қазіргі уақытта өзекті мәселелердің бірегейіне айналғаны ақиқат. Кез-келген елдің күші көбінесе өз азаматтарының патриотизмінің күшімен анықталады.

Қазіргі қазақ қоғамында патриотизм төмендегідей функцияларды орындайды:

– қазақ ұлтын (дінін, тілін, дәстүрін) сақтау;

– жиырма бірінші ғасырдың басында қазақтардың санасына бөтен әсерлерге төтеп бере алатын ұлттық идеяны бекіту.

Ұлттық бірегейлік осы елдің халқына мемлекет ішінде өзінің тұтастығы мен мәдениетін сақтауға мүмкіндік беретін жалғыз фактор болып табылады, өйткені жалпы жаһандану кезеңінде мемлекеттердің физикалық шекаралары түбегейлі маңызды емес. Тек белгілі бір ұлтпен, адамдармен сәйкестендіру өзіндік мәдени, эстетикалық, моральдық және басқа құндылықтарды сақтауға көмектесетін өлшем бола алады және бұл патриотизм сияқты құндылық көзқарасының құрамдас бөлігі болып табылады.

Үшінші мыңжылдықтың басында Қазақстан азаматының патриотизмін тәрбиелеу процесінің негіздері төмендегідей болмақ:

– Қазақстан мемлекеттілігін сақтау және нығайту;

– патриоттық әлеуметтік қатынастарды жаңғырту;

– осы әлеуметтік-мәдени ортада адам өмірінің жайлылығын қамтамасыз ету;

– Қазақстанның мемлекеттік және ұлттық мүдделерін, оның тұтастығын қорғау;

– отбасында жеке тұлғаны қалыптастыру және Отан кеңістігінде өзін-өзі тану;

– әлеуметтік, саяси және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуде жеке адамның, нақты ұжымның, қоғамның, мемлекеттің ресурстарын жұмылдыру;

– қазақстандық қоғамды дамыту процесіндегі төзімділік.

Сайып келгенде, қазіргі жағдайдағы патриотизм, біріншіден, мемлекеттің стратегиялық, геосаяси, ұлттық, мәдени мәселелерін шешу үшін жағдайларды, күштер мен құралдарды біріктіруге бағытталған қоғамның (әлеуметтік топтың, этностың, ұжымның, жеке тұлғаның) маңызды жұмылдыру ресурсы болып табылады. Екіншіден, патриотизм – бұл жеке тұлғаның дамуында Қазақстан қоғамын тұрақтандыру бағдарламалары және мемлекеттің саяси мүдделері үшін нақты анықталуы керек ұстаным. Үшіншіден, патриотизм рухани құбылыс ретінде үлкен моральдық тұрақтылыққа ие. Шынайы және рухани патриотизм Отанға риясыз, жанқиярлықпен қызмет етуді білдіреді. Ол моральдық, әрі саяси принцип, әлеуметтік сезім болды және солай болып қала береді. Оны сақтау өз Отанына деген сүйіспеншіліктен, оған деген адалдықтан, өткені мен бүгіні үшін мақтаныштан, оны қорғауға деген ұмтылысы мен дайындығынан көрінеді. Патриотизм – бұл Отан бостандығы мен тәуелсіздігі үшін ғасырлар бойы қалыптасқан күрестің терең сезімдерінің бірі.

Үшінші мыңжылдықтың басындағы патриотизмнің маңыздылығы – бұл жеке тұлғаны, ұжымды, қоғам мен мемлекетті дамытудың қуатты жұмылдыру ресурсы ретінде әрекет етеді. Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық және рухани саланың, әлеуметтік мұраттар мен құндылықтардың сақталуы мен дамуы сынды жалпы мақсатқа жету үшін әлеуметтік және мемлекеттік даму мәселелерін шешуде азаматтардың күш-қуатын жандандыра түседі.

Қоғамдық сана деңгейінде патриотизм дегеніміз – белгілі бір халықтың бірлігі мен бірегейлігі туралы ұлттық және мемлекеттік идея, ол әр нақты ұлттың дәстүрлері, стереотипі, менталитеті, тарихы мен мәдениеті негізінде қалыптасады. Жеке сана деңгейінде патриотизм

Отанға деген сүйіспеншілік, ел үшін мақтаныш, оны білуге, түсінуге және жақсартуға деген ұмтылыс ретінде қарастырылады. Патриотизмнің тұлға дамуының ажырамас бөлігі ретіндегі маңыздылығына келер болсақ, зерттеуші Н.А. Добролюбовтің пікірінше, «... қатардағы адамда патриотизм – бұл өз елінің пайдасына жұмыс істеуге деген ұмтылыстан басқа ештеңе емес және жақсылық жасауға деген ұмтылыстан басқа ештеңе болмайды» [3, 227 б.]

Патриотизм принциптерін қазіргі қазақ қоғамында бар отанға қызмет етудің мазмұнын ашатын рухани-адамгершілік және идеологиялық талаптардың көрінісі ретінде қарастырамыз. Принциптер отанға қызмет етудің мәніне, қызметкердің мүдделерінің бірлігін қамтамасыз етуге, қызметтік ұжымға, қоғамдағы, мемлекеттегі адамдар арасындағы қатынастардың сипатына қатысты негізгі талаптарды білдіреді, әр адамның іс-әрекетінің жалпы бағытын анықтайды және жеке, нақты мінез-құлық нормаларына негізделеді. Дәл осы тұрғыда олар адамгершілік, мәдениет, патриотизм және азаматтық өлшем ретінде қызмет етеді.

Патриотизм принциптері жалпыға бірдей маңызды, барлық адамдарды қамтиды, әр нақты қоғамның тарихи дамуының ұзақ процесінде құрылған қарым-қатынас мәдениетінің негіздерін бекітеді. Негізгі принциптердің қатарына төмендегілер жатады:

1. *Ұлттық-идеологиялық принциптер:*

– азаматтың санасында, сезімінде, іс-әрекеті мен қарым-қатынасында патриотизмнің басым құндылығы мен жоғары әлеуметтік маңыздылығы;

– қазақстандық патриотизмнің жан-жақтылығы мен бірегейлігі;

– отанға қызмет ету;

– тарихи және этномәдени сабақтастық;

– отанымыздың тарихы үшін мақтаныш.

2. *Қоғамдық-мемлекеттік принциптер:*

– жеке, ұжымдық, қоғамдық және мемлекеттік мүдделердің бірлігі;

– ұлттық, әлеуметтік және этномәдени бірегейлік;

– отандық дәстүрлерді сақтау және молайту;

– адамның азаматтық және патриоттық борышы;

– Отан игілігі үшін қызмет.

3. *Әлеуметтік-педагогикалық принциптер:*

– патриоттық тәрбиенің әлеуметтік мәртебесін арттыру;

– патриоттық мәнмәтіннің бірлігі және патриоттық тәрбиенің проблемалық құрылымдылығы;

– білім беру мақсаттарына тәрбиелік әсердің символдары мен үлгілерінің сәйкестігі.

Патриотизмнің қайнар көздері – бұл аумақтық-тұрмыстық және табиғи-географиялық орта; отанды сезіну, оның алдындағы парызды және оның тағдыры үшін жауапкершілікті сезіну; отанмен рухани және материалдық байланыстың болуы, туған жерге деген сүйіспеншілік.

Шағын отанның нақты түрлерінің маңызды жүйелік факторларының бірі – белгілі бір аумаққа, онда тұратын адамдарға деген сезімтал және эмоционалды қатынастың болуы. Сондықтан түсіну процесінде пайда болатын әлеуметтік қатынастар жақын жеке қатынастармен, эмоционалды тереңдікпен, уақыт ұзақтығымен, шағын отан деп аталатын кеңістіктің бірлескен істеріне қатысуға деген ұмтылысымен сипатталады. Өз халқының мұрасын құрметтеу – адамның ішкі мәдениетінің көріністерінің бірі. Патриотизм халықтың жоғары адамгершілік құндылықтарына берілгендігімен көрінеді, рухани-ұлттық принциптерге сүйенеді, ғасырлар бойы өз бастауларын алған және кез-келген халықтың ұлттық өзіндік сана-сезімінің негізін құрайтын жоғары патриоттық идеяларды ұйымдастырушылық қабылдау принциптеріне негізделеді.

Осылайша, патриоттық өзін-өзі тану адамды өзімен, табиғатпен, ұжыммен, қоғаммен және мемлекетпен үйлестіреді және өмірдің жеке философиясын қалыптастырудың, адамның жеке әлеуетін арттырудың, оны дамытудың жаңа жолдарын ашудың негізі болып табылады.

Патриоттық өзіндік сананы қалыптастырудың негізгі құралы – отанға қызмет ету мәселесін өзектендіру.

Үшінші мыңжылдықтың басында Қазақстан азаматының бойындағы патриотизм белгілері оның мазмұнын таңдау мен құрылымдаудың негізі бола алады, ол төмендегідей тұжырымдалуы мүмкін:

– қауымдастық, жиналыс, ұжымдық, бастамашылық пен жауапкершіліктің дәстүрлі ескі дағдыларына негізделген отанға деген сезім (отанмен байланыс сезімі) және оған деген адалдық;

– Отанға деген көзқарас;

– рухани өзін-өзі анықтаудың шығармашылық актісі ретінде Отанға және халыққа деген шексіз сенім мен іс жүзіндегі, практикалық махаббат;

– Отанның өткен тарихындағы батырлық сәттері, оның тарихының тағдыршешті кезеңдері, өз халқының мұраттарына, құндылықтары мен дәстүрлеріне адалдығы, Отан алдындағы парыз сезімі, өз Отанының абыройы мен даңқын қорғауға, сақтауға және арттыруға дайындығы үшін мақтаныш сезімін ояту;

– Отан мүдделеріне қызмет ету (мемлекеттің физикалық, аумақтық, саяси, мәдени тұтастығын қорғау, ұлтты сақтау);

– Отанымыздың және өз халқының тағдыры, олардың болашағы үшін жауапкершілік, өзінің даңқын сақтау және көбейту үшін өз күшін сарп етуге ұмтылу;

– өз елі туралы, әлемдік жүйенің субъектісі, тұтас, түбегейлі өзгермейтін мемлекеттік білім туралы түсінік;

– ізгілік, мейірімділік, жалпыадамзаттық құндылықтар;

– патриотизмнің антиподтарын қабылдамау (сатқындық, тұтынушылық космополитизм, жеке және топтық эгоизм, ксенофобия, ұлттық шектеулер, оқшаулау, шовинизм, өзін-өзі алдау және т.б.) [4, 52 б.].

Қазіргі уақытта ғалымдар патриотизмнің мынадай түрлерін ажыратады: мемлекеттік, жалпыхалықтық, ұлттық-этникалық, азаматтық, жергілікті немесе аймақтық. Олардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты болғанымен, олардың әрқайсысы ондағы (патриотизмдегі) ерекше бір нәрсені ашады.

Жоғарыда біз патриотизмнің типологиясын анықтауға деген көзқарастың семантикалық алғышарты халық арасында кең таралған кіші отан, руханият, отанға қызмет ету, отанды қорғау ұғымдары бола алатындығын көрсеттік.

Мемлекеттік патриотизм, ең алдымен, әр адамның, ұжымның және қоғамның біртұтас және жоғары мақсаттарымен байланысты. Мемлекет пен Ұлттық қауіпсіздік мүдделері «тұлға-ұжым–қоғам–мемлекет» жүйесінде басым бастама болып табылады. Мемлекеттік патриотизмнің саяси реттеушілері мемлекет ұғымы, мемлекеттілік болып табылады, ал отандық мәдениетті қолдайтын және дамытатын, ұлттық тәуелсіздік пен мемлекеттік аумақтық тұтастықты қорғайтын негізгі қағидат держава қағидаты болып табылады.

Қазақстандық жалпыхалықтық патриотизм адамның эмоционалды әлемімен көбірек байланысты. Оның рухани-адамгершілік негізі – «Отан» және «Туған жер» ұғымдары. Олар патриотизмнің рухани негізін, халықтың патриоттық тәжірибесінің мазмұнын, оның құндылықтарын ашады. Өз жиынтығында Отан мен туған жер халықты көпұлтты және біртұтас саяси кеңістікте өмір сүретін отбасы ретінде бейнелейді.

Ұлттық-этникалық (орыс, неміс, өзбек және т.б.) патриотизм өзінің этноұлттық мәдениетіне сүйенеді, яғни этникалық және әлеуметтік формалардың рухани үйлесімін сақтайды. Ол Отанға деген сүйіспеншілік сезімін оның этникалық түрінде, ұлттық мақтанышында оятуға, ұлттық сезім мен ұлттық мінездің, дәстүрлердің дамуына ықпал етуге, қоғам өмірінің этномәдени нысандарын құру үшін жоғары адамгершілік жауапкершілік сезімін қалыптастыруға тиіс.

Мысалы, этностық патриотизм Кеңестер Одағы ыдыраған кезеңде айқын байқалды. Ал енді туған жерге деген ыстық ықыласты біздің жастарымыздың «Дипломмен – ауылға», «Ауылдың гүлденуі – Қазақстанның гүлденуі» атты шаралардан байқауымызға болады.

Жергілікті, аймақтық патриотизм қоршаған табиғатқа, өзінің кіші отанына, отбасы мен жақындарына, өз халқының рухани мәдениетіне деген сүйіспеншіліктен көрінеді. Табиғи, тарихи, қандық және тұрмыстық байланыстар ата-бабалары мен өз халқының рухының элементтері ретінде патриоттық махаббаттың нысанасына айналуға тиіс.

Азаматтық патриотизмнің негізінде отанға деген сүйіспеншілік, ұлттық және құқықтық сана, азаматтық мораль және өз халқының, аймағының, елінің мақтанышы сияқты табиғи инстинкттерді табиғи қолдау жатыр.

Қазіргі заман адамы үшін «ештеңе қасиетті емес», бірақ әдет-ғұрып – бұл адамды өмірде маңызды ортаға тартатын тылсым күш екені жасырын емес [5, 101 б.].

Қазіргі жағдайда патриотизмнің жалған патриотизм сияқты формасын атап өткен жөн. Жалған патриотизмнің себептері:

– жалпы білім беретін оқу орындарында оқушылардың патриоттық тәрбиесінің әлсіреуі;

– жақын және алыс шетелден көшіп келушілер мен маусымдық жұмысшылар арасындағы еңбек нарығындағы бәсекелестік;

– Қазақстанға тікелей әсер еткен халықаралық терроризм мәселесі;

– ондаған жылдар бойы қалыптасқан «кемшілік кешені», шетелдіктерге деген жеккөрушіліктің өршуі;

– ұлттық миф жасау көлеңкелі сезімді тудырумен қатар тәуелсіз Қазақстанның дәуірлеуіне деген сенімді нығайтуға ықпал етпейді.

Бұл себептер кездейсоқ пайда болған жоқ. Олар «қайта құру» кезеңінде пайда болды және либералды интеллигенция қоғамдық санаға қатты әсер еткен «жалпыадамзаттық құндылықтар» айналасындағы идеялардың суррогаты болып табылады.

Жалған патриотизмнің тағы бір бағыты оның мәнін, мазмұнын және ең бастысы сыртқы (нақты) көріністі шамадан тыс ұлттандырумен байланысты. Ол ұлтшыл-патриот деп аталуы да мүмкін. Оның пайда болуы мен дамуы ұлтқа қарсы космополитизмнің агрессивтілігімен байланысты. Оның жақтастары жаһандану жолында елдердің біркелкі дамымауы орын алады, бұл экстремизмнің күшеюіне әкеледі деп санайды.

Ұлттық патриотизм қауіпті, өйткені кейбір жастар оны «шовинизм», «фашизм», «саяси экстремизм», «антисемитизм», «ксенофобия», «басқа халықтарға ұнамау» сияқты ұғымдармен байланыстырады. Ұлтшыл-патриоттардың отанына деген адалдығы мен сенімдері көбінесе оның байырғы, стратегиялық мүдделеріне опасыздық жасаумен ұштасып жататын оқиғалар да за емес.

Демек, патриотизм – бұл Қазақстанның ұлттық сипатының ең жарқын белгілерінің бірі, қазақ патриотизмінің өзіндік ерекшеліктері бар деген қорытынды жасауға болады. Ол дегеніміз – қазақ патриоттық идеясының жоғары гуманистік бағыты; діни төзімділік; ынтымақтастық және заңға бағыну; ортақтық – бұл қазақтардың ұжымдық өмірге деген тұрақты бейімділігі мен қажеттілігі; туған табиғатқа ерекше сүйіспеншілік.

Бірақ патриотизм азаматтың өз мемлекетімен өзара әрекеттесуінің біржақты нысаны бола алмайды. Мемлекет тарапынан патриоттық сананы тиімді қалыптастыру үшін қоғамдық ұйымдар мен институттар арқылы ықпал ету арқылы азаматты идеологиялық өңдеу қажет [6, 27 б.].

Қай елде патриоттық тәрбие жоғары болса, сол елде саяси тұрақтылық пен экономикалық даму өрістейтіні белгілі. Жалпы, патриотизмді қалыптастыру – бұл мемлекеттік міндет, қоғамның әлеуметтік тапсырысы. Патриотизм міндетті түрде тұлғаның жоғары әлеуметтік белсенділігін көздейді. Өйткені, оның өзі еңбекте табыстарға жету үшін, қоғам өркендеп, талап күшейіп, талғам артып халыққа қызмет етуде үлкен бір серпіліс болуы қажет. Ғылыми зерттеулерде отансүйгіштік-тің қалыптасуына, оның бағытына байланысты мемлекеттік, этностық және туған жерге деген патриотизм деп жіктеліп жатады. Басқа түрлері туралы да пікірлер жетерлік. Бұл патриотизмнің күрделі әлеуметтік-мәдени құбылыс екендігін көрсетеді. Себебі, ол идея, сезім және іс-әрекет үлгісі ретінде байқалады.

Сондықтан патриотизм идея ретінде қоғамдық санада, үлгі ретінде мәдениетте және белсенді іс-әрекет ретінде саясат пен экономикада көрініс табады.

Патриотизмді қоғамдық сананың маңызды құрамдас бөлігі ретінде бағаламау қоғам мен мемлекет дамуының әлеуметтік-экономикалық, рухани және мәдени негіздерінің әлсіреуіне әкеледі. Бұл Қазақстан азаматтарын тәрбиелеудің жалпы жүйесіндегі патриоттық тәрбиенің басымдылығын анықтайды.

Мемлекеттік патриотизмнің айқын көрінісі туралы белгілі саясаткер, АҚШ президенті Джон Кеннедидің американ патриотизмі туралы пікірін мысалға келтіруге болады. Оның «Сен Отаның саған не берді деп сұрама, мен Отаныма не бердім деп сұра» деген қанатты сөзі американдық патриотизмнің мазмұнын ашып көрсете алады [7, 974 б.]. Бір сөзбен айтқанда, бүкіл қазақстандықтар өз елінің, жерінің өткенін сезінбей, оның ерлікке, адамгершілікке толы тарихын, өнерін жете ұғынбай, отаншылдық сезімді қалыптастыру мүмкін емес.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Интернет ресурс: https://adilet.zan. (кіру уақыты: 10.04.2022).
2. Википедия Свободная энциклопедия // Интернет-ресурс: https://ru.wikipedia.org/wiki (кіру күні: 10.04.2022).
3. Добролюбов Н. А. Толық шығармалар жинағы, 3-т. 1986.
4. Быков А.К. Современное состояние и проблемы патриотического воспитания детей и молодежи в Российской Федерации. – М.: Институт семьи и воспитания РАО, 2010. – С. 88-92
5. Упорникова И.В. Человек как проблема в обществе постмодерна // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2019. - № 3 (60). – С. 119.
6. Colapietro V.M. C.S. Peirce's Rhetorical Turn // Transactions of the Charles S. Peirce Society: A Quarterly Journal in American Philosophy. 2007. – 43 p.
7. Ersoy, A. F., Öztürk, F. (2015). Patriotism as a Citizenship Value: Perceptions of Social Studies Teacher Candidates. Elementary Education Online, 14(3) - 992 p.

Авторлар туралы ақпарат

Абугалиев Қанат Нұртайұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Ғылыми-зерттеу институты ІІО тарихын зерттеу орталығының бастығы, ф.ғ.к., полиция полковнигі.

Шегебаева Айгерім Рысбайқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Абугалиев Қанат Нуртаевич – начальник Центра по исследованию истории ОВД Научно-исследовательского института Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова, к.ф.н., полковник полиции.

Шегебаева Айгерим Рысбаевна – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

Abugaliev Kanat Nurtayevich - head Of the center for the study of the history of internal Affairs Of the research Institute of the Karaganda Academy named after Barimbek Beisenov Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan candidate of philological Sciences, police colonel

Shegebaeva Aigerim Rysbayevna - Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Philosophy (PhD), Police Lieutenant Colonel

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ

СЛОВО МОЛОДЫМ

THE WORD TO THE YOUNG

УДК 351
МРНТИ 10.17.35

Б.М. Сейтакова[1]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

РОЛЬ РУКОВОДИТЕЛЯ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ ОВД ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ЛИЧНОГО СОСТАВА ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗАДАЧ

В представленной статье обращено внимание на ведущую роль организационной работы руководителя в профессионально-психологической подготовленности сотрудников органов внутренних дел. Выполнение служебных обязанностей в особых условиях может оказывать сильное воздействие на психологическое состояние сотрудника, ввиду которого могут возникнуть внутренние трудности, в последующем влияющие на качество дальнейших действий. Среди основных факторов, оказывающих влияние на риск возникновения морально-психологической неустойчивости сотрудников, выделены семейные и внутриличностные конфликты, материально-бытовые трудности, конфликты в профессиональной сфере, низкий уровень материального благополучия и др. Рассматривается роль психологов в морально-психологическом консультировании, препятствующем развитию профессионального стресса в коллективе. Особую роль в предупреждении профессионального стресса среди сотрудников органов внутренних дел автор статьи считают стиль руководства в служебном коллективе. Основными мерами формирования мотивационной среды для сотрудников, по мнению автора, являются уважение семейных ценностей, проведение досуговых мероприятий. Важным компонентом создания мотивационной среды можно назвать саморегуляцию, которая должна проявляться в наличии у самого сотрудника ОВД мотива на развитие потенциальной надежности. Наиболее эффективными мерами по профилактике риска возникновения профессионального стресса среди сотрудников органов внутренних дел являются улучшение социальных условий труда, дальнейшее повышение уровня заработной платы, организация руководителем выездных мероприятий и др.

Ключевые слова: профессиональный стресс, сотрудник органов внутренних дел, руководитель, суицид, психолог, подготовка, надежность, мероприятия.

Кәсіби-қызметтік міндеттерді орындау кезінде жеке құрамның моральдық-психологиялық жай-күйін қамтамасыз ету бойынша ІІО құрам басшысының басқару қызметінің рөлі

Ұсынылған мақалада ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби-психологиялық дайындығындағы басшының ұйымдастырушылық жұмысын зерттеу негіздеріне назар аударылды. Ерекше жағдайларда қызметтік міндеттерді орындау қызметкердің психологиялық жағдайына қатты әсер етуі мүмкін, соның салдарынан кейінгі әрекеттердің сапасына әсер ететін ішкі қиындықтар туындауы мүмкін. Қызметкерлердің моральдық-психологиялық тұрақсыздығы қаупіне әсер ететін негізгі факторлардың ішінде отбасылық және ішкі қақтығыстар, материалдық және тұрмыстық қиындықтар, кәсіби саладағы қақтығыстар, материалдық әл-ауқаттың төмен деңгейі және т.б. ерекшеленеді. Ұжымдағы кәсіби стресстің дамуына кедергі келтіретін моральдық-психологиялық кеңес берудегі психологтардың рөлі қарастырылады. Ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында кәсіби стресстің алдын алуда қызметтік ұжымдағы көшбасшылық стилі ерекше рөл атқарады. Қызметкерлер үшін мотивациялық ортаның негізгі шараларының бірі бос уақытты дұрыс өткізуге, отбасылық құндылықтарды құрметтеуге арналған. Мотивациялық ортаны құрудың маңызды құрамдас бөлігі өзін-өзі реттеу болып табылады, ол ІІО қызметкерінде әлеуетті сенімділікті дамыту мотиві болған кезде көрінуі керек. Ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында кәсіптік стресстің пайда болу қаупін алдын-алудың ең тиімді шаралары әлеуметтік еңбек жағдайларын, жалақы деңгейін одан әрі арттыруды, басшының көшпелі іс-шараларды ұйымдастыруын және т. б. қарастырады.

Түйінді сөздер: кәсіби күйзеліс, ішкі істер органдарының қызметкері, басшы, суицид, психолог, дайындық, сенімділік, іс-шаралар.

The role of managerial activity of the head of the subdivisions of the Internal Affairs Bodies (IAB) units to ensure the moral and psychological state of personnel in the performance of professional and service tasks

The presented article draws attention to the basics of studying the organizational work of the head in the professional-psychological training of employees of internal affairs bodies. The performance of duties under special conditions can have a strong impact on the psychological state of the employee, which can cause internal difficulties that subsequently affect the quality of further actions. Among the main factors influencing the risk of moral and psychological instability of employees are family and intrapersonal conflicts, material and domestic difficulties, conflicts in the professional sphere, low level of material well-being, etc. The role of psychologists considered as providing moral and psychological counseling, preventing the development of professional stress among employees in the team. A special role in the prevention of professional stress among employees of internal affairs bodies allocate style of leadership in the service team. One of the main measures of motivational environment for employees is given to leisure activities, respect for family values. An important component of creating a motivational environment is self-regulation, which should be manifested in the presence of IAB employee's own motivation for the development of potential reliability. The most effective measures to prevent the risk of professional stress among employees of internal affairs bodies are considered social conditions of work, further increase in the level of wages, organization of outreach activities by the head, etc.

Keywords: professional stress, internal affairs officer, supervisor, suicide, psychologist, training, reliability, events.

С момента обретения независимости Республики Казахстан система органов внутренних дел претерпела кардинальные реформы: изменились функции и задачи, была модернизирована структура, техническая оснащенность, и в целом взят курс на оптимизацию системы управления. В течение этого времени ведется поиск оптимальных форм и методов управленческой деятельности, затрагивающей организационно-правовые и социально-экономические основы эффективной модели управления в системе органов внутренних дел.

Результаты такого обоснованного подхода положены в основу принимаемых управленческих решений, призванных оказывать соответствующее упорядочивающее и системообразующее воздействие, направленное на обеспечение реализации комплексных управленческих решений в деятельности органов внутренних дел.

Одним из основных факторов достижения поставленных задач является организация отлаженной работы по взаимодействию, выработке функциональной устойчивости и адаптивности сотрудников правоохранительных органов к современным реалиям и предъявляемым требованиям общества. В данном контексте актуализируется проблема укрепления морально-психологического состояния сотрудников ОВД, повышения престижа полицейской службы и др.

Достижение указанных целей связано со многими обстоятельствами: морально-психологическая и профессиональная подготовленность, физическое и психическое состояние здоровья, стрессоустойчивость, межличностные отношения в коллективе, сплоченность, а также ряд других качеств, необходимых для грамотного и рационального формирования современных компетенций сотрудников органов внутренних дел.

Говоря о профессиональных и моральных качествах сотрудника ОВД, следует отметить, что на состояние его полного физического, душевного и социального благополучия могут воздействовать многие неблагоприятные психофизиологические обстоятельства, которые напрямую либо опосредованно способны оказывать влияние на качество выполнения служебных задач и в целом на показатели эффективности профессиональной деятельности сотрудника. Также необходимо обратить внимание на факторы, нарушающие стабильность деятельности сотрудника полиции, в том числе на лиц, состоящих в группе риска по развитию у них синдрома эмоционального выгорания. Проявлениями эмоционального выгорания являются депрессия, чувство усталости, неудачи, потеря мотивации и интереса к работе,

фрустрация, апатия, что приводит к снижению продуктивности профессиональной деятельности, а в некоторых случаях – увольнению из структуры ОВД. Среди сотрудников криминальных служб, органов дознания и следствия, а также в уголовно-исполнительной системы чаще всего наблюдаются процессы собственно-профессиональной деформации, обусловленной непосредственным влиянием криминогенной среды, спецификой служебной деятельности, с работой в условиях повышенного риска экстремальности, непредсказуемости и ответственности.

Умение правильно распоряжаться своими ресурсами в напряженных и конфликтных ситуациях профессиональной деятельности проявляется в способности сотрудников не поддаваться воздействию любых негативных факторов.

Поскольку деятельность сотрудников органов внутренних дел высоко специализирована, и принадлежность к определенному подразделению, как было отмечено выше, накладывает свой отпечаток на психоэмоциональное состояние сотрудников, то и деформация их личности происходит неодинаково. Развитие профессионального выгорания сотрудников негативно отражается не только на личности самих сотрудников, но и на деятельности их подразделений в целом. В связи с этим на руководителя возлагаются ответственные задачи по формированию и обеспечению у подчиненных устойчивости к выполнению функциональных обязанностей, созданию условий для развития интеллекта, повышению информированности и профессионализма в работе.

Обоснованность такого подхода к профессиональной деятельности сотрудников ОВД положена в основу принимаемых управленческих решений, призванных, прежде всего, оказать организующее воздействие в соответствии с направленностью правоохранительной деятельности ОВД.

Нет никаких сомнений в том, что основную роль в принятии любых управленческих решений в коллективе отводится руководителю, определяющему приоритетные стороны продуктивности, слаженности и результативности деятельности личного состава.

Российский ученый К.О. Магомедов отметил, что влияние должностного лица как руководителя на коллектив заключается в стиле управления и зависит от многих объективных и субъективных факторов, которые оказывают влияние на формирование социально-психологического климата при определенных условиях [1, с. 113]. Можно согласиться с утверждением автора, что стиль управления конкретного руководителя зависит как от внешних, так и внутренних факторов, и большое значение следует уделять морально-психологическому аспекту.

Интересна позиция по данному вопросу А.В. Батаршева, который считает, что при принятии кадровых решений психологическая работа состоит из мероприятий по выявлению сотрудников, находящихся в состоянии кризиса, профилактики суицидальных случаев и предупреждения профессионального выгорания личности, мероприятий психологической коррекции с работниками, проявляющими признаки нарушений психической адаптации или утомления, психологической реабилитации этих работников, консультирования их по вопросам психологических аспектов в регулировании бытовых отношений, разрешения межличностных конфликтов и минимизации последствий [2, с. 207].

Реалии современной действительности предъявляют к сотрудникам полиции новые стандарты деятельности, поскольку служба в ОВД относится к числу профессий повышенного риска со значительными психическими и физическими нагрузками. Новый формат полицейского предполагает особые условия соблюдения законности, правил и норм поведения для обеспечения охраны и защиты конституционных прав и свобод граждан. В связи с этим условия и содержание полицейской деятельности влияют на гибкость мышления и способность к быстрой адаптации и саморегуляции сотрудников.

В случаях низкой адаптивности, связанной с пониженной психологической устойчивостью, Д.Я. Райгородский справедливо отметил, что, сталкиваясь при увольнении (зачислении в распоряжение, перемещении) с необычными проблемами, работник часто не может мобилизоваться. Длительный стресс влияет на снижение самооценки, в характере сотрудника могут появиться неуверенность, агрессия, апатия, раздражительность, нарушение сна, может

произойти обострение хронических заболеваний. В некоторых случаях может развиться зависимость, психологические депрессивные состояния. Наступает некий психофизический износ, когда ранее активный и молодой человек вдруг начинает быстро стареть и много болеть [3, с. 145].

В этом случае руководитель подразделения должен успешно противостоять негативному настрою в коллективе, в том числе деструктивному поведению сотрудников, с другой – справедливо и своевременно применять меры по мотивации и поощрению. Совместно со штатными психологами необходимо осуществлять психологическое сопровождение сотрудника в условиях организационно-кадровых изменений, которое должно заключаться не только в индивидуальной работе, но и в составе рабочего коллектива.

По этому поводу Л.М. Королев считает, что когда организационно-кадровые изменения являются стрессовыми не только для уходящих сотрудников, но и для всего коллектива, психологи должны анализировать социально-психологический климат в коллективе и морально-психологическое состояние сотрудников, проводить групповую психокоррекцию и тимбилдинговые мероприятия. Психологическое сопровождение управленческих (кадровых) решений продуктивно в период организационных изменений. Психологи отдела совместно с личным составом органов, организаций и подразделений должны разрабатывать предложения и рекомендации руководящему составу при назначении сотрудников с учетом их личностных и профессиональных качеств [4, с. 93]. Такой качественный подбор кандидата на соответствующую должность в органы внутренних дел должен учитывать социально-профессиональные показатели, такие как его личная компетентность и индивидуальные особенности.

Так, каждый сотрудник должен обладать защитными факторами развития психологической, физической и духовной стойкости; позитивными социальными, общественными и семейными связями; навыками управления стрессом, включая его преодоление и навыки решения проблем [5, с. 19]. Отсюда и возникает необходимость тесного взаимодействия руководителя с психологом. Руководителям подразделений необходимо эффективно взаимодействовать с инспекторами-психологами с целью выявления сотрудников ОВД, отрицательно настроенных на службу, склонных к совершению суицидальных действий. Особое внимание следует уделять программам, эффективность которых доказана [6, с. 23]. При организации консультативных бесед психологу целесообразно стремиться к формированию у руководителя навыков применения психологических знаний и приемов, которые являются основой устойчивого развития профессионального и боеспособного коллектива с благоприятным морально-психологическим климатом, препятствующим развитию профессионального стресса, в том числе суицидального поведения в коллективе.

Сохранение позитивного морально-психологического климата среди сотрудников органов внутренних дел, особенно в тех коллективах, в которых существуют факты совершения суицида, требует постоянного изучения индивидуальных особенностей каждого сотрудника, служебно-исполнительской дисциплины, а также семейно-бытовой и материальной стороны его жизни. Это в свою очередь предъявляет высокие требования к личностным качествам руководителя коллективов органов внутренних дел, работникам кадрового аппарата, а также инспекциям по личному составу, осуществляющим постоянное наблюдение и анализ.

Перечисленные задачи могут быть успешно решены только при проведении комплекса профилактических мероприятий по ранней диагностике индивидуально-психологических особенностей личности, своевременной психопрофилактической работы в целом.

По мнению некоторых авторов, эффективность выполнения профилактических мероприятий состоит в постоянной заботе об удовлетворении нужд и запросов сотрудников, под
боре и расстановке сотрудников с учетом их индивидуально-психологических особенностей, соблюдении принципа социальной справедливости в любых решениях, затрагивающих интересы коллектива и личности, воспитании сотрудников, формировании у них высокой психолого-педагогической культуры общения и др. [7].

В качестве успешности профессиональной деятельности коллективов определенный стиль руководства может являться способом предупреждения профессионального риска сре-

ди сотрудников органов внутренних дел.

Результативность морально-психологической подготовки сотрудников ОВД в первую очередь зависит от умений руководителей организовать и правильно планировать ее проведение в подразделении, методического обеспечения, материально-технической оснащенности и профессиональной подготовленности лиц, ее осуществляющих.

Таким образом, в структуре кадровой политики правоохранительных органов управленческая деятельность руководителя должна состоять из умений мобилизовать личностно-профессиональные, морально-волевые, интеллектуально-коммуникативные качества для принятия и эффективной реализации решений в особых и экстремальных условиях, при этом создать профессиональный и компетентный личный состав оперативного реагирования [8, с. 108]. В связи с этим для руководителей важно не только четко знать слагаемые морально-психологической подготовленности, которые должны быть сформированы у сотрудника, но и понимать механизм их формирования, постоянно использовать в своей работе.

Так, риск возникновения морально-психологической неустойчивости определяется соотношением внешних и внутренних факторов, характеризуясь высокой степенью стресса и в совокупности влиянием множества других причин. Предпосылками возникновения различных стрессовых состояний у сотрудников органов внутренних дел может стать совокупность причин материальной необустроенности, семейно-бытовых конфликтов, напряженных взаимоотношений в коллективе из-за возникшего профессионального выгорания и стресса.

По нашему мнению, наиболее эффективными мерами по профилактике профессионального выгорания среди сотрудников органов внутренних дел являются дальнейшее повышение уровня заработной платы, улучшение социальных условий жизни сотрудников, ведение здорового образа жизни, консультации, проводимые психологом (в т.ч. по телефону), регулярное проведение анкетирования для оценки морально-психологического климата в коллективе, организация руководителем выездных мероприятий (тренинги, культурно-массовые и другие мероприятия), направленные на сплочение коллектива, постоянное повышение квалификации, в том числе непосредственного руководителя подразделения и др.

Организация планомерных досуговых мероприятий позволит стабилизировать конкретные социально-психологические механизмы, регулирующие взаимоотношения, ведь продуктивную деятельность сотрудников ОВД невозможно реализовать без создания мотивационной среды.

Также важным компонентом создания мотивационной среды является саморегуляция, которая должна проявляться в наличии у самого сотрудника ОВД мотива на развитие потенциальной надежности, так как отсутствие такой мотивации может свести эффективность его деятельности к нулю. Практика продуманной и хорошо организованной работы должна находить отражение в сформированности данного качества у сотрудников ОВД. Достижение соответствия подчиненных сотрудников предъявляемым требованиям должна стать результатом целенаправленной деятельности руководителей, которые должны создать условия для обеспечения потенциальной надежности, сопоставляя целесообразность применения тех или иных механизмов воздействия.

Приоритетными путями достижения надежности можно назвать контроль со стороны руководителя и самоконтроль самого сотрудника, основанного на процессе непрерывности и психотехнологий оценивания деятельности сотрудника. Важнейшей частью психотехнологий оценки деятельности, по нашему мнению, являются выборка сотрудников в ходе анонимного анкетирования, отбор форм опроса, различных платформ для онлайн-оценки и других способов для дальнейшего проведения полиграфологического исследования как результата определения потенциальной надежности сотрудника.

Ввиду иллюзорного представления простоты проблемы качества надежности сотрудника ОВД необходимо внедрить систему обеспечения потенциальной надежности сотрудников в рамках обеспечения морально-психологического состояния личного состава при выполнении профессиональных задач.

Полагаем, что работа по укреплению морально-психологического климата среди сотрудников органов внутренних дел должна вестись в подразделениях на постоянной основе и

должна базироваться на:

1) своевременных организационных и воспитательных мерах по укреплению морально-психологического климата в коллективе;

2) основах руководства в ОВД по отслеживанию у сотрудников ОВД предрасположенности к профессиональному выгоранию, в том числе стресса и других форм психоэмоциональных состояний;

3) непрерывной оценке со стороны руководства критически важного риска профессионального стресса у сотрудников ОВД;

4) деятельности руководителей по работе с личным составом по достижению результатов потенциальной надежности сотрудников ОВД в рамках обеспечения профессинально-служебной деятельности.

В заключении хотим отметить, что обеспечение морально-психологического состояния личного состава при выполнении профессиональных задач должно базироваться на воспитании патриотического духа, улучшении социальных условий труда и быта, уважении семейных ценностей своих подчиненных, позволяющих проводить им достаточное время с семьей, особенно в выходные дни, так как нередки случаи острых внутрисемейных конфликтов, когда служба выступает в роли катализатора, инициирующего проявление конфликта, обостряющего его, делающего невозможным иной вариант выхода из сложившейся жизненной ситуации.

Совершенствование эффективности деятельности органов внутренних дел должна заключаться в разработке и проектировании критериев по минимизации рисков в служебной деятельности. Этот вопрос требует дальнейшего обсуждения и научно обоснованного решения.

Список использованных источников

1. Магомедов К.О. Психология управления персоналом. – М.: Приор, 2016. – 255 с.

2. Батаршев А.В. Психодиагностика в управлении: практическое руководство: учеб.-практ. пособие. – М.: Дело, 2015. – 544 с.

3. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. – М.: Бахрах-М., 2012. – 502 с.

4. Королев Л.М. Психология управления. – М.: САРУКС, 2017. – 335 с.

5. Canadian armed forces and veterans affairs joint suicide prevention strategy// Интернет-ресурс:https://www.canada.ca/content/dam/dnd-mdn/documents/reports/2017/caf-vac-joint-suicide-prevention-strategy.pdf (дата обращения напр.: 15.09.2021 г.)

6. Preventing suicide: a community engagement toolkit// Интернет-ресурс: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272860/9789241513791-eng.pdf (дата обращения напр.: 15.09.2021 г.).

7. Цветков В. Л., Божко Н. В. Конфликт как неотъемлемая часть жизнедеятельности органов внутренних дел // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2010. – № 1 (40). – С. 51–54.

8. Токсанова М.Б., Сабирдинов Б.С. Пути реализации кадровой политики в органах внутренних дел // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2020. – № 2 (63). – С. 102-109.

Сведения об авторе

Сейтакова Б.М. – докторант 1-го курса факультета послевузовского образования (факультет № 3) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Сейтакова Б.М. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі факультетінің (№3 Факультет) 1 курс докторанты, полиция подполковнигі.

Seitakova B.M. – doctoral student of the 1st course of postgraduate education faculty (faculty № 3) of Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Yessbulatov, lieutenant colonel of police.

УДК 343.98(4/9)
МРНТИ 10.85.91

М.К. Ажибеков[1]

Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
Караганда, Казахстан

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Автор в данной статье рассматривает вопросы информационной безопасности в интересах государства, так как на сегодняшний день Республика Казахстан шагнула вперед по развитию информатизации инфраструктуры, информационно-коммуникационных технологий во всех сферах государственного управления, образования, технического развития, машиностроения, космических технологий, экономического развития, научно-технического развития, развития и разработок программных продуктов во благо государства.

В связи с этим автор дает понятие о разработке программных продуктов правоохранительными органами по защите от проникновения в сотовые, компьютерные и информационно-телекоммуникационные системы по завладению информации представляющий интерес и развитие инфраструктуры государства от организованных преступных групп, сообществ и иностранных заинтересованных служб.

А также с разработкой Государственной программы «Цифровой Казахстан», то есть цифровизация всей информационной системы государственной, частной, коммерческой структуры, есть необходимость разработок защитных программ по недопущению к проникновению и завладению информации, что представляет информационную безопасность государства.

Ключевые слова: государство; безопасность; информация; информатизация; телекоммуникация; технология; ресурсы; база данных; программные средства; источники; защита.

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі ұлттық мүдделер

Осы мақалада автор мемлекет мүддесі үшін ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін қарастырады, өйткені бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы Мемлекеттік басқарудың барлық салаларында инфрақұрылымды ақпараттандыру, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды, білім беруді, техникалық дамуды, Машина жасауды, ғарыштық технологияларды, экономикалық дамуды, ғылыми-техникалық дамуды, бағдарламалық өнімдерді мемлекет игілігі үшін дамыту мен дамытуды дамыту бойынша бір қадам алға қадам басты.

Осыған байланысты автор ұйымдасқан қылмыстық топтардан, қоғамдастықтардан және шетелдік мүдделі қызметтерден қызығушылық тудыратын және мемлекеттің инфрақұрылымын дамытатын ақпаратты иемдену үшін ұялы, компьютерлік және ақпараттық-телекоммуникациялық жүйелерге енуден қорғау үшін құқық қорғау органдарының бағдарламалық өнімдерді әзірлеуі туралы түсінік береді.

Сондай-ақ, «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын әзірлеумен, яғни мемлекеттік, жеке, коммерциялық құрылымның барлық ақпараттық жүйесін цифрландырумен, ақпараттың енуіне және иеленуіне жол бермеу жөніндегі қорғау бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігі бар, бұл мемлекетке ақпараттық қауіпсіздікті білдіреді.

Түйінді сөздер: мемлекет, қауіпсіздік, ақпарат, ақпараттандыру, телекоммуникация, технология, қорлар, дерекқор, бағдармалалық құралдар, дереккөздер, қорғау.

National concerns in the informational security

The author in this article considers the issues of information security in the interests of the state, since today the Republic of Kazakhstan has taken a step forward in the development of information infrastructure, information and communication technologies in all spheres of public administration, education, technical development, mechanical engineering, space technology, economic development, scientific and technical development, development and development of software products for the benefit of the state.

In this regard, the author gives an idea of the development of software products by law enforcement agencies to protect against penetration into cellular, computer and information and telecommunications systems to seize information of interest and the development of the state's infrastructure from organized criminal groups, communities and foreign interested services.

And also with the development of the State program «Digital Kazakhstan», i.e. the digitalization of the entire information system of the state, private, commercial structure, there is a need to develop protective programs to prevent the penetration and seizure of information, which represents information security to the state.

Keywords: state; security; information; informatization; telecommunications; technology; resources; database; software; sources; protection.

В связи с разработками и внедрениями в общественную жизнь человека информационно-телекоммуникационные системы стали частью жизнедеятельности в процессе производства и зависимостью общества от информационного, телекоммуникационного развития сотовых связей и компьютерного программирования.

В гражданском обществе ярко выражаются и внедряются новые информационные технологии, как компьютеризация, интернет связи, сотовые и мобильные связи, цифрового телевидения, программные разработки и высокие знания в информатизации, все это дало государственным органам значительно изменить способы управления гражданским обществом, а также вести и поддерживать общественные диалоги, установления взаимодействия между государством и гражданским обществом.

С развитием гражданского общества в информатизации и телекоммуникации далеко вперед изменился интеллектуальный труд человека, увеличилась его производительность труда, появился огромный спрос населения на информационно-телекоммуникационные системы связи. Все это дало огромному количеству людей интеллектуально вырасти в духовных и религиозных взглядах. Использовании информационно-телекоммуникационных технологий, сотовых и мобильных связей, компьютеров, разработок программных продуктов - все это облегчило человека в реализации социальных нужд – быстрой отчетности, связи, получения и доставления нужной продукции в употреблении, работы. Одновременно дало гражданскому обществу и государству огромную зависимость от информационно-телекоммуникационной связи, что предопределила безопасность человека и государства от сбора, хранения в информационных системах связи информации.

К числу важных свойств информации, оказывающих влияние на процесс социального регулирования этих общественных отношений, следует отнести ее дуализм, то есть «двуликость». С одной стороны, информация проявляется в форме сведений (включающих, в том числе знания, ценности, культурные традиции), хранящихся в памяти конкретного человека и в связи с этим имеющих идеальный характер, то есть не воспринимаемых органами чувств других людей. С другой - в форме сообщений, формируемых и отправляемых человеком. Эти сообщения существуют независимо от человека, воспринимаются органами чувств и, как следствие, имеют материальный характер. Сообщения посредством психических процессов мозга человека превращаются в сведения, вызывают переживания, которые также запоминаются и используются в процессе анализа обстановки, оценки целесообразности осуществления тех или иных действий по удовлетворению потребностей и реализации интересов. В случае необходимости человек может преобразовать те или иные сведения в сообщение и довести его либо до конкретного человека, группы лиц или всех заинтересованных людей [1, с. 21].

Государственные и общественные вопросы возникающие в сфере информационно-телекоммуникационных технологиях, компьютеризации, сотовых и мобильных связей, программных продуктов и их защиты все это обеспечивает крепкие взаимосвязывающие отношения гражданского общества в государственном строе и его развитие. Каждый гражданин Республики Казахстан должен осознавать, что он живет в правовом, демократическом и социальном государстве, где все это закреплено в Конституции Республики Казахстан. Где человек должен чувствовать себя свободным с выражением своих убеждений, интеллектуального развития и неприкосновенности, самосовершенствоваться, а самое главное это, защита его личной жизни.

Так, в Будапештской Конвенции о компьютерных преступлениях от 23 ноября 2001 года в статье 16 пункта 1 каждая Сторона принимает законодательные и иные меры, необходимые для того, чтобы ее компетентные органы имели возможность путем выпуска распоряжений или иным образом оперативно обеспечивать сохранность конкретных компьютерных данных, включая данные о потоках информации, которые хранятся в компьютерной системе, в частности, когда имеются основания полагать, что эти компьютерные данные особенно подвержены риску утраты или изменения [2].

Основными вопросами Конституции Республики Казахстан рассматриваются права и свободы мысли, убеждений, сохранение жизни и здоровья, вероисповедания, свободно получать и рассматривать вопросы массовой информации, участия граждан в культурной жизни общества и т.д. Каждому гарантируется право на достоверную информацию о состоянии окружающей среды, право ознакомления с документами и материалами, непосредственно затрагивающими его права и свободы и имеющимися в государственных органах. В Конституции Республики Казахстан определены вопросы запрета действия в информационной сфере, действия разрешения, запрет в получении информации о частной жизни, недопустимость цензуры, телефонных переговоров, а также почтовых и телеграфных сообщений.

В рамках ограничения свободы выражения убеждений каждому лицу запрещается нарушать права и свободы других лиц, осуществлять пропаганду агитацию, возбуждающие социальную, расовую, национальную или религиозную ненависть и вражду, пропаганду социального, расового, национального, религиозного или языкового превосходства и гарантируется, что его права и свободы в информационной сфере будут ограничены только законодательством и только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороноспособности страны и безопасности государства, обеспечения должного признания и уважения прав и свобод и удовлетворения справедливых требований морали, общественного порядка и общего благосостояния в демократическом обществе.

Общепризнано, что информационная сфера, ее устойчивое развитие во многом определяют перспективы прогрессивного развития общества [3].

Как подчеркивает Ж. Байсалбаева «безопасность более не является исключительно национальным делом, а требует энергичного и плодотворного международного сотрудничества, поскольку ни одно государство не может выжить, если оно придерживается узкого взгляда на национальный суверенитет, ограниченный сегодня процессами межнациональной интеграции, будь то на правительственном или на частном уровнях. Это происходит потому, что государство подпадает под влияние военных альянсов, международных организаций, экономического обмена и взаимозависимости, что особенно важно для молодых, развивающихся стран, каким и является Казахстан» [4].

С информатизации и цифрового бизнеса государств мира и международного единения в информационную сферу, все это создается в мировую информационную инфраструктуру, все для блага человека.

Республика Казахстан в условиях развития цифровизации, информационного взаимодействия и конкурентоспособности параллельно рассматривает вопросы информационной безопасности и защиты своей информационной инфраструктуры, противодействия угрозам проникновения и снятия информации с высоких информационных технологий.

В таких условиях «защита критически важной информации от внешнего посягательства превращается в сложную проблему».

Так, ООН, признавая указанные преступления глобальной международной проблемой в международном обозрении деятельности криминальной полиции «руководство по предотвращению и контролю над преступлениями, совершенными с использованием компьютеров», отмечает, что: «… законодательство и судебная система не успевают за развитием технического прогресса. Только незначительное количество государств имеет адекватное законодательство в указанной сфере, но и они не лишены правовых и правоприменительных недостатков» [5]. Наиболее распространенное определение - «преступление, совершенное с использованием компьютерной техники или направленное против безопасности компьютерной информации» [6].

Рост развития цифровой информатизации в промышленности, гражданского общества, все это является высокого развития сфер экономики, конкурентоспособности в мировом рынке.

В цифровизации государство гражданского общества рассматривается и разъясняется населению и международному сообществу о развитии государственной политики, а также защите интересов государства в сфере высоких технологии.

Развитие общества в сфере информационного бизнеса соединено с государственной политикой, взаимодействие с населением в связи с выполнением государственной функции, выполнение правил поведения гражданского общества в системе информатизации.

Предоставления информации гражданскому обществу правил в информационной сфере дает возможность людям в использовании, разработке и доступе к компьютерным программам.

Совершенствования информационных технологий, компьютеризации, цифровизации выполняют взаимосвязь между государством и гражданским обществом. Являются взаимодействующим фактором внутренней и внешней политикой государства, кроме того информационные системы обеспечивают контроль гражданского общества за деятельностью государства.

Широкомасштабное использование информационных систем в жизни общества, в вооружении, в производстве, сетей связи составляет особую важность в информационной инфраструктуре и в информатизации государства.

Технические сбои в работе информационных систем могут привести к катастрофическим последствиям. Человечество впервые реально осознало это в связи с так называемой «Компьютерной проблемой 2000 года». К концу 1999 года возникла ситуация, когда технологические ошибки могли привести к «параличу» социальной инфраструктуры общества, его финансовой системы, нарушению работоспособности систем управления государства. Осознавая возникшую проблему, Правительство Республики Казахстан 5 октября 1999 года приняло постановление № 1524 «Вопросы планирования действий в чрезвычайной ситуации, связанной с компьютерной проблемой 2000 года», в соответствии с которым на все министерства и ведомства возлагалась обязанность по подготовке плана действий в чрезвычайной ситуации, связанной с компьютерной проблемой 2000 года [7].

В современных условиях существенно возрастает опасность наступления подобных последствий в результате неправомерных воздействий на соответствующие информационные ресурсы связи со стороны криминальных элементов. Растет угроза компьютерной преступности в стране. Так, в 2003 году в республике было зарегистрировано 3 случая совершения преступлений, посягающих на безопасность компьютерной информации, в 2004 году - 13, в 2005 году - 20, в 2006 году - 94, в 2007 году - 64 преступления, за первые 6 месяцев 2008 года – 38 [8].

Данный вид преступлений растет, за последние 5 лет инцидентов информационной безопасности с использованием информационных коммуникационных технологий в республике было зарегистрировано: в 2017 году – 2301(113,1%), в 2018 году – 2241 (97,4%), в 2019 году – 1653 (69,7%), в 2020 – 1086 (69,5%), в 2021 – 3011 (277,3%).

Статистика инцидентов информационной безопасности по видам

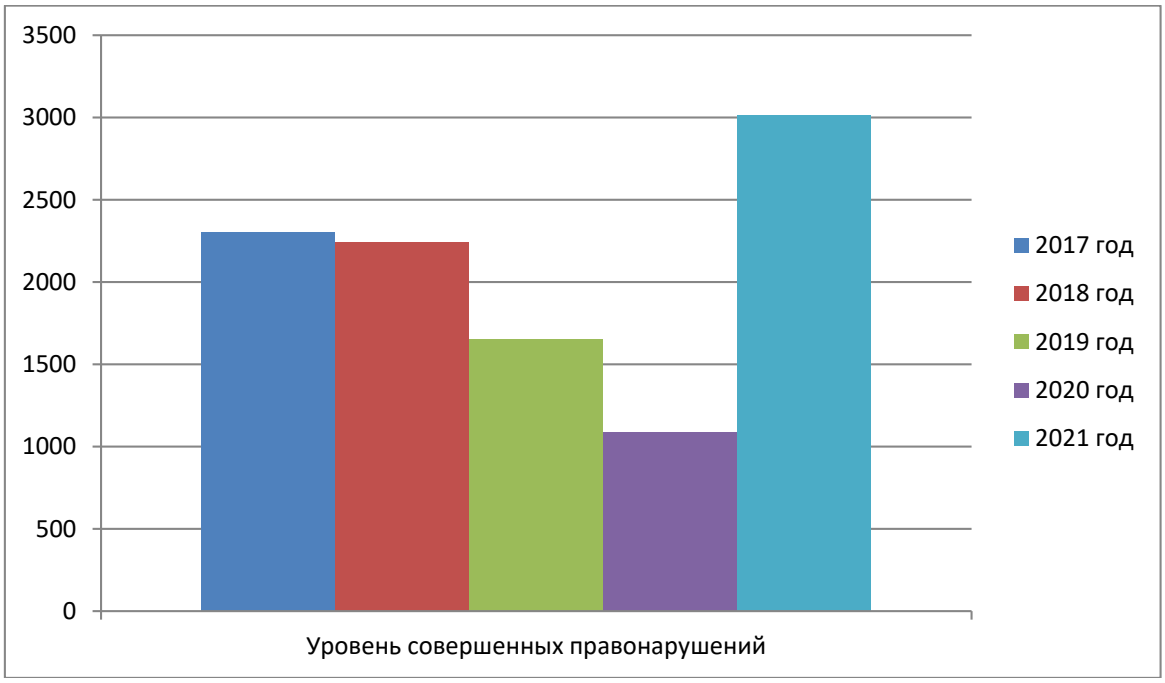

Расчеты на основе данных KZ-CERT

Из более чем 3 тыс. кибератак в январе 2021 года 2,7 тыс. приходится на ботнеты – заражение компьютеров через вредоносное ПО для дальнейшего их использования злоумышленниками без ведома их владельцев. Количество инцидентов-ботнетов за год выросло в 3,2 раза [9]. Свыше 80% таких деяний являются результатом определенной формы организованной преступной деятельности в киберпространстве. В ее основе лежат четко продуманные операции: создание вредоносных программ, заражение компьютеров, управление ботсетями, сбор личной и финансовой информации, продажа данных и «обналичивание» финансовой информации и пр. Около 500 атак ежемесячно совершают хакеры на информационные сети государственных органов Казахстана. Об этом на форуме информационной безопасности заявили представители Комитета национальной безопасности [10]. Е.Ш. Баженов в своей работе «Вопросы выявления и пресечения попыток несанкционированного доступа к информационным ресурсам государственных органов и организаций» называет еще большую цифру «в течение 3-х месяцев системой защиты файл-сервера одного из государственных органов отклонено 25 тысяч атак на локальную сеть» [11]. Все чаще пишут о так называемом «информационном оружии», которое позволяет отдельным государствам или террористическим организациям использовать современные информационные технологии для оказания «силового» воздействия на информационную инфраструктуру общества и государства для достижения тех или иных политических целей [12].

Знание закона, правовой природы его возникновения, правового механизма его действия одно из необходимых условий должного выполнения задач указанных в Законе Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности». Вопрос о правовой природе возникновения оперативно-розыскной деятельности невозможен без изучения процесса перехода к правовой регламентации этого вида государственной деятельности [13].

Сейчас уже недостаточно говорить о правах и свободах человека лишь с политических или правовых позиций, как бы эти аспекты не были важны сами по себе. Необходим более широкий контекст и более глубинное основание прав и свобод человека в современном мире, и таким основанием могло бы быть философское осмысление взаимосвязи человека и мира, индивида и культуры. Без осознания таких глубинных оснований есть опасность кружения

вокруг частных и мелких вопросов, связанных с целым комплексом мироотношенческих проблем бытия человека, его ценностей и идеалов [14].

Таким образом, в современных геополитических условиях формируется новый фактор силового сдерживания и принуждения – угроза нанесения неприемлемого ущерба государству путем поражения его информационного воздействие на информационный ресурс. Это может быть в проникновении в информационные системы, каналы связи, что может принести огромный ущерб государству и его обороноспособности.

В противодействии в защите информационно-телекоммуникационные системы каналы связи государству необходимо предопределить правовой статус государственных органов в информационной системе. Государственным органам безопасности необходимо в информационно-телекоммуникационной системе связи сохранить и укрепить безопасность от проникновения и снятия информации с каналов связи и компьютеризации.

В период развития цифровизации государство Республика Казахстан представляет собой развивающееся в промышленности, экономике, что определяет себя ценностных норм знаний, культуры, правила поведения гражданского общества в традиции нации, наследия потомков великих ученых, мыслителей. Возрождение национальных интересов в обеспечении информационной безопасности государство в период развития цифровизации, информатизации, информационной инфраструктуры гражданского общества поменяло взгляды людей на воспитания молодого поколения, в сохранении и поддержании культуры общества.

На основании выше изложенного полагаем, что рассматриваемые вопросы о защите информационной безопасности гражданского общества и государства, стало приоритетным направлением в реализации-цифровизации инфраструктуры государства Республики Казахстан.

Список использованных источников

1. Стрельцов А.А. Обеспечение информационной безопасности России: Теоретические и методологические основы / А.А. Стрельцов. – М.:МЦНМО, - 2002. - 296 с.

2. Convention on cybercrime: Budapest, 23.XI.2001 [Electronic resource] - Access mode: https://rm.coe.int/1680081561 (Access date: 29.02.2022).

3. Достижения в сфере информатизации и телекоммуникации в контексте международной безопасности: резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 5 декабря 2018 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://undocs.org/ (дата обращения: 29.02.2022).

4. Байсалбаева, Ж.А. Информационная безопасность как составная часть национальной безопасности / Ж.А. Байсалбаева. - Астана, 2002. - 186 с.

5. International review of criminal policy [Electronic resource]: United Nations Manual on the prevention and control of computer related crime. - New York, 1994. - 55 с. - Access mode: http://digitallibrary.un.org/record/162804?ln=ru (Access date: 29.02.2022).

6. Goodman, M.D. Why the Police Don't Care About Computer Crime / M.D. Goodman // Harvard Journal of Law & Technology. - 1997. - №465. - P.468-469.

7. Вопросы планирования действий в чрезвычайной ситуации, связанной с компьютерной проблемой 2000 года: постановление Правительства от 5 окт. 1999 г. № 1524 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015063#pos=2;-104 (дата обращения: 30.01.2022).

8. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Новости. – Режим доступа: http: https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=ru (дата обращения: 30.01.2022).

9. Статистика инцидентов информационной безопасности. Январь 2021 [электронный ресурс] режим доступа: http://ranking.kz/ru/a/reviews/statistika-incidentov-informacionnoj-bezopasnosti-yanvar-2021/ (дата обращения: 22.02.2022).

10.Иностранные хакеры атакуют сайты Казахстана [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30024404 (дата обращения: 30.01.2022).

11.Баженов Е.Ш. Информационная безопасность и защита информации: учебное пособие. / Е.Ш. Баженов. – М.: 2016. – 73 с.

12.Алексеева И.Ю. Информационные вызовы национальной и международной безопасности / И.Ю. Алексеева, И.В. Авчаров и др.; под общ. ред. А.В. Федорова и В.Н. Цыгичко. – М.: ПИР – Центр, 2001. – 56 с.

13. Uspanov, Zh.T. On the Legal Basis of the Protection of Entities Engaged in Operational-Search Activity / Zh.T. Uspanov // Journal of Advanced Reseach in Law and Economics. - 2017. №7. - P.1868-1880.

14. Uspanov, Zh.T. Competence of Police Officers in Confidential Cooperation with Citizens / Zh.T. Uspanov, D.S. Turabayeva // International Journal of Environmental and Science Education. – 2016. -V.11. - Iss.10. - P.3947 - 3955.

Сведения об авторе

Ажибеков Марат Канатпаевич **–** магистр юридических наук, докторант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова.

Ажибеков Марат Канатпаевич – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының докторанты,

Azhibekov M.K., – Master of Science in Law, Doctoral Student PhD., Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov.

УДК 374.3
МРНТИ 10.71

П.В. Ситников[1]

[1] Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Казахстан

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ: ПОЛИТИКА ПОЛИЦЕЙСКОЙ РЕФОРМЫ КАК БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ

Способность сил безопасности как предотвращать, так и провоцировать конфликт получает все большее признание. Полицейские силы могут играть жизненно важную роль в обеспечении условий безопасности, необходимых для мирного политического и экономического развития, и находятся на переднем крае решения проблем международной безопасности, включая незаконный оборот наркотиков, распространение оружия массового уничтожения, терроризм и коррупция. В Центральной Азии структура большинства полицейских сил мало изменилась с советского периода. В то время, как общества и экономические системы претерпели быстрые изменения, органы государственной безопасности остаются в значительной степени нереформированными. Во многом, они на самом деле хуже, чем при советском государстве: более коррумпированы, менее чувствительны к населению, более вовлечены в организованную преступность и часто неподконтрольны. Полицию боятся, ей не доверяют и считают ее неэффективной в защите населения от преступности.

Ключевые слова: полицейские силы, коррупция, организованная преступность, безопасность, страны Центральной Азии, реформы.

Орталық Азия: полицияны реформалау саясаты сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ретінде

Қауіпсіздік күштерінің қақтығыстың алдын-алу және арандату қабілеті барған сайын танылуда. Полиция күштері бейбіт саяси және экономикалық дамуға қажетті қауіпсіздік жағдайларын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара алады және есірткінің заңсыз айналымы, жаппай қырып-жою қаруын тарату, терроризм және сыбайлас жемқорлықты қоса алғанда, халықаралық қауіпсіздік мәселелерін шешуде алдыңғы қатарда болады. Орталық Азияда көптеген полиция күштерінің құрылымы кеңестік кезеңнен бері аз өзгерді. Қоғамдар мен экономикалық жүйелер тез өзгеріске ұшыраған кезде, мемлекеттік қауіпсіздік органдары айтарлықтай реформаланбаған күйінде қалады. Көп жағдайда олар кеңес мемлекетіне қарағанда нашар: жемқор, халыққа аз сезімтал, ұйымдасқан қылмысқа көбірек қатысады және жиі бақыланбайды. Полиция қорқады, оған сенбейді және оны Халықты қылмыстан қорғауда тиімсіз деп санайды.

Түйінді сөздер: полиция күштері, сыбайлас жемқорлық, ұйымдасқан қылмыс, қауіпсіздік, Орталық Азия елдері, реформалар.

Central Asia: the policy of police reform as a fight against corruption

The ability of security forces to both prevent and provoke conflict is increasingly recognized. Police forces can play a vital role in providing the security conditions necessary for peaceful political and economic development, and are at the forefront of solving international security problems, including drug trafficking, proliferation of weapons of mass destruction, terrorism and corruption. In Central Asia, the structure of most police forces has changed little since the Soviet period. While societies and economic systems have undergone rapid changes, State security agencies remain largely unformed. In many ways, they are actually worse than under the Soviet state: more corrupt, less sensitive to the population, more involved in organized crime and often out of control. They are afraid of the police, they do not trust them and consider them ineffective in protecting the population from crime.

Keywords: police forces, corruption, organized crime, security,Central Asian countries,reforms

Police forces can play a vital role in providing the security conditions necessary for peaceful political and economic development, and are at the forefront of solving security problems, including drug trafficking, proliferation of weapons of mass destruction and terrorism.

A competent and democratized security sector is vital for improving governance and ensuring greater public confidence in the State. Poor security forces, on the other hand, can provoke or exacerbate conflict and create an environment in which terrorism can flourish.

Across the region, countries have inherited remarkably similar police forces with identical structures, chains of command, and politicized relationships with the political elite. The police, with centralized control but decentralized in scope, remains one of the least reformed institutions.

As a powerful state body, the Soviet-style paramilitary police resisted change despite democratic transformations in the general political context, including rounds of competitive elections and a growing civil society [1].

The police forces in the region are much more powerful than the armed forces and include their own armed units designed for internal control. They play a significant role in political life, which may increase even more in the future. In Central Asia, the structure of most police forces has changed little.

While societies and economic systems have undergone rapid changes, State security agencies remain largely unformed. In many ways, they are more corrupt, less sensitive to the population, more involved in organized crime and often beyond the control of political masters. They are afraid of the police, they do not trust them and consider them ineffective in protecting the population from crime.

The security sector in the Central Asian States suffers from underfunding, a shortage of qualified personnel and rampant corruption. The entire security sector in these countries, including the military, judicial and penitentiary systems, as well as various forces responsible for internal security, needs sustainable and long-term reform. However, the focus is on the most problematic of institutions – the police, which has the greatest potential to cause instability in the future.

There are three main areas in which un-reformed police forces have a serious detrimental impact on development and pose a threat to stability.

Firstly, the police and the justice system are ineffective in countering serious criminal and terrorist threats. Although, in some cases and in all countries, the police have done a great job. Lack of professionalism, lack of cooperation with the general public and a serious lack of resources or misuse of funds allowed corruption to flourish.

Secondly, the police are mainly seen as a coercive branch of government, and not as a service-oriented force that ensures law and order for everyone. They are implicated in human rights violations that have alienated them from the society they are supposed to serve.

Third, security forces are hindering economic progress.

Security is a key issue for businesses, but too often, the police are not seen as protecting businesses from criminals. Instead, they often engage in extortion or are directly involved in organized crime.

All police forces in the region lack adequate funding, equipment and training, assistance in these areas, by itself, without broader reform is unlikely to significantly affect their overall effectiveness.

Most of the technical assistance goes to high-tech solutions. This is rarely effective, but sometimes it can simply legitimize existing practices and contribute to the growth of corruption. Ideally, all technical assistance should be linked to reform-oriented results and serve as an incentive for behavior change.

The long-term reform and democratization of the police force will take many years and will entail much broader shifts in governance, the economy, the judiciary, intelligence services and legal systems.

Kazakhstan. Within the framework of the "Listening State" concept announced by President Kassym-JomartTokayev, the Government of Kazakhstan is implementing systemic reforms aimed

at modernizing law enforcement agencies to ensure the protection of citizens' rights in accordance with high international standards. The reforms are being implemented in accordance with the roadmap for the modernization of internal affairs bodies for 2019-2021.

*Optimization.*The overall structure has been optimized, and the number of bodies and divisions of the Ministry of Internal Affairs has been reduced. Specifically: 106 managerialand 1,483 otherpositionshavebeenabolished.

Excessivereportinghasdecreasedbyalmost 2.5 times.

Key reforms: According to the Global Peace Index 2020 prepared by the Institute of Economics and Peace, Kazakhstan ranks 70th among 163 countries in the global ranking and is classified as a "relatively safe" state.

A new system of evaluation of police activity has been introduced, the main criterion of which is the level of security of citizens and public trust. The procedure for admitting citizens has been revised. Thus, "reception rooms for citizens" have been widely created to assist the population.

Work is underway to combat corruption, which has led to a reduction in the number of cases of corruption by 43% over the past two years.

Measures are being taken to further automate public services. Currently, 95% of the services of the Ministry of Internal Affairs are provided electronically

Consultative work with the population is increasing (18.9 million people, March 2021): in 2020, 361,000 consultations were provided and 205,000 appeals were considered. Newsmediaportal "Polisia.kz " andalso, a departmental TV channelhasbeenlaunchedtopromptlyinformthepublicaboutthefunctioningofthepolice.

It is planned to gradually modernize and reconstruct prisons and gradually introduce separate accommodation of prisoners. Currently, there are 80 prisons in Kazakhstan under the jurisdiction of the Ministry of Internal Affairs, which contain 32,000 prisoners. A gradual reconstruction of prisons was carried out, six of which were closed in 2018-2019.

President Tokayev intends to continue the fight against corruption, calling it "the most serious crime against the state" in 2020 [2]. The reforms coincide with larger-scale reforms of the Ministry of Internal Affairs, including staff reduction, improvement of the system of departmental education and qualifications, digitalization of criminal and administrative proceedings, increasing efficiency and automation of operations [3].

Since the acquisition of sovereignty by the Republic of Kazakhstan, a number of large-scale reforms have been carried out in the law enforcement system, state programs have been approved and implemented, a full-scale recertification of employees of all law enforcement agencies has been carried out, the regulatory framework has been updated through the adoption of special laws on law enforcement agencies and internal affairs bodies. However, despite all the above circumstances, the level of corruption in the internal affairs bodies remains high [4].

Kyrgyzstan. Police reform in Kyrgyzstan is a slow but almost continuous process. The society is very disappointed, but still hopes for the appearance of a qualitatively new police force in Kyrgyzstan. Taking into account the previous experience of reform, several factors can be identified that are important for the effective implementation of reforms.

Openness of the process and involvement of different parties. In the conditions of the dominance of the Ministry of Internal Affairs, it becomes impossible to carry out cardinal reforms, since the institution is trying to maintain the status quo.

The process of police reform has been going on for more than 20 years, and at each stage the importance of financial and logistical support is indicated in the program documents. It is obvious that the funds allocated by the state are insufficient, which is why many progressive measures are not being completed.Most of the reform measures were limited to structural changes, there was no complete update of the system. The basic Law regulating the activities of the police has not changed significantly since 1994. The amendments adopted to it concerned exclusively bringing it into line with new regulatory legal acts [5].

The Ministry of Internal Affairs in Kyrgyzstan receives less than 25 percent of its funding from the budget; the rest comes from a mixture of business, racketeering and extortion. The judicial

system of Kyrgyzstan cannot act as a neutral arbitrator in political disputes or as a fair channel for economic arbitration.

Significant reforms are required to gain public trust and establish its role as an independent branch of government. Informal methods of control remain the most serious problem, while the so-called "telephone justice", when politicians call judges to force them to pass certain sentences, is still widespread in political cases.

For ordinary people, the biggest problem is the high level of corruption in the justice sector. Bribery has undermined public trust, and also worked against attempts to improve the professionalism of lawyers. Many lawyers complain that their main role is not to vigorously represent the interests of clients, but to contribute to this widespread corruption.

Part of the problem lies in the very low level of government funding and low wages, which actually forces judges to take bribes. The government has very limited income, but the judicial system should have the same priority as law enforcement agencies.

In 2010, there was an attempt to reform the judicial system to eradicate corruption in it. However, the attempt failed because the government politicized the reform. In particular, the President and Parliament sought to use it as a way to appoint judges corresponding to their political preferences [6].

Reforms in the field of the rule of law have reached an impasse, and the WJP rule of Law index for 2020 was at 0.48 or 87th place out of 128 countries; judicial independence remains elusive, with a score of three out of seven, which puts it at 106th place out of 141, in the Global Competitiveness Index of 2019 [7].

Due to corruption, law enforcement agencies are known for their inefficiency, lack of professionalism, brutality and weakness. The local culture of tribalism, when people support their relatives belonging to the same local tribes, leads to "nepotism and unprofessional behavior, which, in turn, leads to inefficiency of work" [8].

Some local police stations are influenced by local government officials, which makes them vulnerable to bias when investigating cases.

Victims often find it difficult to convince police officers to register a complaint, partly because of widespread corruption and partly because of the legal culture. For example, in 2019, 9,000 cases of domestic violence were registered. Of these, approximately 5,456 cases were registered by the authorities as administrative cases, and only about 784 as criminal cases [9].

Bribery, as a form of corruption, of law enforcement agencies remains a common phenomenon among citizens, in order to evade investigation or criminal prosecution [10]. When asked whether respondents or their family members had given bribes to the police in the previous year when they came into contact with the service, 61 percent answered positively, which indicates that giving bribes to police officers is a common practice [11].

Although there is legislation prohibiting corruption, including bribery, the laws as a whole are mostly declarative in nature and do not provide for detailed implementation mechanisms. In addition, when it comes to court, there is no escape from corruption — bribes and cash payments in connection with court decisions are among the highest in the world. Judges and judicial bodies in general are subject to corruption partly due to the politicized system of appointment of judges and low salaries of judicial personnel [12]

Tajikistan. In 2020, it was planned to complete the police reform strategy, which was adopted back in 2013 [13]. The state has neither the means nor the experience to carry out such reforms, so international organizations, in particular the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), have joined this process.

According to experts, Dushanbe is most interested in improving the effectiveness of the authorities themselves, their professional training to respond, both in the case of the search and detention of criminals, and in the event of crisis situations. However, international partners see the reform as an opportunity to democratize law enforcement agencies, improve the human rights situation and eradicate corruption in the government [14].

The police are forced to break the law simply in order to fulfill their duties, often starting the day by extorting gasoline from patrol car drivers and devoting most of their time to illegally increasing their small official salary. They are becoming increasingly ineffective in the fight against serious crime and terrorism, partly because they themselves are closely entangled in criminal networks engaged in drug smuggling and trafficking.

Uzbekistan. Against the background of a wave of political, social and economic reforms - after the appointment of Prime Minister Sh. Mirziyoyev as president in 2016 - the law on police reform came into force in March 2017. In it, more attention was paid to operational security, the rights and duties of the police, transparency and accountability, as well as cooperation between law enforcement agencies and the public.

Since then, the Government has sought to improve the professional image of the police, strengthen public trust and solve the problem of corruption and other systemic problems. In recent years, Uzbekistan has carried out a number of key reforms in law enforcement agencies to combat corruption and is currently working on systematizing this policy, giving it a strategic character, identifying priorities and determining the expected impact on the level of corruption in the country.

According to analysts, most of the confidence can be explained by the fundamental reforms of law enforcement agencies initiated by Uzbekistan in 2017. By 2021, 78 innovations in this area have been made. Among them, the personnel rating system, the adoption of the Code of Conduct and Communication and the launch of the Institute for Advanced Training of Employees of the Ministry of Internal Affairs.

Efforts are also being made to combat corruption. Uzbekistan began equipping traffic police with body cameras in December last year as part of a pilot project being implemented in Tashkent.

Cameras are used to ensure that the activities of the traffic police are transparent. According to the Ministry of Internal Affairs, in case of successful testing, their nationwide use is expected. Such reforms not only improved the image of the police, but also made Tashkent safer. According to official statistics, crime decreased by 18.7% in the first half of 2019 [15].

However, corruption is rampant in the judicial system, and many businesses have to pay bribes to continue their activities and occupy positions in the courts obtained through bribes.The judiciary is effectively controlled by the executive branch, and despite the recent judicial reform aimed at creating a more independent judicial system, the courts are completely ineffective in combating organized crime and are usually used by elites as a way to strengthen power and avoid justice.

Corruption is rampant at all levels of law enforcement. It is known that the police often extort bribes, cover up corruption and intimidate informants in order to protect the interests of the ruling elite. Public trust in law enforcement agencies is extremely low, and many victims of crimes are unwilling to identify themselves and cooperate with the police out of fear.Uzbekistan's border is extremely difficult to control due to its long, rugged terrain and proximity to countries with thriving international criminal markets, such as the Afghan opium trade. The possibilities of border control are hindered by disputes over the demarcation of borders with both Kyrgyzstan and Kazakhstan. In addition to these strategic difficulties, border guards themselves are involved in corruption and criminal activity [16].

List of source sused

Monograph:

1. Marat E. 2018. The Politics of Police Reform: Society versus the State in Post-Soviet Countries. New York: Oxford University Press.

Online source:

2. "Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people, September 1, 2020". Акорда.kz. Republic of Kazakhstan, September 1, 2020. // Internet resource: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-1 September-2020)

3. Turgumbaev E., "Police reform in Kazakhstan: effective law-application". EURACTIV.com, July 6, 2021 // Internet resource: https://www.euractiv.com/section/central-азия/мнение/полиция-реформа-в-казахстане-эффективная-правоохранительная/)

4. Salkebaev T. The impact of corruption on the institutions of political power in the Republic of Kazakhstan: the kratological context and law enforcement, Journal of Advanced Studies in the Field of Law and Economics. Volume 8 No. 7 (2017): // Internet resource: https://doi.org/10.14505/jarle.v8.7 (29).20

5. Zubenko A., 2019. Police reform in Kyrgyzstan: how to implement it? School of Analytics CA-BAR.asia . // Internet resource: https://cabar.asia/en/police-reform-in-kyrgyzstan-how-to-make-it-happen

6. Lee D. What you need to know about corruption in Kyrgyzstan, 2020. // Online resource: https://borgenproject.org/corruption-in-kyrgyzstan/

7. The World Justice Project, the WJP 2020 Rule of Law Index, // Internet resource: https: // world-justiceproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020;

8. Portal of risks and compliance with regulatory requirements, Report on Kyrgyzstan, July 2020, // Internet resource: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/kyrgyzstan /

9. Human Rights Watch, Kyrgyzstan - events of 2018, https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/kyrgyzstan#e81181

10. Portal of risks and compliance with regulatory requirements, Report on Kyrgyzstan, July 2020, // Internet resource: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/kyrgyzstan/

11. OECD, Kyrgyzstan, Anti-corruption reforms in Kyrgyzstan, March 2015, // Internet resource: http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/Kyrgyzstan-Round-3-Monitoring-Report-ENG.pdf

12. Transparency International, Kyrgyzstan: Overview of corruption and the fight against corruption, // Internet resource: https: //www.t ransparency.org/en/countries/kyrgyzstan;

13. Strategy of police reform in the Republic of Tajikistan for 2013-2020, // Internet resource: https://mvd.tj/index.php/ru/postanovlenie-rt/prikazy-mvd-rt/2-uncategorised/11680-strategiya-reformy - police-in-the-republic-of-tajikistan-on-2013-2020- years

14. Marat E. OSCE Police Reform 2012 in Kyrgyzstan and Tajikistan: past difficulties and new prospects, EUCAM Analytical Note No. 27, // Internet resource: https://eucentralasia.eu/en/2012/10/osce-police-reform - programs-in-kyrgyzstan-and-tajikistan-past-limitations-and-future-opportunities-en/

15. Eniseev M., 2019. Police reforms in Uzbekistan ensure security and trust in law enforcement agencies. // Internet resource: https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2019/11/19/feature-01

16. Criminal justice and security. Profile: Uzbekistan, 2021. // Internet resource: https://ocindex.net/country/uzbekistan

Information about the author

Sitnikov Pavel Vladimirovich – Lecturer of the Department of General Legal Disciplines of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov Police Major.

Ситников Павел Владимирович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жалпы заң пәндері кафедрасының оқытушысы полиция майоры.

Ситников Павел Владимирович – преподаватель кафедры общеюридических дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова майор полиции.

УДК 343.85
МРНТИ 10.81.71

А.Б. Бимбет[1]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ЖАУАПТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫНЫҢ ӘРЕКЕТТЕР ТІЗБЕГІ

Мақала әрдайым қоғамда өзекті болып табылатын тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін жауаптылық пен оның алдын алу мәселеріне арналған.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық түрлері заң шығарушымен күш көрсету, психологиялық зорлық-зомбылық, сексуалдық зорлық-зомбылық, экономикалық зорлық-зомбылық деп жіктелген. Осының негізінде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша шаралар кешені алдын алудың үш негізгі деңгейінде жүзеге асырылады: жалпы әлеуметтік, арнайы криминологиялық және жеке.

Сонымен қатар мақалада ішкі істер органдарының жүзеге асыратын бастапқы әкімшілік құқықтық шаралары қарастырылып, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болатын азаматтарға өзін қорғау үшін алғашқы әрекеттер тізбегі ұсынылады.

Түйінді сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың түрлері, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу, алғашқы әрекеттер тізбегі.

Вопросы ответственности за бытовое насилие и алгоритм действии профилактических мер

Статья посвящена вопросам ответственности за совершение бытового насилия и его предупреждения, которые актуальны в каждом обществе.

Виды бытового насилия законодателем классифицированы как насильственные действия, психологическое насилие, сексуальное насилие, экономическое насилие. На этой основе комплекс мер по предупреждению бытового насилия реализуется на трех основных уровнях профилактики: общесоциальном, специальном криминологическом и индивидуальном.

Кроме того, в статье рассматриваются первоначальные административно-правовые меры, осуществляемые органами внутренних дел, и предлагается алгоритм действии к защите граждан, ставших жертвами бытового насилия.

Ключевые слова: бытовое насилие, жертва бытового насилия, виды бытового насилия, профилактика бытового насилия, предпосылки.

Issues of responsibility for domestic violence and the sequence of actions of preventive measures

The article is devoted to the issues of responsibility for domestic violence and its prevention, which are relevant in every society. The types of domestic violence are classified by the legislator as violent acts, psychological abuse, sexual abuse, economic abuse. A set of measures to prevent domestic violence is implemented at three main levels of prevention: general social, special criminological and individual. In addition, the article examines the initial administrative and legal measures carried out by the internal affairs bodies, and proposes a list of prefaces to protect citizens who are victims of domestic violence.

Key words: domestic violence, victim of domestic violence, types of domestic violence, prevention of domestic violence, prerequisites.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауында « ... қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейін төмендету үшін жүйелі шаралар қабылдау керек. Бұл ретте, отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтармен тиімді күресу маңызды рөл атқарады. Бүгінде азаматтар мен қоғам белсенділері әйелдерге және балаларға зорлық-зомбылық көрсеткендердің жазасын қатайту қажеттігін жиі айтып жүр. Бұған дейін мұндай құқық бұзушылықтарды қылмыс санатына жатқызудың орынды, я орынсыздығын анықтау туралы нұсқау бергенбіз. Бас прокуратураға бұл мәселені жан-жақты зерделеп, біржола шешуді тапсырамын» [1] - деп көрсеткендей тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелері үздіксіз өзектілікке ие тақырыптардың бірі.

«Отан отбасынан басталады» деген ата-бабалардан қалған қасиетті сөздің мән-мағынасы өте тереңде жатыр. Отбасындағы зорлық-зомбылық бүгінде отбасының әлеуметтік-психологиялық денсаулығына ықпал ететін, оны тұрақтылық пен қауіпсіздіктен айыратын маңызды себептердің бірі болып табылады. Аталмыш мәселелерді болдырмауға мүмкіндік пен қажеттілік жеткілікті. Осыған байланысты, отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу саласындағы маңызды міндеттердің бірі адамның қадір-қасиетін қорлайтын тәрбие әдістерінен бас тартуға ерекше назар аударуы. Отбасы мүшелеріне қатал қарау оның физикалық немесе психикалық денсаулығына, әл-ауқатына зиян тигізуге тең.

Қатыгездік дегеніміз – бір адамның басқа адамға немесе басқа тірі жанға азап, зиян, залал келтіруі, іс-әрекетте немесе әрекетсіздікте, сөзбен айтқанда, психологиялық әсерде және т.б. Қатыгездіктің психологиялық мәні адамның, әсіресе баланың қажеттіліктеріне, ниетіне, сезімдеріне, көзқарастарына зорлық-зомбылық, оны қорлау немесе оның ұмтылыстарына қайшы келетін әрекеттерге мәжбүрлеу болып табылады.

Қатыгездіктің көріністері қасақана немесе импульсивті, саналы немесе бейсаналық болуы мүмкін. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу - бұл бір жағынан қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайлардың пайда болуын болдырмауға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралардың көп деңгейлі жүйесі ретінде қарастырылады, ал екінші жағынан қылмыстық әрекеттерді тоқтату немесе залалсыздандыру болып табылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын әзірлеу, жалпы әлеуметтік құбылыс ретінде және оның жеке түрлері, соның ішінде отбасында жасалатын зорлық-зомбылық қылмыстар криминологиялық зерттеулердің маңызды аспектісі болып табылады. Алдын алу қызметі белгілі бір тұтастық пен бірлікті құрайтын, бір-бірімен қарым-қатынаста және байланыста болатын көптеген элементтерді қолдануды қамтиды.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша шаралар кешенінің үш негізгі деңгейде жүзеге асырылады: жалпы әлеуметтік, арнайы криминологиялық және жеке.

Жалпы әлеуметтік алдын алу функциясын қоғамның барлық прогрессивті дамуы дәйекті түрде жүзеге асырады, ал оның маңызы мемлекет жүргізетін әлеуметтік-экономикалық саясатпен анықталады. Жалпы әлеуметтік алдын алу шаралары айтарлықтай кең ауқымды әсер етеді. Олар себептер мен жағдайлардың барлық түрлеріне, топтарына әсер етеді. Құқық бұзушылықтың алдын алудың көп өлшемділігі жалпы әлеуметтік деңгейде айқын көрінеді. Мұнда А.И. Алексеевтің «... жалпы әлеуметтік алдын алудың басты таңғажайып күші қылмыстың себептері, шарттары, басқа да детерминанттарына, олардың әр түрлілігінде, соның ішінде» «себептердің себептерінде» бағытталған» деген пікірін атап кетуге болады [2, 347 б.].

Арнайы криминологиялық алдын алуды кәсіби деңгейдегі органдар, оның ішінде ішкі істер органдар кіретін арнайы субъектілер жүзеге асырады және де ол криминогендік факторларды жоюға, әлсіретуге, бейтараптандыруға бағытталған арнайы шараларды қамтиды. Оның бөлек қылмыстылық түрімен күрес жүргізуге бағыттылығы оны жалпы әлеуметтік алдын алудан ерекшелендіреді.

Алдын алудың жеке деңгейі қылмыс жасаған немесе жасай алатын жеке тұлғаларға қатысты әрекеттерді қамтиды. Жеке профилактикалық шаралар әлеуметтік категориялар мен қоғамдық мораль ережелерінің бұлжытпай сақталуын қамтамасыз ете алатын қасиеттерді

қалыптастыру үшін осы санаттағы адамдарды психологиялық-педагогикалық түзетуге бағытталған.

Криминология теориясында қылмыстылықтың алдын алу - бұл бір жағынан қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайлардың пайда болуын болдырмауға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралардың көп деңгейлі жүйесі ретінде, екінші жағынан қылмыстық әрекеттерді тоқтату немесе залалсыздандыру түрінде қарастырылады.Жалпы әлеуметтік құбылыс ретінде қылмыстың алдын алу шараларын әзірлеу және оның жеке түрлері, соның ішінде, отбасында жасалатын зорлық-зомбылық құқық бұзушылықтардың криминологиялық зерттеулердің маңызды аспектісі болып табылады [3].

Отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында бір адамның отбасындағы өзге адамдарға қатысты дене зардабын немесе психикалық зардап келтіретін немесе келтіру қаупі бар құқыққа қарсы қасақана әрекеті немесе әрекетсіздігі тұрмыстық зорлық-зомбылық деп түсіндіріледі.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV заңының 4-бабында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың түрлері келесідей деп көрсетілген:

1. Тұрмыстық зорлық-зомбылық күш көрсету, психологиялық,сексуалдық және (немесе) экономикалық зорлық-зомбылық түрінде болуы мүмкін.

2. Күш көрсету зорлық-зомбылығы – дене күшін қолданып, денені ауыртып денсаулыққа қасақана зиян келтіру.

3. Психологиялық зорлық-зомбылық – адамның психикасына қасақана әсер ету, оны қорқыту, қорлау, бопсалау немесе құқық бұзушылықтарды немесе өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психикалық, дене және жеке басы дамуының бұзылуына әкелетін әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу (еріксіз көндіру) арқылы ар-намысы мен абыройын кемсіту.

4. Сексуалдық зорлық-зомбылық – адамның жыныстың тиіспеушілігіне немесе жыныстық еркіндігіне қауіп төндіретін құқыққа қарсы қасақана іс-әрекет, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттер.

5. Экономикалық зорлық-зомбылық – адамды заңмен көзделген құқығы бар тұрғын үйінен, тамағынан, киімінен, мүлкінен, қаражатынан қасақана айыру [4].

Ең жиі кездесетіні физикалық және экономикалық зорлық-зомбылықтардың түрі. Олардың біріншісі зардап шеккендердің денесінде айқын із қалдырса, екіншісі оның қалауымен еркіндігіне шектеу қояды. Алайда, отбасындағы зорлық-зомбылықтың кез келген түрлерінен зардап шеккендердің өмірі мен денсаулығына ауыр залалдарға әкеліп соғады.

Осы тұста тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы – тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын, отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға және жолын кесуге, сондай-ақ оларды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені құрайды.

Ал тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасының субъектілері – тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасын жүзеге асыратын мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, ұйымдар және кез келген азамат.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы заңның және оның алдын алу және зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету бойынша Қазақстан Республикасының бірқатар нормативтік құқықтық актілерінің болуына қарамастан, тұрмыстық зорлықзомбылықтың алдын алу мәселелері қажетті шешімдерді таппай отыр [5].

Осы тұста тұрмыстық зорлық-зомбылықтардың алдын алуға бағытталған жалпы іс-шаралар мемлекеттің мақсатты бағдарламалары мен жоспарларында көрініс табатынын айта кеткен жөн. Алайда, құқық бұзушылықпен күресті күшейту бойынша мұндай кешенді жоспарлар мен бағдарламалардың болуы, алдын алу жұмыстары еліміздің әлеуметтік-

экономикалық даму жоспарларының жүзеге асырылуына байланысты және ол қылмыстылықпен күрес бағдарламаларының тиімділігіне әсер етеді. Бағдарламаларды жүзеге асыру механизіміндегі олқылықтар мен қажетті деңгейде қаржыландыру проблемалары, қылмыстылықты бақылауға қатысты әртүрлі ұйымдастырушылық және тәжірибелік іс-шаралар, оның ішінде отбасындағы зорлық-зомбылықтардың алдын алу шараларын жүзеге асыруды жетілдіруді қажет етіп отыр.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі іс-шаралар мемлекеттік, әкімшілік, қылмыстық, азаматтық, отбасылық және басқа құқық салаларының нормаларын қамтитын күрделі құқықтық негізде құрылады. Бұл бағытта заңнамалық актілер басты орын алып, отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алуда үлкен рөл атқаруы тиіс.

Заң ғылымы мен тәжірибесі азаматтардың, қоғам мен мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, саяси, әлеуметтік-мәдени және басқа да құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуын болдырмау үшін алдын алудың әр түрлі әдістері мен тәсілдерін бөліп көрсетеді.

Осындай тиімді нысандардың бірі нақты әлеуметтік-құқықтық жағдайларда құзыретті субъектілердің (азаматтардың, қоғамдық ұйымдардың, соттардың және құқық қорғау органдарының) оң жақты алдын алу шараларын қабылдауы. Алдын алу шараларын қолдану қоғам мен мемлекеттегі бірқатар теріс ағымдарды тиімді бақылауға, олардың себептерімен күресуге, бұзылған құқықтар мен мүдделерді қалпына келтіруге орасан күш пен қаражат жұмсамауға мүмкіндік береді.

С. Беккария кез келген құқық бұзушылықтың алдын алудың тиімділігі жазаның ауырлығына емес, ол үшін жазадан құтылмаушылық принципінің дұрыс орындалуына байланысты екенін жазды [6]. Бұл тезисті кеңейте отырып, алдын алудың тиімділігі жүзеге асырылуы құқық қорғау органдарының азаматтардың оларға қарсы жасалған құқық бұзушылықтар туралы өтініштеріне жауап беру кезінде заңды іс-шаралар жүргізуіне тікелей байланысты деп айта аламыз. Сондықтан тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына заң аясында қорағанышпен қамтамасыз ету өте маңызды болып табылады.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV заңының 17-бабында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары деп келесілер көрсетілген:

1) профилактикалық әңгімелесу;

2) әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы жасау не қорғау нұсқамасын шығару үшін тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамды ішкі істер органдарына жеткізу;

3) қорғау нұсқамасы;

4) әкімшілік ұстау;

5) медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары;

6) құқық бұзушының мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу;

7) әкімшілік жаза қолдану;

8) ата-ана құқығынан айыру не оны шектеу, бала (ұл, қыз) асырап алудың күшін жою, қорғаншыларды және қамқоршыларды өз міндеттерін орындауынан босату және одан шеттету, баланы патронаттық тәрбиешінің тәрбиесіне беру туралы шартты мерзімінен бұрын бұзу;

9) іс жүргізудің мәжбүрлеу шаралары және қылмыстық процесте жәбірленушілердің қауіпсіздік шаралары;

10) сот үкімі бойынша қолданылатын шаралар болып табылады [4].

Сонымен қатар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасы шаралары өзіне қатысты қолданылатын адамның жеке ерекшеліктері, ол жасаған құқық бұзушылықтардың қоғамға қауіптілігінің сипаты мен дәрежесі ескеріле отырып айқындалады.

Аталмыш заңның 21-бабына сәйкес, әкімшілік құқық бұзушылық құрамы бар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жолын кесу мақсатында және жәбірленушінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қорғау нұсқамасын шығару жеткіліксіз деп ұйғаруға негіздер болған жағдайда ішкі істер органдарының лауазымды адамы тұрмыстық зорлық-

зомбылық жасаған адамды арнаулы орында мәжбүрлеп ұстай отырып, іс-әрекет және жүріп-тұру бостандығынан уақытша айыруды көздейтін әкімшілік ұстауды жүргізеді.

Аталмыш бастапқы шараларды ішкі істер органдарының қызметкерлері заң шығарушымен көзделген тәртіпке сүйене отырып жүзеге асырады.

Қазіргі заманғы байланыс құралдары мен ақпараттық технологиялар, мысалы, ұялы телефондар мен ғаламтордың ғаламдық компьютерлік желілерін қолдану арқылы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы үшін қолдану қолайлы мүмкіндіктерге ие. Осы мақсатта ІІМ және ІІД профилактикалық қызметтері тарапынан тұрғындарды құқықтық тәрбиелеу, осы желінің басқа пайдаланушыларымен тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жәбірленушісі мазмұндағы азаматтармен ақпарат алмасу, көрсетілген электронды поштаға құқық қорғау органдарына тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны туралы факторлар, жағдайлар мен жәбірленушіге бағдарланған адамдар туралы ақпарат беру жұмыстары жүргізілетін ықтимал зардап шеккендерге тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбанына құқықтық жалпы кеңес алуға бағытталған әр түрлі ұсыныстармен және ақпаратпен танысуға мүмкіндік беретін жергілікті (қалалық, аудандық) орталықтандырылған компьютерлік желілерді құрған жөн деп санаймыз.

Ішкі істер органдары халық арасында тұрмыстық зорлық-зомбылықты тоқтататын, оның алдын алатын шараларының бірі ретінде. Әр азамат тұрмыстық зорлық-зомбылықты жеңу үшін өз іс-шаралар жоспарын жасағаны жөн. Осы тұста азаматтарға өз жеке басының қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін келесі әрекеттер тізбегін ұсынамыз. Олар:

- Отбасында айқай-шу, дау-дамай туындаған кезде тез әрі жылдам шығып кету жолдарын қарастырыңыз. Кесетін, жаншитын, шабатын, яғни дене жарақатын салуы мүмкін заттары бар жерлерде дау-дамай болдырмаға тырысыңыз;

- Өзіңіз тұрып жатқан жерден дау-дамай естісеңіз, көрші-көлемнен көмек сұрап, полицияға хабар беріңіз;

- Отбасыңызда айқай-шу, дау-дамай жүйелі түрде орын алатын болса, сіз үнемі тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болатын болсаңыз, үйдің қосалқы кілттері алдын ала дайындап, қауіпті жағдайда үйден тез арада шығып кетуге болатындай етіп сақтаңыз. Бұл сіздің өміріңізді немесе қайтадан ұрып-соғу мен қорлауды болдырмауға ықпал етеді;

- Мүмкіндігінше, қажетті құжаттарды, ақшаны, киім-кешек пен қажетті дәрі-дәрмектерді, телефон номерлері жазылған жазбаны асыққанда алуға ыңғайлы жерге жасырып қойыңыз;

- Өзіңіздің немесе балаларыңыздың өміріне қауіп төнген кезде, уақытша тұра тұру үшін туысқандарыңыздың немесе достарыңыздың үйіне бара тұруға ұрықсат сұраңыз.

- Өзіңізге немесе балаларыңызға қауіп төнетінін байқап қалсаңыз, дереу үйден шығып кетудің амалын жасаңыз.

- Алғашқы мүмкіндік туындаған кезде дереу полицияға қоңырау шалып хабарласыңыз.

Қорытындылай келе, тәжірибе көрсеткендей алдын алушылық жұмыстардың дәстүрлі нысандары алдын алушылытың қажетті деңгейдегі тиімділігін көрсетпейді. Сондықтан, қазіргі таңдағы тұрмыстық зорлық зомбылық жағдайы мен құрылымын ескере отырып, алдын алу жұмыстарының жаңа құралдарын іздестіре отырып, әйелдер мен кәмилетке толмағандардың құқықтарын қорғайтын әлеуметтік ұйымдармен және арнайы психолог мамандарды тарту арқылы кешенді іс шаралар ұйымдастырылуы қажет.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті «ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН: ЖАҢАРУ МЕН ЖАҢҒЫРУ ЖОЛЫ» // https://www.akorda.kz/ (жүгіну мерзімі: 14.02.2022).

2. Алексеев А.И. Криминология: курс лекций. 4-е изд., испр. и доп. – М., 2004.

3. Криминология: учебник для вузов / под ред. Кузнецова Н.Ф., Лунева В.В. – М., 2004.

4. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV// https://adilet.zan.kz/ (жүгіну мерзімі: 11.02.2022).

5. Бимбет А.Б. Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және жолын кесудегі заңнаманы жетілдіру шаралары// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – №3(68). – 2021.

6. Беккариа Ч.О. Преступлениях и наказаниях. – М.: ИНФРА-М, 2006.

7. Анализ закона Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» и практики его применения (Канатов А.К., ведущий научный сотрудник ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», к.ю.н.; Тұрлыбек Д.М., старший научный сотрудник ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан»; Ахметов Е.К., научный сотрудник ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан») // https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 11.02.2022).

8. Алауханов Е.О. Как защититься от преступника. – Алматы: КазАТК, 2005.

9. Сапаралиева С.М., Калигожина М.С., Даурабаев К.Д., Жугинисова Г.А. Насилие в отношении женщин. Практическое пособие. – Астана: Комитет административной полиции, 2007. - с. 94.

10.Корнейчук С.В., Гладырь Н.С., Карсет Е.Э., Рот Н.И., «Подруги» дағдарыс орталығы/ Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету бойынша ведомствоаралық әрекеттесу туралы келісім. – Алматы, 2014.

Автор туралы мәліметтер

Бимбет А.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс докторанты полиция капитаны.

Бимбет А.Б. – докторант 2 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан капитан полиции

Bimbet A.B. – doctoral student of the 2nd year of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Republic of Kazakhstan, police captain.

УДК 347.962
МРНТИ 10.71.63

Б.С. Сабирдинов[1]

Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

РОЛЬ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПОВ СЕРВИСНОЙ МОДЕЛИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

Сервисная модель предполагает вовлеченность в вопросы обеспечения безопасности не только правоохранительных структур, как сложилась принятая практика, но и местных исполнительных органов, бизнес-сообществ, институтов гражданского общества, граждан, налаженность их системного взаимодействия. В этом заключается отличительная характеристика сервисной модели обеспечения безопасности.

Одним из принципов взаимодействия гражданского общества и государства является партнерство объединений граждан и государственных органов. Такое партнерство обеспечивает целесообразное и эффективное сотрудничество, распределение полномочий для улучшения результативности в соответствии с общественными интересами. Невозможно достичь конструктивного взаимодействия гражданского общества и государства, если нет сильных и независимых общественных институтов, механизма их правовой поддержки и государственных гарантий функционирования. Способность установить конструктивный диалог с обществом, выстроить эффективные взаимоотношения в рамках сервисной модели по принципу слышащего государства является центровой задачей на современном этапе реформирования органов государственной власти.

Автором отмечается, что гражданская активность, основанная на инициативном и добровольном участии граждан в общественной жизни, должна поддерживаться соответствующей правовой базой, открытостью государства и институтов государственной власти.

В статье подчеркнуто, что установление партнерских отношений между институтами гражданского общества и государством, эффективного диалога характеризует уровень социальной ответственности гражданского общества, с одной стороны, и готовность государства к открытому диалогу с обществом.

Ключевые слова: сервисная модель, гражданское общество, институты гражданского общества, общественный диалог, слышащее государство, обеспечение безопасности, взаимодействие.

Қауіпсіздікті қамтамасыз етудің сервистік моделінің қағидаттарын іске асырудағы азаматтық қоғам институттарының рөлі

Сервистік модель қабылданған тәжірибеде қалыптасқандай, қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелеріне тек құқық қорғау құрылымдарының ғана емес, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдардың, бизнес-қоғамдастықтардың, азаматтық қоғам институттарының, азаматтардың тартылуын, олардың жүйелі өзара іс-қимылын жолға қоюды көздейді. Бұл – қауіпсіздікті қамтамасыз етудің сервистік моделінің ерекшелігі.

Азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылы қағидаттарының бірі – азаматтар бірлестігі мен мемлекеттік органдардың серіктес болуы. Мұндай серіктестік қолайлы әрі тиімді ынтымақтастықты, қоғамдық мүдделерге сәйкес тиімділікті жақсарту үшін өкілеттіктерді бөлуді қамтамасыз етеді. Егер күшті және тәуелсіз қоғамдық институттар, оларды құқықтық қолдау тетігі мен жұмыс істеуінің мемлекеттік кепілдіктері болмаса, азаматтық қоғам мен мемлекеттің сындарлы өзара іс-қимылына қол жеткізу мүмкін емес. Қоғаммен сындарлы диалог орнату, тыңдаушы мемлекет

қағидаты бойынша сервистік модель шеңберінде тиімді өзара қарым-қатынас құру – қабілеті мемлекеттік билік органдарын реформалаудың қазіргі кезеңіндегі орталық міндеттің бірі.

Автор азаматтардың қоғамдық өмірге бастамашыл және ерікті қатысуына негізделген азаматтық белсенділікті тиісті құқықтық база, мемлекеттің және мемлекеттік билік институттарының ашықтығы қолдауы тиіс екенін атап өтті.

Мақалада азаматтық қоғам институттары мен мемлекет арасында серіктестік байланыс орнату, тиімді диалог құру, бір жағынан, азаматтық қоғамның әлеуметтік жауапкершілік деңгейін және мемлекеттің қоғаммен ашық диалогқа дайындығын сипаттайды.

Түйінді сөздер: сервистік модель, азаматтық қоғам, азаматтық қоғам институттары, қоғамдық диалог, тыңдаушы мемлекет, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, өзара іс-қимыл.

The role of civil society institutions in the implementation of the principles of the service model of security

The service model assumes involvement in security issues not only of law enforcement agencies, as the accepted practice has developed, but also of local executive bodies, business communities, civil society institutions, citizens, and the establishment of their systemic interaction. This is a distinctive characteristic of the security service model.

One of the principles of interaction between civil society and the state is the partnership of associations of citizens and state bodies. Such a partnership ensures expedient and effective cooperation, the distribution of powers to improve performance in accordance with public interests. It is impossible to achieve constructive interaction between civil society and the state if there are no strong and independent public institutions, a mechanism for their legal support and state guarantees of functioning. The ability to establish a constructive dialogue with society, to build effective relationships within the framework of a service model based on the principle of a hearing state is a central task at the present stage of reforming public authorities.

The author notes that civic activity based on the initiative and voluntary participation of citizens in public life should be supported by an appropriate legal framework, openness of the state and institutions of state power.

The article emphasizes that the establishment of partnerships between civil society institutions and the state, effective dialogue characterizes the level of social responsibility of civil society, on the one hand, and the readiness of the state for an open dialogue with society.

Keywords: service model, civil society, civil society institutions, public dialogue, listening state, security, interaction

Вовлеченность институтов гражданского общества в решение различных социально-значимых вопросов, открытость и доступность государства и его институтов, оперативное реагирование на нужды людей – таковы задачи, относящиеся сегодня к числу приоритетных и определяющих направления деятельности государства. «Наша общая задача – воплотить в жизнь концепцию «Слышащего государства», которое оперативно и эффективно реагирует на все конструктивные запросы граждан. Только путем постоянного диалога власти и общества можно построить гармоничное государство, встроенное в контекст современной геополитики», - подчеркнул Президент страны К.-Ж.К. Токаев, говоря о политической трансформации, направленной на построение современного эффективного государства [1].

В рамках построения конструктивного общественного диалога проводится большая работа, охватывающая различные аспекты, в том числе, вовлеченность граждан в обеспечение общественной безопасности и порядка. Актуализация вопросов вовлеченности общества в сферу профилактики правонарушений, предупреждения факторообразующих условий нарушения норм морали и права обусловлена реализуемыми сегодня концепциями «слышащего государства», с одной стороны, и нулевой терпимости к противоправным, даже самым незначительным, действиям, с другой [2, с. 253].

Одним из принципов взаимодействия гражданского общества и государства является партнерство объединений граждан и государственных органов, обеспечивающее целесообразное и эффективное сотрудничество, распределение полномочий для улучшения результативности в соответствии с общественными интересами. Важно отметить, при этом, что не-

возможно достичь эффективного взаимодействия гражданского общества и государства, если нет сильных и независимых общественных институтов, механизма их правовой поддержки и государственных гарантий функционирования. Гражданская активность, основанная на инициативном и добровольном участии граждан в общественной жизни, должна поддерживаться соответствующей правовой базой, открытостью государства и институтов государственной власти, информированием на постоянной основе населения о своей деятельности, вовлечением институтов гражданского общества в механизмы реализации прав, свобод и законных интересов граждан.

Стратегическим документом, определившим меры по созданию условий для развития гражданского общества и его институтов, вовлечение граждан в обсуждение ключевых задач государства и общества с целью их полноценного решения с учетом идеологического и политического многообразия и конкуренции, плюрализма мнений, разнообразия форм и методов гражданской активности стала Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан [3]. Принятие данного документа направлено на достижение основной цели, сформулированной в послании Главы государства народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана».

В соответствии с названной Концепцией, к институтам гражданского общества относятся: политические партии и движения, местные сообщества, профессиональные союзы, религиозные объединения, творческие, общественные и научные союзы и объединения, бизнес организации, средства массовой информации, а также общественные объединения и неправительственные организации.

Говоря о гражданском обществе и его институтах, следует подчеркнуть, что оно имеет глубокие исторические корни и парадигму своего развития. Не ставя цель в рамках данной статьи делать подробный исторический анализ становления гражданского общества и его этимологии, отметим лишь, что зарождение идеи гражданского общества и последующая ее трансформация происходили на фоне буржуазных революций XVII-XVIII веков и последующих реформ. Как отмечено авторами работы «20 лет независимости Казахстана в свете развития гражданского общества», естественно-исторический переход от абсолютизма к конституционным, представительным институтам политической власти отражал формирование новых общественно-политических отношений в политической практике. Это отражалось в первую очередь в том, что важнейшей основой гражданского общества становился самостоятельный и полноправный гражданин. Однако для функционирования гражданского общества было необходимо наличие и иных предпосылок [4, с. 88]. К таким предпосылкам отнесены экономические (частная собственность, многоукладная экономика, свободный рынок и конкуренция), социальные (большой удельный вес в обществе средних классов), политико-правовые (юридическое равенство граждан, полное обеспечение прав и свобод человека и их защита, децентрализация власти, политический плюрализм), культурные (обеспечение права человека на информацию, высокий образовательный уровень населения, свобода совести) [4, с. 89].

Теория гражданского общества обосновывалась Г. Гегелем, И. Кантом, Дж. Локком, А. Токвилем и другими мыслителями, работы которых сформировали основу для дальнейших научных изысканий.

Впервые понятие гражданского общества было применено английским педагогом и философом 17 века Дж. Локком. Идеи, нашедшие свое отражение в работах «Очерк о человеческом понимании», «Два трактата о правлении», «Письмо о телерантности», оказали огромное влияние на развитие политической философии [5]. Естественным состоянием человека Дж. Локк считал свободу, которая наряду с правом на жизнь и на собственность являлась неукоснительным правом личности, независимо от социального происхождения и положения.

По мнению немецкого философа Г. Гегеля, гражданское общество представляет собой связь людей через систему потребностей и разделения труда, правосудия (правовые учреждения и правопорядок), внешний порядок (полиция). Он выделяет три основных момента,

характеризующих гражданское общество: система потребностей; отправление правосудия; полиция и корпорация. Гражданское общество, по мнению ученого, должно основываться на гарантиях защиты прав граждан от правонарушений, систематизированное и работающее законодательство и авторитетные органы власти [6].

Сегодня понятие гражданского общества и его институтов продолжает оставаться объектом исследований, проводимых в области социологии, философии, права. Становление Казахстана суверенным государством, переход от административно-командной формы правления к демократической сопровождалось актуализацией конкретных проблем практически во всех сферах жизнедеятельности. О методах государственного управления, особенно, после обретения суверенитета, написано много работ [7]. Бесспорно, что только сильное государство может стать инициатором и гарантом поступательности процесса формирования гражданского общества, создавая правовые, экономические, политические и культурные предпосылки для самореализации человека, удовлетворения его потребностей.

Как отмечают политологи, категория гражданского общества отражает новое качественное состояние общества, основанное на развитых формах его самоорганизации и саморегуляции, на оптимальном сочетании публичных (государственно-общественных) и частных (индивидуально-личностных) интересов при определяющем значении последних и при безусловном признании в качестве высших ценностей такого общества человека, его прав и свобод [4, с. 92].

Установление партнерских отношений между институтами гражданского общества и государством, эффективного диалога, обеспечивающего достижение поставленных целей, характеризует уровень социальной ответственности гражданского общества, с одной стороны, и готовность государства к открытому диалогу с обществом, его способность удовлетворять потребности своих граждан. Развитию институтов гражданского общества способствует расширение диалоговой площадки, а также усиление взаимной ответственности государства и граждан друг перед другом и перед законом. Как гласит Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006-2011 годы, утвержденная указом Президента Республики Казахстан от 25 июля 2006 года №154, чем более развито гражданское общество, тем демократичнее государство.

Говоря о создании комфортной среды проживания, Глава государства подчеркнул необходимость глубоких и качественных преобразований в работе правоохранительных органов: «Безопасность является неотъемлемой частью качества жизни… Общество ожидает коренного улучшения работы правоохранительных органов, в первую очередь полиции… Следует внедрить новые современные форматы работы с населением, кардинально изменить критерии оценки полиции. Нужно перевести работу полиции на сервисную модель. В сознании граждан должно укрепиться, что полицейский не карает, а помогает в трудной ситуации» [8]. Так Посланием Президента Республики Казахстан «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» от 5 октября 2018 года впервые была озвучена необходимость перевода полиции на сервисную модель.

Сервисная модель предполагает вовлеченность в вопросы обеспечения безопасности не только правоохранительных структур, как сложилась принятая практика, но и местных исполнительных органов, бизнес-сообществ, институтов гражданского общества, граждан, налаженность их системного взаимодействия. В этом заключается отличительная характеристика сервисной модели обеспечения безопасности. Принципиальным критерием оценки деятельности государства в рамках сервисной модели должно быть чувство безопасности и доверие со стороны общества. В числе основных элементов сервисной модели значатся профилактика правонарушений, ориентированная на потребности местного населения, профессиональная доступная полиция, безопасная и комфортная инфраструктура.

Основным методом работы в рамках сервисной модели является предупреждение, направленное на профилактику правонарушений, объектом внимания – законопослушный гражданин, а основной целью – создание условий для его безопасной жизнедеятельности, полноценной реализации прав, свобод и законных интересов. Восприятие полиции не как

карательного органа, а защитника и гаранта безопасности – такая трансформация в сознании граждан должна иметь соответствующую основу, сформированную усилиями как органов внутренних дел и иных субъектов обеспечения безопасности, так и самих граждан и, в целом, общества. Необходимо подчеркнуть, что тема взаимодействия общества и правоохранительных структур является актуальной для многих стран с различным уровнем правовой государственности, демократии и гарантий защиты общечеловеческих ценностей. В разных странах формирование сервисной модели имеет свою специфику, зависящую от многих факторов. Общим является ориентированность на население, его запросы и проблемы [9].

Является бесспорным, что: «Профилактика правонарушений и эффективность государственной системы ее обеспечения, качество правовой базы и ее регламентирующий потенциал, деятельность субъектов профилактики правонарушений и уровень их взаимодействия с институтами гражданского общества – эти и другие аспекты относятся к числу критериев, определяющих уровень защищенности граждан, их доверие к государству и, в конечном итоге, незыблемости ценностей правового государства – прав, свобод и законных интересов человека» [2, с. 250].

Субъектами профилактики правонарушений, в соответствии с законодательством Республики Казахстан, наряду с государственными органами являются граждане и организации, которые на добровольной основе оказывают содействие другим субъектам профилактики правонарушений. Их содействие в профилактике правонарушений осуществляется путем правовой пропаганды, ее организации и непосредственного участия; участия в работе консультативно-совещательных и экспертных органов; содействия другим субъектам профилактики правонарушений.

Координацию деятельности субъектов профилактики правонарушений в Республике Казахстан осуществляют межведомственные комиссии по профилактике правонарушений, образуемые как при Правительстве Республики Казахстан, так и при местных исполнительных органах. Представители институтов гражданского общества входят в состав межведомственных комиссий, реализующих свои функции координации и межведомственного взаимодействия в таких формах, как: обмен информацией, проведение совместных оперативно-профилактических мероприятий, изучение и распространение положительного опыта и др. Вместе с тем, несмотря на правовую регламентацию деятельности межведомственных комиссий, их координирующая роль не находит своего практического подтверждения, а межведомственное взаимодействие всех субъектов профилактики правонарушений – реализации. А эффективное межведомственное взаимодействие является одним из элементов сервисной модели, в связи с чем, в рамках масштабирования сервисной модели модернизация межведомственного взаимодействия рассматривается в качестве приоритетного направления.

Кроме того, уделяется повышенное внимание вопросам установления различных форм сотрудничества с институтами гражданского общества и их вовлеченности в сферу профилактики правонарушений как одного из инструментов реализации сервисной модели. Действующий Закон Республики Казахстан «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка» заложил правовую основу добровольного оказания содействия органам внутренних дел в обеспечении общественного порядка, повышения социальной активности граждан [10]. В качестве субъектов обеспечения общественного порядка граждане могут выступать как в организованной форме непосредственного участия в охране общественного порядка, так и в форме выражения активной гражданской позиции через личную нетерпимость к любым проявлениям нарушений общественного порядка. Граждане, участвующие в обеспечении общественного порядка, могут по договоренности между собой коллективно участвовать в обеспечении общественного порядка путем образования общественных формирований. Коллективное участие выражается в: обеспечении общественного порядка в общественных местах; оказании неотложной помощи лицам в чрезвычайных ситуациях, в том числе, их спасение их имущества; обеспечении безопасности дорожного движения; охране мест выпаса и стойбищ скота, что является на сегодняшний день востребованным направлением в

условиях роста краж скота; охране общественного порядка на территории учебных заведений; охране подъездов многоквартирных домов и прилегающей к ним территории.

Построение «слышащего государства», реализация принципов сервисной модели полиции и «полиции шаговой доступности» требуют комплексного подхода. Бесспорно, что приоритетной целью любого государства является обеспечение безопасности, внутренней стабильности, реализации конституционных идей, формирующих концептуальные основы деятельности государства. Создание эффективных средств укрепления правопорядка, материальных, организационных, политических гарантий соблюдения прав и законных интересов человека, общества, государства должно обеспечиваться соответствующей правоохранительной системой государства [11, с. 83].

Одним из компонентов комплексной работы по укреплению гражданского общества стало объявление 2020 года «Годом волонтера». Основная цель – расширение вовлеченности граждан в добровольческую деятельность по различным вопросам, в том числе, оказанию помощи правоохранительным органам.

Первоначальный опыт внедрения принципов сервисной модели обеспечения безопасности был проработан на пилотной территории – в г.Караганда. Отличительной чертой данного проекта стало акцентирование внимания на максимальном вовлечении государственных органов и местного сообщества в решении проблемных вопросов. В процессе реализации пилотного проекта были привлечены IT специалисты, которые объединились в движение киберволонтеров. Благодаря их работе выявляются противозаконные интернет-контенты, сомнительные телеграмм-каналы, мошеннические публикации в объявлениях об услугах или товарах, сайты порнографического содержания. В рамках пилотного проекта заключены меморандумы с кинокомпаниями по созданию на безвозмездной основе социальных роликов о профилактике правонарушений, безопасности дорожного движения.

В заключение отметим, что на сегодняшний день в Казахстане проводится активная работа, направленная на: развитие гражданской инициативы, поддержку ее расширения; укрепление возможностей институтов гражданского общества, их вовлечение в масштабную работу по развитию общественного диалога. Безусловно, что это требует активного участия и конструктивных решений, как со стороны органов государства, так и институтов гражданского общества. Признавая положительные результаты проводимой работы по внедрению сервисной модели обеспечения безопасности и роли институтов гражданского общества в ее реализации, вместе с тем, отмечается фрагментарность и необходимость дальнейшего масштабирования.

Список использованных источников:

1. Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus (Дата обращения напр.: 20.12.2021 г.).

2. Культемирова Л.Т., Добров А.Н. Правовое регулирование участия граждан в охране общественного порядка: опыт России и Казахстана //Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2021. –№4 (99). – С.248-258.

3. Указ Президента Республики Казахстан от 27 августа 2020 года № 390 «Об утверждении Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан» //Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/ (Дата обращения напр.: 20.12.2021 г.).

4. 20 лет Независимости Казахстана в свете развития гражданского общества / Под ред. Ш.В. Тлепиной. – Астана, 2010. – 320 с.

5. Основные принципы и идеи философии Дж. Локка //https://mystroimmir.ru/filosofiya/lokk.html

6. Гражданское общество по Гегелю //https://vuzlit.ru/(дата обращения: 10.01.2022)

7. См.напр.: Dzhiembayev R.K., Ramashov O.N. Legislative framework of state service in the Repulic of Kazakhstan //Наука и жизнь Казахстана. – 2018. – №(58). – С. 148-152

8. Послание Президента Республики Казахстан «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/ (Дата обращения напр.: 20.12.2021 г.).

9. См.напр.: Aragón R., Adams R. Community Oriented Policing. Success Insurance Strategies // FBI Law Enforcement Bulletin. - 1997. - №12. - P.8-17

10. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 590 «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка» //Интернет ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/ (Дата обращения напр.: 21.12.2021 г.).

11. Культемирова Л.Т. Организационно-правовые основы формирования служебной карьеры сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан //Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2020. – №3(90 64). – С.82-

Сведения об авторе

Сабирдинов Б.С. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова майор полиции.

Сабирдинов Б.С. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полици майоры.

Sabirdinov B.S. – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Esbulatov.

УДК 343.136
МРНТИ 10.79.21.

А.К. Байгеленова[1]

[1] Академиия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Қосшы, Казахстан

КОРРЕЛЯЦИОННЫЕ СВЯЗИ ЭЛЕМЕНТОВ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В статье исследуются вопросы уголовного наказания несовершеннолетних против общества. Наличие большого количества правовых актов, прямо или косвенно направленных на предупреждение преступности несовершеннолетних, определяет направление развития системы поддержки развития несовершеннолетнего в любой сфере общественных отношений. Особенно это актуально для подростков, которые находятся в опасной ситуации и нуждаются в особой защите и поддержке. Семья играет важную роль в воспитании и образовании детей и подростков. В связи с этим государство уделяет особое внимание сохранению целостности семьи, в том числе большой семьи. Как известно, при отсутствии стабильности и благополучия в семье необходимо учитывать возможность использования альтернативных средств существования в случае отказа от социальной помощи. То есть воспитание детей в учреждениях приближается к стабильной и благополучной семейной ситуации. Может возникнуть необходимость разработать и реализовать национальную программу, которая предотвратит потерю одного из родителей, не говоря уже об обстоятельствах, которые негативно влияют на будущее ребенка. Подростки идут по опасному пути, который сегодня является трагедией. Принято считать, что совершение преступления наносит большой вред не только себе, но и обществу, интересам соотечественников и родственников. Причины преступления и способы его раскрытия изучены на зарубежном опыте.

Ключевые слова: семейные ценности, воспитание детей, подростки, родственники, причины преступлений, меры пресечения, уголовная ответственность, профилактика, безнадзорность и беспризорность, наказание, криминалистическая характеристика, зарубежный опыт.

Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың тергеудің криминалистік сипаттамасы элементтерінің корреляциялық байланыстары: шет елдердің тәжірибесі

Мақалада жасөспірімдердің коғамға қарсы қылмыстық жазаның мәселелері қарастырылып зерттелді. Кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алуды тікелей, не жанама көздейтін құқықтық актілердің көп болуы қоғамдық қатынастардың кез келген саласында кәмелетке толмағандар тұлғасының дамуын қамтамасыз ететін қолдау жүйесінің даму бағытын айқындайды. Әсіресе бұл қауіпті жағдайда тұрған және ерекше қорғау мен қолдауға мұқтаж жасөспірімдерге қажет. Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу мен оқытуда отбасының маңызы зор. Осыған орай Үкімет отбасының, соның ішінде кеңейтілген отбасының тұтастығын сақтауға баса назар аударып отыр. Отбасындағы тұрақтылық пен береке болмаса, осыған байланысты қоғам тарапынан көмек көрсету әрекеттері сәтсіз болған жағдайда тіршілік етудің балама орындарын пайдалану мүмкіндігін қарастыру қажет екендігі белгілі. Яғни, балаларды тұрақты әрі берекелі отбасы жағдайына мейлінше жақындатылған мекемелерде тәрбиелеу болып табылады. Баланың келешегіне кері әсер ететін жағдайларды айтпағанда, олардың ата-анасынан айыруға жол бермейтін ұлттық бағдарлама жасаудың және оны іске асыру қажеттігілігі тууы мүмкін. Жасөспірімдердің қауіпті жолға түсуі бүгінгі таңда барып тұрған қасіретті құбылыс. Қылмыс жасай отырып өз басына ғана емес, қоғамға,

өз отандастарының мүддесіне, өзінің туған-туысқандарына үлкен зиян келтіретіндігі жайлы қарастырылады. Қылмысқа барудың себептері және шешу жолдарымен оның шетелдік тәжірибесі зерттелді.

Түйінді сөздер: отбасылық құндылықтар, балалар тәрбиесі, жасөспірімдер, туыстар, қылмыстың себептері, қылмыстық жауапкершілік, алдын-алу шаралары, қараусыздық және қаңғыбастық, жазалау, криминалистикалық сипаттамалар, шетелдік тәжірибе.

Correlations of elements of criminalistic characteristics of the investigation of crimes committed by minors: the experience of foreign countries

The article examines the issues of criminal punishment of minors against society. The presence of a large number of legal acts, directly or indirectly aimed at preventing juvenile delinquency, determines the direction of the development of a system for supporting the development of a minor in any sphere of social relations. This is especially true for adolescents who are in a dangerous situation and need special protection and support. The family plays an important role in the upbringing and education of children and adolescents. In this regard, the government pays special attention to preserving the integrity of the family, including the extended family.It is well known that in the absence of stability and well-being in the family, it is necessary to take into account the possibility of using alternative means of livelihood in case of refusal of social assistance. That is, raising children in institutions close to a stable and prosperous family situation.It may be necessary to develop and implement a national program that will prevent the loss of a parent, not to mention circumstances that negatively affect the child's future. Teenagers are on a dangerous path, which today is a tragedy. It is generally accepted that the commission of a crime does great harm not only to oneself, but also to society, the interests of compatriots and relatives. The reasons for the crime and the methods of its disclosure have been studied on foreign experience.

Key words: family values, raising children, adolescents, relatives, causes of crimes, preventive measures, criminal liability, prevention, neglect and neglect, punishment, forensic characteristics, foreign experience.

Введение

Предупреждение преступности среди несовершеннолетних - одно из важнейших условий предотвращения преступности в обществе. Воспитание подрастающего поколения принципам некриминальной деятельности, формирование реалистичного взгляда на легальную, общественно полезную деятельность и общество - современное требование.В свою очередь, невыполнение родителями этих обязанностей, их аморальный образ жизни, низкий уровень общего образования, эмоциональные и конфликтные отношения в семье, тяжелое материальное положение неизбежно приводят к преступности несовершеннолетних. Еще одним важным фактором, влияющим на преступность несовершеннолетних, является внедрение в общество поведенческих стереотипов, несовместимых с национальными ценностями.

Каждое преступление, совершаемое подростками, имеет свои причины: социальные проблемы, семейные конфликты, месть, выгода и т.д. Сюда входят преступления, совершенные по неосторожности. И наличие несовершеннолетних среди виновных в этих преступлениях вызывает большую озабоченность общества. Ребенок всегда ассоциируется с чем-то чистым и светлым, и здесь человеческая жестокость, обман, грабежи и так далее незаконны.Вот почему преступность несовершеннолетних - одна из важнейших социальных и правовых проблем общества. Известно, что сегодняшние подростки формируют будущее цивилизованной страны. Начало своих будущих действий, которые будут держать в узде будущую жизнь. Все мы знаем, что это тесно связано с сегодняшним днем. Хотя несовершеннолетние составляют пятнадцатую часть населения страны, они совершают пятую часть всех преступлений. [1, с. 35.]. Сейчас везде - на экране телевизора, в прессе, в колонии для несовершеннолетних - много материалов, описывающих жизнь детей. Каждый раз, когда вы читаете и видите правду о жизни молодого преступника, вы поражаетесь, боитесь думать о настоящем и будущем. Кто бы мог подумать, что из ребенка вырастет преступник и убийца? Правительству настоятельно рекомендуется обратить внимание на многие негативные аспек-

ты профилактики преступности среди несовершеннолетних, такие как негативное влияние преступности среди взрослых на подростков, а также пренебрежение к несовершеннолетним. М.Н. Гернет «спокойно сказал, что в молодом возрасте определенные силы имеют определенный уровень развития и что они могут совершать определенные преступления, такие как ум, хобби и« физические »условия» [2, с. 30.].

Если мы говорим, что будущее нашей страны - это молодежь, мы многого ожидаем от нее, если у них нет хорошего образования или серьезного образования. По этим причинам значительно увеличилось количество случаев преступности среди несовершеннолетних. Несовершеннолетним считается лицо, достигшее на момент совершения преступления четырнадцати лет, но не моложе восемнадцати лет. Сегодня очень высок уровень преступной активности среди молодежи.Особую озабоченность вызывает рост преступности среди несовершеннолетних, поскольку они не могут решать многие проблемы из-за отсутствия опыта и знаний, чем взрослые. При наличии доказательств того, что несовершеннолетний подсудимый является умственно отсталым, суд в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством обязан определить степень умственной отсталости несовершеннолетнего и определить значимость его действий. [3, с. 23].

Согласно Уголовному кодексу Австрии, весь закон - будь то семейное право, уголовное право или любая другая область права - основывается на принципе защиты интересов ребенка, потому что они превыше всех других интересов. Отсюда следует, что к несовершеннолетнему необходимо выслушивать, и что государство должно учитывать его или ее мнение в любых действиях, затрагивающих его или ее интересы, в зависимости от степени зрелостиегоилиеесуждений. [4, с. 78]. В Швеции к уголовной ответственности привлекаются несовершеннолетние старше 15 лет (Уголовный кодекс Швеции). Это относительно высокий возраст уголовной ответственности по сравнению с другими европейскими странами - от 7 до 18 лет. Преступления молодых людей в возрасте от 15 до 18 рассматриваются в обычных судах с использованием той же процедуры, что и для взрослых, но приговоры в этих случаях более мягкие.Если несовершеннолетний правонарушитель признан виновным в совершении тяжкого преступления, он или она налагается штраф (статья 25), получает условное наказание (статья 27), получает условное наказание (статья 28) и отправляется в центр социальной реабилитации (статья 31). или лишение свободы (статья 26) [5, с. 266]. Что касается причин подростковой преступности, то большинство из них не учатся, не работают честно и проводят свободное время, часто скитаясь, играя в азартные игры, алкоголизм, наркоманию и другие зависимости.Опыт показывает, что многие несовершеннолетние правонарушители продолжают совершать преступления, потому что их семьи, школы и трудовые коллективы не контролируют свою повседневную деятельность. В казино его используют для прослушивания иностранной музыки, занятия сексом или сексуальной активностью. Некоторые из несовершеннолетних правонарушителей имеют умственную отсталость и неврологические расстройства. Большинство из них связано с отсутствием образования и контроля.Они даже не осознают, что с раннего возраста из-за отсутствия родительского контроля попали на плохой путь, который негативно сказывается на алкоголизме и наркомании. Также есть много людей, которые тратят свое свободное время на бесполезные дела, бродят, убегают из дома и имеют дело со случайными преступными элементами. Следует отметить, что ни для кого не секрет, что среди несовершеннолетних правонарушителей растет доля тяжких преступлений, совершенных несовершеннолетними и жестокими людьми. Такие преступления часто характеризуются крайней жестокостью и жестокостью [6, с. 76].

Следующий вид преступлений, совершаемых подростками, - это воровство, грабеж и грабеж. Распространяя сегодняшнюю тему, хочу упомянуть уголовное дело группы студентов 14-16 лет, которое происходит на производственной практике. Вы станете свидетелями многого в процессе раскрытия серьезных преступлений, совершенных этими молодыми людьми, и на досудебном расследовании. Преступная группа, совершившая преступление, составляет четкий план до совершения преступления. Будет руководитель группы. Его сообщник - левша, вор, скрывающий следы украденного, а также несколько сообщни-

ков.Сравнивая преступность среди несовершеннолетних в Казахстане с преступностью среди несовершеннолетних за рубежом, в Японии наблюдается рост домашнего насилия и насилия в школе (школьное насилие). Проблема насилия в японских семьях уже давно является одной из самых актуальных проблем сегодня. Кумагаи Фумие, японский ученый, изучавший факты насилия в отношении членов подростковой семьи в 1980-х годах, сделал следующее заявление. [7, с. 112]. «Говорят, что такие преступления чаще встречаются в семьях с высоким социально-экономическим статусом», - сказал он. Это также происходит среди учащихся государственных и частных учреждений, школ и университетов с высоким или высоким престижем ». Проблема в том, что несовершеннолетние, молодые люди в целом, более чувствительны к социальным изменениям. N.A. Как справедливо отмечает Морозов: «свидетельством тому являются агрессия и жестокость противоправных проявлений подростков, отсутствие сострадания к членам семьи и другим; В таких случаях действия системы отклоняются от установленных правил поведения и норм уголовного права.Это приводит к быстрому росту преступности среди несовершеннолетних и негативным качественным изменениям характера преступности среди несовершеннолетних. Как видите, поведение молодежи характеризуется широким спектром противоправных явлений, которые провоцируются самим обществом и изменением образа жизни. Свидетельство тому - Интернет и открытые источники информации. Пособие ему от любого родительского или государственного ограничения [8, с. 157]. Действительно, Н.А. Ученые, не согласные с утверждением Морозова, вероятно, поженятся ... Аналогичное мнение высказал Ю. При поддержке Пудовочкина. «Как правило, сроки и катализаторы подростковых отклонений вызываются сочетанием множества различных факторов», - писал он. Среди них отечественные и зарубежные ученые определили социальное и классовое неравенство, негативные последствия урбанизации и миграции, развитие информационных технологий и инфраструктуры, региональные различия и так далее. включает в себя» Тем не менее. В связи с вышесказанным японские ученые провели совместный эксперимент по изменению преступности несовершеннолетних.Обычно это происходит из-за срыва школьных занятий, что приводит к чрезмерной нагрузке, разрушения институтов между семьей и подростком, важности традиционных ценностей и других проблем в области образования. Также было доказано, что это вызвано перепадами настроения и заменой ложных стереотипов [9, с. 46].

Также в полицейском управлении Лос-Анджелеса (США) провели необычный эксперимент. Обратим на это внимание. На практике проводился опрос несовершеннолетних, ранее не содержавшихся в исправительном учреждении, и проверялась эффективность программы профилактики правонарушений. Цель этой программы состояла в том, чтобы гарантировать, что подростки, зарегистрированные в полиции по обвинению в правонарушении, злоупотреблении наркотиками или антиобщественном поведении, не пострадали психологически.В данном случае 17 подростков были включены в эксперимент с их родителями, и Основные требования, утвержденные школьной администрацией и местной полицией, были личными факторами, которые побудили подростка совершить преступление. Это также был эксперимент, чтобы выяснить, насколько они близки к криминальной среде с психологической точки зрения. А учитывая невозможность установить контакт с выдвинутыми против них обвинениями, получение четкого ответа было бы добровольным. И эту должность занял непосредственно полицейский.Первым пунктом программы было посещение подростком отделения милиции, которое непосредственно контролировало членов преступного сообщества, встречавшихся со своими сверстниками, арестованными за различные преступления, включая злоупотребление наркотиками. Затем милиционер рассказал подростку о том, как обращаться с методами лечения в наркологическом центре для подростков. Также шла речь о том, как правильно ухаживать за больными подростками. Он также повел детей познакомить со строгим режимом содержания под стражей. Еще один интересный факт: была организована «экскурсия» в исправительный центр, где после вынесения приговора решается судьба преступников в возрасте от 14 до 20 лет. Несовершеннолетнего провезли через изолятор, следственный изолятор и тюремный двор. Увидев все своими глазами, пришедшие сюда

подростки чувствуют, что необходимо не совершать преступлений и избегать подобных вещей. Он ознакомил присутствующих с условиями проживания и правилами поведения. В сопровождении своего «опекуна» (полиции) подросток отправился в изолятор для несовершеннолетних, а также в морг.[10, с. 181-184]. В Германии склонность несовершеннолетних к совершению незаконных действий по предупреждению преступности среди несовершеннолетних во многих случаях привела к завершению процесса формирования личности; Однако репрессивные меры государственных институтов часто приводят к негативным последствиям. Несмотря на поучительный опыт полиции, преступность среди несовершеннолетних растет. Полиция Гамбурга применяет аналогичные методы в отношении несовершеннолетних правонарушителей. Главная особенность в том, что в криминальной полиции, помимо вышеперечисленного, есть специальная служба по расследованию насильственных преступлений, совершенных подростками и молодыми людьми. Здесь, как уже упоминалось выше, проходят подготовку и специальные сотрудники полиции, которые занимаются анализом преступности несовершеннолетних в комиссариатах. Также для продолжения этой практики планируется создание специальных следственных групп и комиссариатов. В Западном Берлине организация работы с несовершеннолетними достигла высокого уровня. В соответствии со всеми отчетами и протоколами о нарушениях правонарушений среди детей и несовершеннолетних, а также меньшинстве Белого дома была создана специальная комиссия в полицейском управлении для работы с несовершеннолетними. Коллектив Наркомата не только расследует это дело, но и проводит профилактическую работу [11, с. 131-134].

Факторы, влияющие на преступность несовершеннолетних в нашей стране во всем мире, можно разделить на несколько основных факторов. Если рассматривать их индивидуально: Биологические факторы - физиологические и анатомические отрицательные особенности, мешающие социальной адаптации ребенка. Психологические факторы. Это связано с преобладанием психопатологии и некоторых черт личности у ребенка и др. вранье. Эти расстройства связаны с системными психическими заболеваниями, психопатией, неврастенией и т. д. появляется. Акцентные дети очень злые и грубые.Они должны пройти социально-медицинскую реабилитацию, а также специально организованную воспитательную работу. Основным фактором психосоциального развития ребенка являются родители. Существует несколько негативных стилей семейных отношений, которые формируют социальное поведение ребенка: дисгармоничный стиль - с одной стороны, родители выполняют все желания ребенка, с другой - очень заботливы и заботливы; нестабильный, конфликтный стиль - возникает из-за недостатка образования в неполных семьях, в случае развода, когда родители и дети разлучены; осоциальный стиль - родительский алкоголизм, наркомания, преступная деятельность, аморальные условия жизни, домашнее насилие, изнасилование. Жестокое обращение с детьми включает: пытки, физическое, эмоциональное и сексуальное насилие. Жестокость может проявляться дома, в поле, в школе, в детских домах, в больницах. Дети, подверженные такому поведению, не развиваются нормально и не могут адаптироваться к окружающей среде. В результате ребенок чувствует себя плохо и бесполезно. Тип реакции ребенка на жестокое обращение зависит от возраста, личности и социального опыта ребенка.Социально-экономические факторы. Социальное неравенство, разделение общества на богатых и бедных, бедность, безработица, инфляция, социальная напряженность и т. Д. Моральные и этические факторы. Низкий уровень нравственных качеств современного общества, нарушение духовных ценностей [12, с. 33-34].

Заключение

В заключение, главное в воспитании ребенка - это формирование в нем высоких моральных качеств, превращение их в настоящую веру, модель осознанного поведения. Одним из способов предупреждения преступности несовершеннолетних является формирование правовой культуры и правового сознания у подрастающего поколения. Поэтому для снижения преступности несовершеннолетних в нашей стране необходимо принять следующие меры:

- строительство культурно-спортивных комплексов со специальными льготами для организации досье несовершеннолетних;

- уделяет внимание организации центров специального юридического образования с целью повышения правовой грамотности родителей;

- Организовать ювенальную правовую организацию «Молодежная гвардия» по контролю за порядком на улицах;

- поощрение несовершеннолетних специальными грамотами правоохранительных органов в качестве подарков;

- Также способствует дальнейшему укреплению связей между правоохранительными органами и школами, родителями;

- создать условия для издания юридических изданий для студентов и подростков в целом;

Если мы хотим, чтобы будущее нашей страны было светлым, отныне будущее страны должно определяться молодежью. Отношение к подросткам и молодежи сегодня необходимо значительно укрепить, особенно в плане предупреждения преступности, устранения причин и условий, ее вызывающих. Ведь преступность - это социальная болезнь, а преступность среди несовершеннолетних - очень серьезное заболевание, с которым нельзя мириться.

Список использованных источников:

1. Антонян Ю.М. Причины преступного поведения. – М., 1992. – 207 с.

2 .Наумов А.В. Қылмыстық құқық. – Астана, 2001. – 664 с.

3. Беляев Г.А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980. – 526 с

4. Criminal code of Austria. M., 2001. P 432

5. Jareborg, N. &Zila, J. Straffrättenspåföljdslära. [The Sentencing Doctrine in Criminal Justice]. – Stockholm: Norstedts, 2000. P. 210

6. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық (жалпы бөлім). – Алматы: Жеті Жарғы. – 2010. – 807 с.

7. Kumagai Fumie. Final Violence in Japan // Victimology, 1983. № 8. – P. 178-183.

8. Морозов Н.А. Преступность в современной Японии: проблемы криминологической и уголовно-правовой политики. Дисс. ... доктора. юрид. наук. – М., 2016– С. 210.

9. Пудовочкин Ю.Е. Криминологические проблемы в современной социальнополитической и философской литературе. – М., 2011. – С. 504.

10.Бакаев А.А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних. –М., 2004. – С. 218.

11.Бакаев А.А., Остапенко Н.И. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних. – М., 2003. – С. 218.

12. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы ҚР-ның 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы.

Сведения об авторе

Байгеленова Айнур Казезбековна **–** докторант 2-го года обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан майор полиции.

Байгеленова Айнур Казезбековна – Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы жанындағы құқыққорғау академиясының 2 курс докторанты полиция майоры.

Baygelenova Ainur Kazezbekovna – is a doctoral student of the 2nd year of study at the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, police major.

УДК: 343.1
МРНТИ 10.79.01

Б.Т. Исатаева[1]

Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Казахстан

СИСТЕМЫ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРАКТИКЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

В данной статье рассматриваются возможности применения системы искусственного интеллекта в деятельности правоохранительных органов.

Рассмотрены технологические особенности использования искусственного интеллекта при расследованиях уголовных дел. Приведены примеры интегрирования искусственного интеллекта в базу данных Системы информационного обмена правоохранительных и специальных органов Республики Казахстан.

Предложенное новшествообеспечить эффективность расследования и оперативность решения поставленных задач. Также дает возможность идентифицировать и определить субъектов правонарушения по фото и видеозаписям.

Статья может быть полезна следователям, дознавателям, оперуполномоченным, осуществляющим досудебное расследование; прокурорам, осуществляющим надзор за законностью досудебного расследования, а также широкому кругу читателей.

Ключевые слова: высокие технологий, искусственный интеллект, идентификация личности, следствие, цифровизация.

Системы искусственного интеллекта в практике правоохранительных органов

В данной статье рассматриваются возможности применения системы искусственного интеллекта в деятельности правоохранительных органов.

Рассмотрены технологические особенности использования искусственного интеллекта при расследованиях уголовных дел. Приведены примеры интегрирования искусственного интеллекта в базу данных Системы информационного обмена правоохранительных и специальных органов Республики Казахстан.

Предложенное новшествообеспечить эффективность расследования и оперативность решения поставленных задач. Также дает возможность идентифицировать и определить субъектов правонарушения по фото и видеозаписям.

Статья может быть полезна следователям, дознавателям, оперуполномоченным, осуществляющим досудебное расследование; прокурорам, осуществляющим надзор за законностью досудебного расследования, а также широкому кругу читателей.

Ключевые слова: высокие технологий, искусственный интеллект, идентификация личности, следствие, цифровизация.

Artificial intelligence systems in law enforcement practice

This article discusses the possibilities of using an artificial intelligence system in the activities of law enforcement agencies.

The technological features of the use of artificial intelligence in criminal investigations are considered. Examples of integration of artificial intelligence into the database of the Information exchange System of law enforcement and special agencies of the Republic of Kazakhstan are given.

The proposed innovation ensures the effectiveness of the investigation and the efficiency of solving the tasks. It also makes it possible to identify and identify the subjects of the offense from photos and videos.

The article may be useful to investigators, interrogators, operatives carrying out pre-trial investigation; prosecutors overseeing the legality of pretrial investigation, as well as a wide range of readers.

Keywords: high technologies, artificial intelligence, identity identification, investigation, digitalization.

В настоящее время перед правоохранительным органами страны стоит важнейшая задача – внедрить в свою деятельность результаты разработок научно-технического прогресса для того чтобы улучшить применяемый инструментарий для профилактики правонарушений, защиты прав и законных интересов граждан, а также для обеспечения безопасности государства. В связи с тем, что научно-технический прогресс не стоит на месте, нынешняя реальность стремительно меняется и требует особого контроля со стороны Правительства, что вызывает необходимость внедрения искусственного интеллекта в правоохранительные органы.

Как отметил в своем выступлений на конференции Президент Республики Казахстан К.Токаев: «Для того чтобы быть готовым к новой эпохе, к новой парадигме, нам необходимо подстраиваться под перспективные потребности творческого интеллектуального труда, что потребует максимального преобразования системы образования и воспитания.

Искусственный интеллект всегда должен быть под контролем человека. Возникает необходимость в создании надзорных и инспектирующих органов в сфере применения искусственного интеллекта». В качестве примера он привел необходимость разработать юридическое недопущение применения искусственного интеллекта в криминальных сферах [1].

Искусственный интеллект представляет собой совокупность технологий, направленных на создание программного обеспечения, способного выполнять определенные задачи характерные для человека [2, с. 18]. Это направление активно внедряется в различные сферы общественной жизни: в медицине – проведение различных операций и заканчивая добычей урана в промышленной среде.

На сегодняшний день на вооружении правоохранительных органов находятся обширные базы данных, которые помогают получать и обрабатывать необходимые сведения для профилактики и расследования уголовных правонарушений. Рассмотрим наиболее распространенные.

Самым обширным ресурсом является Система информационного обмена правоохранительных и специальных органов(далее - Система), разработанная Генеральной прокуратурой.

К данной системе доступ имеют только те подразделения органов внутренних дел и прокуратуры, которые непосредственно занимаются расследованием правонарушений. Доступ обеспечивается к Системе через защищенный канал связи посредством использования специального электронного цифрового ключа, который регистрируется на каждого сотрудника индивидуально, что является гарантией сохранности сведений хранящихся в базе. В любое время администратор Системы может отслеживать действия каждого сотрудника во избежание утечки либо неправомерного использования данных хранящихся в базе.

Система объединила 76 баз данных всех государственных органов страны.

К примеру, следователь, используя Систему в рамках расследуемого уголовного, дела без бумажного запроса может оперативно получить сведения о зарегистрированных объектах недвижимости, наличии у него земельных участков, всех видов транспорта, обременений на них, оружия, судимости, о наложений административных штрафов и налоговых задолженностей, исполнительных производств о взыскании долга, выдаче паспортов, водительских удостоверений, полученных лицензиях, оказанных ему государственных услугах, выплате заработной платы, пенсий, пособий, информации о пересечениях государственной границы и это не весь список возможностей.

В свою очередь облегчена работа прокурора, который имеет возможность вести надзор в электронном формате, то есть, не выходя из кабинета. Сотрудник дорожной полиции или участковый инспектор может оперативно узнать о наличии сведений по прошлым фактам привлечения проверяемого лица к административной либо уголовной ответственности, сведения о розыске, неуплате им алиментов и иную информацию.

Необходимо отметить, что Система оправдала себя и при розыске преступников. Теперь информация обо всех операциях, произведенных разыскиваемыми лицами, собирается в один объем и Система автоматически сигнализирует правоохранительному органу о них. К

примеру, Система показала, что гражданин Т., находившийся в розыске за совершение изнасилования на юге Казахстана, устроился на работу на западе страны. На его имя работодателем отчислялись пенсионные выплаты. Благодаря электронным ресурсам Системы пенсионные поступления, их локализация были отслежены, а сам преступник был задержан.

Для повышения оперативности расследования реализуется механизм выдачи требований о судимости в электронном виде. Схема его проста: сотрудник органа уголовного преследования может оформить электронное требование в Системе информационного обмена, а судья или прокурор может проверить его через наш сайт. Теперь время исполнения такого запроса занимает не более 3 минут, тогда как раньше на это требовалось от 3 до 5 дней.

В реалиях нашего времени для оперативного решения первостепенных задач разработана мобильная версия портала Системы информационного обмена.

Благодаря этому полицейские уже в пути следования на место происшествия с помощью мобильного устройства могут получить оперативно первичную информацию (анкетные данные потерпевшего, возможного подозреваемого, сведения о наличии зарегистрированного оружия, автотранспорта, психических расстройств, судимости и другие данные, имеющие значение).

Под искусственным интеллектом традиционно понимают компьютерные программы, программные комплексы, способные не просто действовать по заранее заданному алгоритму, но и реализовывать такие свойственные для человека творческие функции, как прогнозирование, оценка рисков, работа с неполными данными и т. д.

В современном мире искусственные интеллектуальные системы используются во многих сферах жизнедеятельности человека [3, с. 35]. Изучение вопросов применения искусственного интеллекта в профессиональной деятельности является актуальным, так как достижения в данной области значительно упрощают работу специалистов различных областей. Внедрение интеллектуальных систем позволяет существенно повысить результативность профессиональной деятельности подразделений органов внутренних дел.

Системы с элементами интеллекта (или интеллектуальные системы) начали свое развитие достаточно давно. Термин «искусственный интеллект» был предложен в 1956 году в Станфордском университете (США) во время семинара, посвященного решению логических задач.

Интересным представляется рассмотреть понятия интеллект и искусственный интеллект. Интеллект – способность мозга решать задачи путем приобретения, запоминания и целенаправленного преобразования знаний в процессе обучения на опыте и адаптации к разнообразным обстоятельствам. А искусственный интеллект – раздел информатики, изучающий возможность обеспечения разумных рассуждений и действий с помощью вычислительных систем и иных искусственных устройств. Целью искусственного интеллекта является разработка таких систем, которые будут способны реализовать решение задач не вычислительного характера и выполнять действия, требующие переработки содержательной информации и считающиеся прерогативой человеческого мозга. Системы искусственного интеллекта создаются на базе программных обеспечений и имитируют решение человеком сложных интеллектуальных задач. В таких системах можно выделить три компонента: исполнительная система, интеллектуальный интерфейс, база знаний. Хотелось бы отметить, что база знаний занимает центральное положение по отношению к остальным компонентам вычислительной системы в целом, так как, через базу знаний осуществляется интеграция средств вычислительной системы, участвующих в решении задач. База знаний, отражает опыт конкретных людей, групп, обществ, человечества в целом, в решении творческих задач в выделенных сферах деятельности, традиционно считавшихся прерогативой интеллекта человека.

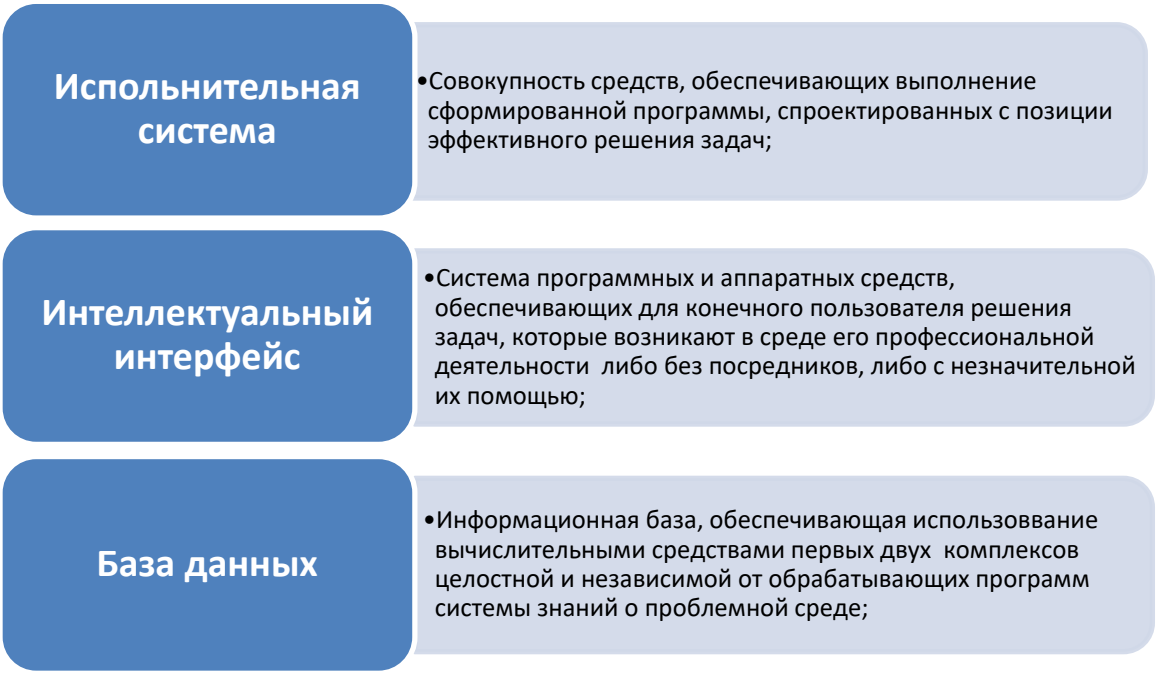

Рисунок 1. Структура систем искусственного интеллекта.

В криминалистике идентификация по отпечаткам пальцев на сегодняшний день является самой распространённой биометрической технологией. Процесс идентификации отпечатков строится на сравнении папиллярных узоров с имеющимися данными. Можно выделить три этапа работы:

1. Формирование изображения.
2. Преобразование изображения в математическую модель.
3. Сравнение модели с шаблонами в базе данных.

Второй и третий этап являются предметом использования систем искусственного интеллекта. Важно сохранить все особенности папиллярного узора (дуги, завитки, петли, впадины) в виде цифрового снимка отпечатка пальца, а затем, основываясь на хранящихся в базе шаблонах, провести сравнение и идентифицировать личность.

Так вот используя подобную схему, предлагается реализовать и внедрить схожую технологию по распознаванию и идентификации лиц. Предлагается использовать Систему информационного обмена правоохранительных и специальных органов с внедрением искусственного интеллекта.

Не секрет что сотрудники правоохранительных органов для раскрытия преступлений используют записи с камер видеонаблюдения для определения субъекта. Однако, обнаружив фото и видео с предполагаемым субъектом правонарушения, сталкиваются с проблемой определить их данные. Помимо этого необходимо процессуально закрепить результаты идентификации по фото и видео во избежание ошибки.

В арсенале правоохранительных органов есть, конечно, программы для составления фотороботов, которые являются одними из старейших интеллектуальных систем, применяемых в работе криминалиста. Они прошли эволюцию от возможности изменить форму губ, носа, бровей и т.д. до современных супер технологичных систем, способных собрать изображение не только на основе базы элементов внешности, но и на основе фонового изображения. Системы создания фотороботов призваны разрабатывать субъективные портреты, т.е. изображение лица, полученное со слов очевидца. Но этого на сегодняшний день не достаточно.

Системы с элементами интеллекта востребованы в бизнесе, медицине, производстве, проектировании и т.д. Профессиональная деятельность сотрудников МВД также нуждается в обеспечении системами искусственного интеллекта.

Система детектора-лиц на примере FaceID, с помощью искусственного интеллекта – это программный продукт, представляющий собой базу информации по фотографии субъекта интегрированная с Системой информационного обменаправоохранительных и специальных органов, дляидентификации субъекта паспортным данным.

Система распознавания лиц (детектор лиц) обеспечивала бы обнаружение и сопровождение всех лиц, попадающих в поле зрения камеры. Все фотографии собраны в архив (база данных), обеспечивающий не только хранение, но и оперативный поиск. Многие скептики утверждают, что систему распознавания лиц можно сбить с толку правильно наложенным макияжем. В ответ на это современные специалисты в области искусственного интеллекта разработали такую систему, которая позволяет организовать хранение не самих изображений, а биометрических параметров лица.

Таким образом, в рамках данного исследования рассмотрена лишь часть практических примеров использования искусственного интеллекта в работе сотрудников МВД. Кроме приведенных систем можно выделить и системы обнаружения драки, и охранные системы, и системы принятия решений и т.д. Круг задач, решаемых в подразделениях органов внутренних дел с помощью интеллектуальных систем, постоянно расширяется и требует дальнейшего изучения.

Применение искусственного интеллекта при обработке анкетных данных граждан, которые имеются в базах правоохранительных органов, может обеспечить эффективное решение поставленных задач перед органами уголовного преследования.

Список использованных источников

1. Выступление Президент Казахстана Касым-ЖомартТокаева на онлайн-конференции ArtificialIntelligenceJourneyот 04.12.2020 г.– URL:https://ria.ru (Дата обращения 20.05.2021).

2. Ревко П.С. Искусственные интеллектуальные системы и повседневная жизнь человека. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2009. -130 с.

3. Васильев А.А. Термин «искусственный интеллект» в российском праве: доктринальный анализ / А.А. Васильев, Д. Шпоппер, М.Х. Матаева // Юрислингвистика. – 2018. – №7/8 (18/19). – С. 35-44.

4. Пономаренко Ю.В. Опыт использования результатов геномной регистрации при раскрытии тяжких преступлений // Актуальные проблемы информационно-аналитического обеспечения оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: Сборник статей межвузовского научно-практического семинара. – М.: Академия МВД России, 2011. – С. 133-136.

5. Вязовец Р.Н. Использование информационных технологий в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел// дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. – С. 139.

Сведения об авторе

Исатаева Баглан Турапбаевна – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Исатаева Баглан Турапбаевна – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы құқыққорғау органдары академиясының докторанты.

Issatayeva Baglan T. – doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

УДК 343.98.28.34
МРНТИ 10.81.01

Н.С. Досыбеков[1]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

КРИМИНАЛДЫҚ ПОЛИЦИЯ БӨЛІМШЕЛЕРІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Мақалада, криминалдық полиция бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады. Жедел-іздестіру қызметінің теориясы мен тәжірибесінің байланысы айтылады. Жедел-іздестіру қызметінің түрлі аспектілерін көрсететін нақты қолданбалы зерттеулерді болашақта әзірлеу мәселелері талқыға салынады. Бүгінгі таңдағы криминалдық полиция қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз етудің түрлері қарастырылады. Жедел-іздестіру қызметіне қатысты құқықтық зерттеу объектілері туралы сөз қозғалып, олардың маңыздылығы көрсетіледі.

Автор, кәсіби және моральдық сенімділік қасиеттер кешені туралы өз пікірлерін айтады. Жеке тұлғаның кәсіби даму объектілерінің түрлері жіктеледі.

Кримианалдық полицияның жедел бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету бағыттарын қарастыра отырып, жедел-іздестіру қызметінің психологиялық құрылымы зерделенеді.

Жедел-іздестіру қызметінің психологиялық құрылымының компоненттері бөлінеді. Танымдық; профилактикалық; куәландыру; коммуникативтік; ұйымдастырушылық; педагогикалық сияқты түрлеріне тоқталып өтеді.

Сонымен қатар, жедел-іздестіру қызметін психологиялық қамтамасыз етудің маңыздылығына қатысты пікірлер айтылып, олардың қылмыстық-құқық бұзушылықпен күресудегі орны айтылады. Автормен криминалдық полиция бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету мәселесі бойынша ұсыныстар өңделіп, оларды басқа да заңгерлердің көзқарастарымен салыстырмалы тұрғыда сипаттайды.

Түйінді сөздер: психологиялық қамтамасыз ету, қолданбалы әдістемелік құралдар, кәсіби-психологиялық дайындық, кәсіби және интеллектуалдық сенімділік, психологиялық құрылым.

Психологическое обеспечение деятельности сотрудников подразделений криминальной полиции

В статье рассматривается проблема психологического обеспечения профессиональной деятельности сотрудников подразделений криминальной полиции. Излагается связь теории и практики оперативно-розыскной деятельности. Обсуждаются вопросы перспективной разработки конкретных прикладных исследований, отражающих различные аспекты оперативно-розыскной деятельности. Рассмотрены виды психологического обеспечения профессиональной деятельности сотрудников криминальной полиции. Речь идет об объектах правового исследования, касающихся Оперативно-розыскной деятельности, с указанием их значимости.

Автор высказывает свое мнение о комплексе качеств профессиональной и моральной уверенности, классифицирется виды объектов профессионального развития личности.

Рассматривая направления психологического обеспечения профессиональной деятельности сотрудников оперативных подразделений кримианной полиции, изучается психологическая структура оперативно-розыскной деятельности.

Выделяются компоненты психологической структуры оперативно-розыскной деятельности. Определются такие виды деятельности, как познавательная; профилактическая; коммуникативная; организационная; педагогическая.

Кроме того, высказывается мнение относительно важности психологического обеспечения оперативно-розыскной деятельности, их место в борьбе с уголовными правонарушениями. Автором выработаны рекомендации по вопросу психологического обеспечения профессиональной деятельности сотрудников подразделений криминальной полиции, в сопостовлении со взглядами других юристов.

Ключевые слова: психологическое обеспечение, прикладные методические пособия, профессионально-психологическая подготовка, профессиональная и интеллектуальная уверенность, психологическая структура.

Psychological provision of activities of employees of the criminal police

The article considers the problem of psychological support of professional activities of employees of the Criminal Police. There is a connection between the theory and practice of operational and operational activities. Issues of prospective development of specific application studies reflecting various aspects of operational and operational activities are discussed. Views of psychological support of professional activities of criminal police officers were considered. We are talking about the objects of legal research related to operational and operational activities, with a hint of their significance.

The author gives his opinion on the complex of professional and moral qualities, classifies the types of objects of professional development of personality.

Considering the direction of psychological support of professional activities of employees of the criminal police, the psychological structure of operational and investigative activities is studied.

There are components of the psychological structure of operational and operational activities. Such types of activities are defined as informative, preventive, communicative, organizational, and pedagogical.

In addition, the importance of psychological support for operational and operational activities is expressed, their place in the fight with the law enforcement agencies. The author received recommendations on psychological support of professional activities of employees of the Criminal Police, in support of other lawyers.

Keywords: psychological support, applied methodological support, professional and psychological training, professional and intellectual confidence, psychological structure.

Жедел-іздестіру қызметінің теориясы мен тәжірибесінің дамуы сатысында олардың психология ғылымы жетістіктерін пайдалануымен өзара байланысты болып келеді. Бүгінгі таңда жедел-іздестіру қызметінің түрлі аспектілерін көрсететін нақты қолданбалы зерттеулерді болашақта әзірлеу мәселелері өзектендірілді.

Жедел қызметтің құқықтық психологиясының қолданбалы әдістемелік құралдарын әзірлеу міндеті тұр және қазіргі уақытта қылмыстық-құқық бұзушылықтарды анықтау мен ашуда психотехнологияларды қолдану бағдарламаларын әзірлеу мүмкіндіктері де туындап отыр.

Ішкі істер органдары бөлімшелерінің алдында тұрған міндеттердің күрделенуі мен көлемінің артуы, тәжірибелі психологтардың жедел қызметті қолдау процесіне тікелей қосылуы, олардың қызметін ғылыми психологиялық қамтамасыз етудің қажеттілігін анықтайды. Жалпы психологиялық көзқарас шеңберіндегі психологиялық білімдерді қолдану жедел-іздестіру қызметіне шамамен 1960 жылдардың ортасынан бастап енгізіле бастаған еді.

Жедел-іздестіру қызметі тәжірибесінің сипаттамасы жедел уәкілдің, сезіктінің немесе басқа да адамдардың психикалық жағдайын зерделеу мен талдау нәтижесінде пайда болады. Жедел-іздестіру қызметін жетілдірудің бұл тәсілі тәжірибенің сұраныстарына бағытталған нақты түсіндірмелер мен ұсыныстарға байланысты болып табылады [1, 55 б.].

Бүгінгі таңда криминалдық полиция қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз етудің мынадай түрлері негізделген:

Профилактикалық шаралар. Бұл жедел-іздестіру қызметінде психологиялық білімді қолданатын маңызды іс-шаралардың бірі ретіндегі қылмыстық-құқық бұзушылықтың алдын алу немесе ескерту. Бұл жағдайда мынадай бағыт-бағдарлау шаралары қажет:

- заңсыз әрекеттің психологиялық мәнін түсінуі оларды тудыратын себептер мен жағдайларын анықтау;

- адамның немесе адамдар тобының мінез-құлқының әлеуметтік нормалардан ауытқу белгілерін жіктеу, оларды анықтау жолдары және түсіндіру әдістері;

- адамның мінез-құлқын заңсыздықтан әлеуметтік пайдалы жақтарына қайта бағыттау үшін қажетті психологиялық әсер ету шаралары;

- психология тұрғысынан профилактикалаудағы адамдарға әсер етудің әртүрлі шараларының тиімділігін арттыру;

-адамдардың мінез-құлқын талдау, қылмыскерлермен интеллектуалдық және эмоционалды еріктік қарым-қатынасты білу;

- жедел қызығушылық білдіретін адамдар мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктерін талдай білу және қылмыстылыққа қатысы бар адамдардың іс-әрекеттерін болжай білу.

Іздестіру шаралары. Кәсіби-психологиялық дайындықтың компоненттері қиындықтар мен кедергілерді жеңуге бағытталған және де тиімді іс-әрекеттерді қалыптастырады. Мысалы, қылмыстардың «ізін суытпай» ашу жұмыстарын жүзеге асыру кезінде қиындықтарды еңсеру, қылмыстың алдын алу, ашу және қылмыскерлерді, сондай-ақ хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруде жедел-іздестіру қызметінің жариялы және жария емес құралдарын кешенді түрде пайдалана білу міндеті қойылады.

Байқау. Жедел-іздестіру қызметінің міндеттерін шешу үшін маңызы бар құбылыстарды, әрекеттерді, оқиғаларды, процестерді көру арқылы әрі өзгеше қабылдау және анықтау. Байқау іс-әрекеттерінің маңыздылығы арнайы тапсырмаларды орындауы нәтижесінде өзін-өзі бағалаудың жоғары болуына байланысты артуы керек, оның қалыптасу процесі жеке адамға оң көзқарас және жедел-іздестіру қызметкері мен құпия көмекшілер арасындағы жақсы психологиялық байланыс арқылы жүзеге асырылуы керек.

Қызметкер мен белгілі бір орта арасында орнықты мәртебенің болмауы-бұл психологиялық тосқауылдың бір түрі, оны жеңу керек, сонымен қатар анықталмаған іс-әрекеттің теріс себептерін қалыптастырады.

Осыған орай, А.И. Алексеев пен Г.К. Синилов, «жедел-іздестіру қызметінің психологиясы, ең алдымен осы қызмет түрінің психологиялық ерекшеліктерін зерттей отырып, жедел қызметкер мен басқа да қатысушылардың кәсіби қасиеттеріне психологиялық сипаттама берілуі тиіс» - деп санайды [2, 26 б.].

Осылайша, жедел қызметкердің кәсіби қасиеттерін дамыту оның кәсіби шеберлігіне баға беретін немесе анықтайтын акмеологиялық критерийлермен тікелей байланысты болуы мүмкін. Біздің түсінігімізде акмеологиялық критерийлер - бұл жедел-іздестіру қызметі субъектісінің кәсібилігінің өлшемі (оның қызметінің өнімділігі мен жеке-кәсіби тұрғыда дамуының көрсеткіштері).

Бүгінгі таңда жедел қызметкердің жеке басы, ішкі істер органдары қызметінің психологиялық ерекшеліктері, атап айтқанда жедел бөлімшелер қызметкерлері туралы жеткілікті білім базасы бар екені анық.

Сондықтан жедел-іздестіру қызметіне қатысты құқықтық акмеологиядағы зерттеу объектісі біртұтас болуы керек. Ол үшін кешенді тәсілді мақсатты және ғылыми тұрғыдан сауатты қолдану, қызметкердің дамуының заңдылықтары мен тетіктерін ІІО-дағы кәсіби қызметтің барлық сатыларында зерделеу кезінде әдіснамалық, теориялық және практикалық-бағдарланған тәсілдердің бірлігіне қол жеткізуге дәйекті және табанды түрде ұмтылыс қажет. Мұндай жағдайларда жан-жақты даму және субъективті тәсілдерді дұрыс қолдану маңызды және оңтайлы нәтижеге қол жеткізуге бағытталған. Атап айтқанда, мұндай мән-жайлар қатысушылардың сыртқы және ішкі жағдайларын еркін меңгеруін білдіреді, оның нәтижесі жоғары еңбекке қабілеттіліктің негізі ретінде оның физикалық және психикалық

денсаулығын сақтау ғана емес, сонымен бірге таңдалған еңбек саласында үздіксіз кәсіби жетілу болып табылады [3].

Акмеология өзінің зерттеу пәні ретінде кәсібилік пен оған әсер ететін факторларды мақсатты түрде анықтайды және «өнімділік», «тиімділік» және «кәсібилік деңгейі» ұғымдары болып табылатын кәсібилікті арттыру жүйелерін құру, дамыту және жетілдіру міндетіне ие [4, 28 б.].

Жедел-іздестіру қызметі акмеологиясының басты бағыты болып – жедел қызметкерлердің кәсібилігі, олардың қызметінің тиімділігін арттыратын жағдайлар мен факторларды анықтау, прогрессивті жеке және кәсіби дамуды ынталандыру, жедел жұмысқа психологиялық тиімді көрсетілімдер, сондай-ақ жедел қызметкерлердің кәсіби «деформациясы» түрлері мен оларды өтеу және жеңу әдістерін әзірлеу.

Шығармашылық акмеологияның жетістіктері қызықты. Мәселен, қылмыстарды анықтау жөніндегі жедел-іздестіру қызметінің ерекшелігі бар және елеулі түрде психикалық өзге де шығындармен байланысқан қызметтің ерекше түрі ретінде қаралады.

Жедел қызметкерлердің кәсіби қызметінің ерекшелігі болып:

- қызметтік міндеттерді іске асыру көбінесе күтпеген жағдайларда орын алады;
- қабылданған шешімдер үшін қызметкерлердің жауапкершілігі және олардың арта түсуі;
- түрлі контингентпен қарым-қатынас жасаудың қажеттілігі;
- психикалық және физикалық шамадан тыс жүктемелердің әсері және қызметкерлерден шешуші әрекеттерді жүзеге асыруы үшін тәуекелге бару қабілетін талап етуі [5].

Жедел-іздестіру қызметкерлерінің кәсіби сенімділігі критерийлері өзара байланысқан төрт компонентімен дараланады:

- кәсіби-адамгершілік сенімділігі;
- кәсіби-интеллектуалдық сенімділік;
- кәсіби эмоционалды-еріктік сенімділік;
- кәсіби дайындық [6].

Кәсіби және моральдық сенімділік қызметкерге қажетті моральдық қасиеттер кешенінің болуымен көрінеді (кәсіби парыз сезімі, адалдық, қағидалылық және т.б.). Әрине, бұл кәсіби маңызды қасиеттердің кешені осымен аяқтамалмайды, бірақ мұнда моральдық критерий өте маңызды рөл атқарады, өйткені азаматтық, заңдылықты қатаң сақтау қызметкер үшін моральдық нормалардың мағынасын ұғынған кезде ғана мүмкін болады. Басқаша айтқанда, қызметкер өз кәсібінің моральдық мағынасын түсінуі тиіс.

Қызметкердің кәсіби және интеллектуалдық сенімділігі, ең алдымен, оның дұрыс кәсіби шешімдерді өз бетінше қабылдау және жүзеге асыру қабілетінде, әсіресе ол үшін жаңа немесе төтенше жағдайда көрінеді [7].

Кәсіби эмоционалды-еріктік сенімділік қызметкердің психологиялық тұрақтылығында, оның өзін-өзі бақылау және эмоционалды-психологиялық өзін-өзі реттеу қабілетінде, кәсіби қызметтің осы түріне қажетті психологиялық қасиеттер мен сипаттамалардың болуында көрінеді. Демек, жедел бөлімше қызметкерлері қызметінің жоғары әлеуметтік маңыздылығы олардың кәсіби деңгейіне және жеке тұлғаның психологиялық қасиеттеріне жоғары талаптар қойылуы қажет.

Осыған орай, заңгер М.Р. Гинзбург «Кәсібилік адамның белгілі бір қызмет саласындағы дағдылары мен білімінің жоғары деңгейі ғана емес, ол сананың, адам психикасының жүйелік ұйымы» - деп атайды және де келесі компоненттерді ұсынады:

1) Адамның тұтастық қасиеттері (жеке тұлғалығы, іс-әрекет субъектісі):

- әлеуметтік бағдарға бағытталуы және қызметке сүйенген мотивтілік;
- сыртқы әлемге, адамдарға, қызметке деген көзқарас;
- өзіне деген көзқарас, өзін-өзі реттеу ерекшеліктері;
- креативтілік (шығармашылық), оның көріну ерекшеліктері;
- жеке тұлғаның зияткерлік және операторлық ерекшеліктері;

- эмоционалдылық, оның ерекшеліктері мен айқындалуы;

- кәсіпқой қызметкерден күтілетін жеке қасиеттері мен қабілеттіліктің үйлесім табуы;

- кәсіби қауымдағы (қызметте) өз орны туралы түсінігі.

2) Кәсіби праксис: ұйымдастырушылық-өндірістік, коммуникативті және әлеуметтік дағдылар, әрекеттер (қозғалыс, қозғалысты үйлестіру, статика).

3) Гноз: назардың, сезім мен қабылдаудың ерекшелігі, ақпаратты қабылдау және өңдеу, шешім қабылдау, ұсыныстар жасау.

4) Хабардар болу, білімділік, тәжірибелік, кәсібилдік және мәдениет.

5) Қызметкердің психодинамикасы, психологиялық қиындықтар, осы кәсіби саладағы күрделі жүктемелер.

6) Осы қызмет саласындағы физикалық қасиеттер, денсаулық жағдайы, еңбекке қарсы пайда болған көрсеткіштер [8].

Жеке тұлғаның кәсіби даму объектілері туралы айтатын болсақ, келесі индикативті интегралды сипаттамаларды бөліп көрсетуге болады. Олар болып:

- кәсіби-әлеуметтік бағыт;

- құзыреттілік;

- кәсіби маңызды қасиеттер;

- психофизиологиялық қасиеттері.

Айтылғандарға қатысты кәсібилендіру мынадай мән-жайларды қамтиды:

- адамның алдыңғы тәжірибеде дамыған кәсіби қызметтің әлеуметтік нормаларын игеруі;

- жеке кәсіби қызметті қалыптастыру және оның қалыптасуы барысында өз көзқарастарын, мақсаттарын, қызмет тәсілдерін дамытуы;

- адамның мамандыққа белсенді әсері, адамның мүмкіндіктеріне байланысты қызметті ұйымдастыру тәсілін нақтылау;

- адамның мамандыққа қосқан шығармашылық үлесі есебінен қайта құру;

- кәсіби маман ретінде өзін қалыптастыру (құру) үшін адамның саналы жұмысы.

Психологтар кәсібилендірудің *объективті* көрсеткіштері ретінде адамның мамандық талаптарына сәйкестігі сапаларын қарастырады.

Субъективті көрсеткіштері ретінде - кәсіби қызметтің жеке тұлғаның талаптарына сәйкестігі (жұмысқа қанағаттану деңгейі - жұмыс шарттарына немесе өзіне субъективті көзқарастары, кәсіпқой ретінде қызметті қабылдау дәрежесі).

Кримианалдық полицияның жедел бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету бағыттарын қарастыра отырып, жедел-іздестіру қызметінің психологиялық құрылымына талдау жасауымыз маңызды. Жедел-іздестіру қызметінің психологиялық құрылымы келесідей компоненттерге бөлінеді: танымдық (іздену); профилактикалық (ескерту); куәландыру; коммуникативтік; ұйымдастырушылық; педагогикалық [9, 61 б.].

Танымдық (іздену) - кәсіби қызметті оңтайландырудағы басым фактор -танымдық саланың деңгейі (танымдық процестердің, танымдық қабілеттердің және танымдық іс-әрекеттің әртүрлі формалары мен деңгейлерінің тұтас, жүйелі ұйымдастырылған жиынтығы).

Жедел қызметкер қызметінің негізін іздеу жұмысы - жедел жағдай туралы ақпарат алу, оны талдау және бағалау, қылмыстарды анықтау, олардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі жедел-іздестіру іс-шараларының жүйесін әзірлеу, осы қылмыстарды жасаған немесе оларды жасады деп күдік келтірілген адамдарды іздестіру, қауіпсіздікке қатер төндіретін оқиғалар мен іс-әрекеттер туралы ақпарат алу құрайды.

Жедел қызметкердің танымдық іс-әрекетінің ерекшелігі - таным барысында ол туындаған ақыл-ой мәселелерін шешіп қана қоймай, сонымен бірге оқиғаның қалпына келтірілген моделіне байланысты бірқатар ақыл-ой мәселелерін басқа адамдарға тапсыруға мүмкіндігі бар, мысалы айтсақ:

- арнайы білімі бар-арнайы білімді қолдану қажеттілігіне байланысты мәселелерді шешуде;

- өткен оқиғалардың куәгерлері-бұрын байқалған фактілер мен құбылыстарды талдау мен синтездеуге байланысты мәселелерді айқындауда. Таным сонымен қатар белгілі фактілер мен құбылыстарды тексеруге, бағалауға бағытталған практикалық әрекеттерді қамтиды.

Жедел қызметкерлердің *профилактикалау* қызметі олардың психикалық белсенділігі мен қылмыстың алдын алуға, қажетті мән-жайларды алдын ала танып білуге анықтауға бағытталған іс-әрекеттерінен көрінеді. Олар болып:

- криминалдық қауіпті фактілер және құқыққа қарсы көріністердің алдын алу үшін зерделеуге қажет тұлғалар туралы ақпарат жинау;

- жедел қызығушылық танытатын тұлғалар туралы деректер жинау үшін, оның ішінде олардың қылмыстық ниеттері мен құқыққа қарсы белсенділігін уақтылы тану үшін байқау шаралары.

- жалпы алдын алу, материалдарды, хабарламаларды, хаттарды және азаматтардың арыз (өтініштерін) зерделеу; жедел есеп және жасырын хабарламалар бойынша мәліметтерді талдау; анықталған жағдайларды жою бойынша, лауазымды тұлғаларға қатысты мүлікті қорғау бойынша міндеттерді орындау бойынша ықпал ету бойынша шараларды жүзеге асыру;

- жария немесе жария емес әдістерді де пайдалана отырып профилактикалық әсер етуге жататын іздестіру шараларын жүргізу.

Жедел қызметкердің танымдық қызметі *куәландыру* шараларымен, яғни анықталған барлық фактілер мен құбылыстарды іс жүзінде бекіту қажеттілігімен тығыз байланысты.

Куәландыру ұсынылған нұсқаның дұрыстығын, қылмыстық-құқық бұзушыларды әшкерелеу, жедел есепке алу істері бойынша фактілер мен мән-жайларды құжаттау, бекіту, сондай-ақ қылмыстық істер бойынша дәлелденуге жататын ЖІШ-нің негізділігін растайтын объективті ақпарат алуды көздейтін әрекеттердің жиынтығы.

Коммуникативті құрылым кәсіби қарым-қатынас әлеуметтік-психологиялық элементтердің жиынтығы ретінде көрнеді:

- тұлға аралық коммуникациялар (қызметкерлер мен азаматтар арасында жедел ақпарат алмасу);

- интерактивтік өзара іс-қимыл (шешімдер қабылдау, міндеттер қою және оларды орындау);

- әлеуметтік қабылдау (қарым-қатынасқа түсуші субъектілердің бір-бірін немесе қоғаммен қабылдау қатынастары).

Коммуникативтілік - бұл қызметкердің мінез-құлқы дұрыс бағытта өзгеруі үшін басқа қызығушылық танытқан адамға психологиялық әсері.

Ақпарат алмасу нәтижесінде коммуникативті әсер жедел қызметкер мен байланыс серіктесі бірыңғай белгілер жүйесін қолданған кезде ғана мүмкін. Толық өзара түсіністікке қызметкерлер қарым-қатынас жағдайын ортақ (бірдей) түсінген кезде ғана қол жеткізуге болады.

Көбінесе ақпарат алмасудағы қиындықтар, яғни коммуникативті кедергілер жедел қызметкер мен қарым-қатынас серіктесі арасындағы әлеуметтік немесе психологиялық айырмашылықтарға байланысты болуы мүмкін. Бір жағынан, бұл әлеуметтік, саяси, діни, кәсіби айырмашылықтар, олар көбінесе қарым-қатынас процесінде қолданылатын бірдей ұғымдардың әртүрлі түсіндірілуін ғана емес, сонымен бірге жалпы дүниетанымды да тудырады. Мұндай кедергілер объективті әлеуметтік себептерге, байланыс серіктестерінің әртүрлі әлеуметтік топтарға жататындығына байланысты. Екінші жағынан, қарым-қатынастағы кедергілер таза психологиялық сипатта болуы мүмкін. Олар қарым-қатынас жасаушылардың жеке, психологиялық ерекшеліктеріне байланысты пайда болуы мүмкін (ұялшақтық, оқшаулану, құпиялылық, қорқыныш), кейде қарым-қатынас жасаушылардың арасында қалыптасқан ерекше қатынастарға байланысты, бір-біріне сенімсіздік пайда болуы да мүмкін.

Жедел-іздестіру қызметі барысында оның қатысушылары мен әсіресе жедел қызметкері үшін ақпарат алмасу ғана емес, сонымен бірге «өзара іс-қимылды ұйымдастыру» маңызды. Өзара іс-қимыл бұл серіктестің мінез-құлқы өзгеретін белгілермен алмасуды ғана емес, сонымен бірге жедел-іздестіру қызметінің алдына қойылған мақсаттарды жүзеге асыруына мүмкіндік беретін бірлескен іс-әрекеттерді ұйымдастыруды белгілейтін қарым-қатынастар.

Іс жүзінде өзара әрекеттесудің екі қарама-қарсы түрі бар: ынтымақтастық (келісім, бейімделу, бірлестік) және бәсекелестік (қақтығыс, оппозиция, диссоциация). Бірінші жағдайда бірлескен жедел-іздестіру қызметін ұйымдастыруға ықпал ететін көріністер талданады. Екіншісінде – өзара әрекеттесу, қандай да бір жолмен бірлескен қызметтен шығуы (босатылуы).

Өзара іс-қимылдың барлық нысандарының нақты мазмұны жедел қызметкер мен байланыстағы серіктесі қызметінің бірыңғай процесіне енгізетін жеке арақатынасымен анықталады. Бұл қатынастар, әдетте, әртүрлі және көбінесе бірлескен қызметті ұйымдастыру формасына байланысты болып келеді. Оларды үш модельде бөліп көрсетуге болады:

а) әрбір қатысушы ортақ жұмыстың өз бөлігін бір-біріне тәуелсіз жеке іс-әрекет түрінде жасайды (жедел-тергеу тобы т.б.) болуы мүмкін;

б) жалпы тапсырманы әр қатысушы – бірлесіп жүйелі түрде орындайды;

в) әр қатысушы топтың, ұжымның барлық басқа мүшелерімен бір уақытта өзара әрекеттесе отырып команда немесе операциялық топ ретінде атқарады.

Өзара іс-қимылдың ұйымдастырушылық аспектілерін қарастыра отырып, қорқытып алушыларды жедел анықтауда бірлесіп әрекет жасау, барлық мүдделі субъектілердің тұрақты үйлестіруін қамтамасыз ете алатын осындай жүйені өтеу мен құру қажеттілігіне аса назар аударған жөн, - делінген [10, 66 б.].

Жедел қызметкер мен байланыстағы азаматтар арасындағы қарым-қатынас барысында олардың арасындағы өзара түсіністік болуы керек екенін тағы бір рет атап өткен жөн. Өзара бірлескен әрекеттің орындалуында азаматтардың мақсаттары мен міндеттерін түсінуі ғана емес, сонымен қатар «өзара іс-әрекеттерді үйлестіре білуі», сонымен қатар ерекше қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін, ортақ шаралары, міндеттері мен көзқарастары, мән-жайларды дұрыс қабылдауы, шынайы сезімінде көрінетін, жан-ашырлық, сүйіспеншілік сияқты қасиеттерді оятуы тиіс. Әрине, жедел-іздестіру қызметінде сенімді қарым-қатынас орнатудың табыстылығына әсер ететін негізгі факторлар да бар, атап айтсақ:

- жедел қызметкердің жеке басы (оның қарым-қатынасы, коммуникативті сауаттылық деңгейі және осы деректерді қолдана білу, адаммен сөйлесе білуі, диалог құра білуі, әдептілік сақтау және т. б.);

2) объектінің психологиялық ерекшеліктері;

3) кәсіби қарым-қатынас орнатылған жағдайлардың ерекшелігі;

4) жедел қызметкердің ұзақ уақыт қарым-қатынас барысында шешілуі тиіс жедел-қызметтік міндеттердің мазмұны мен ерекшеліктері.

Ұйымдастырушылық құрылым - жедел жұмыста ұйымдастырушылық аспектілерді шебер пайдалану (жасырын жұмысты ұйымдастыру және үйлестіру, конфиденттермен өзара әрекеттесу; қарым-қатынастың оңтайлы сипатын сақтай білу, жанжалды жағдайлардың алдын алу мен шешудің тиісті тәсілдерін таба білу).

Педагогикалық - бұл ішкі құрылымның міндеттеріне нормативтік базаны реттеу және қызметкерлер мен конфиденттердің қылмыстың алдын алу мен алдын алуға қатысуының ерекшелігі аясында жасырын көмекшілерді оқыту және тәрбиелеу кіреді. Бұл ішкі құрылымды жүзеге асыру кезінде жеке және кәсіби қасиеттерді дамытуға қажетті.

Криминалдық полицияның жедел бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз етудің бағыттары жан-жақты сипатқа ие және жедел бөлімшелер қызметкерлерінің негізгі қызмет түрлеріне негізделген. Криминалдық полицияның жедел бөлімшелері полиция жүйесінің маңызды элементі бола отырып, мынадай міндеттерді орындайды:

- қылмыстардың алдын алу, жолын кесу, анықтау және ашу жөніндегі міндеттерді ұйымдастыру және жүзеге асыру, қылмысқа қарсы күрес саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру, жасалған қылмыстар үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету;

- азаматтардың, ұйымдар мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау;

- құзыретіне жатқызылған мәселелер бойынша халықаралық ынтымақтастық - ұлттық заңнамада нақты тұжырымдалған билік өкілеттіктеріне, жедел-іздестіру іс-шараларын қоса алғанда, басқарудың ерекше жүйесі мен астыртын әдістерге ие болуы.

Демек, жедел бөлімшелер қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету мәселесі өте маңызды. Жеде-іздестіру қызметкеріне жоғары талаптар қойыла отырып қызметті жүзеге асыруда кәсіби шеберлікті арттыруда психологиялық қамтамасыз етілуінің қажетті екендігі нақытыланады.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. /Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М.: Инфра-М, 2004. – 848 с.
2. Алексеев А.И. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / А.И. Алексеев, Г.К. Синилов. М.: ВНИИ МВД СССР, 1973. - 128 с.
3. Бодалев А.А. Акмеология как учебная и научная дисциплина. – М.: Изд-во РАУ, 1993. – С. 68.
4. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2004. – 750 с.
5. 5 Молчанова Е.Ю. Акмеологические аспекты профессиональной деятельности сотрудников ОВД // Общество и право, – 2014. – №1 (47). – С. 244-246.
6. Борисова С.Е. Профессиональные стереотипы как предпосылка и проявление профессиональной деформации сотрудников милиции // Профессионал. – 2001. – №2.
7. Natural Language Analysis and the Psychology of Verbal Behavior: The Past, Present, and Future States of the Field. J Land Soc Psyhol. 2021 Jan; 40 (1) 21- 41.
8. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43-52.
9. Психология оперативно-розыскной деятельности: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [В.М. Шевченко и др.]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. – 257 с.
10. Төлмағабетов А.А. Қорқытып алу қылмысымен күресудегі қызметті ұйымдастыру //Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 4 (33). – 2012. – 185 б.

Автор туралы мәліметтер

Досыбеков Нартай Сартаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс докторанты полиция подполковнигі.

Досыбеков Нартай Сартаевич – докторант 2 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Dossybekov Napmay Sartaevich – doctoral 2nd year Almaty Academy of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatova Lieutenant Colonel of the police.

УДК343.811
МРНТИ 10.83.21

Д.М. Есиргепова[1]

[1]Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева,
Костанай, Казахстан

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ ПРОБАЦИИ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

В статье автор проанализировал современное состояние отечественной пенитенциарной пробации и перспективы ее развития. Автором рассматриваются вопросы оказания социально-правовой помощи осужденным к лишению свободы в рамках реализации их социальной адаптации. Кроме того, дается анализ дальнейшей роли службы пробации как субъектов осуществляющих пенитенциарную пробацию в Казахстане. *Цель настоящей статьи* заключается в анализе пенитенциарной пробации как одной из модели института пробации, выступающей в качестве основного инструмента на пути реинтеграции осужденного к лишению свободы в общество. *Методы исследования:* методологической основой послужили общенаучные методы анализа исследуемого феномена (наблюдение, сравнение, описание и др.), в качестве материалов исследования использовались отечественное уголовное и уголовно-исполнительное законодательство, статистические сведения Комитета УИС МВД РК по количеству оказанной социально-правовой помощи осужденным лицам, содержащимся в пенитенциарных учреждениях за 2017-2021 гг. *Объектом исследования* выступают общественные отношения, возникающие в процессе реализации пенитенциарной пробации в РК. *Предметом исследования являются* нормы уголовного и уголовно-исполнительного законодательства, регламентирующие деятельность учреждений УИС и иных уполномоченных органов в процессе осуществления пенитенциарной пробации, а также доктринальная основа, состоящая из научно-правовых познаний в области пробации. *Научная новизна статьи* обусловлена результатами теоретического исследования по вопросам реализации отечественной пенитенциарной пробации в свете проводимых уголовно-исполнительных реформ. Автор анализирует дальнейшее функционирование пенитенциарной пробации, в частности взаимодействие администрации учреждений УИС с местными исполнительными органами. *Выводы:* С введением пенитенциарной пробации в уголовно-исполнительную систему, вопросы осуществления подготовки осужденных к жизни на свободе несколько видоизменились, так как одним из субъектов, реализующие социальную адаптацию лиц, содержащихся в местах лишения свободы, стали сотрудники службы пробации. Тем не менее, учитывая тот факт, что функцию службы пробации в виде оказания поддержки в социально-правовой помощи осужденным намереваются исключить, вопросы реализации пенитенциарной пробации остается открытым. Таким образом, необходимо проанализировать действующий алгоритм деятельности субъектов пробации и обсудить возможные перспективы развития пенитенциарной пробации в целом.

Ключевые слова: пенитенциарная пробация, социальная адаптация осужденных, пенитенциарное учреждение, местные исполнительные органы, социально-правовая помощь, уголовно-исполнительная система.

Қылмыстық-атқару жүйесінде отандық пенитенциарлық пробацияны дамыту туралы мәселесі

Мақалада автор отандық пенитенциарлық пробацияның қазіргі жағдайын және оның даму перспективаларын талдады. Автор бас бостандығынан айырылған сотталғандарға олардың әлеуметтік бейімделуін іске асыру шеңберінде әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету мәселелерін қарастырады. Бұдан басқа, Қазақстанда пенитенциарлық пробацияны жүзеге асыратын субъектілер ретіндегі пробация қызметінің одан әрі рөліне талдау беріледі. *Мақаланың мақсаты:* Бас бостандығынан

айырылған сотталған тұлғаны қоғамға қайта интеграциялау жолындағы негізгі құрал ретінде әрекет ететін пробация институты үлгісінің бірі ретінде пенитенциарлық пробацияны талдау болып табылады. *Зерттеу әдістері:* Зерттелетін феноменді талдаудың жалпы ғылыми әдістері (байқау, салыстыру, сипаттау және т.б.) әдіснамалық негіз ретінде отандық қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасы, 2017-2021 жылдардағы пенитенциарлық мекемелерде ұсталатын сотталған тұлғаларға көрсетілген әлеуметтік-құқықтық көмек саны бойынша ҚР ІІМ ҚАЖ Комитетінің статистикалық мәліметтері зерттеу материалдары пайдаланылды. *Зерттеу нысанасы:* Пенитенциарлық пробацияны жүзеге асыру процесінде ҚАЖ мекемелері мен өзге де уәкілетті органдардың қызметін регламенттейтін қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасының нормалары, сондай-ақ пробация саласындағы ғылыми-құқықтық танымдардан тұратын доктриналық негіз болып табылады. *Мақаланың ғылыми жаңалығы:* Жүргізіліп жатқан қылмыстық-атқару реформалары аясында отандық пенитенциарлық пробацияны іске асыру мәселелері бойынша теориялық зерттеу нәтижелерімен негізделген. Автор пенитенциарлық пробацияның одан әрі жұмыс істеуін, атап айтқанда ҚАЖ мекемелері әкімшілігінің жергілікті атқарушы органдармен өзара іс-қимылын талдайды. *Қорытынды:* Қылмыстық-атқару жүйесіне пенитенциарлық пробацияның енгізілуімен сотталғандарды бостандықта өмір сүруге дайындауды жүзеге асыру мәселелері біршама өзгерді, өйткені бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын адамдарды әлеуметтік бейімдеуді іске асыратын субъектілердің бірі пробация қызметінің қызметкерлері болды. Дегенмен, пробация қызметінің сотталғандарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету түріндегі функциясын алып тастау ниеті бар екендігін ескере отырып, пенитенциарлық пробацияны іске асыру мәселелері ашық күйінде қалып отыр. Осылайша, пробация субъектілері қызметінің қолданыстағы алгоритмін талдау және тұтастай алғанда пенитенциарлық пробацияны дамытудың ықтимал перспективаларын талқылау қажет.

Түйінді сөздер: пенитенциарлық пробация, сотталғандарды әлеуметтік бейімдеу, пенитенциарлық мекеме, жергілікті атқарушы органдар, әлеуметтік-құқықтық көмек, қылмыстық-атқару жүйесі.

On the issue of the development of domestic penitentiary probation in the penal enforcement system

In the article, the author analyzed the current state of the domestic penitentiary probation and the prospects for its development. The author considers the issues of providing social and legal assistance to persons sentenced to imprisonment within the framework of their social adaptation. In addition, the analysis of the further role of the probation service as subjects performing penitentiary probation in Kazakhstan is given. *The purpose of this article* is to analyze penitentiary probation as one of the models of the probation institute, which acts as the main tool for the reintegration of a convicted person to imprisonment into society. *Research methods:* the methodological basis was the general scientific methods of analyzing the phenomenon under study (observation, comparison, description, etc.), the domestic criminal and penal enforcement legislation, statistical data of the Committee of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan on the number of social and legal assistance provided to convicted persons held in penitentiary institutions for 2017-2021 were used as research materials. *The object of the study* is the social relations that arise in the process of implementing penitentiary probation in the Republic of Kazakhstan. *The subject of the study* is the norms of criminal and penal enforcement legislation regulating the activities of penitentiary institutions and other authorized bodies in the process of penitentiary probation, as well as the doctrinal basis consisting of scientific and legal knowledge in the field of probation. *The scientific novelty of the article* is due to the results of a theoretical study on the implementation of domestic penitentiary probation in the light of the ongoing penal reforms. The author analyzes the further functioning of penitentiary probation, in particular, the interaction of the administration of penitentiary institutions with local executive bodies. *Conclusions:* With the introduction of penitentiary probation into the penal enforcement system, the issues of preparing convicts for life in freedom have changed somewhat, since probation service employees have become one of the subjects implementing social adaptation of persons held in places of deprivation of liberty. Nevertheless, taking into account the fact that the function of the probation service in the form of providing support in social and legal assistance to convicts is intended to be excluded, the issues of implementing penitentiary probation remain open. Thus, it is necessary to analyze the current algorithm of the activity of probation subjects and discuss possible prospects for the development of penitentiary probation in general.

Keywords: penitentiary probation, social adaptation of convicts, penitentiary institution, local executive bodies, social and legal assistance, penal enforcement system.

Введение

Стремление Республики Казахстан придерживаться демократических, правовых и социальных принципов в построении государства привело к имплементации международных стандартов в части реализации отношений государства и общества к лицам, совершившим уголовные правонарушения и претерпевшим различные меры принуждения. Данное обстоятельство активизировало процессы гуманизации уголовного и уголовно-исполнительного законодательства в свете реализации современной правовой политики страны.

Вопросы ресоциализации и социальной адаптации лиц, оказавшихся внутри уголовно-исполнительных правоотношений, нашли свое отражение в национальных документах стратегического характера, в частности в Программе «План нации – 100 конкретных шагов» в виде 33 шага: «Выстраивание эффективной системы социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации. Разработка комплексной стратегии социальной реабилитации и стандарта специальных социальных услуг для таких граждан»[1]. Признание осужденных, отбывающих наказание в местах лишения свободы и лиц, состоящих на учете службы пробации в качестве граждан, находящихся в трудной жизненной ситуации предопределяет необходимость, как государственных органов, так и само общество оказывать помощь в их социализации. Достижение этих целей предполагает реализацию комплексных мер, направленных на эффективное предоставление социальных услуг субъектами пробации.

Современная отечественная система пробации акцентирована на осуществлении мер по ресоциализации осужденных лиц в целях недопущения их дальнейшего криминального поведения, способствующие, таким образом, предупреждению совершения ими новых уголовных правонарушений. Как и во многих зарубежных государствах, казахстанская модель пробации предусматривает своё функционирование, начиная со стадии досудебного расследования заканчивая периодом освобождения правонарушителя из мест лишения свободы. Следовательно, рассматривание института пробации исключительно как одной из мер уголовно-правового воздействия ошибочно.

Научный вклад в разработку теоретических и правовых основ отечественного института пробации, в частности пенитенциарной пробации, внесли: Н.М. Абдиров, А.Ш. Аккулев, М.А. Аюбаев, С.Н. Бачурин, А.Д. Ким, М.А. Кызылов, А.Е. Мизанбаев, К.Х. Рахимбердин, Е.А. Саламатов, Ю.И. Симонова, А.Б. Скаков, Б.К. Шнарбаев и др.

Настоящая статья посвящена исследованию пенитенциарной пробации, которая заключается в работе с осужденными, отбывающие наказание в виде лишения свободы. В рамках этого, следует актуализировать вопросы повышения результативности государственных органов, участвующих в процессе социализации осужденных к лишению свободы, поиска различных инновационных методов оказания социальной поддержки, активного привлечения к реабилитационной деятельности неправительственных организаций, усиления взаимодействия государства и общества для реинтеграции осужденных в социум.

Организационно-правовые основы реализации отечественной пенитенциарной пробации

Исходя из определения, закрепленное в Законе РК «О пробации»[2], пенитенциарная пробация – это деятельность и совокупность мер по ресоциализации лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы в учреждениях уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы.

[1] План нации - 100 конкретных шагов: Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года // https://adilet.zan.kz/rus/ (дата обращения: 23.07.2021).

[2]О пробации: Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI // Ведомости Парламента РК. – 2016. – № 24. – Ст. 128.

В соответствии с ч.3 ст. 125 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан (далее – УИК РК)[1] «администрация учреждения в целях исправления осужденного содействует его восстановлению в социальном статусе полноправного члена общества, возвращению его к самостоятельной жизни в обществе на основе норм права и общепринятых норм поведения (ресоциализации)».

В теории советского уголовно-исполнительного права существуют разные вариации определения рассматриваемой категории «ресоциализации». Так, по мнению известного ученого-правоведа М. Ю. Антоняна, под ресоциализацией следует понимать процесс социальной адаптации, приспособления к новым условиям, активное участие в новой жизни, восстановление или приобретение новых ролей, статусов и функций[2].

Как отмечает И.И. Евтушенко:«ресоциализация – это совокупность правовых, организационных, воспитательных и иных мер воздействия на осужденных, применяемых с целью изменения их негативных ценностных ориентаций, устранения отрицательных последствий изоляции, закрепления результатов исправления, включения их в позитивные социальные связи и оказания им реабилитационных мероприятий после освобождения из исправительного учреждения»[3].

Анализируя вышеизложенные аспекты, следует констатировать тот факт, что *ресоциализация – это неотъемлемая частьправомерного воздействия на осужденного лица, включающее в себя мероприятия по воспитательной работе, психологической поддержке и социально-правового сопровождения, реализующее в процессе отбывания наказания в виде лишения свободы в целях его дальнейшего законопослушного поведения.*

Авторы комментария к Закону «О пробации» полагают, что пенитенциарная пробация осуществляется в два этапа, первый из которого охватывает период с момента прибытия осужденного для отбывания наказания в пенитенциарное учреждение и до момента, когда до полного отбытия срока назначенного наказания остался один год.Следующий этап осуществляется с момента, когда до полного отбытия срока назначенного наказания осужденным остался один год, до момента, когда осужденный непосредственно освобождается из мест лишения свободы.Указанную стадию именуют«интенсивной пенитенциарной пробацией»[4].

Ресоциализация осужденного к лишению свободы начинается с первых дней его пребывания в пенитенциарном учреждении. В соответствии с ведомственным нормативным документом, регламентирующий воспитательную работу с осужденными к наказанию в виде лишения свободы следует, что «в учреждениях проводится комплекс мероприятий, направленный на исправление осужденных, то есть формирования стремления к соблюдению требований законов, труду и занятию иной общественно полезной деятельностью, повышению образовательного и культурного уровня, участию в реабилитационных программах»[5].

Данные меры осуществляются в следующих направлениях:нравственном, социально-правовом, эстетическом, трудовом, физическом и психологическом. К формам воспитательной работы с осужденными следует отнести: индивидуальное, групповое и массовое, которые проводятся на основе существующих психолого-педагогических методов.

Рассматриваемый период работы с осужденными занимает продолжительный отрезок времени, в ходе которого администрация учреждения УИС учитывает личностные особенно-

---

[1]Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК // https://adilet.zan.kz/ (дата обращения: 24.01.2022).

[2]Антонян Ю.М. Ресоциализация осужденных как их процесс исправления / Ю.М. Антонян // Юридический журнал. – 2016. – № 4. – С. 45-54.

[3] Евтушенко И.И. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению свободы и их ресоциализация/ И.И. Евтушенко // Юридический журнал. – 2015 – № 2 – С.33- 38.

[4]Комментарий к Закону Республики Казахстан «О пробации». – Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2017. – С. 183.

[5] Об утверждении Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы: Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 13 августа 2014 года № 508 // https://adilet.zan.kz/ (дата обращения: 24.01.2022).

сти каждого преступника, его морально-психологическое и физическое состояние, криминальное прошлое, семейное положение, умственное и духовное развитие, умение, навыки и др.

В процессе наступления второго этапа пенитенциарной пробации, который заключается в активной подготовке освобождаемого осужденного к жизни на свободе, присоединяются служба пробации и местные исполнительные органы.

Так, администрацией пенитенциарного учреждения совместно с сотрудниками службы пробации составляется индивидуальная программа оказания социально-правовой помощи. Согласно ст. 16 Закона РК «О пробации»[1] указанная программа содержит следующие сведения:

–«данные досудебного доклада (при его наличии), разработанного службой пробации на этапе досудебной пробации;

–материалы, характеризующие поведение осужденного в период пребывания в учреждении уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы;

–сведения о возмещении и (или) невозмещении исковых требований лицом, подготавливаемым к освобождению;

–сведения о социальных связях осужденного, подготавливаемого к освобождению, состоянии его здоровья, уровне образования, трудовых навыках, осведомленности о правовых механизмах реализации прав и свобод, а также иные необходимые сведения для коррекции социального поведения и успешной социальной адаптации осужденного;

–конкретные мероприятия, направленные на оказание социально-правовой помощи осужденному, подготавливаемому к освобождению;

–планируемые мероприятия по оказанию социально-правовой помощи, трудовому и бытовому устройству осужденного после его освобождения».

Подготовленная копия индивидуальной программы оказания социально-правовой помощи направляется представителям местных исполнительных органов, в частности:в центр занятости населения для регистрации осужденного и предоставления ему информации о вакансиях; в социальные службы для содействияв получении социальных услугтакой категории осужденных, как пожилые лица, инвалиды и лица без определенного места жительства.

Следует отметить, что в процессе интенсивной пенитенциарной пробации значительное участие принимают неправительственные организации, волонтеры и близкие родственники осужденных.

Трудовое и бытовое устройство осужденного, освободившегося из мест лишения свободы,требует полного включения, как государственных органов, так и общественного населения в целом.

Современное состояние и перспективы развития пенитенциарной пробации в Казахстане

Анализ состояния пенитенциарной пробации, основанный на статистических сведениях Комитета УИС МВД РК, показал, что рост осужденных подпадающих под исследуемую модель пробации с каждым годом уменьшается. Количество осужденных,в отношении которых были составлены индивидуальные программы оказания социально-правовой помощи, составили: в 2018 году – 3672 осужденных, в 2019 году – 3179 осужденных, в 2020 году – 3078 осужденных лиц.

Указанное обстоятельство объясняется тем, что численность тюремного населения ежегодно сокращается. Вследствие проведенных правовых и структурных реформ в пенитенциарной системе было усовершенствовано отечественноеуголовное и уголовно-исполнительное законодательство, которое способствовало сокращению в три разаколиче-

[1]О пробации: Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI // Ведомости Парламента РК. – 2016. – № 24. – Ст. 128.

ство лиц, содержащихся в местах лишения свободы. Таким образом, в мировом рейтинге индекса тюремного населения, Казахстан переместился с 3-гона 99-е место[1]. На сегодняшний день, в республике проводятся меры по оптимизации пенитенциарных учреждений, плановому переходу из отрядно-барачного содержания осужденных к покамерному содержанию, а также техническому оснащению в виде установления видеонаблюдения в учреждениях УИС.

Социально-физиологическая характеристика осужденных, подпадавших под интенсивную пенитенциарную пробацию, представлена в диаграмме №1.

После составления соответствующей программы оказания социально-правовой помощи осужденному, администрация пенитенциарного учреждения направляет в местные исполнительные органы, неправительственные организации и иные органы для обеспечения ими предоставления необходимого объема помощи для освобождаемого из мест лишения свободы лица (см. таблицу №1).

В целях освобождения органов уголовно-исполнительной системы от выполнения непрофильных функций, а также исключения дублирования функции с местными исполнительными органами по предоставлению специальных социальных услуг лицам, находящимся в трудной жизненной ситуациирешается вопрос о передаче в местные исполнительные органы функций по оказанию социально-правовой помощи лицам, состоящим на учете службы пробации. Таким образом, сотрудники службы пробации перестанут составлять и подготавливать индивидуальную программу оказания социально-правовой помощи, тем самым их роль в качестве координатора между осужденным и местными исполнительными органами будет прекращена.

Исходя из этого, в соответствии с разработанным законопроектом «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования деятельности органов внутренних дел»[2] следуют изменения в части реализации пенитенциарной пробации. Так, в ч.1 ст. 166 УИК РК требуется исключение словосочетания «службу пробации», за которым последует, что администрация учреждения УИС уведомляет об освобождении осужденногоместные исполнительные органы, органы внутренних дел области, города республиканского значения, столицы, района, города областного значения по избранному осужденным месту жительства о его предстоящем освобождении, наличии у него жилья, его трудоспособности и имеющихся специальностях.

Кроме того, согласно вышеупомянутому законопроекту, изменениям подвергается Закон «О пробации». Так, предусмотренные изменения полностью исключают участие службы пробации в осуществлении пенитенциарной пробации. В соответствии с планируемыми требованиями, подготовкой и составлением индивидуальной программы оказания социально-правовой помощи в отношении лица, осужденного к лишению свободы, будет заниматься администрация учреждения УИС.

На наш взгляд, рассматриваемые изменения в деятельности службы пробации, действительно, несут позитивный характер, которые способствуют повышению эффективности пробационного механизма целом. Так как, исполнение дополнительной работы в виде разработки программы социально-правовой помощи подучетномулицу, в конечном счете, не является основополагающей функцией службы пробации. Ведь, осужденные лица имеют право напрямую обратиться представителям того или иного государственного органа за социальной поддержкой.

Несмотря на вышеуказанное, не решенным остается вопрос о статусе сотрудников пенитенциарного учреждения в системе пробации. Мы считаем, необходимо включить их в пе-

[1] Пенитенциарная система в новой реальности: Сборник материалов онлайн форума. – Нур-Султан, 2021. – С.35.

[2] Официальный сайт Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан // https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/details/162580?lang=ru (25.07.2021).

речень субъектов пробации, реализующие один из видов пробации, о чем более подробно изложили в своем исследовании[1].

Диаграмма №1

Количество осужденных лиц, в отношении которых проводилась пенитенциарная пробация за 2018-2020 гг.

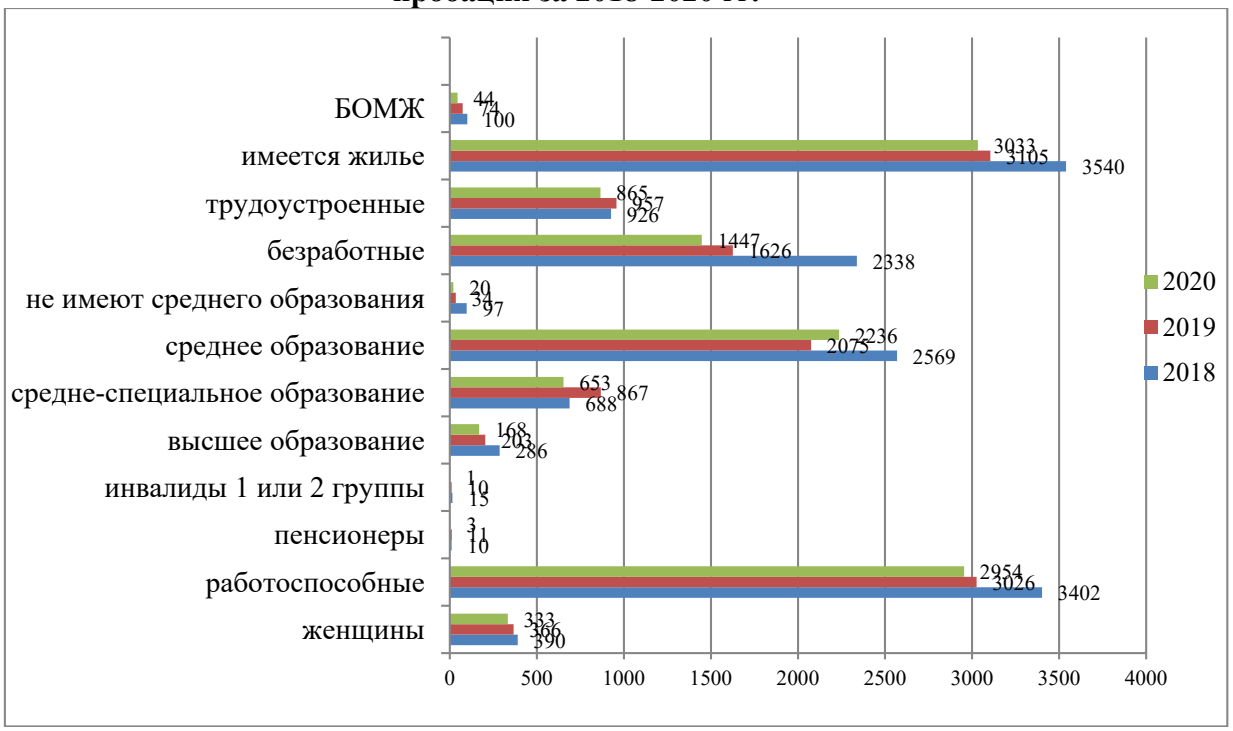

Таблица №1

Количество направленных индивидуальных программ социально-правовой помощи осужденным в рамках реализации пенитенциарной пробации за 2018-2020 гг.

Наименование органа или организации	2018	2019	2020
Центр занятости и соц.программ	1115	758	844
Орган здравоохранения	637	449	876
Орган образования	95	67	33
Государственные организации	282	510	749
Неправительственные организации или общественные объединения	255	283	229
Иные организации	760	505	528

Заключение

Вопросы ресоциализации осужденного к лишению свободы занимает ведущее место в отечественной уголовно-исполнительной системе. Успешная социальная адаптация преступника позволит вернуться ему в общество в качестве полноправного гражданина, тем самым исключает возможность совершения им рецидива или нового уголовного правонарушения. Исходя из настоящего исследования, нами выделены следующие выводы:

[1] Есиргепова Д.М, Жолдаскалиев С.М.«Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелері қызметкерлерінің пробацияны жүзеге асыратын субъектілер ретіндегі құқықтық мәртебесін реттеу мәселелері»/ Есиргепова Д.М, Жолдаскалиев С.М.// Журнал «Ғылым». – 2021. – № 2 (69). – С. 136-139.

1. Ресоциализация – это неотъемлемая часть правомерного воздействия на осужденного лица, включающее в себя мероприятия по воспитательной работе, психологической поддержке и социально-правового сопровождения, реализующее в процессе отбывания наказания в виде лишения свободы в целях его дальнейшего законопослушного поведения.

2. Видение представителей законодательного сектора и правоприменительных органов об освобождении службы пробации в реализации формы в виде социально-правовой помощи подучетным лицам положительное. Указанные обстоятельства позволят сотрудникам службы пробации более результативно осуществлять контрольные функции за поведением осужденных лиц, а местные исполнительные органы укрепят свои позиции в отечественной пробационной системе.

3. Роль администрации учреждения УИС в процессе осуществления пнитенциарной пробации неоспорима и значительна. Процесс исправления правонарушителя требует систематической, комплексной и всесторонней работы. Учитывая, что сотрудники пенитенциарного учреждения являются основными участниками пенитенциарной пробации необходимо проработать вопрос о признании их в качестве субъектов, осуществляющих пробацию.

Список использованныхисточников

1. Антонян Ю.М. Ресоциализация осужденных как их процесс исправления / Ю.М. Антонян // Юридический журнал. – 2016. – № 4. – С. 45-54.

2. Евтушенко И.И. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению свободы и их ресоциализация/ И.И. Евтушенко // Юридический журнал. – 2015 – № 2 – С.33- 38.

3. Есиргепова Д.М, Жолдаскалиев С.М. «Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелері қызметкерлерінің пробацияны жүзеге асыратын субъектілер ретіндегі құқықтық мәртебесін реттеу мәселелері» / Есиргепова Д.М, Жолдаскалиев С.М.// Журнал «Ғылым». – 2021. – № 2 (69). – С. 136-139.

4. Комментарий к Закону Республики Казахстан «О пробации». – Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2017. – С. 183.

5. О пробации: Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI // Ведомости Парламента РК. – 2016. – № 24. – Ст. 128.

6. План нации - 100 конкретных шагов: Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года // https://adilet.zan.kz/rus/(дата обращения: 23.01.2022).

7. Об утверждении Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы: Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 13 августа 2014 года № 508 // https://adilet.zan.kz/rus/(дата обращения: 24.01.2022).

8. Официальный сайт Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан // https://www.gov.kz/ (дата обращения: 25.01.2022).

9. Пенитенциарная система в новой реальности: Сборник материалов онлайн форума. – Нур-Султан, 2021. – С.35.

10.Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК // https://adilet.zan.kz/(дата обращения: 24.01.2022).

Сведения об авторе

Есиргепова Динара Мендыгалиевна – магистрант Костанайской академии МВД РК имени Шракбека Кабылбаева.

Есиргепова Динара Мендыгалиевна – Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының магистранты.

Yesirgepova Dinara Mendygalievna – is a master's student of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabylbayev.

УДК 656.1
МРНТИ 73.31.17

М.М. Мушекенов[1]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ЖОЛ-КӨЛІК ЖАРАҚАТЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада бүгінгі таңда аса өзекті жол-көлік жарақатының алдын алу мәселелері қарастырылады. Іс жүзіндегі статистикалық деректерді талдай отырып, автор жол-көлік оқиғалары мыңдаған азаматтарымыздың өліміне және жарақаттануына жыл сайын себеп болатындығын атап көрсетеді. Жолдардағы оқиғалардың салдарынан адамдардың денсаулығына зиян келтіру жағдайларының санын азайту үшін біздің елімізде қабылданған шаралар қарастырылуда. Бұл ретте жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеті жүктелген Қазақстан Республикасы әкімшілік полициясы бөлімшелерінің қызметіне ерекше назар аударылады. Осы саладағы полиция жұмысының нысандары мен әдістері сыни талдаудан өтті. Жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша полицияның әкімшілік қызметін реттейтін қолданыстағы заңнама қарастырылды. Зерттеу нәтижесінде автор жол-көлік жарақатын азайту бойынша практикалық сипаттағы нақты ұсыныстарды тұжырымдап, негіздеді.

Түйінді сөздер: жол жүрісі қауіпсіздігі, жол-көлік оқиғалары, жол-көлік жарақаттары, әкімшілік қызмет, полиция, ішкі істер органдары.

Проблемы предупреждения дорожно-транспортного травматизма

В статье рассматриваются особо актуальные сегодня проблемы, касающиеся предупреждения дорожно-транспортного травматизма. Анализируя имеющиеся статистические данные, автор подчеркивает тот факт, что дорожно-транспортные происшествия ежегодно становятся причиной гибели и травматизма тысяч и тысяч наших граждан. Рассматриваются меры, предпринимаемые в нашей стране для снижения количества случаев причинения вреда здоровью в результате происшествий на дорогах. Особое внимание при этом уделяется деятельности подразделений административной полиции Республики Казахстан, на которые возложена задача по обеспечению дорожной безопасности. Критическому анализу подвергнуты формы и методы работы полиции в данной сфере. Исследовано действующее законодательство, регламентирующее административную деятельность полиции по обеспечению дорожной безопасности. В результате проведенного исследования автором сформулированы и обоснованы конкретные предложения практического характера по снижению дорожно-транспортного травматизма.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, дорожно-транспортные происшествия, дорожно-транспортный травматизм, административная деятельность, полиция, органы внутренних дел.

Problems of road traffic injury prevention

The article deals with the problems that are particularly relevant today concerning the prevention of road traffic injuries. Analyzing the available statistical data, the author emphasizes the fact that road accidents annually cause deaths and injuries of thousands and thousands of our citizens. The measures taken in our country to reduce the number of cases of injury to health as a result of accidents on the roads are being considered. Particular attention is paid to the activities of the administrative police units of the Republic of Kazakhstan, which are entrusted with the task of ensuring road safety. The forms and methods of police work in this area have been critically analyzed. The current legislation regulating the administrative activities of the police to ensure road safety is investigated. As a result of the conducted research, the author formulated and substantiated concrete practical proposals to reduce road traffic injuries.

Key words: road safety, traffic accidents, traffic injuries, administrative activities, police, internal affairs bodies.

Жол-көлік жарақатының алдын алу мәселелерінің өзектілігі жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемасын жаһандық деңгейге көтерді.

2004 жылы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мен Дүниежүзілік банк бірлесіп «Жол-көлік жарақатының алдын алу туралы дүниежүзілік баяндаманы» жасады. Оның мақсаты жол-көлік жарақатының ауқымы, қауіп факторлары және әсері туралы, сондай-ақ жол апаттарының алдын алу және олардан болатын зиянды азайту тәсілдері туралы егжей-тегжейлі шолу ұсыну болды [1, 9 б.].

Баяндаманың негізгі тұжырымы, біздің ойымызша, келесіде: беделді сарапшылар саяси ерік-жігермен және нақты қойылған міндетпен жол-көлік жарақатының тез және айтарлықтай төмендеуіне қол жеткізуге болатындығы туралы қорытынды болып табылады деп санайды.

Бұл ретте, шетелдік зерттеушілер атап өткендей, жол жүрісі қауіпсіздігінің тұжырымдамасы жол-көлік оқиғалары санының азаюымен шектелмейді. Ол барлық қажетті білім беру, инженерлік және медициналық бағдарламалар мен жоспарларды, жол ережелері мен алдын-алу шараларын әзірлеу арқылы жол қауіпсіздігі саласында дұрыс мінез-құлықты қалыптастыруға бағытталған. Бұл жазатайым оқиғаларды азайтуға немесе алдын алуға, адамдар мен мүліктің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ ұлттың адами және экономикалық әл-ауқатын сақтауға мүмкіндік береді [2].

Статистика көрсеткендей, әртүрлі жол апаттары көптеген жағдайда адамдардың өліміне әкеледі. 2021 жылы Қазақстан Республикасында 13940 жол-көлік оқиғасы тіркелді, онда 20366 адам зардап шекті – 18096 адам жарақат алып, 2270 адам қайтыс болды. Құқықтық статистика қайғылы көрсеткіштердің айтарлықтай өсуін көрсетеді. Мәселен, 2020 жылы Қазақстан Республикасында түрлі ЖКО-дан жараланғандар саны 17844 адамды, ал қаза болғандар саны – 1997 адамды құрады [3].

Жол-көлік жарақаттарының алдын алу мәселелерін зерттеушілер оның әртүрлі себептерін анықтайды, олар апаттың кең таралған түрлерін және олар орын алатын жерлерді талдау арқылы расталады.

Жүргізушінің кінәсі немесе оның лайықсыз мінез-құлқы ЖКО-на әкелетін жалғыз себеп деген кеңінен таралған қате түсінік бар. Әртүрлі зерттеулер нәтижесінде жүргізушінің кінәсінен басқа, жол және оны қоршаған жағдайлардың, сондай-ақ, автокөлік құралдарының әсері де бар екені туралы жүйе анықталған. Көптеген елдерде жаңа жолдар жобаларында, қауіпті телімдер мен қиылыстардың болуынан адамдық факторларды неғұрлым тиімді ескеруге мүмкіндік беретін «Жол қозғалыс қауіпсіздігінің аудиті» құралы енгізілген. Аудитті қолданудың 20 жылдық әлемдік тәжірибесі жол қауіпсіздігі аймағында, оны ең тиімді инженерлік құралдар ретінде қабылдады [4].

Шынында да, апаттар жиі болатын көптеген «ыстық нүктелер» таңқаларлық ұқсас сипаттамаларға ие. Мысалы, американдық зерттеушілер жаяу жүргіншілер арасындағы апаттың 97%-ы көп жолақты жолдарда болғанын, 70%-ы жаяу жүргіншілердің бес немесе одан да көп жолақтан өтуін талап еткенін анықтады. Төрттен үшінде сағатына 30 миль немесе одан жоғары жылдамдық шектеулері болды, ал 62%-ында күніне 25000 көліктен асатын қозғалыс болды. Олардың барлығында бірқатар бөлшек сауда және қызмет көрсету нысандары болды, 72%-ында билбордтар болды, ал төрттен үш бөлігі табысы төмен аудандармен шектеседі. Осындай сипаттамалары бар дәліздер жаяу жүргіншілер арасында көптеген шығындарға әкелуі мүмкін [5].

Балалардың қатысуымен болатын жол-көлік оқиғалары өз себептерімен сипатталады, соның ішінде:

–жолды жүріс бөлігінің белгіленбеген жерде немесе жаяу жүргінші өткелінен тыс жерден өту;

–тұрған немесе қозғалып келе жатқан көлік құралдарының, құрылыстардың, жасыл желектердің, құрылыстардың және көрінуді шектейтін басқа да кедергілердің салдарынан жолдың жүру бөлігіне шығу;

–реттеу сигналдарына бағынбау;

–балалардың жүріс бөлігіне жақын жерде ойнауы;

–велосипедтерде, самокаттарда немесе роликтерде қозғалу;

–кіші мектеп жасындағы балалардың жүріс бөлігінде ересектердің қарауынсыз болуы [6, 79 б.].

Әрине, ЖКО-ың көптеген бөлігінде жүргізушінің айыбы айқын жағдайлар құрайды . Жүргізуші жол қозғалысының негізгі қатысушысы ретінде әрекет етеді, сәйкесінше жол ережесінің басым бөлігі оған бағытталған. Автомобиль қауіптің жоғарылау көзі екенін ескере отырып, бұл өте орынды.

Сонымен қатар, зерттеушілер атап өткендей, бұл жүргізушінің белгіленген тәртіпті сақтағысы келмеуі, оның тәртіпсіздігі көбінесе апаттың себебі болып табылады. Басқа факторлар, мысалы, жүргізуші кенеттен түсетін стандартты емес жол қозғалысы жағдайларына дайындықтың жеткіліксіздігі, аз тәжірибе, шаршау салдарынан психофизиологиялық мүмкіндіктердің төмендеуі, ЖКО-ның себептері ретінде сирек кездеседі [7, 18 б.].

Жүргізушінің жол жүрісі қағидаларының жиі бұзуы – бұл белгіленген жылдамдықтан асып кетуі. Аталған фактор жәбірленушіге келтірілген дене жарақатымен себептік байланыста өте маңызды. Әрине, ауыр дене жарақаттары немесе тіпті өлім жағдайлары төмен жылдамдықпен соқтығысу жағдайларында да болуы мүмкін. Бірақ ауыр салдарға апарған ЖКО-ң саны жоғары жылдамдықпен жасалынған осындай ЖКО-ң санымен салыстыруға да жатпайды.

Қазақстан Республикасы ІІМ Әкімшілік полиция комитетінің деректері бойынша, ЖКО жасаудың негізгі себептері бұрынғысынша жол қозғалысы ережелерін бұзу болып қалуда. ЖКО-ң үштен бір бөлігі жылдамдық режимін асырғаннан жасалынған. 2020 жылдың 9 айында 2833 ЖКО-да 527 адам қаза тауып, 3918 адам жарақат алды. 2020 жылдың тек 9 айында 13 мың жүргізуші көлік құралын алкогольдік ішімдік ішкен күйінде жүргізгені үшін ұсталды [8].

Көптеген ауыр зардаптар алкогольдік немесе есірткілік мас күйіндегі жүргізушінің қатысуымен болған жазатайым оқиғаларға тән. Мас күйіндегі жүргізуші айналасында болып жатқан нәрсені дұрыс қабылдай алмайды. Ол машинаны басқару жөніндегі өз мүмкіндіктерін асыра бағалайды, жолда туындаған кедергілерді тани алмайды. Автомобильді басқаруға отырған мас адамның психофизикалық өзгерістері өзге жол жүрісі қатысушыларына қауіп төндіреді.

Өкінішке орай, мас күйінде жүргізуші жасаған және көптеген құрбандарға әкеп соққан, қоғамда үлкен теріс резонанс тудырған ЖКО-ның бірқатар мысалдарын келтіруге болады.

Мысалы, Алматы тұрғыны М. Үсенов 2013 жылы мас күйінде «БМВ-Х6»көлігін айдап, «Целинный» кинотеатрдың алдында тротуардағы 6 адамды бірақ қағып кеткен болатын. Одан бір жігіт қаза тапты.

Алматыда 2018 жылдың желтоқсанында Абай – Сейфуллин даңғылдарының қиылысында жол апаты болды. Қайғылы оқиға салдарынан үш адам қаза тапқан, олардың бірі – белгілі актриса Ш. Елгезекова. Осы жол апатына Gelandewagen көлігінің мас жүргізушісі айыпты.

2021 жылда Алматы облысында мас жүргізуші бір топ оқушы қызды қағып кетті. Олардың үшеуі ауыр жарақатпен ауруханаға жеткізілді.

Мұндай хабарламалар күн сайын жаңалықтар сайттарын толықтырады [9].

Тиісті зерттеу жүргізген мамандар азаматтарға сұрау салу барысында мас күйінде жасалған көлік құқық бұзушылық үшін жауапкершілік туралы нормалардың санкцияларын күшейту жалпы қоғамның мақұлдауымен және дұрыс, әділ шешім ретінде қабылданатынын көрсетті. Сонымен, сұралғандардың ішінен азаматтардың 86%-ы автокөліктік құқық бұзушылықтар үшін қатаң санкциялар қажет екендігін көрсетті, себебі респонденттердің пікірінше, ол адам өліміне жол бермеуге көмектеседі. Сұралғандардың бір бөлігі 214 (респонденттердің 16%-ы) отандық заңнамада көзделген әрекеттерді жасағаны үшін

көзделген санкцияларды жеткілікті емес деп санады, адам өліміне әкеп соққан құқық бұзушылықтар адам өмірі мен денсаулығына қарсы қасақана қылмыстар сияқты жазалануы тиіс екенін көрсетті [10].

Шынымен, құрғақ статистиканың артында әрқашан нағыз адам трагедиялары жасырылады. ЖКО-да жасына, біліміне, спорттық дайындығына және т.б. қарамастан кез келген адам зардап шегуі мүмкін. Жарақаттанған адам үшін апат оның өмірін «дейін» мен «кейінге» бөлетін шекара болып шығады.

Мысалы, бірнеше жыл бұрын бүкіл Алматыны әл-Фараби - Навои көшелерінің қиылысында болған жол-көлік оқиғасын дүр сілкіндірді. «Honda» көлігі ашық люкке түсіп кетіп, дөңгелегі жарылған. Бұл көліктің салонында екі қыз болған. Олар көлікті жол шетіне қойған кезде шеткі сол жақ жолақпен «Toyota Camry» келе жатқан. Көліктің жүргізушісі бұзылып тұрған автомобильді көріп, тоқтауды ойлаған. Алайда орта жолақта келе жатқан автобус оны соғып, «Toyota Camry» тоқтап тұрған «Honda» көлігін соққан. Осы уақытта екі көліктің ортасында қалып қойған екі қыз қысылып қалған. Дәрігерлер жас, гүлдей сұлу қыздың аяғын кесіп тастауға мәжбүр болды [11].

Жол-көлік оқиғалар адам үшін оның өмірі мен денсаулығы сияқты ең маңызды құқықтарға қол сұғатынын ескере отырып, Қазақстан әлеуметтік мемлекет ретінде жол-көлік жарақатының алдын алу бойынша барлық шараларды қолдануға тиіс.

Апаттың себептері және, тиісінше, олардың салдарынан белгілі бір дәрежеде жарақат алу себептері өте көп. Алайда, мұқият ғылыми талдау жалпы моменттерді, яғни «қауіп нүктелерін» анықтауға мүмкіндік береді. Бұл ретте жол жүрісі қатысушыларға жарақат келтіру бойынша салыстырмалы түрде жоғары емес сандармен сипатталатын да кез келген осындай «тәуекел нүктесі» болашақта осындай оқиғаларды болдырмау және барынша қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында тиісті түрде қарастырылу тиіс.

Зерттеулердің жүргізілуі, статистикалық деректерді және материалдарды жинау мен талдау мемлекеттің жол-көлік жарақаттануының алдын алу жөніндегі кешенді бағдарламаны жүзеге асыруы үшін негіз болуға тиіс.

Жол-көлік жарақатының алдын алу шараларына жүргізушілерге, олардың тәртібін арттыру шараларына, жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілікке баса назар аударылуы тиіс.

Осы аспектіде жолдарды заманауи бейнебақылау камераларымен жабдықтау үлкен оң рөл атқаруға тиіс. Фото-бейнетіркеудің заманауи зияткерлік жүйелері құқық бұзушылықтардың әр түрін тіркеуге, олардың кінәлілерін анықтауға ғана емес, сонымен қатар жауапкершіліктен жасырынған және іздеуде жүрген құқық бұзушыларды анықтауға мүмкіндік беретін тұлғаларды тануға мүмкіндік береді.

Құқық бұзушылықтарды тіркеу кезінде камералардың басты артықшылығы – бұл адами факторды болдырмау, тиісінше, объективтіліксіздікке, сыбайлас жемқорлық сәттеріне жол бермеу. Тіркелген құқық бұзушылықтар туралы барлық ақпарат бірыңғай базаға түседі, ал ақпарат кез-келген рұқсатсыз араласуды анықтайтын блокчейн технологиялары арқылы сақталады.

Жолдардағы оқиғаларды фото-бейнетіркеудің зияткерлік жүйелерін жаппай енгізу Ішкі істер органдарының бөлімшелерін қайта құруға, яғни жол-патрульдік полицияны жойып, патрульдік полицияны қайта құруға мүмкіндік берді.

Айта кету керек, барлық мамандар жол полициясы бөлімшелерінің таратылуын құптамайды. Өйткені, өз уақытында жол полициясын дербес құрылым ретінде таратқан бұрынғы Одақтың кейбір елдерінің тәжірибесін көшіре отырып, Қазақстанда олардың салдарларын елемей қалады. Мәселен, Украина, мысалы, жол-көлік оқиғалардың салдарынан азаматтардың өлімінің күрт өсуіне және жарақат алуына тап болып, бір жылдан кейін бұл қызметті қайта құруға мәжбүр болды [12].

Біздің ойымызша, жол полициясының дербес құрылым ретінде таратылуының оң да, теріс те тұстары бар. Көптеген елдерде жол қозғалысы саласындағы құқықтық тәртіпті

қамтамасыз етуге мамандандырылған бөлімшелер сәтті жұмыс істейді және жол-көлік жарақаттарының алдын алуға айтарлықтай үлес қосады.

Жол-көлік қауіпсіздігі саласындағы мемлекеттік басқарудың неғұрлым оңтайлы нысандары мен әдістерін айқындауға, оның ішінде осындай басқарудың тиімді субъектілерін таңдауға бағытталған қосымша зерттеулер жүргізу қажет.

Жол-көлік жарақатының алдын алу мәселесі барлығына ортақ, сондықтан оны шешуге қоғамдық қатынастардың барлық субъектілері қатысуы керек.

Өз күштерін ақпараттық бағдарламаларды, әлеуметтік жарнаманы, қоғамдық іс-шараларды және т.б. ойластыру мен іске асыруға бағыттай алатын азаматтық қоғам институттарына, бұқаралық ақпарат құралдарына ерекше рөл беріледі.

Бұдан басқа, біз жолдарда құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудегі полицияның рөлін ерекше атап өткенімізге қарамастан, жол қауіпсіздігі проблемасы құқық қорғау қызметі, көлік, ұлттық экономика, қоршаған ортаны қорғау, денсаулық сақтау, білім беру және т. б. салалардағы басқаруды жүзеге асыратын бірқатар мемлекеттік құрылымдарға тиесілі.

Мемлекеттің автокөлік құрылымының дамуы бүгінде оның тиімді және қауіпсіз жұмысы бүкіл елдің әл-ауқаты мен қауіпсіздігіне әсер ететіндей деңгейге жетті.

Жол-көлік жарақаттары адамдармен болған жазатайым оқиғалардың жиынтығы ретінде емес, мемлекет тұрақты негізде жүзеге асыратын қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі жұмыстағы олқылықтар мен кемшіліктер ретінде қарастырылуы тиіс.

Жол-көлік жарақатының деңгейіне әсер ететін факторлар туралы түрлі мәліметтер жинауды ұйымдастыру, оны ғылыми талдау және осы негізде қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша күш-жігерді талап ететін өзекті бағыттарды болжау жөніндегі міндет үшін мемлекет жауапты болады.

Қорытындылай келе және Қазақстанда соңғы жылдары жол-көлік жарақатының қайғылы статистикасының өскенін ескере отырып, елімізде жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі іс-қимылдардың Стратегиялық жоспарын әзірлеу және қабылдау қажет деп санаймыз.

Жекелеген ведомстволарға бекітілген жоспардың тармақтары автомобильдерде және жол құрылысы кезінде қолданылатын конструкцияларды жетілдіруге; ЖКО-ға әкеп соқтыратын жол жүрісі қағидаларын бұзғаны үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік шараларын күшейтуге; автокөлік қозғалысы саласында қолданылатын технологиялық шешімдерді дамытуға; Ішкі істер, Төтенше жағдайлар мен Денсаулық сақтау министрліктерінің және қызметін пысықтауға бағытталған нақты қадамдарды көздеу тиіс.

Мемлекеттің іс-қимыл бағдарламасы, басқаша айтқанда, кешенді және жоспарлы негізде құрылуы тиіс. Тек осы жағдайда ғана елдегі жол-көлік жарақаттары деңгейінің нақты төмендеуі мүмкін.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Всемирный доклад о предупреждении дорожно-транспортного травматизма / перев. с англ. – М.: Изд-во «Весь Мир», 2004. – 280 с.

2. Sidawi B., Abd al Majil. Editorial on Impacts on *Traffic* Safety // International Journal of Transportation Science and Technology. – 2012. – Volume 1, Issue 4. – P. 1-3.

3. 2021 жылдағы 12 айдағы адамдардың жарақаттануларына немесе қаза болуларына әкелген жол-көлік оқиғалары туралы анықтама // Интернет-ресурс: Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ақпараттық сервисі: https://qamqor.gov.kz/ (жүгіну мерзімі: 19.01.2022).

4. Қазақстан Республикасының Инвестициялар және даму министрлігі Автомобиль жолдары комитетінің төрағасының 2017 жылғы 26 желтоқсандағы № 185 бұйрығымен бекітілген «Жалпыға ортақ пайдаланылатын автомобиль жолдарының жол қозғалыс қауіпсіздігінің аудиті және инспекциясы бойынша ұсынымдар» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/ (жүгіну мерзімі: 21.01.2022).

5. Schneider R. J., Sanders R., Proulx F. United States fatal pedestrian crash hot spot locations and characteristics // Journal of Transport and Land Use. – 2021. – 14(1), 1–23: https://doi.org/10.5198/jtlu.2021.1825

6. Кусаинов Ш.К. Роль ОВД в профилактике и предупреждении детского травматизма на дорогах // Ученые труды Академии МВД РК. – 2011. – № 1(26). – С. 78-81.

7. Кегембаева Ж.А. Обеспечение безопасности дорожного движения а Республике Казахстан: административно-правовые аспекты: учеб-практ. пособие. – Алматы: Алматинская академия МВД РК, 2010. – 152 с.

8. Сколько пьяных водителей поймали в Казахстане с начала года // Интернет-ресурс: https://rus.azattyq-ruhy.kz/ (жүгіну мерзімі: 21.01.2022).

9. Қазақстандағы жаңалықтар // Интернет-ресурс: https://sputnik.kz (жүгіну мерзімі: 21.01.2022).

10. Таупихов Т.Т. Көлік құралын алкогольдік, есірткілік немесе уытқұмарлық масаң күйде басқаруы нысандағы бұзушылықтардың алдын алу мәселелері // Есірткісіз болашақ: халықар. ғыл.-тәж. конф. мат-ның жинағы. – Алматы: Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2019. – 212-219 бб.

11. Потерявшая ноги девушка рассказала об аварии в Алматы // Интернет-ресурс: https://ru.sputnik.kz/regions (жүгіну мерзімі: 21.01.2022).

12. Глава дорполиции Астаны сомневается в целесообразности слияния комитетов административной и дорожной полиции МВД // Интернет-ресурс: https://nomad.su (жүгіну мерзімі: 22.01.2022).

Автор туралы мәліметтер

Мушекенов Медет Молдақасымұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция капитаны.

Мушекенов Медет Молдакасымович – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова капитан полиции.

Mushekenov M.M. – doctoral Student of the M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Captain.

УДК 34.9.018.3
МРНТИ 10.81.35

С.Д. Шайсултанов[1]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макан Есбулатова,
Алматы, Казахстан

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРИЧИН И УСЛОВИЙ, СПОСОБСТВУЮЩИХ СОВЕРШЕНИЮ МОШЕННИЧЕСТВА, В ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

На современном этапе технический прогресс не стоит на месте.Высокие технологии признаются неотъемлемой частью всех сфер деятельности личности, общества и государства. К сожалению, они стали частью и криминальной деятельности. Целью данной статьи является выявление основных проблем противодействия мошенничеству, совершаемому посредством сети интернет, в современном виртуальном мире. Данная тема является актуальной, поскольку мошенничество, совершаемое посредством сети интернет как социальное явление все больше обретает негативный эффект по отношению к обществу. В статье представлен криминологический анализ официальных статистических данных, выделены основные факторы, предопределяющие современные тенденции развития киберпреступности.

Ключевые слова: киберпреступность, информационные технологии, кибербуллинг, информационно-телекоммуникационные технологии, мошенничество, социальные сети.

Ғаламдық интернет желісінде алаяқтық жасауға ықпал ететін себептер мен шарттарды жіктеу

Қазіргі кезеңде техникалық прогресс бір орында тұрмайды. Жоғары технологияла ржеке тұлға, қоғам және мемлекет қызметінің барлық салаларының ажырамас бөлігі болып танылады. Өкінішке орай, олар қылмыстық әрекеттің бір бөлігі болды. Бұл мақаланың мақсаты қазіргі виртуалды әлемде Интернет арқылы жасалатын алаяқтыққа қарсы тұрудың негізгі мәселелерін анықтау болыпт абылады. Бұл тақырып өзекті болып табылады, өйткені әлеуметтік құбылыс ретінде интернет арқылы жасалған алаяқтық қоғамға теріс әсер етуде. Мақалада ресми статистикалық деректердің криминологиялық талдауы ұсынылған, киберқылмыс дамуының қазіргі тенденцияларын анықтайтын негізгі факторлар көрсетілген.

Түйінді сөздер: киберқылмыс, ақпараттық технологиялар, кибербуллинг, ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар, алаяқтық, әлеуметтік желілер.

Classification of the causes and conditions contributing to the commission of fraud on the global internet

At the present stage, technological progress does not stand still. High technologies are recognized as an integral part of all spheres of activity of the individual, society and the state. Unfortunately, they have also become part of criminal activity. The purpose of this article is to identify the main problems of countering fraud committed via the Internet in the modern virtual world. This topic is relevant because fraud committed via the Internet as a social phenomenon is increasingly gaining a negative effect on society. The article presents a criminological analysis of official statistical data, highlights the main factors that determine the current trends in the development of cybercrime.

Keywords: cybercrime, information technologies, cyberbullying, information and telecommunication technologies, fraud, social networks.

В Республике Казахстан назрела необходимость технологического развития. Так, интернет – технологии играют все большую роль в экономике и государственном управлении – в онлайн переходят тендерная система закупок, бизнес-процессы, государственные услуги, а также огромный массив личных данных казахстанцев. Эти и другие компоненты нуждаются в защите. Необходим системный подход к созданию комплексной системы безопасности, способной противостоятьугрозам. Кибербезопасность охватывает уже не только информацию как объект защиты, не исключительно технические средства, которые определяют возможности функционирования информации, а защиту прав и свобод и деятельности людей, которая осуществляется с помощью информации, распространяемой посредством технической инфраструктуры.[1, с. 18-21].

Одной из актуальных проблем масштабной информатизации государственной, экономической, социальной сфер общества и частной жизни человека является угроза противоправных действий, исходящая со стороны пространства сети Интернет. Это прежде всего преступления, связанные с мошенничеством. К сожалению, эти факты являются обратной стороной технологического прогресса. Это не может не вызывать озабоченность государства и, как следствие, усиления мер противодействия преступлениям, совершаемым посредством сети Интернет. Важную роль в борьбе с такого рода преступлениями занимают правоохранительные органы и органы государственной безопасности.

В своем ежегодном послании народу Казахстана от 1 сентября 2021 года президент нашей Республики Касым-Жомарт Кемелевич Токаев отметил, что, «политическая модернизация и защита прав человека – является одной из главных задач стратегического курса нашего государства, где происходят серьезные изменения в правоохранительной системе. Нельзя упускать из вида практические вопросы борьбы с преступностью, т.к. идет рост мошенничеств, которое вызывает справедливое возмущение граждан, в связи с чем было бы целесообразно генеральной прокуратуре разработать комплекс мер по противодействию мошенничествам и финансовым пирамидам»[2, с. 2].

Также на расширенном заседании коллегии МВД под председательством министра внутренних дел генерал-лейтенанта полиции Е.З. Тургумбаева по итогам деятельности за первый квартал 2021 года, были определены 8 задач, «одной из которых является укрепление подразделения по борьбе с киберпреступностью квалифицированными IT – специалистами, современным программно-техническим оборудованием с обеспечением эффективного противодействия интернет – мошенничествам»[3, с.2].

Учитывая важность противодействия мошенничеству, совершаемому посредством сети Интернет на современном этапе развития в Казахстане, была принята «Государственная программа «Киберщит Казахстана» на 2017 – 2022 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407», где были определены основные направления государственной политики в данной сфере [4, с. 2].

Мошенничество является одним из традиционных уголовных правонарушений, достаточно хорошо изученных в науке уголовного права. Однако в век цифровой индустриализаций, где происходит удешевление средств автоматизированной обработки (передачи) данных и экспонентный рост числа пользователей современными компьютерными технологиями, открыло новые возможности для представителей криминального мира. Как следствие, виды и способы мошенничества быстро и существенно трансформируются, придавая ему все большее виртуальное измерение.

Использование информационно-телекоммуникационных технологий в преступных целях в последние годы является серьезным вызовом как для правоохранительных, так и законодательных органов. Революция в области информационно-коммуникационных технологий сопровождается новыми угрозами, связанными с киберпреступностью.

За последние годы численность прецедентов интернет-мошенничества увеличивается. Особенно, в условиях начавшейся пандемии коронавируса в 2019 году в Республике Казахстан, когда было объявлено «ЧС» в стране и большинство граждан находились в изоляции по

месту жительства, наметился резкий спад всех видов уголовных правонарушений регистрируемых в Едином реестре досудебного расследования (ЕРДР) на 20 процентов, за исключением мошенничества. В указанный период, напротив, произошел рост мошенничества на 20 процентов, в основном, совершаемого с использованием различных информационных технологий (сотовые телефоны, приложения, интернет т.д). Гигантская доля из них остается нераскрытой по причине трудности расследования.

За последние годы резко увеличились количество преступлений с использованием сети интернет. «В 2019 году зарегистрировано 7769 тыс. интернет-мошенничеств, нераскрытыми остались 5625 тыс. и уже в 2020 году количество удвоилось, составило 14 220.По вышеуказанным данным нераскрытыми остались - 10703.

Согласно статистике, с начала этого года органами внутренних дел Республики Казахстан зарегистрировано 16598 дел о мошенничествах, совершенных в отношении юзеров информационных систем. Из обозначенного количества окончено 2059 дел, направлены в суд 1695 дел, около 12844 остаются нераскрытыми. В настоящее время объявления на сайтах и в социальных сетях - являются самыми распространенными видами мошенничеств» [5, с. 3].

Выделим факторы, способствующие совершению уголовных правонарушений с использованием сети Интернет:

- огромная популярность Всемирной паутины и интернет сервисов;
- наличие средств анонимизации пользователей в сети;
- использование анонимных прокси-серверов, VPN-туннелей, децентрализованных сетей типа Tor;
- широкое применение методов криптографии;
- популярность криптовалют и технологий блокчейн [6, с. 973-993].

Перечисленный арсенал интернет-технологий при их грамотном использовании значительно затрудняет, а то и делает невозможным процесс успешного раскрытия и расследования уголовных правонарушений, совершаемых посредством сети Интернет, так как носит заграничный характер, то есть - потерпевший находится в одном регионе, а преступник - количества звеньев. Применяются различные банковские счета, пластиковые карты, а еще различные абонентские номера, оформленные на третьих лиц. Нередко для обналичивания денежных средств применяются подставные лица. В целях раскрытия данного обликапреступлений необходим тщательный анализ всех получаемых в рамках законодательства данных, на, собственно, что потребуется определенное время.Мнимая уверенность в безнаказанности неявно совершаемых деяний провоцирует новые преступления и способствует вовлечению в этот процесс молодых лиц.

Рассмотрим основные методы и мероприятия, составляющие основу системы противодействия уголовным правонарушениям, совершаемым посредством Всемирной сети:

- выявление и профилактика;
- оперативно-техническое противодействие.
- совершенствование проведения оперативно-розыскных мероприятий в сети Интернет.
- государственный и ведомственный контроль за интернеткомпаниями;
- международное сотрудничество.

Выявление и профилактика преступлений - одни из основных задач, стоящих перед правоохранительными органами. Уголовные правонарушения, совершаемые с использованием сети Интернет, обладают высокой латентностью. Часть преступлений становятся известными де-факто после наступления последствий, как, например, мошенничество или кража денег с электронных счетов. Для этого используются средства мониторинга информационного пространства Всемирной паутины и методы интернет-разведки. Профилактика преступлений в основном ориентирована на повышение грамотности пользователей интернет-пространства, их самостоятельное противодействие угрозам персональных и личных данных. Многие преступления в сфере мошенничества могут предотвратить сами пользователи, если будут соблюдать элементарные меры безопасности при работе с интернет-сервисами и другими электронными средствами [7].

Техническое противодействие могло бы быть наиболее эффективным средством предотвращения или раскрытия уголовных правонарушений, совершаемых посредством сети Интернет. Однако оно требует серьезных финансовых вложений, высокой квалификации специалистов и координации усилий интернет-компаний. В настоящий момент основным средством технического противодействия является механизм блокировки провайдерами ресурсов сети Интернет, содержащих противоправныйконтент. Регулятором этого процесса является Комитет связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, который ведет «Единый реестр доменных имен, указателей страниц сайтов в сети «Интернет» и сетевых адресов, позволяющих идентифицировать сайты в сети Интернет, содержащие информацию, распространение которой в Республике Казахстан запрещено». Работа в этом направлении проводится системно, и поставленные перед службой задачи решаются успешно. Тем не менее смена хостинга сайта не является для злоумышленников большой проблемой.

Гораздо более интересными являются методы оперативно-технического противодействия. Речь идет об эффективном использовании системы технических средств для обеспечения функций оперативно-розыскных мероприятий. Внедрение систем на основе DPI(технологий глубокого анализа трафика) могло бы способствовать решению задачи деанонимизации пользователей, совершающих противоправные деяния и скрывающих свое пребывание в сети Интернет. Неразрывно с техническим оснащением оперативных подразделений должна решаться задача повышения уровня квалификации сотрудников в сфере специальных технических знаний, необходимых для раскрытия и расследования уголовных правонарушений, совершаемых посредством сети Интернет. Оперативные сотрудники в состоянии самостоятельно решать некоторые технические задачи по установлению значимой информации в интересах раскрытия такого рода преступлений. Повышение квалификации сотрудников органов внутренних дел в этом направлении в настоящий момент проводится регулярно.

Следующее направление совершенствования оперативно-розыскных мероприятий связано с получением информации в открытых источниках. Современный человек оставляет о себе в сети Интернет огромное количество информации: социальные сети, интернет-мессенджеры, сервисы медиа-контента и т. п. Использование методов интернет-разведки и эффективных приемов поиска информации в сети Интернет может дать дополнительную информацию, имеющую значение для успешного раскрытия или расследования преступлений различных видов.

Для увеличения производительности принимаемых мер по противодействию этим злодеяниям принимается ряд организационно-практических мер. Министерством внутренних дел Республики Казахстан постоянно исследуетсяинтернациональныйнавык ближнего и дальнего зарубежья по стратегии и способу раскрытия и расследования злодеяний в киберпространстве, по практике применениявсевозможных аппаратно-программных комплексов, а также по совершенствованию государственного законодательства и разработке механизмов взаимодействия заинтересованных муниципальных структур.

Следует затронуть тему международного сотрудничества в вопросах противодействия преступлениям, совершаемым с использованием сети Интернет. Преодоление противодействия раскрытию и расследованию преступлений, которые осуществляют преступные элементы и группы, возможны только усилиями всего мирового сообщества. В этом случае инструменты сокрытия информации абонентов могут перестать быть таковыми, и вопросы установления лица, совершающего преступление под маской анонима, не будут проблемой. Однако мы можем констатировать, что в основном большая часть уголовных преступлений, связанных с использованием сети Интернет, раскрывается и расследуется в рамках одной страны.

Также отмечается латентность обозначенногооблика преступлений, так как пострадавшие от мошенников в сети интернет не обращаются в полицию с заявлением по причине маленького вреда. Между тем, за одним аферистом, тянется целая череда злодеяний, для со-

вершения которых он использует разные инструменты, и каждая информация имеет возможность содействовать раскрытию. По всем уголовным делам ведутся оперативно-розыскные и следственные мероприятия, нацеленные на их раскрытие.

В заключение следует сказать, что накоплен большой опыт по раскрытию и расследованию преступлений, совершаемых с использованием сети Интернет, создана база оперативно - технического противодействия, решаются задачи оперативно - розыскных мероприятий во Всемирной паутине, ведется подготовка оперативных сотрудников в области специальных технических знаний, что не может не вызывать оптимизма. Остается надеяться на улучшение международного сотрудничества.

Список использованных источников

1. Ибраева А.С. Информационная безопасность Республики Казахстан как состояние защищенности национальных интересов Казахстана в информационной сфере // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 4 (61). – 2019. – с. 18-21.

2. Послание Главы государства Касым-ЖомартаТокаева народу Казахстана от 01 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» // Интернет-ресурс: https://www.akorda.kz/ru/ (дата обращения: 19.01.2022).

3. Расширенное заседание коллегии, в МВД Республики Казахстан за первый квартал 2021 года. Интернет-ресурс: https://tengrinews.kz/ (дата обращения: 18.01.2022).

4. Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана») Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407.Интернет-ресурс:https://adilet.zan.kz/ (дата обращения: 17.01.2022).

5. Информационный сервис Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстана// Интернет-ресурс:https://qamqor.gov.kz/ (дата обращения: 17.01.2022).

6. Julian Jang-Jaccard, A survey of emerging threats in cybersecurity:Volume 80, Issue 5, August 2014, Pages 973-993

7. Juliana De Groot, Phishing Attack Prevention: How to Identify & Avoid Phishing Scams in 2021, September 9, 2021, https://digitalguardian.com/blog/phishing-attack-prevention-how-identify-avoid-phishing-scams

Сведения об авторах

Шайсултанов Самат Даулетович - докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова майор полиции.

Шайсұлтанов Самат Дәулетұлы - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция майоры.

Shaisultanov Samat Dauletovich - doctoral student Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov PoliceMajor.

УДК 343.2
МРНТИ 10.77.01

Р.Р. Әмір[1]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ПОРНОГРАФИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛДАР НЕМЕСЕ ЗАТТАР АЙНАЛЫМЫ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ШЫҒУ СЕБЕБІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ

Порнографиялық материалдар немесе заттар айналымына қатысты қылмыстар әлі күнге дейін өзекті, зерттеуді қажет етеді. Мақалада қазіргі кезде кең таралған порнографиялық материалдар мен заттар айналымы саласындағы қылмыстық істер баяндалған. Олардың шешімі қарастырылған. Аталған қылмыстардың таралу аймағы, таралу жолы талданды. Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбегі негізге алынды. Талдау негізінде анонимді сауалнама алынды. Мақалада зерттеудің нәтижесі берілген.

Түйінді сөздер: порнография, құқық, материал, қылмыс, жаза, шешім.

Уголовно-правовые и криминологические аспекты преступлений в сфере оборота порнографических материалов или предметов

Преступления, связанные с оборотом порнографических материалов или предметов, до сих пор актуальны, требуют изучения. В статье изложены уголовные дела в сфере оборота порнографических материалов и предметов, которые в настоящее время широко распространены. Их решение предусмотрено. Проанализированы ареал, путь распространения указанных преступлений. За основу взят труд отечественных и зарубежных ученых. На основе анализа был получен анонимный опрос. В статье представлен результат исследования.

Ключевые слова: порнография, право, материал, преступление, наказание, решение;

Criminal-legal and criminological aspects of crimes in the sphere of trafficking in pornographic materials or objects

Crimes related to the trafficking of pornographic materials or objects are still relevant and need to be studied. The article outlines criminal cases in the sphere of trafficking in pornographic materials and objects, which are currently widespread. Their solution is provided. The area and the way of distribution of these crimes are analyzed. The work of domestic and foreign scientists is taken as a basis. Based on the analysis, an anonymous survey was obtained. The article presents the result of the study.

Keywords: pornography, law, material, crime, punishment, solution.

Елімізде нарықтық жабайы сауданың кеңінен дамыған бір саласы – порнография өнімдерінде жатыр. Бұл – бір жағынан үлкен бизнес көзі. Тұтынушылары жетерлік болғандықтан да, ішінара, стихиялы түрде, жасырын сатылымға шыға береді.

Қазіргі уақытта порнографиялық материалдардың немесе заттардың заңсыз айналымы негізінен ұйымдасқан қылмыстық топтардың арасында болады. Осы «қызметпен» айналысатын адамдардың елімізде және одан тыс жерлерде бізге белгісіз орындар бар. 2000 жылғы 15 қарашадағы Бас Ассамблеяның 55/25 қарарымен қабылданған трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы БҰҰ конвенциясы, егер қылмыс бірнеше мемлекетте жасалса немесе оны дайындаудың, жоспарлаудың, басқарудың немесе бақылаудың елеулі бөлігі

басқа мемлекетте орын алса, трансұлттық сипатта болатынын айтқан. Бұл жағдайлар порнографиялық материалдардың немесе заттардың таралуын трансұлттық қылмыстардың қатарына жатқызуға мүмкіндік береді.

Порнографиялық заттар айналымының заманауи формаларына қарсы тұруға осы салада бірыңғай халықаралық құжаттың болмауы да дәл қазір қылмыспен күресуге теріс әсер етіп жатыр. 1923 жылы, 12 қыркүйекте қабылданған және осы уақытқа дейін қолданыста болған порнографиялық басылымдардың айналымы мен саудасының жолын кесу туралы халықаралық конвенцияның ережелері ескірген, көптеген елдердің, соның ішінде Ресей, Қазақстан елдерінің қазіргі қылмыстық-құқықтық нормаларына қайшы келеді.

Көршілес елдердің арасында Ресей халқында қылмыстың осы түрі кең таралған. Интернеттің қолжетімділігін ескерсек, Ресей сайттарын біздің елдің тұрғындары оп-оңай қолдана алады.

Порнографиялық өнімдердің кең таралуы оған деген көзқарасты қайта туғызуға әкелді. Мысалы, халықтың едәуір бөлігі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы немесе әлеуметтік желі арқылы порнографияны ашық жариялайды, бұл қоғамның рухани кедейленуінің алғышарты. Айта кету керек, бүгінгі күні жеке тұлғаны порнографиялық өнімдермен келісілмеген байланыстан қорғаудың тиімді тетіктері жоқ, оны көрсету және жарнамалау барған сайын артып келеді.

Порнография бейнетаспаларына тыйым салынса да, оның насихатталуы мерзімді баспасөздер арқылы да жүргізілуде. Осыған орай өткен аптада эротикалық сипаттағы материалдарды басатын мерзімді баспа басылымдарының нарықтық мониторингін жүргізу және ережесін сақтау жөніндегі бақылау комиссиясының отырысында порнографиялық материалдардың таралуының алдын алу туралы сөз болған.

Алматы қаласы әкімінің орынбасары, аталған комиссияның төрағасы жүргізген жиында қала көлемінде таралып жатқан баспа басылымдарының порнографиялық сипаты назарға алынып, оған қарсы іс-шаралар жүргізу туралы мәселелер де қозғалды.

Комиссия мүшелерінің елімізде таралып жатқан мерзімді баспасөздерге жүргізген мониторингі барысында «Караван», «СПИД-инфо», «Экспресс-Казахстан», «Время», «Қылмыс пен махаббат» газеттерінде анайы суреттердің жарияланғаны белгілі болған. Мәселен «Караван» газетінде «Битва полов» айдарымен «Проверь свою сексуальность!», «Сумаседшая любовь. Как с ней справится?» (26-саны, 27.06.08) «Секс в коротких штанишках и чудеса любви!», «Время для секса» мақалалары жарияланған. Бұл материалдармен қоса, әйел жынысының жалаңаш тәндерінің суреттері берілген екен. Байқасаңыз, «Караван» басылымы бұл тақырыпқа өте жиі, тіпті әр нөмір сайын соғады. Бұл жәйт басқа да орыстілді басылымдарың көбіне тән. Еліміздің оңтүстік өңіріндегі басылымдарда да осы сарындағы материалдарды жиі кездестіруге болады. Комиссия жүргізген мониторинг нәтижесінде «Қылмыс пен махаббат» газетінің редакциясы Алматы қаласында орналасқандығы анықталған. Бұл қазақтілді басылымның тақырыптарының өзі де ересен! Мысалы «Құпия жүріс жасаған әйел», «Анасының нақсүйері», «Верониканың махаббаты», «Курорттық махаббат», «Еріккен ерекетің еркелері», «Ойнасшыл еркек-2» сынды материалдар жарияланған «Қылмыс пен махаббат» газетінің суреттері де оқырманның ойын улауға, санасын шырмауға қауқары әбден жетеді.

Жалпы газет болсын, басқа да ақпарат құралдары болсын, қоғамның тамыршысы іспетті идеологиялық үлкен күшке ие екені белгілі. Ал отбасында отырып, бейқам түрде бетін аша алмайтын анайы басылымдардың, интернеттегі жарнамалардың мұншалықты кең тарауы ненің белгісі, халық шындығында бұл басылымдарды оқи ма деген заңды сауал туады. Көпшілік бұл газеттерді, көбінесе базар маңындағы саудагерлердің, жұмыссыз жүрген, болмаса арзан жұмыс қолына айналған ішкі миграция өкілдерінің және қала өмірін енді бастаған студент-жастардың уақыт өткізу үшін, кейде қызығушылықпен қарайтынын айтады.

Жиында қалалық Ішкі саясат басқармасы ақпараттық саясат және БАҚ мониторингі бөлімінің бастығы, комиссия хатшысы сөз алып, жыныстық қатынасты насихаттайтын

суреттер жарияланатын басылымдардың басым бөлігі шетелдік ақпарат құралдары екенін жеткізеді. Олардың көптігі соншалық, кейбірі күнделікті, кейбірі апталық, тағы бірі ай сайын шығып жататындықтан, үнемі бақылау жасап, сараптау қиынға соғады деді. Сондықтан анайы суреттер жарияланған басылымдардың редакцияларына салынатын айыппұл көлемін ұлғайту керек деген ұсыныс жасалды.

Қалалық Ішкі саясат басқармасының бастығы, комиссия төрағасының орынбасары басылымдардың мәтіндік тұрғыда аса ауытқушылығы жоқ екендігін, барлық мәселе газеттің безендірілуі үшін берілетін, лыпасы жоқ әйел затының суреттерінде екенін айтады.

Комиссия төрағасы да осы ойды құптап, мәселені бірден белге салмай біртіндеп шешу жолын қарастыру қажеттілігін жеткізді. Ол үшін алдымен қалада сатылымға шыққан басылымдарға құқық қорғау органдарымен бірлесе отырып арнайы рейд жүргізіп, порнографияны насихаттаған ақпарат құралдарына алдымен ескерту ретінде хат жазған жөн, сонан кейін айыппұл салып, оған да бас бермей бара жатса, әкімшілік жауапкершілікке тарту, қылмыстық іс қозғау керек дейді.

Ал Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 311-бабында: «Порнографиялық материалдарды немесе заттарды тарату немесе жарнамалау мақсатында олардызаңсыз дайындау, тарату, жарнамалау, сол сияқты порнографиялық сипаттағы баспа басылымдарын,кино немесе бейнематериалдарды, өзге де заттарды заңсыз алып өту немесеолармен сауда жасау – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұлсалуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады»,- делінген. 312-бапта: «Кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесезаттарды дайындау және олардың айналымы не оларды порнографиялық сипаттағы ойын-сауықіс-шараларына қатысу үшін тарту:

1. Кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды тарату, жария көрсету немесе жарнамалау мақсатында дайындау, сақтау немесе Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы алып өту не тарату, жария көрсету немесе жарнамалау – мүлкі тәркіленіп, үш жылдан алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Он сегіз жасқа толған адамның кәмелетке толмағандарды порнографиялық сипаттағы материалдарды және (немесе) заттарды дайындауға модельдер немесе актерлер ретінде, сол сияқты порнографиялық сипаттағы ойын-сауық іс-шараларына орындаушылар ретінде қатысу үшін тартуы – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, мынадай:

1) ата-ана, педагог не кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының заңымен жүктелген өзге адам жасаған;

2) көрінеу жас балаға қатысты жасалған;

3) алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы немесе қылмыстық топ жасаған;

бірнеше рет жасалған іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады»,- делінген [1].

Қылмыстың жазасынан бұрын, оның себебін анықтап алу керек. Біріншіден, рухани азғындық, тәрбие, білімнің жеткіліксіздігінен қылмыстың осы түріне барады. Екіншіден, БАҚ құралдары мен интернет желілеріндегі ашықтан-ашық жарияланып жүрген жарнамалардың да әсері бар. Осы пікірімен дәйек болатын шетелдік ғалымдардың пікіріне тоқталсақ. Келли Г: «Интернет желісі арқылы кәмелетке толмаған жастардың порнографиялық материалдарды тасымалдауы қорқыныш тудырады. Интернет желісіндегі мониторинг онлайн чаттарда әрбір бесінші баланың осындай материалдармен уақыт өткізетіндігін анықтаған. Ал дәл осы бап бойынша сотталған қылмыскерлердің 70 пайызы кәмелетке толмаған балаларға арам пиғылын жүргізген»,-деп жазады [2, 64]. Я. Кротов:

«Қазіргі заманда порнографиялық материалдарды адамдар ашықтан-ашық сатып ала алады. Тіпті, тегін де қол жеткізуге болады. Порнографиялық кадрларды жарнама ретінде қолданып жүрген интернет-сайттарды көріп жүрміз. Бұл, ең алдымен, қызығушылық тудырады. Қызыққан жұрт оны сатып алады. АҚШ-та жүргізілген сауалнама деректерінде таратылған порнографиялық материалдың 30 пайызы талап етілмеген, пошта хабарламалары арқылы жеткен»,- деген ақпарат береді [3, 111].

2020 жылдың 17-21 ақпан күндері Түркістан облысында «Контрафакт» жедел-профилактикалық іс-шарасы өткізіліп, нәтижесінде 7 қылмыс анықталған болатын. Соның бірі – порнографиялық материалдардың таратылуы. Кентау қаласындағы полицейлер порнографиялық материалды таратып, бизнес көзі ретінде қолданып жүрген тұрғынды ұстаған. Және айғақты заттар тәркіленіп алынған. Олардың қатарында 3 диск, компьютерлік техника, порнографиялық материалдар бар.

ҚР ҚК 311-бабы бойынша жоғарыда аталған қылмыс бойынша арнайы жаза бар. «Порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз тарату» бойынша екі айлық есептік көрсеткішке дейін айыппұл салынады. Немесе сол мөлшерде түзеу жұмыстарына араласады. Қоғамдық жұмыстарға 600 сағатқа дейін тартылады немесе екі жылға бас бостандығынан айрылады.

Порнографияны тарату бүгінгі күні трансұлттық қылмыстардың бірі ретінде қарастырылуы керек. Бірыңғай ақпараттық кеңістік, соңғы технологиялар мен коммуникациялар порнобизнеспен айналысатын тұлғалардың және осы өнімдер нарығының өзара әрекеттесуін қамтамасыз етті. Порнографиялық материалдардың немесе объектілердің заңсыз айналымын жасаудың қазіргі жағдайын ескере отырып, порнографияға қарсы күрес саласындағы еліміздегі және халықаралық құқықтық нормаларды жетілдіру қажет. Порнографиялық материалдар мен заттардың заңсыз айналымының алдын алу тұжырымдамасы жасалған. Порнографиямен байланысты қылмыстардың алдын алудың арнайы шараларына мыналар жатады:

- жыныстық-ағарту және тәрбие бағдарламаларын, оның ішінде кәмелетке толмағандарға арналған бағдарламаларды жасау және енгізу;
- порнографияны таратуға қарсы іс-қимыл туралы нормативтік құқықтық базаны жетілдіру;
- сараптаманы жүзеге асыратын мекемелерді қажетті әдістемелік ұсынымдармен қамтамасыз ету;
- интернеттегі порнографиялық өнімдермен заңсыз әрекеттерді шектеуге бағытталған шараларды әзірлеу және жүзеге асыру;
- порнографиялық материалдардың немесе заттардың заңсыз айналымы саласындағы қылмыстарға қарсы күреске және олардың алдын алуға бағытталған ішкі істер органдарының мамандандырылған бөлімшелерін құру;
- халыққа сексологиялық және сексопатологиялық көмек көрсету;
- діни нормалардың беделін сақтау және азаматтардың бойында оларға құрметпен қарауды қалыптастыру;
- порнографиялық материалдарды немесе заттарды тұтынушылар үшін жауапкершілік шараларын белгілеу.

Мәселеге криминологиялық аспектіден қарайтын болсақ, құқық саласындағы қызметкерлерге арналған міндеттер бар: Олардың қатарына мынандай 3 түрлі міндетті жатқызамыз:

1. Аналитикалық, яғни зерттеу міндеті. Қылмыстылықты, оның себептерін, қылмыскердің тұлғасын, жәбірленушінің иінез-құлқы мен тұлғасын (виктимологиялық аспектілрді) зерделеп талдау.

2. Болжау міндеті – криминогендік құбылыстардың болашақтағы өзгерістері туралы негізді ұсыныстар жасау.

3. Әртүрлі жолмен тәжірибелендіру. Бұл қылмыстылықтың алдын алуға келеді, сол сияқты виктимологиялық профилактинады да қолдануды көздейді [4, 135].

Аталған мәселелерді шешу жолында құқық саласындағы қызметкерлерге үлкен жауапкершілік артылып тұр. Зерттеу, болжау, тәжірибеде қолдану криминологиялық аспектіде үлкен рөл атқарады.

Анонимді сауалнаманың нәтижесіне қарайтын болсақ:

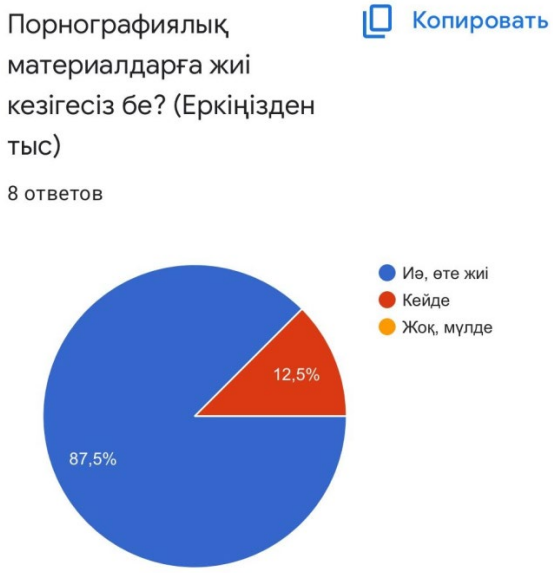

1-сурет (Сауалнама).

Бұл суреттен байқағанымыздай, сауалнамаға қатысушылардың 87,5%-ы порнографиялық материалдарға жиі кездесетінін айтқан. Одан кейінгі үлесті «кейде» батырмасын таңдағандар алса, мүлде кездестірмейтіндер жоқтың қасы. Бұл дегеніміз еліміздегі порнография және заттар айналымына қатысты қылмыстық істердің өршуі тез екендігін көрсетеді.

2-сурет (Сауалнама).

Аталған бап бойынша болатын қылмыстық істің қайда кең таралғанын білу үшін «Осы тектес материалды қайдан жиі байқайсыз?» атты сауалнама жүргізген болатынмын. Ең көп үлесті «сайттар» жауабы иеленді. Одан кейінгі орында әлеуметтік желілер тұр. Қала берді, БАҚ құралдарында да осы тектс немесе осыған жақын материалдар кездеседі екен.

3-сурет (Сауалнама)

3-суреттен байқағанымыздай, адамдардың өте көп бөлігі порнографиялық материалдар және заттар айналымына қатысты қылмыстың куәгері болса да, ештеңе жасамайды, елемей өтіп кетеді. Иә, бұл тіпті елімізде қалыпты тенденцияға айналып бара жатқандай. Тіпті, қылмыс екендігін де білмейтін сияқты жұртшылық. Сірә, кең таралғандығынан болар.

Қорыта айтсақ, адам өзінің табиғаты алдында әлсіз. Жаратылысқа ешкім де шектеу қоя алмайды. Алайда жергілікті қалыптасқан менталитет көпе-көрнеу ашық насихатталып жатқан қоқыс өнімнің құрбандығына айналмауы қажет. Кейбір ұлт зиялыларының сөздері порнография өнімдерін еліміздің аумағында таратудың түп жағында бизнес емес, жоспарлы түрде жүргізіліп жатқан басқыншылық тұрпат көрініс береді дейді. Қалай болса да, порнография – қоғамды улаудың бір құралы. Яғни оған қарсы күрес жүргізуді қолға алу - қоғамды тазаруға бастайды. Зерттеу-мақаладан шығатын қорытынды:

- Халықты жыныстық тұрғыдан сауаттандыру керек;
- Рухани азғындықтың алдын алу керек;
- Порнографиялық материалдар ашықтан-ашық заңсыз таратылмау керек. Бұл тұрғыда түсіндірілу жұмыстары қажет;
- Интернет және компьютерлік технологияларды ұтымды қолдануды ұйымдастыру керек.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Келли Г. Основы современной сексологии /пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. - С. 6297
2. Кротов Я. Размышления о порнографии //Искусство и кино. -1992.- № 7. -С. 107.
3. Жұмағали А. Криминология. Жалпы бөлім. Дәрістер. Алматы: «Издательство LEM» ЖШС, 2014. -120б.
4. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 80000 слов и фразеологических выражений. – М., 200. – С. 456.
5. Насырова Э.М. Криминологическая и оперативно-розыскная профилактика уголовных правонарушений, совершаемых несовершеннолетними // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2021. – №5. – С.52.
6. Қылмыстық құқық: оқулық / А.Н. Ағыбаев . - Толықтырылған 4-басылым, А.: Жеті жарғы, 2011. - 632 б.

7. Caroline Keen, Ronald Kramer, Alan France. The pornographic state: the changing nature of state regulation in addressing illegal and harmful online content // Media, culture, & Society.-2020.-№42 (7).-1175-1192 p

8. Нагаев В.В. Критерии различия. Проблемы правовой оценки и экспертизы: Монография/ – М.: Юнити-Дана, 2009. – 118 с.

9. Ларина О.К. Проблемы уголовного преследования за изготовление и распространение порнографических материалов// Современное право. – 2019. – С. 113-118.

10. ҚР Қылмыстық Кодексі // Интернет-ресурс: https://kodeksy-kz.com/ (дата обращения: 14.01.2022).

Автор туралы мәліметтер

Әмір Райымбек Рашидұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс докторанты полиция капитаны.

Амир Райымбек Рашидович – докторант 2-курса Алматинской академии МВД Республики Каахстан имени Макана Есбулатова.

Amir Raymbek Rashiduly – 2-nd year phd-student at Almaty Academy named after M. Esbolatov Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

УДК 342.9
МРНТИ 10.17.01

А.Р. Қойшыбеков[1]

[1]Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ: ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Мақалада Ішкі істер органдарының Қазақстан Республикасындағы құқық тәртібін қорғауға қатысатын азаматтармен өзара іс-қимылының қазіргі жай-күйі, құқықтық негізі, қағидаттары мен нысандары талданады. Атап айтқанда, Ішкі істер органдарының азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл тәжірибесі сипатталады. Халықпен сындарлы өзара іс-қимылын анықтайтын ұйымдастырушылық-құқықтық және рухани-адамгершілік аспектілері қарастырылады. Полицияның учаскелік инспекторлары мен қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимылы, азаматтардың қоғамға қарсы, заңсыз әрекеттеріне жедел әрекет етуге және жолын кесуге мүмкіндік беретін құқықтық тәртіпті қорғау, қылмысқа қарсы күрес мәселелері бойынша уақтылы ақпарат алмасуға негізделген. Бұдан басқа, полицияның азаматтармен белсенді өзара іс-қимылының өзін оң жағынан көрсеткен шетелдік тәжірибесі қаралды, оның негізінде Қазақстан Республикасындағы құқықтық тәртіпті қорғауға халық пен ішкі істер органдарының бірлесіп қатысуының перспективалық бағыттары айқындалды. Ішкі істер органдарының құқық қорғау қызметіне әлеуметтік-гуманистік бағытының өзектілігі негізделеді.

Түйінді сөздер: қоғамдық тәртіп, қоғамдық қауіпсіздік, өзара іс-қимыл, Ішкі істер органдары, азаматтар, құқық тәртібін қорғау, әріптестік.

Взаимодействие органов внутренних дел с институтами гражданского общества: организационно-правовое обеспечение

В статье анализируется современное состояние органов внутренних дел, их правовая база, принципы и формы взаимодействия с гражданами, привлекаемыми к правоохранительной деятельности в Республике Казахстан. В частности, они характеризуют опыт взаимодействия органов внутренних дел с гражданским обществом. Учитываются организационные, правовые, интеллектуальные и моральные аспекты, определяющие конструктивное взаимодействие с населением. Сотрудничество с участковыми инспекторами полиции и общественными организациями. Она основана на своевременном обмене информацией по вопросам правоохранительной деятельности, борьбы с преступностью, что дает возможность оперативно реагировать и пресекать антиобщественные, противоправные действия граждан. Кроме того, был рассмотрен положительный проверенный зарубежный опыт активного взаимодействия полиции и граждан, на основе которого были определены перспективные направления совместного участия населения и органов внутренних дел в Республике Казахстан. Актуальность социально-гуманистической направленности органов внутренних дел связана с правоохранительной деятельностью.

Ключевые слова: Общественный порядок; Общественная безопасность; взаимодействие; органы внутренних дел; граждане; правоохранительные органы; партнерство.

Institutions of civil society of internal affairs bodies interaction: organizational and legal provision

The article analyzes the current state of the internal affairs bodies, their legal framework, principles and forms of interaction with citizens involved in law enforcement activities in the Republic of Kazakhstan. In particular, they characterize the experience of interaction of internal affairs bodies with civil society.

Organizational, legal, intellectual and moral aspects determining constructive interaction with the population are taken into account. Cooperation with local police inspectors and public organizations. It is based on the timely exchange of information on law enforcement and the fight against crime, which makes it possible to respond promptly and prevent anti-social, illegal actions of citizens. In addition, the positive proven foreign experience of active interaction between the police and citizens was reviewed, on the basis of which promising areas of joint participation of the population and internal affairs bodies in the Republic of Kazakhstan were identified. The relevance of the socio-humanistic orientation of the internal affairs bodies is connected with law enforcement activities.

Keywords: public order; Public security; interaction; internal affairs bodies; citizens; law enforcement agencies; partnership.

Қазіргі әлемде мемлекет пен қоғам алдында тұрған күрделі проблемалар бүкіл қоғамның әлеуетін пайдалануды болжайтын басқарудың неғұрлым күрделі, икемді жүйесін талап етеді, бұл өз кезегінде азаматтардың мемлекеттің мақсаттары мен міндеттерін қалыптастыруға тікелей қатысу тетігін әзірлеуді, олар бойынша билік органдары қызметінің тиімділігін бағалауды талап етеді. Сондықтан демократиялық қоғамда басқарудың маңызды талабы ретінде билік органдарымен азаматтық қоғам институттары арасындағы жүйелі өзар аіс-қимылды қамтамасыз ету қарастырылады. Бұл процестің көрінісі қоғамдық билік органдарын, оның ішінде құқық қорғау органдарын қоғам мүдделеріне, оның ішінде нақты азаматтардың мүдделеріне қайта бағдарлаудың жалпыәлемдік тенденциясы болып табылады. Осылайша, полиция қызметі саласында мемлекеттік басқару қағидаттарының өзгеруі қоғамның барлық мүдделі және белсенді мүшелерінің қатысуымен полиция функцияларын жүзеге асыруды көздейтін саясат қызметінің жаңа тұжырымдамасын қалыптастыруда өзін көрсетті.

Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарының (бұдан әрі - ІІО) қоғаммен, азаматтық қоғам институттарымен, БАҚ-пен, қоғамдық ұйымдармен және бірлестіктермен, оның ішінде жастар ұйымдарымен өзара әрекеттесуінің, мемлекеттік құрылымдардың азаматтық қоғам институттарымен серіктестік және сенімді қарым-қатынасын дамытудың стратегиялық маңызы бар қоғамдық бірлестіктер және құқық қорғау саласындағы ұйымдар байланысты.

Дамыған демократиялық, құқықтық мемлекетте азаматтардың құқық қорғау бағытындағы қызметке қатысуын жандандыру мақсатында құқық қорғау органдарының, оның ішінде ІІО-ның жұртшылықпен, қоғамдық ұйымдармен және бірлестіктермен өзара іс-қимылын белсенді жүзеге асыруда объективті қажеттілік және әлеуметтік қажеттілік бар. Мұндай өзара іс-қимылды жүзеге асыруда азаматтардың полицияға қажетті және дұрыс ақпарат беруге белсенді қатысуы; құқықтық тәртіпті қолдауға жәрдемдесу ерекше маңызды болып табылады; құқық бұзушылықтардың алдын алуды және олардың алдын алуды жүзеге асыру; мәдени, спорттық және өзге де әлеуметтік маңызы бар іс-шараларды өткізу кезінде құқық тәртібі органдарына көмек көрсету немесе дүлей зілзалалар мен басқа да төтенше жағдайлар кезінде қоғамдық тәртіпті сақтауға жәрдемдесу болып табылады.

Соңғы жылдары «азаматтық қоғам» ұғымын белсенді арта отырып, ішкі істер органдарының қоғамдық ұйымдармен, қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимыл бағыттарын пайымдауға арналған зерттеу материалдары пайда болды [1]. Жұмыстардың тізімі оған ІІО-ның жұртшылықпен, қоғамдық бірлестіктермен және ұйымдармен өзара іс-қимылының жекелеген бағыттарын талқылауға арналған зерттеу материалдарын енгізумен толықтырылуы мүмкін.

Ішкі істер органдарының қоғаммен, азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының ұйымдастырушылық-құқықтық және рухани-адамгершілік негіздері мәселесіне тоқтала отырып, қоғамның дамуының қазіргі кезеңіндегі қоғамдық бірлестіктер азаматтық қоғам мен мемлекеттік ұйымдардың арасындағы делдалдық функцияны жүзеге асыратын маңызды қоғамдық институттардың бірі ретінде әрекет ететінін атап өткен жөн. Бұл ретте қоғамдық бірлестіктерді, жастар ұйымдарын, діни конфессияларды қоса алғанда, азаматтық

қоғамның институттары белгілі бір ресурстарымен мүдделері бар және қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілер шеңберінде өз мақсаттарын көздейтін белсенді жұмыс істейтін қоғамдық-саяси өмір субъектілері аясында жұмыс істей бастайды.

Қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдар қызметінің мұндай көрінісі олардың қызметін қоғамдық-саяси жүйе контексінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осыдан олардың қызметінің параметрлерін анықтау ғана емес, сонымен қатар қазіргі мемлекетіміздегі құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастыратын мемлекеттік органдардың қоғамдық-саяси қатынастардың қатысушыларымен өзара әрекеттесу жолдары қажет екендігі туындайды. [2].

Сонымен қатар, Ішкі істер органдарының діни бірлестіктермен де, басқа да қоғамдық бірлестіктермен және ұйымдармен, азаматтық қоғам институттарымен, БАҚ-ты қоса алғанда, өзара іс-қимылын талдау мемлекеттік органдар жұртшылықпен, азаматтық қоғам институттарымен және халық пен диалогпен ынтымақтастық орнатуға ықпал етіп қана қоймай, оларды азаматтық қоғам институттарымен де тануға ықпал етеді деп айтуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар олардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыру, қоғамдық саяси өмірге белсенді қатысуына жол береді.

Ішкі істер органдарының қоғамдық бірлестіктермен, жастар ұйымдарымен өзара іс-қимылының сипаты қалай қалыптасып, дамитынына байланысты ІІО-ның қылмысты алдын алу тиімділігіде, халық тарапынан ішкі істер органдарына деген сенімнің артуы да айтарлықтай дәрежеде байланысты.

Құқық бұзушылықтардың алдын алуға және ІІО- мен өзара іс-қимыл жасауға халықтың қалың жігі мен азаматтық қоғамның қатысуына неғұрлым нақты мүмкіндік беру үшін құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде жеке заңмен азаматтардың қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысуы 2004 жылғы 9 шілдеде № 590 «қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысуы туралы» заңды қабылдау жолымен регламенттелген.[3].

Ішкі істер органдарының жұртшылықпен, қоғамдық бірлестіктермен, жастар ұйымдарымен жұмыс істеу бағытындағы қызметін жандандыру туралы мәселені көтере отырып, полиция қызметкерлеріне көмекпен жәрдем көрсетуге азаматтардың, жастардың түрлі санаттарын тартуға бағдарлай отырып, бұл проблеманы шешу Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы заңының 13 бабында корсетілген. Өзара іс-қимыл, ынтымақтастық және қоғамдық бақылау

1. Ішкі істер органдары өздеріне жүктелген міндеттерді орындау кезінде басқа мемлекеттік органдармен, жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимылды жүзеге асырады.

2. Мемлекеттік органдар, жеке және заңды тұлғалар Ішкі істер органдарына көмек көрсетуге құқылы.

Жекелеген азаматтар өздерінің келісімімен ішкі істер органдарымен ынтымақтастыққа Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес құпия негізде тартылуы мүмкін. Мәжбүрлеп ынтымақтастыққа тартуға жол берілмейді.

3. Ішкі істер органдарының шет мемлекеттердің тиісті мемлекеттік органдарымен және халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылы Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарға сәйкес жүзеге асырылады.

4. Халықтың ішкі істер органдарының қызметіне сенімін арттыру мақсатында азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жүзеге асырылады және қоғамдық бақылау жүйесі қолданылады. Қоғамдық бақылауды жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қоғамдық байқау комиссиялары және қоғамдық кеңес құрылады [4].

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» заңында анықталған негізгі принциптердің бірі-қоғамдық сенім мен азаматтарды қолдау қағидасы. Бұл қағидат, басқа қағидаттармен қатар, тұтастай алғанда ішкі істер органдарының бүкіл жүйесінің және атап айтқанда, құқық қорғау институтын басқару органдарының құқық қорғау қызметін айқындайтын негізгі ереже және ереже ретінде әрекет етеді. Әдебиеттерде айтылғандай, осы ережеге сәйкес

«полиция өз қызметін жүзеге асыру кезінде қоғамның өзіне деген сенімін және азаматтардың қолдауын қамтамасыз етуге тырысады...» [5].

Сонымен қатар, Ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызметі тек нормативті ғана емес, сонымен бірге моральдық сипатқа ие екенін атап өткен жөн. Қызметкерлер құқық қорғау міндеттерін орындай отырып, тек құқықтық қана емес, сонымен бірге моральдық маңызы бар мәселелерді шешумен айналысады. Қызметкерлердің табысты қызметінің қажетті шарты нормативтік құқықтық актілерді білу және оларды тікелей жұмысында дұрыс қолдану ғана емес, сонымен қатар олардың кәсіби қызметінің терең адамгершілік мәнін түсіну болып табылады.

Полицияның мақсаты Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы заңының 1-бабында көрсетілген.

Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарыадамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органы болып табылады.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің рухани-адамгершілік және мәдени деңгейіне қойылатын жоғары талаптар кейде көптеген адамдардың өмірі мен тағдыры олардың іс-әрекеттеріне немесе белгілі бір проблемалық мәселелерді шешуіне байланысты болады. Сондықтан ІІО-ның қызметкері өз міндеттерін орындау кезінде адамгершілік құндылықтарды, гуманизм, заңдылық, объективтілік, азаматтылық, мемлекеттілік, патриотизм, ұжымшылдық, адалдық, ар-ождан, тектілік, жомарттық, мейірімділік, сыпайылық сияқты қағидаттарды басшылыққа алуы өте маңызды [6]. Бұдан шығатыны, ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызметінде мораль мен құқықтың, заңдылық пен гуманизмнің нақты үйлесуі үлкен маңызға ие [7].

Осылайша, «Ішкі істер органдары туралы» заңында белгіленген саясат қызметінің қағидаттарын тиімді іске асыру, біздің ойымызша, мыналарға:

а) ішкі істер органдарын институционализациялаудың мазмұнына (саясат), қызметкерлер ұжымы қызметінің сапасына, олардың кәсіби шеберлігі мен мәдениетінің деңгейіне, қызметкерлер арасындағы қызметтік қатынастардың сипатына тік және көлденеңінен; б) құқық қорғау ведомствосының қоғамдық бірлестіктермен және ұйымдармен, халықтың кең топтарымен өзара іс-қимыл сипаты.

Осыған байланысты, Ішкі істер органдарын басқаруға институционалдық көзқарас тұрғысынан келе отырып, ІІО- ғы ұйымдастыру мен басқарудың бастапқы ережелерін ішкі істер органдарының (полицияның) құқық қорғау қызметінің әлеуметтік-құқықтық және рухани-адамгершілік аспектілерін көрсететін қағидаттармен толықтыру орынды деп санаймыз. Бұдан басқа, ішкі істер органдарының тиімді жұмыс істеуі және оларды одан әрі дамыту мақсатында құқық қорғау қызметінің әлеуметтік бағытына және құқық қорғау органының қызметкерлері мен қызметкерлерін қоса алғанда, әлеуметтік топтардың, қауымдастықтардың мүдделеріне қатысты қағидаттарды да ескеру қажет.

Қоғамдық қауіпсіздік үш деңгейде көрінеді және қамтамасыз етіледі: адам қауіпсіздігі, қоғам қауіпсіздігі және мемлекет қауіпсіздігі. Мұнда «адам қауіпсіздігі» категориясы негізгі болып табылады, «Адам қауіпсіздігі» БҰҰ-ның Адам қауіпсіздігі жөніндегі комиссиясының баяндамасында былайша анықталады: «Адам қауіпсіздігі шекара қауіпсіздігінен шекараның ішіндегі және сыртындағы адамдар мен халықтың өміріне назар аударады. Мұндағы мақсат – шекара ішіндегі аумақтарды ғана емес, халықты сыртқы агрессиядан қорғау. Ал мемлекетке мемлекеттік қауіпсіздікке толық жауапкершілік жүктейтін дәстүрлі тәсілдерден айырмашылығы, адам қауіпсіздігі процесі субъектілер мен институттардың кең ауқымын қамтиды, атап айтқанда адамдардың өздері... Адам қауіпсіздігі мемлекетке емес, жеке адамдарға және қоғамға қатысты, адам қауіпсіздігіне қол жеткізу. адамдарды қорғауды ғана емес, сонымен бірге адамдарға өзіне сенім артуға мүмкіндік беруді де қамтиды» [8].

Құқық бұзушылық әр түрлі формада болуы мүмкін және жәбірленушілердің, олардың отбасылары мен жақындарының және бүкіл адамдар тобының әл-ауқатына айтарлықтай әсер етуі мүмкін [9].

Европа елдерінде АҚШ-та қоғамдық бірлестіктермен бірігіп қылмыстың алдын алу қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылықтың алдын алу Заңымен реттеледі (2002 ж.) [10].

Бұл ереже біз қарастырып отырған проблема тұрғысынан өте маңызды, өйткені ол мемлекеттің қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлі мен маңыздылығын ғана емес, сонымен бірге осы адамзат қоғамдастығындағы рөлі мен маңыздылығын-жалпы қоғамның және қоғамның мемлекеттік шекаралардағы бөлігі, атап айтқанда, адамның рөлі мен маңыздылығын атап көрсетеді.

Демек, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі қызметті жетілдіру жолдары үш деңгейде қиылысады:

1) қылмысқа қарсы күрестегі мемлекеттік, құқық қорғау органдарының мемлекетаралық ынтымақтастығын қоса алғанда;

2) Құқық қорғау органдарының азаматтық қоғам институттарымен, құқық қорғау бағытындағы қоғамдық құрылымдармен өзара қарым-қатынасы мен өзара іс-қимыл саласы айқын көрінетін қоғамдыққарым қатынас ;

3) әрбір азаматтың құқыққа бағынушылық мінез-құлқын жүзеге асыруын және әлеуметтік ауытқулардан ашық түрде бас тартуын және оларға белсенді қарсы іс-қимыл жасауын көздейтін жеке басының мінез-құлқы негізінде жүзеге асырылады.

Азаматтық қоғам институттарымен және халықпен белсенді және жан-жақты өзара іс-қимыл арқылы ішкі істер органдары қызметінің тиімділігін арттыру жолдарының жиынтығы жеткілікті кең екендігі табиғи нәрсе. Олардың кейбіреулері бүгінде тек теориялық тұрғыдан мүмкін болып көрінеді, өйткені оларды жүзеге асыру үшін әлі қолайлы жағдайлар болған жоқ. Бірақ бұл жолдардың белгілі бір бөлігі қазірдің өзінде белгілі, ол шетелдік және өткен және қазіргі тәжірибелерде ұсынылған, оларды жүзеге асыру үшін қазіргі уақытта қолайлы жағдайлар бар. Осы жолдардың кейбірінің сипатына қысқаша тоқталайық.

Қазіргі мемлекетіміздің жағдайында ішкі істер органдарының жұртшылықпен өзара әрекеттесуінің жаңа тетігін құру кезінде бұл маңызды ерекшелікті көрсетеді, бұл бастама азаматтық қоғам тарапынан емес, мемлекет пен оның құқық қорғау органдарынан дамымауына байланыстыкөрінеді. Бірақ қоғам тарапынан бұл бастама да бар, оны жоққа шығаруға болмайды.

Демек, ішкі істер органдарының азаматтық қоғаммен өзара әрекеттесу механизімін жетілдіру жолдарын анықтап, талдай отырып, олардың пайда болуының екі көзін ескеру қажет: біріншісі – мемлекет және екіншісі – азаматтық қоғам, халықтың өзі. Сондықтан, өзара іс-қимылды жетілдірудің қандай жолы қарастырылса да, олардың әрқайсысында белгілі бір дәрежеде мемлекет пен бастаманың бастамасы мен әлеуеті және азаматтық қоғамның әлеуеті бар.

Осындай маңызды жолдардың бірі ішкі істер органдарының азаматтық қоғам институттарымен және жұртшылықпен өзара іс-қимылын заңнамалық қамтамасыз етуді жетілдірудің пісіп-жетілуі болып табылады. Бүгінгі таңда елде қоғамның қылмысқа қарсы күреске қатысуын құқықтық реттеу практика талаптарынан әлі де артта қалып отыр.

Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-XIII «Жедел-іздестіру қызметі туралы» заңында 13-бап азаматтардың жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдарға жәрдемдесуіне арналған. Онда былай делінген: «Жекелеген азаматтар өз қалауы бойынша жедел-іздестіру қызметін жүргізу органдарымен қызмет жасау құпиялылығын сақтай отырып, өз келісімімен жедел-іздестіру шараларын әзірлеуге және жүргізуге (соның ішінде келісім-шарт бойынша) тартылуы мүмкін. Бұл адамдар жедел-іздестіру шараларын әзірлеу немесе жүргізу барысында өздеріне мәлім болған мағлұматтарды құпия ұстауға және аталған органдарға көрінеу жалған хабарлама бермеуге міндетті. Осындай мағлұматтарды жария еткені және көрнеу жалған хабарлама бергені үшін олар Қазақстан Республикасының заңымен белгіленген жауапқа тартылады».

Құқық қорғау бағытындағы әлеуметтік құрылымдар бүгінде негізінен Қазақстан Республикасының әр нақты субъектісінің қаржылық мүмкіндіктеріне байланысты әр түрлі болатын аймақтық құқықтық салада жұмыс істейді.Ішкі істер органдары мен жұртшылықтың өзара іс-қимылының заңнамалық негізін жетілдіру жөніндегі жұмыс, ол орта есеппен немесе

азаматтық қоғам институттары арқылы жүзеге асырылады, Ішкі істер органдарына, Сот пен прокуратураға жәрдемдесетін адамдарды сенімді құқықтық және әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етудің аса маңызды проблемасын заңнамалық, ең бастысы практикалық шешудің қажеттілігіне алып келеді. Ішкі істер органдарының азаматтық қоғам институттарымен және халықпен өзара іс-қимылын жетілдірудің неғұрлым перспективалы, ал кейінгі және пәрменді жолдарының ішінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен ынтымақтастықты ескеру қажет. Мұндай өзара әрекеттесудің тәжірибесі шет елдерде де бар.

Жергілікті өзін-өзі басқару туралы және аймақтық заңдар көшелерде, көліктерде және басқа да қоғамдық орындарда қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді көздейтін қоғамдық тәртіпті қорғауды да қамтиды. Сонымен қатар, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына қоғамдық тәртіпті қорғау функциясын тағайындай отырып, заң шығарушы аумақтық басқаруды қоғамдық тәртіпті қорғаудың жергілікті аумақтық органдарын ұйымдастыруды және ұстауды, олардың қызметін бақылауды жүзеге асыруды қамтиды.

Қоғамдық қауіпсіздік ішкі істер органдарының жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен және олар арқылы аумақтық құрылымдардың халқымен өзара әрекеттесуі осындай өзара әрекеттесудің тиімділігінің әлі толық іске асырылмаған әлеуетін қамтитын бірқатар бағыттар бойынша жүзеге асырылады.

Біріншіден, жергілікті өзін-өзі басқару органдары жергілікті полиция қызметінің жұмыс істеуі үшін қажетті жағдайларды жасайды және құруға, оның қызметін қаржыландыруға, кадрлар құрамын қалыптастыруға, материалдық-техникалық қамтамасыз етуді жүзеге асыруға, халықты қоғамға қолдау көрсетуге тартуға шақырады.

Екіншіден, өз қызметін белгілі бір жергілікті немесе аумақтық білім беру аумағында жүзеге асыратын ішкі істер органдарының өз жұртшылығымен өзара әрекеттесуі жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілді органдары арқылы құрылады, олардың қарамағында аумақтың, оның ішінде қоғамдық қауіпсіздікті басқару пәндері бойынша міндетті ережелерді қабылдау мәселелері бар.

Үшіншіден, жергілікті референдум, азаматтардың жиналыстары (жиындары) сияқты жергілікті өзін-өзі басқаруды жүзеге асырудың нысандары жергілікті деңгейдегі қауіпсіздікті қамтамасыз етуге тікелей әсер етуі мүмкін. Бұдан басқа, азаматтар мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына және олардың лауазымды тұлғаларына жеке және қоғамдық қауіпсіздік мәселелері бойынша жеке және ұжымдық өтініш беруге құқылы.

Жоғарыда айтылғандарды назарға ала отырып және полиция қызметінің мақсаттары мен міндеттерінің мазмұнын, әртүрлі әлеуметтік топтар мен қоғамның қажеттіліктері мен мүдделерін негізге ала отырып, сондай-ақ «ішкі істер органдары туралы» заңда жарияланған ұйымдастыру мен басқару қағидаттарын тұтастай басшылыққа ала отырып, оларды мынадай қағидаттармен толықтыру қажет деп санаймыз: гуманизм; құқық қорғау қызметінің әлеуметтік бағдарлануы; кері байланыс жүйесін нығайту; ынтымақтастық, диалог, халықтың кең топтарымен өзара іс-қимыл. Полиция қызметінің көрсетілген қағидаттары құқық қорғау саласындағы әрбір адам мен азаматтың мүдделерін қанағаттандырумен тығыз байланысты, өйткені заңдардың талаптарын қатаң сақтау, гуманизм, ашықтық және өзара іс-қимыл азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асырудың негізгі кепілдіктері болып табылады. Ішкі істер органдарының қоғаммен, азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының ұйымдастырушылық-құқықтық және іскерлік-адамгершілік негіздерін қарау қорытындысында Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің басқару жүйесінің алдында тұрған әлеуметтік-құқықтық, адамгершілік-этикалық және тәрбиелік міндеттерді айқындау қажет :

- халыққа көмек көрсету жөніндегі полицияның өкілеттіктерін заңнамалық кеңейтуге, халықтың әлеуметтік-құқықтық проблемаларын уақтылы анықтауға және шешуге ықпал ету қажет;

- негізгі міндеті халықтың әлеуметтік-құқықтық проблемаларын уақтылы анықтау және шешу, Халықпен жұмыс істеудің әлеуметтік-гуманитарлық нысандары мен әдістерін кеңейту, арнайы ведомстволық бағдарламаларды іске асыру болып табылатын құқық қорғау қызметінің әлеуметтік бағытын күшейту жағына полиция бөлімшелерінің жұртшылықпен,

азаматтық қоғам институттарымен әріптестік және сенім қатынастарын ұйымдастыруды жетілдіру орынды, құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған әлеуметтік жобалар;

- баспа және электрондық бұқаралық ақпарат құралдарын, Интернет желісін, PR-технологияларды тарта отырып, халықтың қалың жігі арасында құқыққа, заңдылыққа, құқықтық тәртіпке құрметпен қараудың құндылықтары мен нормаларын мақсатты насихаттау мақсатында ақпараттық және патриоттық сипаттағы ресурстарды белсенді пайдалану;

- полиция қызметкерлері мінез-құлқының кәсіби-этикалық стандарттарын нақты айқындайтын, сонымен бірге ішкі істер органдарының әртүрлі бөлімшелері қызметінің ерекшеліктерін ескеретін нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу;

- ішкі істер органдарында кадрлардың білімі мен білімін арттыруға бағытталған тұрақты, жүйелі кадрлық жұмысты жүзеге асыру, бұл ретте кәсіптің дамуына ерекше көңіл бөлу-полиция қызметкерлерінің моральдық және моральдық мәдениеті.

Пайдаланылған дерекқөздер тізімі

1. Егорышев С. В., Егорышева Н. В. Гражданское общество и органы внутренних дел: проблемы взаимодействия (политологический анализ): учебное пособие. Уфа: УЮИ МВД России, 2015.
2. Исаев А.А. О взаимодействии Русской православной церкви с органами внутренних дел // Вестник Уфимского юридического института МВД России. – 2016. – № 2 (68). – С. 39.
3. Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 590 «Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысуы туралы» Заңы. Интернет ресурс: https://adilet.zan.kz/ (жүгіну мерзімі: 11.01.2022)
4. Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» заңы.
5. Михайлов В.А. Некоторые вопросы организации управленческой деятельности органов внутренних дел // Вестник Уфимского юридического института МВД России. – 2013. – № 2. – С. 54.
6. Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: учебное пособие / под ред. А. В. Опалева и Г. В. Дубова. – М.: Щит-М, 1998. – С. 103.
7. Сокова К. З. Профессиональная мораль сотрудников органов внутренних дел: понятие и правовая основа. – Орел, 1995. – С. 78.
8. Human Security today: Report of the UN Commission on Human Security / trans. from English – New York, 2003. pp. 11-13
9. Отарбаева А.Б Профилактика в борьбе с уголовными правонарушениями, связанных с причинением вреда здоровью // «Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан» им. М. Есболатова – 2020. – №1(62). – С. 33.
10. The Coalition for Juvenile Интернет-ресурс: http://www.juvjustice.org/federal-policy/juvenile-justice-and-delinquency-prevention-act

Автор туралы мәліметтер

Қойшыбеков Алтынбек Романұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының жоғары оқу орнынан кейін білім беру факультетінің 1 курс докторанты, заң ғылымының магистрі, полиция капитаны.

Қойшыбеков Алтынбек Романович – докторант 1 курса факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова магистр юриспруденции, капитан полиции.

Koyshybekov A.R. – 1st year doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education, Almaty Academy named after M. Esbulatov at the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan Master of Jurisprudence, Police Captain

УДК 342.76
МРНТИ 10.17.35

Р.Н. Тусупов[1]

[1]Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

Каждое государство стремится использовать все возможности для обеспечения устойчивости действующих институтов в любых условиях, в том числе и в чрезвычайных ситуациях. В реальной жизни человечеству приходится сталкиваться со множеством опасностей, способных повлечь катастрофические последствия: стихийные бедствия и пандемии, экстремальные климатические условия, техногенные аварии и социальные конфликты. В таких чрезвычайных ситуациях необходимо использовать принципиально иные подходы к обеспечению безопасности. Государство вынуждено действовать максимально быстро, решительно и жестко, чтобы предотвратить дестабилизирующее воздействие форс-мажорных факторов. Действующее казахстанское законодательство содержит основной инструментарий, задействуемый государством для ликвидации причин и предотвращения негативных последствий чрезвычайных ситуаций. Вместе с тем, предусмотренных в праве мер и средств может оказаться недостаточно для решения возникших проблем. Свидетельством тому стали события января 2022 года. Автор в своей статье ставит цель рассмотреть основные проблемы, связанные с обеспечением общественной безопасности в чрезвычайных ситуаций, предлагая свои идеи по совершенствованию правоохранительной деятельности органов внутренних дел в условиях ЧП.

Ключевые слова: общественная безопасность, чрезвычайные ситуации, режим чрезвычайного положения, правоохранительная деятельность, органы внутренних дел.

Төтенше жағдайларда қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері

Әрбір мемлекет кез келген жағдайда, оның ішінде төтенше жағдайларда да, орнықты істеп тұрған институттардың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін барлық мүмкіндіктерді пайдалануға ұмтылады. Шынайы өмірде адамзат апатты салдарға әкелуі мүмкін көптеген қауіп-қатерлерге тап болады: табиғи зілзалалар мен пандемиялар, экстремалды климаттық жағдайлар, техногендік апаттар және әлеуметтік қақтығыстар. Мұндай төтенше жағдайларда қауіпсіздікті қамтамасыз етуге мүлдем өзге тәсілдерді пайдалану қажет. Форс-мажорлық факторлардың тұрақсыздандырушы әсерін болдырмау үшін мемлекет барынша тез, батыл және қатаң әрекет етуге мәжбүр. Қолданыстағы қазақстандық заңнамада төтенше жағдайлардың себептерін жою және теріс салдарларын болғызбау үшін мемлекет қолданатын негізгі құралдар қамтылған. Сонымен бірге, туындаған проблемаларды шешу үшін заңда көзделген шаралар мен құралдар жеткіліксіз болуы мүмкін. Бұған 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар дәлел болды. Автор өз мақаласының мақсаты ретінде төтенше жағдайларда ішкі істер органдарының құқық қорғау қызметін жетілдіру бойынша өз идеяларын ұсына отырып, төтенше жағдайларда қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты негізгі проблемаларды қарастыруды анықтайды.

Түйінді сөздер: қоғамдық қауіпсіздік, төтенше жағдайлар, төтенше жағдай режимі, құқық қорғау қызметі, Ішкі істер органдары.

Problems of ensuring public safety in emergency situations

Each State strives to use all opportunities to ensure the sustainability of existing institutions in any conditions, including in emergency situations. In real life, humanity has to face many dangers that can lead to catastrophic consequences: natural disasters and pandemics, extreme climatic conditions, man-made accidents and social conflicts. In such emergency situations, it is necessary to use fundamentally different approaches to ensuring security. The state is forced to act as quickly, decisively and harshly as possible in order to prevent the destabilizing effect of force majeure factors. The current Kazakh legislation contains the main tools used by the state to eliminate the causes and prevent the negative consequences of emergencies. At the same time, the measures and means provided for in the law may not be enough to solve the problems that have arisen. The events of January 2022 proved this. The author in his article aims to consider the main problems associated with ensuring public safety in emergency situations, offering his ideas for improving the law enforcement activities of internal affairs bodies in emergency situations.

Key words: public safety, emergencies, state of emergency, law enforcement, internal affairs agencies.

В законодательстве любой страны существует комплекс правовых норм, направленных на регулирование общественных отношений в условиях специальных (особых) правовых режимов, к которым обычно относят режимы чрезвычайного положения, военного положения. В последние годы к ним добавился также правовой режим антитеррористической операции.

Все указанные правовые режимы предусматривают ряд административно-правовых методов и средств, применяемых для скорейшего урегулирования возникшей той или иной чрезвычайной ситуации.

Так, основная цель режима чрезвычайного положения заключается в сборе «комплекса необходимых правовых средств и реализации их в условиях возникновения чрезвычайной ситуации, вызванной природными, техногенными и социальными факторами» [1, с. 57].

Режим военного положения предназначен для «предотвращения или отражения агрессии против Республики Казахстан либо непосредственной внешней угрозы ее безопасности» [2].

Необходимость в законодательстве двух вышеуказанных специальных правовых режимов не вызывает сомнений, особенно с учетом событий последнего времени.

Так, начиная с 2020 года весь мир столкнулся с небывалой угрозой пандемии. Меры, предпринятые для предупреждения последствий от заболевания коронавирусом, оказались беспрецедентными по своим масштабам. Города с миллионами жителей полностью были закрыты на карантин. Карантин объявляли не только города, но и целые страны.

Одним из первых городов, объявивших жесткий локдаун, стал Ухань с населением более 11 миллионов человек. В Ухане, как и во всей «провинции Хубэй в одночасье были закрыты все общественные учреждения, остановлен общественный транспорт, наложен запрет на выход людям даже на лестничную клетку без специального пропуска, еда и медикаменты развозились специальными курьерами» [3, с. 131].

Наша страна в целях обеспечения общественной безопасности также присоединилась к жестким мерам противодействия COVID-19. Прежде всего, с 16 марта 2020 года «в связи с объявлением Всемирной организацией здравоохранения нового коронавируса COVID-19 пандемией в целях защиты жизни и здоровья граждан» Указом Президента Республики Казахстан на всей территории страны было введено чрезвычайное положение [4].

Жители страны узнали и на практике осознали содержание таких понятий, как «локдаун», «дистанционное обучение», «дистанционная работа», «самоизоляция» и т.д.

Во время пандемии существенно изменилась и деятельность органов внутренних дел. Они обеспечивали общественный порядок и общественную безопасность, соблюдение установленных ограничительных мер. Например, было увеличено число пеших патрулей полиции, на которые были возложены задачи по проведению предупредительно-профилактической работы с населением, ограничение пребывания граждан вне дома без

особой на то необходимости. Были установлены мобильные посты на дорогах, через которые осуществлялся въезд и выезд из населенных пунктов. Сотрудники полиции были задействованы также на охране мест карантина – в медицинских учреждениях и по месту проживания заболевшего, в поиске лиц по запросам санитарно-эпидемиологических служб, в мобильных мониторинговых группах, осуществлявших проверки объектов предпринимательства и т.п.

Действующее законодательство предусматривает целый ряд правоограничительных мер, возможных к применению в условиях режима чрезвычайного положения. При этом Закон Республики Казахстан от 8 февраля 2003 года «О чрезвычайном положении» предусматривает два вида таких мер: основные, применяющиеся практически при любом виде чрезвычайного положения, а также дополнительные ограничения, вводимые в случае недостаточности первых мер.

В соответствии со ст. 15 Закона «О чрезвычайном положении», к основным мерам относятся такие, как: усиление охраны общественного порядка, охраны стратегических объектов, ограничение свободы передвижения, проверка документов, запрещение проведения массовых мероприятий, запрет забастовок и других способов приостановления работы организаций, эвакуация материальных и культурных ценностей, запрет на организацию и проведение выборов и референдумов, приостановление деятельности сетей и средств связи [5].

В более серьезных ситуациях, когда из-за причин, вызвавших введение режима чрезвычайного положения, под угрозой оказываются целостность и независимость государства, жизни граждан, необходимы усилия по скорейшей стабилизации обстановки и восстановления правопорядка, применяются дополнительные меры, указанные в ст. 16 рассматриваемого Закона, а именно: введение комендантского часа, проведение мероприятий территориальной обороны, осуществление контроля за публикациями в СМИ, приостановление деятельности политических партий и дестабилизирующей деятельности определенных общественных объединений, ограничение пользования или изъятаие копировально-множительной техники, радио- и телепередающей аппаратуры, ограничение продаж и изъятие у населения оружия, специальных средств, лекарственных средств и ядовитых веществ и т.п. [5].

Несомненно, что указанные меры представляют собой существенное ограничение конституционных прав и свобод граждан. В соответствии с конституционными положениями ограничения прав и свобод в нашей стране допустимы лишь, когда это необходимо для защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения.

Введение ограничений не является целью режима чрезвычайного положения, это временная мера, вводимая на основе закона с целью обеспечения правопорядка и общественной безопасности.

Иными словами, правоограничения возможны лишь при соблюдении определенных требований и принципов, как то: законность, обоснованность (необходимость применения), соразмерность между вводимыми ограничениями и защищаемыми благами.

Наличие чрезвычайного законодательства и закрепление в нем подобных правоограничительных мер характерно для любого государства.

Сегодня ни одна страна не застрахована от возникновения не только природных бедствий, но и от чрезвычайных ситуаций, возникших по вине человека – техногенных катастроф, террористических актов, общественных беспорядков и др.

Вместе с тем, неодинаковыми для разных государств могут быть применяемые методы обеспечения безопасности. Во многом это зависит от политического режима государства, от геополитической обстановки, в которой оно находится, от уровня подготовки и материально-технического обеспечения его правоохранительных органов.

Очень многое в организации деятельности по предотвращению, локализации и ликвидации чрезвычайных ситуаций зависит от уровня взаимодействия различных государственных структур.

Зачастую представители того или иного государственного органа хорошо владеют навыками создания необходимой инфраструктуры в рамках своего ведомства, но при этом не понимают суть проблем, с которыми сталкиваются в результате чрезвычайной ситуации работники другого ведомства, и, тем более, не осознают сложных взаимозависимостей на таком широком уровне как обеспечение национальной безопасности.

Зарубежные эксперты также отмечают, что противодействие чрезвычайным ситуациям требует комплексного планирования и коллективных действий. Эмпирические данные выявили процесс фрагментированного планирования и оценки рисков, в ходе которого отдельные органы сосредоточены исключительно на своих проблемных областях (порты, мосты, железные дороги, туннели, телекоммуникации, энергетика, водоснабжение и т.д.), но при этом не осознают изолированности своего подхода, не позволяющего защитить на должном уровне их конкретный регион или муниципалитет [6].

Сказанное в полной мере касается организации межведомственного взаимодействия и в нашей стране.

Действительно, отсутствие взаимодействия между вовлеченными субъектами приводит к разному видению сложившейся обстановки и оценки степени ее опасности. Это вызывает, в свою очередь, разобщенность действий, а итогом становится неэффективность государственного управления в условиях режима чрезвычайного положения.

На сегодняшний день в системе государственного управления особое внимание уделяется методам стратегического проектирования, позволяющим представить действия тех или иных государственных структур в определенное время и при определенных условиях. Такое проектирование является одним из самых наукоемких процессов в государственном управлении. Научно обоснованное проектирование не только позволяет представить идеальную модель, которую мы стремимся построить в будущем. Оно позволяет четко и конкретно определить механизмы, позволяющие перейти из реальной ситуации в желаемую. Но очевидно, что для того, чтобы получить требуемый результат, в проектировании должны участвовать и сотрудничать все субъекты, заинтересованные в решении задачи.

Органы внутренних дел выступают основным специализированным субъектом, отвечающим за охрану общественного порядка и обеспечение общественной безопасности, а также противодействие преступности. Как силовой орган, полиция наделена полномочиями по применению в случае необходимости мер административно-правового принуждения, включая применение специальных средств и огнестрельного оружия. Она реагирует на каждый акт неправомерного посягательства на правопорядок.

При этом, как отмечают специалисты, полиция является институтом, который мог бы выступить в роли основного координатора системно проводимых профилактических мероприятий по борьбе с правонарушениями и преступностью с участием всех заинтересованных государственных и негосударственных структур.

Но, к сожалению, в настоящее время роль ОВД сводится почти исключительно к контролю за оперативной обстановкой на обслуживаемой территории. При планировании мероприятий ставка делается на собственные силы. Возможности иных правоохранительных структур в большинстве случаев просто не принимаются во внимание [7, с. 105].

В этом аспекте недостаточный уровень межведомственного взаимодействия следует считать одной из основных проблем, препятствующих эффективному выполнению задачи обеспечения безопасности в чрезвычайных ситуациях.

Решение проблемы, на наш взгляд, должно исходить из центра управления, координирующего деятельность всех государственных структур.

Именно грамотная координирующая деятельность способна установить взаимосвязь между вовлеченными органами, согласовать их действия между собой. Формы взаимодействия могут быть самыми различными в зависимости от складывающей оперативной обста-

новки и поставленных служебных задач. Это и обмен актуальной информацией, и совместное планирование, и согласование практических мероприятий по выполнению позиций планов, выработка общих решений и др. Совместная деятельность полиции с иными правоохранительными структурами, государственными и частными, в основном сводится к простому обмену информацией, время от времени проводимым профилактическим акциям в рамках очередной оперативно-профилактической операции. Это, в лучшем случае, позволяет говорить о некотором взаимодействии, но не о координации усилий, которая представляет собой более высокий уровень согласования действий различных структур, имеющих общую конечную цель.

Сотрудничество различных ведомств должно начинаться не в момент решения практических задач, а на самой начальной стадии – при управленческо-проектной деятельности.

Соответственно, при проектировании и выработке алгоритмов совместной деятельности различных правоохранительных и иных государственных структур в условиях режима чрезвычайного положения необходимо закрепить обязательность таких методов, как совместный мониторинг и анализ ситуации, совместная оценка результатов, определение, исходя из складывающейся ситуации, перспективных задач и мобилизация на их решение сотрудников подразделений, оказание взаимопомощи.

Важную роль при организации деятельности правоохранительных органов по обеспечению порядка и общественной безопасности имеет правильная постановка задач субъектами управления.

В полной мере это относится к самому выбору объектов для усиленной охраны в условиях чрезвычайного положения. Правоохранительные органы должны сосредоточить свои усилия на защите объектов, имеющих стратегически важное значение для государства. Фактически владение такими административными, промышленными, военными объектами напрямую влияет на состояние национальной безопасности, поскольку благодаря им возможно обеспечение жизни и здоровья населения, выполнение стратегических задач и само существование государства.

Мы считаем, что полиция как орган, отвечающий за общественную безопасность, должно обеспечить также защиту и других важных социальных объектов, особенно легкоуязвимых.

Так, зарубежные исследователи выделяют так называемые легкие (незащищенные) цели («soft targets»). Это такие цели, которые характеризуются высокой концентрацией населения и низким или даже полным отсутствием уровня безопасности от насильственных и даже террористических нападений. Например, одной из важных и легкоуязвимых целей являются школы. Несмотря на то, что в каждой школе есть определенные базовые элементы безопасности, системных и организационных мер недостаточно для реального обеспечения личной безопасности школьников [9].

Порядок обеспечения безопасности на подобных объектах также должен подробно регламентироваться в законодательстве.

В целом, можно сделать вывод о том, что существует целый ряд проблем, связанных с обеспечением общественной безопасности в условиях чрезвычайного положения. Все эти вопросы нуждаются в научной проработке с целью создания конкретных алгоритмов деятельности правоохранительных органов в самых различных ситуациях, требующих от государства быстрой и рациональной деятельности. Многообразие этих правовых механизмов соответствует многообразию существующих сегодня угроз национальной и общественной безопасности.

Список использованных источников

1. Абдихаликов А.А., Сагынбекова Г.М. Изменение компетенций сотрудников полиции при введении режима чрезвычайного положения // Ученые труды Алматинской академии МВД РК. – 2021. – № 2 (67). – С. 55-59.

2. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/(Дата обращения: 23.12.2021.).

3. Жукова Л.А. Аналитический обзор мероприятий противодействия распространению COVID-19 в Китае // European scientific conference: сб-к мат-лов междунар. научно-практ. конф. – Пенза, 2020. – С. 130-132.

4. Указ Президента Республики Казахстан от 15 марта 2020 года № 285 «О введении чрезвычайного положения в Республике Казахстан» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/ (Дата обращения: 01.12.2021.).

5. Закон Республики Казахстан от 8 февраля 2003 года № 387 «О чрезвычайном положении» // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/ (Дата обращения 23.12.2021.).

6. Egli, Dane S. Beyond the Storms: Strengthening Preparedness, Response, & Resilience in the 21st Century // Journal of Strategic Security. – 2013. – Vol. 6, no. 2. Сб-к – P. 32-45: DOI: http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.6.2.3.

7. Мусабеков Е.А. Административно-правовые основы обеспечения общественного порядка и безопасности на объектах воздушного транспорта органами внутренних дел Республики Казахстан: дис. …канд. юрид. наук. – Алматы, 2009. – 124 с.

8. Гетман Н.И., Степаненко Ю.В. Организация борьбы с преступлениями на пассажирском железнодорожном транспорте. – М.: Экзамен, 2004. – 128 с.

9. Hoskova-Mayerova S., Bekesiene S., Benova P. Securing Schools against Terrorist Attacks. – Safety. 2021. – № 7, 13: DOI: https://doi.org/10.3390/safety7010013

Сведения об авторе

Тусупов Рамиль Насариденович **–** докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Тусупов Рамиль Насариденович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция подполковнигі

Tusupov R.N. - doctoral Student of the M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel

УДК 343.9
МРНТИ 10.81.01

A. Keykimanov[1]

[1]Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after Makan Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

SOME ISSUES OF COUNTERING EXTREMISM AT THE PRESENT STAGE

The article deals with the issues of countering extremism at the present stage. The author notes the legislative framework regulating the fight against extremism, as well as state programs aimed at developing and improving measures in this area. The article also discusses some of the problems arising in the activities of law enforcement agencies engaged in countering extremism and analyzes the previously existing and modern criminal legislation in this area. According to the results, the author draws conclusions based on international experience.

Key words: extremism, extremist crimes, extremist activity, public security.

Қазіргі кезеңде экстремизмге қарсы іс-қимылдың кейбір мәселелері

Мақалада қазіргі кезеңде экстремизмге қарсы іс-қимыл мәселелері қаралмақ. Автор экстремизмге қарсы іс-қимыл мәселелерін реттейтін заңнамалық базаны, сондай-ақ осы саладағы шараларды әзірлеуге және жетілдіруге бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды атап өтті. Мақалада сондай-ақ экстремизмге қарсы іс-қимылмен айналысатын құқық қорғау органдарының қызметінде туындайтын кейбір проблемалар талқыланады және осы саладағы бұрын қолданыста болған және қазіргі заманғы қылмыстық заңнамаға талдау жүргізіледі. Алынған нәтижелер бойынша автор халықаралық тәжірибеге сүйене отырып қорытынды жасайды.

Түйінді сөздер: экстремизм, экстремистік қылмыстар, экстремистік әрекет, қоғамдық қауіпсіздік.

Некоторые вопросы противодействия экстремизму на современном этапе

В статье рассматриваются вопросы противодействия экстремизму на современном этапе. Автор отмечает законодательную основу, регламентирующую противодействие экстремизму, а также государственные программы, направленные на выработку и совершенствование мер в данной области. Также в статье рассматриваются некоторые проблемы, возникающие в деятельности правоохранительных органов, осуществляющих противодействие экстремизму и проведен анализ ранее действующего и современного уголовного законодательства в данной сфере. По результатам автором сделаны выводы, основанные на международном опыте.

Ключевые слова: экстремизм, экстремистские преступления, экстремистская деятельность, общественная безопасность.

Extremist manifestations pose a serious threat to national security throughout the world community. Modern extremism is characterized by the ability to penetrate into all spheres of society, thereby undermining the internal stability of the state.

Extremism is traditionally understood as adherence to extreme radical views, ideas and goals, the achievement of which is carried out by illegal, including violent means and methods. As a rule, extremism is a socio-political and legal phenomenon manifested in the activities of individual organizations, groups and individuals. The problems of countering extremism are also relevant for modern Kazakhstan.

In his Address to the people of Kazakhstan "Strategy "Kazakhstan-2050": a new political course of the established state", the Leader of the Nation among the priority tasks highlighted coun-

teraction to all forms and manifestations of radicalism, extremism and terrorism [1]. This is due to the fact that extremism poses a direct threat to the constitutional order, destroys the integrity and security of the country, undermines the ideas of equality of people regardless of their social, ideological, political, racial, national, religious affiliation.

The recent tragic "January events" only confirm the need to improve measures aimed at preventing extremism. In his Address to the people of Kazakhstan dated March 16, 2022 "New Kazakhstan: the path of renewal and modernization", the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev noted that "during the January events, many of our compatriots died due to the criminal actions of radicals and terrorists. We will do our utmost to ensure that such a tragedy never happens again." [2]

For multinational Kazakhstan, the phenomenon of extremism is important for the domestic and foreign policy of the state. As part of countering extremism, Kazakhstan has ratified almost all international conventions regulating the fight against terrorism and extremism.

Moreover, the national legal framework in this area consists of such regulatory legal acts as: the Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 [3], the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of June 3, 2014, which regulates criminal liability for extremism (Chapter 10) [4], the Code of the Republic of Kazakhstan of July 5, 2014 "On Administrative Offenses" [5], the Law of the Republic of Kazakhstan of February 18, 2005 "On Countering Extremism" [6], the Law of the Republic of Kazakhstan dated October 11, 2011 "On Religious Activities and Religious Associations" [7], as well as other regulatory legal acts, including departmental ones.

In order to build effective relations between the State and religious organizations, the Assembly of the People of Kazakhstan (a consultative and advisory body under the President of Kazakhstan) was established in 1995, the main task of which was to promote the preservation of interethnic and interfaith harmony in the republic, as well as stability in society.

In 2016, an independent Ministry of Religious Affairs and Civil Society of the Republic of Kazakhstan was created, and for the first time the course "Fundamentals of Religious Studies" was introduced into the curricula of secondary schools.

In 2017, the Concept of State Policy in the Religious Sphere of the Republic of Kazakhstan for 2017-2020 was adopted, the priority areas of which were improving the interaction of the state with religious associations, strengthening secular principles, developing an effective system to counter religious extremism and neutralizing the activities of destructive religious movements [8].

Since 2013, the country has been adopting state programs to counter religious extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2013-2017 and 2018-2022.

The priority tasks of the State Program on Countering Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2013-2017 are:

- strengthening the secular principles of the development of the state, ensuring the rights of citizens to freedom of conscience;
- Improvement of legislation regulating the religious sphere;
- improvement of a unified system of work of state bodies of all levels and institutions of civil society on the implementation of the state policy of the Republic of Kazakhstan in the religious sphere aimed at strengthening the secular principles of the state and countering religious extremism;
- Ensuring the rights of citizens guaranteed by law to freedom of conscience and respect for religious beliefs;
- ensuring conditions for the full functioning of religious associations and preventing the activities of destructive religious movements that undermine national security, the constitutional foundations of a secular state and contribute to the radicalization of certain groups of the population;
- strengthening of information and educational work among the population aimed at explaining the measures implemented by the state to maintain stability, interethnic and interfaith harmony in society, the formation of citizens' immunity to destructive religious ideology [9].

The State Program on Countering Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2018-2022 identified as the main areas of activity:

- improvement of measures for the prevention of religious extremism and terrorism, aimed at the formation in society of zero tolerance for radical manifestations and immunity to radical ideology;

- reducing the influence of external factors on the radicalization of the population of the Republic of Kazakhstan;

- increasing the effectiveness of identifying and suppressing the facts of religious extremism and terrorism, including by improving the system for ensuring the activities of special state and law enforcement agencies;

- improving the system of response to acts of extremism and terrorism, as well as minimizing and (or) eliminating their consequences [10].

In order to ensure the integrity of the country and the public security of citizens, criminal legislation has defined a list of socially dangerous acts in this area.

It is worth noting that in the list of crimes containing signs of extremism previously in force in the Criminal Code of 1997, there was a regulation of notes to article 41, which contained the following elements of crimes:

- Incitement of social, national, clan, racial and religious hatred (art. 164);

- The forcible seizure of power or the forcible retention of power or the exercise by representatives of a foreign State or a foreign organization of powers falling within the competence of the authorized bodies and officials of the Republic of Kazakhstan (art. 168);

Armed rebellion (art. 169);

- Calls for the violent overthrow or change of the constitutional order or the violent violation of the unity of the territory of the Republic of Kazakhstan (art. 170);

- Sabotage (art. 171);

- Financing of extremism or terrorist activities (art. 233-3);

- Organization of an illegal paramilitary group (art. 236);

- Establishment or participation in the activities of illegal public and other associations (art. 337, paras. 2 and 3);

- Organization of the activities of a public or religious association or other organization after a court decision to ban their activities, or liquidation in connection with the implementation of extremism (Article 337-1) [3].

The current criminal law in paragraph 40 of article 3 introduced the term extremist crimes, which included the elements provided for in articles 174, 179, 180, 181, 182, 184, 258, 259, 260, 267, 404 (parts 2 and 3), 405. As new elements of crimes, the Criminal Code of 2014 introduced such crimes as:

Propaganda or public calls for the seizure or retention of power, as well as the seizure or retention of power or the forcible change of the constitutional order of the Republic of Kazakhstan (art. 179);

- Separatist activities (art. 180);

- Establishment, leadership or participation in an extremist group (art. 182);

- Aiding and abetting terrorism or extremism (art. 258);

- Recruitment or training or arming of persons for the purpose of organizing terrorist or extremist activities (art. 259);

- Training in terrorism or extremism (art. 260);

Leadership in the activities of illegal public and other associations (art. 404);

- Participation in the activities of a public or religious association or other organization after a court decision to ban their activities or liquidate them in connection with the implementation of extremism or terrorism (art. 405).

One of the important areas of countering extremism is the involvement of non-governmental organizations in the prevention of this negative phenomenon. Currently, more than two dozen non-governmental organizations are operating in Kazakhstan, which are involved in organizing lectures,

seminars, conferences and round tables on the topic under consideration, providing advisory and other assistance to victims of religious extremism, as well as social rehabilitation of persons released from prison.

One of the problems in the field of countering extremism is the lack of a unified methodology for determining the degree of radicalization of persons convicted of extremist crimes. Most likely, this is due to difficulties in the specifics of the ideology of various religious movements.

In Kazakhstan, certain measures are also being taken to counter religious extremism in penitentiary institutions, since this category of prisoners, in addition to imposing a radical ideology, can deliberately provoke inter-ethnic conflicts. Based on the experience of European countries, Kazakhstan is considering the possibility of isolating prisoners in separate blocks or institutions. At the same time, the creation of separate specialized institutions will cause the need for significant additional financial costs, and will create conditions for the concentration of a contingent of active religious extremists in one territory, which also causes certain concerns.

Analysis of foreign experience shows the need for preventive work both at the personal, in relation to a certain individual, and group levels. To this end, the most appropriate measure is the use of three interrelated elements to counter manifestations of extremism: religious and educational psychological and adaptive. It is necessary to develop basic programs for the psychological correction of the individual with the formation of a positive social orientation in order to successfully integrate into society.

List of sources used

1. Strategy "Kazakhstan-2050": a new political course of an established state // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050

2. Address of the President of the Republic of Kazakhstan K.-Zh. Tokayev to the people of Kazakhstan dated March 16, 2022 "New Kazakhstan: the way of renewal and modernization" // https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953

3. Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

4. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated June 3, 2014 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm

5. th Code of the Republic of Kazakhstan of July 5, 2014 "On Administrative Offenses" // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235

6. Law of the Republic of Kazakhstan of February 18, 2005 "On Countering Extremism" // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000031_/links

7.th Law of the Republic of Kazakhstan dated October 11, 2011 "On Religious Activity and Religious Associations" // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000483

8. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2017 No. 500 "On Approval of the Concept of State Policy in the Religious Sphere of the Republic of Kazakhstan for 2017 - 2020" // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1700000500

9. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 24, 2013 No. 648 "On the State Program on Countering Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2013-2017" // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1700000500

10. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 15, 2018 No. 124 "On Approval of the State Program on Countering Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2018-2022" // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000124

Information about the author

Keykimanov Askhat - doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police major.

Кейкиманов Асхат – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция майоры

Кейкиманов Асхат – докторант Алматинской академии МВД РК имени М. Есбулатова, майор полиции.

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

«Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналында жариялау үшін заңтану, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша дайындалған қазақ, орыс және шет тілдеріндегі ғылыми мақалалар қабылданады.

Жариялауға ұсынылған мақалалардың қолжазбалары бұрын басқа басылымдарда жарияланбауы тиіс.

Мақала ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың талаптарына сәйкес келуі керек, онда автордың ғылыми зерттеулерінің, эксперименттік немесе аналитикалық қызметінің өзіндік тұжырымдары мен аралық және түпкілікті нәтижелері көрсетілуі керек. Мақала бірлескен авторлықта дайындалуы мүмкін (үш автордан артық емес).

Мақала бір данада (электрондық және қағазда басып шығарылған түрде) ұсынылады. Мақаланың басып шығарылған нұсқасына автор (авторлар) қол қоюы тиіс. Қабылданатын материалдарға қойылатын талаптар келесідей: мақала Word редакторында терілуі тиіс, парақ форматы – А4, қаріп Times New Roman (Kz Times New Roman), шрифт өлшемі – 14, абзац жол – 1 см, мәтін ені бойынша және беттерді нөмірлемей туралanады, жоларалық интервал бір, жиегі (жоғарғы, төменгі, сол, оң) – 2 см, мақала көлемі 8-ден 12 бетке дейін.

Мақалаға қоса беріледі:

1. Авторлар туралы мәліметтер: автордың аты-жөні, тегі, жұмыс орны, лауазымы, атағы, ғылыми дәрежесі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде). Байланыс телефонының нөмірі.

2. ӘОЖ индексі (әмбебап ондық жіктеу).

3. ҒТАМР (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы «ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ РУБРИКАТОРЫ ҚҰРЫЛЫМЫ, ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» 7.77-98 Мемлекеттік стандартқа сәйкес қойылады).

4. Мақала атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

5. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде) зерттеудің негізгі нәтижелері жазылған аннотация (түйіндеме). Аннотация мәтіні 7-8 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

6. Түйінді сөздер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (6-7 сөз) (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

7. Ғылым докторы, кандидаты немесе PhD докторы қол қойған, жұмыс орны бойынша мөрмен расталған 2 сын-пікір (ішкі және сыртқы).

8. Бөлімше бастығының қолы қойылған, мөрмен расталған ғылыми мақаланы жариялауға ұсыным беру туралы бөлімше отырысы хаттамасынан үзінді (құқық қорғау органдарының ведомстволық жоғары оқу орындарында жұмыс істейтін авторлар үшін).

Мақаланы дайындау кезінде пайдаланылған дереккөздердің тізімі мақаланың соңында орналастырылады. Дереккөздер мақаладағы сілтемелердің кезектілігі тәртібімен көрсетіледі. Мақала мәтініндегі сілтеме нөмірі шаршы жақшада ресімделеді, мысалы: [1, 7 б]. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» 7.1-2003 Мемелекеттік стандартымен рәсімделеді. Интернет-ресурстарға сілтемелерде автор, мәтіннің атауы, дереккөз, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі.

Мақалада «Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналының алдыңғы шығарылымындағы кемінде бір мақалаға сілтеме, сондай-ақ кемінде шет тіліндегі 2 дереккөзіне сілтеме болуы тиіс.

Суреттер (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде орындалуы керек.

Жариялануға ұсынылған барлық мақалалар редакциялық алқа мүшелерінің немесе тәуелсіз сарапшылардың міндетті түрде рецензиялауынан, сондай-ақ плагиатқа тексеруден өтеді.

Ресімделуі мен мазмұны көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға жіберілмейді. Редакция сондай-ақ журнал тақырыбына қатысы жоқ материалдарды қабылдамауға құқылы. Редакция мен қайтарылған материалдар талқылауға жатпайды.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды. Жарияланған материалдар бойынша қаламақы төленбейді. Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты.

Журнал редакциясының алдын ала жазбаша келісімінсіз ресми сайтта жарияланған немесе орналастырылған материалдарды қайта басуға, орналастыруға немесе таратуға жол берілмейді. Редакцияның жариялауға берілген және редакция өңдеген материалдарды пайдалануға айрықша құқықтарын бұзу заң бойынша қудаланады.

Пайдаланылған дереккөздерді ресімдеу үлгісі:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...заң ғыл.канд., – Қарағанды, 2006. – 141 б.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. … заң ғыл. канд., – Бішкек, 2014. – 24 б.

Интернет көзі:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы істері және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығы // Интернет-ресурс: http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin мысалы, өтініш беру күні.: 13.09.2012.

Журналдағы мақала:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – Б. 41- 43.

Конференция материалдарындағы мақала:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – Б. 284-287.

Шет тіліндегі дереккөз:

John Bowlby, Attachement and Loss: Attachement. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Дәрістер курсы:

Российская правовая политика: Дәрістер курсы/ ред. М.И. Матузоважәне А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 б.

Сөздік:
Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-ібас., қос. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 б.

Оқулық:
Криминология: оқулық: / жалпы ред. А.И. Долгова. – 4-ші басылым., өңдеужәнеқосымша. – М.: Норма: Ақпар. – М, 2010. – 1008 б.

Оқу құралы:
Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: оқу құралы. – Ижевск: Ақпар.Рессей ІІМ , 2003. – 77 б.

Монография:
Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Заңгер, 2002. – 266 б.

Газет:
«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Қазақстан Республикасының Заңы // Казахстанская правда. – 2012. – 17 қаңтар. – №19-20(26838-26839).

Мекен-жайымыз: 050060,
Алматы қ., Өтепов көш., 29
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz
Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы ҒЗжРБЖҰБ
тел: (8-727) 3378086

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «УЧЕНЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»

Для публикации в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках, подготовленные по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Представленные для публикации рукописи статей не должны быть ранее опубликованы в других изданиях.

Статья должна соответствовать требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, в которой должны быть изложены собственные выводы и промежуточные или окончательные результаты научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности автора. Статья может быть подготовлена в соавторстве (не более трех авторов).

Статья представляется в одном экземпляре (электронном и распечатанном виде). Распечатанный вариант статьи должен быть подписан автором (авторами). Требования к принимаемым материалам следующие: статью следует набрать в редакторе Word, формат листа – А4, шрифт Times New Roman (KZ Times New Roman), размер шрифта – 14, абзацный отступ – 1 см, текст выровнен по ширине и без нумерации страниц, межстрочный интервал одинарный, поля (верхнее, нижнее, левое, правое) – 2 см, объем статьи от 8 до 12 страниц.

К статье прилагаются:

1. Сведения об авторах: инициалы, фамилия автора, место работы, должность, звание, ученая степень на русском, английском и казахском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Номер контактного телефона.
2. Индекс УДК (Универсальная десятичная классификация).
3. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации выставляется в соответствии с ГОСТ 7.77-98 «МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ РУБРИКАТОР НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ СТРУКТУРА, ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ВЕДЕНИЯ»).
4. Название статьи на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках).
5. Аннотация (резюме) с изложением основных результатов исследования на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Текст аннотации должен быть не менее 7-8 предложений.
6. Ключевые слова на казахском, русском и английском языках (6-7 слов) (для зарубежных авторов на русском и английском языках).
7. 2 рецензии (внутренняя и внешняя), подписанные доктором, кандидатом наук или доктором PhD, заверенные печатью по месту работы.
8. Выписка из протокола заседания подразделения о рекомендации к публикации научной статьи с подписью начальника подразделения, заверенная печатью (для авторов, работающих в ведомственных ВУЗах правоохранительных органов).

Список использованных при подготовке статьи источников располагается в конце статьи. Источники указываются в порядке очередности ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с. 7]. Список использованных источников оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, с указанием даты его открытия.

Статья должна содержать ссылку не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», а также ссылки не менее чем на 2 источника на иностранном языке.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере.

Все представленные для публикации статьи проходят обязательное слепое рецензирование членами редакционной коллегии или независимыми экспертами, а также проверку на плагиат.

Статьи, оформление и содержание которых не соответствует указанным требованиям, к публикации не допускаются. Редакция также вправе отклонить не относящиеся к тематике журнала материалы. Редакция не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Рукописи авторам не возвращаются. Гонорар по опубликованным материалам не выплачивается. Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы).

Перепечатка, размещение или распространение опубликованных или размещенных на официальном сайте материалов без предварительного письменного согласия редакции журнала не допускается. Нарушение исключительных прав редакции на использование переданных для публикации и обработанных редакцией материалов преследуется по закону.

Образец оформления использованных источников:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис…канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. … канд. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 24 с.

Интернет-источник:

Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2006 года №56 «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте» Республики Казахстан // Интернет-ресурс: http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin дата обращения напр.: 13.09.2012.

Статья в журнале:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – С. 41- 43.

Статья в материалах конференции:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – С. 284-287.

Источник на иностранном языке:

John Bowlby, Attachement and Loss: Attachement. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Курс лекций:

Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.

Словарь:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Учебник:

Криминология: учебник: / под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.

Учебное пособие:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: учебное пособие. – Ижевск: ИФНА МВД России, 2003. – 77 с.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2002. – 266 с.

Газета:

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).

Адрес: 050060,
г. Алматы, ул. Утепова, 29
ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz
тел: (8-727) 3378086